

SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ 2010

SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ 2010

Zborník príspevkov

Editori:

Denisa Fedáková

Michal Kentoš

ISBN 978-80-89524-01-3

© Spoločenskovedný ústav SAV

Košice

2011

Recenzent:
Doc. PhDr. Oľga Orosová, CSc.

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou.

OBSAH

ROZHODOVANIE V EMOCIONÁLNE NÁROČNÝCH SITUÁCIÁCH: PRVÉ SKÚSENOSTI Z PRÁCE ZÁCHRANÁROV Lucia Adamovová, Zuzana Belovičová, Peter Halama, Jitka Gurňáková, Lenka Čičmanová.....	9
SOUČASNÉ CHÁPÁNÍ REALITY LAICKOU VEŘEJNOSTÍ Danica Babicová, Ivan Slaměník	15
MORÁLNA KOMPETENCIA A HODNOTY BUDÚCICH POLICAJTOV Peter Babinčák, M. Klimešová.....	24
VNÍMANIE ÚROVNE VLASTNÝCH VEDOMOSTÍ OVERENIE EFEKTU SEBAPRECEŇOVANIA Jozef Bavoľár, Mária Ťakušová	32
VNÚTORNÁ A VONKAJŠIA MOTIVÁCIA U DETÍ VO VZŤAHU K TVORIVOSTI A INTELIGENCII Monika Bobáková, Margita Mesárošová	38
RIEŠENIE PROBLÉMOV A ICH FUNKČNÉ PREPOJENIE S FLUIDNOU INTELIGENCIOU A KOGNITÍVNymi FUNKCIAMI Igor Brezina.....	42
VÝVIN PÔVODNÝCH TEORETICKÝCH KONCEPTOV A ICH METODOLOGICKÉ APLIKÁCIE V INDIÍ A ČÍNE Ivan Brezina	52
ÁZIJSKÉ MENŠINY – SPOLUŽITIE A SPOLUPRÁCA Taťjana Búgelová, Miroslava Čuchranová, Jana Galeštoková, Zuzana Šefferoá	55
INTELIGENCIA A KULTÚRA Vladimír Dočkal.....	60
OBECNÉ OSOBNOSTNÍ DIMENZE JAKO PREDIKTORY VĚDECKÉ PRODUKTIVITY U PŘEDSTAVITELŮ HUMANITNÍCH A EXAKTNÍCH VĚD Daniel Dostál, Alena Plháková	69
ZISŤOVANIE PARAMETROV RIZIKOVÉHO ROZHODOVANIA V METODIKE TVERSKÉHO A KAHNEMANA Eva Drobná.....	76
HODNOTOVÉ ORIENTÁCIE MUŽOV A ŽIEN S RODIČOVSKÝMI POVINNOSŤAMI Denisa Fedáková	83
STREDNÝ VEK - OTVORENÁ BUDÚCNOŠŤ A NOVÉ CIELE, ALEBO NAOPAK OBDOBIE ŽIVOTNEJ STAGNÁCIE? Bibiana Filípková	93
PODNIKANIE VO VZŤAHU K OSOBNOSTNÝM DIMENZIÁM BIG FIVE Marta Flešková, Barbora Babiaková.....	100
SOCIÁLNA INTELIGENCIA V KONTEXTE VYBRANÝCH SOCIO-DEMOGRAFICKÝCH CHARAKTERISTÍK Miroslav Frankovský, Zuzana Birknerová.....	108
KONSENZUS A KONZISTENCIA HODNOTENIA KLÍMY ŠKOLSKEJ TRIEDY Lucia Gálová	118
PODLE SEBE SOUDÍM TEBE ANEB NORMÁLNÍ ČLOVĚK A JÁ Jana M. Havigerová, Jiří Haviger.....	124

ROZDIELY V POSTOJOCH K DOMÁCEMU NÁSILIU MEDZI TROMI NÁRODNOSTAMI Katarína Hannelová, Barbora Kanclířová	131
KRÁTKODOBÉ EFEKTY HRANIA NÁSILNEJ VIDEOHRY V ZÁVISLOSTI OD OSOBNOSTNÝCH VLASTNOSTI AGRESIVITY A SEBAKONTROLY Bibiána Kováčová Holevová.....	138
VNÍMANIE SOCIÁLNEJ DISKRIMINÁCIE Mária Homišinová.....	145
SEBEHODNOCENÍ VE VZTAHU KE ZVLÁDÁNÍ STRESU A ATRIBUCI U ŽÁKŮ ZÁKLADNÍCH ŠKOL Markéta Jankovská, Mojmír Tyrlík, Katarína Millová, Čeněk Šašinka, Pavel Tůma	155
MOTIVY DOMÁCÍCH NÁSILNÍKŮ Karel Janský	162
PSYCHICKÉ FORMY DOMÁCIHO NÁSILÍ Karel Janský	169
ATTITUDES TOWARDS DEATH AND THE CONCEPT OF GOD AMONG THE MEMBERS OF THE PENTECOSTAL CHURCH AND THE LUTHERAN CHURCH OF THE AUGSBURG CONFESSION Marek Jarosz, Jakub Pawlikowski, Jarosław Sak, Michał Wiechetek	176
HODNOCENÍ KVALITY ŽIVOTA DĚTÍ ŠKOLNÍHO VĚKU NA ZÁKLADĚ ANALÝZY TRÁVENÍ ČASU (PILOTNÍ STUDIE) Veronika Ježková, Jitka Klímenková.....	183
TRIARCHICKÁ KONCEPCIA INTELIGENCIE Z POHLADU ROZVOJA OSOBNOSTI JEDNOTLIVCA Lada Kaliská, Jitka Oravcová.....	188
VZŤAH ADOLESCENTOV K RODIČOM A RODINNÁ REZILIENCIA Lubica Konrádová	194
ZMĚNY SOCIÁLNÍCH STEREOTYPŮ OBĚTÍ DOMÁCIHO NÁSILÍ Vratislav Kovář	203
SRDEČNĚ, NEBO S REZERVOU? POSTOJ K SOUSEDŮM VE VÝPOVĚDÍCH POLÁKŮ O ČEŠÍCH A ČECHŮ O POLÁCÍCH Alicja Ewa Leix.....	209
VNÍMANÉ DÔSLEDKY AGRESIE A AGRESIVITA V PARTNERSKÝCH VZŤAHOCH Ladislav Lovaš, Martina Marečáková Machovská	214
MEDICALIZATION AS A THREAT TO INDIVIDUAL RESPONSIBILITY FOR HUMAN HEALTH AND LIFE Anita Majchrowska, Elżbieta Stasiak, Jarosław Sak.....	220
„NOTEBOOK PRE KAŽDÉHO ŽIAKA“: ČO SA ZMENILO PO ROKU Radomír Masaryk, Gabriela Kvasničková, Lenka Sokolová	227
KLÚČOVÉ KOMPETENCIE VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV PRE ZNALOSTNÚ SPOLOČNOSŤ Margita Mesárošová, František Mesároš, Peter Mesároš.....	236
POSTOJE ŠTUDENTOV PSYCHOLÓGIE A MEDICÍNY K NOSITEĽOM VYBRANÝCH PSYCHIATRICKÝCH DIAGNÓZ Gabriela Mikulášková, Zuzana Kráľová	243

ZÁTĚŽOVÉ SITUACE, JEJICH VNÍMÁNÍ A ZVLÁDÁNÍ U ŽÁKŮ ZÁKLADNÍ ŠKOLY Katarína Millová, Pavel Tůma, Mojmír Tyrlík, Čeněk Šašinka, Markéta Jankovská	250
PERFEKCIONIZMUS VO VZŤAHU K SUBJEKTÍVNEJ POHODE Nábělková Eva, Filiačová Michaela.....	256
ÚTOČNÉ, OBRANNÉ A SPECIFICKÉ MECHANISMY DOMÁCÍCH AGRESORŮ Zdenka Paňáková	265
SOC A HARDINESS MUŽŮ A ŽEN Karel Paulík.....	272
STARŠÍ A MLADŠÍ BRAT? OBRAZ SUSEDA VO VOENÝCH VÝPOVEDIACH SLOVÁKOV O ČECHOCH A ČECHOV O SLOVÁKOCH Magda Petrjánošová	278
VYJEDNÁVANIE SOCIÁLNYCH NORIEM VO VIRTUÁLNYCH PROSTREDIACH - PRÍKLAD WEBSTRÁNKY PRE SOCIÁLNE SIETE FACEBOOK Magda Petrjánošová	284
FOBICKÉ PORUCHY A JEJICH CHARAKTERISTICKÝ VÝZNAMOVÝ PROFIL Zuzana Pokorná.....	290
SEBAKONTROLA ĽUDÍ V STREDNOM VEKU V SÚVISLOSTI S PREŽÍVANÍM KRÍZY STREDU A NAPLNENÍM ŽIVOTA ZMYSLOM Beáta Ráczová, Zuzana Najmíková	297
TEST TRÍ STROMŮ JAKO UKAZATEL NĚKTERÝCH OSOBNOSTNÍCH A RODINNÝCH CHARAKTERISTIK Iva Rozsypalová, Mojmír Svoboda.....	304
VZŤAH PROAKTÍVNEHO COPINGU A KONTRAFAKTOVÉHO MYSLENIA V KONTEXTE OSOBNOSTI Zdena Ruiselová, Alexandra Prokopčáková	307
PERCEPTIONS OF ILLNESS, LIFE SATISFACTION AND MEANINGS OF LIFE AMONG PATIENTS WITH CHRONIC DISEASES Jarosław Sak, Michał Wiechetek, Marek Jarosz, Jerzy Mosiewicz, Dariusz Sagan, Anita Majchrowska, Jakub Pawlikowski, Andrzej Kapusta	313
PROBLÉMY MERANIA EMOCIONÁLNEJ INTELIGENCIE: PROJEKT Vladimír Salbot, Eva Nábělková.....	320
ŘEŠENÍ DOMÁCÍHO NÁSILÍ V EVROPSKÉM PARLAMENTU Jiří Sedlák, Zdenka Paňáková	326
ZÁVISLOST NA POLI A JEJÍ VZŤAH K INTELIGENCI A OSOBNOSTI Mojmír Svoboda, Helena Klimusová, Iva Burešová.....	333
INŠTITÚCIA MATERSKEJ ŠKOLY A JEJ VPLYV NA RODOVÉ SPRÁVANIE A VZŤAHY DETÍ Natália Šenkárová	338
NEPATOLOGICKÝ NARCIZMUS V KAŽDODENNOM ŽIVOTE Milica Schraggeová, Zuzana Portelekyová.....	345
INTEGROVANÁ OSOBNOSŤ A STRATÉGIE ZVLÁDANIA ZÁŤAŽE Eva Sollárová, Tomáš Sollár	352
HOUSE TREE PERSON TEST VE VZŤAHU K TYPU INTERPERSONÁLNIHO CHOVÁNÍ Iva Stehnová, Mojmír Svoboda.....	358

RODINNÉ ZÁZEMIE TVORIVÝCH ADOLESCENTOV Eva Szobiová, Veronika Harazinová	361
HODNOTENIE JAZYKOVÝCH SCHOPNOSTÍ ŠTUDENTOV STREDNÝCH ŠKÔL. POROVNANIE SEBAHODNOTENIA ŠTUDENTA A HODNOTENIA UČITEĽA. Barbora Váryová, Gabriela Kosturská	370
SEXUÁLNE OBŤAŽOVANIE V ŠKOLE Katarína Vasková, Ladislav Lovaš.....	376
SELECTED ETHICAL PROBLEMS IN PSYCHOTHERAPY Hikmet Vavrečková Salihová.....	384
STRATÉGIE ZVLÁDANIA ZÁŤAŽOVÝCH SITUÁCIÍ A SEBAKONTROLA Monika Vavricová.....	387
ANALÝZA VNÚTORNEJ KONZISTENCIE ŠKÁL SLOVENSKEJ VERZIE MMPI-2 Marta Vavrová.....	394
UČITELÉ A DOMÁCI NÁSILÍ Mojmír Vážanský	399
KLAMSTVO AKO FENOMÉN V ELEKTRONICKEJ KOMUNIKÁCI Martina Vicianová, Ladislav Lovaš	406
ZDRAVIE OPTIKOU KOMPARATÍVNYCH OPTIMISTOV/PESIMISTOV Jozef Výrost,.....	413
VALUES, SOCIAL IDENTITY, SELF-ESTEEM AND HOPE AS PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF READINESS TO MIGRATORY BEHAVIOURS AMONG POLISH MEDICAL STUDENTS Michał Wiechetek , Marek Jarosz, Jarosław Sak, Jakub Pawlikowski	422
PĚTIFAKTOROVÝ MODEL OSOBNOSTI A EMPATICKÉ TENDENCE U STUDENTŮ STŘEDNÍCH A VYSOKÝCH ŠKOL Zdeněk Mlčák.....	429
EMOCIONÁLNA INTELIGENCIA A POSTOJE K PRÍSLUŠNÍKOM MENŠÍN U ADOLESCENTOV Zuzana Zacharová, František Baumgartner	436

V dňoch 20 – 22.septembra 2010 sa v priestoroch kongresového centra Academia v Starej Lesnej konal 13. ročník konferencie „Sociálne procesy a osobnosť“.

Spoluorganizátormi konferencie boli tradične Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach Ústav experimentálnej psychológie SAV v Bratislave, Psychologický ústav FF MU v Brne a Psychologický ústav AV ČR v Brne.

Narastajúci záujem o toto každoročne organizované podujatie, ktorého hlavným cieľom je výmena informácií z aktuálne realizovaného základného a aplikovaného výskumu v oblastiach sociálnej psychológie a psychológie osobnosti, bol vyjadrený účasťou vyše 130 účastníkov zo Slovenska, Českej republiky a Poľska. Osobitne potešiteľný je vzrastajúci záujem doktorandov o aktívnu účasť na tejto konferencii.

Podstatná časť uvedených vystúpení tvorí obsah tohto zborníka.

ROZHODOVANIE V EMOCIONÁLNE NÁROČNÝCH SITUÁCIÁCH: PRVÉ SKÚSENOSTI Z PRÁCE ZÁCHRANÁROV

Lucia Adamovová, Zuzana Belovičová, Peter Halama, Jitka Gurňáková, Lenka Čičmanová
Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava
lucia.adamovova@savba.sk, zuzana.belovicova@savba.sk, peter.halama@savba.sk,
jitka.gurnakova@savba.sk, lenka.cicmanova@savba.sk

Úvod

Éra naturalistického rozhodovania (ďalej NR) sa začala v roku 1989 na konferencii v Daytone (Ohio, USA), ktorú sponzoroval armádny výskumný ústav. Záujem o naturalistické rozhodovanie za posledných 20 rokov ešte vzrástol a uplatňuje sa v rôznych oblastiach výskumu. V prezentovanom výskume sa zamerali na zmapovanie procesu rozhodovania záchranárov z posádok rýchlej zdravotníckej pomoci v prostredí súťaže posádok s názvom Rallye Rejvíz.

Naturalistické rozhodovanie (NR)

NR je pokus o porozumenie tomu, ako sa ľudia rozhodujú v reálnych situáciách, ktoré im dávajú zmysel, a ktoré poznajú. V tom, ako sa snažia plniť tento cieľ, možno podľa výskumov pozorovať nasledujúcich päť charakteristík:

- NR sa spája s ľuďmi s relevantnou skúsenosťou alebo znalosťami v oblasti rozhodovania, v ktorej sa spoliehajú priamo na svoje skúsenosti, takže skúmajú sa veľmi zdatní participanti.
- Používajú sa pravidlá rozhodovania, v ktorých reakcia ladí so situáciou. Ide o rozhodovanie sa v súlade s jednoduchou štruktúrou výroku „Vykonám A, pretože je to vhodné v situácii S“ (Lipshitz, 1994).
- Informačné modelovanie je viazané na kontext. Odborné rozhodovanie sa je riadené poznatkami získanými skúsenosťami. To limituje užitočnosť abstraktných modelov a to z dvoch dôvodov: a) odborné znalosti sú doménovo a kontextovo špecifické (Ericsson, Lehman, 1996; Smith, 1997), b) rozhodujúci sa sú citliví voči sémantickému aj syntaktickému obsahu (Wagenaar, Keren, Lichtenstein, 1988; Searle, 1995). Z tohto dôvodu model NR znázorňuje, s ktorými informáciami aktuálne rozhodujúci sa pracuje, a ktoré argumenty aktuálne používa, obzvlášť ak sú predurčené pre zvolený účel (podľa Lipshits, 1994).
- Orientujú sa na proces. Model NR sa nepokúša predikovať, ktorá z možností bude realizovaná, ale opisuje kognitívne procesy zručných rozhodujúcich sa. Aby bol model NR validný, musí opisovať, aké informácie rozhodujúci sa aktuálne hľadá, ako ich interpretuje, a ktoré pravidlá rozhodovania sa aktuálne používa.
- Orientujú sa na empiricky založený návrh riešenia. Cieľom empiricky založeného návrhu riešenia je skôr rozvíjať prijateľné a uskutočniteľné módy rozhodovania u rozhodujúcich sa, než nahradiť ich návodom opierajúcim sa o demonštrovanie výkonu expertov.

Zsombok a Klein (1997) charakterizujú NR z pohľadu toho, kto sa rozhoduje. Vymedzujú ho ako spôsob, akým ľudia používajú svoju skúsenosť na to, aby spravili rozhodnutia v teréne. Prostredie, v ktorom sa rozhodovanie odohráva, vplyva na vytvorenie podmienok na učinenie rozhodnutia, formuje rozhodnutia cez obmedzenia a príležitosti, pričom svoju úlohu zohráva aj expertíza.

Vo výskume sme sa zamerali na rozhodovanie profesionálov – konkrétne záchranárov – v terénnych podmienkach, ktoré do určitej miery simulujú ich pracovné prostredie. Zúčastnili sme sa medzinárodnej súťaže profesionálnych záchranárskych tímov Rallye Rejvíz.

Rallye-Rejvíz je odborné metodické zamestnanie pre posádky rýchlej zdravotníckej služby (ďalej RZP) a rýchlej lekárskej služby (ďalej RLP) a medzi záchrannými službami je veľmi populárna. Prínosom súťaže je predovšetkým výmena skúseností medzi pracovníkmi záchranných služieb z rôznych krajín. Súťaže sa zúčastnili posádky z Českej republiky, Slovenska, Japonska, Ameriky, Rakúska, Grécka, Maďarska, Poľska, Srbska, Slovinska, Holandska a Chorvátska.

Úlohou posádok je priamy zásah v situáciách rôzneho charakteru, ktorú sú inšpirované skutočnými udalosťami. Jedná sa o fyzicky, vedomostne a diagnosticky náročné a nevšedné, ale i kuriózne zásahy, čím záchranári získavajú potrebný tréning a môžu byť na ne týmto spôsobom pripravení. Táto súťaž funguje predovšetkým ako akýsi výukový model pre záchranársku prax. Odborné úlohy na jednotlivých etapách sú koncipované ako bežný výjazd posádky a zranených alebo chorých vierohodne hrajú namaskovaní figuranti. Hodnotí sa predovšetkým odbornosť jednotlivých členov posádky, ale i rozhodovacie, diagnostické a v neposlednom rade i komunikačné schopnosti, súhra v tíme a profesionálny prístup (podľa oficiálnej stránky súťaže <http://www.rallye-rejviz.cz/> zo dňa 12.9.2010).

Zámerom výskumu bolo získať prvé skúsenosti s terénnym výskumom, otestovať vlastné (aj technické) možnosti, spôsob spolupráce s participantmi a zisk informácií pre ďalší výskum. Zamerali sme sa na stratégie rozhodovania a prežívanie samotných záchranárov, rozdiely medzi rozhodovaním „expertov“ (záchranári z praxe) a „novicov“ (medici). Konkrétne sme zisťovali silu vzťahu medzi vnímanou emocionálnou náročnosťou situácie, subjektívnym odhadom správnosti jej riešenia a počtom stratégií, ktoré záchranári a medici použili pri rozhodovaní sa v jednotlivých častiach úlohy.

Metódy

Participant

Celkovo sa súťaže zúčastnilo 82 trojčlenných posádok z profesionálov RZP a RLP z rôznych krajín, pričom do výskumu bolo zaradených 30 profesionálnych posádok RZP z Českej a Slovenskej republiky (90 participantov) a 10 posádok zložených zo študentov – medikov (30 participantov).

Návratnosť dotazníkov bola 45% a celkový počet participantov vo výskume tak bol 54 vo veku 17 až 54 rokov ($M = 29$, $SD = 7,3$), 45,3% vzorky tvorili muži a 54,7% ženy.

Participant počas súťaže fungovali na rôznych pracovných pozíciách, ktoré ovplyvňovali aj obsah ich činností: šoférov záchranárov bolo 9 (16,7%), záchranárov 10 (18,5%), operátorov 8 (14,8%) a študentov lekárske fakúlt, ktorí mali samostatnú súťaž bolo 27 (50%).

V skupine expertov – záchranárov bol priemerný vek 33,8 roka ($SD = 7,18$), muži tvorili 65,4%. Priemerná prax (súvisiaca s expertnosťou) bola 11,2 roka ($SD = 8,65$) a v priemere sa záchranári zúčastnili už 3,73 súťaží ($SD = 5,27$).

Medici boli v priemernom veku 23,7 roka ($SD = 1,97$), muži tvorili jednu štvrtinu (25,9%) a podľa očakávaní boli väčšinou bez praxe (92,6%). Doteraz sa v priemere zúčastnili jednej súťaže ($SD = 1,5$).

Priebeh výskumu a použité metodiky

Záchranárske posádky zložené z expertov prešli počas 24 hodín trvajúcej súťaže niekoľkými stanovišťami, pričom členovia výskumného tímu boli prítomní na troch z nich (dve cez deň a jedno v noci). Súťaž novicov prebiehala v iný deň a neobsahovala nočnú etapu. Tu sme

zachytili dva typy úloh. Po absolvovaní úlohy, na ktorej boli členovia výskumného tímu, dostal každý člen posádky krátky dotazník, ktorý mal odovzdať do konca súťaže.

A) Mrázik

Keďže sme pokryli len vybrané situácie, možnosť porovnať výsledky expertov a novicov bolo možné na základe jednej z nich s názvom Mrázik, ktorú zároveň uvádzame na ilustráciu. Analýzu tejto situácie z pohľadu lekára možno nájsť v Bulíková a kol. (2010), ktorá sa tejto problematike z medicínskeho hľadiska venuje dlhodobo (napr. Bulíková, 2010).

Časový limit pre splnenie úlohy bol 12 minút a záchranári dostali pred realizáciou tejto úlohy jej **zadanie** v znení:

Zdravotnícke operačné stredisko záchranej služby prijalo výzvu na tiesňovej linke 155 a vyslala vás k prípadu: Partner našiel priateľku s dieťaťom po návrate z práce, je im zle, zvracajú, bolí ich hlava, „asi niečo zlé zjedli“. Vašou úlohou je: a) zistiť situáciu, zaistiť bezpečnosť, vyšetriť postihnutých, b) ošetriť postihnutých a c) určiť smerovanie postihnutých. Zároveň dostali aj opis miestnej situácie v znení:

Najbližšia nemocnica je 20 km pozemným transportom. Vybavenie: chirurgia, interné oddelenie, ARO, neurológia, gynekológia a pôrodnica, CT, biochemické laboratórium.

Nemocnica vyššieho typu je 42 km pozemným transportom. Vybavenie ako v predchádzajúcej, na viac urgentný príjem, ORL, onkológia, psychiatria, infekčné a detské oddelenie.

Špecializované centrum je 55 km pozemným transportom. Vybavenie ako v predchádzajúcej, navyše traumacentrum, popáleniny, kardiocentrum, iktová jednotka a magnetická rezonancia. Čas priletu LZS na miesto udalosti je 15 min, aktuálne neletová. Situácia: jeseň, okolo 0 st. C, poryvy vetra.

Situácia na mieste udalosti vyzerala zhruba nasledovne: Jeseň, okolo 0 stupňov Celzia, prudké poryvy vetra. Byt nižšej kategórie (garzónka), v ňom trochu neporiadok, matka s dieťaťom (okolo 15 rokov). Obaja štýl „sociálka“. Na stole zatvorená konzerva (s platnou trvanlivosťou), pečivo, fľaše so zvyškami lacného alkoholu, bez pohárov. Niekde v rohu miestnosti sa nachádza plynový kotol.

Na mieste sa nachádzali traja figuranti, ktorí vykazovali nasledovné objektívne aj subjektívne ťažkosti:

Matka subj.: je jej veľmi zle, tú konzervu nejedla, lieky neberie, drogy tiež nie, alkohol dnes nepila, len včera.

Matka obj.: nauzea, zvracanie (zvratky na oblečení), bolesti hlavy, palpitácia, nejasné videnie. Fyzikálny a orientačný neurologický nález normálny, TK 130/80, P 110/min., RR 20/min., SpO2 97 %, Cooxymetriou namerané 30 % COHb.

Dieťa subj.: spomalene odpovedá na jednoduché otázky, apatické.

Dieťa obj.: zvracalo, tiež bolesť hlavy, hyperventilácia s brnením rúk, nôh, stuhnuté končatiny, tras. TK 110/65, P 120/min., RR 26/min., SpO2 98 %, Cooxymetria 40 % COHb.

Partner: má o ne strach, podľa toho sa správa, pri rozumnom rozhovore povie, že už im bola veľká zima, tak dnes ráno prvýkrát zakúril.

Úlohou posádky bolo správne diagnostikovať, ošetriť a stabilizovať pacientov, zaistiť miesto a rozhodnúť o vhodnom transporte výberom z viacerých možností.

Hodnotenie posádky prebiehalo podľa vopred stanovených kritérií zaškolenými rozhodcami.

B) Dotazník

Dotazník bol zostavený prehľadnou formou a pozostával z niekoľkých okruhov zisťovaných informácií. Okrem základných údajov o posádke (číslo, pozícia v tíme, počet rokov praxe a i.) bola pre nás kľúčová informácia a) na koľko percent odhadovali správnosť ich vlastného riešenia konkrétnej úlohy a b) na koľko (v percentách) prežívali danú úlohu ako emočne náročnú.

V jednom z ďalších krokov sme participantov v inštrukcii požiadali o voľný opis spôsobu uvažovania v siedmich dotazníkom špecifikovaných fázach riešenia úlohy: a) po prevzatí zadania úlohy, b) po príchode na miesto udalosti, c) získavanie informácií o aktuálnom stave postihnutej osoby, d) určovanie pracovnej diagnózy, e) rozhodovanie o vhodnej intervencii, f) rozhodovanie o transporte, vrátane g) možnosti dopísania vlastnej fázy riešenia.

Napokon bolo úlohou participantov vybrať z desiatich ponúknutých možností (vrátane možnosti dopísania vlastnej verzie) spôsob, akým sa rozhodovali o ich ďalšom postupe. Jednotlivé stratégie opisujú možné spôsoby rozhodovania sa o tom, ako získavať ďalšie informácie o pacientovi/situácii alebo o rozhodovaní sa o ďalšom postupe a boli vopred vytvorené na základe literatúry (Lipshitz, 1994) a na základe predchádzajúcich rozhovorov s operátormi krajských operačných stredísk: a) natrénovaným spôsobom, b) podľa predpísaných postupov/guidelinov, c) podľa teoretických vedomostí z medicíny, d) na základe skúsenosti s podobnými prípadmi z praxe, e) po dôkladnom zvážení viacerých alternatív, f) intuitívne – dôveroval/a som prvému riešeniu, ktoré mi napadlo, g) náhodne – skúšal/a som, čo zaberie, h) na základe postupu alebo rozhodnutia svojich kolegov/kolegyň, i) na základe poučenia z chýb v minulosti.

Otázku vzťahu medzi vnímanou emocionálnou náročnosťou situácie (vyjadrenej v percentách), subjektívnym odhadom správnosti jej riešenia (vyjadreným v percentách) a počtom stratégií, ktoré participant vybrali v jednotlivých fázach úlohy sme skúmali prostredníctvom príslušných metód štatistickej analýzy.

Výsledky

Výsledky skúmania vzťahu medzi vnímanou emocionálnou náročnosťou situácie, subjektívnym odhadom správnosti jej riešenia a počtom stratégií, ktoré záchranári a lekári použili pri rozhodovaní sa v jednotlivých častiach úlohy uvádzame v tabuľke č. 1.

Tabuľka č. 1

Mrázik	Počet použitých stratégií rozhodovania v daných fázach riešenia úlohy					
	po prevzatí zadania (KOS)	po príchode na miesto	získavanie informácií o aktuálnom stave postihnutých	určovanie pracovnej diagnózy	intervencia	transport
emocionálna náročnosť	Z -0,14	-0,21	-0,11	-0,06	0,03	-0,11
	M 0,12	0,04	-0,19	-0,12	-0,26	0,47
správnosť riešenia	Z -0,16	0,11	-0,26	0,07	0,20	-0,06
	M -0,33	-0,41	-0,34	0,15	-0,12	0,09

Legenda

Z – záchranári, M – lekári; boldom sú označené korelácie vyššie než 0,30. Pre nízky počet participantov ($n_{\text{záchranári}} = 15$, $n_{\text{lekári}} = 20$) neuvádzame hodnoty signifikancií.

U záchranárov sme zaznamenali slabé vzťahy medzi emocionálnou náročnosťou situácie a subjektívnym odhadom správnosti jej riešenia na jednej strane a množstvom použitých stratégií rozhodovania v jednotlivých krokoch riešenia situácie.

U študentov medicíny sme zistili pozitívny vzťah strednej sily medzi subjektívne hodnotenou emocionálnou náročnosťou situácie a množstvom zvažovaných stratégií transportu pacienta ($r = 0,47$). Negatívny slabý až stredne silný vzťah sme zistili medzi odhadom správnosti riešenia situácie a množstvom použitých stratégií rozhodovania v jednotlivých krokoch riešenia situácie, menovite medzi stratégiami rozhodovaní po prevzatí zadania úlohy (z Krajského

operačného strediska KOS, $r = -0,33$), po príchode na miesto ($r = -0,41$) a pri spôsoboch získavania informácií o aktuálnom stave postihnutých ($r = -0,34$).

Diskusia

Výsledky prezentované v príspevku sú čiastkovým výsledkom práce výskumného tímu a záchranárov a mapujú základné otázky výskumu overované na vzorke malého počtu participantov. Z porovnania vplyvu subjektívne prežívanej náročnosti a subjektívne zhodnotenej správnosti riešenia úlohy na zvolené množstvo stratégií rozhodovania možno bez prekvapenia konštatovať, že existujú odlišnosti medzi študentmi medicíny – novicmi v záchranárskej práci a záchranármi expertmi. Pokiaľ u záchranárov – profesionálov na množstvo zvažovaných stratégií rozhodovania v jednotlivých fázach riešenia situácie nevplyvala ani viac či menej prežívaná náročnosť situácie či zhodnotenie správnosti jej vyriešenia a pocit istoty s tým spojený, u študentov je určitý vplyv badateľný. Čím viac študenti vnímali situáciu ako emocionálne náročnejšiu, tým používali viac zdrojov rozhodovania sa o transporte pacienta/pacientov. Zvažovali rôzne možnosti, ako postupovať. Čím istejšie sa však cítili pri úlohe, čím viac si boli istí správnosťou svojho riešenia, tým menej spôsobov rozhodovania (alebo stratégií rozhodovania) použili po prevzatí výzvy z KOS a tým úspornejšie sa rozhodovali aj po príchode na miesto udalosti. Ak mali pocit istoty vo svojej práci, klesol zároveň aj počet spôsobov, ktorými získavali informácie o aktuálnom stave postihnutých. V prípade zhody pracovnej diagnózy s reálnou to môže výrazne skrátiť dobu potrebnú na diagnostiku až transport pacienta, ale v prípade chybného pracovnej diagnózy môže spôsobiť absenciu dôležitých informácií a chybu pri zákroku. Čo je v práci záchranára samozrejme nežiaduci stav.

Uvažovanie týmto spôsobom opisuje javy a ich dôsledky, ktoré nie sú prekvapivé. Realizácia výskumu bola súčasťou pilotnej štúdie zameranej najmä na zmapovanie možností skúmania rozhodovania v emocionálne náročných podmienkach a preto sú prezentované výsledky skôr čiastkovou ukážkou spôsobu práce a prvých krokov výskumu. Komplexnejšie výsledky budú zverejnené na iných miestach. Dôležitým výsledkom je najmä získanie predstavy o možnostiach a obmedzeniach realizácie výskumu v podmienkach záchranárskej súťaže, akou bol Rallye Rejvíz.

Analýza priebehu výskumu a podmienok prostredia súťaže a práce nielen záchranárov, ale profesií pôsobiacich v emocionálne náročných podmienkach všeobecne, naznačuje ďalšie smerovanie výskumu a priklonenie sa k modelu tzv. *recognition – primed decision making*. Tento model bol vytvorený na základe analýz kognitívnych úloh pre hasičov (Klein a kol., 1989). Jeden z prvých výskumov bolo zrealizovaný s cieľom pochopiť, ako sa skúsení velitelia vyrovnávajú s časovým tlakom a neistotou. Výskumníci predpokladali, že pod časovým tlakom velitelia nebudú schopní produkovať vyššie množstvo spôsobov riešenia situácie, ale pravdepodobne skončia pri jednoduchom porovnaní v minulosti osvedčenej voľby a určitej alternatívnej voľby. Dáta ukázali, že vo väčšine prípadov velitelia nezvažovali žiadne možnosti. Pováčšine konali podľa riešenia, o ktorom uvažovali ako o prvom.

Analýza výsledkov vyvoláva dve otázky: ako sa dokázali velitelia spoľahnúť na prvú možnosť, ktorú zvažovali a ako dokázali zhodnotiť túto prvotnú možnosť bez toho, že by ju porovnali s nejakou inou.

Overenie konkrétnych charakteristík procesu rozhodovania a volených stratégií rozhodovania v realizovanom výskume, príp. vzhľadom na iné modely, ako napr. *recognition – primed decision making*, si však vyžaduje ďalší výskum a zváženie doplnenia spôsobov skúmania tejto otázky o napr. rozhovory s vybranou skupinou záchranárov dlhodobu pôsobiacich v tejto profesii.

Literatúra

- BULÍKOVÁ, T. 2010, Od symptómu k diagnóze v záchranej službe. Kazuistiky. Martin: Osveta.
- BULÍKOVÁ, T., TLUSTÝ, Z., KARAŠ, J. 2010, Súťažná úloha Mrázik na Rallye Rejvíz 2010. *Urgentní medicína*, 10 (2).
- ERICSSON, K. A., LEHMANN, A. C. 1996, Expert and exceptional performance: Evidence of maximal adaptation to task. *Annual Review of Psychology*, 47, 273-305.
- KLEIN, C.G., CALDERWOOD, R., MACGREGOR, D. 1989, Critical decision method for eliciting knowledge. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics*. 19, 462-472.
- LIPSHITZ, R. 1994, Decision Making in Three Modes. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 24 (1), 47-65.
- SEARLE, J.R. 1995, The mystery of consciousness. *The New York Review of Books*, 2 November, 60-66.
- SMITH, G.F. 1997, Managerial problem solving: a problem-centered approach. in G.A. KLEIN, C.E. ZSAMBOK (Eds.), *Naturalistic Decision Making*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 371-382.
- WAGENAAR, W. A., KEREN, G., LICHTENSTEIN, S. 1988, Islanders and hostages: Deep structures of decision problems. *Acta Psychologica*, 67, 175-189.
- ZSAMBOK, C.E., KLEIN, G. (Eds.) 1997, *Naturalistic decision making*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- <http://www.rallye-rejviz.cz/>

Abstrakt

Naturalistické rozhodovanie dostáva v posledných rokoch v oblasti výskumov rozhodovania stále viac priestoru. V rámci riešených tém a problémov má špecifické miesto rozhodovanie expertov. Naším cieľom bola prvotná orientácia v procese rozhodovania expertov – záchranárov v reálnej situácii. V máji 2010 sme sa zúčastnili súťaže posádok zdravotníckych záchranných služieb. Spomedzi doteraz zistených faktorov ovplyvňujúcich rozhodovanie sme sa zamerali najmä na úlohu subjektívne vnímanej emocionálnej náročnosti jednotlivých situácií a odhadovanej úspešnosti ich riešenia. Výskumu sa zúčastnilo 58 participantov vo veku 17 až 54 rokov, záchranárov z praxe, ako aj študentov medicíny, z toho 45% mužov a 55% žien. Výsledky a diskusia sa bližšie zaoberajú vzťahmi medzi skúsenosťou, vnímanou emocionálnou náročnosťou a subjektívnou istotou na jednej strane a volenými stratégiami rozhodovania a objektívnou úspešnosťou riešenia na strane druhej.

Kľúčové slová: naturalistické rozhodovanie, záchranári, emocionálna náročnosť, subjektívna istota

SOUČASNÉ CHÁPÁNÍ REALITY LAICKOU VEŘEJNOSTÍ

Danica Babicová, Ivan Slaměník
Katedra psychologie FF UK, Praha

Úvod

V příspěvku referujeme o první fázi výzkumu, jehož cílem bylo zjistit, co laická veřejnost považuje za realitu. Předpokládali jsme, že lidé si konstruují svou realitu, své „vidění světa“, ale bylo takřka nemožné předem odhadovat, jaká ta současná realita je, jak ji lidé chápou. Přitom je nepochybné, že chápání reality se projevuje v chování, v nutnosti vyrovnat se s ní. Zvláště ve filozofické a sociologické literatuře je realita široký pojem diskutovaný v teoretické i empirické rovině. Psychologie tyto poznatky sice nemůže přehlížet, ale na druhé straně by si měla klást vlastní otázky, jakým způsobem lidé chápou realitu, jak ji prožívají a jak se s ní vyrovnávají. Není předmětem tohoto příspěvku podat teoretický výklad samotného procesu chápání (resp. konstruování) reality, což by vyžadovalo samostatnou studii, ale zjištění, co lidé považují za realitu.

Výzkum

Pro výzkum reality jsme zvolili prototypickou metodologií Eleanor Roschové (Rosch, 1975, 1976). Podle Roschové (1976) nejsou kategorie mnoha jevů přísně logicky vymezené. Jednotliví „členové“ kategorie do ní patří na základě jakési „rodinné podoby“ (*family resemblance*; princip, který byl poprvé navržen Wittgensteinem, 1953/1993), spíše než na základě přísně daných pravidel. Síla „rodinné podoby“, tj. jakési schopnosti významového přispění daného „člena“ k vymezení kategorie, je pak dána tím, nakolik souvisí s ostatními „rodinnými příslušníky“. Daný člen nemusí nutně souviset se všemi ostatními členy, ale s čím více členy souvisí (čím je „typičtější“), tím lépe vystihuje význam své kategorie. Sémantické kategorie (jako v našem případě kategorie „realita“) mohou být vymezeny na základě svých nejtypičtějších zástupců. Pojem „realita“ je velmi široký, je vyjádřením našeho chápání světa (reality), sami si jej konstruujeme a připisujeme mu podle naší zkušenosti význam, a proto jeho hranice jsou hodně neostře a nejasné. Prototypický přístup je často používán právě pro výzkum významově neostře definovaných kategorií.

Výzkum probíhal ve dvou etapách. Cílem první etapy bylo získat co nejvíce obsahových vyjádření k pojmu „realita“, které jsme následně uspořádali do 52 kategorií a nechali je ve druhé etapě posoudit na škále Likertova typu.

1. etapa

Získávání respondentů probíhalo metodou sněhové koule v pražských pobočkách některých mezinárodních firem a také s pomocí internetové ankety distribuované emailem. V první etapě jsme získali data od 60 respondentů, a sice od 24 mužů a 36 žen. Věkové rozpětí respondentů bylo od 22 do 79 let, věkový průměr celého souboru byl 34,2 let (SD = 9,71), věkový průměr mužů byl 37,4 let (SD = 10,64), věkový průměr žen byl 32 let (SD = 8,53). Pokud jde o vzdělání, 1 muž měl výuční list, 23 respondentů (z toho 8 mužů a 15 žen) mělo střední vzdělání, 36 respondentů (z toho 15 mužů a 21 žen) mělo vysokoškolské vzdělání. Žádný z respondentů nebyl studentem.

Respondentům byl předložen jednoduchý formulář s instrukcí: „*Co si představujete pod pojmem „realita“, s čím máte pojem „realita“ spojený, co pro vás „realita“ znamená? Napište prosím v bodech co nejvíce asociací, které vás během asi 5 minut napadnou*“.

Respondenti byli rovněž požádáni, aby vyplnili údaje týkající se jejich věku, pohlaví a dosaženého vzdělání.

Tímto způsobem jsme v první etapě získali celkem přibližně 130 různých vyjádření k pojmu „realita“. Z těchto slov a slovních spojení jsme pak vytvořili 52 kategorií charakterizujících pojem „realita“. Redukce prvotního seznamu spočívá v sloučení synonym a výrazů významově blízkých a vyloučení výrazů, které jen vzdáleně souvisejí s daným pojmem. Tento postup je součástí prototypické metodologie a sleduje ryze praktický účel pro druhou etapu. Tab. 1 uvádí výsledných 52 kategorií, jejich obsahovou specifikaci, četnosti výskytu a jejich procentuální vyjádření.

Tab. 1. Seznam 52 kategorií vztahujících se k pojmu „realita“ v sestupném pořadí podle četností

Pořadí	Název kategorie a její obsahy	Četnosti			Procentuální četnosti		
		Celkový soubor	Muži	Ženy	Celkový soubor	Muži	Ženy
1	skutečnost (něco skutečného, skutečnost, skutečný stav, ta pravá skutečnost)	25	10	15	41,7%	41,7%	41,7%
2	něco, co můžeme vnímat smysly (hmatatelná, viditelná; to, co vidím a cítím; všechno, co vidím; vůně; svět co vidím vlastníma očima; hmatatelné věci; veselé i smutné zážitky; smyslové vjemy)	14	6	8	23,3%	25,0%	22,2%
3	pravda (opravdové, pravdivé, nepopíratelné, pravda, opravdovost; objektivní pravda, bez ohledu na to, jak jí vnímám a co si o ní myslím)	14	6	8	23,3%	25,0%	22,2%
4	každodenní banality, stereotyp (každodenní banality, každodennost, každodenní život, každodenní skutečnost, každodenní rutina, každodenní realita - práce, povinnosti; stereotyp, kterému podléháme)	10	2	8	16,7%	8,3%	22,2%
5	opak představ a snů (opak představ; realita se často neshoduje s představami; když je potřeba zapomenout na svět snů a létání; realita je jiná, než jak si jí představujeme; opak fantazie, není to iluze)	10	3	7	16,7%	12,5%	19,4%
6	život (život, život a vše, co je s ním spojené)	9	4	5	15,0%	16,7%	13,9%
7	teď a tady; to, co teď je (teď, tento okamžik je skutečný, přítomnost; to co právě dělám, to co se právě děje kolem mě; teď a tady; současnost; to, že teď držím v ruce tužku)	9	1	8	15,0%	4,2%	22,2%
8	subjektivní pravda, subjektivní vnímání (subjektivní posouzení toho, co je reálné; moje realita není stejná jako realita jiných, každý má svou; pro každého je realita jiná; každý může realitu vnímat a zažívat jinak, můj pohled na svět okolo mě; můj dojem)	8	4	4	13,3%	16,7%	11,1%
9	něco, co existuje nezávisle na nás (něco, co existuje nezávisle na nás; to, co je nezávislé; skutečnosti na nás nezávislé)	8	3	5	13,3%	12,5%	13,9%
10	svět okolo nás (venkovní svět, jak ho vidím já; skutečný svět kolem nás; svět kolem mě, prostředí)	7	1	6	11,7%	4,2%	16,7%
11	lidé kolem mě (moje rodina, kamarádi, lidé v mém životě, přátelé, lidé)	7		7	11,7%	0,0%	19,4%
12	práce (práce; chození do práce)	7	1	6	11,7%	4,2%	16,7%
13	něco tvrdého a bolestného (bolestivá, tvrdá realita, krutost)	7	2	5	11,7%	8,3%	13,9%
14	příroda a přírodní jevy (fyzikální svět, elementy, vesmír, slunce, příroda, květiny, stromy)	6	1	5	10,0%	4,2%	13,9%
15	bitevní pole (bitevní pole, život je boj-život je realita, realita je boj; boj o přežití; boj spravedlnosti s nespravedlností, každodenní boj o život (předem prohraný))	6	5	1	10,0%	20,8%	2,8%
16	moje myšlenky, moje představy (přemýšlení; moje myšlenky, moje představy)	5	1	4	8,3%	4,2%	11,1%
17	zkušenost každého z nás (moje zkušenosti a zkušenosti dalších lidí; to, co zažívám)	5	1	4	8,3%	4,2%	11,1%

SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ 2010

18	prostor, ve kterém se pohybujeme (prostor, který je kolem nás; realitu pro mě tvoří okolí; město)	5	3	2	8,3%	12,5%	5,6%
19	společnost (společnost, vztahy, systém; něco, co si vytváří společnost)	4	3	1	6,7%	12,5%	2,8%
20	něco nepříjemného (něco nepříjemného, nepříjemnosti, které bychom nejraději nepřipustili; bolest)	4	1	3	6,7%	4,2%	8,3%
21	něco, co je jen moje (moje osobní realita; moje existence; to, jak já chápu věci)	4	2	2	6,7%	8,3%	5,6%
22	moje pocity, moje intuice (to, co cítím, co tuším)	4	1	3	6,7%	4,2%	8,3%
23	to, co nelze změnit (nezměnitelné; to, co se stane a už to nejde vrátit)	3	2	1	5,0%	8,3%	2,8%
24	peníze, vydělávání peněz (peníze, vydělávání peněz, řešení financí)	3	2	1	5,0%	8,3%	2,8%
25	to, čemu věřím (to, v co věřím, čemu věřím; víra v Boha, transcendentálno apod.)	3		3	5,0%	0,0%	8,3%
26	všechno (všechno, vše kolem mě; vše, co se děje kolem nás)	3	2	1	5,0%	8,3%	2,8%
27	moje tělo a jak ho vnímám (moje tělo, poloha mého těla; pohled do zrcadla)	3		3	5,0%	0,0%	8,3%
28	lidský charakter, to, jací jsme (moje dobré a špatné vlastnosti; charakter lidí; morálka obecně)	3	1	2	5,0%	4,2%	5,6%
29	moje rozhodnutí a následky mých rozhodnutí (moje rozhodnutí; zodpovědnost za všechno, co dělám)	3		3	5,0%	0,0%	8,3%
30	situace, které nastanou (vzniklá situace, nastalá situace; vše co se stane; situace, která právě probíhá)	3	2	1	5,0%	8,3%	2,8%
31	bdělý stav, opak spánku (bdělý stav, opak spánku, spojeno se dnem; něco, co mohu vnímat v bdělém stavu)	3	2	1	5,0%	8,3%	2,8%
32	učení se, hledání, růst (učit se, růst, zkoumat, hledání, rozvoj, poznávání, vzdělání)	3	1	2	5,0%	4,2%	5,6%
33	opak bezstarostnosti (starosti, obavy, nic není zadarmo)	3		3	5,0%	0,0%	8,3%
34	něco, z čeho se nelze vymanit (nevymanitelnost, nepřekročitelnost, nutnost)	3		3	5,0%	0,0%	8,3%
35	zdraví - nemoc, život - smrt	3		3	5,0%	0,0%	8,3%
36	povinnosti (povinnosti, každodenní povinnosti)	2	1	1	3,3%	4,2%	2,8%
37	něco, co můžeme poznat smysly (smysly poznatelná; něco, co můžeme ověřit)	2	1	1	3,3%	4,2%	2,8%
38	něco stabilního (něco stabilního, spojeno se stabilitou)	2	1	1	3,3%	4,2%	2,8%
39	něco nestabilního, proměnlivého (zjištění, že nic není věčné a lidé a jejich pocity se mění; vnímání, které se může ze dne na den měnit)	2		2	3,3%	0,0%	5,6%
40	skutečnost, že stárneme a umíráme (smrt, stárnutí)	2		2	3,3%	0,0%	5,6%
41	objektivní faktory (např. finanční krize, finanční možnosti, fakta)	2	1	1	3,3%	4,2%	2,8%
42	něco, co sdílím s ostatními (společně vnímaná realita)	2	1	1	3,3%	4,2%	2,8%
43	nuda (nuda, realita je někdy dost nudná)	2	1	1	3,3%	4,2%	2,8%
44	moje fyzické potřeby (jídlo, sport, sex, drogy, kouření, apod.)	2		2	3,3%	0,0%	5,6%
45	vyrušení z myšlení, to, co je vnější ("vrat se do reality")	2	1	1	3,3%	4,2%	2,8%
46	svět dospělého (dospělý svět - opak světa viděného dětskýma očima)	1		1	1,7%	0,0%	2,8%
47	možnosti výběru	1		1	1,7%	0,0%	2,8%

48	být "nohama na zemi" (být "nohama na zemi", chovať sa racionálne, adekvátne situácii)	1		1	1,7%	0,0%	2,8%
49	řešení problémů a životních situací	1	1		1,7%	4,2%	0,0%
50	historická současnost (současnost)	1		1	1,7%	0,0%	2,8%
51	něco, co jako takové neexistuje (něco jako realita neexistuje)	1		1	1,7%	0,0%	2,8%
52	něco, co nelze poznat (nepoznatelné, neuchopitelné)	1		1	1,7%	0,0%	2,8%

Nejčastěji uváděnou kategorií byla „skutečnost“, kterou uvedlo 41,7 % respondentů, přičemž tato kategorie je procentuálně stejně zastoupena u mužů i žen. Další nejčastější výskyt jsme zaznamenali u tvrzení spadajících do kategorie „něco, co můžeme vnímat smysly“ a „pravda“ (obojí uvádělo 23,3 % respondentů), „každodenní banality, stereotyp“ nebo „opak představ a snů“ (obojí uvádělo 16,7 % respondentů). Realita byla tedy v našem souboru nejčastěji spojována s něčím, co můžeme považovat za skutečné a pravdivé nezávisle na nás, a také jako něco rutinního (realita jako rutina) a „reálného“ ve smyslu protikladu našich přání a tužeb.

Seznam kategorií získaných v první etapě ukazuje na velkou variabilitu chápání pojmu „realita“. Může být vnímána jako „něco stabilního“ (3,3 % respondentů) i „něco nestabilního“ (rovněž 3,3 % respondentů), „něco, co sdílíme s ostatními“ (3,3 % respondentů) i „něco, co je jen moje“ (6,7 % respondentů). Za realitu jsou v malé míře považovány i subjektivní prožitky, jako „moje myšlenky a moje představy“ (uvedlo 8,3 % respondentů) nebo „moje pocity a intuice“ (6,7% respondentů). Z dalších kategorií nás zaujaly „lidský charakter, to, jací jsme“ (5 % respondentů) nebo „to, že stárneme a umíráme“ (uvedly 2 ženy, tj. 3,3 % z celkového souboru).

2. etapa

Ve druhé etapě jsme pracovali s jiným souborem osob, jež byl k účasti na výzkumu rovněž získán metodou sněhové koule v pražských firmách a s pomocí internetové ankety distribuované emailem. Celkem jsme ve druhé etapě výzkumu získali data od 86 osob (35 mužů a 51 žen). Věkové rozpětí respondentů bylo od 18 do 64 let, věkový průměr celého souboru byl 33,12 let (SD = 9,42), věkový průměr mužů byl 35,66 let (SD = 9,77), věkový průměr žen byl 31,37 let (SD = 8,85). Z hlediska vzdělání 1 muž a 1 žena měli výuční list, 33 respondentů (z toho 12 mužů a 21 žen) mělo střední vzdělání, 5 respondentů (z toho 1 muž a 4 ženy) mělo vyšší odborné vzdělání a 46 respondentů (z toho 21 mužů a 25 žen) mělo vysokoškolské vzdělání. Z celkového počtu 86 osob byli tři studenti.

Respondenti byli požádáni o hodnocení 52 kategorií pojmu „realita“ získaných v první etapě výzkumu a uspořádaných v náhodném pořadí na škále Likertova typu od 1 – „vůbec nevystihuje pojem realita“ po 5 – „zcela vystihuje pojem realita“ s touto instrukcí: „*Pečlivě si přečtěte následující seznam slov a tvrzení vyjadřujících některé charakteristiky pojmu "realita". Na připojené škále od 1 do 5 posuďte, nakolik podle Vašeho mínění uvedené slovo nebo tvrzení vystihuje pojem "realita". Do políčka za každé slovo napište číslo vyjadřující Vaše hodnocení. Vyplňte, prosím, také údaje týkající se vašeho věku, pohlaví a vzdělání.*“ Asi polovina respondentů vyplnila formulář v papírové podobě, druhá polovina vyplnila formulář v elektronické podobě a zaslala jej vyplněný emailem. Škálové hodnocení všech 52 kategorií celým souborem osob je uvedeno v tab. 2.

Tab. 2. Průměrná škálová hodnocení u celého souboru v sestupném pořadí

Pořadí	Název kategorie	Průměrná škálová hodnocení
1	to, že stárneme a umíráme (smrt, stárnutí)	4,37
2	skutečnost (něco skutečného, skutečnost, ta pravá skutečnost)	4,35
3	teď a tady; to, co je teď (tento okamžik; to, co právě dělám, co se právě děje kolem mě)	4,01
4	příroda a přírodní jevy (fyzikální svět, elementy, vesmír, slunce, voda, stromy, květiny, atd.)	3,99
5	život (život a vše, co je s ním spojené)	3,97
6	moje rozhodnutí a následky mých rozhodnutí (zodpovědnost za všechno, co dělám)	3,90
7	lidé kolem mě (moje rodina, kamarádi, přátelé, lidé v mém životě, lidé)	3,88
8	svět okolo nás (venkovní svět, prostředí)	3,86
9	něco, co existuje nezávisle na nás (skutečnosti na nás nezávislé)	3,79
10	všechno (vše, co je kolem mě; vše, co se děje kolem nás)	3,79
11	prostor, ve kterém se pohybujeme (prostor, který je kolem nás; realitu pro mě tvoří okolí)	3,79
12	zdraví - nemoc; život - smrt	3,78
13	něco, co můžeme vnímat smysly (hmatatelné, viditelné; smyslové vjemy; to, co vidím a cítím)	3,69
14	pravda (opravdové, nepopíratelné; pravda, bez ohledu na to, jak jí vnímám a co si o ní myslím)	3,62
15	zkušenost každého z nás (moje zkušenost a zkušenost dalších lidí; to, co zažívám)	3,62
16	opak představ a snů (realita je často jiná, než jak si ji představujeme; opak fantazie)	3,60
17	moje fyzické potřeby (jídlo, sport, sex, kouření, apod.)	3,54
18	situace, které nastanou (vzniklá situace, nastalá situace; vše co se stane)	3,50
19	řešení problémů a životních situací	3,44
20	objektivní faktory (např. finanční krize, finanční možnosti, fakta)	3,39
21	subjektivní pravda nebo vnímání (pro každého je realita jiná, každý jí zažívá a vnímá jinak)	3,37
22	něco, z čeho se nelze vymanit (nevymanitelnost, nepřekročitelnost, nutnost)	3,36
23	něco, co můžeme poznat smysly (realita je smysly poznatelná; něco, co můžeme ověřit)	3,35
24	historická současnost (současnost)	3,35
25	společnost (společnost, vztahy, systém; něco, co si vytváří společnost)	3,34
26	každodenní banality, stereotyp (každodenní život; každodenní rutina; každodennost)	3,29
27	něco, co sdílím s ostatními (společně vnímaná realita)	3,29
28	povinnosti (povinnosti, každodenní povinnosti)	3,28
29	být "nohama na zemi" (chovat se racionálně, adekvátně situaci)	3,28
30	něco nestabilního, proměnlivého (vše se neustále mění)	3,27
31	to, co nelze změnit (nezměnitelné; to, co se stane a už to nejde vrátit)	3,27
32	lidský charakter; to, jací jsme (moje dobré a špatné vlastnosti; charakter lidí; morálka obecně)	3,24
33	práce (práce, chození do práce)	3,23
34	učení, hledání, růst (rozvoj, vzdělávání; poznávat, zkoumat)	3,20
35	moje tělo a to, jak ho vnímám (moje tělo, poloha mého těla)	3,15
36	bdělý stav (opak spánku; vnímání v bdělém stavu)	3,09
37	bitevní pole (život je boj - život je realita; boj o přežití; realita je boj)	3,06
38	možnosti výběru (výběr z možností; možnosti volby)	3,00
39	něco tvrdého a bolestného (bolestivá, tvrdá realita; krutost)	2,98
40	moje pocity, moje intuice (to, co cítím, co tuším)	2,81
41	to, co je vně mě (vyrušení z myšlení; "vrať se do reality")	2,73
42	peníze, vydělávání peněz	2,70
43	to, čemu věřím (to, v co věřím, čemu věřím, ať už je to cokoliv; i víra v Boha, transcendentálno)	2,69
44	něco nepříjemného (něco nepříjemného, nepříjemnosti)	2,64
45	něco stabilního (spojeno se stabilitou)	2,62
46	něco, co je jen moje (moje osobní realita; to, jak já chápu věci; moje existence)	2,60
47	něco, co nelze poznat (nepoznatelné, neuchopitelné)	2,57
48	moje myšlenky, moje představy (přemýšlení; to, co já si myslím, jak já si věci představuju)	2,49
49	svět dospělého (opak světa viděného dětskýma očima)	2,38
50	nuda (realita je někdy dost nudná)	2,33
51	opak bezstarostnosti (starosti, obavy)	2,31
52	něco, co jako takové neexistuje (něco jako realita neexistuje)	2,07

Škálové hodnocení jednotlivých kategorií celým souborem osob především ukazuje, že žádná kategorie není považována za „vůbec nevystihuje pojem realita“ (nejnižší škálové

hodnocení je 2,07), což svědčí jednak o tom, že předložený seznam kategorií je do značné míry komplexní, jednak o tom, že pojem realita (resp. jeho konstrukce) nabývá mezi lidmi velmi rozmanitých podob. Dále se potvrzuje známá zkušenost, že nejčtenější kategorie z první etapy nemusí získat zároveň nejvyšší škálové hodnocení. Dokládá to kategorie „to že stárneme a umíráme“, kterou v první etapě uvedly pouze dvě respondentky, ale při škálovém posouzení získala nejvyšší průměrné bodové hodnocení. Již první etapa ukázala, že realita je chápána v drtivé míře jako něco objektivně daného (nejlépe to zřejmě vystihuje kategorie „něco, co existuje nezávisle na nás“). Když použijeme v souladu s prototypickou metodologií medián (hodnota 3,29) k odlišení typických znaků charakterizujících daný pojem od méně typických, zjišťujeme, že v horní polovině tabulky jsou jen dvě položky (6 a 21), které do jisté míry naznačují něco subjektivního; v dolní polovině tabulky je pak jedna „typicky subjektivní“ položka (40) a několik dalších naznačujících chápání reality jako něco daného vlastní existencí.

Výsledky škálového posouzení byly kromě celého souboru zpracovány také pro podskupiny podle pohlaví, vzdělání a věku respondentů. Z nich vzhledem k omezenému rozsahu vybíráme jen data vztahující se ke srovnání rozdílů mezi pohlavími. Výsledky škálového hodnocení muži shrnuje tab. 3, hodnocení ženami je uvedeno v tab. 4.

Tab. 3. Průměrná škálová hodnocení u mužů v sestupném pořadí

Pořadí	Název kategorie	Průměrná škálová hodnocení
1	to, že stárneme a umíráme (smrt, stárnutí)	4,51
2	skutečnost (něco skutečného, skutečnost, ta pravá skutečnost)	4,34
3	něco, co existuje nezávisle na nás (skutečnosti na nás nezávislé)	4,20
4	život (život a vše, co je s ním spojené)	4,09
5	moje rozhodnutí a následky mých rozhodnutí (zodpovědnost za všechno, co dělám)	3,97
6	ted' a tady; to, co je ted' (tento okamžik; to, co právě dělám, co se právě děje kolem mě)	3,97
7	prostor, ve kterém se pohybujeme (prostor, který je kolem nás; realitu pro mě tvoří okolí)	3,91
8	příroda a přírodní jevy (fyzikální svět, elementy, vesmír, slunce, voda, stromy, květiny, atd.)	3,91
9	všechno (vše, co je kolem mě; vše, co se děje kolem nás)	3,85
10	svět okolo nás (venkovní svět, prostředí)	3,80
11	lidé kolem mě (moje rodina, kamarádi, přátelé, lidé v mém životě, lidé)	3,74
12	moje fyzické potřeby (jídlo, sport, sex, kouření, apod.)	3,71
13	pravda (opravdové, nepopíratelné; pravda, bez ohledu na to, jak ji vnímám a co si o ní myslím)	3,69
14	zdraví - nemoc; život - smrt	3,65
15	něco, co můžeme vnímat smysly (hmatatelné, viditelné; smyslové vjemy; to, co vidím a cítím)	3,60
16	subjektivní pravda nebo vnímání (pro každého je realita jiná, každý jí zažívá a vnímá jinak)	3,60
17	každodenní banality, stereotyp (každodenní život; každodenní rutina; každodennost)	3,54
18	opak představ a snů (realita je často jiná, než jak si jí představujeme; opak fantazie)	3,51
19	zkušenost každého z nás (moje zkušenost a zkušenost dalších lidí; to, co zažívám)	3,51
20	situace, které nastanou (vzniklá situace, nastalá situace; vše co se stane)	3,51
21	společnost (společnost, vztahy, systém; něco, co si vytváří společnost)	3,50
22	lidský charakter; to, jací jsme (moje dobré a špatné vlastnosti; charakter lidí; morálka obecně)	3,49
23	řešení problémů a životních situací	3,48
24	něco, z čeho se nelze vymanit (nevymanitelnost, nepřekročitelnost, nutnost)	3,43
25	práce (práce, chození do práce)	3,43
26	něco nestabilního, proměnlivého (vše se neustále mění)	3,43
27	možnosti výběru (výběr z možností; možnosti volby)	3,37
28	být "nohama na zemi" (chovat se racionálně, adekvátně situaci)	3,37
29	to, co nelze změnit (nezměnitelné; to, co se stane a už to nejde vrátit)	3,34
30	objektivní faktory (např. finanční krize, finanční možnosti, fakta)	3,32
31	povinnosti (povinnosti, každodenní povinnosti)	3,31
32	učení, hledání, růst (rozvoj, vzdělávání; poznávat, zkoumat)	3,31
33	historická současnost (současnost)	3,26
34	něco, co sdílím s ostatními (společně vnímaná realita)	3,23

35	moje tělo a to, jak ho vnímám (moje tělo, poloha mého těla)	3,20
36	něco, co můžeme poznat smysly (realita je smysly poznatelná; něco, co můžeme ověřit)	3,20
37	bdělý stav (opak spánku; vnímání v bdělém stavu)	3,20
38	bitevní pole (život je boj - život je realita; boj o přežití; realita je boj)	3,17
39	něco tvrdého a bolestného (bolestivá, tvrdá realita; krutost)	3,17
40	něco, co nelze poznat (nepoznatelné, neuchopitelné)	2,91
41	moje pocity, moje intuice (to, co cítím, co tuším)	2,86
42	to, co je vně mě (vyrušení z myšlení; "vrat' se do reality)	2,80
43	peníze, vydělávání peněz	2,79
44	něco, co je jen moje (moje osobní realita; to, jak já chápu věci; moje existence)	2,77
45	to, čemu věřím (to, v co věřím, čemu věřím, ať už je to cokoli; i víra v Boha, transcendentálno)	2,77
46	něco stabilního (spojeno se stabilitou)	2,71
47	moje myšlenky, moje představy (přemýšlení; to, co já si myslím, jak já si věci představuju)	2,69
48	něco nepříjemného (něco nepříjemného, nepříjemnosti)	2,66
49	svět dospělého (opak světa viděného dětskýma očima)	2,51
50	nuda (realita je někdy dost nudná)	2,46
51	opak bezstarostnosti (starosti, obavy)	2,37
52	něco, co jako takové neexistuje (něco jako realita neexistuje)	2,06

Tab. 4. Průměrná škálová hodnocení u žen v sestupném pořadí

Pořadí	Název kategorie	Průměrná škálová hodnocení
1	skutečnost (něco skutečného, skutečnost, ta pravá skutečnost)	4,35
2	to, že stárneme a umíráme (smrt, stárnutí)	4,27
3	ted' a tady; to, co je ted' (tento okamžik; to, co právě dělám, co se právě děje kolem mě)	4,04
4	příroda a přírodní jevy (fyzikální svět, elementy, vesmír, slunce, voda, stromy, květiny, atd.)	4,04
5	lidé kolem mě (moje rodina, kamarádi, přátelé, lidé v mém životě, lidé)	3,98
6	svět okolo nás (venkovní svět, prostředí)	3,90
7	život (život a vše, co je s ním spojené)	3,88
8	zdraví - nemoc; život - smrt	3,86
9	moje rozhodnutí a následky mých rozhodnutí (zodpovědnost za všechno, co dělám)	3,84
10	něco, co můžeme vnímat smysly (hmatatelné, viditelné; smyslové vjemy; to, co vidím a cítím)	3,75
11	všechno (vše, co je kolem mě; vše, co se děje kolem nás)	3,75
12	prostor, ve kterém se pohybujeme (prostor, který je kolem nás; realitu pro mě tvoří okolí)	3,71
13	zkušenost každého z nás (moje zkušenost a zkušenost dalších lidí; to, co zažívám)	3,69
14	opak představ a snů (realita je často jiná, než jak si jí představujeme; opak fantazie)	3,67
15	pravda (opravdové, nepopíratelné; pravda, bez ohledu na to, jak ji vnímám a co si o ní myslím)	3,57
16	něco, co existuje nezávisle na nás (skutečnosti na nás nezávislé)	3,51
17	situace, které nastanou (vzniklá situace, nastalá situace; vše co se stane)	3,49
18	něco, co můžeme poznat smysly (realita je smysly poznatelná; něco, co můžeme ověřit)	3,45
19	objektivní faktory (např. finanční krize, finanční možnosti, fakta)	3,43
20	moje fyzické potřeby (jídlo, sport, sex, kouření, apod.)	3,43
21	historická současnost (současnost)	3,41
22	řešení problémů a životních situací	3,41
23	něco, co sdílím s ostatními (společně vnímaná realita)	3,33
24	něco, z čeho se nelze vymanit (nevymanitelnost, nepřekročitelnost, nutnost)	3,31
25	povinnosti (povinnosti, každodenní povinnosti)	3,25
26	společnost (společnost, vztahy, systém; něco, co si vytváří společnost)	3,24
27	subjektivní pravda nebo vnímání (pro každého je realita jiná, každý ji zažívá a vnímá jinak)	3,22
28	být "nohama na zemi" (chovat se racionálně, adekvátně situaci)	3,22
29	to, co nelze změnit (nezměnitelné; to, co se stane a už to nejde vrátit)	3,22
30	něco nestabilního, proměnlivého (vše se neustále mění)	3,16
31	moje tělo a to, jak ho vnímám (moje tělo, poloha mého těla)	3,12
32	každodenní banality, stereotyp (každodenní život; každodenní rutina; každodennost)	3,12
33	učení, hledání, růst (rozvoj, vzdělávání; poznávat, zkoumat)	3,12
34	práce (práce, chození do práce)	3,10
35	lidský charakter; to, jací jsme (moje dobré a špatné vlastnosti; charakter lidí; morálka obecně)	3,08
36	bdělý stav (opak spánku; vnímání v bdělém stavu)	3,02
37	bitevní pole (život je boj - život je realita; boj o přežití; realita je boj)	2,98

38	moje pocity, moje intuície (to, čo cítim, čo tuším)	2,78
39	něco tvrdého a bolestného (bolestivá, tvrdá realita; krutost)	2,84
40	možnosti výběru (výběr z možností; možnosti volby)	2,75
41	to, co je vně mě (vyrušení z myšlení; "vrat' se do reality)	2,69
42	peníze, vydělávání peněz	2,65
43	to, čemu věřím (to, v co věřím, čemu věřím, ať už je to cokoli; i víra v Boha, transcendentálně)	2,63
44	něco nepříjemného (něco nepříjemného, nepříjemnosti)	2,63
45	něco stabilního (spojeno se stabilitou)	2,55
46	něco, co je jen moje (moje osobní realita; to, jak já chápu věci; moje existence)	2,49
47	moje myšlenky, moje představy (přemýšlení; to, co já si myslím, jak já si věci představuju)	2,35
48	něco, co nelze poznat (nepoznatelné, neuchopitelné)	2,33
49	svět dospělého (opak světa viděného dětskýma očima)	2,29
50	opak bezstarostnosti (starosti, obavy)	2,27
51	nuda (realita je někdy dost nudná)	2,24
52	něco, co jako takové neexistuje (něco jako realita neexistuje)	2,08

Srovnání škálového hodnocení jednotlivých položek u mužů a u žen nepřineslo žádné statisticky významné rozdíly. Tento výsledek je zajímavý a mohl by znamenať, že určité stereotypní vnímanie rozdielů v niektorých oblastiach medzi mužmi a ženami je zpochybniteľné.

Nejvyšší škálové hodnocení prisúdili muži kategórii „to, že stárneme a umíráme“ (4,51). U žen je tato kategória na druhém místě s průměrným hodnocením 4,27. Ačkoliv není rozdíl mezi muži a ženami statisticky signifikantní, přeci jen tento výsledek ukazuje na to, že muži silně vnímají fenomén stárnutí (ztráty síly - viz např. Whitbourne, Skultety, 2002) a umírání, což opět jakoby narušuje určitý stereotyp, že například psychologická problematika stárnutí se týká v současné společnosti spíše žen, jelikož souvisí se ztrátou atraktivity, která znamená pro ženy velkou devízu (Mealey, 2000). Na základě některých výzkumů se předpokládá, že muži začínají vnímat a skutečně „řešit“ stárnutí až v pozdějším věku (Whitbourne, Skultety, 2002); většina mužů (přesně 27, tj. cca 77 %) v našem souboru byla ale mladší čtyřiceti let. To je samozřejmě jen jedna z možných interpretací, muži v našem vzorku nemuseli kategórii „to, že stárneme a umíráme“ vnímat pouze v souvislosti s vlastním organismem, mohli se také odvolávat na zkušenost se smrtí nebo stárnutím někoho blízkého apod.

Muži dále na 3. místě uvádějí kategórii „něco, co existuje nezávisle na nás“ (4,20), ženy tuto kategórii uvádějí až na 16. místě (3,51). Mohlo by to naznačovat, že muži více chápou realitu jako něco nezávislého na pozorovateli. Za zmínku stojí, že v první etapě výzkumu vysloveně „ženská“ kategória „lidé kolem mě“, kde ji uvedlo 19,4 % žen a ani jeden muž, je hodnocena průměrnou hodnotou 3,74 u mužů a je v pořadí na 11. místě. U žen je na 5. místě s mírně vyšším průměrným hodnocením (3,98).

Diskuse a závěr

Výzkum ukázal, že realita není lidem něco vzdáleného, ale že o ní přemýšlejí. Až v nečekané míře se ukázalo široké rozpětí chápání reality, což je nepochybně podmíněno podmínkami života a životními zkušenostmi. Ačkoli to zatím nemůžeme doložit, ale s odkazem na práce Bergera a Luckmana (1966/1999), Garfinkela (1967), Gergena (1985) aj. lze vysoce pravděpodobně předpokládat, že chápání reality se projevuje v chování lidí, protože „jistota“ reality vede k nutnosti vyrovnat se s ní. O tom mimochodem svědčí kategória „teď a tady“, která v hodnocení celým souborem respondentů skončila na třetím místě s průměrnou škálovou hodnotou 4,01. Zřejmě ne náhodou se objevuje kategória „moje rozhodnutí a následky mých rozhodnutí“ na 6. místě se škálovým hodnocením 3,90. Alespoň nepřímě tyto vysoce skórující kategórie vypovídají o tom, že zvládání reality „teď a tady“ je závislé na „mých rozhodnutích“. Rovněž vysoce pravděpodobné je to, že chápání reality se

projevuje nejen v chování, ale také v konverzaci s jinými lidmi. „Vidění“ reality je to, s čím se lidé chtějí svěřit ostatním, o čem debatují, co chtějí řešit.

Poněkud překvapivě „zvítězila“ ve druhé etapě kategorie „to, že stárneme a umíráme“, tedy něco skutečně nezpochybnitelného, nezvratného, něco, s čím se musí všichni vyrovnat. Srovnání mezi pohlavími ukazuje sice statisticky nevýznamný rozdíl mezi muži a ženami, ale přesto tato „realita“ překvapivě trápí více muže. Otázkou ovšem je, jak by dopadlo hodnocení v případě rozdělení kategorie na „stárnutí“ a „smrt“. Kategorie „lidé kolem mě“ uváděná v první etapě pouze ženami se v druhé etapě u mužů i žen dočkala vysokého hodnocení. Toto zjištění je ze sociálněpsychologického hlediska potěšitelné a potvrzuje známý fakt, že lidé jsou závislí na jiných lidech (v tomto případě přispívají k jejich realitě), resp. na tom, nakolik si s nimi rozumí a nakolik jsou s nimi v těsných vztazích.

Druhá fáze výzkumu bude spočívat v hlubších interpretacích a jejich ověření, a ve vypracování klastrové analýzy.

Literatura

- BERGER, P. L., LUCKMANN, T., 1966, The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge. New York: Doubleday Anchor Books. čes. Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 1999.
- GARFINKEL, H., 1967, Studies in ethnomethodology. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- GERGEN, K. J., 1985, The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40, 266-275.
- MEALEY, L., 2000, Sex differences: Development and evolutionary strategies. San Diego: Academic Press.
- ROSCH, E., 1975, Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 104(3), 192-233.
- ROSCH, E., 1976, Structural bases of typicality effects. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 2(4), 491-502.
- WHITBOURNE, S. K., SKULTETY, K. M., 2002, Body image development: Adulthood and aging. In: T. F. Cash & T. Pruzinsky (Eds.), *Body image: A handbook of theory, research and clinical practice* (83-90). New York, NY: The Guilford Press.
- WITTGENSTEIN, L., 1953, *Philosophical investigations*. New York, NY: The MacMillan Company. čes. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofický ústav AV ČR 1993.

MORÁLNA KOMPETENCIA A HODNOTY BUDÚCICH POLICAJTOV¹

Peter Babinčák, M. Klimešová
Inštitút psychológie FF PU, Prešov
babincak@unipo.sk

Ak sa na príslušníkov policajného zboru dívame cez perspektívu morálky a hodnôt, môžeme dospieť k rozporuplnému vnímaniu ich profesie a práce, ktorú vykonávajú. Na jednej strane ich práca spočíva v ochrane ľudských práv a presadzovaní dodržiavania zákonných noriem, teda mali by byť akýmisi garantmi či nositeľmi morálky a hodnôt spoločnosti. Na druhej strane je polícia hodnotená verejnosťou skôr negatívne, policajti sú spájaní s prípadmi korupcie, agresivity a zákonnej nepostihnuteľnosti a tiež miera dôvery v políciu ako takú je veľmi nízka.

Práca policajta má mnohé špecifiká, ktoré prispievajú k tomu, prečo sa pri jej hodnotení z morálneho hľadiska stretávame s viacerými rozpormi. Z množstva charakteristík policajnej práce vyberáme aspoň niektoré (voľne podľa Cohen, & Feldberg, 1991). Väčšina práce polície je zameraná na presadzovanie zákonov a udržiavanie verejného poriadku, polícia je takto v prvej línii ako najviditeľnejšia reprezentácia štátnej moci. Popri tom však polícia nie je lepšie vybavená na náročný a komplikovaný proces vytvárania morálnych úsudkov v porovnaní s ostatnými ľuďmi. Policajti nie sú vyberaní z radov svätcov ani na základe ich charakterových vlastností. Policajti sú veľmi často prítomní v situáciách morálnej konfrontácie, ktorá je intenzívnejšia než kam siaha bežná skúsenosť ostatných ľudí. Príslušník polície sa môže ocitnúť v situáciách, kde ide o zachovanie alebo naopak ukončenie ľudského života. Pri rozhodovaní vystupuje zvyčajne ako jednotlivec so slabými možnosťami konzultácie svojho konania s inými autoritami. Má byť predstaviteľom authority, na čo má oprávnenie, prostriedky i príležitosti. Jeho kredit v spoločnosti ale nie je vysoký, policajti pochádzajú prevažne zo stredných vrstiev populácie. Policajti sú často v situáciách morálnej voľby a pokušení, keďže sa vyskytujú v prostredí zločinu a korupcie a sú v kontakte s osobami z takéhoto prostredia. Je to prostredie, ktoré ich tlačí k cynizmu a strate morálneho idealizmu. Majú mnoho príležitostí k hrdinstvu i ku korupcii. Na základe množstva protichodných tendencií v morálnej oblasti práce policajta je zaujímavé zistiť, ako sa uvedená rozporuplnosť prejaví na hodnotovej orientácii a charakteristikách morálneho usudzovania policajtov.

Z hľadiska hodnotovej orientácie nás zaujíma najmä hodnota moci, ktorá v bežnej populácii nebýva preferovaná (Ilgová, & Ritomský, 2009) avšak u príslušníkov „silových profesií“ môže byť jej pozícia iná vďaka prostriedkom, ktorými disponujú pri jej presadzovaní.

Pri zisťovaní morálneho usudzovania sme sa opreli o teoretický základ Linda (1986, 2004), ktorý vychádza z klasických koncepcií morálneho usudzovania a jeho vývinu Piageta a Kohlberga. Morálku chápe ako morálnu kompetenciu, ktorú možno definovať ako schopnosť robiť rozhodnutia a sudy, ktoré sú morálne (založené na vnútorných princípoch) a na ich základe konať. To znamená, že človeka možno nazvať morálne kompetentným do tej miery, do akej sú jeho morálne sudy založené na jeho vlastných morálnych hodnotách, nezávislých od iných úvah a vonkajších premenlivých faktorov (Lind, 2004). Informácií o úrovni morálnej kompetencie policajtov je nemnoho. Vo výskume z armádneho prostredia (Verweijh, Hofhuis, & Soeters, 2007) dospeli autori k presvedčeniu o vysokých hodnotách morálnej kompetencie,

¹ Štúdia je súčasťou grantovej úlohy VEGA č. 1/0759/10

a to i v porovnaní s vysokoškolskými študentami (zvyčajne skórujú vyššie oproti bežnej populácii). Ďalší, nižšie uvedení autori, zasa uvádzajú skôr nízku úroveň morálnej kompetencie pre obdobné profesie.

Vzťah medzi morálnym usudzovaním a hodnotami sa doposiaľ venovalo prekvapujúco málo výskumov (Ostini, & Ellerman, 1997) pričom jestvujú dobré dôvody tento vzťah predpokladať. Podľa Feathera (podľa Ostini, & Ellerman, 1997) zmena štádia morálneho usudzovania vyvoláva i zmenu hodnôt. Zároveň hodnoty i morálne sudy sú úzko spojené so sociálnymi skúsenosťami osoby. Podobne Rest (1994) začleňuje hodnoty do svojho štvorkomponentového modelu vysvetľujúceho morálne konanie. Ilustratívne to možno vysvetliť na príklade veľkých zločincov ako boli Stalin či Hitler, ktorí morálne nezlyhali kvôli nepochopeniu, že ubližujú druhým, či nepochopeniu toho, čo je správne, ale preto, že nad ich morálnosťou zvíťazili iné hodnoty. Spojenie medzi morálnym usudzovaním a hodnotami vychádza i zo samotnej povahy štádií vývinu morálneho usudzovania, kde pre každé štádium je typická preferencia istého hodnotového typu (napríklad v treťom štádiu je to kvôli dôrazu na skupinové normy konformita a benevolencia).

Ciele

Stanovili sme si tri všeobecné ciele výskumu. 1. Zistiť úroveň morálnej kompetencie u študentov policajnej školy a porovnať ju s referenčnými vzorkami; 2. zistiť preferenciu hodnotových typov u účastníkov výskumu a porovnať ju so slovenskými populačnými hodnotami; 3. preskúmať vzťah medzi morálnou kompetenciou a preferenciou hodnotových typov.

Metóda

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 93 študentov štyroch učebných tried strednej policajnej školy (presný názov školy na žiadosť respondentov neuvádzame). Jej frekventanti sú v príprave na výkon služby a v skúšobnej lehote. Absolvovanie takejto školy je podmienkou nástupu do služby, všetci študenti absolvovali fyzické i psychologické testovanie. Mimo voľby profesie je vzorka veľmi heterogénna, líšia sa vekom, dosiahnutým vzdelaním, rodinným stavom. Vzorka pozostáva z 9 žien a 82 mužov. Dvaja respondenti boli z výskumu vylúčení kvôli nekompletne vyplneným dotazníkom.

Tab.1 Vekové rozloženie účastníkov výskumu

Vek	Muži	Ženy	Spolu
19-22	22	2	2
23-26	30	2	32
27-30	21	2	23
31-34	3	1	4
35-38	6	2	8
Celkom	82	9	91
Priemer			25,76
Medián			25

Nástroje

Moral Judgement Test MJT (Lind, 2004)

Dotazník na zisťovanie morálnej kompetencie obsahuje dve morálne dilemy a úlohou respondenta je posúdiť súhlasné a nesúhlasné argumenty zdôvodňujúce konanie aktérov príbehu. Podstata metodiky je založená na predpoklade, že úroveň morálnej kompetencie sa prejavuje v schopnosti jedinca akceptovať alebo odmietať argumenty v diskusii na základe ich

morálnej kvality skôr než na základe toho, či sa približujú jeho názoru. (Lind, 2004). Mieru morálnej kompetencie, ktorá sa prejavuje v schopnosti akceptovať aj opačný názor, ak je jeho zdôvodnenie pre osobu morálne, predstavuje skóre C- indexu. Dotazník umožňuje vyrátať aj preferenčné skóre zodpovedajúce jednotlivým štádiám morálneho usudzovania podľa Kohlberga, sám autor však od jeho použitia upúšťa. Keďže skóre C-indexu nemá podobu jednoduchého sumárneho skóre škály (pre presný postup výpočtu pozri Lind, 2004), hodnoty vnútornej konzistencie sme nezisťovali. C-index nadobúda hodnoty od 1 do 100. Orientačné posúdenie hodnôt : pod 0,1 veľmi nízke; 0,10 – 0,19 nízke; 0,20 – 0,29 stredné; 0,30 – 0,39 vysoké; 0,40 – 0,49 veľmi vysoké; nad 0,50 nezvyčajne vysoké hodnoty.

Portaits Value Questionnaire 40 PVQ (Schwartz, n.d.)

40 položkový dotazník umožňuje zistiť preferenciu 10 hodnotových typov: bezpečie (security), konformita (conformity), tradícia (tradition), benevolencia (benevolence), univerzalizmus (universalism), sebaurčenie (self-direction), stimulácia (stimulation), hedonizmus (hedonism), úspech (achievement), moc (power). Skóre subškál predstavuje priemer položiek subškály hodnotených na 6 bodovej stupnici (1-6), kde vysoké skóre znamená preferenciu daného hodnotového typu. Subškály dotazníka vykazujú nízke alebo stredne vysoké hodnoty reliability (čo je v súlade s inými výskumami, porovnaj napr. Ilgová, Ritomský, 2009), pričom jednotlivé subškály tvorí nízky počet položiek, vysoké hodnoty reliability sú namerané, ak sa pre hodnotenie reliability používajú faktory-hodnoty druhého rádu (sebatranscendencia, sebazdôrazňovanie, ochrana status quo, otvorenosť voči zmene). Dôkaz kritériálnej validity metodiky uvádza Schwartz (podľa Schusterová, 2007) porovnaním so Schwartz Value Survey.

Výsledky

Tab. 2 Hodnoty morálnej kompetencie študentov policajnej školy

C-index	Frekvencia	
0 – 0,09	veľmi nízke	10
0,10 – 0,19	nízke hodnoty	50
0,20 – 0,29	stredne vysoké	15
0,30 – 0,39	vysoké hodnoty	8
0,40 – 0,49	veľmi vysoké	3
Nad 0,50	nezvyčajne vysoké hodnoty	5

Podľa Linda (2004) možno orientačne posúdiť skóre morálnej kompetencie na základe šiestich úrovní uvedených v tab. 2. Prevažná väčšina respondentov našej vzorky získala v MJT nízke hodnoty, je výrazný nepomer počtu respondentov s nízkymi a veľmi nízkymi hodnotami oproti respondentom s vysokými a veľmi vysokými hodnotami. Keďže dotazník nemá k dispozícii presnejšie normy, pokúsili sme sa porovnať namerané hodnoty s výsledkami iných výskumov (tab.3). Ideálnu referenčnú vzorku sme nemali k dispozícii, s obdobnou vzorkou študentov policajnej školy pracovali Visu-Petra, Borlean, Chendran a Buş (2008). Ďalšiu vzorku príslušníkov „silových profesií“ použili Verweij, Hofhuis a Soeters (2007) – jednalo sa o kadetov a účastníkov školení vojenskej akadémie - avšak autori neuvádzajú presné deskriptívne hodnoty, len závery o celkovej výške skóre MJT (ich respondenti získali vysoké hodnoty morálnej kompetencie a neodlišujú sa v hodnotách od univerzitných študentov). Vo všeobecnosti sú dostupné zväčša vzorky zo školského prostredia (nepolicajného charakteru).

Tab. 3 Porovnanie hodnôt MJT študentov policajnej školy s referenčnými vzorkami

Vzorka	vek - rozpätie/priemer	N	Priemer	Št.odchýlka
študenti policajnej školy	19-38 / 25,8	91	0,173	0,143
¹ Rumunsko – študenti policajnej školy	19-25 / 20,24	50	0,123	0,085
² ČR – študenti medicíny	18-26	310	0,297	0,156
³ USA – VŠ študenti	- / -	426	0,168	0,132
⁴ Austrália - pracovníci bezpečnostnej služby	- / 53,3	7	0,13	0,07
⁴ Austrália – študenti VŠ	- / 21,9	114	0,22	0,13

Poznámka: 1- Visu-Petra, Borlean, Chendran, & Buş, 2008; 2- Slováčková, 2001; 3 - Colesante, & Biggs, 2001; 4 – Norris, 2005

Respondenti našej výskumnej vzorky dosiali mierne vyššie priemerné hodnoty morálnej kompetencie oproti podobnej rumunskej policajnej vzorke a tiež oproti menšej vzorke pracovníkov bezpečnostnej služby z Austrálie. Priemerné hodnoty všetkých troch vzoriek spadali do pásma nízkych hodnôt. Oproti českej univerzitnej vzorke dosiahli študenti policajnej školy výrazne nižšie hodnoty, celkovo sú porovnateľné s vysokoškolskými vzorkami z Austrálie i USA.

Z hľadiska hodnotových typov je najviac preferovanou hodnota moci a tradície, najnižšiu preferenciu získala hodnota sebaurčenia. Pri porovnaní s údajmi z European Social Survey (reprezentatívna vzorka slovenskej populácie) je poradie pre spomenuté hodnoty odlišné, Ilgová a Ritomský (2009) popisujú opačnú preferenciu, moc ako najmenej preferovanú a sebaurčenie ako jedna z najpreferovanejších hodnôt.

Tab. 4 Preferencia hodnotových typov (hodnota/priemer) v porovnaní s bežnou populáciou

Vzorka študentov policajnej školy	Ilgová, Ritomský, 2009; N=572; 15-34 rokov		
Moc	3,77	Bezpečnosť	4,6
Tradícia	3,71	Sebaurčenie	4,6
Konformita	3,15	Univerzalizmus	4,5
Bezpečie	3,12	Benevolencia	4,5
Benevolencia	3,09	Tradícia	4,2
Stimulácia	3,05	Úspech	4,2
Úspech	2,96	Konformita	4,1
Univerzalizmus	2,85	Hedonizmus	3,9
Hedonizmus	2,81	Stimulácia	3,9
Sebaurčenie	2,68	Moc	3,7

Pre overenie vzťahu medzi morálnou kompetenciou a hodnotovou preferenciou bola použitá jednoduchá regresná analýza, ktorou sme sa pokúsili odhadnúť, s akou silou umožňujú predikovať celkové skóre morálnej kompetencie (normalizované skóre C-index) jednotlivé hodnotové typy nezávisle na sebe navzájom. Žiaden z hodnotových typov sa nepreukázal ako štatisticky významný prediktor skóre morálnej kompetencie, na hranici štatistickej významnosti sa nachádzajú hodnotové typy Tradícia a Benevolencia (je

predpoklad, že pri väčšom rozsahu vzorky by boli signifikantnými prediktormi; v prípade, ak sa ako závislá premenná použije nenormalizované skóre morálnej kompetencie, obe premenné sa zmenia na signifikantné prediktory), kde tradícia pozitívne súvisí s mierou morálnej kompetencie a benevolencia negatívne.

Tab.5 Prediktívna sila hodnotových typov PVQ pri závislej premennej C-index MJT

	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
Bezpečie	-0,055	0,032	-0,270	-1,754	0,083
Konformita	0,040	0,034	0,189	1,158	0,250
Tradícia	0,050	0,026	0,252	1,899	0,061
Benevolencia	-0,063	0,032	-0,286	-1,984	0,051
Univerzalizmus	0,026	0,030	0,141	0,861	0,392
Sebariadenie	-0,004	0,029	-0,019	-0,136	0,892
Stimulácia	0,005	0,027	0,031	0,195	0,846
Hedonizmus	0,006	0,031	0,032	0,194	0,847
Úspech	0,028	0,031	0,157	0,886	0,378
Moc	0,008	0,026	0,046	0,303	0,763

Z ďalších výsledkov možno spomenúť signifikantné korelačné vzťahy medzi vekom a hodnotovými typmi Stimulácia ($R=0,409$; $p<0,001$), Hedonizmus ($R=0,361$; $p<0,001$), Úspech ($R=0,334$; $p<0,01$) a Moc ($R=0,226$; $p<0,05$), čo znamená že s vekom respondentov stúpa preferencia týchto hodnôt. Naopak napriek očakávaniam sme nezaznamenali korelačný vzťah medzi vekom a morálnou kompetenciou ($R=0,076$), ktorý sme predpokladali vzhľadom k vlastnostiam morálneho usudzovania, ako je chápané v koncepciách Piageta či Kohlberga.

Diskusia

Všeobecným cieľom štúdie bolo preskúmať úroveň morálnej kompetencie a hodnotovú orientáciu u policajtov – študentov policajnej školy, a vzájomný vzťah týchto premenných. V skupine študentov policajnej školy sme zaznamenali veľmi rôznorodé hodnoty morálnej kompetencie, 5 respondentov vykazovalo nezvyčajne vysoké hodnoty a 10 naopak veľmi nízke. Priemerné skóre i väčšina respondentov však spadá do úrovne nízkych hodnôt. Podobné výsledky u študentov policajnej školy v Rumunsku zaznamenali Visu-Petra, Borlean, Chendran a Buş (2008), či v Austrálii u pracovníkov bezpečnostnej služby Norris (2005) a celkovo sú nižšie ako v univerzitných vzorkách. To je v rozpore s tvrdeniami autorov ďalšieho výskumu, ktorí u kadetov vojenskej akadémie (túto vzorku považujeme za porovnateľnú k študentom policajných škôl) zaznamenali vysoké skóre morálnej kompetencie neodlišujúce sa od univerzitných študentov (Verweij, Hofhuis, & Soeters, 2007). V našej štúdii sme nevyhodnocovali preferenciu štádií morálneho usudzovania, ktorú MJT umožňuje. Nolan (podľa Raines, 2010) vo svojom výskume zistil u príslušníkov polície v Bostone prevažujúci 4 stupeň morálneho vývinu podľa Kohlbergovej taxonómie. Tento stupeň je charakteristický vytváraním morálnych úsudkov založených na pravidlách, zákonoch, sociálnom poriadku a spoločenských záväzkoch a patrí pod konvenčnú úroveň morálky. Štvrtý stupeň je podľa Nolana typický pre deti vo veku 11-13 rokov, resp. pre dospelých väzňov. Visu-Petra, Borlean, Chendran a Buş (2008), ktorí porovnávali študentov policajnej školy a väzňov dospeli k obdobným zisteniam. V oboch vzorkách bol najpreferovanejší 4. stupeň vývinu morálneho usudzovania a policajti sa od väzňov líšili len v preferencii 2. stupňa morálneho vývinu v prospech policajtov. Na základe zozbieraných údajov a zistení iných autorov môžeme odmietnuť predpoklad vysokej úrovne morálnej kompetencie pre policajtov (študentov policajnej školy), a to napriek tomu, že vzhľadom k profesii ktorú vykonávajú je u

nich táto charakteristika očakávaná a mala by byť garanciou kvality vykonávanej verejnej služby.

Popri charakteristikách morálneho usudzovania sme sa profil policajta pokúsili doplniť o hodnotovú orientáciu založenú na preferencii jednotlivých hodnotových typov podľa Schwartza. Najoceňovanejšou hodnotou príslušníkov výskumnej vzorky bola hodnota Moci a Tradície, najmenej oceňovanou bola hodnota Sebaurčenia. Úplne obrátené poradie týchto hodnôt zaznamenali Ilgová a Ritomský (2009) na reprezentatívnej vzorke slovenskej populácie získanej v rámci projektu European Social Survey. Pre slovenských občanov obdobného veku, ako to bolo v policajnej vzorke, je hodnota Sebaurčenia najpreferovanejšiu a hodnota Moci najmenej preferovanou. Možno len hypotetizovať, či policajná profesia priťahuje jedincov s potrebou uplatňovania moci, alebo je výberový mechanizmus pre príslušníkov policajného zboru (resp. samotná charakteristika profesie) taký, že zvýhodňuje práve takto špecifických záujemcov o policajnú profesiu.

Overovanie vzájomného vzťahu medzi preferenciou hodnôt a morálnou kompetenciou neprineslo významné výsledky. Na hranici štatistickej významnosti sa nachádzal vzťah morálnej kompetencie a hodnotových typov Benevolencia a Tradícia, kde možno predpokladať, že so zvyšujúcou sa preferenciou tradičných hodnôt a nízkou preferenciou hodnôt sociálnej interakcie a spolupatričnosti sa u policajtov zvyšuje miera morálnej kompetencie. Obdobný výskum realizovaný na študentoch psychológie (Ostini, & Ellerman, 1997) však ukazuje na presne opačný vzťah, kde sa morálne usudzovanie (na jeho meranie bola použitá iná metodika – Defining Issues Test) pozitívne spája s hodnotami ako Benevolencia a Univerzalizmus (reprezentujú blaho blízkych osôb a blaho spoločnosti) a negatívne s hodnotovými typmi Tradície, Hedonizmu a Konformity. Nami nameraný naznačený vzťah medzi morálnou kompetenciou a hodnotovou preferenciou dotvára pomerne špecifický obraz príslušníkov polície v našej vzorke. Keďže sa jedná o osoby, ktoré sú v policajnej službe relatívne krátko, možné interpretácie sa môžu uberať minimálne dvoma smermi, smerom k osobnostným zvláštnostiam jedincov, ktorí si túto profesiu vyberajú alebo k výberovej procedúre, ktorá ich zvýhodňuje.

Z hľadiska osobnostných zvláštností policajtov je podľa Rainesa (2010) najčastejším objektom výskumov autoritárska osobnosť, ktorá je kladená ako vysvetlenie rôznych antisociálnych prejavov správania v polícii. V tomto smere by mohlo pokračovať naše ďalšie bádanie v tejto oblasti.

Jedným z limitujúcich faktorov tejto štúdie je nedostatok informácií o psychometrických vlastnostiach slovenskej verzie metodiky MJT. Doposiaľ bola použitá len niekoľko krát a na malých vzorkách, pričom čiastkové zistenia naznačujú možnosť všeobecného podhodnocovania úrovne morálnej kompetencie, ktorá nemusí byť atribútom výskumnej vzorky ale špecifikom danej jazykovej mutácie nástroja (Ráčzová, & Pinková, v tlači).

Záver

Cieľom výskumnej štúdie bolo preskúmať úroveň morálnej kompetencie u študentov policajnej školy, ich hodnotovú orientáciu a vzťah medzi týmito fenoménmi. Podobných výskumov s danou vzorkou nie je mnoho a ani poznanie v tejto oblasti nie je jednoznačné. Zistili sme, že z hľadiska úrovne morálnej kompetencie dosahujú členovia výskumnej vzorky v priemere i v početnosti výskytu nízke hodnoty a preferencia hodnotových typov je predovšetkým u hodnôt moci a sebaurčenia odlišná ba opačná oproti bežnej populácii s najvyšším oceňovaním hodnoty moci u policajtov a najnižšou preferenciou sebaurčenia. Vzájomný vzťah medzi morálnou kompetenciou a hodnotovou orientáciou sa nepodarilo preukázať, naznačené súvislosti však tiež vypovedajú o odlišnom vzorci vzťahov medzi týmito premennými, ako je to vo výskumoch na vzorkách iných profesií.

Literatúra

- COHEN, H.S., & FELDBERG, M., 1991, Power and restraint : the moral dimension of police work . New York : Praeger.
- COLESANTE, R., & BIGGS, D., 2001, A controversy about the measurement of moral development: Stage preference or moral consistency? Paper Presented at the Association for Moral Education Conference held in Vancouver, BC, October 25 - 27, 2001.
- ILGOVÁ, J., & RITOMSKÝ, A., 2009, Hodnoty mladých Čechov a Slovákov - komparatívny empirický výskum. Sociálne a politické analýzy, 3 (1), 73-113. Stiahnuté 15.8.2010 z http://sapa.fvs.upjs.sk/casopis/5_prve_cislo_2009/44_Ilgova_ritomsky.pdf
- LIND, G., 1986, Cultural differences in moral judgment competence? A study of West and East European university students. Behavior Science Research, 20, 208-225.
- LIND, G., 2004, The meaning and measurement of moral judgement competence: A dual-aspect model. Stiahnuté 27.3.2008, z University of Konstanz Website: http://www.uni-konstanz.de/ag-moral/pdf/Lind-2004_meaning-and-measurement.pdf
- NORRIS, G., 2005, The authoritarian personality in the 21st century. [Thesis]. Gold Coast, QLD : Bond University,
- OSTINI, R., & ELLERMAN, D. A., 1997, Clarifying the relationship between values and moral judgement. Psychological Reports, 81, 691-702.
- RÁCZOVÁ, B., PINKOVÁ, M., v tlači, Moral competences of university students in regard of study specialization. (Morálne kompetencie vzhľadom vysokoškolských študentov/tiek vzhľadom k typu štúdia.). Parerga-Miedzinarodowe Studia Filozoficzne.
- RAINES, J.B., 2010, Ethics in Policing. Misconduct and Integrity. Sudbury, Mass. : Jones and Bartlett Publishers..
- REST, J. R., 1994, Moral Development in the Professions. New York: Psychology Press.
- SLOVÁČKOVÁ, B., 2001, Morální kompetence a morální postoje u studentů lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Hradci Králové. Psychiatrie, 5(2), 75-79.
- SCHUSTEROVÁ, N., 2007, Vzťah hodnôt, cieľov a subjektívnej pohody. Československá Psychologie, 51 (1), 48-57.
- SCHWARTZ, S., n.d., A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. Stiahnuté 15.8.2010 z http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=126&itemid=80
- VERWEIJ, D., HOFHUIS, K., & SOETERS, J., 2007, Moral Judgement within the Armed Forces. Journal of Military Ethics, 6(1), 19 – 40.
- VISU-PETRA, G., BORLEAN, C., CHENDRAN, L., & BUS, I., 2008, An investigation of antisocial attitudes, family background and moral reasoning in violent offenders and police students”, Cognition, Brain, Behavior, an Interdisciplinary Journal, 12 (2), 143-159.

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo zistiť úroveň morálnej kompetencie a hodnotovú štruktúru vo vzorke 93 príslušníkov Policajného zboru - študentov policajnej školy - a tiež vzájomný vzťah týchto premenných. Na meranie morálnej kompetencie bol použitý Moral Judgment Test a na zisťovanie hodnotovej štruktúry Portraits Values Questionnaire. Podľa očakávaní dominoval u respondentov hodnotový typ moci, vzájomný vzťah hodnotovej orientácie a morálnej kompetencie sa nepreukázal. V porovnaní s referenčnými hodnotami získanými na iných vzorkách možno predpokladať pre túto vzorku nízke hodnoty morálnej kompetencie.

Kľúčové slová

morálna kompetencia, morálne usudzovanie, hodnoty

Abstract

Moral competence and values of future police officers

The goal of study was to determine the level of moral competence and value structure in a sample of 93 police officers - Police School students - and correlation of these variables. Moral Judgment Test was used for measuring the moral competence and Portraits Values Questionnaire was used to detect the value structure. According to the respondents expected to dominate in the value type of power, the relationship of value orientation and moral competence are not demonstrated. Compared with the reference values obtained on other samples can be assumed that the sample obtained low values of moral competence.

Key words

moral competence, moral reasoning, values

The study is part of the grant project VEGA no. 1/0759/10

VNÍMANIE ÚROVNE VLASTNÝCH VEDOMOSTÍ OVERENIE EFEKTU SEBAPRECEŇOVANIA

Jozef Bavoľár, Mária Ťakušová
Katedra psychológie FF UPJŠ, Košice
jozef.bavolar@upjs.sk, maria.takusova@gmail.com

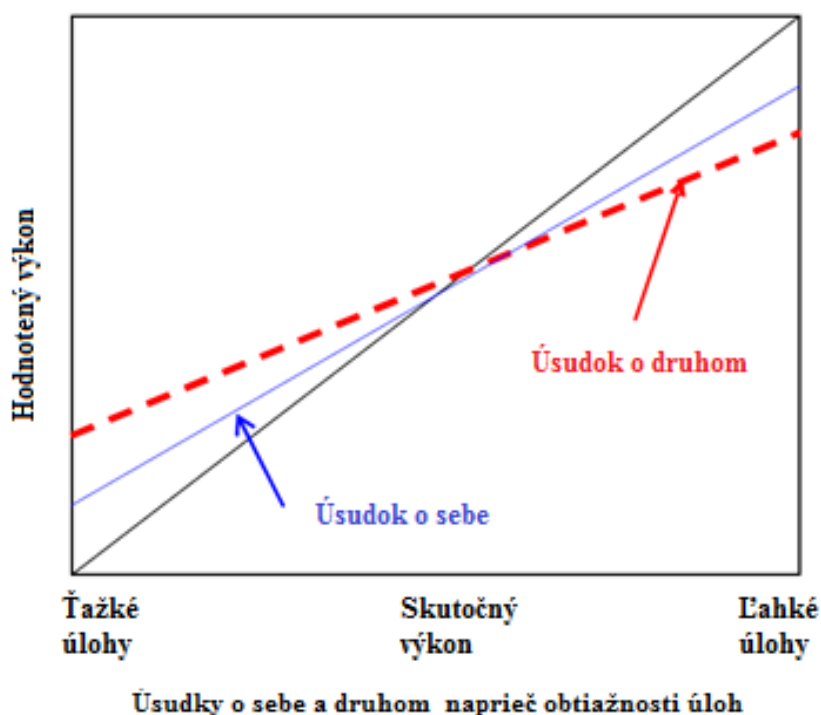
V našej práci vychádzame z termínu overconfidence, čo Sternberg (2002) uvádza ako sebaaprečňovanie. Môžeme ho nazvať i nadmerná, prílišná sebaistota. Klasická definícia sebaaprečňovania pochádza od Lichtensteinovej, Fischhoffa a Phillipsa: „sebaaprečňovanie (nadmerná sebaistota) je neoprávnené presvedčenie o správnosti svojich odpovedí“ (Zakay, Glicksohn, 1992, s - HTML).

Prvé výskumy sebaaprečňovania nadväzovali na obdobie spochybňovania racionality usudzovania. Prvý prehľad výskumov efektu nadmernej sebadôvery sa objavil už v roku 1982 (Lichtenstein, Fischhoff, Phillips). Veľký výskyt sebaaprečňovania bol pozorovaný pri vedomostných otázkach, väčšina ľudí odhadovala vyššiu mieru správnosti v porovnaní so skutočnou správnosťou. Kritika uvedeného spôsobu dokazovania sebaaprečňovania upozorňovala na nie náhodný výber otázok, ale na zámerný výber tých ťažších, vplyv efektu ukotvenia a prispôsobovania, a tiež zanedbávanie individuálnych rozdielov. Najnovšie prístupy upozorňujú na to, že nejde o sebaaprečňovanie, ale o tendenciu k priemeru.

Termínom efekt nadmernej sebadôvery (overconfidence effect) boli označované rôzne javy súvisiace s rozdielom skutočnej a predpokladanej úspešnosti. D. Moore a P. Healy (2008) preto rozlišujú 3 aspekty sebaaprečňovania:

- preceňovanie seba, svojich schopností, úrovne vedomostí v porovnaní so skutočnosťou – overestimation – myslím si že som správne zodpovedal 8 otázok, v skutočnosti však len 6,
- preceňovanie seba, svojich schopností, úrovne vedomostí v porovnaní s inými – som lepší ako ostatní – overplacement – myslím si že som najlepší v triede v dejepise, v skutočnosti som však v strede,
- preceňovanie presnosti svojich úsudkov – príliš úzke intervaly spoľahlivosti – overprecision – na 90% som si istý, že Poľsko má 40 až 45 miliónov obyvateľov.

Pri ľahkých úlohách sa podceňujeme najviac v porovnaní so skutočným výkonom, iných podceňujeme ešte viac. Pri ťažkých úlohách sa najviac nadceňujeme, iných nadceňujeme ešte viac. Vplyv náročnosti úlohy na odhadovanú mieru vlastnej správnosti poznáme ako hard – easy efekt. Náročnosť úlohy vedie tiež k better/worse – than – average efektu, v prípade ktorého iných oproti sebe podceňujeme/nadceňujeme.

Metóda

Cieľom výskumu bolo nasledovné:

- zistenie vnímanej úrovne vlastných vedomostí:

- a) zistiť vplyv úrovne náročnosti úloh na sebaistotu respondentov týkajúcu sa správnosti odpovedí,
- b) overiť existenciu efektu sebaaprečňovania voči iným celkovo i vo vzťahu k úrovni náročnosti úlohy,
- c) zistiť, či existujú rodové rozdiely v sebaaprečňovaní,
- d) zistiť, či existujú vekové rozdiely v sebaaprečňovaní.

Metodika

Predvýskum - 104 otázok z knihy M. Vogta Všeobecný rozhľad. Na základe úspešnosti pri jednotlivých otázkach bolo zvolených 30 otázok v troch kategóriách po 10 – najľahšie, stredne ťažké a ťažké. Výslednú metodiku môžeme nazvať Test všeobecných vedomostí – obsahuje 30 otázok (po 6 z piatich oblastí – biológia a chémia, literatúra, náboženstvo, svetové dejiny, filozofia) so štyrmi možnosťami, z ktorých je stále práve jedna správna.

Vzorka

Vzorku tvorilo 169 respondentov, jej rodové a vekové rozloženie je prezentované v tabuľke 1.

Tabuľka 1. Vzorka

Rod	Muži	Ženy	Spolu
Škola			
Gymnázium	35	51	86

Univerzita	19	64	83
Spolu	54	115	169

Výsledky

Tabuľka č. 2 zobrazuje sumárne výsledky všetkých respondentov. Všetky údaje o priemerných hodnotách, mediánoch a štandardných odchýlkach v tejto i v nasledujúcich tabuľkách sú percentuálnym vyjadrením.

Tabuľka 2. Deskriptívna štatistika troch sledovaných ukazovateľov

Ukazovateľ	N	Priemer	Medián	SD
Očakávaná vlastná správnosť	169	65,56	70	1,54
Skutočná vlastná správnosť	169	60,40	60	8,04
Očakávaná správnosť spolužiaka	169	69,18	70	1,27

Z tabuľky č. 2 sú zrejmé isté rozdiely medzi tromi sledovanými ukazovateľmi, nižšie sa pozrieme aj na ich štatistickú významnosť a podrobnejšie sa budeme venovať jednotlivým skupinám otázok – ľahkým, stredne ťažkým a ťažkým. Keďže prvým údajom, ktorý nás zaujímal, bol rozdiel odhadovanej a skutočnej miery správnosti, nasledujúca tabuľka porovnáva práve tieto dve hodnoty, a to ako celkovo, tak osobitne pre jednotlivé skupiny otázok.

Tabuľka 3. Rozdiely v očakávanej a skutočnej správnosti (t-test pre párové porovnanie)

Priemer – odhad vlastnej správnosti	Priemer – odhad vlastnej správnosti	Priemer – skutočná správnosť	t	p
Všetky otázky	65,56	60,40	4,31	0,000
Ľahké otázky	90,68	95,32	-6,2	0,000
Stredne ťažké otázky	63,40	58,46	3,379	0,001
Ťažké otázky	53,50	27,45	16,07	0,000

V Tabuľke 3 môžeme vidieť, že štatisticky významné rozdiely medzi odhadovanou a skutočnou mierou správnosti sa vyskytli pri všetkých troch úrovniach náročnosti otázok. Potvrdili sa výsledky pozorované v iných výskumoch, že nadmerná sebadôvera sa vyskytovala najmä u ťažkých otázok, pri ľahkých otázkach bola odhadovaná úspešnosť nižšia ako skutočná.

Ďalším sledovaným rozdielom bol rozdiel odhadu vlastnej úspešnosti a úspešnosti spolužiaka, na ktorý sme sa pozerali tiež osobitne pre jednotlivé úrovne náročnosti otázok.

Tabuľka 4. Rozdiely v očakávanej vlastnej správnosti a správnosti spolužiaka (t-test pre párové porovnanie)

	Priemer – odhad vlastnej správnosti	Priemer – odhad spolužiakovej správnosti	t	p
Všetky otázky	65,56	69,18	-3,53	0,001
Lahké otázky	90,68	89,31	2,35	0,02
Stredne ťažké otázky	63,40	64,28	-1,099	0,237
Ťažké otázky	53,50	56,84	-3,844	0,000

Štatisticky významné rozdiely medzi odhadovanou vlastnou a spolužiakovou správnosťou sme pozorovali celkovo u sumárneho skóre, ako aj u skupiny ľahkých a ťažkých otázok. Pri ľahkých otázkach bola mierne vyššia očakávaná vlastná úspešnosť, pri ťažkých otázkach sme zaznamenali vyššiu očakávanú úspešnosť pri odhade výkonu spolužiaka.

Rodové rozdiely

Rodové rozdiely tvorili ďalšiu časť výskumu. V zhode s výskumami iných autorov sme predpokladali vyššiu vlastnú očakávanú správnosť u mužov ako u žien. Tabuľky 5 a 6 prezentujú výsledky porovnávania mužov a žien v sledovaných ukazovateľoch.

Tabuľka 5. Rodové rozdiely v očakávanej správnosti (t-test pre dva nezávislé výbery)

	Priemer - muži	Priemer - ženy	t	p
Všetky otázky	71,14	62,94	3,33	0,001
Lahké otázky	94,80	88,76	4,264	0,000
Stredne ťažké otázky	67,30	61,57	2,556	0,012
Ťažké otázky	56,17	52,24	1,61	0,108

V tabuľke č. 5 vidíme, že rodové rozdiely sa vyskytli v sumárnom skóre, kde mali muži vyššie očakávania vlastného úspechu ako ženy. Tento rozdiel bol pozorovaný u všetkých úrovni otázok, štatisticky významný na hladine významnosti 0,05 bol u ľahkých a stredne ťažkých otázok.

Tabuľka 6. Rodové rozdiely v očakávanej správnosti spolužiaka (t-test pre dva nezávislé výbery)

	Priemer - muži	Priemer - ženy	t	p
Všetky otázky	70,73	68,45	1,085	0,280
Lahké otázky	91,31	88,37	1,782	0,077
Stredne ťažké otázky	64,74	64,06	0,297	0,767
Ťažké otázky	57,48	56,54	0,399	0,691

Údaje v tabuľke č. 6 ukazujú, že pri odhade miery správnosti u spolužiaka neboli pozorovateľné žiadne štatisticky významné rozdiely, a to ani v sumárnom skóre, ani v jednotlivých úrovniach náročnosti.

Tabuľka 7. Vekové rozdiely v očakávanej správnosti (t-test pre dva nezávislé výbery)

	Priemer - gymnázium	Priemer - vysoká škola	t	p
Všetky otázky	68,02	63,01	2,141	0,034

Ľahké otázky	96,75	84,40	9,168	0,000
Stredne ťažké otázky	65,06	61,68	1,388	0,167
Ťažké otázky	56,66	51,26	1,793	0,075

Tabuľka 7 zobrazuje výsledky porovnávania dvoch vekových skupín. Prvú skupinu tvorili študenti gymnázia, druhú študenti vysokej školy. Štatisticky významné rozdiely medzi týmito dvoma skupinami sa vyskytli v sumárnom skóre, ako aj v skupine ľahkých otázok.

Tabuľka 8. Vekové rozdiely v očakávanej správnosti spolužiaka (t-test pre dva nezávislé výbery)

	Priemer - gymnázium	Priemer - vysoká škola	t	p
Všetky otázky	71,98	66,28	2,980	0,003
Ľahké otázky	94,12	84,32	7,192	0,000
Stredne ťažké otázky	65,16	63,36	0,838	0,403
Ťažké otázky	57,80	55,85	0,887	0,376

V tabuľke 8 môžeme sledovať rozdiely medzi študentmi gymnázia a vysokej školy v tom, akú mieru správnosti očakávali u svojich spolužiakov. Vidíme, že výsledky do veľkej miery kopírujú predchádzajúcu tabuľku, štatisticky významné rozdiely v rovnakom smere môžeme nájsť v sumárnom skóre a u skupiny ľahkých otázok.

Tabuľka 9 prináša zhrnutie korelačných koeficientov. Sú to korelačné koeficienty vlastnej očakávanej správnosti so skutočnou správnosťou respondentov a korelačné koeficienty vlastnej a spolužiakovej očakávanej správnosti, a to v rámci celej vzorky (celkovo), v rámci rodu a v rámci veku. Na základe nej môžeme zhrnúť, že okrem jedného prípadu (vlastná očakávaná a skutočná správnosť na úrovni ťažkých otázok u žien), ukázali korelácie priamu závislosť medzi očakávanou a skutočnou, a očakávanou vlastnou a spolužiakovou správnosťou. Medzi vlastnou a spolužiakovou očakávanou správnosťou boli pozorované vyššie korelácie, ako medzi vlastnou očakávanou a skutočnou správnosťou.

Tabuľka 9. Korelačné koeficienty vlastnej očakávanej správnosti so skutočnou správnosťou a s očakávanou správnosťou spolužiaka v rámci celej vzorky, v rámci rodu a v rámci veku

	<i>Skutočná správnosť</i>					<i>Očakávaná správnosť spolužiaka</i>				
	<i>Celko vo</i>	<i>Rod</i>		<i>Vek</i>		<i>Celkov o</i>	<i>Rod</i>		<i>Vek</i>	
		<i>Muži</i>	<i>Ženy</i>	<i>Gym.</i>	<i>Univ.</i>		<i>Muži</i>	<i>Ženy</i>	<i>Gymn.</i>	<i>Univ.</i>
<i>Všetky otázky</i>	<i>0,237</i>	<i>0,153</i>	<i>0,209</i>	<i>0,129</i>	<i>0,306</i>	<i>0,563</i>	<i>0,443</i>	<i>0,617</i>	<i>0,592</i>	<i>0,507</i>
<i>Ľahké otázky</i>	<i>0,476</i>	<i>0,542</i>	<i>0,435</i>	<i>0,303</i>	<i>0,264</i>	<i>0,476</i>	<i>0,682</i>	<i>0,764</i>	<i>0,390</i>	<i>0,747</i>
<i>Stredne ťažké otázky</i>	<i>0,335</i>	<i>0,333</i>	<i>0,315</i>	<i>0,283</i>	<i>0,386</i>	<i>0,766</i>	<i>0,642</i>	<i>0,809</i>	<i>0,708</i>	<i>0,818</i>
<i>Ťažké otázky</i>	<i>0,056</i>	<i>0,218</i>	<i>-0,027</i>	<i>0,061</i>	<i>0,084</i>	<i>0,729</i>	<i>0,738</i>	<i>0,731</i>	<i>0,760</i>	<i>0,688</i>

Diskusia

Zistené výsledky sú v zhode s výskumami pochádzajúcimi z iných geografických i časových podmienok. Celkovo sa potvrdil očakávaný efekt nadhodnocovania, súčasne sa tiež ukázalo, že miera nadhodnocovania závisí od náročnosti otázok. Pri ťažkých otázkach respondenti očakávali lepšie skóre ako bolo skutočné, pri ľahkých si mysleli, že budú skórovať nižšie ako to bolo naozaj. Uvedené javy sú tak potvrdením javu, ktorému sa zvyknú nadceňovanie – ale i podceňovanie – pripisovať: regresie k priemeru. V zhode s našim očakávaním sa vyskytli aj rodové rozdiely, keď chlapci očakávali lepšie výsledky ako dievčatá. Predpokladané vekové rozdiely sa potvrdili len v obmedzenej miere, na základe čoho môžeme usudzovať, že nie je veľký rozdiel v usudzovaní o svojom výkone medzi sledovanými vekovými skupinami.

Literatúra

- LICHTENSTEIN, S., FISCHHOFF, B., PHILLIPS, L.D., 1982, Calibration of Probabilities: The State of the Art to 1980. In KAHNEMAN, D., TVERSKY, A *Judgement under Uncertainty: Heuristics and Biases*, Cambridge University Press.
- MOORE, D. A., HEALY, P. J., 2008., The Trouble With Overconfidence. In: *Psychological Review*. Vol. 115, No. 2, 2008
- VOGT, M., 2005, *Všeobecný rozhled*. 1. vyd. Praha. ISBN 80-7234-419-6.
- ZAKAY, D., GLICKSOHN, J., 1992, *Overconfidence in a Multiple – Choice Test and Its Relationship to Achievement*. In: *Psychological Record*. Vol. 42, Iss. 4, 1992

Abstrakt

Výskum, ktorý prinášame, mal za cieľ zistiť vnímanie úrovne vlastných vedomostí, pričom zameranie bolo na efekt sebaprečenenia. Sebaprečenenie sme skúmali testom všeobecných vedomostí. Overovali sme hard – easy efekt (HE) a better – than – average efekt (BTA) na vzorke stredoškolských a vysokoškolských študentov, zisťovali sme aj rozdiely v rode. Očakávali sme potvrdenie výskytu sebaprečenenia, aj HE a BTA efektu tak, ako to popisuje literatúra. Naše hypotézy boli potvrdené čiastočne, celkovo bolo sebaprečenenie a hard – easy efekt potvrdené, hypotézy o BTA efekte boli potvrdené čiastočne, rovnako aj hypotézy o rodových a vekových rozdieloch.

Kľúčové slová

sebaprečenenie, hard – easy efekt, better – than – average efekt

VNÚTORNÁ A VONKAJŠIA MOTIVÁCIA U DETÍ VO VZŤAHU K TVORIVOSTI A INTELIGENCII¹

Monika Bobáková, Margita Mesárošová
Katedra psychológie, FF UPJŠ, Košice
monika.bobakova@gmail.com, margita.mesarosova@upjs.sk

Úvod

Všeobecne uznávaný Renzulliho (1986) model, ktorý zdôrazňuje ako základné faktory nadania motiváciu, tvorivosť spolu s intelektovými schopnosťami, ako aj to, že len v rozvinutej interakcii týchto troch faktorov sa môže nadanie naplno prejavíť a rozvíjať, tvoril východisko pre naše skúmanie vzájomných vzťahov vnútornej motivácie, tvorivých a intelektových schopností.

Motivácia je dôležitý faktor procesu vzdelávania a výchovy, ktorý podnecuje dieťa k aktivite v prospech výchovno-vzdelávacích cieľov. Všeobecne sa motivácia delí na vonkajšiu a vnútornú. Deci (1985) definuje vnútorne motivované aktivity ako také, ktoré nemajú žiaden zjavný prospech, okrem aktivity samej. Vnútnú motiváciu teda chápeme ako stav, kedy samotná činnosť je pre dieťa uspokojením. Vnútorne motivované dieťa vykonáva aktivitu nie pre vonkajšiu odmenu, ale zo záujmu, či pre potešenie, z vnútorných pohnútok. Vnútna motivácia je vo výskumoch spájaná s osobnostnými vlastnosťami, ako sú neobvyklosť a zvedavosť. Koncept vnútornej motivácie je podľa Leppera a kol. (2005) všeobecne považovaný za mieru záľuby, radosti, záujmu, zvedavosti a hľadania výziev, kde by sme mohli nájsť určité spoločné koreláty s tvorivosťou. Sternberg (1989) uvádza vnútornú motiváciu ako jednu z charakteristík tvorivého človeka. Taktiež Barron (1958) sa o vnútornej motivácii vyjadruje ako o neintelektovom faktore tvorivosti.

Cieľom našej štúdie je overenie vzťahov medzi tvorivosťou, úrovňou intelektových výkonov a vnútornou motiváciou u detí a to použitím Harterovej škály na meranie vnútornej motivácie, ktorá by aj podľa výskumu Skollingsberga (2003) mala byť práve u nadaných detí relatívne silná, pričom sme overovali zároveň aj psychometrické vlastnosti uvedenej Harterovej škály pre skúmanú populáciu.

Metóda

Výskumná vzorka pozostávala z 264 detí, tvorilo ju 144 chlapcov a 119 dievčat, vo veku 11-15 rokov ($M_e = 13$). Výber bol uskutočňovaný ako zámerný na osemročných gymnáziách východného Slovenska v rámci širšieho výskumu nadaných detí.

Vnútna motivácia bola zisťovaná pomocou **Harterovej škály motivácie (Harter's Scale of Intrinsic versus Extrinsic Motivational Orientation in the Classroom)** z roku 1980. Škála obsahuje 30 položiek, kde si respondenti majú v každej položke vybrať medzi dvoma skupinami ľudí, ku ktorej by sa pridali. Respondenti sa vyjadrujú na odpovedovej škále od 1 do 4, pričom odpovede 1 („určite k týmto“) a 2 („možno k týmto“) znamenajú vonkajšiu motiváciu a odpovede 3 („možno k týmto“) a 4 („určite k týmto“) naznačujú vnútornú motiváciu. Crombachova alpha škály v našom výskume bola 0,852. Harterovej škála obsahuje

¹ Štúdia je súčasťou grantového projektu VEGA 1/0310/10 „Sociálnopsychologické determinanty zdravého psychosociálneho vývinu a realizácie vývinového potenciálu nadaných a znevýhodnených detí a adolescentov“

tri subškály. Prvá „subškála preferencie výziev“ (Preference for Challenge) vypovedá o túžbe dieťaťa po vyzívavých, ťažších úlohách, alebo po ľahších úlohách. Druhá „Subškála zvedavosti“ (Curiosity /Interest) hovorí o zameraní sa dieťaťa na osobnú zvedavosť, či záujem, alebo zameranie sa na ochotu učiteľa či dobré známky. Tretia „Subškála nezávislosti“ (Independent Mastery) je o túžbe dieťaťa po nezávislosti, alebo na strane vonkajšej motivácie po závislosti na vedení učiteľom (Harterová, 1981).

Na zistenie úrovne tvorivosti sme použili **Urbanov figurálny test tvorivého myslenia (TSD-Z)**. V teste je potrebné dokresliť jednotlivé fragmenty, ktoré sa potom vyhodnocujú na základe 14 kritérií. V našom výskume sme nevyhodnocovali poslednú kategóriu, a to kategóriu času, keďže všetky deti mali na kresbu rovnako 12 minút, teda sme brali do úvahy 13 kritérií.

Úroveň intelektových výkonov sme merali jednak pomocou **Ravenových progresívny matíc pre pokročilých** (II. set) na zistenie neverbálnej inteligencie a tiež **Váňovho inteligenčného testu (VIT)**, ktorý sme použili na zistenie verbálnej kryštalickej inteligencie, pričom sme použili 4 subtesty, z čoho boli dva matematické (Počty a Rady) a dva verbálne subtesty (Rozkazy a Analógie).

Výsledky a diskusia

V našom výskume boli pomocou faktorovej analýzy vygenerované dva faktory, pričom sme ku každému vypočítali aj mieru reliability α : Motivácia k ťažkej práci ($\alpha = 0,851$): tento faktor hovorí o tom, či dieťa preferuje výzvu v ťažkých úlohách, alebo ľahkú prácu a ľahké úlohy. Tento faktor sýtalo 15 položiek, ako príklad uvádzame jednu z nich: „Niektoré deti majú radi ťažké problémy, pretože ich baví riešiť ich. Niektoré deti neradi riešia ťažké problémy.“ Nezávislé rozhodovanie ($\alpha = 0,754$) reprezentuje motiváciu dieťaťa pracovať na úlohách nezávisle na učiteľovi, rovnako aj mať vlastný názor na vec bez ohľadu na názor učiteľa. Tento faktor sýtalo taktiež 15 položiek, napr.: „*Niektoré deti si takmer vždy myslia, že to, čo učiteľ hovorí, je vždy pravda. Ale niektoré deti si niekedy myslia, že ich vlastné názory sú lepšie.*“

Faktorové náboje dosahovali hodnoty od 0,39 do 0,74. Preukázala sa tu aj dostatočná reliabilita, hodnota koeficientu alfa mala hodnotu 0,856. Korelácie jednotlivých položiek s celou škálou dosahovali hodnoty od 0,31 do 0,62.

V tabuľke č.1 a č.2 uvádzame výsledky korelácií medzi motiváciou, tvorivosťou a výškou inteligencie u detí. Vzťahy medzi inteligenciou a faktormi tvorivosti a motivácie sa preukázali ako signifikantné, avšak slabé (viď. tabuľka č.1). Najviac významných vzťahov sme zistili medzi faktormi tvorivosti a verbálnou inteligenciou. Inteligencia v našom súbore detí najviac korelovala s používaním perspektívy v kresbe v Urbanovom teste. Použitie humoru a nestereotypné použitie figúr bolo s neverbálnou inteligenciou a matematickými schopnosťami skôr v negatívnom vzťahu. Slabý vzťah medzi týmito premennými vypovedá o skutočnosti, že vysoká inteligencia u dieťaťa nie je zárukou vysokej tvorivosti, pričom nie je vylúčené, že aj deti pohybujúce sa v nižších pásmach inteligencie môžu byť vysoko tvorivé. Faktory motivácie boli v signifikantne slabom a negatívnom vzťahu s neverbálnou inteligenciou a matematickými schopnosťami, na rozdiel od verbálnych schopností, kde sa nepreukázal významný vzťah.

Tab.1: Koeficienty korelácií faktorov motivácie, tvorivosti a inteligencie

n= 170		Inteligencia		
		Neverbálna inteligencia	Verbálne schopnosti	Matematické schopnosti
T v o r i v o s ť	Použitie prvkov	,063	,169*	,013
	Dokreslenie	,090	,101	,149*
	Nové prvky	-,054	,156*	,065
	Perspektíva	,303***	,210**	,100
	Humor	-,172*	,020	-,041
	Nestereotypné použitie figúr	-,058	-,024	-,233**
	Hrubé skóre tvorivosti	,039	,256**	,099
M o t i v á c i a	Nezávislé rozhodovanie	-,279***	-,095	-,271***
	Motivácia k ťažkej práci	-,084	-,060	-,195**
	Motivácia celkovo	-,194**	-,052	-,275***

*p< 0,05 ; **p< 0,01 ; ***p<0,001

Tab. 2 Výsledky korelácie medzi faktormi tvorivosti a motivácie

n= 170		Motivácia		
		Nezávislé rozhodovanie	Motivácia k ťažkej práci	Motivácia celkovo
T v o r i v o s ť	Tematické spojenie	,066	-,219**	-,110
	Perspektíva	-,078	-,153*	-,111
	Kombinácia figúr a symbolov	-,183*	-,064	-,156*
	Nove prvky, grafické a tematické spojenie	-,008	-,183*	-,114

*p< 0,05 ; **p< 0,01 ; ***p<0,001

Ako uvádza tabuľka č. 2, korelácie medzi motiváciou a tvorivosťou sa preukázali vo väčšine prípadov ako signifikantné avšak slabé. Ako jeden z najvýznamnejších sa nám preukázal vzťah medzi motiváciou k ťažkej práci a jednotlivými faktormi tvorivosti. Všetky korelácie však boli záporné, čo naznačuje, že vnútorná motivácia predpokladá nižšie hodnoty tvorivosti u detí.

Záver

Vzťahy medzi faktormi tvorivosti, motivácie a inteligencie nemusia byť až natoľko samozrejmé, ako sa na prvý pohľad zdá. Korelácie medzi týmito premennými sa preukázali vo väčšine prípadov ako signifikantné avšak slabé. Preukázalo sa, že tvorivosť, motivácia a inteligencia sú navzájom prepojené konštrukty, ale iba do istej miery. Motivácia a tvorivosť relatívne v rovnakej miere korelovali s inteligenciou, avšak taktiež v rozmedzí slabej korelácie, pričom motivácia bola v signifikantne zápornom vzťahu s neverbálnou inteligenciou a matematickými schopnosťami. Vysoká inteligencia dieťaťa teda ešte nezaručuje, že bude vnútorne motivované a tvorivé. Na druhej strane priemerne inteligentné deti môžu prejavovať vyššiu úroveň tvorivosti, ako aj motivácie. Harterovej škála motivácie sa nám preukázala ako dostatočne reliabilná a validná, teda vhodná na použitie v našej populácii detí. Vyššiu spoľahlivosť testu by ešte podporilo oddelenie časti položiek, ktoré hovoria o vnútornej motivácii od častí, ktoré svedčia o motivácií vonkajšej, a posudzovať ich osobitne.

Literatúra

- BARRON, F., 1958, The psychology of imagination. *Scientific American*, 199, 151-166.
- DECI, E. L., RYAN, R. M., 1985, *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum Press Publishing Co.
- HARTER, S., 1981, A new self-report scale of intrinsic versus extrinsic orientation in the classroom: Motivational and informational components. *Developmental Psychology*, 17, 300-312.
- KAČÁNI, V. a kol., 2004, *Základy učiteľskej psychológie*. Bratislava: SPN.
- LAZNIBAOVÁ, J., 2007, *Nadané dieťa. Jeho vývin, vzdelávanie a podporovanie*. Bratislava: Iris.
- LEPPER, M.R., CORPUS, J.H., IYENGAR, S.S., 2005, Intrinsic and extrinsic motivational orientations in the classroom: Age differences and academic correlates. *Journal of Educational psychology*, 2, 184-196.
- RENZULLI, J.S., 1986, The three-ring conception of giftedness: A developmental model for creative productivity. In: R.J. Sternberg, J. Davidson (Eds.), *Conceptions of giftedness* (pp. 53-92). New York: Cambridge University Press.
- SKOLLINGSBERG, G.E., 2003, A comparison of intrinsic and extrinsic classroom motivational orientation of gifted and learning-disabled students. *Roeper Review*, 1, 53-55.
- STERNBERG, R.J., 1989, Intelligence, wisdom, and creativity: Their natures and interrelationships. In: R.L. Linn (Eds.), *Intelligence: Measurement, theory, and public policy* (pp. 119-146). Chicago: University of Chicago Press.

RIEŠENIE PROBLÉMOV A ICH FUNKČNÉ PREPOJENIE S FLUIDNOU INTELIGENCIOU A KOGNITÍVNÝMI FUNKCIAMI

Igor Brezina
Katedra psychológie, FF UK, Bratislava
brezina@fphil.uniba.sk

1 Metóda

Hlavným cieľom výskumu bola analýza empirickej evidencie nami zvolenej problematiky. V následnosti to bolo programovanie a kompozícia vhodnýchmetód, ktoré by mohli operacionalizovať žiadané psychologické konštrukty. Samotný zber dát (vrátane krátkeho predvýskumu) sa realizoval od decembra 2009 do marca 2010. Finálna podoba experimentu bola realizovaná v laboratóriách Katedry mikroelektroniky STU a Katedry psychológie FFUK.

1.1 Použitá aparatúra

Kognitívne úlohy boli administrované prostredníctvom notebooku (LCD monitor 17“, Response time: 8ms), ku ktorému sme uspôsobili USB ovládač navrhnutý tak, aby svojim dizajnom eliminoval nežiaduce motorické premenné, ktoré by mohli skresliť dáta.

Pre praktický vhl'adový problém bola použitá korková tabuľa (120x80cm), voskové sviečky, škatuľka zápaliok 6 pripináčikov. Riešenie problému bolo zaznamenávané širokouhlou HD USB kamerou s autofocusom (pre kompaktnosť dát sme zvolili rozlíšenie 640x320p s funkciou potlačovania šumu) na nastaviteľnom statíve.

1.2 Výskumný výber

Vybraný výber pozostával zo 40 respondentov vo veku 19 až 24 rokov. Išlo o 23 žien a 17 mužov, študentov vysokých škôl, rôznych odborov.

Jednotlivé kognitívne a problémové úlohy boli testované na 8 účastníkoch predvýskumu. Na základe týchto výsledkov sme optimalizovali jednotlivé parametre úloh (čas trvania, počet podnetov, rýchlosť, dĺžka trvania podnetov, a i.), aby sme eliminovali nechcený efekt „stropu“ resp. „podlahy“. Obdobne sme identifikovali, nakoľko respondenti dokážu úlohy postihovať variabilitu výkonu – teda jemnosť diferenciacie. Dôležitými bodmi predvýskumu bola aj štandardizácia inštrukcií a v neposlednom rade odhaľovanie prípadných premenných, ktoré by mohli narušiť internú validitu.

1.3 Dizajn experimentu a metodika

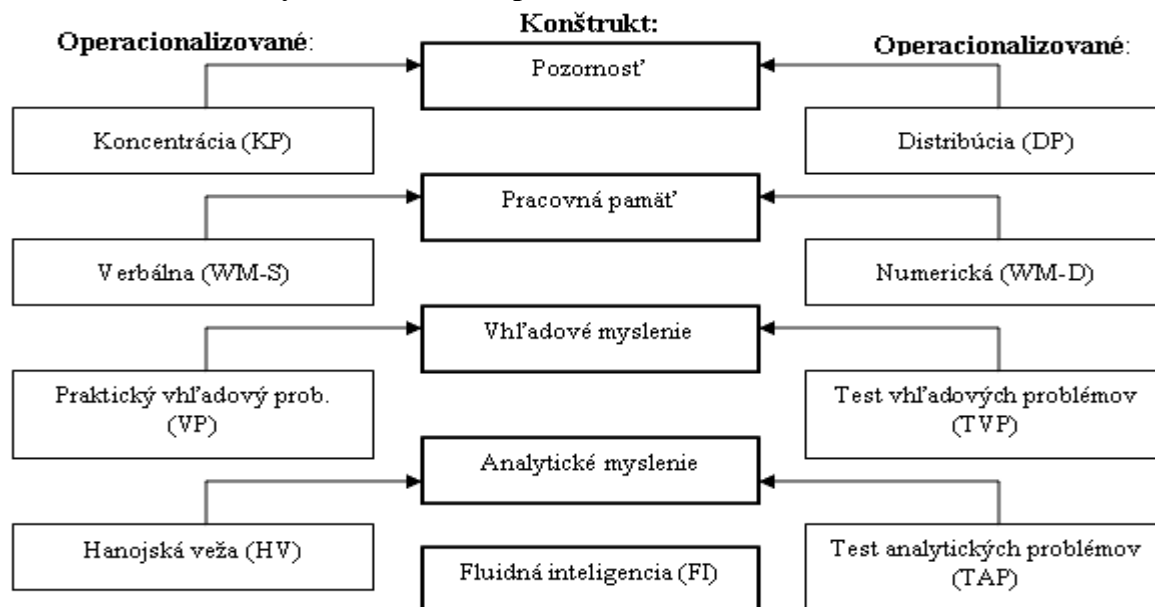
Výskum sa realizoval za jednotných podmienok. Charakter niektorých úloh vyžadoval, aby boli respondenti testovaní individuálne. Respondenti boli usadení za stôl, na ktorom bol počítač, prostredníctvom ktorého sa realizovali softvérové úlohy. Súčasne tu boli prezentované aj testy typu „tužka-papier“. Druhý priestor bol určený, ako pracovný priestor pre praktický vhl'adový problém. Výskumník sa nachádzal za separátnym stolom tak, aby mohol počas celej procedúry dohliadať na prácu probandov.

Približný čas celého sedenia pre jednu osobu bol v rozmedzí 65-85 minút (v závislosti od rýchlosti administrácie testov konkrétnej osoby a času vysvetľovania inštrukcií pokiaľ im neboli úplne jasné). Úlohy napokon boli usporiadané do nasledujúcej sekvencie: 1)

Koncentrovaná pozornosť; 2) Test intelektového potenciálu; 3) Pracovná pamäť – verbálna; 4) Distribuovaná pozornosť; 5) Pracovná pamäť – numerická; 6) Praktická vŕhľadová úloha; 7) Test analytických problémov; 8) Hanojská veža; 9) Test vŕhľadových problémov.

Takýto sled bol určený na základe predvýskumu. Účelom bolo striedať rôzne typy úloh pre odstránenie stereotypnosti a monotónnosti. Pri určovaní sledu výskumnej procedúry sme prihliadali aj na charakteristiky jednotlivých úloh.

Skúmané konštrukty a ich súbežná operacionalizácia

1.4 Konštrukty a ich operacionalizácia

Jednotlivé konštrukty ktoré sme mali ambíciu postihnúť nami vytvorenými metódami, boli duálne operacionalizované, t.j. dve úlohy merajúce jeden konštrukt. Predpokladáme, že čím odlišnejšie budú jednotlivé úlohy (charakter, forma, obsah a parametre) a čím viac budú vzájomne korelovať, tým viac možno vysloviť predpoklad o ich vzájomnej internej validite.

1.5 Charakteristika výskumných metód

Koncentrácia pozornosti (KP) - test bol konštruovaný ako počítačová aplikácia pre Windows. Úloha meria koncentráciu pozornosti, ktorá je vyjadrená v dĺžke času, za ktorý subjekt vyŕhľadá postupne 64 číselných štvorcov v poli (8x8) na obrazovke.

Distribuovaná pozornosť (DP) - Podstata spočíva v plnení troch simultánných úloh: 1) rozpoznávanie pozície čierneho a bieleho krúžku (obdoba klasického disjunktívneho reakčného času), 2) kontrola dynamického bodu, ktorý sa pohybuje po priamke ako kyvadlo a 3) registrovanie auditívnych podnetov. Úloha je ovládaná konštruovaným ovládačom.

Výsledné skóre je súčtom váženého skóre v jednotlivých troch úlohách.. **Diferenciálne porovnanie:** metóda KP nemá limitovaný čas, postihuje sústredenosť na jednu úlohu. DP je časovo limitovaná (podnety sú generalizované svojím tempom), postihuje distribúciu kognitívnej kapacity na viacero súčasných úloh a má podstatne dynamickejší charakter.

Pracovná pamäť – verbálna (WM-S) - úloha spočíva v zapamätávaní jednoslabičných, alebo dvojslabičných významových slov, popri ktorom respondent rozhoduje o pravdivosti predkladaných tvrdení. Jej miera je vyjadrená v počte slov, ktoré v jednotlivých krokoch za daný čas dokáže skúmaná osoba zapísať do poskytnutého hárka.

Pracovná pamäť – numerická (WM-D) - Ide o úlohu, v ktorej respondent mentálne operuje s rôzne veľkým iníciaľným počtom čísiel, ktoré postupne upravuje a aktualizuje podľa

zobrazovaných znakov, ktoré má sledovať. Miera správne zapamätaných číslic určuje hrubé skóre testu.

Diferenciálne porovnanie: WM-S má fixný čas, jej rýchlosť si určuje respondent, pracuje sa s významovým slovným materiálom, pričom zapamätávanie je spojené s operovaním s deklaratívnymi poznatkami. Na druhej strane WM-D pracuje s číslicami, jej rýchlosť určuje program, zapamätávanie je spojené s matematickými procedurálnymi operáciami.

Praktický vhl'adový problém (VP) - výsledkom úlohy je binárna premenná - úspech resp. neúspech pri riešení. Respondenti dostali štandardnú inštrukciu na papieri. Po prečítaní obdržali jednu sviečku, škatuľku zápaliek a 6 pripínáčikov, pomocou ktorých má pripevniť k tabuli sviečku tak, aby bola stabilná a mohla potenciálne horieť (Fleck, Weisberg, 2004), pričom osoby boli vyzvané k tomu, aby verbalizovali svoje myšlienky. Riešenie problému sa analyzuje kvalitatívne. Na úlohu je vymedzený čas maximálne 10 minút, pričom po 9 minúte sa poskytuje nápoveda, v ktorej je respondentovi povedané, aby si skúsil uvedomiť: „aké predmety dostal na riešenie úlohy, ako rôzne by sa dali použiť vo všeobecnosti alebo pri tomto probléme“.

Test vhl'adových problémov (TVP) - test bol zostavený z 9 verbálnych a vizuálnych vhl'adových problémov, ktoré sú typicky používané pri operacionalizácii vhl'adového riešenia problémov. V tomto teste typu papier-ceruzka je zohľadňovaný pomer vizuálnych a verbálnych úloh pre prípad probandovej preferencie. Čas na riešenie testu je 11 minút (jednotlivé úlohy boli vybrané zo štúdií: Mednick, 1962; Öllinger a kol; 2006; Karimi a kol, 2006).

Diferenciálne porovnanie: odlišnosť je azda najzrejmějšía. Klasické vhl'adové problémy používala tradičná tvarová psychológia, pričom ľahšie kvantifikovateľné testy sú typické pre „hádkový“ prístup neogeštaltistov. Praktický problém predstavuje úplne inú formu riešenia problémov, ktorá umožňuje manipuláciu s predmetmi, konkrétne operácie s nimi, riešenie pokusom a omylom a i.

Hanojská veža (HV) - hanojská veža je klasickým inkrementálnym problémom, v ktorom má respondent preniesť krúžky z ľavého kolíka na pravý, za použitia čo najmenej ťahov v rámci čo najkratšieho času. Výsledkom je počet presunov jednotlivých krúžkov medzi kolíkmi a zároveň čas úlohy. Zácvik je uskutočnený s tromi krúžkami, pričom pri samotnej úlohe participant pracuje s piatimi krúžkami (Sternberg 2002; Davidson, Sternberg, 2003).

Test analytických problémov (TAP) - test bol zostavený z analytických problémov použitých v rámci štúdií s jemnými variáciami (Karimi, Windmann, Güntürkün, Abraham, 2006; Davidson, Sternberg, 2003). Predstavuje vizuálne a verbálne problémy ktoré postihujú deduktívne, analytické myslenie. Má formu papier-ceruzka.

Diferenciálne porovnanie: HV je v podstate praktickým problémom, napriek tomu, že sme sa rozhodli zvoliť počítačovú aplikáciu pre lepšiu kvantifikáciu pohybov a času. Naproti tomu nami zostavený test predstavuje formu tužka-papier, ktorá zahrňuje obsahovo odlišné typy úloh.

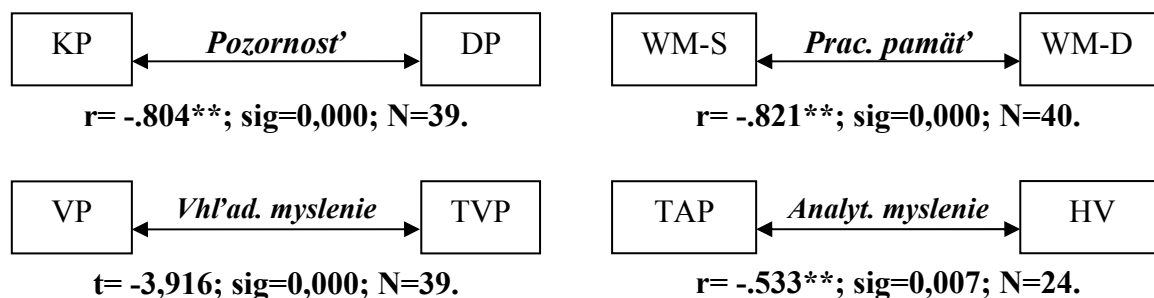
Fluidná inteligencia (FI)

Pre meranie všeobecného faktoru, resp. fluidnej inteligencie sme zvolili test intelektového potenciálu. Test je zameraný na nachádzanie pravidiel podľa ktorých sú usporiadané trojice obrázkov (Svoboda, 2005).

2 Kvantitatívna analýza výsledkov

2.1 Analýza validity konštruktov a metód

Prvoradou otázkou pri analýze výsledkov bola vzájomná spojitosť medzi dvojicami úloh, ktoré mali postihovať jednotlivé konštrukty. Pre stručnosť a prehľadnosť predkladáme schematické vyjadrenie úloh a ich vzťahov:

Súbežná validizácia poukazuje na výsledky, ktoré sme predpokladali, až na prípad asociácie TAP a HV. Úloha HV bude viac rozobraná, nakoľko pri nej došlo metodologickému nedostatku, ktorý podľa nás má za príčinu skreslenie jej výsledkov. V ostatných siedmych úlohách však predpokladáme ich internú validitu.

2.2 Analýza vzťahu medzi analytickým myslením a výkonom pri kognitívnych a intelligenčných úlohách.

Vzhľadom k výskumnej otázke sme analyzovali vzťah medzi analytickým myslením, ktoré bolo operačne definované testom TAP a fluidnou inteligenciou (FI) spolu s jednotlivými kognitívnymi úlohami (KP, DP, WM-S, WM-D). Zvolili sme štatistickú metódu korelácií, ktorých výsledky naznačuje tabuľka č.3.

Tabuľka č. 3: Pearsonové korelácie výkonu v teste analytických problémov s fluidnou inteligenciou a jednotlivými kognitívnymi úlohami.

		FI	KP	DP	WM-S	WM-D
TEST ANALYTICKÝCH PROBLÉMOV (TAP)	PEARS. KORELÁCIA	,806**	-,526**	,641**	,617**	,735**
	SIG. (2- TAILED)	,000	,001	,000	,000	,000
	N	39	39	38	39	39

. Pre informáciu v tabuľke č. 4 uvádzame aj výsledky v úlohe HV, no vzhľadom k spomínanému skresleniu ich už nebudeme ďalej analyzovať.

Tabuľka č. 4: Pearsonové korelácie výkonu HV s výkonom vo fluidnej inteligencii a jednotlivými kognitívnymi úlohami.

		FI	KP	DP	WM-S	WM-D
HANOJSKÁ VEŽA	PEARS. KORELÁCIA	-,653**	,545**	-,672**	-,484*	-,688**
(HV)	SIG. (2- TAILED)	,001	,006	,000	,016	,000
	N	24	24	24	24	24

3 Kvalitatívna analýza

Kvalitatívna analýza bola vypracovaná na základe video nahrávok riešenia predkladaného praktického vhl'adového problému a výpovedí z verbalizovaného rečového materiálu, ku ktorému boli pokusné osoby pred a počas riešenia vyzvané. Pre obmedzenie rozsahu práce budeme stručný.

Vzhľadom k prvému predpokladu (P1) sme analyzovali hypotetické fázy pri riešení vhl'adového problému. Vo väčšine prípadoch riešiteľov (N=35 z celkového počtu riešiteľov N=39) spočiatku dochádzalo k snahe riešiť problém spôsobmi, ktoré sa časom ukázali ako neadekvátne. Takáto neschodnosť prvotných nápadov viedla buď k rezignácií, alebo zmene uchopenia problému čím sa umožnilo dostaveniu ďalších nápadov. K prelomeniu fixácie došlo v 20 prípadoch, kedy osoby dospeli k správne interpretovaniu a adekvátne štruktúrovali problém, pričom po takejto zmene „chápania“ a „vnímania“ problému sa bezprostredne dostavil schodný nápad riešenia (realizovanie vhodného nápadu potom trvalo do menej ako ~1 minúty). Štyri osoby neboli fixované a problém vyriešili prvotným postupom (resp. nápadom použiť škatuľku ako podstavec).

V kontexte druhého predpokladu (P2) nás zaujímalo, či k riešeniu dochádza náhle, alebo postupne (inkrementálne, ako tomu bolo v prípade analytických problémov). Výpovede riešiteľov po úspešnom riešení konzistentne naznačujú, že ide o náhlu zmenu chápania problémovej situácie (ich slovami: „...som si uvedomila, že tu je aj škatuľka na zápalky...“, „...zrazu mi došlo, že môžem použiť aj krabičku...“ a pod.). V tejto súvislosti bola osobám, ktoré do 9 minút nevyriešili úlohu prezentovaná nápoveda. Po napovedaní ~53% riešiteľov (N= 10 z 19 neúspešných) náhle prišlo k správne riešenie. Ich prejav a sprievodný „aha“ efekt (a jeho rôzne varianty) bol u nich expresívnejší. Zdá sa, že náhle prelomenie fixácie spôsobuje riešenie, ktoré je rovnako tak náhle.

Posledný predpoklad (P3), t.j. či je riešenie vhl'adom implicitným, alebo explicitným procesom zvažujeme na základe výpovedí respondentov o postupe akým problém vyriešili. Výpovede obsahovali výroky ako „zrazu som si uvedomila, že môžem použiť aj krabičku“ alebo „neviem, proste som to zbadal“. Dôležité bolo, že subjekty neboli schopné popísať postup správneho riešenia, z čoho usudzujeme o implicitnosti vhl'adového riešenia myslenia.

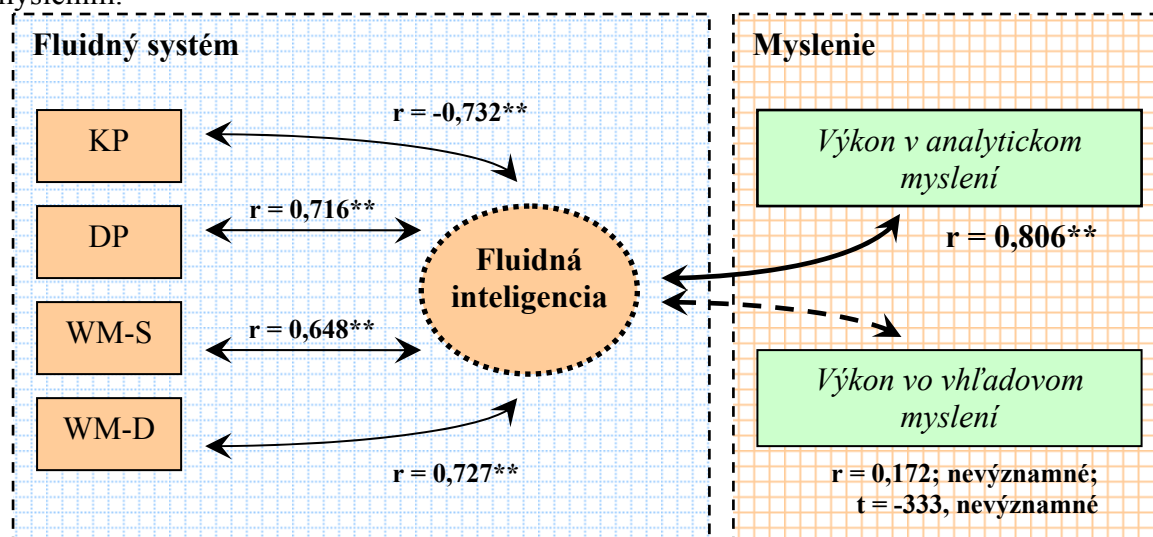
Jednotlivé predpoklady (P1, P2 a P3) o procese riešenia klasického vhl'adového problému sa nám potvrdili.

4 Interpretácia výsledkov

Interpretáciu výsledkov uvidíme úvahou o konštrukte kognitívnej centrálnej exekutive, o ktorého hypotetickej existencii usudzujeme na základe zistení, ktoré sa netýkali nami stanovených výskumných otázok. V prvom rade štatistická korelačná analýza ukázala nie len to, že jednotlivé kognitívne úlohy postihujúce jeden konštrukt sú spolu silne a signifikantne asociované (viď. úvaha o validite metód a konštruktov) ale, je zrejmé, že existuje aj spojitosť medzi nimi navzájom (jednotlivé korelácie: DP a WM-D $r = 0,692^{**}$; DP a WM-S $r = 0,603^{**}$; KP a WM-D $r = -0,582^{**}$; KP a WM-S $r = -0,504^{**}$). Tieto výsledky podporujú nami zastávaný koncept centrálnej exekúcie, resp. prepojenosť pozornostnej a pamäťovej kapacity, ktoré sú zodpovedné za spracovanie informácií vo vedomí. Neuroanatomicky ide o spoločnú oblasti prefrontálnej a cingulárnej kôry ktoré sa predpokladajú za kruciálne štruktúry pre neuronálny podklad fenoménu vedomia (Grave, 2007; Orel, Facová a kol. 2009 a i.). Zaujímavým i keď predpokladaným výsledkom bola aj spojitosť medzi kognitívnymi funkciami a fluidnou inteligenciou (korelácie o sile $-0,732^{**}$ pre KP; $0,727^{**}$ pre WM-D; $0,716^{**}$ pre DP a napokon $0,648^{**}$ pre WM-S). Táto vzájomná prepojenosť podporuje mnohé zistenia, ktoré spájajú fluidnú inteligenciu s kognitívnym systémom (Ruisel, 1999; Davidson, Sternberg, 2003; Miyake, Shah, 1999). Synteticky teda uvažujeme o jednotnom fluidnom systéme – jednotnom systéme fluidnej inteligencie a kognitívnych funkcií, ktorých konštrukty možno abstrahovať len umelo. Pre takéto syntetické chápanie jednotnosti fluidného systému svedčia naše korelačné výsledky, no na druhej strane aj evidencia o kovariácii výkonových kriviek fluidnej inteligencie a kognitívnych funkcií počas ontogenézy (Fry, Hale, 2000) a taktiež nálezy neurofyziologických štúdií (napr. Kane, 2001).

Následne budeme interpretovať vzťahy takto koncipovaného fluidného systému nami skúmanými formami myslenia, ktoré boli operacionalizované prostredníctvom typických problémových úloh. Naše vysvetlenie vzťahu medzi fluidným systémom a analytickým myslením sa opiera o fenomén vedomia, resp. vedomého spracovania informácií. Z hľadiska komplexných neuronálnych procesov vedome prežívame obsahy, ktoré sa na určitý čas dostanú nad prah (treshold) aktivácie, čo im umožní vstúpiť do vedomia, kde následne podstúpia vedomému spracovaniu. Obsahy, ktoré sa pozornostnou selekciou dostanú do pracovnej pamäti možno nazvať prúdom vedomia (Grawe, 2007; Crick, Koch, 2003). K tomu, že analytické myslenie operuje na vedomej úrovni stačí empirická introspektívna skúsenosť z riešenia problému: „Ján je väčší ako Peter, Peter je menší ako Lukáš, Lukáš je väčší ako Ján; Kto je najväčší?“. Tento jednoduchý deduktívny problém možno vedome spracovať vo forme tvorenia vizuálnej predstavy troch chlapcov, alebo propozicionálne vo forme vnútornej reči (odkazujeme na súvislosť s vizualne-priestorovým náčrtníkom a fonologickým okruhom). Jednotlivé informácie pri analytickom myslení je nutné podržať nad prahom vedomia tak, aby s nimi mohlo byť operované v rámci myslenia – preto je ich nutné výberovým a selektívnym procesom pozornosti vybrať do bufferstore (pracovnej pamäte). Tu je takéto spracovanie umožnené. Ak je analytické myslenie vedomým procesom spracovania informácií, pričom moderné chápanie vedomia je uchopené práve konštruktmi pozornostného filtra a pracovnej pamäte, nemožno podozrievať silu vzťahov medzi analytickým myslením a fluidným systémom, ktoré nám pri analýze sa zdajú ako zrejmé.. Táto interpretácia nám umožňuje vysvetliť jednak existenciu vzťahov aj medzi fluidným systémom a analytickým myslením, no taktiež neexistenciu vzťahov medzi týmto systémom a nami vyjadreným vhl'adovým myslením (tento rozdiel medzi analytickým a vhl'adovým myslením vyjadruje model č.1).

Model č. 1: Interné vzťahy fluidného systému a jeho spojitosť s analytickým a vhl'adovým myslením.

Výsledky naznačujú, že medzi výkonom vo vhl'adovom myslení a fluidným systémom nie je vzťah. K tomu, aby boli obsahy a informácie prístupné vedomiu, je nutná aktivácia vyššia prahu. Aktivované informácie v pracovnej pamäti sú však limitované jej rozsahom, preto zo sumy všetkých psychických procesov sa do vedomia dostáva len určité penzum. Mnohé procesy ostávajú implicitné – nereferovateľné, pri ktorých sa do vedomia nedostáva proces, ale len výsledok ich spracovania. K tomu že vhl'adové myslenie je do veľkej miery implicitným procesom značí (1) nami zistená absencia vzťahu medzi ním a vedome funkčným fluidným systémom, nakoľko pre implicitné procesy je typické, že sú *nezávislé od kapacity pracovnej pamäti* a (2) *nepotrebujú pozornosť a uvedomenie*. K tomu že respondenti neboli schopní referovať cestu k riešeniu praktického vhl'adu značí evidencia z našej kvalitatívnej analýzy. Vzťah medzi pozornosťou a vhl'adovým myslením taktiež nebol zistený. Predpokladáme teda, že proces reštruktúrácia, ako zásadná fáza vhl'adového myslenia nie je závislá od kapacity fluidného systému a prebieha implicitne, pričom týmto zistením sa prikláňame k implicitným teóriám vhl'adu, ktoré reprezentujú Ohlsson (a kol, 1992). Rozdiel na úrovni spracovania pokladáme za najsilnejší argument pre diferenciáciu analytického a vhl'adového myslenia, ktorá bola rovnako ambíciou tejto práce.

Pre analytické myslenie teda uvažujeme následne: ak analytické je myslenie kognitívne náročné (cognitive-capacity-demanding) a závisí od kvality kognitívnych funkcií, potom vysoká kvalita týchto funkcií by hypoteticky mohla predikovať vysokú úspešnosť pri riešení analytických problémov (čomu nasvedčujú naše výsledky). Tento vzťah analytického myslenia a fluidného systému (FS) by mohol byť vyjadrený hypotetickou formulou:

$$\text{Výkon}_{\text{analytický}} = f(\text{FS})$$

(FS = fluidný systém)

Aký je však proces vhl'adového riešenia? V čom sa líši? Podľa pozorovaných kvalitatívnych výsledkov obsahuje proces riešenia vhl'adových problémov separátnu, špecifickú fázu – reštruktúráciu – ktorá v prípade analytických problémov absentuje. O reštruktúrácií nie je dostatok experimentálnych informácií, čo vskutku len podtrhuje jej nereferovateľnú povahu. Zdá sa však, že je to fenomenálny psychický proces, ktorý určuje charakter procesu myslenia.

Predpokladajme, že fáza reštruktúrácie je hlavnou kvalitou, podľa ktorej možno diskriminovať vhl'adové myslenie od analytického. Pristúpme s rešpektovaním výsledkov nášho výskumu, ktoré naznačujú, že úspešnosť riešenia vhl'adových problémov (vhl'adového

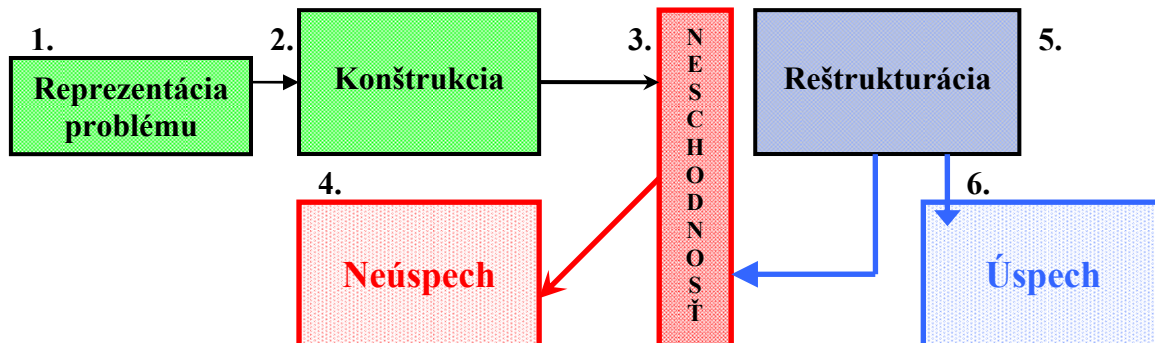
myslenia) nie je markantne závislá od kvality fluidného systému – vhl'adové problémy riešili približne rovnako úspešne ľudia s kvalitným výkonom v kognitívnych funkciách a fluidnej inteligencii, ako tí s menej kvalitným výkonom. Záverom by sme mohli hypoteticky uvažovať, že vhl'adový výkon je predovšetkým funkciou reštruktúracie (ktorú sme v ňom, na rozdiel od analytického procesu myslenia identifikovali), nakoľko kognitívny systém nám úspešnosť v riešení situácií vyžadujúcich vhl'ad neukázal, ako dobrý prediktor. Výkon vo vhl'adovom myslení by sme teda mohli vyjadriť formulou:

$$\text{Výkon}_{\text{vhl'adový}} = f(\mathbf{R})$$

(R = reštruktúracia)

Povaha reštruktúracie je ako sme uviedli, nejasná, no pre jej pochopenie by sme radi použili analógiu s organizáciou vnímania. Hypoteticky je možné, že problémová situácia je súbor elementov a vzťahov rovnako tak, ako vnem je subjektívnym odrazom rôznych pocitov. Tak, ako pri vnímaní sa jednotlivé pocity organizujú do zmysluplných celkov, možno analogicky chápať vhl'adové myslenie, ako organizovanie elementov situácie do vzájomných vzťahov – tvarov. Reštruktúracia by v tomto prípade mohla byť chápaná ako zmena celku (celok = nadsumatívne usporiadanie istých elementov a vzťahov) – zmena uchopenia, náhľadu na problémovú situáciu. V tejto paralele, i keď veľmi odvážne, možno usudzovať aj o možnostiach explicitnej kontroly reštruktúracie v procese vhl'adového myslenia. Organizácia vnímania prebieha na implicitnej úrovni. Ak by reštruktúracia bola obdobnou formou takejto organizácie, možno tento jej atribút implicitnosti pripísať aj reštruktúracii? Zdá sa, že tomu určité výsledky nášho výskumu nepriamo napovedajú (nemožnosť referovať vhl'ad, náhľosť, kognitívna nezávislosť). Hypotetická schéma naznačuje funkciu reštruktúracie pri myslení.

Model č. 2: Znázornenie procesu tvorby nápadov a reštruktúracie

Po prvotnom reprezentovaní na základe kognitívnych schém (1) dochádza ku konštrukcii nápadov ako celkov zo sprístupnených obsahov (2), v prípade nesprávneho uchopenia riešenie nie je adekvátne (3) a prináša neúspech (4). Napokon sa celok reštrukturuje (5) a tak dochádza k novému uchopeniu, ktoré ak nie je adekvátne opäť prináša neschodnosť (3) no v prípade adekvátneho uzavretia celku vedie k úspechu (6).

Vychádzajúc z konceptuálnej analýzy mnohých výskumov, ktoré sme cilene vybrali do teoretickej časti, navrhujeme náš model, ktorým je možné vhl'ad a reštruktúraciu, no taktiež aj analytické explicitné spracovanie interpretovať.

Nazdávame sa, že je počiatková stimulácia (vonkajšia i vnútorná) prvotne spracovaná pod prahom vedomia. Dochádza k implicitnému spracovaniu informácií ktoré spočíva vo

vybudení určitých kognitívnych schém z arzenálu kognitívnych štruktúr (môže ísť o mentálne schémy, alebo behaviorálne schémy). Informácie sú teda spracovávané v rámci postupne tvarovaného priestoru (rámcu) ktorý je štruktúrovaný aktivovanými kognitívnymi schémami. Tie vymedzujú to, ako situáciu interpretujeme, to aké operácie (mentálne alebo behaviorálne) nám pri myslení budú dostupné, aké informácie sa aktivujú nad prah, aby mohli byť vedome prístupné (vybrané pozornosťou a následne držané v pracovnej pamäti). Do priestoru myslenia – rámca myslenia – sa tak dostávajú jednotlivé vybrané informácie a operácie z daných poznávacích schém, ktoré používame pri procese myslenia: s nimi mentálne pracujeme (napríklad vieme že môžeme, ale aj ako môžeme presunúť krúžok pri riešení hanoirskej veže, alebo vieme, že sviečku možno zapáliť, zlomiť, roztaviť a i.). V prípade dobre štruktúrovaných problémov rámec myslenia obsahuje relevantné informácie a operácie, no v prípade zle štruktúrovanej, ambivalentnej stimulácie (napríklad vŕhľadový problém) nie je jasné, ktoré štruktúry použiť pre vytvorenie vhodného rámca problémovej situácie. Keďže pre človeka je charakteristické „myslenie v celkoch“, uplatňuje túto tendenciu, t.j. aj stimuláciu v podobne problémovej situácie určitým spôsobom uchopiť a uzavrieť. Predpokladáme, že z tohto dôvodu dochádza k počítačovej neschodnosti pri riešení zle štruktúrovaných problémov – rámec myslenia je „naplnený“ nevhodnými obsahmi, čím sa myseľ dostáva do nevhodného mentálneho nastavenia .

Nevhodným reprezentovaním problému – vytvorením nevhodného mentálneho modelu v rámci daného aktivovaného kognitívneho rámca – dochádza ku fixácií: participanti v našom výskume prvotne reprezentovali problém, v ktorom implicitne predpokladali, že škatuľka je „nádobu pre zápalky“ a boli k nej „slepí“ no zo zápalkami operovali normálne (do rámca myslenia sa dostali možnosti, ako tieto zápalky rôzne použiť). Rovnako tak sa dostali do vedomia aj možné použitia poskytnutých pripínáčikov. Väčšina riešení pokusných osôb preto obsahovala množstvo rôznych „nápadov“ s použitím zápaliek a pripínáčikov a nie s použitím zápalkovej škatuľky. Naš výsledný predpoklad teda znie: *rámec myslenia obsahuje len tie informácie, ktoré mu kognitívne štruktúry vymedzia*. Preto pre kreatívnu zmenu náhľadu a uchopenia problému je nutné striedanie aktivácie rôznych kognitívnych štruktúr. Nami navrhovanú koncepciu myslenia popisuje model č.2.

Výsledky majú dielči charakter výskumu v rámci projektu VEGA č. 1/0497/10.

Literatúra

- COOPER, J. 2007, *Cognitive Dissonance: Fifty Years of a Classic Theory*. 1 vyd. SAGE. 197s. ISBN 9781412929738.
- DAVIDSON J.E., STERNBERG, J.R., 2003, *The psychology of problem solving*. 1. vyd. New York: Cambridge University Press. 394s. ISBN 978-0-511-79333-9.
- FESTINGER, L., 1962, *A Theory of Cognitive Dissonance*. 1 vyd. Stanford University Press. 291s. ISBN 0-8047-0131-8.
- FLECK J.I., WEISBERG, R.W. 2004, The use of verbal protocols as data: An analysis of insight in the candle problem. *Memory & Cognition*. ISSN 1532-5946, vol. 32, no. 6, p. 990-1006.
- FRY, A.F, HALE, S., 2000, Relationships among processing speed, working memory, and fluid intelligence in children. *Biological Psychology*. ISSN: 0301-0511, vol. 54, no. 1-3, p. 1-34.
- GRAWE, K., 2007, *Neuropsychoterapie*. Praha: Portál, 487s. ISBN 978-80-7367-311-6.
- KANE, M.J. 2002, The role of prefrontal cortex in working-memory capacity, executive attention, and general fluid intelligence: An individual-differences perspective. *Psychonomic Bulletin & Review*. ISSN 637-671, vol. 9, p. 637-371.
- KARIMI, et al. 2006, Insight problem solving in individuals with high versus low schizotypy. *Journal of Research in Personality*. ISSN 0092-6566, vol. 41 no. 7, p. 473-480.

- SVOBODA, M. 2005, *Psychologická diagnostika dospelých*. 3. vyd. Praha: Portál. 342s. ISBN 80-7367-050-X.
- MIYAKE, A., SHAH, P., 1999, *Models of working memory: Mechanisms of active maintenance and executive control*. New York: Cambridge University Press. s. 512. ISBN 0-521-58325.s. 512.
- MEDNIC, A.S. 1962, The Associative Basis of the Creative Process. *Psychological Review*. ISSN 1939-0599, vol. 69, no. 3, p. 220-232.
- OREL, M., FACOVÁ, V a kol., 2009, *Člověk, jeho mozek a svět*. Praha: Grada,. 256 s. ISBN 978-80-247-2617-5.
- ÖLLINGER, M. et al., 2006, Heuristics and representational change in two-move matchstick arithmetic tasks. *Advances in Cognitive Psychology*. ISSN 18951171, vol. 2, no. 4. 239-253.
- RUISEL, I., 1999, *Inteligencia a osobnosť*. 1. vyd. Bratislava: SPN. 240s. ISBN 80-88910-19-6.

VÝVIN PÔVODNÝCH TEORETICKÝCH KONCEPTOV A ICH METODOLOGICKÉ APLIKÁCIE V INDII A ČÍNE

Ivan Brezina

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Psychologický výskum, diagnostika a testovanie sa v krajinách nezápadného sveta dosiaľ odvíjal výhradne spôsobom, ktorý Berry (1992) nazýva „imposedetic“. Označenie je inšpirované princípom etic-emic, ktoré na porovnaní s fonemikou a fonetikou, poukazuje v tomto prípade na charakteristiky kultúrne univerzálneho, resp. špecifického charakteru. Church and Lonner (1998) pracujú v tejto súvislosti s pojmom „vnútenej univerzálnosti“.

Prístup, v ktorom sa nástroje merania vytvorené v jednej kultúre paušálne adaptujú v inom kultúrnom prostredí – a to spôsobom vychádzajúcim z predpokladu, že teoretické koncepty na základe ktorých boli metódy vytvorené, sú univerzálne – je v posledných rokoch konfrontovaný silnej kritike najmä zo strany psychológov ázijských krajín. Oponenti, v prípade diagnostiky osobnosti kritizujú súčasný stav pre

- (a) nedostatok univerzality jestvujúcich konceptov
- (b) existenciu výskumom negovaných kultúrne špecifických charakteristík

Ako príklad prvej kategórie kritiky (a) nám posluží zistenie ohľadom nízkej reliability (.32) faktoru dimenzie „otvorenosti“ v NEOPI-R u čínskej populácie, v koncepte Big Five charakteristickom kultúrne univerzálnymi ambíciami. Výsledok, McCrae s Costom (1996, s. 205) interpretujú poznaním, že „súbor sociálnych a morálnych postojov ktoré reprezentujú „otvorenosť“ voči skúsenosti môže byť rozdielny medzi Americkou a Čínskou kultúrou, a teda koncept by mal byť zastúpený inými položkami v čínskej verzii dotazníka“. Autori zistenia ponímajú ako kultúrne-špecifickú manifestáciu univerzálneho konceptu a zmenu jeho kultúrnej operacionalizácie nechávajú bokom¹.

Konsekvencia podobných nedorozumení v posledných rokoch inšpirovala počiatky vývinu pôvodnej metódy diagnostiky osobnosti vyvinutej čínskymi psychológmi - CPAI (ChinesePersonalityAssessmentInventory).

CPAI bol vytvorený kombinovaným prístupom etic-emic (teda v spojení osobnostných dimenzií z anglicky konštruovaných dotazníkov, a dimenzií, ktoré v týchto dotazníkoch absentujú, sú však pre čínsku kultúru charakteristické). Dotazník pozostáva z 22 osobnostných škál utvára štyri faktory, pričom tri z nich – „Závislosť, Sociálna zručnosť a Individualizmus“ podľa autorov konvergujú s „Neuroticizmom, Extraverziou a Pozitivitou“ v metóde NEO-PI-R, vychádzajúcej z konceptu Big Five. Štvrtý faktor poukazujúci na medziľudské vzťahy (angl. interpersonalrelatedness) nekoreloval so žiadnym z faktorov NEO-PI-R. Zároveň, faktor „otvorenosť“ nekoreloval so žiadnou zo škál CPAI (Cheung, et al., 2008).

Domnienka autorov (Cheung, 2004) ohľadom kultúrnej jedinečnosti faktoru medziľudských vzťahov vedie k jedinému dosiaľ publikovanému testovaniu CPAI na nečínskej vzorke. ChinesePersonalityAssessmentInventory je administrovaný na americkej populácii, a používajúc rovnaký spôsob analýzy a jednotný index porovnania ako použili

¹Faktor „Otvorenosť“ je v ponímaní autorov reprezentovaný zvedavosťou, záujmom o nové a ochotou sa učiť.

autori päťfaktového modelu² (McCrae, et al., 1999), replikuje pôvodnú štruktúru na vzorke americkej populácie. To prináša debatu ohľadom potenciálnej univerzálnosti faktora medziľudských vzťahov, resp. o „slepej škrvne“ západného vymedzenia osobnosti. Nesporne, mnoho výskumných cieľov v rozličných kultúrnych prostrediach bude nutné napliť dokým získame bližšiu predstavu o tom, či relevantnosť „čínskeho faktoru“ presahuje horizont populácie na ktorej bol nameraný, a ak, do akej miery.

Na druhej strane, sme svedkami, ako vyššie spomínaná kritika negovania kultúrne špecifických charakteristík (**b**) vedie k zhotoveniu diagnostickej metódy vychádzajúcej z hinduistickej nábožensko-filozofickej konceptualizácie osobnosti (škála Gunas).

Snahy o vmedzenie konceptov Gún do pojmového aparátu výskumu a diagnostiky osobnosti v Indii dokumentujú unikátnu intenciu o prepojenie odkazov duchovnej doktríny s kvantifikovateľným vedeckým prístupom. V starých nábožensko-filozofických textoch BhagavadGita sú guny definované ako tri platformy, resp. dimenzie (doslova „klimatické podmienky“), ktoré majú určujúci vplyv na fungovanie ľudskej psychiky (presne „pod ktorými duša a intelekt žijú“). Tri guny sú Iluminácia (Sattva), Vášeň (Rajas) a Tuposť (Tamas).

„Iluminácia“ je charakterizovaná jasnou myslou (angl. clarity of mind), harmóniou, emocionálnou rovnováhou, poznaním, inteligenciou a veľkým duchovným potenciálom. Predstavuje nezávislosť od ega, úspechu, či neúspechu a často je zobrazovaná v spojení s mierom, nesmrteľnosťou, mimo zásahu zla³.

Pre „vášeň“ je typická energia, aktivita, ctižiadostivosť a zmena. Je sprevádzaná činmi, neraz ťažkou prácou, silnou túžbou po uspokojení, satisfakciou a následným nekľudom. „Tuposť“ je elementom tela, zastrených zmyslov a pasivity. Neschopnosť vnímať je v úzkom spojení z lenivosťou, duchovný rozmer tu absentuje. Mentálna aktivita je minimálna a spánok je častým priblížením „*tamas*“ v literatúre. Guny, vnímané tiež ako postojové dimenzie, ovplyvňujú myseľ, prežívanie a správanie v rozličných pomeroch, ktoré tvoria unikátnosť každej osobnosti. Vymedzenie gún nie je typológiou, ich koexistencia svedčí o vzájomnej závislosti, pričom indickí autori si klasické, západom definované dimenzie osobnosti v mnohých prípadoch vysvetľujú ako dielči výsledok pôsobenia troch základných védskych vplyvov.

Pre našinca exotické vymedzenie osobnosti, podlieha precíznej operacionalizácii založenej na viacerých historicky relevantných zdrojoch. Autorky (Bhal, Debnath, 2006) neskôr v štyroch korektívnych krokoch stanovujú súbor položiek charakterizujúcich každú s troch dimenzií, a so súborom 45 položiek začínajú novú etapu psychologického výskumu v Indii.

Záver

Vývin pôvodných inštrumentov merania (škály Gunas a CPAI) dokumentuje moment vo vývoji psychológie, kedy kritika západného redukcionizmu a pseudouniverzalizmu prináša konkrétne metodologické výstupy obohacujúce výskum kultúr o nové alternatívy. Je milníkom začiatku obdobia, v ktorom západné prístupy budú konfrontované alternatívou pôvodných diagnostických metód. CPAI je príkladom čínskych úsili o konštrukciu vlastnej metodiky zameranej na empirické uchopenie osobnosti. Operacionalizácia a empirický

²Procrustes-rotation analysis and factor congruence coefficients

³(14.6, *TheGita*). Evil is anything whereby we try to satisfy the appetites of the flesh, the selfish agitations of the mind and the egocentric desires of the head.

výskum konceptov „Gunas“ ako pokus o konvergenciu historických základov teórie osobnosti v ponímaní indickej mysle s postupmi a metódami modernej vedy prináša v istom zmysle „ideologickú revolúciu“ do oblasti medzikultúrnych štúdií.

Domnievame sa, že počiatok obdobia vzniku pôvodných metód naznačuje možný posun poznania smerom ku kultúrne špecifickým obsahom, ktorých detailné porozumenie perspektívne môže viesť k formulovaniu zodpovednejších predpokladov ohľadom univerzality budúcich konceptov. Uvedené výskumy vnášajú do pozornosti psychologické obce podstatne viac otázok, než odpovedí. Je taktiež na autoroch budúcich výskumov a teórií, do akej miery budeme schopní citlivo reflektovať sociálnu a kultúrnu zmenu, a následkom toho opäť korigovať poznatky, ktoré by sme neraz radi považovali za definitívne. V tomto ohľade, je na mieste postrehnúť, že počínajúc aj spomínanými výskumami dostáva západné poznanie v psychológii nastavené zrkadlo, do ktorého môže a nemusí nájsť odvahu sebakriticky nahliadnúť.

Literatúra

- BERRY, W. J., DASEN, R. P., POORTINGA, H. Y., SEGALL, H. M., 1992, *Cross-cultural psychology: research and applications*, Cambridge University Press.
- BHAL, K. T., DEBNATH, N., 2006, *Professionals Conceptualizing and Measuring Gunas: Predictor of Workplace Ethics of Indian*, *International Journal of Cross Cultural Management*; 6; 169
- CHEUNG, F. M., CHEUNG, S. F., ZHANG, J., LEUNG, K., LEONG, F., 2008, *Relevance of Openness as a Personality Dimension in Chinese Culture: Aspects of its Cultural Relevance*, *Journal of Cross-Cultural Psychology*; 39; 81
- CHEUNG, F. M., 2004, *Use of western and indigenously developed personality tests in Asia*. *Applied Psychology*, 53, 2, s. 173-191.
- CHURCH, A. T., LONNER, W. J., 1998, *The cross-cultural perspective in the study of personality*. *Journal of cross-cultural psychology*, 29, s. 32-62.
- MCCRAE, R. R., COSTA, P. T., JR., DE LIMA, M. P., SIMOES, A., OSTENDORF, F., ANGLEITNER, A., et al., 1999, *Aged differences in personality across the adult lifespan: Parallels in five cultures*. *Developmental Psychology*, 35, s. 466-477.
- McCRAE, R. R., COSTA, P. T., JR., YIK, M. S. M., 1996, *Universal aspects of Chinese personality structure*. In M. H. Bond (Ed.), *The handbook of Chinese psychology*. (s. 189-207). NY: Oxford University Press.
- RADHAKRISHNAN, S., 1989, *Indian philosophy*, Vol. 1, Oxford University Press, Dehli.
- RADHAKRISHNAN, S., 1989, *Indian philosophy*, Vol. 2, Oxford University Press, Dehli.

Abstrakt

Súbor výskumov realizovaných mimo rámec euro-atlantickej, kresťanskej, a prevažne individualistickej populácie prináša kultúrne poznatky, v rámci ktorých sa viaceré konceptuálne vymedzenia západnej vedy ocitajú vo viac relativizujúcej, než univerzalistickej perspektíve. Naša práca si kladie za cieľ položiť otázky súvisiace s možnosťou inklúzie porozumenia odlišnostiam paradigiem do kontextu výskumu. Uvádzame dve línie kritiky západných prístupov a konceptualizácii, pričom detailnejšie približujeme cesty indického a čínskeho vysporiadania sa zo západnou dominanciou v disciplíne. Prístupy korigujúce západne univerzalistické ambície obohacujú vedecký diskurz o vymedzenie kultúrne špecifických dimenzií osobnosti, ako aj o konvergenciu dávnych náboženských konceptov s postupmi dnešnej metodológie sociálnych vied.

ÁZIJSKÉ MENŠINY – SPOLUŽITIE A SPOLUPRÁCA

Tatjana Búgelová, Miroslava Čuchranová, Jana Galeštoková, Zuzana Šefferoová
Inštitút psychológie FF PU, Prešov
bugelova@unipo.sk

Úvod

Slovensko je v súčasnosti jednou z najviac etnicky heterogénnou krajinou v Strednej Európe. Oficiálne vyše 10%, neoficiálne takmer 20% tvoria národnostné menšiny, (Dostál, online). V literatúre sa môžeme stretnúť s formálnym rozdelením menšín na národnostné a etnické menšiny.

Podľa Vašečku, (2006), pre národnostné menšiny je príznačné, že žijú na území daného štátu, sú jeho občanmi, ich subjektívne vedomie príslušnosti je inštitucionalizované a dosahujú istú mieru celistvosti. Pod etnickými menšinami rozumieme skupiny ľudí – migrantov, ktorí prichádzajú na Slovensko, resp. do inej konkrétnej krajiny hlavne kvôli lepším životným podmienkam, ale nie sú občanmi daného štátu a nemajú všetky práva vymedzené občianstvom. Sú ponímaní ako cudzinci s registrovaným pobytom a udeleným povolením na pobyt. Ku koncu roku 2007 ich bolo oficiálne registrovaných u nás vyše 40 000, neoficiálny odhadovaný počet je viac ako dvojnásobný.

Na Slovensku, podľa sčítania obyvateľstva y roku 2001, je evidovaných na Slovensku 11 národnostných menšín. Nových, neevidovaných ako národnostné, nazývané tiež aj nové menšiny je v súčasnosti odhadom päť – vietnamská, čínska, avgánska, arménska a arabská menšina. Navyše treba dodať, že na Východnom Slovensku žijú všetky spomenuté menšiny – národnostné aj etnické a preto bývajú aj ľudia žijúci v tejto časti Slovenska neraz označovaní ako najtolerantnejší k etnickej a národnostnej „inakosti“.

Projekty a výskumy zaoberajúce sa novými menšinami

Od deväťdesiatych rokov je na Slovensku početne najviac sa rozvíjajúca čínska a vietnamská komunita aj keď Vietnamci sa v bývalej ČSSR začali usídľovať už skôr, približne v 50. – 60. rokoch 20. storočia na základe vtedajších bilaterálnych politických dohôd. Záujem o život ázijských prisťahovalcov, (aj keď zatiaľ nie veľmi veľký), ilustruje niekoľko projektov a programov. Napríklad 1. Projekt „Nové menšiny a my“, (Šimečka, 2005) zameraný na scitlivenie postojov žiakov voči iným kultúram a podporiť komunitnú a inkluzívnu lokálnu kultúru v školách so zastúpením detí z rôznych kultúrnych zázemí a sociálnych skupín. 2. Multikultur ART – spoznaj kultúru menšín (2008-2009). Projekt je zameraný na podporu multikultúrneho porozumenia v regiónoch Slovenska a zvýšiť toleranciu majority voči menšinám žijúcim v jej okolí – Romovia, Vietnamci, utečenci, etnické menšiny ... 3. Projekt Kultúrna diverzita na Slovensku v kontexte pracovnej migrácie: Trendy a výzvy pre verejnú politiku, ktorý realizovala Filadelfiová s kolektívom v rokoch 2008-2010. Bol zameraný na analýzu interakcie domáceho obyvateľstva Slovenska s migrantmi pracujúcimi na Slovensku.

Ucelenejší prieskum názorov čínskeho, resp. ázijského obyvateľstva, ktorý by sa zapodieval ich spokojnosťou, adaptáciou a životnými perspektívami v súvislosti s s eventuálnym definitívnym usadením sa v našej krajine pravdepodobne doteraz neexistuje. Preto výskum skôr komorného charakteru možno považovať za jednu z prvých sond tohto charakteru.

Ciele výskumu

Pohľad majority na akýchkoľvek prisťahovalcov býva veľmi rôznorodý a zahŕňa široké spektrum názorov. Pri náhodných rozhovoroch je možné sa stretnúť s názormi od priekro odmietavých a opovržlivých až po priateľské a veľmi ústretové.

Cieľom nášho výskumu bolo získať autentické informácie od ázijských prisťahovalcov ako žijú, aké sú ich úmysly z hľadiska blízkej aj vzdialenejšej budúcnosti, čo podmieňuje ich prípadné rozhodnutie usadiť sa na Slovensku natrvalo.

Keďže ázijskí občania tvoria v poslednom desaťročí najviac sa zväčšujúcu menšinu na Slovensku a zároveň sa vo veľkej miere usilujú podnikáť v oblasti služieb a obchodu, prichádzajú s nimi čoraz častejšie do kontaktu aj občania majority. A to nielen ako konzumenti, ale aj ako ich zamestnanci. Zaujímali nás preto aj opačný názor – ako Slováci reflektujú ázijských prisťahovalcov aj ako zamestnávateľov a aký postoj voči nim zaujímajú.

Z pôvodne širšie koncipovaného výskumu sa v príspevku zameriavame na 2 rámcové ciele vo forme otázok, na ktoré sme sa usilovali nájsť odpovede.

1. Ako žijú ázijskí prisťahovalci na Východnom Slovensku a čo vplýva na ich rozhodnutie zotrvať, resp. odísť z našej krajiny?
2. Ako hodnotia slovenské zamestnankyne ázijských zamestnávateľov oproti slovenským?

Popis súboru a metódik

Pracovali sme s dvomi skupinami respondentov. Prvú skupinu tvorili ázijskí respondenti, $N=23$ vo veku 18 až 55 rokov, z toho 16 mužov a 7 žien. Skupina bola zostavená príležitostným výberom na základe ochoty respondenta zúčastniť sa výskumu. Respondenti žili v Prešove, Starej Lubovni a v Košiciach a pracovali v obchodoch s ázijským tovarom. Druhá skupina pozostávala zo 42 slovenských žien – zamestnaných v obchodoch s ázijským tovarom ako predavačky, pričom podmienkou zaradenia do súboru bolo, aby predtým pracovali aspoň 1x u slovenského zamestnávateľa. Z celkového súboru bolo 14 respondentiek vo veku do 28 rokov, 16 respondentiek od 29 do 39 rokov a 12 respondentiek od 40 do 60 rokov. Stredoškolským vzdelaním bez maturity disponovalo 17 respondentiek a stredoškolským s maturitou 25 respondentiek. Na vidieku bývalo 22 respondentiek a v meste 20.

Vo výskume boli použité 2 autorské metodiky – pološtrukturované interview použité u ázijských respondentov, ktoré pozostávalo z 17 otázok vzťahujúcich sa na informácie o príchode na Slovensko, na spokojnosť s pobytom, prácou, slovenskými ľuďmi, a slovenskou stravou. Druhá metodika – Dotazník rozdielov v pracovnom prístupe zamestnávateľov (DRPPZ) pozostával okrem sociodemografických údajov z 9 položiek zisťujúcich mieru odlišnosti medzi ázijským a slovenským zamestnávateľom. Položky sa týkali porovnania spokojnosti so mzdou, dovolenkou, pracovnou atmosférou, prísnosťou zamestnávateľa, pracovných konfliktov, pracovných príležitostí, prácou načierno, a spokojnosťou s prácou. Respondentky odpovedali pomocou 4 bodovej škály, pričom hodnotou 1 označovali štýl ázijského zamestnávateľa ako horší oproti slovenskému a hodnotou 4 za lepší oproti slovenskému zamestnávateľovi. Dotazník dosahoval hodnotu Cronbachovej alfy 0.788, čo svedčí o jeho dostatočnej vnútornej konzistencii. Respondentka teda mohla získať minimálne 9 bodov, čo je možné interpretovať ako preferenciu slovenského zamestnávateľa pred ázijským a maximálne 36 bodov, čo je možné interpretovať ako maximálnu preferenciu ázijského zamestnávateľa pred slovenským. Získané údaje boli spracované pomocou deskriptívnej štatistiky, Spearmanovho korelačného koeficientu a ANOVY.

Výsledky

Obraz o živote ázijských prisťahovalcov a faktory, ktoré zohrávajú úlohu pri rozhodnutí zotrvať na Slovensku dokumentujú nasledujúce výsledky.

Tab. 1 Faktory podporujúce pobyt ázijských prisťahovalcov na Východnom Slovensku

Faktory	Pobyt	Slov.priatel'ia	Rozh.ostat'	Jazyk.úroveň	Slov.strava	Spokojnosť
Pobyt	1,000	.565**	.433*	.443*	.311	.419*
Slov.priat.	.565**	1.000	.326	.389	.199	.513*
Rozh.ostat'	.433*	.326	1.000	.128	.318	.093
Jazyk.úroveň	.443	.389	.128	1.000	.188	.653**
Slov. strava	.311	.199	.318	.188	1.000	.354
Spokojnosť	.419	.513*	.093	.635**	.354	1.000

** korelácia je signifikantná na hladine významnosti 0.01

* korelácia je signifikantná na hladine významnosti 0.05

Podľa očakávania úsilie pobudnúť v našej krajine primárne korešponduje s úrovňou ovládania jazyka majority a získaním slovenských priateľov. Predpokladaný faktor návyku na slovenskú stravu ako jedného zo silných adaptačných prvkov na nové prostredie a kultúru sa nepotvrдил.

Nasledujúca tabuľka dokumentuje rámcový pohľad na aktuálny život ázijských prisťahovalcov zo skúmaného súboru.

Tab. 2 Ako žijú ázijskí prisťahovalci na východnom Slovensku

Poradie respondentov	Úroveň znalosti slovenského jazyka	Sledovanie diania v Slovenskej spoločnosti (noviny, časopisy, TV)	Návšteva kultúrnych podujatí (kino, divadlo)	Slovenská strava
1.	1	nečíta, nesleduje	nikdy	chutí
2.	1	nečíta, nesleduje	nikdy	preferuje čínske, chutia jej slovenské koláče
3.	2	slovenskú tlač nečíta, necháva si nosiť časopisy z Číny prostredníctvom známych	nerozumela pojmu divadlo, kino	varia doma aj slovenské aj čínske
4.	2	číta iba čínsku tlač	nikdy	preferuje čínske jedlá
5.	2	číta, ale málo, pretože nerozumie	nenavštevuje, ale jeho deti áno	varí tradičné čínske jedlá
6.	2	číta niekedy	nikdy	niektoré slovenské jedlá mu chutia
7.	2	niekedy	nikdy	on preferuje vietnamské jedlá a deti slovenské
8.	2	niekedy	nikdy	preferuje vietnamské
9.	2	niekedy	nikdy	niektoré slovenské mu chutia napr. bageta
10.	2	nie, pretože	neporozumel, čo je	preferuje naše

		nerozumie	kino, divadlo	slovenské jedlá
11.	2	áno	nikdy	preferuje vietnamskú stravu
12.	3	sledovanie správ, občas číta noviny	v mladosti navštevoval	varí aj slovenské aj vietnamské
13.	3	číta noviny	občas navštevuje	chutí mu slovenská strava
14.	3	sledovanie televízie	niekedy	varí aj slovenskú aj vietnamskú
15.	3	sleduje televíziu	navštevovala v mladosti	chutia jej slovenské koláče
16.	3	nečíta	občas kino	chutí slovenská strava
17.	3	číta časopisy občas	nenaštevuje, ale deti áno	preferuje vietnamské jedlá
18.	4	áno	nikdy	už si zvykol aj na slovenské jedlo
19.	4	číta noviny, časopisy, sleduje televíziu	občas	preferuje čínske jedlá
20.	4	číta noviny, má dokonca prehľad o politických stranách	kino navštevuje, v divadle nerozumie	preferuje vietnamské jedlo, iba v prípade osláv v reštaurácii konzumuje slovenské jedlo
21.	4	sleduje televíziu, číta noviny	v mladosti chodila do kina	chutia jej slovenské jedlá, hlavne zákusky
22.	4	málo číta noviny	nikdy	preferuje vietnamské jedlo, ale aj niektoré naše jej chutia napr. zmrzlina, pizza
23.	4	niekedy číta noviny, časopisy a občas sleduje televíziu, aj vietnamskú aj slovenskú	občas navštevuje kino	varí aj vietnamské aj slovenské jedlo

Rozhodnutie usadiť sa na Slovensku prejavilo 36% respondentov, čo korešponduje aj s údajom, že 39% respondentov tu žije aj so svojimi deťmi. Môžeme predpokladať, že práve tí respondenti svoje rozhodnutie aj reálne uskutočnia. Ďalšia, takmer tretina respondentov uvažuje ostať na Slovensku čo najdlhšie, podmieňujú to prirodzene úspešnosťou v podnikaní. Z celkového súboru respondentov viac ako štvrtina jednoznačne preferuje Slovensko pred vlastnou krajinou, 43% tvrdí, že je lepšie doma a zvyšná štvrtina nevidí markantnejší rozdiel medzi svojou a našou krajinou, resp. zaujíma neutrálny postoj.

V druhej časti výskumu sme zisťovali postoje slovenských zamestnankýň pracujúcich v ázijských obchodoch voči ázijským a slovenským zamestnávateľom. Do definitívneho súboru 52 zamestnankýň boli zaradené len tie, ktoré mali pracovnú skúsenosť aj u slovenského zamestnávateľa. Respondentky odpovedali na jednotlivé otázky písomne a bola im zaručená úplná anonymita. Prostredníctvom autorského dotazníka rozdielov v pracovnom prístupe zamestnávateľov, (DRPPZ), a príslušného štatistického spracovania T-testom, sme dospeli k nasledujúcim výsledkom:

1. Bola dosiahnutá štatistická významnosť v preferencii ázijskeho zamestnávateľa pred slovenským v rámci celého súboru, náš predpoklad, že vekovo staršie zamestnankyne budú vzhľadom k problematickejšiemu hľadaniu zamestnania vykazovať najvyššie preferencie sa nepotvrdil.
2. Vyššiu preferenciu ázijského zamestnávateľa pred slovenským uvádzali respondentky so stredoškolským vzdelaním s maturitou oproti respondentkám s nižším vzdelaním.
3. Štýl práce ázijského zamestnávateľa pred slovenským uprednostňovali zamestnankyne žijúce v meste oproti svojim kolegyniam žijúcim na vidieku.
4. Množstvo odpracovaných rokov pozitívne korelovalo s preferenciou ázijského zamestnávateľa pred slovenským, t. j. čím dlhšie pracovníčka pracovala u ázijského zamestnávateľa, tým pozitívnejšie hodnotila jeho štýl práce a spôsob riadenia a zároveň s väčšou istotou tvrdila, že v prípade straty súčasného zamestnania si bude hľadať opätovne prácu u ázijského zamestnávateľa.

Záver

Vhľad do spolunažívania majoritných a minoritných kultúr je vždy zaujímavý a bolo tomu tak aj pri uvedenom výskume. Je pravdepodobne nezvratným faktom, že tieto prieniky aj „exotických“ kultúr budú pokračovať v dôsledku neustále sa zvyšujúcej migrácie obyvateľstva aj v budúcnosti stále vo väčšom rozsahu. Taktiež by bolo naivné predpokladať, že budú tak bezproblémové ako sa javia v aktuálne predložených výsledkoch. Avšak bližšie poznatky o živote, spôsobe myslenia, práce, kultúrnych zvykoch a obyčajoch a napokon aj plánoch do budúcnosti sú dobrým predpokladom pre to, aby sme sa ich naučili nielen chápať, ale aj s nimi zmysluplne a tolerantne koexistovať.

Literatúra

- FILADELFIOVÁ, J., GYARFÁŠOVÁ, O., BÚTOROVÁ, Z. SEKULOVÁ, M., IVO 2008-2010, Kultúrna diverzita na Slovensku v kontexte pracovnej migrácie. (online) (cit. 8. 2. 2009). Dostupné na internete: www.ivo.sk/5375/sk/projekty/kulturalna-diverzita-na-slovensku-v-kontexte-pracovnej-migracie-trendy-a-vyzvy-pre-verejnu-politiku
- ŠIMEČKA, M.. 2007, Nové menšiny a my. (online) (cit. 8. 2. 2009). Dostupné na internete: www.eurodesk.sk/index.php?www=sp_file&id_item=522-
- VÁŠEČKA, I. 2006, Expertíza pro cílovou skupinu „etnické menšiny“. (online) (cit. 20. 11.2008) Dostupné na internete: www.kpss.brno.cz/download/osp/1197449601.doc

INTELIGENCIA A KULTÚRA

Vladimír Dočkal

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava
vladimir.dockal@vudpap.sk

Inteligencia patrí ku kľúčovým témam psychológie už vyše sto rokov; jej meranie možno považovať za psychologický evergreen. Napriek tomu, podobne ako iné psychologické pojmy, nie je dodnes uspokojivo vymedzená. Ak budem akceptovať iba také vymedzenia, ktoré vzťahujú inteligenciu predovšetkým ku kognitívnemu aparátu človeka, konštatujem, že ju možno definovať štyrmi spôsobmi: vo vzťahu k adaptácii na meniace sa podmienky prostredia (W. Stern – podľa Smékala, 2004; J. Piaget, 1999), vo vzťahu k učeniu (Binet – podľa Goulda, 1998, klasický behaviorizmus), k mysleniu, resp. riešeniu problémov (napr. J. Piaget s B. Inhelderovou, 1997), alebo v súvislosti so spracúvaním informácií (napr. R. J. Sternberg, 1985).

Spory o podstatu inteligencie sa týkajú dvoch oblastí – vzťahu dedičnosti a prostredia a problému štruktúry inteligencie (pozri napr. Ruisel, 2004). Ten prvý okruh býva pomenúvaný rôzne: dedičnosť a výchova, biologické a sociálne, vrodené a získané, zvukomalebným anglickým *Nature and Nurture*. To získané (sociálne, výchovou, z prostredia) možno nazvať aj kultúrne podmieneným – tak o tom uvažovali už R. B. Cattell (1963) či D. O. Hebb (podľa Berryho et al., 2002). A tak sa dostávam k druhému kľúčovému pojmu svojho príspevku, ku kultúre.

K definícii kultúry možno pristúpiť dvojako (Průcha, 2004). V širšom poňatí je totožná s výsledkami civilizácie: zahŕňa ako materiálne, tak aj duchovné výtvory. Tak to vidí aj J. Ogde, ktorý kultúru konkrétnej spoločnosti vymedzil ako spôsob života jej príslušníkov obsahujúci obvyklé formy správania, prijaté normy, ako aj artefakty, ktoré majú pre jednotlivcov osobný význam, a spoločenské inštitúcie (podľa Ruisela, 2004). Hoci inklinujem k takejto širšej definícii, pre pochopenie psychologických mechanizmov pôsobenia kultúry na človeka pokladám za mimoriadne dôležité užšie – sociálnopsychologické – vymedzenie. R. F. Murphy (podľa Průchu, 2004) v tomto význame vymedzil kultúru ako celistvý systém významov, hodnôt a spoločenských noriem, ktorými sa riadia členovia spoločnosti a ktoré prostredníctvom socializácie odovzdávajú ďalším generáciám. K užšiemu chápaniu sa prikláňajú aj G. a G. J. Hofstedovci (2007), ktorí skúmajú kultúru ako systém hodnôt a obrazne ju nazývajú „softvérom ľudskej mysle“, či „mentálnymi programami“, ktorými príslušníkov spoločnosti vybaví sociálne (kultúrne) prostredie, v ktorom zbierajú životné skúsenosti.

Otázka štruktúry inteligencie je riešená tromi spôsobmi: inteligencia sa pokladá za jednotnú všeobecnú schopnosť (g-faktor), za súbor vzájomne nezávislých schopností napr. (L. L. Thurstone – podľa Smékala, 2004; J. P. Guilford, 1967), alebo za hierarchickú štruktúru schopností (dnes najmä C-H-C teória – pozri napr. Furman, 2005). Skúmanie inteligencie ako g-faktoru (napríklad známymi testami J. R. Ravena) využívajú dodnes obhajcovia idey o vrodenej podstate inteligencie, ktorí sa na základe rozdielov v testových výsledkoch medzi príslušníkmi rôznych rás a národov snažia dokazovať vrodené rozdiely medzi nimi (napr. R. Lynn, 2005). Podľa S. J. Goulda (1968) vniesli do psychológie takúto interpretáciu merania schopností Američania H. H. Goddard, L. M. Terman a R. M. Yerkes. V skutočnosti však rozdiely v testových výkonoch môžu odrážať genetickú variabilitu iba vo vnútri konkrétnej kultúry, nie genetické rozdiely medzi kultúrami (tamže). Kultúrny vplyv na riešenie testov si napokon uvedomili aj prví americkí testátori, keď pre osoby neovládajúce testový jazyk alebo

pochádzajúce zo sociálne znevýhodneného prostredia vyvinuli čisto neverbálne skúšky inteligencie (Gould, 1968); o tých však už predpokladali, že sú „kultúrne nezávislé“.

Pojem kultúrne nezávislého testu vniesol do psychológie Angloameričan R. B. Cattell (1963), ktorý v štyridsiatych rokoch minulého storočia teoreticky rozlíšil tzv. fluidnú a kryštalizovanú inteligenciu a pokúsil sa vytvoriť testy, ktoré by tú fluidnú (od kultúry nezávislú, dedičnú) inteligenciu merali. Naše skúsenosti z výskumov uskutočnených pomocou Cattellovho testu C.F.2A (pozri Kováč, Matejčík, 1994) či medzinárodné porovnania výsledkov testu SON-R 2½-7 (Dočkal, 2009), ktorý jeho autori tiež koncipovali ako kultúrne nezávislý (Tellegen et al., 1998), ale dávajú za pravdu I. Ruiselovi (2004), keď pokladá možnosť merať fluidnú inteligenciu za ilúziu. Je na vážne zamyslenie, či ilúziou nie je samotný koncept fluidnej inteligencie. Po R. B. Cattellovi ho rozpracoval jeho žiak J. L. Horn (1988). Hoci zachováva Cattellovu terminológiu, dáva jeho pojmom nový obsah. Diferenciačným kritériom už nie je hereditárna podmienenosť. Kryštalizovanú inteligenciu presunul z kategórie schopností do kategórie vedomostí, ktoré jednotlivec získava prostredníctvom systematického pôsobenia kultúry. Fluidná inteligencia predstavuje v Hornovom poňatí schopnosť usudzovať získané osobnými skúsenosťami a učením mimo akulturačného procesu. Nevie si predstaviť skúsenosti získané mimo akulturácie (azda iba skúsenosti „vlčích detí“).

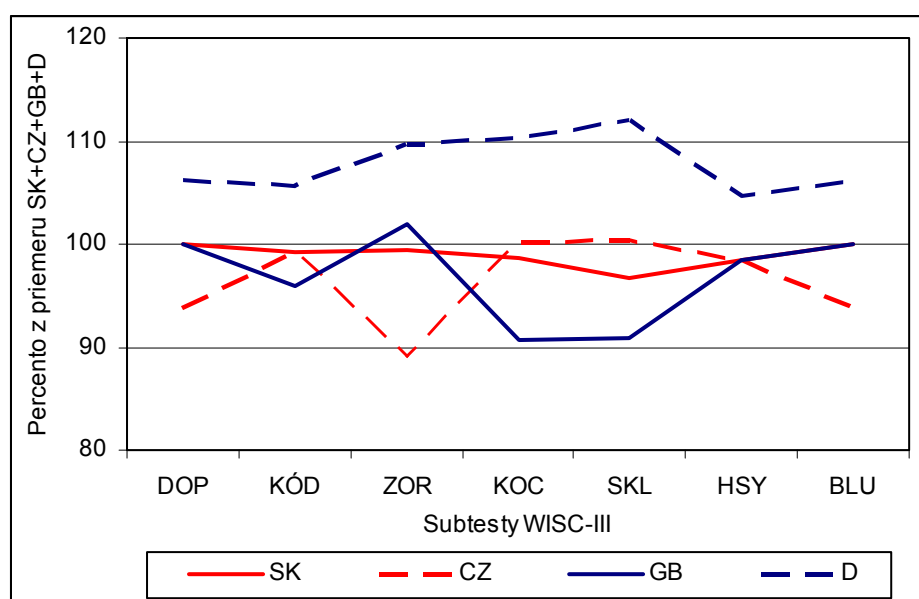
O rozlíšení zdedených a získaných schopností uvažoval v rovnakom čase ako R. B. Cattell aj kanadský psychológ D. O. Hebb (podľa Berryho et al., 2002). „Dedičnú“ inteligenciu nazval inteligenciou A, kultúrne podmienenú inteligenciou B. V roku 1969 uverejnil P. E. Vernon, britský autor jedného z akceptovaných hierarchických faktorovoanalytických modelov inteligencie, štúdiu, v ktorej inteligenciu A a B doplnil o „inteligenciu C“. Tak označil vzorku z inteligencie B zachytávanú intelligenčnými testami (tamže). Túto myšlienku pokladám za veľmi dôležitú. Odlíšenie toho, čo merajú testy, nielen od (fluidnej) inteligencie A, ale aj od (kryštalizovanej) inteligencie B pomáha pochopiť mnohé nezrovnalosti, ku ktorým dochádza, keď rôzni autori stotožňujú inteligenciu s výsledkami rozličných testov. Vernonova myšlienka pozoruhodne korešponduje s teóriou vzoriek, ktorou už E. L. Thorndike (podľa Smékala, 2004) vysvetľoval korelácie medzi rôznymi testami schopností.

Dôkazy o kultúrnej podmienenosti schopností možno priniesť aj pri testovaní jednotlivcov v rámci jedného národného spoločenstva. Pri validizácii testov sa dnes bežne porovnávajú výkony skupín vytvorených podľa úrovne vzdelania, miesta bydliska, socioekonomického statusu ap. (napr. Tellegen et al., 1998, 2009; Amthauer et al., 2001). Možno povedať, že tieto skupiny vytvárajú v spoločnosti vlastné subkultúry. Medzikultúrne porovnania v zmysle komparácie výkonov príslušníkov rôznych etnických (národných) spoločenstiev majú tri podoby: porovnávajú sa schopnosti príslušníkov industriálnej spoločnosti a tzv. tradičných kultúr (viac pozri napr. v práci I. Ruisela, 2004), osobitne sa sledujú špecifická kognitívnych štruktúr etnických menšín (u nás sa to týka najmä rómskych detí – pozri napr. Ferjenčík et al., 1994; Kundrátová, 2009) a realizujú sa aj medzinárodné (medzištátne) porovnania. V ďalšom uvediem dva príklady z výskumov realizovaných v posledných rokoch na našom pracovisku.

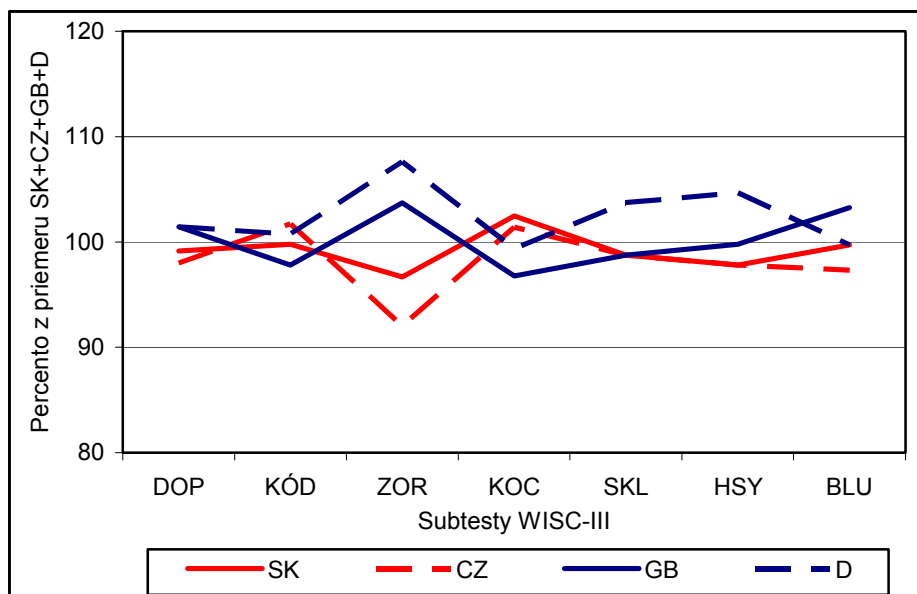
Pri tvorbe skúšky školskej pripravenosti sme jednou z verzií otestovali vyše sto rómskych a nerómskych detí. Všimli sme si zaujímavý trend: zatiaľ čo v majoritnej populácii dosahovali lepšie výkony dievčatá (ktoré sú v tomto veku zrelšie), v sledovanej skupine rómskych detí to boli chlapci (Dočkal, Filípková, 2010). Lepší boli nielen v skúškach priamo súvisiacich s pripravenosťou na školské učenie, ale aj v skúške, ktorá mala zachytávať praktickú inteligenciu. Ich výkony boli oproti výkonom majoritných chlapcov iba nevýznamne nižšie, výkony rómskych dievčat sa však od výkonov Nerómkov líšili signifikantne ($p = 0,001$). Zdá sa, že rómske dievčatá sú znevýhodnené nielen sociálnym

prostredím, v ktorom žijú, ale aj špecificky kultúrne. Zistené rodové rozdiely v schopnostiach zodpovedajú prísne rodovo diferencovaným rolám v tradične patriarchálnej rómskej komunite.

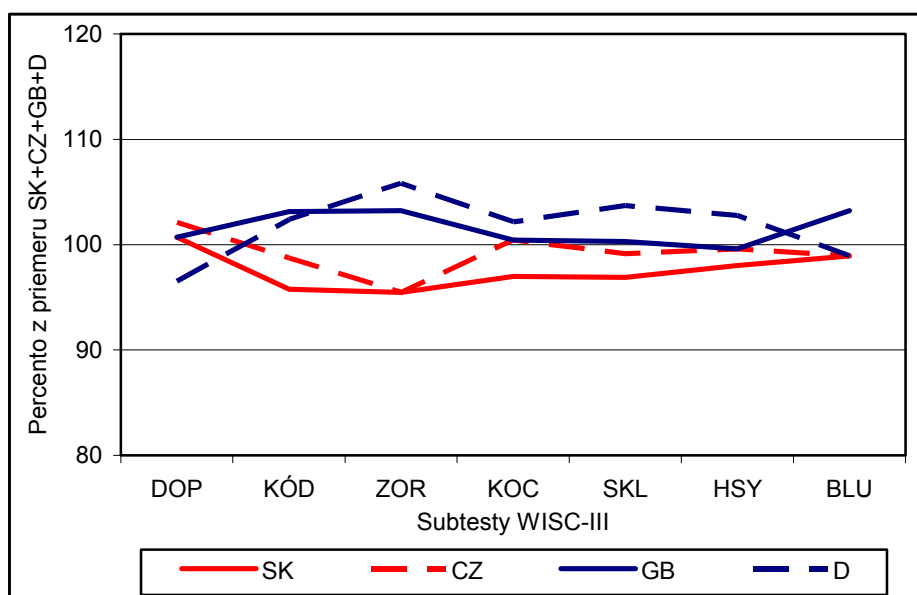
Ďalší príklad, ktorému sa budem venovať podrobnejšie, sa týka rozdielov medzi mladými Slovákami, Čechmi, Britmi a Nemcami v neverbálnych úlohách testu WISC-III. Neverbálne subtesty sú vo všetkých európskych verziách testu totožné. Údaje o priemerných výkonoch osem, dvanásť a šesťnásťročných detí som čerpal z národných príručiek testu (Wechsler, 1992, 2002, 2006; Tewes et al., 1999). Pre každý subtest a každú vekovú skupinu som vypočítal priemerné skóre Slovákov, Čechov, Britov a Nemcov tak, že všetkým národom (bez ohľadu na ich veľkosť) prislúchala rovnaká váha. Toto skóre predstavovalo medzinárodný porovnávací štandard. Priemerné hodnoty národných súborov som potom vyjadril ako percento z tohto štandardu – to mi umožnilo zostrojiť národné profily neverbálnej inteligencie podľa WISC-III. Na obrázkoch 1 – 3 sú znázornené profily troch sledovaných vekových skupín.

Obr. 1. Intelektové profily 8-ročných detí sledovaných národných skupín

Obr. 2. Intelektové profily 12-ročných detí sledovaných národných skupín

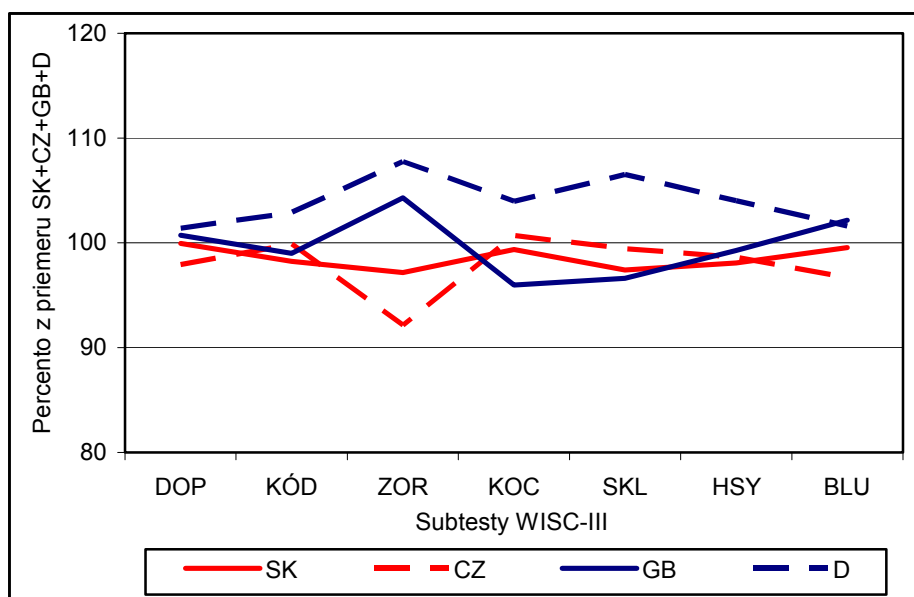
Obr. 3. Intelektové profily 16-ročných detí sledovaných národných skupín

Na porovnanie profilov som použil dve štatistiky: Koeficient súčinovej korelácie (r) vypovedá o podobnosti priebehu profilov; index dištancie (D) hovorí o vzdialenosti medzi profilmi, odráža teda aj výkonové rozdiely medzi porovnávanými súbormi. Všetky výsledky nemožno na tomto mieste z priestorových dôvodov uviesť. Do tabuľky 1 som zaradil priemerné hodnoty r a D pre jednotlivé vekové súbory získané zo šiestich údajov z komparácie všetkých národných skupín navzájom. Vidíme, že profily sa vzájomne príliš nepodobajú (záporné hodnoty r); to platí vo všetkých vekových skupinách. S vekom (predovšetkým medzi ôsmym a dvanástym rokom) však klesá vzdialenosť medzi profilmi – celková intelektuálna výkonnosť európskych detí sa v období povinnej školskej dochádzky zblížuje. Pripisujem to faktu, že napriek rôznym školským systémom sú vzdelávacie ciele základných škôl v Európe veľmi podobné.

Tabuľka 1

Priemerné hodnoty vzájomnej podobnosti a vzdialenosti štyroch porovnávaných národných profilov inteligencie v sledovaných vekových skupinách

Veková skupina	Priemerné hodnoty	
	r (podobnosť profilov)	D (vzdialenosť profilov)
8-roční	–,307	22,88
12-roční	–,326	12,18
16-roční	–,301	11,08

Obr. 4. Intelektové profily 8-16-ročných detí sledovaných národných skupín

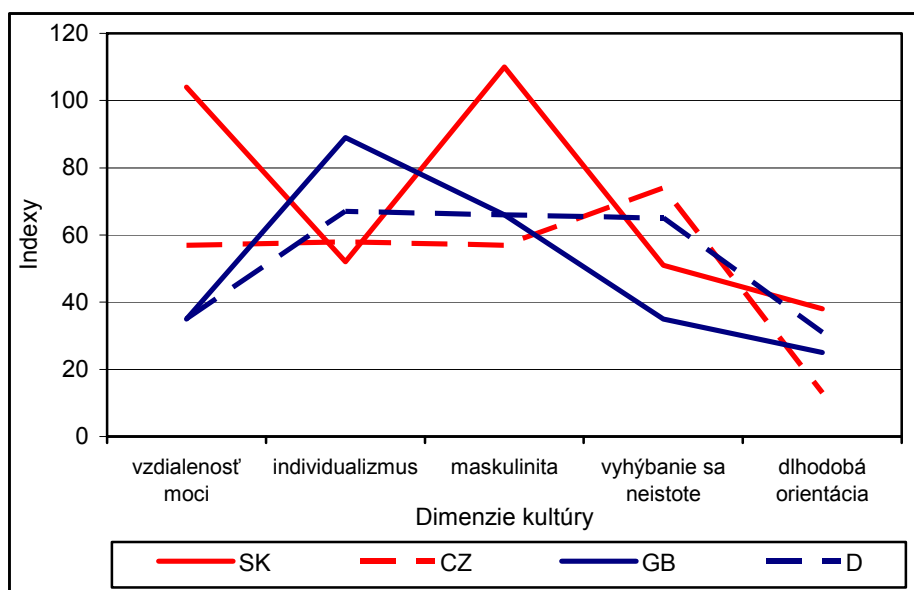
Tabuľka 2

Koeficienty podobnosti a vzdialenosti štyroch porovnávaných národných profilov inteligencie 8-16-ročných detí

Porovnávané profily	r (podobnosť profilov)	D (vzdialenosť profilov)
slovenský – český	,341	6,830
slovenský – britský	–,085	8,224
slovenský – nemecký	–,883	16,692
český – britský	–,914	14,761
český – nemecký	–,419	19,468
britský – nemecký	,046	14,560

Pre ďalšie porovnanie som použil údaje o celých národných súboroch (nediferencovaných podľa veku). Obrázok 4 prináša priemerné národné intelektové profily a tabuľka 2 príslušné profilové štatistiky. Vidíme, že v neverbálnych úlohách testu WISC-III sú vo všeobecnosti najúspešnejšie nemecké deti. Nepredpokladám, že by neverbálne subtesty WISC-III mohli mladých Nemcov zvýhodňovať obsahovo, výsledok dávam skôr do súvislosti s tradičnou nemeckou dôslednosťou a pedantnosťou, ktorú riešenie performačných úloh vyžaduje. Vrcholy v subtestoch *Zoradovanie obrázkov* a *Skladačky* naznačujú skôr praktické zameranie intelektu nemeckých detí; čo sa týka *Zoradovania obrázkov* platí to aj pre deti britské. České a najmä slovenské deti dosahujú v týchto úlohách naopak relatívne najslabšie výkony; v ich profiloch dominujú *Kocky*, čo by naznačovalo skôr rozvoj abstraktného myslenia (výrazne sa to ukázalo v predškolskom veku – pozri Dočkal, 2009). Korelačné koeficienty dokumentujú, že profily národných skupín sa líšia alebo aspoň nepodobajú, iba medzi českým a slovenským profilom nachádzame nevysokú kladnú koreláciu, oba k sebe majú tiež najbližšie (nízke D). Zodpovedá to spoločnej tradícii československého školstva a predpokladanej blízkosti oboch kultúr.

V ďalšej časti príspevku sa zameriam na to, ako sa prejavuje podobnosť kultúr štyroch porovnávaných národov v „kultúrnych dimenziách“, ktoré na základe rozsiahlych medzinárodných výskumov hodnôt vymedzil G. Hofstede. Údaje publikované v práci *Kultury a organizace* (pozri Hofstede, Hofstede, 2007) boli získané v pôvodnom výskume pracovníkov medzinárodnej siete IBM a v jeho ďalších replikáciách, ktorých sa zúčastnili nielen zamestnanci a manažéri, ale aj učitelia a študenti. Autor ich spracoval formou indexov, ktoré považuje za reprezentatívne (tamtiež). Umožnili mi zostrojiť „kultúrne profily“ Slovákov, Čechov, Britov i Nemcov. Uvádzam ich na obrázku 5, príslušné profilové štatistiky v tabuľke 3.

Obr. 5. Slovenský, český, britský a nemecký národný profil kultúrnych dimenzií podľa G. Hofstedeho

T a b u ľ k a 3

Koeficienty podobnosti a vzdialenosti štyroch porovnávaných národných profilov kultúrnych dimenzií

Porovnávané profily	r (podobnosť profilov)	D (vzdialenosť profilov)
slovenský – český	,358	78,791
slovenský – britský	,144	92,147
slovenský – nemecký	,055	84,658
český – britský	,362	56,489
český – nemecký	,712	32,419
britský – nemecký	,719	37,683

Vidíme, že s blízkosťou slovenskej a českej kultúry (keď nemáme na mysli umenie) to nie je také samozrejmé. Pre slovenskú spoločnosť je charakteristický výrazný mocenský odstup (spoločenská hierarchizácia, akceptovanie formálnej autority) a maskulinita (preferencia „mužských“ hodnôt v spoločnosti, typická podľa Hofstedeho pre katolícke krajiny, čo Česko, Nemecko ani Británia nie sú). Hodnotovo tak k sebe majú najbližšie britská a nemecká, ale tiež česká a nemecká kultúra. Slovenská kultúra má síce spomedzi porovnávaných najbližšie k českej, tá má ale najviac spoločného s nemeckou kultúrou a ani od britskej sa výraznejšie nelíši.

Hofstedeho indexy kultúrnych dimenzií mi umožnili hľadať vzťahy medzi týmito dimenziami a sledovanými intelektovými schopnosťami. Keďže som mohol porovnávať vždy iba 4 páry údajov (pre 4 národné skupiny), zistenia sú len orientačné; mohli by byť inšpiráciou pre rozsiahlejší medzinárodný výskum. Pre porovnanie každej kultúrnej dimenzie s výkonmi v jednotlivých subtestoch WISC-III (použil som údaje z intelektových profilov 8-16 ročných detí) som počítal koeficienty poradovej korelácie. Zhoda poradí nebola v žiadnom prípade absolútna, ale koeficient vyšší než 0,7 už možno pokladať za hodný pozornosti. Takéto koeficienty som našiel medzi WISC-III a tromi kultúrnymi dimenziami (mocenský odstup, individualizmus a vyhýbanie sa neistote). Uvádzam ich tučným písmom v tabuľke 4.

T a b u ľ k a 4

Poradové korelácie medzi výkonom 8-16 ročných detí v jednotlivých subtestoch WISC-III a indexami kultúrnych dimenzií Slovákov, Čechov, Britov a Nemcov

Subtesty WISC-III	Kultúrne dimenzie		
	Mocenský odstup	Individualizmus	Hľadanie istoty
Doplňovanie obrázkov	–,738	,600	–,400
Kódovanie	–,632	,400	,600
Zoraďovanie obrázkov	–,738	,600	–,400
Kocky	–,105	–,200	,800
Skladačky	–,105	–,200	,800

Hľadanie symbolov	–,949	,800	,000
Bludiská	–,738	,800	–,800

Výsledky ukazujú, že v hierarchizovanejších spoločnostiach môže byť negatívne ovplyvnený rozvoj praktickej inteligencie (*Doplňanie obrázkov, Zoraďovanie obrázkov*), ako aj priestorového vhl'adu (*Hľadanie symbolov, Bludiská*). Opačný vplyv badať v individualistických spoločnostiach. Zodpovedá to zisteniu G. a G. J. Hofstedovcov (2007), že vzdialenosť moci a individualizmus sú v negatívnom vzťahu. Vyhybanie sa neistote (pocit ohrozenia, malá tolerancia inakosti, tendencia vytvárať formálne pravidlá) môže kladne ovplyvňovať výkonnosť v úlohách, kde sa hľadá správne usporiadanie podnetov (*Kocky, Skladačky*). To totiž môže pocit neistoty redukovať. Negatívny súvis s *Bludiskami* azda naznačuje, že neistota sa môže odraziť v úlohách vyžadujúcich priestorový vhl'ad, ak nie sú založené na usporadúvaní predlôh.

Záver

Súvislosť intelektového vývinu a najmä podoby (štruktúry) inteligencie s kultúrnymi vplyvmi možno doložiť nielen rozdielmi medzi príslušníkmi rôznych rás či príslušníkmi industriálnej a tradičných spoločností, ale aj vo vnútri jednej rasovej skupiny a v rámci industriálnej spoločnosti. Zaujímavú možnosť poskytuje porovnanie národných intelektových profilov s charakteristikami národných kultúr. V práci som použil hodnotové dimenzie, ktoré vymedzil holandský sociálny psychológ Geert Hofstede. Výsledky treba brať s rezervou, skôr ako inšpiráciu pre širšie založený medzinárodný výskum. Ukazuje sa však, že liberálnejšie spoločnosti (nižšia vzdialenosť moci, viac individualizmu) môžu vytvárať priaznivejšie prostredie pre rozvoj praktického myslenia. Azda aj to stojí za úspechmi západnej civilizácie.

Literatúra

- AMTHAUER, R., BROCKE, B., LIEPMAN, D., BEAUDUCCEL, A., 2001, *Intelligenz-Struktur-Test I-S-T 2000 R*. Göttingen : Hogrefe.
- BERRY, J. W., POORTINGA, Y. H., SEGALL, M. H., DASEN, P.R., 2002, *Cross-Cultural Psychology. Research and Applications*. Second edition. Cambridge, Cambridge University.
- CATTELL, R. B., 1963, Theory of fluid and crystalized intelligence: a critical experiment. *Journal of Educational Psychology*, 54, 1, 1-22.
- DOČKAL, V., 2009, Intercultural differences manifested in European standardizations of the SON-R 2½-7 nonverbal intelligence test. *Studia Psychologica*, 51, 1, 35-51.
- DOČKAL, V., FILÍPKOVÁ, B. v tlači. Etnické a rodové rozdiely v školskej pripravenosti. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*.
- FURMAN, A., 2005, Teória inteligencie Gf-Gc ako východisko testovej batérie Woodcock-Johnson international editions. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, roč. 40, č. 4, s. 347-361.
- FERJENČÍK, J., BAČOVÁ, L., BÁNYAIOVÁ, T., 1994, Kvantitatívne a kvalitatívne rozdiely v riešení farebných progresívnych matric slovenskými a rómskymi deťmi. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, roč. 29, č. 1, s. 9-25.
- GOULD, S. J. 1998. *Jak neměřit člověka*. Praha : NLN.

- GUILFORD, J. P., 1967, The nature of human Intelligence. New York : McGraw-Hill.
- HOFSTEDE, G., HOFSTEDE, G. J., 2007, Kultury a organizace. Software lidské mysli. Praha : Linde.
- HORN, J. L., 1988, Thinking about human abilities. In: NESSELROADE, J. R., CATTELL, R. B. (Eds.): Handbook of Multivariate Experimental Psychology. New York : Plenum, p. 645-685.
- KOVÁČ, T., MATEJÍK, M., 1994, Divergentné myslenie a inteligencia v medzinárodnom kontexte. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, roč. 29, č. 2, s.126-134.
- KUNDRÁTOVÁ, B., 2009, Vývin abstraktno-vizuálneho uvažovania rómskych detí a jeho vzťahy s niektorými kognitívnymi schopnosťami. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, roč. 44, č. 3, s. 211-228.
- LYNN, R., 2005, Race Differences in Intelligence: An Evolutionary Analysis. Augusta, GA, Washington Summits Books.
- PIAGET, J., 1999, Psychologie inteligence. Praha : Portál.
- PIAGET, J., INHELDREOVÁ, B., 1997, Psychologie dítěte. Praha : Portál.
- PRŮCHA, J., 2004, Interkulturní psychologie. Praha : Portál.
- RUISEL, I., 2004, Inteligencia a myslenie. Bratislava : Ikar.
- SMÉKAL, V., 2004, Pozvání do teorie osobnosti. 2. vydání. Brno : Barrister a Principal.
- STERNBERG, R. J., 1985, Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence. New York : Cambridge University.
- TELLEGEN, P. J., WINKEL, M., WIJNBERG-WILLIAMS. B. J., LAROS, J. A., 1998, Sinjders-Oomen Nonverbal Intelligence Test SON-R 2½-7. Manual and Research Report. Lisse : Sweets & Zeitlinger.
- TELLEGEN, P. J., LAROS, J. A., KOPČANOVÁ, D., FARKAŠOVÁ, E., DOČKAL, V., 2009, SON-R 2½-7. Neverbálny test inteligencie. Praha, Hogrefe – Testcentrum.
- TEWES, U., ROSSMENN, P., SCHALLBERGER, U. (Hrsg.), 1999, HAWIK-III. Manual. Bern; Göttingen; Toronto; Seattle : Huber.
- WECHSLER, D., 1992, WISC-III^{UK}. Manual. UK project director S. Golombek, UK statistics consultant J. Rust. London : The Psychological Corporation.
- WECHSLER, D., 2002, WISC-III. Wechslerova inteligenční škála pro děti. Autoři české verze D. Krejčířová, P. Boschek, J. Dan. Praha : Testcentrum, 2002.
- WECHSLER, D., 2006, WISC-III^{SK}. Wechslerova inteligenčná škála pre deti. Autori slovenskej verzie: V. Dočkal, E. Kretová, B. Kundrátová, B. Sedlačová, M. Tesař. Praha, Hogrefe – Testcentrum.

OBECNÉ OSOBNOSTNÍ DIMENZE JAKO PREDIKTORY VĚDECKÉ PRODUKTIVITY U PŘEDSTAVITELŮ HUMANITNÍCH A EXAKTNÍCH VĚD

Daniel Dostál, Alena Plháková
Katedra psychologie FF UP, Olomouc,
daniel.dostal@upol.cz, alena.plhakova@upol.cz

Úvod

Relativně novou psychologickou disciplínou je psychologie vědy, která zkoumá vědecký způsob myšlení a osobnostní i mentální zvláštnosti jedinců, kteří jej uplatňují. V novodobé historii psychologie se o zkoumání vědců zřejmě jako první pokusil Francis Galton, který publikoval svá zjištění již v roce 1874 v knize *Men of Science*. Na jeho výzkumy navázali další badatelé, například J. M. Cattell (1906). Dlouho se však jednalo spíše o ojedinělé studie. Zájem o psychologii vědy se zvýšil teprve v posledních dvou dekadách, kdy došlo k exponenciálnímu zvyšování četnosti studií (Webster, 2008). V současnosti bývá ročně publikováno několik set článků.

Předmětem studia psychologie vědy je vědecký způsob myšlení v celé jeho šíři. Není tedy zaměřena výhradně na vědecké pracovníky. Přesto je drtivá většina zejména starších výzkumů orientována na hledání osobnostních, demografických a životopisných charakteristik, které odlišují vědce od představitelů jiných profesí (Shadish, Fueler, 1994). V oblasti osobnostních charakteristik tedy můžeme s oporou řady předchozích výzkumů poukázat na některé charakteristické vlastnosti vědeckých pracovníků:

Ukázalo se, že vědci jsou svědomitější než lidé, které se vědou nezabývají (Feist, 1998). Je zřejmé, že dobrá organizace práce, pečlivost nebo pořádkumilovnost jsou velmi užitečné při realizaci výzkumů a zvládání různých problémových či úkolových situací. Charlton (2009) nicméně upozorňuje na odvrácenou stranu této vlastnosti. Svědomitost je sice jeden z klíčových rysů, který výrazně zvyšuje šanci na absolvování nekonečné vzdělávací anabáze, ale na druhé straně téměř vůbec nebo jen zanedbatelně souvisí s inteligencí. Vysoká míra svědomitosti navíc stojí v protikladu ke kreativitě (Feist, 2006).

Výsledky dosavadního bádání dále nasvědčují tomu, že vědci jsou nezávislejší, introvertnější a méně společenská než běžná populace (Feist, 1998). Menší míra společenskosti byla nalezena u představitelů nejrůznějších vědních oborů. Například Wilson a Jackson (1994) při srovnání skóre vzorku fyziků v testu EPP (Eysenck Personality Profiler) s populačními normami zjistili, že vědci, a to muži i ženy, mají na této škále nižší skóre než běžná populace. U mužů se jednalo o rozdíl dosahující jedné směrodatné odchylky, u žen o tři čtvrtiny této odchylky. Dále bylo zjištěno, že nejúspěšnější vědci jsou dominantní, cílevědomí a orientovaní na výkon (Feist, 1998). Úloha cílevědomosti a zaměřenosti na výkon je při realizaci výzkumu zřejmá. Obtížněji lze vysvětlit vysokou míru dominance. Feist (2006) upozorňuje na to, že věda je vysoce kompetitivní oblast – každá přednáška, článek, grant nebo žádost o místo si žádá určitou míru bojovnosti. V soutěživém světě vědy, zejména velké vědy, v němž ti nejproduktivnější získávají přístup k mnoha zdrojům, mají největší šanci na úspěch dominantní, arogantní, hostilní a sebestíjí jedinci.

Dosavadní výzkumy prokázaly také poměrně malý, ale pravidelně se vyskytující rozdíl mezi vědeckou a nevědeckou populací v emoční stabilitě, která je u vědců vyšší. Umělci mívají – oproti vědcům – významně vyšší skóre ve škálách neuroticismu (Feist, 1998).

V našem výzkumu hledáme odpověď na otázku, zda jsou charakteristické osobnostní vlastnosti vědeckých pracovníků zároveň předpokladem jejich schopnosti efektivně vykonávat badatelskou činnost. Tato domněnka se zdá být plausibilní – vlastnosti, které poskytují členům určité skupiny výhodu, se v ní pravděpodobně budou vyskytovat ve větší míře než ty, které nehrají žádnou roli nebo jedince handicapují. Ve skutečnosti může být tento vztah mnohem komplikovanější. Např. introverze je zřejmě žádoucí při soustředěném bádání, ale při prezentaci jeho výsledků někdy jedince znevýhodňuje. Nejzávažnější argument proti existenci osobnostních rysů predikujících vědeckou produktivitu je to, že se člověk se nestává vědcem na základě vykonávání odborných činností. Doba, kdy může expert realizovat své vlastní výzkumné projekty, přichází relativně pozdě. Existuje poměrně dlouhá perioda, během které musí odolávat jiným, mnohdy lákavějším pracovním nabídkám, které by jej profilyovaly jiným směrem. Část rysů vědeckých pracovníků by tudíž mohla souviset s jejich tendencí zůstat věrný své alma mater (případně jinému pracovišti).

V této studii se pokoušíme identifikovat rysy, které se vyskytují u produktivních vědeckých pracovníků ve srovnání s méně produktivními. Jako kritérium produktivity byla zvolena publikační činnost a citační ohlasy.

Výzkumný soubor a použité metody

Výzkumu se zúčastnilo 185 akademických pracovníků a postgraduálních studentů Univerzity Palackého v Olomouci, z toho 69 žen a 116 mužů. Humanitní obory zde byly zastoupeny 78 jedinci a přírodovědné 107. Věkové rozmezí účastníků výzkumu je 24 až 79 let s průměrem 38,6 a směrodatnou odchylkou 13,4 roky. Rozdíl ve věkových průměrech obou skupin činí jen 1,8 roku, skupiny tedy můžeme považovat z hlediska věku i pohlaví za vyvážené.

Za účelem účasti ve výzkumu byli osloveni akademičtí pracovníci a studenti prezenční formy doktorského studia Přírodovědecké, Filosofické a Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Jednalo se o zástupce těchto vědních oborů (čísla v závorce označují počty účastníků): biologie (vč. příbuzných oborů) (22), fyzika (18), vědy o zemi (geologie, geografie) (16), chemie (27), matematika a informatika (24), anglistika (5), bohemistika (10), filozofie (10), historie (12), psychologie (8), sociologie (18), teologie (15). Velká část oslovených (více než 65 %) se výzkumu odmítla zúčastnit, což může vést ke zkreslení charakteristickým pro soubory získané samovýběrem. Nejčastěji uváděným důvodem odmítnutí byla trvalá časová zaneprázdněnost.

Sledovanými proměnnými bylo pohlaví, věk, rodinný stav, počet dětí, počet sourozenců, titul, pracoviště, množství citací a publikací (členěno do kategorií dle významnosti).

Vědecká produktivita jedince byla operacionálně definována jako vážený součet publikovaných výstupů. Váha byla jednotlivým položkám přidělována podle jejich druhu (recenzované články, monografie, příspěvky do sborníků atd.), plus počet citačních ohlasů v ČR a v zahraničí. Vliv věku (a tím i rozdílné délky vědecké kariéry) byl odstraněn tím, že výsledná hodnota vědecké produktivity byla vydělena touto proměnnou upravenou o konstantu. Získaná hodnota je tedy ukazatelem toho, kolik a jak významných prací uveřejní jedinec za jednotku času a jak hojně jsou tyto práce citovány. Kvůli statistickému zpracování bylo potřeba věkovou proměnnou dále transformovat. Počáteční hodnoty vykazovaly extrémní zešíkmení směrem ke kladnému pólu, takže jsme zvolili transformaci pomocí dekadického logaritmu. Získaná data si zachovala svou výpovědní hodnotu a zároveň splňovala požadavek normálního rozložení. Pro přehlednost byla proměnná převedena do formy Z-skóru.

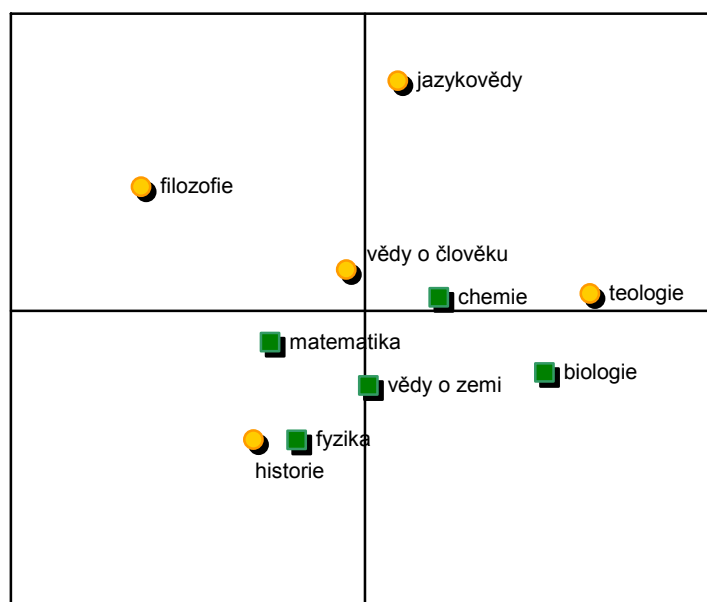
Ke zmapování zvláštností osobnosti vědeckých pracovníků jsme použili pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory autorů P.T. Costy a R.R. McCrae) – NEO FFI. Jedná se o vícerozměrný dotazník vycházející z lexikální analýzy, do češtiny převedený M. Hřebíčkovou a T. Urbánkem. Je složen z šedesáti položek Likertova typu sytících 5 škál, představujících obecné dimenze osobnosti. Jsou jimi neuroticismus, extraverte, otevřenost vůči zkušenostem, přívětivost a svědomitost (Hřebíčková, Urbánek, 2001).

Výsledky

Vztah mezi dimenzemi osobnosti a vědeckou produktivitou byl hledán pomocí regresní analýzy. Pokusili jsme se vytvořit takový model, který by vysvětloval co nejvyšší množství rozptylu pomocí co nejmenšího množství prediktorů za předpokladu, že zde nebudou přítomny žádné proměnné, jejichž přínos nepřekračuje pětiprocentní hladinu významnosti.

Analýza ukázala, že pro celý zkoumaný soubor nelze vytvořit jednotný model, který by vyhovoval zadaným podmínkám. Než uděláme závěr, že obecné osobnostní dimenze nesouvisí s mírou vědecké produktivity, měli bychom se zaměřit na strukturu zkoumaného souboru. Zvolený postup předpokládá, že tytéž vlastnosti, které jsou výhodné například pro badatele v oblasti chemie, budou stejným přínosem pro filozofa či psychologa. Je pravděpodobné, že takovéto tvrzení má jen velmi omezenou platnost.

Graf. 1. Rozdíly a podobnosti mezi humanitně a exaktněorientovanými vědci zachycené položkami NEO FFI

Náš předešlý výzkum, provedený na stejných datech, našel určité osobnostní rozdíly mezi představiteli jednotlivých vědních oborů. Analýza odpovědí na položky testu NEO FFI ukázala, jak si jsou představitelé kterých vědních oborů blízcí či vzdálení svými osobnostními profily. Podobnosti a rozdíly mezi skupinami odborníků zachycuje graf 1, který je produktem mnohorozměrného škálování – vzdálenosti mezi obory symbolizují míru odlišnosti, počítanou

jako vzdálenost v euklidovském prostoru, kde položky testu představují jednotlivé dimenze. Osy X a Y tedy nelze smysluplně interpretovat (Dostál, Plháková, 2010).

Z grafu je patrné, že exaktně zaměřeni vědci představují poměrně stejnorodou skupinu, zatímco humanitně zaměřeni badatelé se objevují na okraji této grupy, případně ve větší vzdálenosti, jak tomu je u jazykovědců či filosofů. S přihlédnutím k tomuto rozdělení považujeme za vhodné zpracovávat data získaná u exaktně a humanitně zaměřených vědců zvlášť s tím, že u druhé skupiny musíme zohledňovat její výraznou heterogenitu.

Analýza rozptylu provedená s průvodními kritérii samostatně u první i druhé skupiny již přinesla interpretovatelné výsledky. Ukázalo se, že k predikci produktivity u exaktně zaměřených badatelů lze použít škály přívětivost ($\beta = -0,20$) a otevřenost vůči zkušenosti ($\beta = 0,22$). U skupiny humanitně zaměřených vědeckých pracovníků byl nalezen jediný statisticky významný prediktor, kterým je svědomitost ($\beta = 0,29$). Podrobné údaje shrnuje tabulka 1.

Tabulka 1. Koeficienty regresní analýzy

Exaktní obory	R = 0,27		Humanitní obory	R = 0,29	
	Beta	P		beta	p
Otevřenost	0,22	0,02	Svědomitost	0,29	< 0,01
Přívětivost	-0,20	0,04			

Nezávisle proměnná – vědecká produktivita, prediktory – obecné dimenze osobnosti.

Výsledky uvedené v tabulce musíme brát s určitou rezervou už proto, že použité statistické modely dokážou vysvětlit méně než deset procent z celkového rozptylu. Tento nedostatek vyplývá také z toho, že obecné dimenze osobnosti zachycené testem NEO FFI jsou složeny z mnoha facet, které postihují různé složky téhož rysu, jež mohou stát ve vztahu k vědecké produktivitě proti sobě. Tento problém lze vyřešit tak, že do regresní rovnice zapojíme skóry jednotlivých položek, nikoli komponované škály. Ztratíme tak sice možnost hovořit a významu osobnostního rysu jako celku, získáme ale velmi konkrétní přehled způsobů jednání a myšlení, které s vědeckou produktivitou souvisí.

Položková analýza nám umožňuje vytvořit modely, které dokážou vysvětlit několikanásobně vyšší množství rozptylu. Pro jejich nalezení jsme zvolili metodu postupného přidávání prediktorů (tzv. dopředná regrese). Kritériem přidání položky byla hodnota $p < 0,05$. U představitelů exaktních věd předpovídá tento model 21 % celkového rozptylu pomocí čtyř položek testu – č. 53, 34, 30, 55. V oblasti humanitních věd má ještě větší sílu, neboť umožňuje predikci 57 % z celkového rozptylu pomocí osmi proměnných – č. 35, 53, 32, 49, 27, 60, 30, 36. Pokud bychom chtěli zpřísnit kritéria výběru predikátorů, můžeme pro tuto skupinu vytvořit model, který by pomocí čtyř položek testu (č. 35, 53, 32, 49) vysvětloval 43 % celkového rozptylu. Vztah relevantních položek k produktivitě dokumentuje tabulka 2.

Všechny takto získané údaje je třeba brát s rezervou vzhledem k tomu, jakým způsobem byly modely vytvořeny. Pro přesné určení jejich explanační hodnoty by bylo nezbytné ověřit jejich platnost na jiné skupině subjektů, případně pomocí bootstrapu. V obou případech by zřejmě došlo k citelnému snížení vypočítaných hodnot.

Tabulka 2. Položky testu NEO FFI s nejvyššími korelacemi s vědeckou produktivitou u představitelů humanitních a exaktních věd. Položky označené znaménkem mínus se ke škále připočítávají reverzně.

Exaktní obory			
Položka	Škála	Znění položky	R
53	O	Toužím po poznání a vědomostech.	0,28
39	-P	Někteří lidé mne považují za chladného (chladnou) a vypočítavého (vypočítavou).	0,25
14	-P	Někteří lidé si o mě myslí, že jsem sobecký(á) a egoistický(á).	0,22
30	-S	Promarním mnoho času, než se pustím do práce.	-0,22
34	P	Většina lidí, které znám, mě má ráda.	-0,22
48	-O	Nemám zájem hloubat o podstatě světa.	-0,22
58	O	Často si rád(a) pohrávám s teoriemi nebo abstraktními myšlenkami.	0,22
54	-P	Pokud někoho nemám rád(a), dám to dotyčnému najevo.	0,19

Humanitní obory			
Položka	Škála	Znění položky	R
35	S	Pracuji tvrdě na dosažení svých cílů.	0,41
53	O	Toužím po poznání a vědomostech.	0,40
25	S	Mám přesně vymezené cíle a pracuji systematicky na jejich dosažení.	0,37
30	-S	Promarním mnoho času, než se pustím do práce.	-0,37
50	S	Jsem výkonný(á) a svou práci vždy zvládnou.	0,29
49	P	Obvykle se snažím být ohleduplný(á) a citlivý(á).	0,27
3	-O	Nerad(a) ztrácím čas denním sněním.	0,22
27	-E	Raději bývám sám (sama) než ve společnosti.	0,22

Diskuse

Předpoklad, že existuje souvislost mezi některými osobnostními dimenzemi a mírou vědecké produktivity, se potvrdil. K tomuto konstatování je ovšem třeba dodat řadu zpřesňujících poznámek. Ukázalo se, že žádná z pěti obecných dimenzí osobnosti nefunguje jako prediktor produktivity napříč všemi zkoumanými obory. Opět se tím potvrdilo, že vědecká komunita není stejnorodý celek, ale že bádání v různých oborech vykonávají lidé rozdílných osobnostních kvalit. Rozdělení zkoumané skupiny na exaktně a humanitně zaměřené odborníky se osvědčilo a umožnilo vytvořit funkční výpočetní modely. Pravděpodobně by bylo možné uplatnit i jiná kritéria pro seskupení zkoumaných osob, např. podle jednotlivých konkrétních oborů (historici, filosofové, matematici atd.), což by mohlo vést k dalšímu přesnění výsledků.

Dále se ukázalo, že pomocí obecných osobnostních dimenzí lze sice provádět predikci vědecké produktivity s využitím statisticky významného modelu, který však dokáže vysvětlit pouze sedm až osm procent celkového rozptylu. Je tedy zřejmé, že tyto dimenze nejsou příliš

silným a zdaleka ne jediným zdrojom vedecké produktivity. Nabízí se otázka, které osobnostní rysy by měly být do modelu přidány, případně které rysy by mohly nahradit sledované obecné dimenze. V podobně zaměřeném výzkumu byla u předních chemiků, fyziků a biologů sledována míra extristické motivace a arogantní pracovní styl. Ve výsledném modelu měly tyto dvě proměnné hodnoty beta -0,73 a 0,46 ve vztahu k vedecké produktivitě, což je již úctyhodná váha. Při bližším přezkoumání však zjistíme, že pro měření těchto kvalit nebyly použity specializované škály, ale dvojice položek jiného osobnostního testu, tak aby vysvětlovaly co největší množství predikované proměnné (Feist, 1993). Výběr nejvhodnějších položek vedl k razantnímu nárůstu vysvětleného rozptylu i v naší studii.

Výsledky našeho výzkumu tedy nasvědčují tomu, že úspěšnost vědeckého pracovníka, měřená počtem publikovaných prací, jejich významem a počtem citací má rozdílné zdroje u představitelů humanitních a exaktních oborů. V oblasti exaktních věd je nejsilnějším faktorem otevřenost vůči zkušenosti. Jedinci vysoce skórující na této škále se vyznačují živější představitelstvem, dávají přednost novým a nekonvenčním řešením a mívají rozvinuté estetické citění. Položková analýza ukázala, že v rámci této obecné dimenze hraje největší roli touha po poznání a tendence „pohrávat si“ s abstraktními koncepty. Položky zjišťující míru estetického citění přispívají k celkové korelaci jen zanedbatelně. Je zřejmé, že touha hledat nová originální řešení a záliba v práci s abstrakcemi můžou být v experimentálně zaměřených exaktních vědách velmi přínosné.

Druhým, jen nepatrně slabším faktorem předpovídajícím vysokou vědeckou produktivitu, je nízká míra přívětivosti. Lze konstatovat, že nejproduktivnější badatelé na poli exaktních věd se projevují jako chladní, ambiciózní, egoističtí, případně sobečtí či vypočítaví. K velmi podobným závěrům dospěla i studie provedená v USA, v níž sice nebyla nalezena významná souvislost mezi přívětivostí a produktivitou, ale hostilní a soupeřivý postoj k lidem zde souvisel s vědeckým věhlasem (Feist, 1993).

Tyto výsledky lze interpretovat nejméně dvěma různými způsoby. Jednak je zřejmé, že intenzivní publikační činnost souvisí se schopností získávat granty a prosadit se vůči konkurenci jiných pracovišť či kolegů. Soupeřivý a egocentrický postoj tak může oproti spolupracujícímu a altruistickému nastavení představovat značnou výhodu. Druhým vysvětlením může být to, že úspěšní vědci, kteří jsou ve svém oboru autoritami, si mohou dovolit otevřeně kritizovat své kolegy a hlasitě vyjadřovat i negativní postoje.

V oblasti humanitních věd byl nalezen jediný významný prediktor vedecké produktivity, kterým je svědomitost. Tento výsledek lze rovněž srozumitelně interpretovat. Bádání v humanitních oborech obvykle není zaměřeno empiricky, ale opírá se spíše o porozumění široké problematice a o nastudování obrovského množství textů. Vyšší důležitost než schopnost „chrlit“ nové nevyzkoušené nápady, zde může hrát trpělivost při systematické, dlouhodobé práci.

Uvědomujeme si, že rozdělení oborů na humanitní a exaktní není jediným a zřejmě ani nejlepším řešením. Naše závěry rozhodně nelze zobecnit na všechny obory dané skupiny. Svou roli hraje i to, o jaké úrovni vědecké práce se bavíme. Lze např. předpokládat, že zástupci tzv. „velké vědy“ – tedy odborníci světové úrovně pracující na projektech s rozpočty překračujícími zkušenost běžného výzkumníka o několik řádů, se budou vyznačovat ve srovnání s nimi vyšší soupeřivostí a cílevědomostí.

Výsledky naší studie nelze příliš široce zobecňovat. Největším problémem je malá návratnost dotazníků, která nedosahuje ani 35 %. Data sesbíraná v rámci jediné univerzity také nemusí přesně vystihovat poměry v jiných institucích.

Závěr

Výsledky naší studie provedené na vzorku 185 akademických pracovníků a postgraduálních studentů Přírodovědecké, Filozofické a Teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci nasvědčují tomu, že existuje lineární závislost mezi obecnými dimenzemi osobnosti a mírou vědecké produktivity měřené množstvím publikací a citačních ohlasů. V případě humanitně zaměřených vědců je prediktorem vědecké produktivity vysoká míra svědomitosti, u oborů exaktních zase nízká hodnota na škále přívětivost a vysoká míra otevřenosti vůči zkušenosti. Ukázalo se, že ani jeden z těchto rysů nesouvisí s pozorovanou veličinou v celé své šíři. Svou roli zde hrají jen některé jeho složky. V případě otevřenosti vůči zkušenosti je to především touha po vědění a záliba v abstraktním myšlení. U svědomitosti se jedná zejména o cílevědomost a systematický přístup ke stanoveným úkolům. Nejširším prediktorem se zdá být dimenze přívětivosti, respektive její nízká míra u exaktních vědců. Nejsilnějším faktorem je zde soupeřivost, zaměřenost na své vlastní cíle a určitá prezíravost vůči ostatním.

Literatura

- CATTELL, J.M., 1906, A statistical study of American men of science. II. The measurement of scientific merit. *Science NS*, 24, 699-707.
- DOSTÁL, D., PLHÁKOVÁ, A., 2010, Rozdíly v pěti obecných dimenzích osobnosti mezi představiteli humanitních a exaktních věd. Mezinárodní konference „28. Psychologické dny“. Olomouc, 8. -10. 9. 2010.
- FEIST, J.G., 1993, A structural model of scientific eminence. *Psychological Science*, 4, 366 – 371.
- FEIST, G.J., 1998, A meta-analysis of personality in scientific and artistic creativity. *Personality and Social Psychology Review*, 2, 290-309.
- FEIST, G.J., 2006, *The psychology of science and the origins of the scientific mind*. New Haven, CT: Yale University Press.
- GALTON, F., 1874, *English men of science: their nature and nurture*. London: Macmillan.
- HŘEBÍČKOVÁ, M., URBÁNEK, T., 2001, NEO pětifaktorový osobnostní inventář. Praha: Testcentrum.
- CHARLTON, B.G., 2009, Why are modern scientists so dull? How science selects for perseverance and sociability at the expense of intelligence and creativity. *Medical Hypotheses*, 72, 237-243.
- SHADISH, W.R., FULLER, S., 1994, *The social psychology of science*. New York: Guilford Publications.
- WEBSTER, G.D., 2008, An emerging psychology of science: A quantitative review of publication trends in the metasciences. *Journal of Psychology of Science and Technology*, 1, 6-14.
- WILSON, G., JACKSON, C., 1994, The personality of physicists. *Personality and Individual Differences*, 16, 187–189.

ZISŤOVANIE PARAMETROV RIZIKOVÉHO ROZHODOVANIA V METODIKE TVERSKEHO A KAHNEMANA ¹

Eva Drobná

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava
eva.drobna@savba.sk

Úvod: Vývoj teórií rozhodovania

Už v 17. storočí, dávno predtým, ako sa problematika rozhodovania stala centrom záujmu psychológie, sa ňou zaoberali viaceré vedné disciplíny ako napríklad matematika či ekonómia. Matematicko-štatistickými metódami sa snažili vyjadriť, ako by racionálne rozhodnutie malo vyzeráť. Dospeli k záveru, že „modelom pre rozhodovanie ľudí by mali byť exaktné výpočty zložiek a postupu rozhodovania“ (Bačová, 2008, s. 77).

Vývin prvých matematicko-štatistických modelov rozhodovania začal úvahou o tom, že „základom rozhodovania [...] je kombinovanie informácií o vlastných záujmoch [...] s presvedčením o pravdepodobnosti ich dosiahnutia“ (Bačová, 2008, s. 78). Neskôr boli „záujem“ a „presvedčenie“ nahradené formálnejšími pojmami „hodnota“ a „pravdepodobnosť“, ktoré ako dva základné prvky rozhodovania zostali základom ďalších normatívnych modelov.

Pocit neistoty nebol v prvých klasických teóriách rozhodovania braný do úvahy. Samotné rozhodovanie je oveľa komplexnejšie, je spojené s neurčitou (uncertainty). „Pri neurčitosti musí človek, ktorý sa rozhoduje, sám odhadnúť [...] jemu neznámu pravdepodobnosť alebo pravdepodobnosť budúceho výskytu javu [...]“ (Bačová, 2008, s. 83).

Neskoršie teórie rozhodovania, ktoré vyšli z kritiky klasických normatívnych modelov, sa teda snažili poskytovať opis toho, akým spôsobom proces rozhodovania v prirodzenom prostredí u ľudí prebieha. Jedným z prvých matematických modelov rozhodovania bol model očakávanej hodnoty (expected value), v ktorom očakávanú hodnotu V možno vyjadriť ako súčin pravdepodobnosti (získania hodnoty) p a hodnoty očakávanej veci x .

Už Daniel Bernoulli v 18. storočí si však uvedomil, že pojem hodnoty je veľmi relatívny. Uviedol pojem „morálna hodnota peňazí“, ktorý vyjadroval skutočnosť, že „rôzne sumy peňazí môžu mať pre ľudí rôzne úrovne užitočnosti. Túto myšlienku neskôr rozvinul Jeremy Bentham a celá škola utilitaristov a pojem „morálna hodnota“ nahradil pojmom „úžitok“, ktorý oveľa výstižnejšie vyjadruje „žiadúcnosť“ výsledku rozhodnutia (Baláž, 2009, s. 40).

V tejto súvislosti sa najmä ekonómovia zaoberali i otázkou vzťahu hodnoty a ceny. Bol zavedený pojem tzv. klesajúceho marginálneho úžitku, podľa ktorého „je každá dodatočná jednotka nejakého tovaru alebo služby určená na uspokojovanie menej dôležitej a menej urgentnej potreby, ako bola predchádzajúca potreba“ (Baláž, 2009, s. 41). Tvar funkcie úžitku u jednotlivých osôb možno presne vypočítať a tak zistiť postoj osoby voči riziku v istých oblastiach hodnôt v presnom numerickom vyjadrení [...]“ (Bačová, 2008, s. 82).

Teória očakávaného úžitku

V roku 1947 vznikla teória očakávaného úžitku (TOÚ, expected utility theory) autorov Johna von Neumanna a Oskara Morgensterna, ktorí „spojili pojem úžitok s predpokladmi teórie hier“ (Baláž, 2009, s. 41). Základnou myšlienkou tejto teórie je, že „ľudia sa pri výbere

¹ Tento príspevok bol podporený grantom VEGA MŠ SR a SAV č. 2/0121/10 a Centrom excelentnosti SAV - CEVKOG

a prijatí rozhodnutí orientujú podľa dvoch princípov. Prvým je *veľkosť úžitku*, ktorý im vyplynie z nejakej alternatívy rozhodnutia, druhým zas *pravdepodobnosť*, s ktorou sa takáto alternatíva vyskytuje. V TOÚ je pravdepodobnosť číslo medzi 0 a 1 a [...] pravdepodobnosť všetkých možných udalostí, vzťahujúcich sa na určitý jav, sa rovná 1“ (Baláž, 2009, s. 42).

Podľa ekonomickej teórie je „očakávaná hodnota priemerný výsledok opakovanej hry. Už spomínaný Daniel Bernoulli však upozornil na skutočnosť, že „ľudia neposudzujú výsledky hry podľa nominálneho objemu peňazí, ale priradujú týmto výsledkom subjektívne hodnoty, čiže úžitky. A namiesto toho, aby ľudia pri rozhodovaní maximalizovali hodnoty, usilujú sa maximalizovať úžitky“ (Baláž, 2009, s. 43).

Väčšina expertov z oblasti rozhodovania sa zhoduje na predpoklade, že vo všeobecnosti sú ľudia voči riziku averzní. Ak pripodobníme ekonomické správanie sa ľudí k hazardnej hre, „z klesajúceho marginálneho úžitku vyplýva, že úžitok z istého majetku je vyšší ako z majetku získaného riskantným spôsobom. Objem majetku ovplyvňuje preferencie ľudí k riziku. Existujú však aj ľudia, ktorí sú voči riziku neutrálni. Neutralita voči riziku znamená, že funkcia úžitku k majetku je lineárna a má podobu priamky“ (Baláž, 2009, s. 44).

TOÚ utvorila na opis ekonomickej reality systém založený na relatívne malom počte základných axióm, ktoré boli považované za také logické, že o ich pravdivosti niet pochýb a nie je nutné ich ani dokazovať. TOÚ možno považovať za normatívnu teóriu rozhodovania napriek tomu, že pracuje aj so subjektívnymi komponentmi rozhodovania – subjektívne očakávaným úžitkom a subjektívnou pravdepodobnosťou. Vyžaduje však, aby sa ľudia správali v súlade s pravidlami logiky. Evidencia ďalších autorov poukázala na skutočnosť, že „ľudia neberú pravdepodobnosti v ich objektívnej výške, ale si ich transformujú. Malé pravdepodobnosti nadhodnocujú a tie veľké podhodnocujú“ (Baláž, 2009, s. 54). V 50. a 60. rokoch 20. storočia sa vynorili dva problémy, ktoré spochybnili samotné základy TOÚ – Allaisov a Ellsbergov paradox (bližšie pozri Baláž, 2009, s. 55), ktoré porušili viaceré z jej uvedených, dotedy nespochybniteľných axióm. Neschopnosť vyriešiť ich v súlade s predpokladmi TOÚ znamenala ďalšiu podporu v prospech toho, že ľudia sa v reálnom svete rozhodujú inak, ako to od nich vyžadovala táto normatívna teória.

Prospektová teória

V ponímaní TOÚ sú ľudia racionálni ekonomickí agenti, ktorí sa snažia o maximalizáciu vlastných úžitkov. Prospektová teória (PT) autorov Daniela Kahnemana a Amosa Tverskeho tieto snahy nespochybnila, iba ich výpočet definuje iným spôsobom a predpoklad racionality ekonomických agentov nahrádza predpokladom tzv. podmienenej racionality (podľa Baláž, 2009). Táto teória, ktorej vznik sa datuje do roku 1979, bola novou verziou normatívno- prediktívnej teórie rozhodovania. Samotní autori ju však označujú ako deskriptívnu, pretože nahradila racionálne, resp. logické pravidlá rozhodovania psychologickými, pričom ale zachovala matematickú presnosť.

V PT je pojem „úžitok“ nahradený pojmom „prospekt.“ Úžitok je definovaný odlišným spôsobom ako v TOÚ – nie je to celkový majetok osoby, ale zmena v majetku smerom nahor, resp. nadol od psychologicky neutrálneho referenčného bodu, ktorým je spravidla status quo. Pojem „prospekt“ je chápaný v zmysle „vyhliadka“, „nádej“, „potenciálny výsledok“, aby „sa zdôraznil pravdepodobnostný charakter výsledku, ktorého voľba je, navyše podfarbená psychologickými faktormi“ (Baláž, 2009, s. 57). Podľa Kahnemana a Tverskeho ľudia stanovujú hodnotu v súvislosti s jej pravdepodobnosťou – radšej uprednostnia menšiu, ale istú výhru pred vyššou, ale menej istou. Pritom však záleží i na veľkosti výhry, pretože tá taktiež ovplyvňuje subjektívne vnímanie pravdepodobnosti.

Podľa PT majú na ľudí straty výraznejší vplyv ako zisky rovnakej veľkosti, čo sa prejavuje v zvláštnom tvare funkcie hodnoty, ktorá namiesto priamky vytvára šikmé písmeno S (je konkávna pre zisky a konvexná pre straty).

Kahneman a Tversky ďalej hovoria o tzv. *efekte reflexie* – pri ziskoch sú ľudia voči riziku averzní, pri stratách naopak riziko uprednostňujú. Efekt reflexie vyjadruje, že averzia voči riziku v oblasti ziskov je sprevádzaná vyhľadávaním rizika v oblasti strát (podľa Kahneman & Tversky, 1979).

Novým prvkom PT oproti predchádzajúcim teóriám rozhodovania je odlišný prístup k pravdepodobnosti. V tejto teórii nie je pravdepodobnosť chápaná ako „číslo, ktoré by označovalo objektívnu, resp. subjektívnu pravdepodobnosť“ (Bačová, 2008, s. 90). Autori pravdepodobnosť chápu ako subjektívnu, resp. rozhodovaciu váhu π , do ktorej zapracovali psychologické procesy pri rozhodovaní.

Teória očakávaného úžitku	Prospektová teória
Lineárny vzťah medzi ziskom a stratou.	Psychologické náklady straty sú v priemere 2,25- krát vyššie, ako sú prínosy zisku.
Lineárny rast váh pravdepodobnosti.	Váženie pravdepodobností je nelineárne – nadhodnocovanie malých a podhodnocovanie stredných a vysokých pravdepodobností.

Tab. 1 Najdôležitejšie rozdiely v predpokladoch medzi teóriou očakávaného úžitku a prospektovou teóriou (podľa Baláž, 2009).

Ako už bolo spomenuté, TOÚ nebola schopná vysvetliť, ako je možné, že tolerancia a vyhľadávanie rizika sa môžu súčasne vyskytovať u jedného človeka. „V PT spočíva vysvetlenie postojov voči riziku v súčasnom pôsobení aj funkcie hodnoty, aj funkcie váh pravdepodobností – súčasný nákup poisťky a lotérie sú vysvetlené nadhodnocovaním malých pravdepodobností“ (Bačová, 2008, s. 91).

Funkcia hodnoty

Hodnotová funkcia v PT je alternatívou funkcie očakávaného úžitku. „Na rozdiel od TOÚ [však] nemeria absolútnu výšku bohatstva, ale len straty a zisky“ (Baláž, 2009, s. 74).

Podľa Kahnemana a Tverskeho (1979) základným znakom PT je to, že *nositeľmi hodnoty sú zmeny v majetku a nie finálne stavy majetku*. Rovnaká úroveň majetku môže pre jedného človeka znamenať chudobu a pre iného veľké bohatstvo – v závislosti od objemu jeho súčasného majetku. Významnou charakteristikou postojov voči zmenám v majetku je i to, že strata istej sumy peňazí vystupuje do popredia výraznejšie ako zisk. Averzia voči symetrickým stávkam vo všeobecnosti narastá s výškou stávky. To znamená, že $(y, .50; -y, .50)$ je preferované pred $(x, .50; -x, .50)$. A teda, funkcia hodnoty pre straty je strmšia ako funkcia hodnoty pre zisky.

Vážiaca funkcia (funkcia váh pravdepodobnosti)

V PT je hodnota každého výsledku násobená rozhodovacou váhou. Rozhodovacie váhy nie sú pravdepodobnosti, neriadia sa rovnakými axiómami ako pravdepodobnosti a nemali by sa podľa Kahnemana a Tverskeho interpretovať ako miery stupňa presvedčenia. Rozhodovacie váhy merajú vplyv udalostí na želateľnosť prospektov a nie iba vnímanú pravdepodobnosť týchto udalostí (podľa Kahneman & Tversky, 1979). Môžeme teda povedať, že ľudia sa pri rozhodovaní neriadia objektívnymi pravdepodobnosťami.

V tejto súvislosti je potrebné spomenúť vlastnosť váženia pravdepodobností, ktorú Kahneman a Tversky nazvali podistota (subcertainty). Podistota vyjadruje, že „súčet váh

prislúchajúcich komplementárnym javom je zvyčajne menší ako váha prislúchajúca určitému javu“ (Baláž, 2009, s. 80). To znamená, že „pre väčšinu ľudí je rozhodovacia váha menšia ako objektívna pravdepodobnosť. Ľudia posudzujú inak nízke a inak stredné a vysoké pravdepodobnosti. Tie nízke majú tendenciu nadhodnocovať, stredné a vysoké naopak podhodnocovať. Je však dôležité rozlišovať medzi nadhodnocovaním pravdepodobností zriedkavých javov (overestimation), ktoré sa vo všeobecnosti vyskytuje pri odhadovaní pravdepodobností výskytu veľmi zriedkavých udalostí a „je spôsobené buď nedostatočnými vedomosťami o nejakom jave, alebo zlým spracovaním údajov o [jeho] skutočnom výskyte“ (Baláž, 2009, s. 80) a nadhodnocovaním rozhodovacích váh (overweighting), ktoré sa týka vlastností rozhodovacích váh.

Do funkcie váh pravdepodobnosti Kahneman a Tversky zapracovali i nadhodnocovanie nízkych a podhodnocovanie vysokých pravdepodobností. Vážiaca funkcia pre väčšinu ľudí vo väčšine životných situácií nenadobúda tvar priamky. To súvisí so vzťahom ľudí voči riziku. Kúpou poisťky človek prejaví averziu voči riziku. „Z toho vyplýva, že nadhodnocovanie nízkych pravdepodobností musí byť dosť veľké na to, aby prekonalo konvexnosť hodnotovej funkcie v oblasti strát. Podobne je vyhľadávanie rizika prejavom nadhodnocovania nízkych pravdepodobností, ktoré je dosť veľké na to, aby prekonalo konkávnosť hodnotovej funkcie v oblasti ziskov“ (Baláž, 2009, s. 82).

Kým v TOÚ sa averzia voči riziku vysvetľovala výhradne zakrivením úžitkovej funkcie, v PT sa „averzia a tolerancia voči riziku vysvetľujú *súčasným* pôsobením hodnotovej funkcie a funkcie váh pravdepodobnosti. Súčasná kúpa žrebov lotérie i životnej poisťky je vysvetlená nadhodnotením nízkych pravdepodobností“ (Baláž, 2009, s. 82). Vzájomné pôsobenie hodnotovej funkcie (jej konvexnosti, resp. konkávnosti), vážiacej funkcie a nadhodnocovania nízkych pravdepodobností potom „generuje štyri základné typy správania ľudí vo vzťahu voči riziku [tab. 2.]“ (Baláž, 2009, s. 81).

	Nízke pravdepodobnosti	Stredné a vysoké pravdepodobnosti
Zisky	Vyhľadávanie rizika	Averzia voči riziku
Straty	Averzia voči riziku	Vyhľadávanie rizika

Tab. 2. Postoje voči riziku v závislosti od pravdepodobnosti (podľa Baláž, 2009).

PT, ktorá vyšla z kritiky klasických, normatívnych teórií rozhodovania, významným spôsobom prispela k porozumeniu rozhodovacieho správania sa ľudí, a to najmä tým, že vo svojich formuláciách zohľadňuje reálne psychologické fungovanie človeka.

Kumulatívna prospektová teória

Kumulatívna prospektová teória (KPT) pracuje s rovnakými komponentmi rozhodovania ako pôvodná prospektová teória. Ide o *hodnotovú funkciu*, ktorá je definovaná ziskami a stratami a *vážiacu funkciu*, ktorá vystihuje skreslenia pravdepodobností. Autori v novej verzii teórie stanovili, že „hodnotová funkcia je v časti pre straty v priemere 2,25- krát strmšia ako pre zisky“ (Baláž, 2009, s. 85). „[...] Kým pôvodná teória prospektu uvažovala o transformácii individuálnych pravdepodobností, kumulatívna teória transformuje kumulatívne pravdepodobnosti, čo vychádza z nadhodnocovania výskytu extrémnych udalostí, ktoré sa vyskytujú len veľmi zriedka“ (Bačová, 2008, s. 92).

Autori v KPT zavádzajú tzv. model poradového úžitku (rank- dependent utility model). „Ide o generalizovaný model očakávaného úžitku pri voľbe vykonanej v podmienkach neistoty. [...] Hlavnou myšlienkou teórie poradového úžitku je, že ľudia neposudzujú možné úžitky komplexne, ale separátne, pričom si ich zoraďujú do určitého poradia podľa vlastných preferencií“ (Baláž, 2009, s. 87). Následkom toho potom ľudia ohodnocujú zvlášť možné

zisky a zvlášť možné straty. Tie sú následne násobené vážiacou funkciou, ktorá však nie je rovnaká pre zisky a pre straty.

KPT platí ako pre neisté, tak i pre riskantné prospekty s ľubovoľným počtom výsledkov a poskytuje odlišné vážiace funkcie pre zisky a pre straty. Na vysvetlenie charakteristického zakrivenia hodnotovej funkcie a vážiacich funkcií zavádza dva princípy – *klesajúcu citlivosť* (diminishing sensitivity) a *averziu voči strate* (loss aversion). Podľa autorov prehľad experimentálnej evidencie potvrdzuje zreteľný štvornásobný vzorec rizikových postojov (distinctive fourfold pattern of risk attitudes):

- averzia voči riziku pre zisky a vyhľadávanie rizika pre vysoko pravdepodobné straty,
- vyhľadávanie rizika pre zisky a averzia voči riziku pre málo pravdepodobné straty.

Odhad koeficientov hodnotovej a vážiacej funkcie: parametre rizikového rozhodovania

Už od 18. storočia, kedy bádatelia z rôznych vedných disciplín začali rozhodovanie skúmať, je rozhodovanie pripodobňované k hazardnej hre (*gamble analogy*). Táto analógia sa využíva dodnes, pričom k jej overovaniu dochádza prevažne v laboratóriu. „Empirické skúmanie dôsledne vychádza zo základného chápania robenia rozhodnutia ako voľby istej alternatívy v situácii rizika. Pojem voľba (*choice*) je základným pojmom klasickej teórie rozhodovania a jej normatívnych modelov. V situácii voľby si človek vyberá (*selecting*) niektorú z radu ponúkaných možností, resp. alternatív (*option*). Výsledok voľby bude známy v blízkej alebo ďalej budúcnosti, preto človek, ktorý sa rozhoduje, si nemôže byť istý, či jeho výber istej alternatívy bude mať taký výsledok, aký si želá“ (Bačová, 2008, s. 93). Pri rozhodovaní teda nejde iba o samotné hodnoty, ktoré hra ponúka. Dôležitá je aj pravdepodobnosť získania hodnoty, preto musí byť vždy braná do úvahy. Podľa normatívnych modelov preskriptívnej teórie, by si mal hráč „vybrať tú alternatívu (hru), ktorá má najvyššiu očakávanú hodnotu“ (Bačová, 2008, s. 93). Výskumníci subjektom predkladajú páry hier, v ktorých je očakávaná hodnoty jednej hry (A) vyššia ako očakávaná hodnota druhej hry (B), pričom sa predpokladá, že subjekt zvolí hru s vyššou hodnotou (A). V nasledujúcich kolách sa odmeny systematicky menia, „takže v istom bode sa očakávaná hodnota hry A stane menšia ako hodnota hry B. Jedným z cieľov skúmania je zistiť bod, kedy účastník výskumu [...] prejde od preferovania hry A k preferovaniu hry B“ (Bačová, 2008, s. 94). V popísanom príklade ide o overovanie normatívnych, nie deskriptívnych teórií rozhodovania. Práve z dôvodu „odtrhnutosti“ normatívnych modelov od skutočného života sa PT postupne dostala do centra záujmu výskumníkov. „Teória prospektu vysvetľuje nezhody reálneho rozhodovania ľudí s preskriptívnou teóriou rozhodovania, ale zároveň si udržiava matematickú exaktnosť normatívnych modelov [...]“ (Bačová, 2008, s. 94).

Tversky a Kahneman vo svojej práci z roku 1992 navrhli metodiku, ktorej cieľom bolo skúmať parametre rizikového rozhodovania. Tie sú obzvlášť dôležité a významné z hľadiska psychológie, pretože vypovedajú o individuálnych zvláštnostiach každého jedinca. „Veľkosť týchto parametrov u konkrétnych osôb je potrebné poznať, ak chceme stanoviť prospekt ako kritérium rozhodovania“ (Bačová, 2008, s. 92). Ide o nasledujúce parametre:

- 1) Parameter hodnotovej funkcie (alfa, α) – u konkrétneho človeka, ktorý sa rozhoduje, stanoví jeho osobnú rovnicu medzi hodnotou a úžitkom (určuje, do akej miery je konkrétny jedinec hráč, resp. bojko).
- 2) Parameter funkcie váh pravdepodobnosti (gama, γ) – stanovuje, ako konkrétny človek odhaduje pravdepodobnosti (ako sa jeho posúdenie blíži, resp. odchyľuje od objektívnej pravdepodobnosti).
- 3) Parameter lambda λ – stanovuje mieru, do akej je rozhodujúci sa človek averzný voči strate (podľa Bačová, 2008).

Na overenie metodiky autori použili experiment, ktorý uviedli vo svojej práci z roku 1992. Subjekty experiment vykonávali na počítači. Počítač zobrazil prospekt (napr. 25% šanca získať 150 dolárov a 75% šanca získať 50 dolárov) a jeho očakávanú hodnotu. Zobrazenie taktiež zahŕňalo sériu zostupne radených siedmich istých výsledkov – ekvivalentov istoty (získov alebo strát), logaritmicke rozložených medzi krajné výsledky prospektu. Subjekt indikoval preferencie medzi istou výhrou a rizikovým prospektom. Na to, aby autori získali ešte čistejší odhad ekvivalentu istoty, následne počítač zobrazil novú sériu siedmich istých výsledkov, lineárne rozložených medzi hodnotu o 25% vyššiu ako najnižšia pre subjekt v predchádzajúcom „kole“ prípustná čiastka a hodnotu o 25% nižšiu ako najvyššia pre subjekt v predchádzajúcom „kole“ prípustná čiastka. Ekvivalent istoty prospektu bol odhadnutý strednou hodnotou (midpoint) medzi najnižšou akceptovanou hodnotou a najvyššou odmietnutou hodnotou v druhej sérii volieb. Autori zdôrazňujú, že hoci je táto analýza založená na ekvivalentoch istoty, dáta sa skladajú zo sérií volieb medzi danými prospektami a niekoľkými istými výsledkami. A teda peňažný ekvivalent prospektu bol odvodený z pozorovaných volieb, nie z toho, ako ho stanovil samotný subjekt.

Počítač monitoroval vnútornú konzistenciu odpovedí na každý prospekt a vyradil také chyby ako napríklad akceptovanie nižšieho peňažného obnosu ako bol v predchádzajúcom „kole“ odmietnutý. Experiment zahŕňal 28 pozitívnych a 28 negatívnych prospektov. Šesť z týchto prospektov (tri nenegatívne a tri nepozitívne) sa opakovali na odlišných sedeniach, aby bolo možné pozorovať odhad konzistencie volieb.

„Po získaní ekvivalentov istoty mohli Tversky a Kahneman pristúpiť ku škálovaniu funkcie. Pre každý prospekt typu $(x, p; 0, 1 - p)$ vypočítali pomer c/x , tj. pomer ekvivalentu istoty daného prospektu a nenulového výsledku x . Výsledky vniesli do grafu porovnávajúceho objektívne pravdepodobnosti na osi x a koeficienty c/x na osi y . *De facto* sa tak získal graf vážiacej funkcie. Ak by boli účastníci pokusu úplne racionálni a neutrálni voči riziku, všetky výsledky by ležali na diagonále grafu ($\gamma = 1$). Ak boli voči riziku averzní, ich voľby ležali na grafe pod diagonálou a v prípade tolerancie rizika nad ňou [...]“ (Baláž, 2009, s. 91).

Výsledkový vzor po zanesení do grafu naznačuje krivku v tvare obráteného písmena S, ktorá „konvertuje objektívne pravdepodobnosti na subjektívne váhy. [...] Čím viac sa hodnota γ blíži k nule, tým viac má strednú časť stlačenú k osi x , a tým strmšie sú jej krajné časti. Naopak, pri hodnotách γ väčších ako 1 nadobúda funkcia podobu S“ (Baláž, 2009, s. 91).

Na odhad priebehu hodnotovej funkcie použili autori modifikovaný postup v ôsmich dodatočných problémoch voľby. Pri štyroch z týchto problémov robili subjekty voľby, týkajúce sa prijateľnosti sady zmiešaných prospektov (napr. 50% šanca stratiť 100 dolárov a 50% šanca získať x), pričom x bolo systematicky obmieňané. Pri štyroch ďalších problémoch subjekty porovnávali fixné prospekty (napr. 50% šanca stratiť 20 dolárov a 50% šanca vyhrať 50 dolárov) so sadou prospektov typu 50% šanca stratiť 50 dolárov a 50% šanca vyhrať x , pričom x bolo opäť systematicky variované.

Ako naznačujú výsledky, najzreteľnejšou implikáciou prospektovej teórie je štvornásobný vzorec rizikových postojov. Pre nezmiešané prospekty použité v tejto štúdii tvary hodnotovej a vážiacej funkcie naznačujú preferencie averzie voči riziku, resp. vyhľadávania rizika pre zisky a pre straty stredných a vysokých pravdepodobností. Tvar vážiacich funkcií podporuje vyhľadávanie rizika pre nízke pravdepodobnosti ziskov a averziu voči riziku pre nízke pravdepodobnosti strát za predpokladu, že výsledky nie sú extrémne. Je však potrebné zdôrazniť, že PT nepredpokladá dokonalú reflexiu v tom zmysle, že preferencie medzi akýmikoľvek dvoma pozitívnymi prospektami sú obrátené, ak sú zisky nahradené stratami.

Výsledky ďalej ukázali, že *všetkých 25 skúmaných subjektov bolo v prípade pozitívnych prospektov prevažne rizikovo averzných*. V prípade negatívnych prospektov, naopak, riziko vyhľadávali. Okrem toho bol pozorovaný celkový štvornásobný vzorec u 22 z 25 subjektov s určitou variabilitou na úrovni individuálnych volieb. Korelácie naprieč subjektmi medzi

peňažnými ekvivalentmi v prípade rovnakých prospektov na po sebe nasledujúcich sedeniach boli v priemere .55 pre šesť odlišných prospektov. Korelácie medzi odpoveďami v rámci každého zo štyroch typov prospektov boli v priemere .41, tzn. o niečo nižšie ako korelácie medzi samostatnými odpoveďami na rovnaké problémy voľby. Tie subjekty, ktoré boli viac rizikovo averzné v jednej oblasti, mali tendenciu viac vyhľadávať riziko v inej oblasti. Výsledky taktiež naznačili, že subjekty, ktoré boli viac rizikovo averzné v prípade vysoko pravdepodobných ziskov, menej vyhľadávali riziko pri ziskoch s nízkou pravdepodobnosťou. Tento trend, ktorý sa v negatívnej oblasti neobjavuje, môže podľa autorov odrážať individuálne rozdiely buď vo zvýšení (elevation) vážiacej funkcie alebo v zakrivení hodnotovej funkcie pre zisky.

Autori ďalej na základe výsledkov konštatujú, že neexistuje všeobecný znak averzie voči riziku, resp. vyhľadávania rizika. Pretože individuálne voľby sú pomerne „rušivé“, pre analýzu individuálnych rozdielov je nevyhnutný súhrn problémov. Štvornásobný vzorec rizikových postojov sa podľa autorov ukazuje ako podstatné empirické zovšeobecnenie týkajúce sa volieb v stave rizika.

Tversky a Kahneman vo svojej práci diskutujú i úlohu finančných stimulov ako odmien za participáciu na experimente. Konštatujú, že nezistili signifikantné rozdiely medzi subjektmi, ktoré neboli za participáciu finančne odmenené, a subjektmi, ktorých odmeny boli závislé na ich rozhodnutiach. Hoci niekoľko štúdií naznačilo rozdiely medzi platenými a neplatenými subjektmi, tieto rozdiely neboli natoľko veľké, aby dokázali signifikantne pozmeniť akýkoľvek kvalitatívny záver experimentu. Autori uzatvárajú, že všetky významné odchýlky od TOÚ boli pozorované pri i bez vyplácania peňažných odmien za participáciu.

Záver

Proces rozhodovania je prirodzenou súčasťou každodenného života všetkých ľudí. Problémom urobenia rozhodnutia je však to, že v sebe zahŕňa prvok rizika, pretože nikto z nás vopred nevie, či bude mať pre nás výber jednej z alternatív také následky, aké sme si priali. Ako už bolo spomenuté, existuje predpoklad, že ľudia sú vo všeobecnosti voči riziku averzní. My sa však domnievame, že niektorých ľudí s istými špecifickými charakteristikami, je možné považovať za väčších „hazardérov“ ako iných. Z toho dôvodu sme si na overenie metodiky, ktorú sme popísali v predchádzajúcej časti príspevku, zvolili práve tzv. metódu skupín so známymi charakteristikami. Konkrétne chceme skúmať skupinu tzv. migrantov – ľudí, ktorí sa rozhodli z rozličných dôvodov opustiť rodnú krajinu a odísť do zahraničia. Na príklade tejto skupiny plánujeme overiť, či metodika zachytáva parametre rizikového rozhodovania tak, ako ich vo svojej práci z roku 1992 vymedzili Tversky a Kahneman. Rozhodnutie migrovať považujeme za rizikovú voľbu, za vstup do neznáma a opustenie zázemia a bazálnych istôt, ktoré poskytuje domov a rodina. Preto nás bude zaujímať, či sa migranti budú pri voľbách, ktoré obsahujú prvky rizika, rozhodovať inak, ako tzv. nemigranti, o ktorých predpokladáme, že do rizika nie sú ochotní ísť.

Literatúra

- BAČOVÁ, V., 2008, *Klasické normatívne teórie rozhodovania – psychologické dimenzie*. In: Ruisel (Ed.), *Myslenie – osobnosť – múdrosť* (pp. 77-96), Bratislava: Slovak Academic Press
- BALÁŽ, V., 2009, *Riziko a neistota*, Bratislava: SAV
- KAHNEMAN, D., TVERSKY, A., 1979, *Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk*, *Econometrica*, Vol. 47, No. 2 (Mar., 1979), pp. 263-292.
- TVERSKY, A., KAHNEMAN, D., 1992, *Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty*, *Journal of Risk and Uncertainty*, 5:297-323

HODNOTOVÉ ORIENTÁCIE MUŽOV A ŽIEN S RODIČOVSKÝMI POVINNOSŤAMI¹

Denisa Fedáková
Spoločenskovedný ústav SAV, Košice
dfedak@saske.sk

Predkladaný príspevok analyzuje preferencie hodnotových konštruktov rodičov a mužov a žien bez rodičovských povinností. Vnímam ho ako úvod resp. sondu do problematiky rodičovských hodnôt a prezentované výsledky majú skôr popisnú povahu.

Problematika hodnôt a hodnotových orientácií je predmetom psychologického výskumu už od začiatku 20. storočia (Poliach, 2007). Jedna zo starších definícií C. Kluckhohna (1951, podľa Kohn 1959) popisuje hodnoty ako koncepty, či už explicitné alebo implicitné, špecifické pre jednotlivca alebo charakteristické pre skupinu, ovplyvňujúce výber z dostupných spôsobov, významov a cieľov konania. Definícia hodnôt novšieho dátumu je od autora teórie ľudských hodnôt S. Schwartza (podľa Schwartz a kol., 2001): hodnoty sú želané transsituačné ciele s rôznou mierou dôležitosti, slúžiace ako usmerňujúce princípy v živote človeka. Obe definície zdôrazňujú „ovplyvňujúci“ a „usmerňujúci“ charakter hodnôt, ktorý je uvedený aj v definícii rodičovských hodnôt (parental values), ktoré podľa Alwina (2001) vedú k zdôrazňovaniu tých sociálnych preferencií, ktoré pomáhajú formovať správanie detí. Publikované zistenia starších výskumov rodičovských hodnôt prinášajú zistenia o rôznych preferenciách hodnôt rodičmi. M.L.Kohn (1959) sledoval v príspevku nazvanom „Social Class and Parental Values“ ako súvisia hodnotové orientácie rodičov so spoločenským statusom. V závere svojej práce uvádza, že bez ohľadu na „triednu“ príslušnosť, rodičia považovali sa najdôležitejšie hodnoty: čestnosť, šťastie, spoľahlivosť, slušnosť, poslušnosť. Výskumu rodičovských hodnôt sa vo svojej štúdií „Sources of Parental Values“ venovali H. Xiao a N. Andes (1999). Výsledky ich štúdie poukazujú na prítomnosť rodových rozdielov v preferovaní hodnôt rodičmi, pričom matky preferovali sebaurčenie a otcovia konformitu a tradičné chápanie rodových rolí. Súčasných výskumných štúdií popisujúcich rodičovské hodnoty nie je veľa, no na základe ich zistení D.F. Alwin (2001) poukazuje na globálny trend ústupu hodnoty poslušnosti a zdôrazňovanie hodnoty autonómie a nezávislosti.

Cieľ a výskumné otázky

Cieľom príspevku je zistiť, aké hodnotové konštrukty považujú respondenti (ESS) s rodičovskými povinnosťami za dôležité.

Výskumné otázky boli formulované nasledovne:

V čom sa líšia hodnotové preferencie rodičov z participujúcich krajín?

Aké sú rozdiely v preferencii hodnotových konštruktov žien s rodičovskými povinnosťami a bez nich?

Aké sú rozdiely v preferencii hodnotových konštruktov mužov s rodičovskými povinnosťami a bez nich?

Aké sú rozdiely v preferencii hodnotových konštruktov medzi otcami a matkami?

Metóda a vzorka

Preferencia hodnotových konštruktov bola zisťovaná prostredníctvom dotazníka S.Schwartz, PVQ (Portrait Value Questionnaire). Metodika zisťuje preferenciu 10-tich

¹ Príspevok vznikol ako súčasť grantu VEGA 2/0139/09 „Zamestnané ženy v prostredí práce a rodiny

hodnotových konštruktov v 21 položkách. Respondenti odpovedali na 6 bodovej odpoveďovej škále (1- veľmi sa mi podobá, 6- vôbec sa mi nepodobá).

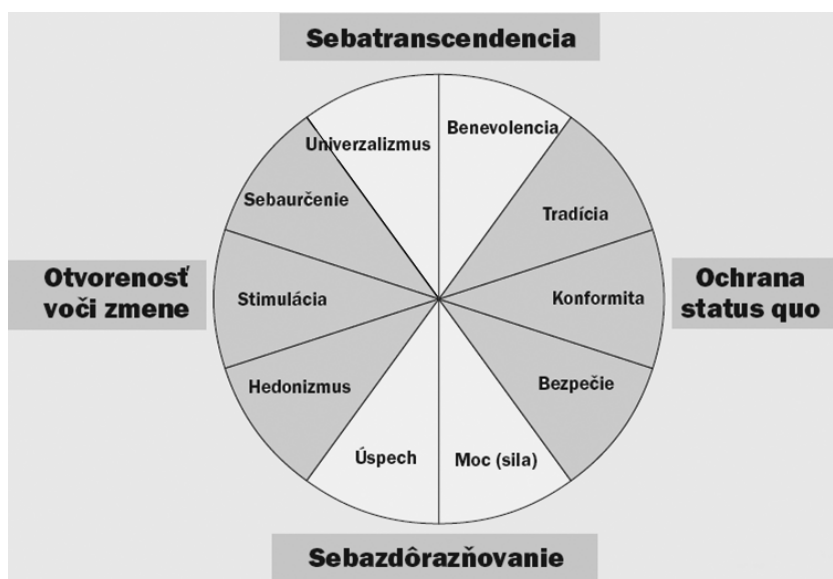
Položky dotazníka predstavujú krátke slovné portréty rôznych ľudí. Každý z portrétov popisuje osobné ciele, aspirácie, alebo želania, ktoré implicitne vyzdvihujú dôležitosť konkrétnej hodnoty. V Schwartzovej teórii hodnôt vystupuje do popredia aspekt motivačný a na základe neho je možné každému z desiatich hodnotových konštruktov prisúdiť konkrétne motivačné ciele:

<i>Sebaurčenie</i>	nezávislé myslenie a činnosť, tvorenie
<i>Stimulácia</i>	originalita, prijímanie výziev, vyhľadávanie vzrušenia, entuziazmus a odvaha
<i>Hedonizmus</i>	radosť a pôžitok, užívať si život a mať sa dobre
<i>Úspech</i>	osobný úspech, ambicióznosť, vplyv, inteligencia a individuálne schopnosti
<i>Moc (Sila)</i>	sociálny status a prestíž, autorita a bohatstvo
<i>Bezpečnosť</i>	istota, harmónia, stabilita vzťahov
<i>Konformita</i>	poslušnosť, sebadisciplína, úcta a obmedzovanie činnosti
<i>Tradícia</i>	rešpekt, záväzok, oddanosť, pokora a rešpektovanie zvyklostí.
<i>Benevolencia</i>	zodpovednosť, láskavosť a lojalita záujem o soc. zabezpečenie tých, ktorí „patria do skupiny“,
<i>Univerzalizmus</i>	porozumenie, ocenenie, tolerancia a ochrana všetkých a všetkého, sociálna spravodlivosť, múdrosť a rovnosť

Každý z uvedených hodnotových konštruktov má svoje miesto v Schwartzovom kruhovom modeli hodnôt. Špecifikom tohto modelu je, že hodnoty neusporadúva hierarchicky, ale do druhu, na akomsi motivačnom kontinuu. V kruhovom modeli platí, že blízke hodnoty majú aj blízke motivačné ciele a naopak, vzdialené hodnoty- vzdialené ciele.

Zoskupovanie hodnotových konštruktov vytvára 4 hodnotové orientácie: otvorenosť k zmene, záujem o iných (sebatranscendencia), odolávanie zmenám (ochrana status quo) a sebazdôrazňovanie.

Kruhový model hodnôt podľa S.Schwartz (2006):

V záujme zohľadnenia individuálnych rozdielov pri používaní ratingových škál, vytvoril Schwartz (2003) centrovane skóre hodnôt. Vychádzal pritom zo zistení, že indivíduá ako aj kultúry sa líšia v používaní odpovedových škál, čo vedie k potenciálnym skresleniam výsledkov. V tejto súvislosti vytvoril systém, ktorý zohľadňuje individuálne hodnotenia každého participanta. Na základe výpočtu priemernej hodnoty všetkých položiek dotazníka u každého respondenta vznikne priemerné hodnotenie. V nasledujúcom kroku sa od každého hodnotového typu odráta uvedené priemerné hodnotenie, čím vznikne pre každý hodnotový typ tzv. centrovane skóre, t.j. odchýlka od priemerného hodnotenia. Čím je odchýlka väčšia, tým je hodnotový typ pre indivíduum významnejší. Odchýlky v pozitívnom smere vyjadrujú pozitívny význam konkrétneho hodnotového typu pre indivíduum naopak negatívne odchýlky znamenajú odmietanie určitého hodnotového typu (Kentoš, 2010). Hodnoty skóre vo výsledkovej časti tohto príspevku sú centrovane.

Pre analýzu hodnotových konštruktov boli použité dáta z kumulovaného súboru dát Európskej sociálnej sondy ESS 1-3 zverejnené v októbri 2008. (dostupné na <http://ess.nsd.uib.no/ess/cumulative/>).

Vzorku pre analýzy tohto príspevku tvoria respondenti 24 krajín, N= 23275 (8932 mužov, 14343 žien, vek 18-47 rokov). Pri analýze so vzorkou slovenských a českých respondentov boli vzorky nasledovné: SK (1488 mužov, 1550 žien), CZ (1677 mužov, 1980 žien), vek 18-47 rokov.

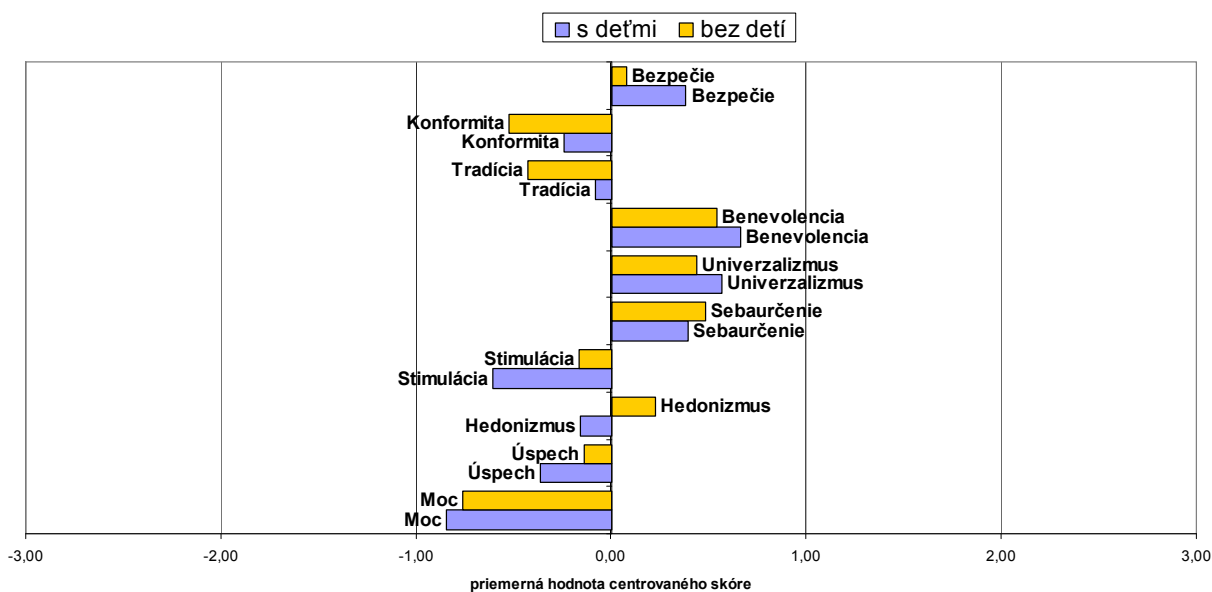
Výsledky

Prvé porovnanie rozdielov v preferencii hodnotových konštruktov medzi respondentmi s rodičovskými povinnosťami a bez nich bolo uskutočnené na dátach celého súboru N=23275 (8932 mužov, 14343 žien, vek 18-47 rokov). V prípade všetkých hodnotových konštruktov boli rozdiely medzi porovnávanými skupinami štatisticky významné. Respondenti- rodičia preferovali viac hodnotové konštrukty bezpečie, konformita, tradícia, benevolencia a univerzalizmus – v literatúre označované aj ako kolektivistické hodnoty (podľa Hofstedeho in Ryckman, Houston, 2003).

Respondenti bez detí zdôrazňovali hodnotové konštrukty: sebaurčenie, stimulácia, hedonizmus, úspech a moc- v literatúre označované aj ako individualistické hodnoty (podľa Hofstedeho in Ryckman, Houston, 2003).

Zásadný rozdiel medzi respondentmi s deťmi a bez detí sa potvrdil v uprednostňovaní hodnotového konštruktú hedonizmus, ktorý respondenti bez detí uvádzali ako (pre nich) dôležitý, no pre respondentov z deťmi tento hodnotový konštrukt dôležitý nebol (vid' graf 1).

Respondenti s deťmi a bez deťí

Graf 1: Rozdiely v preferencii hodnotových konštruktov medzi respondentmi s rodičovskými povinnosťami a respondentmi bez rodičovských povinností.

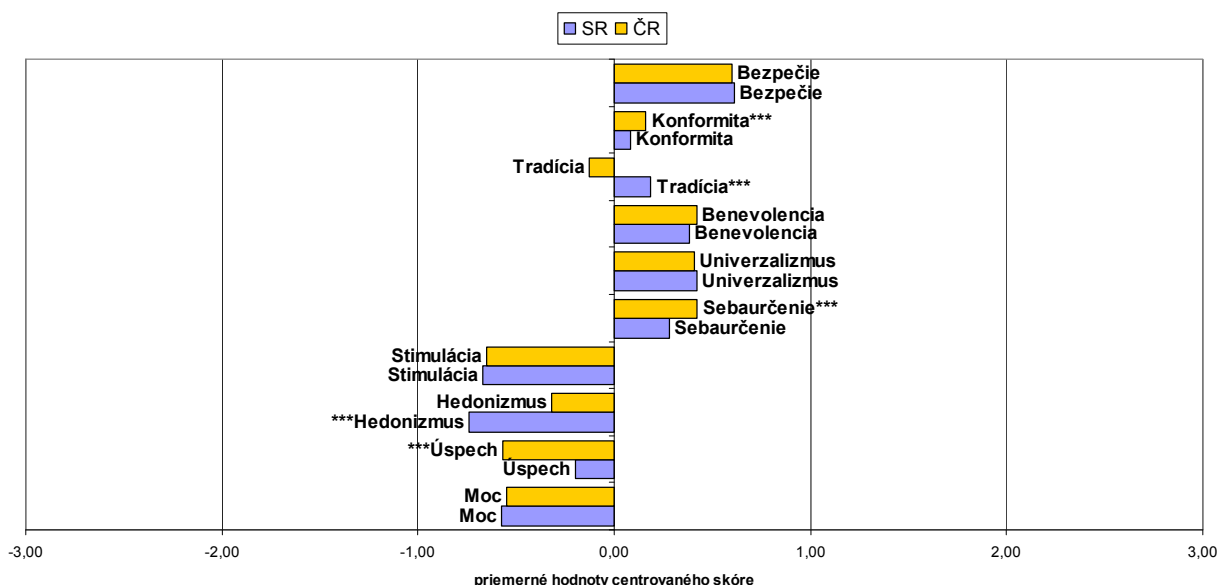
Ak by sme sa pozreli na najpreferovanejšie hodnotové konštrukty európskych rodičov, tak výsledky budú takéto:

Hodnotový konštrukt Benevolencia (zodpovednosť, láskavosť a lojalita) najviac preferovali rodičia z týchto krajín (v zátvorke uvádzam hodnotu centrovaného skóre): Dánsko (1,02), Nemecko (0,83), Švajčiarsko (0,83), Švédsko (0,82), Veľká Británia (0,80), Španielsko (0,78), Luxembursko (0,77), Rakúsko (0,77), Nórsko (0,74), Fínsko (0,73), Belgicko (0,73), Írsko (0,67), Estónsko (0,64), Holandsko (0,64), Portugalsko (0,57)

Hodnotový konštrukt Bezpečie (istota, harmónia a stabilita vzťahov) bol najpreferovanejší rodičmi v týchto krajinách (v zátvorke uvádzam hodnotu centrovaného skóre): Ukrajina (0,74), Maďarsko (0,70), Poľsko (0,68), Grécko (0,64), Slovensko (0,61), Česká republika (0,60), Taliansko (0,59)

Hodnotový konštrukt Univerzalizmus (sociálna spravodlivosť, múdrosť a rovnosť) najviac preferovali rodičia z týchto krajín (v zátvorke uvádzam hodnotu centrovaného skóre): Francúzsko (0,87), Slovinsko (0,48).

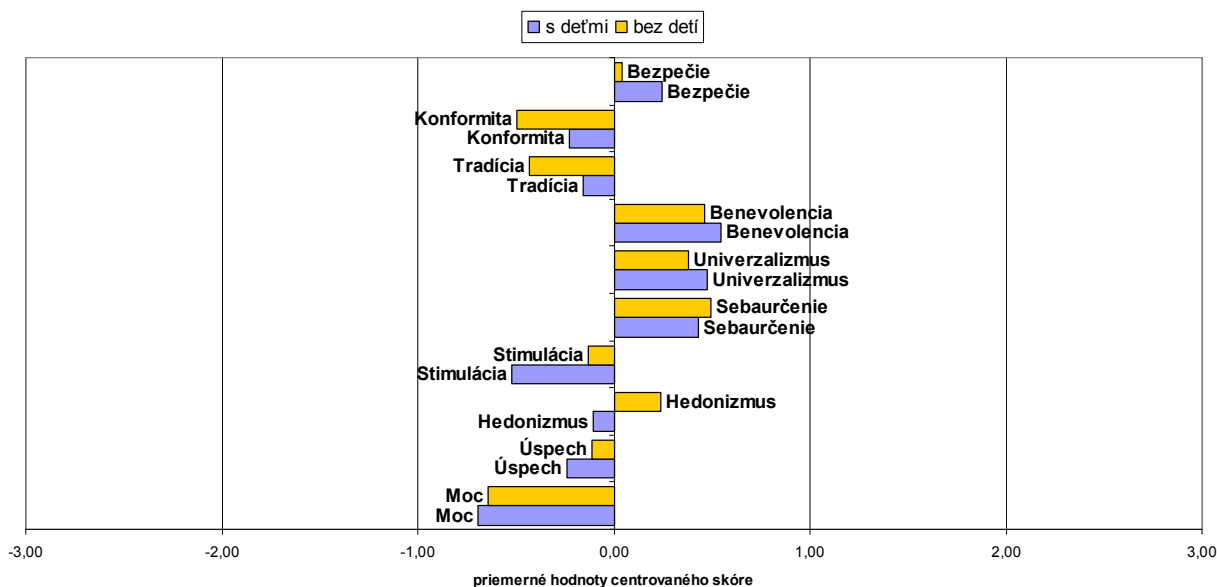
Slovenskí a českí rodičia

Graf 2: Rozdiely v preferovaní hodnotových konštruktov českými a slovenskými rodičmi.

Odlíšnosti medzi českými a slovenskými respondentmi v dôležitosti jednotlivých hodnotových konštruktov znázorňuje graf 2. Štatisticky významné rozdiely sa potvrdili v prípade hodnotového konštruktu **konformita** (ako dôležitejšiu hodnotu ju uvádzali českí rodičia), **tradícia** (pre slovenských rodičov je táto hodnota dôležitá, českí ju označovali častejšie za nepodstatnú), **sebaurčenie** (ako dôležitejšiu hodnotu ju uvádzali českí rodičia), **hedonizmus** (pre slovenských rodičov významnejšie nepodstatná hodnota ako pre českých) a **úspech** (pre českých rodičov významnejšie nepodstatná hodnota ako pre slovenských).

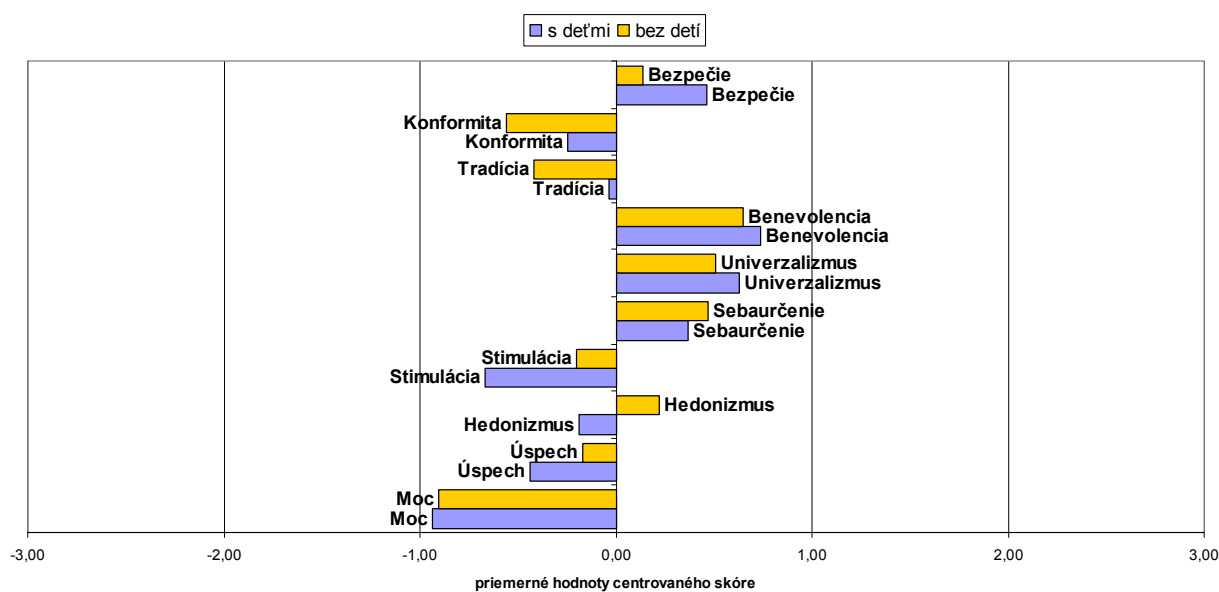
Muži s deťmi a bez

Graf 3: Rozdiely v preferenciách hodnotových konštruktov medzi mužmi s rodičovskými povinnosťami a bez nich.

Otcovia sa od mužov bez detí zásadne líšia v hodnotovom konštrukte **hedonizmus**, ktorý muži bez detí, na rozdiel od mužov-otcov, považujú za dôležitý. Rozdiely v preferovaní hodnotových konštruktov sa vo všetkých prípadoch potvrdili ako štatisticky významné ($p < 0,001$). Pre mužov-otcov bol najpodstatnejší hodnotový konštrukt **benevolencia**, ďalej otcovia uvádzali ako dôležité hodnotové konštrukty: **univerzalizmus**, **sebaurčenie** a **bezpečie**. Ako najmenej dôležitú hodnotu uvádzali otcovia **moc** (pozri graf 3).

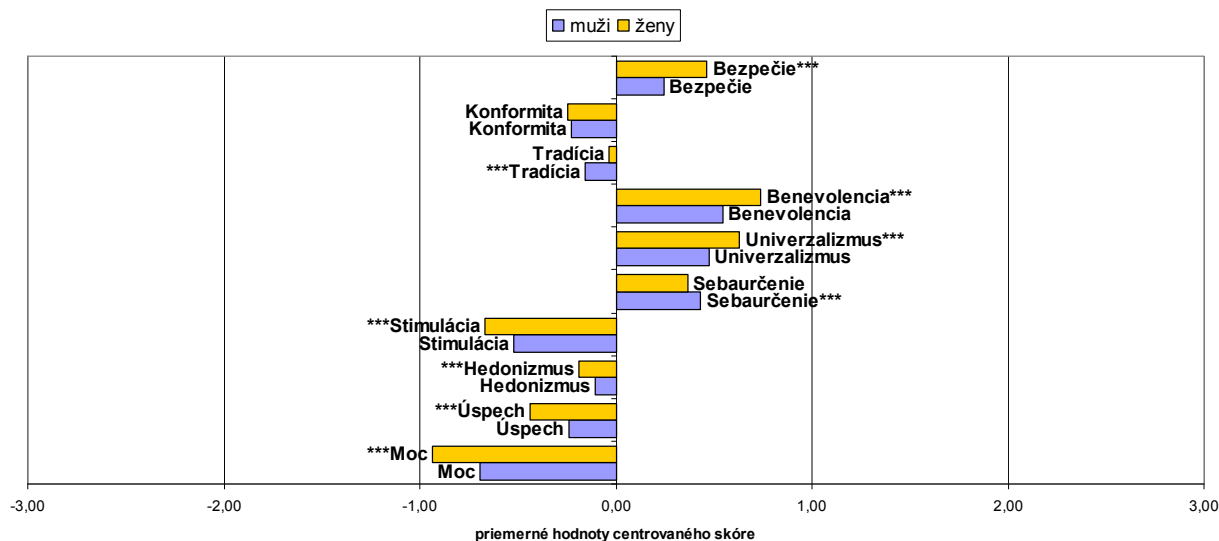
ženy s deťmi a bez

Graf 4: Rozdiely v preferenciách hodnotových konštruktov medzi ženami s rodičovskými povinnosťami a bez nich.

V prípade posudzovania dôležitosti jednotlivých hodnotových konštruktov ženami, je situácia veľmi podobná predchádzajúcim výsledkom o mužoch s rodičovskými povinnosťami a bez nich. Rozdiely medzi ženami s rodičovskými povinnosťami a bez nich sú vo všetkých prípadoch signifikantné. Hodnotenia žien sa v porovnaní s tými mužskými líšia v miere dôležitosti, čo sa prejavilo vo vyšších hodnotách centrovaného skóre v prípade dôležitých hodnôt (pozri graf 4). Ženy-matky, väčšmi ako ženy bez rodičovských povinností, považujú za dôležité hodnoty: **benevolencia**, **univerzalizmus** a **bezpečie**. Ženy bez rodičovských povinností na rozdiel od matiek skórovali preferujú hodnotové konštrukty: **sebaurčenie** a **hedonizmus**. Najmenej dôležitá pre obe porovnávané skupiny je hodnota **moc**.

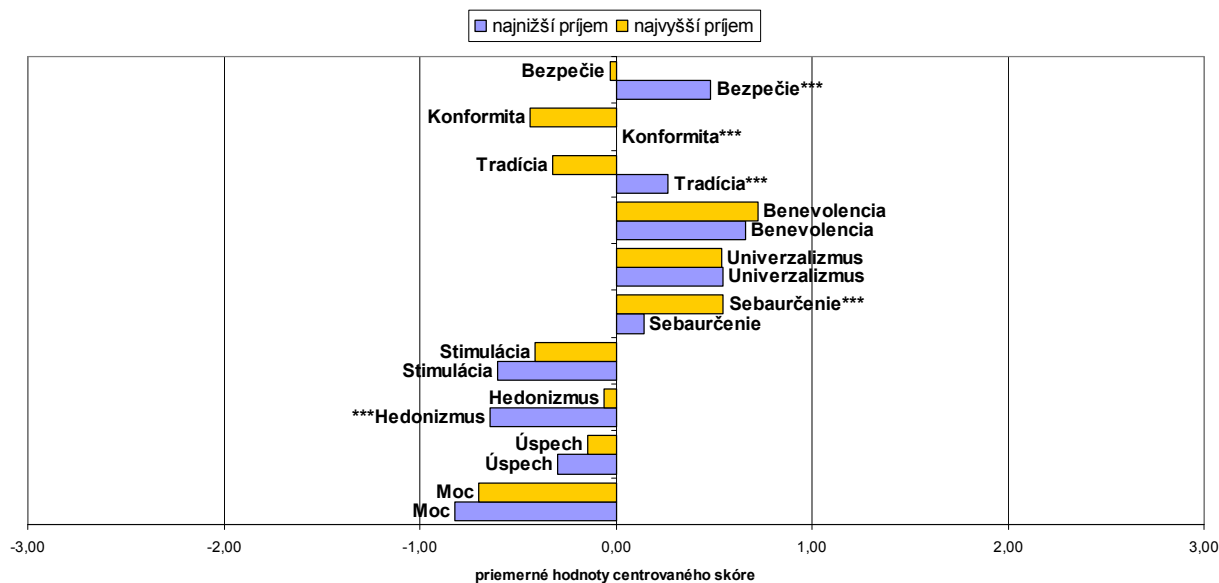
Rozdiely v preferovaní hodnotových typov medzi mužmi a ženami s rodičovskými povinnosťami

Graf 5: Rozdiely medzi matkami a otcami v preferovaní hodnotových konštruktov.

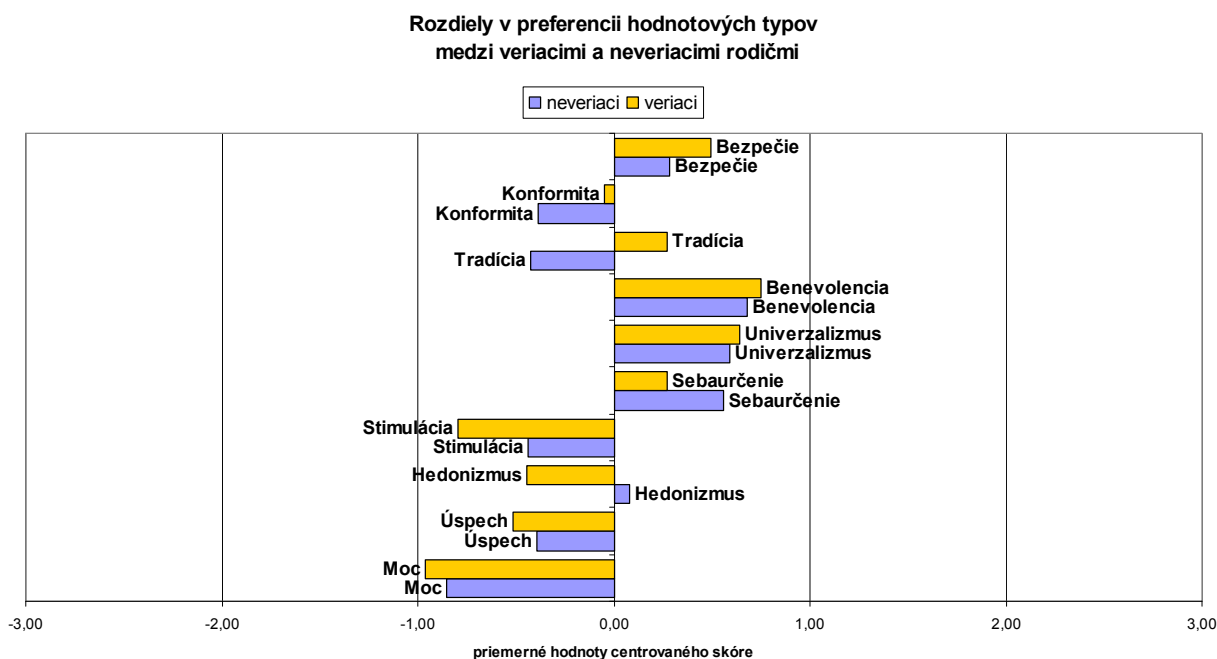
Rozdiely v preferovaní hodnotových konštruktov medzi matkami a otcami sa takmer vo všetkých prípadoch potvrdili ako významné. Výsledky sa zhodujú so zisteniami štúdií Schwartz a Rubela (2005), ktorí sledovali rodové rozdiely v preferencii hodnotových konštruktov. Výnimkou je hodnotový konštrukt **konformita**, ktorý tak matky ako aj otcovia nepovažujú za dôležitý. Matky, väčšmi ako otcovia, uvádzajú ako dôležité hodnotové konštrukty **benevolencia**, **univerzalizmus** a **bezpečie**. Otcovia, v porovnaní s matkami, skórovali vyššie v hodnotovom konštrukte **sebaurčenie**. Najmenej dôležitý bol v oboch porovnávaných skupinách hodnotový konštrukt **moc** (graf 5).

Rozdiely v preferencii hodnotových typov medzi rodičmi s najnižším a najvyšším príjmom domácnosti

Graf 6: Rozdiely v preferovaní hodnotových konštruktov medzi rodičmi s odlišným príjmom domácnosti.

Pre nasledujúcu analýzu (graf 6) sme respondentov s rodičovskými povinnosťami podľa príjmu rozdelili na dve extrémne skupiny: rodičia s najnižším príjmom domácnosti (respondenti patriaci do skupiny 10% populácie krajiny s najnižším príjmom domácnosti) a rodičia s najvyšším príjmom domácnosti (respondenti patriaci do skupiny 10% populácie krajiny s najvyšším príjmom domácnosti). Štatisticky významné rozdiely medzi sledovanými skupinami sa potvrdili v hodnotových konštruktoch **hedonizmus** a **sebaurčenie**, ktoré sú podstatnejšie pre rodičov s vysokým príjmom domácnosti, ale aj v hodnotových konštruktoch **bezpečie** a **tradícia**, ktoré ako dôležitejšie označovali rodičia s najnižším príjmom domácnosti.

Graf 7: Rozdiely v preferovaní hodnotových konštruktoch medzi veriacimi a neveriacimi rodičmi.

V prípade otázky religiozity boli opäť vytvorené dve skupiny respondentov, jednu skupinu tvorili respondenti s rodičovskými povinnosťami, ktorí uviedli, že sú neveriaci a druhú skupinu tvorili respondenti s rodičovskými povinnosťami, ktorí samých seba označili ako veľmi veriacich. Medzi rodičmi porovnávaných skupín sa potvrdili signifikantné rozdiely vo všetkých hodnotových konštruktoch. Pre veriacich rodičov sú dôležitejšie hodnoty **benevolencia**, **univerzalizmus**, **bezpečie** a **tradícia**, pre neveriacich rodičov zase **sebaurčenie** a **hedonizmus**. Za najmenej dôležité hodnoty zaraďujú veriaci rodičia **moc**, **stimuláciu** a **úspech**, neveriaci rodičia ako najmenej dôležité hodnoty uvádzali **moc**, **tradíciu** a **stimuláciu**.

Zhnutie

Výsledky štúdie nám umožňujú poukázať na dominujúce rodičovské hodnotové konštrukty v Európe a tými sú: benevolencia, bezpečie, univerzalizmus. Ide o hodnotové konštrukty, ktoré formujú dve hodnotové orientácie: sebatranscendencia (orientácia na druhých) a ochrana status quo (odolávanie zmenám).

Rozdiely v preferencii hodnôt na úrovni krajín sú zrejmé, potvrdzuje to aj ilustratívne porovnanie českých a slovenských rodičov. Výsledky potvrdzujú, že rodičia týchto dvoch susediacich krajín rozdielne preferujú hodnotové konštrukty: konformita, tradícia, sebaurčenie, hedonizmus, úspech.

Efekt rodičovských povinností resp. ich absencia možno badať na rozdielov v preferovaní hodnotových konštruktov. Muži/ženy s deťmi uprednostňovali predovšetkým hodnoty bezpečie, benevolencia, univerzalizmus, zatiaľ čo muži/ženy bez detí uprednostňovali hodnoty ako hedonizmus a sebaurčenie.

Rodové rozdiely v „rebríčku“ hodnôt rodičov potvrdili, že pre matky je dôležitá predovšetkým ochrana statusu quo (odolávanie zmenám). Otcovia, naopak, za dôležitú považujú otvorenosť voči zmene.

Rozdiely v preferovaní hodnotových typov rodičmi sa potvrdili aj v závislosti od výšky príjmu domácnosti (bezpečie, konformita, tradícia) i miery religiozity (tradícia, hedonizmus).

Literatúra

- ALWIN, D.F., 2001, Parental Values, Beliefs, and Behavior: a review and promulga for research into the new century. Children and the millennium: Where Have We Come From, Where Are We Going?, 6, s. 97 – 139.
- KENTOSĚ, M., 2010, Hodnotové orientácie. In: Výrost, J a kol. Európska sociálna sondy 4. kolo. Zadané do tlače.
- KOHN, M., 1959, Social Class and Parental Values. The American Journal of Sociology. 4, s. 337 – 351.
- POLIACH, V., 2007, Sto rokov v psychológii hodnôt – autori, témy, publikácie. In: Salbot, V. Psychologické pohľady na osobné hodnoty. UMB Banská Bystrica, s. 2-46.
- RYCKMAN, R.M., HOUSTON, D.M., 2003, Value Priorities in American and British Female and Male University Students. The Journal of Social Psychology, 143, 1, 127-138.
- SCHWARTZ S.H., MELECH, G., LEHMANN, A., BURGESS, S., HARRIS, M., OWENS, V., 2001, Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. Journal of Cross- Cultural Psychology, 32, s. 519 – 542.
- SCHWARTZ, S.H., 2003, A proposal for measuring value orientations across nations. In: Questionnaire development report of the European Social Survey. Online: http://natient02uuhost.uk.uu.net/questionnaire/chapter_07.doc
- SCHWARTZ, S.H., RUBEL, T., 2005, Sex Differences in Value Priorities: Cross-Cultural and Multimethd Studies. Journal of Personality and Social Psychology, 89, 6, s.1010-1028.
- XIAO, H., ANDES, N., 1999, Sources of Parental Values. Journal of Human Values, 5, 2, s. 157- 167.

Abstrakt

V príspevku analyzujeme dáta kumulovaného súboru Európskej sociálnej sondy za 1-3 kolo. Prostredníctvom odpovedí respondentov a respondentiek na otázky metodiky Portrait value questionnaire hľadáme odpovede na nasledujúce otázky: Preferujú muži a ženy s rodičovskými povinnosťami a muži a ženy bez rodičovských povinností rozličné hodnotové konštrukty? V ktorých hodnotových konštruktoch sa líšia rodičia v európskych krajinách? Aké hodnoty preferujú otcovia a aké matky?

Kľúčové slová

Portrait value questionnaire, hodnotové konštrukty, muži a ženy s rodičovskými povinnosťami a bez rodičovských povinností

Abstract

Data from ESS R1-R3 cumulative file (released in 2008) were analysed in this paper. Analysing respondents' scores in the Portrait value questionnaire we try to answer following questions: Do men and women with parental duties and man and women without the parental

duties prefer different value constructs? In which value constructs do parents in Europe differ? Which values are important to fathers and which to mothers?

Key words

Portrait value questionnaire, value constructs, men and women with parental duties and man and women without the parental duties

STREDNÝ VEK - OTVORENÁ BUDÚCNOSŤ A NOVÉ CIELE, ALEBO NAOPAK OBDOBIE ŽIVOTNEJ STAGNÁCIE?

Bibiana Filípková

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava
bibiana.filipkova@vudpap.sk

Životné ciele sa v priebehu ľudského života menia a vyplývajú z charakteristických období, jednotlivých etáp ľudského života. Podľa M. Bratskej (2001) činnosť človeka determinujú ciele, ktoré majú podobu predvídaného výsledku činnosti. Nás však budú zaujímať životné ciele konkrétne v období stredného veku. V spomínanom období totiž podľa V. Příhodu (1974) toho človek veľa nového nezažíva, už nezvykne veľa investovať do štúdia ani do domácnosti, žije prevažne z toho, čo si zhromaždil za svoj doterajší život. Podľa Ch. Bühlerovej (1968), vychádzajúc z jej tzv. päťfázovej teórie sebaurčenia, je štvrtá fáza (45 až 65 rokov) charakteristická už iba hodnotením, bilancovaním svojich životných výsledkov, čo je sprevádzané pocitom sebanaplnenia, alebo rezignácie až zúfalstva v prípade, ak sa životné ciele jednotlivca nerealizovali. Problematikou vyššieho veku, predovšetkým staroby, sa podrobne zaoberal D. Bromley (1974). Pri náčrte životného cyklu človeka rozlíšil šesťnásť fáz. Trinástu etapu charakterizoval ako vek pred odchodom do dôchodku (55 až 65 rokov), kedy je badateľnejší úpadok fyzických a duševných funkcií; sú to vrcholné roky v niektorých druhoch spoločenského postavenia a autority, alebo roky čiastočného uvoľnenia od funkcií v povolani a v spoločenskom živote. Čiastočne inak vidia stredný vek súčasní autori. Jedným z nich je aj P. Řičan (2004), ktorý hovorí o veku 50 až 60 rokov ako o tzv. funkčnom veku, do ktorého by sa mala zahrňovať i duševná výkonnosť a sviežosť, práceschopnosť, osobnostný rast a v neskoršej starobe i schopnosť postarať sa sám o seba. Človek po dosiahnutí veku 50 rokov môže ešte stále duševne rásť. Ústupový boj s telesným a duševným úpadkom, ktorý každý z nás po päťdesiatke vedie či povedie, je nová veľká skúsenosť a skúška, v ktorej sa dá obstať a prepracovať sa k odolnosti, trepezlivosti a zmyslu pre humor, ktoré mladší vek nepozná. Často je badateľná potreba otvorenej budúcnosti, nakoľko zatvorená budúcnosť by pre mnohých znamenala zúfalstvo.

Cieľ výskumu a výskumné otázky

Cieľom nášho výskumu je nazrieť do problematiky zmyslu života a životných cieľov ľudí vo veku 50–60 rokov, teda v období stredného veku. Zaujímá nás, či si ľudia v strednom veku ešte kladú nové ciele a majú snahu ich realizovať. Zameriame sa taktiež na skúmanie hierarchií nových cieľov a ich kategorizáciu z celkového pohľadu našich respondentov. Pokúsime sa tiež zisťovať spokojnosť s naplnením životných cieľov a naopak nespokojnosť prežívanú v prípade, ak sa respondentom ich životné ciele nepodarilo realizovať. Predpokladáme, že vzhľadom na rýchlo sa meniaci životný štýl a aktívnejší spôsob života zistíme v porovnaní s minulosťou (ako ju odrážajú práce Ch. Bühlerovej a V. Příhodu) zmeny týkajúce sa priorit životných cieľov mnohých ľudí v strednom veku, ktorí žijú v meste. Na tieto ciele sa pozrieme aj z hľadiska možných rodových rozdielov.

Výskumom chceme zodpovedať nasledujúce otázky:

1. Aká je spokojnosť ľudí vo veku 50-60 rokov s dosiahnutými životnými výsledkami a s cieľmi, ktoré sa im počas života podarilo zrealizovať?
2. Vytyčujú si ľudia stredného veku stále nové životné ciele?

3. V prípade, že si ľudia v strednom veku vytyčujú nové ciele, o aké konkrétne ciele ide?
4. Aký je rozdiel v cieľoch mužov a žien stredného veku?

Charakteristika výskumnej vzorky

Výskumu, ktorý sa uskutočnil v Bratislave, sa zúčastnilo 40 ľudí vo veku od 50 do 60 rokov. Išlo o 20 mužov a 20 žien. Výskum sa realizoval v období od decembra 2009 do februára 2010. Hlavným kritériom výberu výskumnej vzorky bol vek medzi 50 a 60 rokov, ako aj ústretovosť, ochota spolupracovať a prispieť svojimi názormi k danej téme. Takáto skupina samozrejme nie je reprezentatívna vzhľadom na celú populáciu ľudí stredného veku (ani na subpopuláciu Bratislavčanov). Kvalitatívna analýza výpovedí respondentov však môže priniesť reprezentatívne výsledky v zmysle, o ktorom hovorí D. Silverman (2005): nevieme, koľko ľudí sa správa zisteným spôsobom, ale odhalíme reálne možnosti správania – v našom prípade kladená si životných cieľov ľudí stredného veku.

Použité metódy

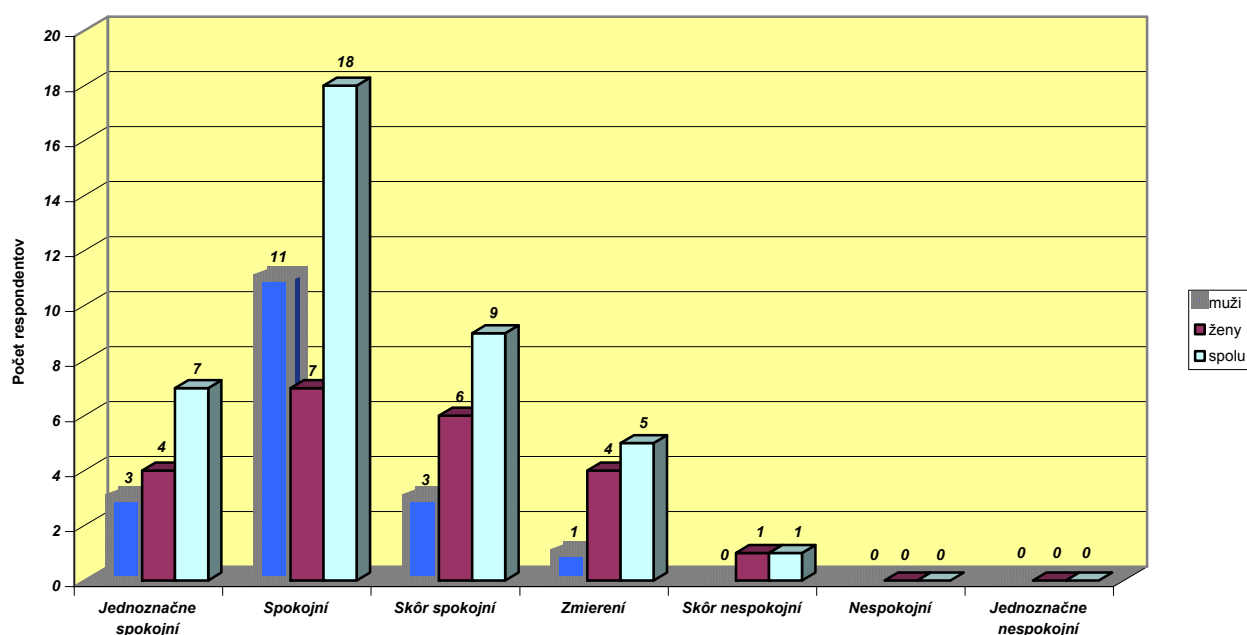
Ako výskumnú metódu sme si zvolili nami vytvorené pološtruktúrované interview. Získané údaje sme vyhodnocovali prevažne kvalitatívne. Z celkového počtu piatich otázok interview, ktoré boli respondentom aj náležito vysvetlené, ak sa vyskytli nejasnosti, vyberáme nasledujúce dve:

1. Vyjadrite mieru Vašej spokojnosti – nespokojnosti s dosiahnutými životnými výsledkami na 7 bodovej škále (zakrúžkujte jednu možnosť): jednoznačne spokojný - spokojný - skôr spokojný - zmierený – skôr nespokojný – nespokojný – jednoznačne nespokojný.
2. Vytýčili ste si do ďalších rokov niektoré celkom nové ciele, ktoré by vychádzali z Vašich súčasných potrieb, hodnôt, vzťahov, presvedčení a podobne?

Na otázky mali respondenti možnosť odpovedať voľne. Výnimkou je otázka týkajúca sa miery spokojnosti - nespokojnosti s dosiahnutými životnými výsledkami, ktorá má štruktúrovaný charakter a ktorú sme vyhodnocovali kvantitatívne.

Výsledky výskumu

V rámci interview sme respondentov poprosili, aby vyznačili mieru svojej spokojnosti – nespokojnosti s dosiahnutými životnými výsledkami na 7-bodovej škále. Výsledky uvádzame na obr.1. Z celkového počtu 40 respondentov je so svojimi životnými výsledkami jednoznačne spokojných 7 respondentov (17,5%, z toho 3 muži a 4 ženy), spokojných je 18 respondentov (45%, z toho 11 mužov a 7 žien), skôr spokojných 9 respondentov (22,5%, z toho 3 muži a 6 žien), zmierených 5 respondentov (12,5%, z toho 1 muž a 4 ženy), skôr nespokojný je 1 respondent ženského pohlavia (2,5%). Za nespokojného alebo jednoznačne nespokojného sa neoznačil ani jeden respondent.

Obr. 1 Miera spokojnosti - nespokojnosti s dosiahnutými životnými výsledkami

Nové ciele vo veku 50 – 60 rokov

Na otázku „Vytýčili ste si do ďalších rokov niektoré celkom nové ciele, ktoré by vychádzali z Vašich súčasných potrieb, hodnôt, vzťahov, presvedčení a podobne?“ odpovedalo 31 respondentov (77,5%, z toho 16 žien a 15 mužov) kladne; niektorí uviedli viac ako jednu odpoveď. Deväť respondentov (22,5%, z toho 6 mužov a 3 ženy) uviedlo, že si už nové ciele nevytyčujú. Celkovo sme identifikovali 75 nových cieľov. Pokúsili sme sa o ich obsahovú analýzu. Ľudia vo veku 50-60 rokov uvádzajú ciele týkajúce sa prevažne pracovného uplatnenia, či rodinných vzťahov, ako aj životné ciele vyžadujúce neustálu aktivitu, sebzdokonaľovanie, neutíchajúci záujem, snahu, ale aj „dobrodružné“ prevažne voľno-časové ciele ako je napríklad cestovanie a spoznávanie nových krajín.

Vyvstalo nám tak sedem kategórií a oblastí, do ktorých môžeme jednotlivé ciele uvádzané našimi respondentmi zaradiť (pozri tabuľka 1). Zaujímali nás takisto rozdiely medzi mužmi a ženami v strednom veku, a to konkrétne v kategóriách partnersko-manželsko-rodíčovských životných cieľov, pracovno-profesionálnych životných cieľov, voľno-časových životných cieľov a životných cieľov z oblasti materiálneho zabezpečenia.

Kategórie životných cieľov	Muži	Ženy	Spolu	% respondentov
1 Partnersko-manželsko-rodíčovské	9	9	18	45%
2 Pracovno-profesionálne	6	10	16	40%
Voľnočasové	11	5	16	40%
4 Životné ciele v oblasti materiálneho zabezpečenia	9	6	15	37,5%
5 Intrapersonálne	2	4	6	15%
6 Študijno-vzdelávacie	1	1	2	5%
Interpersonálne	0	2	2	5%

Tabuľka 1 Nové životné ciele 50-60 ročných respondentov

1. Partnersko – manželsko – rodičovské životné ciele

Životné ciele patriace do tejto kategórie uviedlo 18 našich respondentov, z toho 9 mužov a 9 žien. Ich cieľom bolo predovšetkým pomáhať svojim deťom a vnúčatám, dosiahnuť, aby bola rodina šťastná a spokojná. Ciele patriace do tejto kategórie si vytyčujú aj p. Eva (50 rokov): „*Doteraz bolo mojim cieľom vychovať deti, pomôcť im pri štúdiu a mojim novým cieľom je stáť pri nich, naďalej im pomáhať aj pri ich zaradení sa do života a osamostatňovaní. Spokojná rodina je pre mňa dôležitá*“. Pomáhať rodine, predovšetkým svojim vnúčatám a deťom je cieľ aj p. Jozefa (60 rokov): „*Aj napriek svojmu veku si vytváram nové ciele, jedným z nich je aj podanie pomocnej ruky kedykoľvek ju moji rodinní príslušníci budú potrebovať, hlavne deti a vnúčatá*“.

2. Pracovno-profesionálne životné ciele

Životné ciele, ktoré môžeme zaradiť do tejto kategórie uviedlo 16 respondentov (40%), z toho 6 mužov a 10 žien. Najčastejšie spomínali snahu zdokonaľovať sa v zamestnaní a kvalitne odvádzať svoju prácu. P. Ľudmila (50 rokov): „*Mojím cieľom je zlepšiť kvalitu svojej firmy*“. Veľmi veľkú snahu vytyčovať si nové ciele v tejto kategórii má aj p. Andrea (54 rokov): „*Chcem aj naďalej ísť za novými cieľmi a nezaspať na vavrínoch. Jedným z mojich cieľov je byť úspešná v zamestnaní tak ako doteraz a stále sa snažiť zdokonaľovať*“.

3. Voľno-časové životné ciele

Životné ciele patriace do tejto kategórie uviedlo taktiež 16 respondentov. Konkrétne išlo o 11 mužov a 5 žien. Patrí k nim prevažne napĺňanie záľub ako je cestovanie, záujem o prírodu, vo voľnom čase športovanie či venovanie sa záhradke. Napr. p. Gabriela (54 rokov): „*Mojou veľkou záľubou je cestovanie. Môj cieľ v najbližšom čase je poznávací zájazd do Londýna*“. Pomerne veľa nových cieľov si vytýčila aj p. Zuzana (52 rokov): „*Samozrejme, že mám ešte veľa plánov a cieľov. Musela by som žiť do 150 rokov, aby som všetko, čo si predstavujem, stihla. Vo voľnom čase chodím rada na chatu spolu so svojou rodinou, keď sa oteplí, chcem sa venovať záhradke. Mojím cieľom je jej jarné skultúrenie, ako aj cestovanie a množstvo iných plánov*“. Svojim záľubám sa vo voľnom čase venuje aj p. Milan (51 rokov): „*Nakoľko som pracovne veľmi vyťažený, mám voľného času málo. Ale ak mám možnosť, rád chodím do prírody a často korčuľujem. Cez víkendy cestujem na chatu a keďže ju vlastním len krátky čas, je mojim prioritným cieľom jej rekonštrukcia*“.

4. Životné ciele v oblasti materiálneho zabezpečenia

Životné ciele patriace do tejto kategórie uviedlo 15 respondentov (37,5%), z toho 9 mužov a 6 žien. Ciele sa týkali väčšinou zabezpečenia priestoru na bývanie – nehnuteľnosti, čo úzko súvisí predovšetkým s ich rodinným životom. Uvádzame odpoveď p. Ivana (58 rokov): „*Mojím cieľom, ktorý bol jeden z prvoradých, bolo práve materiálne zabezpečenie seba aj svojich detí. A musím povedať, že aj vďaka mojej profesii a finančnému ohodnoteniu sa mi podarilo tento môj veľký cieľ splniť. Mám dom a všetko čo k životu potrebujem*“.

5. Intrapersonálne životné ciele

Životné ciele patriace do tejto kategórie uvádzalo 6 respondentov, z toho 4 ženy a 2 muži. Udávali predovšetkým snahu zdokonaľovať sa, pracovať na sebe, a to nielen po fyzickej, ale aj po psychickej stránke. Cieľ z tejto kategórie si vytýčila aj p. Barbora (51 rokov): „*Určite je mojím cieľom práca na sebe a svojich slabých stránkach. Prioritou je získanie vnútornej spokojnosti a harmónie*“, pani Oľga (53 rokov): „*Snažím sa aj naďalej udržiavať v akej – takej fyzickej a psychickej kondícii*“.

6. Študijnno-vzdelávacie životné ciele

Takéto ciele uviedli iba 2 respondenti (5%). Išlo o jedného muža a jednu ženu. V oboch prípadoch ide o ciele týkajúce sa štúdia cudzích jazykov. Zdokonalenie sa v tejto oblasti by privítala pani Agáta (50 rokov): „*Ovládam dve cudzie reči, ale mojím cieľom je naučiť sa ich zvládať na vyššej úrovni*“. Podobný cieľ má aj pán Ján (50 rokov): „*Do budúcnosti by som sa chcel venovať štúdiu cudzích jazykov poctivejšie ako doteraz*“.

7. Interpersonálne životné ciele

Aj životné ciele z tejto kategórie uviedli iba 2 respondenti, obe ženy. Ich cieľom je predovšetkým snaha udržiavať dobré, priateľské vzťahy so svojimi blízkymi, ako aj s ľuďmi zo širšieho okolia. Pani Soňa (50 rokov): „*Chcela by som sa naučiť byť viac tolerantná k ľuďom v mojom okolí, pretože mám tendenciu vnucovať druhým svoje názory a presvedčenia. Väčšia pokora by mi myslím si tiež nezaškodila*“. Svoj cieľ stručne charakterizovala aj pani Ľudmila (50 rokov): „*Mojím cieľom je udržiavať dobré vzťahy so svojimi blízkymi*“.

Diskusia

Na základe zhodnotenia výsledkov pološtruktúrovaného interview konštatujeme, že spokojnosť s doterajšími výsledkami svojho života vyjadrila prevažná väčšina našich respondentov. Polovica respondentov uviedla, že ich doterajšie životné výsledky sú porovnateľné s cieľmi, ktoré si v priebehu života vytýčili. Spomínaný pocit spokojnosti, z časti aj hrdosti prevládal u respondentov, ktorých úlohou bolo vyjadriť pocity, ktoré v nich vyvoláva porovnanie doterajších životných výsledkov s pôvodne vytýčenými cieľmi. Po zhodnotení celkovej miery spokojnosti - nespokojnosti s dosiahnutými životnými výsledkami sa ukázalo, že u respondentov prevláda spokojnosť až jednoznačná spokojnosť. Naopak nespokojnosť až jednoznačnú nespokojnosť neuviedol ani jeden náš respondent.

Z výsledkov obsahovej analýzy pološtruktúrovaného interview môžeme usúdiť, že prevažná väčšina respondentov v strednom veku má snahu vytyčovať si stále nové ciele. Z celkového počtu 40 respondentov si 31 (77,5%) aj v tomto veku vytyčuje celkom nové ciele. Najčastejšie uvádzané nové ciele patria do kategórie partnersko-manželsko-rodíčovských životných cieľov (napr. rodinná harmónia, spokojnosť, pomoc blízkym), do kategórie pracovno-profesionálnych životných cieľov (napr. snaha zdokonaľiť sa v zamestnaní, hľadanie nového pracovného miesta) a kategórie voľno-časových životných cieľov (napr. cestovanie, šport, starostlivosť o záhradu).

Partnersko-manželsko-rodíčovské životné ciele uviedol rovnaký počet respondentov mužského, ako aj ženského pohlavia. Snahou ľudí vo veku 50-60 rokov je predovšetkým udržiavať kvalitné a pomáhajúce rodinné vzťahy, ako aj starostlivosť o vnúčatá, či v prípade potreby podanie pomocnej ruky vlastným deťom. Podľa P. Říčana (2004) patria vnúčatá ku šťastným päťdesiatym rokom. Zlatá doba babičiek a deduškov nastáva najčastejšie po

prekročení veku päťdesiat či päťdesiatpäť rokov. Tu sa naplňa potreba otvorenej budúcnosti. Zatvorená budúcnosť by podľa P. Řičana (tamtiež) znamenala zúfalstvo, a práve preto človek túži mať dôkaz o pokračovaní toho, čo je z nás zrodené.

Dôležitosť pripisujú respondenti aj cieľom patriacim do kategórie pracovno-profesionálnych životných cieľov. Takéto ciele mali tendenciu realizovať v miernej prevahe respondenti ženského pohlavia. Môže to byť spôsobené prebytkom voľného času, vyplývajúceho z faktu, že väčšina ich potomkov je dospelá a relatívne samostatná a v neposlednom rade aj zvýšenou snahou o sebarealizáciu, na ktorú mali v dobe starostlivosti o deti menej času. Prevažná väčšina respondentov bola spokojná so svojím zamestnaním a pracovnou náplňou. Prevládala vôľa a snaha odvádzať kvalitné pracovné výkony a neustále sa v zamestnaní zdokonaľovať, poprípade dokonca skvalitňovať svoje podnikateľské aktivity a dohliadať na prevádzku firmy v súkromnom sektore. Respondenti, ktorí boli v čase výskumu nezamestnaní, prejavili odhodlanie nájsť si v čo najkratšom čase nové pracovné uplatnenie.

Nové ciele patriace do kategórie voľno-časových životných cieľov volili respondenti taktiež pomerne často, čo je aj dôkazom neutíchajúceho záujmu, snahy a aktívneho spôsobu života. Takéto ciele volili prevažne respondenti mužského pohlavia, ktorí prejavovali relatívne veľký záujem o aktívnu relaxáciu. Preferovali športové aktivity (bicyklovanie, korčuľovanie, ai.). To môže súvisieť s faktom, že muži realizovali svoje pracovno-profesionálne ciele vo väčšej miere v predchádzajúcom životnom období. Ženy si za svoj cieľ určili cestovanie, prechádzky v prírode, ako aj starostlivosť o záhradku. Srdcovou záležitosťou našich respondentov bez rozdielu pohlavia je „chalupárčenie“.

Dalo sa predpokladať, že primárnym cieľom respondentov mužského pohlavia bude profesionálny rast, dosahovanie kvalitných výkonov v pracovnej oblasti, zatiaľ čo cieľom respondentov ženského pohlavia bude naopak neutíchajúci záujem a starostlivosť o rodinu. Zistili sme však, že záujem o udržanie tepla rodinného krbu majú rovnako muži aj ženy, ale v kategórii pracovno-profesionálnych životných cieľov prekvapivo vedú rovnako aktívne a často energické ženy.

Stredný vek teda nie je iba obdobím postupnej prípravy na obdobie dôchodku, nadchádzajúceho sénia a pasívneho odpočinku. Rýchlejšie životné tempo, ako aj neustále propagovanie zdravého životného štýlu zároveň spôsobujú, že mnohí ľudia v tomto veku zostávajú neustále plne aktívni (duševne aj fyzicky), ako aj pracovne vyťažení. V profesionálnom živote majú snahu zdokonaľovať sa a v každom prípade odvádzať kvalitný pracovný výkon a na druhej strane maximálne využiť svoj voľný čas, ako stvorený pre uvoľnenie a oddych. Viacerí dokonca relaxujú aktívne (šport, zveľaďovanie záhrady).

Literatúra

- BRATSKÁ, M., 2001, Zisky a straty v záťažových situáciách alebo príprava na život. Vydanie prvé. Bratislava : Trade Leas, 2001. 325 s. ISBN 80-7094-292-4.
- BROMLEY, Denis, B., 1974, Psychológia ľudského starnutia. Vydanie prvé. Bratislava : Smena, 1974. 339 s. ISBN 73-101-74-02.
- BÜHLER, CH., 1968, The course of human life as a psychological problem. Human development, vol. 11, no. 3, p. 184-200. ISSN 1464-9888.
- PŘÍHODA, V., 1974, Ontogeneze lidské psychiky IV. Vydání první. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1974. 495 s. ISBN 80-247-0552-4.
- ŘÍČAN, P., 2004, Cesta životem. Vydanie druhé. Praha : Portál, 2004. 392 s. ISBN 80-7178 829-5.

SILVERMAN, D. 2005, Ako robiť kvalitatívny výskum. Bratislava: Ikar, 2005. 328 s. ISBN 80-551-0904-4.

Abstrakt

Práca sa zameriava na životné ciele ľudí vo veku 50 – 60 rokov, teda v strednom veku. Venuje sa životným cieľom a charakteristike obdobia stredného veku z pohľadu viacerých autorov a rôznych psychologických smerov. Cieľom výskumu bolo prostredníctvom kvalitatívnej analýzy pološtruktúrovaného interview zistiť, či majú ľudia v strednom veku stále snahu vytyčovať si nové životné ciele, a aké konkrétne nové ciele si v tomto veku vytyčujú. Ukázalo sa, že stredný vek nemusí byť obdobím stagnácie a prípravy na dôchodok. Muži i ženy zo sledovanej skupiny bratislavčanov sú vo veľkej miere spokojní so svojím doterajším životom a kladú si stále nové ciele. Tie sa týkajú predovšetkým rodinného života, ale tiež pracovného uplatnenia (najmä ženy), voľnočasových aktivít (viac muži) i ďalších oblastí.

Kľúčové slová

Životné ciele. Stredný vek. Zmysel života.

PODNIKANIE VO VZŤAHU K OSOBNOSTNÝM DIMENZIÁM BIG FIVE¹

Marta Flešková, Barbora Babiaková
Katedra ekonómie, EF UMB, Banská Bystrica
marta.fleskova@umb.sk, barbora.babiakova@umb.sk

Úvod

Podnikanie patrí medzi dôležité oblasti výskumu ekonómov, ale aj výskumníkov iných vedných odborov. Podnikanie sa považuje za hybnú silu ekonomiky, potenciálny katalyzátor a inkubátor pre technologický pokrok, inovácie (Mueller, Thomas, 2000), ale aj ako riešenie problémov nezamestnanosti, cestu, ako prekonať chudobu a diskrimináciu na trhu práce (Fairlie, 2005). V posledných rokoch sa pozornosť v súvislosti s podnikaním upriamuje na skupinu mladých ľudí, čo je vyjadrené aj v deklarácii európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV), ktorý vo svojom stanovisku na tému „Podnikateľské zmýšľanie a lisabonská agenda“ zdôrazňuje najmä prípravu detí a mládeže na podnikanie ako základ pre ich podnikateľské zmýšľanie. Vzdelávanie v oblasti podnikania, podľa výskumov, z ktorých EHSV vychádza, prispieva k lepšej podnikateľskej kultúre, rozvíja podnikateľské kvality, schopnosti a názory mladých ľudí a ich prístup k podnikaniu, kreativitu, schopnosť pracovať v tíme, zmysel pre zodpovednosť a sebaistotu a v konečnom dôsledku ich vedie k tomu, aby sa častejšie stávali podnikateľmi.

Zatiaľ čo problematike podnikania a podnikavosti sa systematicky venuje americká a západoeurópska odborná literatúra viac ako 40 rokov a existuje celý rad teórií a konceptov, ktoré sa snažia objasniť pojem podnikanie, podnikavosť, orientácia na podnikanie, u nás sa objavujú podobné štúdie len sporadicky. Využívajú sa pritom všeobecnopsychologické poznatky a psychologické teórie o osobnostných črtách, postojoch, atribúciách, sebúčinnosti, plánovanom správaní a pod., so snahou o ich aplikáciu na podnikanie a zámer podnikat'. Ich súčasťou sú aj snahy skonštruovať a overiť techniky na meranie tendencie, úmyslu resp. postoja k podnikaniu (Liñán, Chen, 2000, Athayde, 2009).

To bol aj dôvod, pre ktorý sme v rámci projektu Vega 1/0795/08 s názvom „Potenciál mladých ľudí v podnikateľskom prostredí na Slovensku i v širšom európskom regióne a možnosti jeho využitia“ realizovali výskum zameraný na predstavy vysokoškolských študentov o ich budúcom profesionálnom živote, podnikaní, úmysle podnikat', doplnený o zisťovanie ich osobnostných dimenzií. Predpokladali sme rozdiely v základných osobnostných dimenziách zahrnutých v teórii Big Five medzi študentmi, ktorí uvažujú po skončení štúdia o vlastnom podnikaní a študentmi, ktorí preferujú rolu zamestnanca.

Teoretické východiská skúmaného problému

Úspešná podnikateľská činnosť si vyžaduje subjektívne a objektívne predpoklady, ktoré by mali v hospodárskej praxi tvoriť organicky súvisiaci celok. K objektívnym predpokladom, ktoré stimulujú podnikanie v trhovej ekonomike patrí slobodná a otvorená ekonomika umožňujúca rovnaký prístup k využitiu podnikateľských príležitostí, právne záruky vlastníckych práv a dlhodobá stabilita takto charakterizovaného inštitucionálneho rámca (Sedlák, 1995).

¹ Príspevok vznikol rámci projektu VEGA 1/0795/08

Objektívne predpoklady sa prejavujú ako tzv. vonkajšia a vnútorná podnikavosť. Vonkajšia podnikavosť sa chápe ako schopnosť objasniť, či zámerne vytvoríť a v nadväznosti aj efektívne využiť príležitosti, ktoré vznikajú na základe interakcie podnikateľského subjektu a podnikateľského prostredia. Vnútorná podnikavosť sa vysvetľuje ako využívanie ekonomických príležitostí, ktoré v sebe skrýva vlastný podnikateľský subjekt. Vnútorná podnikavosť často vytvára predpoklady na využitie vonkajšej podnikavosti a naopak (Sedlák, 1995).

K subjektívnym predpokladom podnikania patria najmä individuálne vlastnosti, ktoré závisia od človeka, jeho schopnosti, pripravenosti, ale aj motivácie k podnikaniu. Jednotlivec – podnikateľ, má určitú osobnostnú charakteristiku, ktorá je odrazom jeho vlastných schopností na podnikanie. Každý podnikateľ by mal mať určité charakteristické črty, medzi ktoré patrí iniciatívnosť, nezávislosť a schopnosť podstupovať riziká. Mal by mať optimistický pohľad do budúcnosti, potrebu presadiť sa v kolektíve, prirodzenú autoritu a prevahu, pozitívnu predstavu o sebe. Mal by si stanovovať náročné ciele a následne sa snažiť ich realizovať (Kupkovič, 2001). V teórii manažmentu vyspelých krajín sa podnikanie podľa citovaného autora chápe ako vlastnosť človeka, jeho umenie inovovať, motivovať, vytvárať a využívať príležitosť na rozvoj výrobnéj a hospodárskej činnosti, na zvýšenie prosperity podnikateľského subjektu.

Meranie vlastností potrebných pre podnikanie bol jeden z modelov, na základe ktorého S. Caird (1991) skonštruoval General Enterprise Tendency Test, merajúci päť kľúčových vlastností dôležitých pre podnikanie: kalkulovanie s rizikom, tvorivosť, vysoká potreba výkonu, vysoká potreba autonómie a vnútorné miesto kontroly (Athayde, 2009, s. 482). Y. Gürol a N. Atsan, (2006) na vzorke tureckých vysokoškolských študentov zistili, že študenti, ktorí inklinujú k podnikaniu sú štatisticky signifikantne inovatívnejší, majú vyššiu potrebu výkonu, vyššiu vnútornú kontrolu a vyššiu tendenciu riskovať ako študenti, ktorí neplánujú podnikat'.

Ako uvádza H. Zhao, (2006, s. 259), nekonzistentné, dokonca často protikladné výsledky empirických štúdií však viedli výskumníkov k záverom, že neexistuje vzťah medzi osobnosťou a podnikateľským statusom a dokonca k tvrdeniam, že v budúcich výskumoch by sa malo ustúpiť od črtovej paradigmy. Citovaný autor však uvedený záver považuje za predčasný a ochudobňujúci vývin teórie v oblasti podnikania o zbytočné vylúčenie osobnostných premenných. V posledných 15 rokoch sa podľa neho objavili dva vývojové trendy, ktoré umožňujú robiť zmysluplné závery z literatúry o osobnosti a podnikaní. Prvým je objavenie sa päťfaktorového modelu osobnosti Costu a McCrea, ktorý umožňuje organizovať nekonečné množstvo osobnostných premenných do súboru malého počtu dimenzií a hľadať medzi nimi zmysluplné vzťahy. Druhým je psychometrická meta-analýza, umožňujúca produkovať syntetizujúci predbežný odhad pre každú dimenziu (Zhao, 2006). Päťfaktorový model osobnosti využil M. A. Ciavarella a kol. (2004) na zisťovanie vzťahu osobnostných dimenzií a úspešnosťou v podnikaní, meranou dĺžkou podnikania. Pozitívnu koreláciu zistili len medzi svedomitosťou podnikateľa a dĺžkou podnikania. Extraverzia, emocionálna stabilita a prívetivosť neboli vo vzťahu s dĺžkou podnikania a otvorenosť voči skúsenosti dokonca negatívne korelovala s dlhodobým prežitím podnikania.

H. Zhao (2006) vo svojej meta-analytickej štúdií porovnal osobnostný profil Big Five manažérov a podnikateľov, pričom zistil štatisticky signifikantné rozdiely medzi manažérmi a podnikateľmi v štyroch dimenziách: neuroticizmus, prívetivosť, svedomitosť a otvorenosť voči skúsenosti. Podnikatelia skórovali nižšie v neuroticizme a prívetivosti a vyššie v svedomitosti a otvorenosti voči skúsenosti. V extroverzii neboli štatisticky významné rozdiely medzi sledovanými skupinami.

S použitím Big Five modelu sledoval rodové rozdiely medzi podnikateľmi (mužmi) a podnikateľkami (ženami) B. R. Envick a M. Langford (2003). Podľa ich zistení ženy-

podnikateľky skórovali signifikantne vyššie vo faktore otvorenosť, vyššie, ale štatisticky nevýznamne vo faktoroch extravercia a prívetivosť. Muži-podnikatelia dosiahli štatisticky významne vyššie skóre vo faktore zodpovednosť. Nezaznamenali rozdiely vo faktore neuroticizmus (stabilita-labilita).

H. Littuena (2000) zistil, že podnikanie a podnikateľské aktivity, ktoré podnikateľ robí sú súčasťou učenia a spätne ovplyvňujú jeho osobnostné charakteristiky – zvyšuje sa majstrovstvo pri riešení problémov a vplyv na iných a znižuje externé miesto kontroly. Ako sme už uviedli, niektorí autori považujú teórie založené na črtovom modeli za statické, pretože podnikateľské zručnosti podliehajú učeniu, dajú sa cez skúsenosť rozvíjať. Preto sa pozornosť výskumníkov obrátila na meranie postojov. Merací nástroj vychádzajúci z trojzložkového modelu postoja skonštruoval P. B. Robinson a kol. (1991), zisťoval ním postoje ľudí k štyrom dimenziám súvisiacich s podnikaním: úspech v podnikaní, sebaúcta v podnikaní, osobná kontrola podnikateľských prínosov a inovácie v podnikaní (Athayde, 2009). Ďalší intenzívny výskum postojov kognitívnymi psychológmi viedol k objasneniu vzťahu postojov a správania. Najznámejší model M. Fishbeina a I. Ajzena (1975), teóriu odôvodneného správania (Theory of reasoned behavior) a Ajzenovu teóriu plánovaného správania vo svojich výskumoch využívajú viacerí autori najmä pri vývoji techník na meranie zámeru podnikat' (Liña, Chen, 2009, Thompson, 2009).

Terminologická nejednotnosť, keď sa v súvislosti so zámerom podnikat' (entrepreneurial intent) používajú termíny ako profesionálna orientácia (career orientation), pracovné aspirácie (vocational aspirations), začínajúci podnikateľ (nascent entrepreneur), výhľad samozamestnania (outlook on self-employment), túžba mať vlastný biznis (desire to own a business) viedla Edmunda R. Thompsona (2009, s. 676) aj k objasneniu a definovaniu tohto pojmu. „Individuálny zámer podnikat' je sebaoptvrdzujúce presvedčenie osoby, že má úmysel začať nový podnikateľský pokus a vedome plánuje tak urobiť v istom okamihu v budúcnosti“. Ako ďalej uvádza citovaný autor, tento okamih v budúcnosti môže byť blízky alebo presne neurčený a tiež nemusí byť nikdy dosiahnutý. Tí, ktorí majú úmysel podnikat' v skutočnosti nemusia nikdy založiť vlastný podnik, pretože im to znemožnia osobné alebo vonkajšie okolnosti. Niektorí sa môžu stať začínajúcimi podnikateľmi tak, že formálne založia firmu. Intenzita úmyslu podnikat' je u každého človeka iná a môže sa meniť aj u samotného jednotlivca v rôznych obdobiach a v závislosti od okolností.

Absencia výskumov tohto typu u nás viedla k snahe poodhaliť preferencie a úvahy vysokoškolských študentov o možnostiach vlastného podnikania a dať ich do vzťahu s ich osobnostným profilom.

Pri formulácii výskumných otázok sme sa opierali o výsledky výskumov vyššie uvedených autorov (H. Littuen, 2000, B. R. Envick, M. Langford, 2003, H. Zhao, 2006, Y. Gürol a N. Atsan (2006), výsledky výskumov Bandurovho konceptu sebaúčinnosti v aplikácii na podnikanie (McGee a kol, 2009, Kickul a kol., 2009) a aj nášho predchádzajúceho výskumu (Flešková, Babiaková, Nedelová, 2009), v ktorom sme zistili pozitívny korelačný vzťah medzi zámerom podnikat' a hodnotením vlastných schopností pre podnikanie.

Výskumné otázky

1. Existujú rozdiely v osobnostnom profile Big Five medzi študentmi, ktorí majú zámer podnikat' a študentmi, ktorí vidia svoju budúcnosť v role zamestnanca?
2. Existujú rozdiely v osobnostnom profile Big Five medzi študentmi, ktorí vyššie hodnotia svoje schopnosti podnikat' a študentmi s nižším sebahodnotením vlastných schopností podnikat'?
3. Existujú rozdiely v osobnostnom profile Big Five medzi študentmi, ktorí preferujú istú a nekomplikovanú prácu a študentmi, ktorí preferujú tvorivú prácu?

Výskumné metódy

Údaje o postojoch a názoroch študentov na vlastné podnikanie sme získali prostredníctvom dotazníka „Chuť podnikat“. Ide o dotazník skonštruovaný v rámci výskumu CERAG (Centrum štúdií a výskumu v oblasti riadenia, Grenoble, Francúzsko). Väčšia časť dotazníka má podobu behaviorálnych výrokov, týkajúcich sa profesionálneho života, prínosov z vlastného podnikania, pravdepodobnosti, že po skončení štúdia začnú študenti vlastné podnikanie a otázky súvisiace s podnikaním, ku ktorým sa respondenti vyjadrujú na sedembodovej škále. Dotazník obsahuje aj základné demografické údaje o respondentoch. V príspevku analyzujeme odpovede len na vybrané položky dotazníka.

Okrem toho sme administrovali Osobnostný inventár piatich faktorov (NEO-FFI), autorov P. T. Costa a R. R. Crae, ktorý je určený na meranie piatich všeobecných dimenzií (faktorov) osobnosti, tzv. veľkú päťku, resp. Big Five. Sú to faktory (Hřebíčková, Urbánek, 2001):

Neuroticizmus – zisťuje mieru prispôsobenia alebo emocionálnu nestabilitu, neurotizmus. Rozlišuje jednotlivcov náchylných k psychickému vyčerpaniu, nereálnym ideálom od jednotlivcov vyrovnaných a odolných voči psychickému vyčerpaniu.

Extraverzia – zisťuje kvantitu a kvalitu interpersonálnych interakcií, úroveň aktivácie, potrebu stimulácie.

Otvorenosť voči skúsenosti – zisťuje aktívne vyhľadávanie nových zážitkov, toleranciu k neznámemu a jeho objavovanie.

Prívetivosť – zisťuje kvalitu interpersonálnej orientácie na kontinuu od súcitenia až po nepriateľskosť v myšlienkach, pocitoch a činoch.

Svedomitosť – zisťuje individuálnu úroveň pri organizácii, motivácii a vytrvalosti na cieľ zameraného správania. Rozlišuje ľudí spoľahlivých a na seba náročných od tých, ktorí sú ľahostajní a nedbanliví.

Výskumná vzorka

Výskumný súbor tvorilo spolu 127 vysokoškolských študentov troch slovenských univerzít - Ekonomickej fakulty UMB, Fakulty sociálnoekonomických vzťahov Trenčianskej Univerzity a fakúlt Žilinskej univerzity. Išlo o študentov inžinierskych a magisterských študijných programov. Výskumu sa zúčastnilo 28 mužov a 99 žien.

Výsledky

Snaha odpovedať na prvú výskumnú otázku nás viedla k porovnaniu osobnostného profilu študentov, ktorí vyjadrili úmysel podnikat a študentov, ktorí uprednostňujú prácu ako zamestnanec. Na základe odpovedí na otázku „Ak by ste sa na konci štúdia rozhodovali medzi vlastným podnikaním a zamestnaním sa u niekoho, čo by ste uprednostnili? sme vytvorili dve extrémne skupiny – prvú tvorilo 25 respondentov, ktorí vyjadrili predpoklad o svojom budúcom podnikaní, do druhej sme zaradili 90 študentov, ktorí sa vyjadrili, že chcú pracovať ako zamestnanci a o vlastnom podnikaní neuvažujú. Dosiiahnuté hodnoty v piatich osobnostných faktoroch meraných dotazníkom NEO FFI a rozdiely medzi nimi v sledovaných skupinách študentov uvádzame v tabuľke 1.

Tab. 1: Rozdiely v osobnostnej štruktúre Big Five medzi študentmi, ktorí majú úmysel podnikat' a študentmi, ktorí o vlastnom podnikaní neuvažujú

Osobnostné faktory NEO-FFI	študenti, ktorí chcú podnikat' (N= 25)		študenti, ktorí chcú pracovať ako zamestnanci (N=90)		T-test p-hodnota
	AM	SD	AM	SD	
neuroticizmus	18.76	7.99	20.79	5.86	0.246
extraverzia	32.60	5.83	30.64	6.14	0.158
otvorenosť	26.52	6.15	26.74	6.75	0.881
prívetivosť	30.00	6.44	31.42	5.30	0.261
svedomitosť	36.16	6.46	34.87	5.92	0.346

Nezaznamenali sme štatisticky významné rozdiely v osobnostnom profile študentov, ktorí prejavili úmysel podnikat' a tými, ktorí o podnikaní vôbec neuvažujú. Potvrďuje to aj následne použitý štatistický postup, Spearmanov korelačný koeficient, ktorým sme sa snažili zistiť, či existuje pozitívna korelácia medzi tendenciou podnikat' a jednotlivými dimenziami Big Five. Jeho hodnota však ani v jednom prípade nedosahovala úroveň štatistickej významnosti. Pripisujeme to malému počtu respondentov hlavne v skupine, ktorá by volila po skončení štúdia vlastné podnikanie. Napriek tomu je možné povedať, že respondenti, ktorí chcú podnikat' majú nižšiu mieru neuroticizmu, sú extrovertnejší a vyššie skórovali aj vo faktore svedomitosť. Zaujalo nás vyššie skóre skupiny, ktorá nechce podnikat' vo faktore prívetivosť.

Aj keď skúmaný súbor nebol veľký, snažili sme sa nájsť vzťahy medzi osobnostným profilom Big Five a vybranými údajmi získanými z dotazníka "Chut' podnikat'". Z výsledkov nášho predchádzajúceho výskumu (Flešková, Babiaková, Nedelová, 2009) vyplynulo, že študenti, ktorí s väčšou pravdepodobnosťou uvažujú o vlastnom podnikaní pozitívnejšie hodnotia svoje schopnosti pre podnikanie (zaznamenali sme štatisticky vysoko významný vzťah $r = 0,457$ $p = 0,000$ medzi zámerom podnikat' a hodnotením vlastných schopností pre podnikanie). Z tohto dôvodu sme chceli zistiť, či sú rozdiely v osobnostnom profile medzi študentmi s vyšším a s nižším sebahodnotením svojich schopností podnikat' (druhá výskumná otázka). Výsledky uvádzame v tabuľke 2.

Tab. 2: Rozdiely v osobnostnej štruktúre Big Five medzi študentmi, ktorí vysoko a nízko hodnotia svoje schopnosti podnikat'

Osobnostné faktory - NEO-FFI	nízke sebahodnotenie (N= 28)		vysoké sebahodnotenie (N=71)		T-test p-hodnota
	AM	SD	AM	SD	
neuroticizmus	24.11	6.19	20.24	7.05	0.013
extraverzia	28.61	6.89	31.52	6.36	0.048
otvorenosť	24.07	4.69	27.06	6.85	0.015
prívetivosť	30.61	6.21	30.31	5.48	0.816
svedomitosť	32.04	8.17	36.42	5.84	0.004

Pri členení výskumnej vzorky z hľadiska sebahodnotenia schopností pre podnikanie sme zistili výraznejšie rozdiely ako pri členení podľa zámeru podnikat'. Štatisticky významné rozdiely boli vo faktore neuroticizmus, extroverzia, otvorenosť voči skúsenosti a svedomitosť v prospech skupiny s vysokým sebahodnotením vlastných schopností podnikat'. Inými slovami, študenti, ktorí si myslia, že sú dostatočne vybavení schopnosťami pre podnikanie

prežívajú menej negatívnych citov, sú aktívnejší, priateľskejší, otvorenejší pre nové veci, s vyššou mierou sebakontroly.

Tretím problémovým okruhom bolo zisťovanie, či je rozdiel v osobnostnom profile Big Five medzi respondentmi, ktorí sa v prechádzajúcich otázkach vyjadrili, že je pre nich dôležité mať tvorivú prácu (zaradili sme sem výsledky hodnotenia troch výrokov z hľadiska dôležitosti pre profesionálny život: využívať vlastnú tvorivosť, byť samostatný v práci, mať zaujímavú prácu) a respondentmi, ktorí uprednostňujú istotu v práci a bezproblémovú prácu (reprezentovali ju výroky: mať istotu zamestnania, nemať príliš veľa práce, mať jednoduchú, nekomplikovanú prácu). Pri takomto členení sa do skupiny, ktorá preferuje tvorivosť v práci dostalo až 99 respondentov, ale len 25 z nich uvažuje o vlastnom podnikaní.

Štatistické porovnanie ukázalo, že vysokoškolskí študenti, pre ktorých je v budúcom zamestnaní dôležitá zaujímavosť práce, samostatnosť, využívanie vlastnej tvorivosti sú štatisticky významne stabilnejší, extrovertnejší, otvorenejší voči skúsenosti a svedomitejší ako študenti, ktorí si svoju budúcu prácu predstavujú ako jednoduchšiu, menej komplikovanú a hlavne chcú mať prácu, ktorá im zabezpečí istotu (tabuľka 3).

Tab. 3: Rozdiely v osobnostnej štruktúre Big Five medzi študentmi, ktorí preferujú istú a nekomplikovanú prácu a študentmi, ktorí preferujú tvorivú prácu

Osobnostné faktory NEOFFI	študenti, ktorí uprednostňujú istotu v práci (N= 20)		študenti, ktorí uprednostňujú tvorivú prácu (N=99)		T-test p-hodnota
	AM	SD	AM	SD	
neuroticizmus	25.25	6.62	19.63	6.76	0.001
extraverzia	25.80	7.94	31.71	5.48	0.004
otvorenosť	23.05	5.50	27.71	6.33	0.002
prívetivosť	29.10	5.77	31.44	5.45	0.085
svedomitosť	30.60	8.43	36.00	5.64	0.001

Z uvedeného môžeme usudzovať, že potenciál pre podnikanie má viac respondentov, zrejme im však chýba motivácia pre samozamestnanie, dôkladnejšia príprava pre podnikanie a aj podmienky v spoločnosti nie sú pre podnikanie tak priaznivé, ako by bolo potrebné. Potvrďuje to aj zistenie, že až 59 študentov je ochotných v práci preberať na seba riziko a títo sa tiež javia ako stabilnejší, extrovertnejší a aj svedomitejší, hoci nie štatisticky významne. Výsledky uvádzame v tabuľke 4.

Tab. 4: Rozdiely v osobnostnej štruktúre Big Five medzi študentmi, ktorí sú ochotní v zamestnaní preberať riziko a študentmi, ktorí nie sú ochotní v zamestnaní preberať riziko

Osobnostné faktory NEO-FFI	študenti, ktorí chcú v práci riskovať (N= 59)		študenti, ktorí nechcú v práci riskovať (N=24)		T-test p-hodnota
	AM	SD	AM	SD	
neuroticizmus	19.39	6.17	22.83	6.99	0.029
extraverzia	32.05	5.56	29.17	6.86	0.049
otvorenosť	26.76	6.23	28.08	6.08	0.381
prívetivosť	31.73	5.43	31.83	5.83	0.938
svedomitosť	36.03	5.84	34.29	7.01	0.249

Zhrnutie a diskusia

Administrácia osobnostného dotazníka Big Five priniesla niekoľko zaujímavých zistení, aj keď si uvedomujeme, že výskumná vzorka bola pomerne malá a preto aj možnosti interpretácie výsledkov sú obmedzené.

Podnikanie si vyžaduje vysokú mieru adaptability vzhľadom na často sa meniace podmienky (zákonné normy týkajúce sa podnikania, zmeny ponuky a dopytu, vznik konkurencie a pod), preto nás nižšie skóre vo faktore neuroticizmus u študentov, ktorí uvažujú po skončení štúdia o vlastnom podnikaní ako v skupine študentov, ktorí neuvažujú o podnikaní neprekvapil. Tí študenti, ktorí sú menej sebaistí, nervóznejší, labilnejší a náladovejší zrejme považujú za vhodnejšie zamestnanie, ktoré im poskytne istotu a stabilitu. Podobne hodnotíme aj nižšie skóre v tomto faktore v skupine, ktorá vysoko hodnotí svoje schopnosti pre podnikanie, skupine, ktorá preferuje tvorivú prácu a aj v skupine, ktorá je ochotná riskovať.

Vyššie skóre vo faktore extravézia a svedomitosť v prospech skupiny uvažujúcej o vlastnom podnikaní, ako aj v skupine, ktorá preferuje tvorivú prácu a verí svojim schopnostiam podnikat', hodnotíme pozitívne. Podnikanie, ako to naznačili aj odpovede na otázky dotazníka si vyžaduje vysokú mieru zodpovednosti a je dobré, že si to študenti uvažujúci o vlastnom podnikaní uvedomujú. Ľudia, ktorí podnikajú sú tiež častejšie v kontakte s inými ľuďmi, či už partnermi alebo zákazníkmi. Aj v tomto prípade je vyššia miera extravézie u študentov uvažujúcich o vlastnom podnikaní dobrým predpokladom pre úspech v podnikaní.

Prekvapujúce je nižšie skóre vo faktore prívetivosť (tabuľka 1), v skupine uvažujúcej o podnikaní. Táto dimenzia vypovedá o kvalite interpersonálnej orientácie, očakávali sme skôr opačný výsledok.

Pri celkovom hodnotení výsledkov realizovaného výskumu konštatujeme, že viac ako polovica (60,6%) vysokoškolských študentov vysoko hodnotí svoje schopnosti pre podnikanie, 77,9% uprednostňuje tvorivú prácu a samostatnosť v práci, 46,5% je ochotných v práci riskovať a napriek tomu len 19,7% z nich uvažuje o možnosti založenia vlastného podnikania. Ako ukázali výsledky osobnostného dotazníka NEO-FFI, títo študenti disponujú vlastnosťami, ktoré sú dobrým odrazovým mostíkom pre podnikanie: nižšia miera neuroticizmu (nestability), vyššia extroverzia, orientácia na interakciu s ľuďmi a svedomitosť, náročnosť na seba a vytrvalosť. Príčinu vidíme v nedostatočnej motivácii vysokoškolských študentov k podnikateľským aktivitám a rezervy sú aj v širšej a dôkladnejšej príprave na podnikanie. Pritom súčasný spôsob vysokoškolského štúdia, kreditový systém, vysoké zastúpenie povinne voliteľných a voliteľných predmetov v študijných programoch umožňuje zaradovanie predmetov, resp. kurzov, ktoré by sa orientovali na utváranie pozitívnych postojov k podnikaniu a prostredníctvom moderných vyučovacích metód (aktívne sociálne učenie, zážitkové učenie, tímová práca, práca na projektoch atď.) aj rozvíjali také vlastnosti a zručnosti, ktoré sú pre samostatné podnikateľské aktivity človeka nevyhnutné.

Literatúra

- ATHAYDE, R., 2009, Measuring Enterprise Potential in Young People. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 33, 2, 481-500.
- CIAVARELLA, M. A., BUCHHOLTZ, A. K., RIORDAN, CH. M., GATEWOOD, R. D., STOKES, G. S., 2004, The Big Five and Venture Survival: Is there a linkage? *Journal of Business Venturing*, 19, 465-483.
- FAIRLIE, R. W., 2005, Entrepreneurship and Earnings among Young Adults from Disadvantaged Families. *Small Business Economics*, 25, 223-236.
- FLEŠKOVÁ, M., BABIAKOVÁ, B., NEDELOVÁ, G., 2009, Predstavy vysokoškolských študentov o vlastnom podnikaní. Sborník příspěvků mezinárodní vědecké konference:

- Hospodářská politika v zemích EU: Ekonomická krize – výzvy budoucnosti. Ostrava: VŠB-Technická univerzita, CD.
- GÚROL, Y., ATSAN, N., 2006, Entrepreneurial Characteristics among University students. *Education + Training*, 48, 1, 25-38.
- HŘEBÍČKOVÁ, M., URBÁNEK, T. 2001, Big Five. NEO pětifaktorový osobnostní inventář. Praha: Testcentrum.
- KICKUL, J., GUNDRY, L. K., BARBOSA, S. D., WHITCANACK, L., 2009, Intuition Versus Analysis?. Differential Models of Cognitive Style on Entrepreneurial Self-Efficacy and the New Venture Creation Process. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 33, 2, 439-453.
- KOLLÁRIK, T. a kol. , 2004, Sociálna psychológia. Bratislava: UK.
- KUPKOVIČ, M. a kol., 2001, Podnikové hospodárstvo. Bratislava: Sprint.
- LITTUNEN, H., 2000, Entrepreneurship and the Characteristics of the Entrepreneurial Personality. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 6, 6, 295-309.
- McGEE, J. E., PETERSON, M., MUELLER, S. L., SEQUEIRA, J. M., 2009, Entrepreneurial Self-Efficacy: Refining the Measure. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 33, 4, 965-988.
- MUELLER, S. L., THOMAS, A. S., 2000, Culture and Entrepreneurial Potential: a nine Country Study of Locus of Control and Innovativeness. *Journal of Business Venturing*, 16, 51-75.
- LIÑAN, F., CHEN, Y., 2009, Development and Cross-Cultural Applications of a Specific Instrument to Measure Entrepreneurial Intentions. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 33, 3, 593-617.
- SEDLÁK, M., 1995, Podniková ekonomika. Bratislava: Elita.
- THOMPSON, E. R., 2009, Individual Entrepreneurial Intent: Construct Clarification and Development of an Internationally Reliable Metric. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 33, 3, 669-694.
- ZHAO, H., 2006, The Big Five Personality Dimensions and Entrepreneurial Status: A Meta-Analytical Review. *Journal of Applied Psychology*, 91, 2, 259-271.

SOCIÁLNA INTELIGENCIA V KONTEXTE VYBRANÝCH SOCIO-DEMOGRAFICKÝCH CHARAKTERISTÍK¹

Miroslav Frankovský, Zuzana Birknerová
Katedra manažérskej psychológie, FM PU, Prešov
miroslav.frankovsky@unipo.sk, zuzana.birknerova@unipo.sk

Úvod

Sociálna inteligencia je reálnou individuálnou charakteristikou a počiatky snáh o jej meranie siahajú až k Thorndikeovi (Kihlstrom, Cantor, 2000). Napriek tomu, pri úsilí o jej presnejšie vymedzenie narážame na určité ťažkosti (Silvera, Martinussen, Dahl, 2001). Už v rámci historického pohľadu na vymedzenie kategórie sociálna inteligencia je potrebné poznamenať, že tento fenomén je paradoxne skôr identifikovateľný na úrovni praktických skúseností (je zrejmé, že v živote stretávame ľudí, ktorí sa vedú dobre orientovať v sociálnom prostredí, vedú dobre vychádzať s ľuďmi, presvedčiť ich a pod.), ako teoretického vymedzenia a poznávania.

Konceptualizácia pojmu sociálna inteligencia poukazuje na jednu z podstatných otázok diskutovaných vo vzťahu k tejto problematike už od jej zrodu, a to je rozlíšenie sociálnej inteligencie od iných podobných konštruktov (akademická inteligencia, emocionálna inteligencia, praktická inteligencia, ale napr. aj komunikácia, sociálny vplyv) a v návaznosti na túto skutočnosť aj zadefinovanie možností a postupov jej zisťovania.

V porovnaní s vymedzením všeobecnej inteligencie je napr. podľa Thurnstona (Nakonečný, 1997) sociálna inteligencia chápaná ako spôsobilosť účelne riešiť rôzne sociálne problémy, pričom sociálnu inteligenciu považuje za špecifický jav relatívne nezávislý na všeobecnej inteligencii, ktorý pozostáva, ako sme už uviedli, z dvoch zložiek:

- perцепčnej – schopnosť porozumieť iným ľuďom, spôsobilosť poznať druhého,
- akčnej, behaviorálnej – schopnosť jednat múdro v medziľudských vzťahoch, vlastný spôsob sociálneho správania, ktorým sa napĺňa určitý zámer jedinca.

Existenciu sociálnej inteligencie podporuje aj Gardnerov (1983) názor, podľa ktorého nie je možné uvažovať len o jednej inteligencii, ale práve naopak je potrebné špecifikovať jednotlivé druhy inteligencie na báze buď vývinových charakteristík alebo systémov mozgu. Aj keď niektoré výskumy nepotvrdili existenciu rozdielov medzi sociálnou a akademickou inteligenciou, predsa však sú aj výskumy (Ford, Tisaková, 1983), ktoré tieto rozdiely zachytili, resp. špecifikovali tie dimenzie sociálnej a akademickej inteligencie, kde bola zistená súvislosť, na rozdiel od tých dimenzií, kde takáto súvislosť nebola potvrdená (Makovská, Kentoš, 2006).

Diskusia o mozaike aspektov štruktúry obsahu pojmu sociálna inteligencia vyúsťuje v konečnom dôsledku v akcentovaní buď kognitívneho rozmeru chápania tohto pojmu, t.j. schopnosti porozumieť iným ľuďom (Barnes, Sternberg, 1989) alebo sústredení sa na správanie, čiže riešenie interpersonálnej situácie (Ford, Tisak, 1983) a zdôraznenie behaviorálneho aspektu danej problematiky.

Behaviorálno - situačný koncept sociálnej inteligencie reprezentuje jeden z možných prístupov k vymedzeniu, skúmaniu a diagnostike sociálnej inteligencie. Tento koncept vychádza z uplatnenia situačného prístupu, pričom akcentovaný bol aspekt správania v sociálnej situácii. Situačný prístup bol uplatnený vo viacerých našich výskumoch

¹ Príspevok bol publikovaný v rámci realizácie grantového projektu VEGA 1/0831/10 a CEVKOG.

(Frankovský, 2001; Baumgartner, Frankovský, 2004; Frankovský, Štefko, Baumgartner, 2006). Vo vzťahu vybraných antecedentov a konzekventov situačný prístup vychádza z predpokladu, že správanie nie je vo vzťahu k jednotlivým situáciám homogénne. Naopak, považuje situácie, alebo typ situácií za jednu z možných príčin modifikácie správania (Ruiselová, 1994). Otázka transsituačnej stability sa premieta v diskusii autorov, či spôsob správania je nemenný od situácie k situácii, stabilný, má dispozičný, transsituačný charakter a uplatňuje sa bez ohľadu na konkrétnu situáciu, resp., aký vplyv má konkrétna situácia (alebo určitý typ situácií) na uvedený spôsob správania (Terry, 1994).

Metóda

V rámci nášho výskumu bola aplikovaná metodika RIPS (Riešenie interpersonálnych problémových situácií), ktorá z metodologického hľadiska reprezentuje situačno-behaviorálny prístup k skúmaniu sociálnej inteligencie. Z teoretického zarámčovania ju možno považovať za prístup, ktorý sociálnu inteligenciu chápe ako osobnostnú črtu. V náväznosti na základné psychometrické parametre tejto metodiky v príspevku analyzujeme rozdiely v posudzovaní jednotlivých faktorov identifikovaných metodikou RIPS z hľadiska socio-demografických charakteristík respondentov (rod, vek, bydlisko, prax). Respondentom sme písomne prezentovali konkrétnu sociálnu situáciu a zároveň 18 foriem možného správania v tejto situácii. Tie respondenti posudzovali v zmysle prijímania alebo odmietania na 6 – bodovej škále intervalového typu (rozhodne áno, áno, skôr áno ako nie, skôr nie ako áno, nie, rozhodne nie).

Popis situácie:

Na ulici pozdravíte dobrého známeho(u), ktorého ste dlhšie nevideli. On(a) vám neodzdraví. Čo urobíte?

Príklady foriem správania:

- ***zastavím ho (ju) a spýtam sa ho (jej), čo mu (jej) je,***
- *nebudem si to všímať a pokračujem v chôdzi,*
- *postážujem sa naňho našim spoločným známym.*

Výskumu sa zúčastnilo 564 respondentov, z toho 96 mužov a 468 žien. Ich priemerný vek bol 24.9 rokov (vekové rozpätie od 19 rokov do 53 rokov). Faktorová analýza (metóda Principal components s Varimax rotáciou) získaných údajov umožnila špecifikovať štyri faktory (tabuľka 1, obrázok 1), ktoré celkovo vysvetľovali 55,9% variancie.

Tabuľka 1 Sýtenie jednotlivých faktorov položkami metodiky RIPS (eigenvalue, % vysvetlenej variancie)

	Component			
	1	2	3	4
RIPS1	,075	-,786	,073	-,081
RIPS2	,109	-,430	,316	,114
RIPS3	-,320	,735	,100	-,006
RIPS4	-,090	,798	,238	-,014
RIPS5	,102	-,076	,082	-,743
RIPS6	,096	,014	,146	,822

RIPS7	,418	-,075	,225	,599
RIPS8	,794	-,210	-,050	,095
RIPS9	-,752	,243	,141	-,099
RIPS10	,001	-,155	,388	-,140
RIPS11	,627	,037	,316	,113
RIPS12	,830	-,076	-,065	,017
RIPS13	-,080	,100	,647	,236
RIPS14	-,114	,191	,769	,149
RIPS15	,432	,011	,342	-,032
RIPS16	,146	,664	,098	,085
RIPS17	,723	,067	-,116	-,074
RIPS18	,081	,099	,736	,020
Eigenvalue	3,830	3,053	1,787	1,392
% total variance	21,3	17,0	9,9	7,7

Prezentované faktory reprezentujú v podstate troj-zložkovú štruktúru sociálnej inteligencie, v rámci ktorej môžeme špecifikovať behaviorálne, sociálno-emocionálnu aj kognitívnu zložku. V rámci behaviorálnej zložky je však možné charakterizovať dva samostatné faktory, ktoré sa odlišujú časovou orientáciou na aktuálne správanie, resp. správanie v budúcnosti. Tieto faktory reprezentujú nasledovné obsahové kontexty:

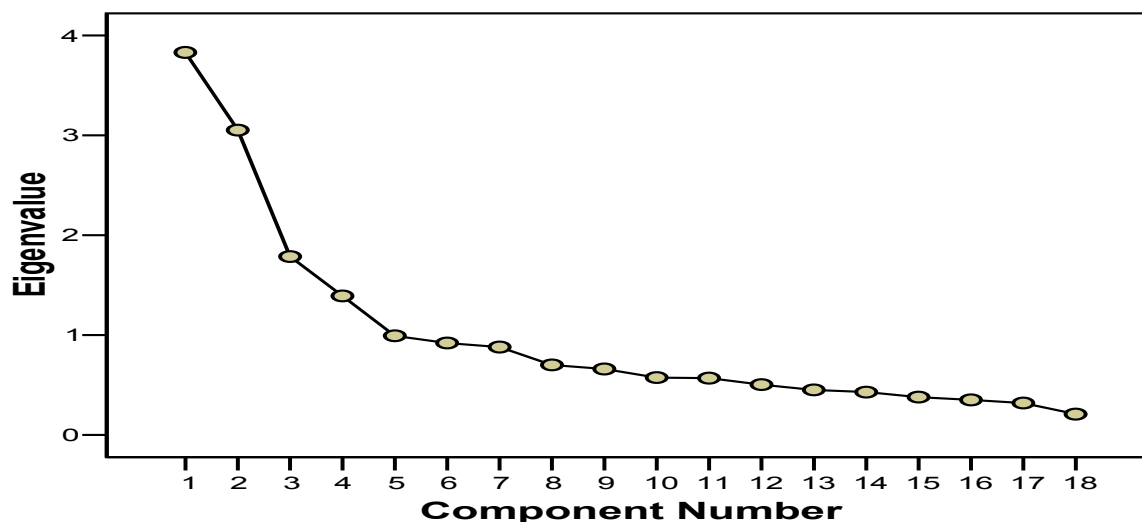
F1 – *behaviorálne riešenie v budúcnosti* – respondenti, ktorí nízko skórujú v uvedenom faktore uprednostňujú negatívnu behaviorálnu reakciu na situáciu, nazlostia sa na túto osobu, druhýkrát ju ako prví nezdravia, resp. pri stretnutí sa budú tváriť, že ju nevidia alebo jej na pozdrav nezdravia.

F2 – *behaviorálne riešenie aktuálne* – respondenti, ktorí nízko skórujú v uvedenom faktore neponechajú situáciu bez povšimnutia, ešte raz kontaktujú osobu a to tak, že ju opätovne pozdravia, resp. zisťujú priamo od nej dôvody, prečo neodpovedala na pozdrav.

F3 – *kognitívne spracovanie* – respondenti, ktorí nízko skórujú v tomto faktore sa zamyslia nad tým, či osobe nejako neublížili, resp., čo sa jej asi mohlo prihodiť a v tomto zmysle budú ziskávať informácie aj od svojich známych.

F4 – *emocionálne uvoľnenie* – respondenti, ktorí nízko skórujú v tomto faktore, bezprostredne na situáciu nereagujú, ale porozprávajú o tejto príhode svojim priateľom, alebo sa postávajú svojim známym.

Obrázok 1 Faktorová analýza metodiky RIPS (scree plot)

Scree Plot

Vnútna konzistencia jednotlivých faktorov ako ukazovateľ reliability metodiky bola zisťovaná výpočtom koeficientu Cronbach's alpha (tabuľka 2). Zistené hodnoty koeficientu Cronbach's alpha svedčia o tom, že vnútorná konzistencia položiek sýtiacich špecifikované faktory je v pásme akceptovateľnosti.

Tabuľka 2 Hodnoty Cronbach's alpha pre vymedzené faktory metodiky RIPS

	F1	F2	F3	F4
Cronbach's alpha	.81	.79	.74	.62

Validita prezentovanej metodiky RIPS bola zisťovaná vo vzťahu k metodike Tromso social intelligence scale – TSIS (Silvera, Martinusová a Dahl, 2001). Porovnanie výsledkov získaných týmto dotazníkom a metodikou RIPS prinieslo dôležité poznatky pre potvrdenie obsahovej validity verifikáciu vyvíjanej metodiky (tabuľka 3).

Metodika TSIS obsahuje 21 sebaopisovacích položiek, na ktoré respondenti odpovedajú na 7 – bodovej škále (1 – vystihuje ma to veľmi slabo, 7 – vystihuje ma to veľmi dobre) a umožňuje špecifikovať 3 faktory:

SP – spracovanie sociálnych informácií

SS – sociálne spôsobilosti

SA – sociálne uvedomenie

Vnútna validita týchto faktorov je uvádzaná nasledovne: SP – 0.79, SS – 0.85 a SA – 0.72 ((Silvera, Martinusová a Dahl, 2001).

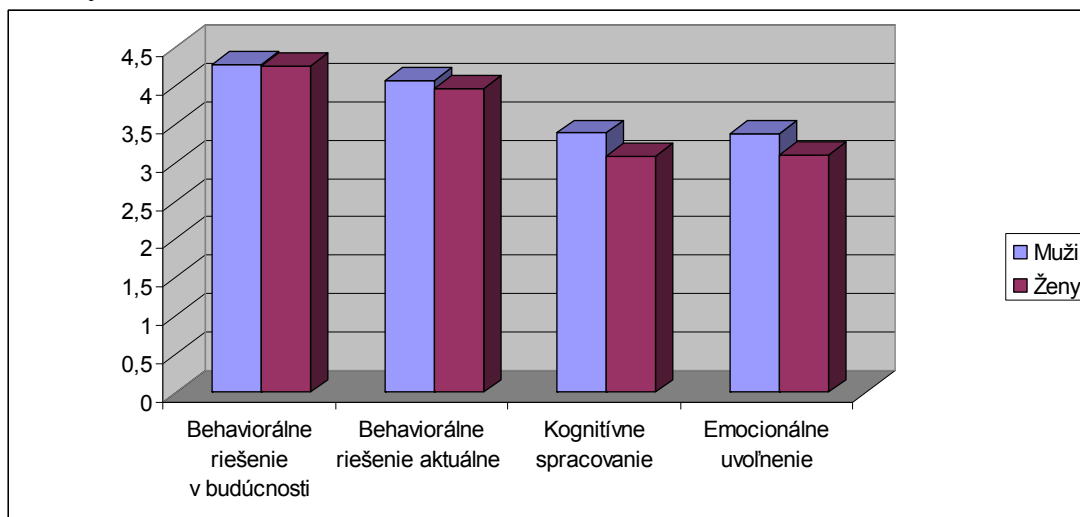
Tabuľka 3 Korelačné koeficienty medzi faktormi RIPS a TSIS

Stratégie	SP – spracovanie sociálnych informácií	SS – sociálne spôsobilosti	SA – sociálne uvedomenie
Behaviorálne riešenie v budúcnosti	.114**	.041	.180**
Behaviorálne riešenie aktuálne	-.066	-.114**	-.051
Kognitívne spracovanie	-.097*	-.001	.098*
Emocionálne uvoľnenie	-.023	.008	.053

Celkom jednoznačne sa prejavila súvislosť medzi faktorom behaviorálne riešenie v budúcnosti dotazníka RIPS a škálami spracovanie sociálnych informácií a sociálne uvedomenie metodiky TSIS. Uvedené zistenie znamená, že sklon k sociálne pozitívnemu (konštruktívnemu) riešeniu sociálnej situácie v budúcnosti súvisí s vyššou mierou sociálneho spracovania informácií a s vyššou mierou sociálneho uvedomenia. Zistili sme aj významnú negatívnu súvislosť medzi faktorom behaviorálne riešenie aktuálne a škálou sociálne spôsobilostí. Znamená to, že respondenti s vyššou úrovňou sociálnych spôsobilostí majú tendenciu neponechať situáciu bez povšimnutia, kontaktovať osobu a to tak, že ju opätovne pozdravia, resp. zisťujú priamo od nej dôvody prečo neodpovedala na pozdrav. Negatívna súvislosť medzi faktorom kognitívne spracovanie a úrovňou spracovania sociálnych informácií tiež podporuje validitu vyvíjanej metodiky.

Vybrané socio-demografické charakteristiky

Obrázok 2 Porovnanie odpovedí mužov a žien pri posudzovaní faktorov RIPS – priemerné hodnoty

Behaviorálne riešenie v budúcnosti – t test: .013, významnosť: .989

Behaviorálne riešenie aktuálne – t test: .839, významnosť: .402

Kognitívne spracovanie - t test: 2.184, významnosť: .029

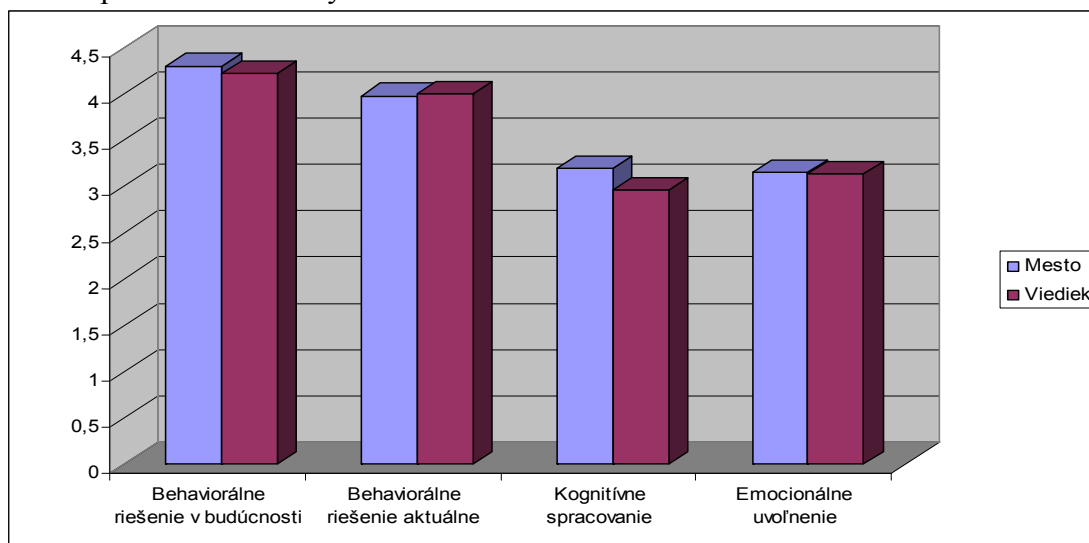
Emocionálne uvoľnenie - t test: 2.568, významnosť: .010

Z hľadiska rodových rozdielov sme v našom výskume významné rozdiely medzi odpoveďami mužov a žien pri posudzovaní faktora kognitívne spracovanie a faktora emocionálne uvoľnenie (obrázok 2). Ženy v oboch týchto faktoroch dosiahli nižšie skóre ako muži. Znamená to, že sa u nich prejavuje výraznejšia tendencia zamyslieť sa nad tým, či osobe nejako neublížili, resp. čo sa asi mohlo jej prihodiť a následne budú skôr hľadať na tieto otázky odpovede, než muži. Zároveň ženy budú vo väčšej miere hľadať emocionálnu a sociálnu podporu u svojich priateľov a známych. Porozprávajú im o tejto príhode, postávajú sa. Z hľadiska posúdenia behaviorálneho riešenia aktuálneho aj v budúcnosti sme významne rozdiely v odpovediach mužov a žien nezistili.

Pri charakterizovaní možností vyvíjanej metodiky je zaujímavé aj porovnanie odpovedí respondentov z mesta a vidieka. Uvedená komparácia bola založená na predpoklade, že ľudia žijú predsa len v odlišných komunitách v meste a na vidieku. Získané výsledky potvrdili existenciu štatisticky významného rozdielu v odpovediach týchto dvoch skupín respondentov len pri posudzovaní faktora kognitívne spracovanie (obrázok 3). Respondenti z vidieka sa vo väčšej miere zamyslia nad tým, či danej osobe nejako neublížili,

porozmýšľajú o tom, čo sa jej mohlo prihodiť, že sa takto správa, hľadajú informácie aj od iných ľudí pre vysvetlenie danej situácie.

Obrázok 3 Porovnanie odpovedí respondentov z mesta a vidieka pri posudzovaní faktorov RIPS – priemerné hodnoty

Behaviorálne riešenie v budúcnosti – t test: .993, významnosť: .321

Behaviorálne riešenie aktuálne – t test: .241, významnosť: .810

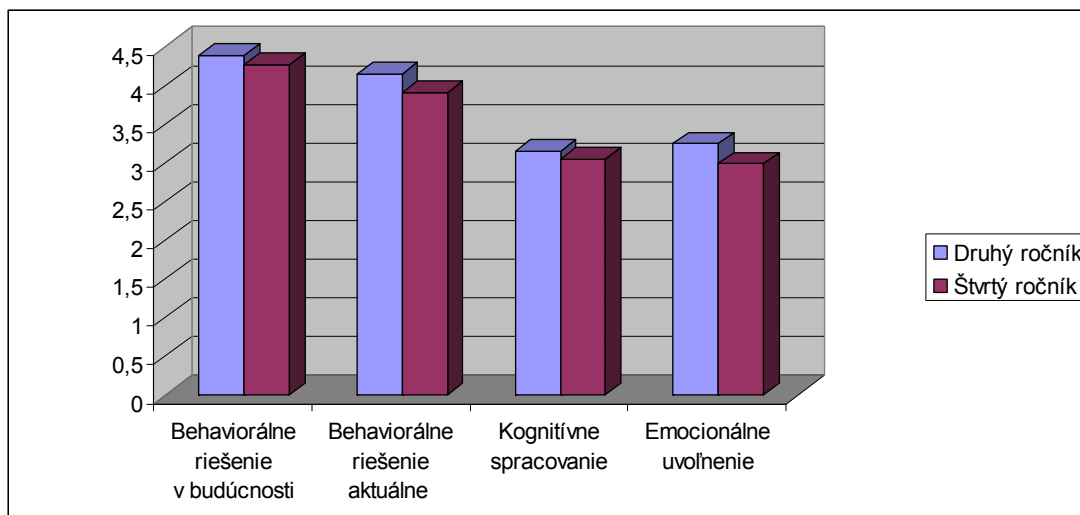
Kognitívne spracovanie - t test: 2.738, významnosť: .006

Emocionálne uvoľnenie - t test: .241, významnosť: .810

Na dynamiku zmien sociálnej inteligencie upozornili Birknerová, Frankovský (2009), ktorí pri použití Tromso social intelligence scale – TSIS (Silvera, Martinusová a Dahl, 2001). Zistili, že pozitívny vývin v oblasti sociálneho vnímania bol dynamickejší u žien než u mužov, na rozdiel od sociálneho spracovania informácií a sociálnych spôsobilostí (v týchto dvoch oblastiach bol pozitívnejší vývin u mužov).

Pri aplikácii metodiky RIPS sme v tomto kontexte zistili štatisticky významné rozdiely v odpovediach vysokoškolských študentov druhého a štvrtého ročníka pri posudzovaní faktora behaviorálne riešenie aktuálne a emocionálne uvoľnenie (obrázok 4). Starší študenti skôr nenechajú danú situáciu bez povšimnutia, opätovne kontaktujú danú osobu, zisťujú od nej dôvody jej správania a zároveň starší študenti skôr rozprávajú o tomto príbehu iným, sťažujú sa známym.

Obrázok 4 Porovnanie odpovedí vysokoškolských študentov druhého a štvrtého ročníka pri posudzovaní faktorov RIPS – priemerné hodnoty

Behaviorálne riešenie v budúcnosti – t test: 1.352, významnosť: .177

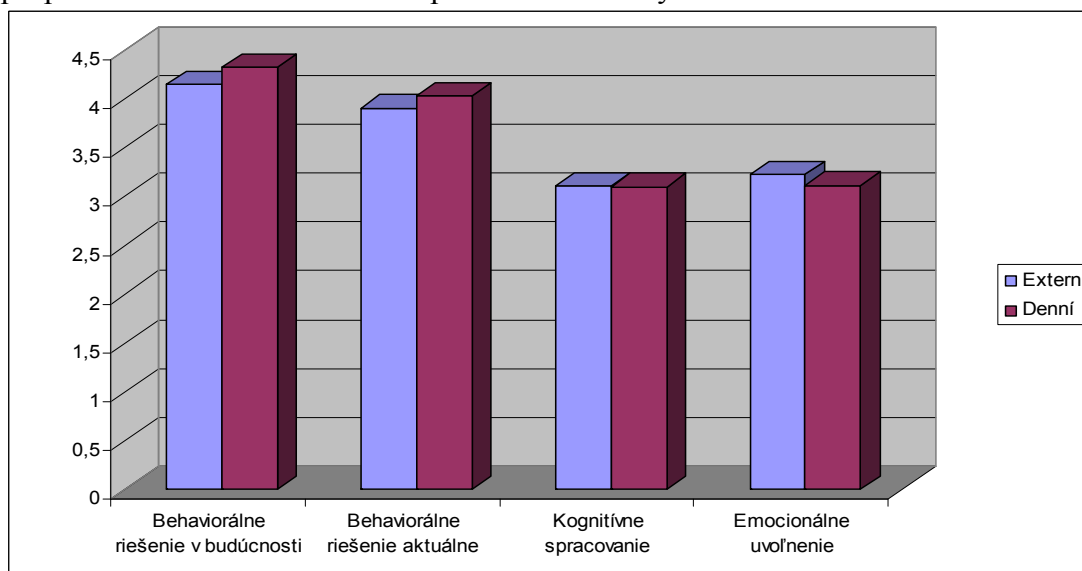
Behaviorálne riešenie aktuálne – t test: 2.163, významnosť: .031

Kognitívne spracovanie - t test: .897, významnosť: .370

Emocionálne uvoľnenie - t test: 2.704, významnosť: .007

V náväznosti na analýzu dynamiky zmien v sociálnej inteligencii sme porovnávali odpovede denných a externých študentov. Zistili sme štatisticky významné rozdiely medzi týmito skupinami respondentov. Zaznamenali sme rozdiely pri posudzovaní faktora behaviorálne riešenie v budúcnosti (obrázok 5). Externí študenti skôr uprednostňujú negatívnu odvetu pri budúcom správaní.

Obrázok 5 Porovnanie odpovedí vysokoškolských študentov v dennej a externej forme štúdia pri posudzovaní faktorov RIPS – priemerné hodnoty

Behaviorálne riešenie v budúcnosti – t test: 2.021, významnosť: .044

Behaviorálne riešenie aktuálne – t test: 1.263, významnosť: .207

Kognitívne spracovanie - t test: .060, významnosť: .952

Emocionálne uvoľnenie - t test: 1.304, významnosť: .193

Podobne ako pri analýze rodových rozdielov sme zistili diferencované štatisticky významné súvislosti medzi vekom respondentov a extrahovanými faktormi metodiky RIPS (tabuľka 4). Z hľadiska veku boli identifikované dve významné súvislosti. Štatisticky významná bola korelácia medzi vekom a aktuálnym behaviorálnym riešením a vekom a emocionálnym uvoľnením. Zistené korelácie svedčia o tom, že čím sú respondenti starší tým skôr nenechajú danú situáciu bez povšimnutia, opätovne kontaktujú danú osobu, zisťujú od nej dôvody jej správania a zároveň starší respondenti v menšej miere rozprávajú o tomto príbehu iným, nestážujú sa známym.

Tabuľka 4 Súvislosti medzi vekom a faktormi metodiky RIPS

	Behaviorálne riešenie v budúcnosti	Behaviorálne riešenie aktuálne	Kognitívne spracovanie	Emocionálne uvoľnenie
Vek	-0.013	-0.141**	-0.034	0.085*

Zhrnutie

Z hľadiska rodu sa u žien prejavuje výraznejšia tendencia zamyslieť sa nad tým, či osobe nejako neublížili, resp. čo sa jej asi mohlo prihodiť a následne budú skôr hľadať na tieto otázky odpovede, než muži. Zároveň ženy budú vo väčšej miere hľadať emocionálnu a sociálnu podporu u svojich priateľov a známych, porozprávajú im o tejto príhode, postážujú sa. Ľudia žijúci na vidieku sa viac zamýšľajú nad danou situáciou, či niekomu neublížili a hľadajú o nej informácie. Nereagujú bezprostredne, ale premyslia si postup riešenia. Starší študenti sú aktívnejší, riešia situáciu a neponechajú ju bez povšimnutia. Nebudú sa sťažovať iným ľuďom na rozdiel od mladších študentov. Rovnako to platí aj na všeobecnejšej rovine, čím sú respondenti starší, tým pozitívnejšie a aktívnejšie riešia situáciu a menej o nej rozprávajú s inými ľuďmi.

Záver

Analýza súvislostí medzi faktormi metodiky RIPS a faktormi Tromso social intelligence scale (Silvera, Martinusová a Dahl, 2001), popísané štatisticky významné rozdiely medzi vybranými skupinami respondentov, korelačná analýza s vekom poukazujú na zmysluplnosť postupu a spôsobu vývoja metodiky RIPS.

Je zrejmé, že vo vzťahu k validizácii tejto metodiky bude potrebné zrealizovať ďalšie výskumy a analýzy, ktoré by mali potvrdiť podstatné psychometrické parametre vyvíjanej metodiky. Zároveň bude nevyhnutné aplikovať z hľadiska overovania metodiky RIPS túto metodiku v rôznych sociálnych kontextoch z dôvodu potvrdenia úrovne generalizácie jej možného použitia v konkrétnej praxi. Predpokladáme využitie popisov viacerých rôznych obsahov sociálnych situácií a zároveň v ďalšom vývoji metodiky chceme sústrediť pozornosť na zakomponovanie viacerých spôsobov sociálne pozitívneho aj sociálne negatívneho behaviorálneho (aktuálneho aj v budúcnosti) riešenia situácie.

Prezentované zistenia svedčia aj o vhodnosti overovanej metodiky zisťovania sociálnej inteligencie ako osobnostnej črty. V náväznosti na uvedené výsledky predpokladáme realizáciu ďalších, predovšetkým validizačných štúdií metodiky RIPS.

Literatúra

- BARNES, M. L., STERNBERG, R. J., 1989, Social intelligence and decoding of nonverbal cues. *Intelligence*, 1989, 13, 263-287.
- BAUMGARTNER, F., FRANKOVSKÝ, M., 2004, Possibilities of a situational approach to social intelligence research. *Studia Psychologica*, 2004, 46, 4, 273-277.
- BIRKNEROVÁ, Z., FRANKOVSKÝ, M., 2009, Zmeny v sociálnej inteligencii u študentov manažmentu. In *Psychologie práce a organizace 2009*. Praha: UK, 2009, s. 39-46. ISBN 978-80-7378-119-4.
- FORD, M. E., TISAK, M. S., 1983, A further search for social intelligence. *Journal of Education Psychology*, 1983, 75, 196-206.
- FRANKOVSKÝ, M., 2001, Strategies of behavior in demanding situations and the situational context. *Studia Psychologica*, 2001, 43, 4, 339-344, ISSN 0039 - 3320.
- FRANKOVSKÝ, M., ŠTEFKO, R., BAUMGARTNER, F., 2006, Behavioral-situational approach to examinig social intelligence. *Studia Psychologica*, 2006, 48, 3, 251-258. ISSN 0039 - 3320.
- GARDNER, H., 1983, *Multiple Intelligences: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books, 1983.
- KIHLSTROM, J. F., CANTOR, N., 2000, Social Intelligence. http://ist-socrates.berkeley.edu/~kihlstrm/social_intelligence.htm, 2000.
- MAKOVSKÁ, Z., KENTOŠ, M., 2006, Correlates of Social and Abstract Intelligence. *Studia Psychologica*, 2006, 48, 3, 259-264.
- NAKONEČNÝ, M., 1997, *Encyklopedie obecné psychologie*. Praha: Academia, 1997, 437 s. ISBN 80-200-0625-7.
- RUISELOVÁ, Z., 1994, Charakteristiky situácie a zvládanie. In Ruiselová, Z., Ficková, E. (Eds.), *Poznávanie a zvládanie záťažových situácií*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie, 1994, 3-16.
- SILVERA, D. H., MARTINUSSEN, M., DAHL, T. I., 2001, The Tromso Social Intelligence Scale, a self-report measure of social intelligence. *Scandinavian Journal of Psychology*, 2001, 42, 313-319.
- TERRY, D. J., 1994, Determinants of coping: The role of stable and situational factors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1994, 66, 895-910.

Abstrakt

V príspevku prezentujeme výsledky výskumu, ktorý sme realizovali na vzorke 564 respondentov, študentov Fakulty manažmentu Prešovskej univerzity v Prešove. V rámci uvedeného výskumu bola aplikovaná metodika RIPS (Riešenie interpersonálnych problémových situácií), ktorá z metodologického hľadiska reprezentuje situačno-behaviorálny prístup k skúmaniu sociálnej inteligencie. Z teoretického zarámčovania ju možno považovať za prístup, ktorý sociálnu inteligenciu chápe ako osobnostnú črtu. V náväznosti na základné psychometrické parametre tejto metodiky v príspevku analyzujeme rozdiely v posudzovaní jednotlivých faktorov identifikovaných metodikou RIPS z hľadiska socio-demografických charakteristík respondentov (rod, vek, bydlisko, prax).

Kľúčové slová

sociálna inteligencia, metodika RIPS, študenti Fakulty manažmentu

Abstract

In this report we present the results of the research carried out on the sample of 564 respondents, students of the Faculty of Management of the University of Prešov in Prešov. In

the presented research the SIPS methodology (Solution of interpersonal problem-oriented situations) was applied. From methodological point of view it represents the situational-behavioral approach to studying social intelligence. Within the theoretical framing it may be considered as an approach which understands social intelligence as a personality feature. Following the basic psychometric parameters of this methodology in the report we analyze the differences in evaluating individual factors identified by the SIPS methodology from the point of view of socio-demographic characteristics of the respondents (gender, age, residence, practice experience).

Key words

Social Intelligence, the SIPS methodology, students of the Faculty of Management

KONSENZUS A KONZISTENCIA HODNOTENIA KLÍMY ŠKOLSKEJ TRIEDY¹

Lucia Gálová

Ústav aplikovanej psychológie, FSVaZ UKF, Nitra
lucia.galova@ukf.sk

Zhoda medzi posudzovateľmi predstavuje termín, ktorý sa používa všade tam, kde chceme zistiť súhlas medzi dvoma alebo viacerými ľuďmi a kde sa obávame o to, či naše výsledky budú reliabilné alebo konzistentné (Trochim, 2006). V publikáciách orientujúcich sa na metodológiu a psychometriu je tento pojem vymedzovaný ako odhad objektivity (Urbánek, 2002, Halama, 2005). Stretnúť sa s ním dá aj v rámci popisu metód slúžiacich pre odhad reliability (napr. Trochim, 2006) a zároveň môže byť zhoda medzi posudzovateľmi skúmaná sama o sebe (Litwin, 1995).

Zisťovanie zhody medzi posudzovateľmi je spojené s typom výskumnej otázky, a výskumník môže zamerať svoju pozornosť na zisťovanie konsenzu či konzistencie hodnotenia, prípadne je jeho centrálnym záujmom získať o každom hodnotenom subjekte/objekte všetky dostupné informácie. Uvedené rozdelenie je popísané S. Stemlerom (2004) v článku „A comparison of consensus, consistency, and measurement approaches to estimating interrater reliability“ /Porovnanie konsenzu, konzistencie a prístupov merania pre stanovenie odhadu zhody medzi posudzovateľmi/. Takýto prístup k zhode medzi posudzovateľmi nie je ojedinelý a dokonca bol zaznamenaný už skôr ako s ním prišiel Stemler. Viacero výskumníkov, napr. Kozlowski a Hattrup /1992/, Bliese /2000/, LeBreton et al. /2003/, (In: LeBreton, Senter, 2008) rozlišuje v rámci zhody medzi posudzovateľmi medzi súhlasom (angl. Inter-rater Agreement, IRA) a spoľahlivosťou (angl. Inter-rater Reliability, IRR). Toto vymedzenie je zhodné so Stemlerovým poňatím konsenzu a konzistencie.

Odhady konsenzu/súhlasu sa používajú vtedy, ak chceme zistiť, či skóre získané od hodnotiteľov je univerzálne alebo ekvivalentné v termíne jeho absolútnej hodnoty (LeBreton, Senter, 2008) a preto sa niekedy nazýva aj absolútna reliabilita (Goodwin, 2001).

Odhady konzistencie/spoľahlivosti sa vzťahujú k zisteniu, či hodnotitelia používajú rovnaký spôsob hodnotenia objektu, ktorý je relatívne konzistentný s inými hodnotiteľmi. Nejde tu o ekvivalenciu skóre, ale skôr o ekvivalenciu relatívneho klasifikovania či triedenia (LeBreton, Senter, 2008). L. Goodwin (2001) spoľahlivosť vymedzuje ako mieru, na základe ktorej hodnotitelia doslovne usporiadávajú hodnotené výkony alebo správanie rovnakým spôsobom a hovorí o nej ako o relatívnej reliabilite.

Medzi súhlasom a spoľahlivosťou existuje zásadný rozdiel, pričom ich výber je závislý, ako už bolo spomínané od typu výskumnej otázky. Tinsley a Weiss (1975, In: Fleenor, Fleenor, Grossnickle, 1996) pri výbere medzi konsenzom a konzistenciou varujú, že premýšľať len o samotnom konsenze alebo konzistencii môže spôsobiť zavádzajúci odhad psychometrickej kvality hodnotenia. Preto pre získanie najlepšieho indikátora pravej kvality hodnotenia, by mali byť preskúmané oba konštrukty a demonštrované v každej výskumnej štúdií, ktorá používa dvoch alebo viacerých posudzovateľov pri hodnotení nejakej vopred určenej premennej. Ak je takýto postup zachovaný, môžu z hľadiska dokazovania rozdielov medzi konsenzom a konzistenciou nastať 4 prípady:

- vysoký konsenzus aj konzistencia – ak všetci hodnotitelia pripíšu hodnoteným objektom rovnaké hodnotenia,

¹ Príspevok bol podporený grantom UGA VIII/3/2010

- nízky konsenzus, ale vysoká konzistencia – hodnotenia od hodnotiteľov nie sú rovnaké, ale hodnotitelia sú konzistentní vo svojom hodnotení.
- vysoký konsenzus, nízka konzistencia – hodnotenie jednotlivých objektov či cieľov je podobné, a zároveň sa tu vyskytne nízka variabilita, ktorá môže spôsobiť aj nízku konzistenciu,
- nízky konsenzus aj konzistencia – v tomto prípade nemajú hodnotenia žiadnu cenu a nemali by byť ani použité pre výskumné alebo aplikačné ciele.

Skúmanie konsenzu a konzistencie vzťahujú niektorí výskumníci aj k viacúrovňovému modelovaniu, a to konkrétne Chan /1998/ a Bliess /2000/ (In: LeBreton, Senter, 2008), ktorí usúdili, že konsenzus a konzistencia sú dôležité, ak používame kompozičné modely. V rámci nich je možné nahliadať na hodnotený subjekt/objekt či konštrukt cez agregáciu individuálnych dát na zmysluplné premenné, ako je to napríklad prítomné v jednoduchom konsenzuálnom modeli, ktorý hovorí, že konštrukt vyššej úroveň je tvorený súčtom alebo priemerom jednotlivcov (Chan, 1998, In: Ježek, 2006), v našom prípade súčtom či priemerom jednotlivých hodnotení klímy školskej triedy. Konštrukt na vyššej úrovni vo svojej definícii zahŕňa aj podmienku zdieľania, ktorá je kontrolovaná pomocou štatistických indexov ako je napríklad vnútrotriedny korelačný koeficient (Kozlowsky, Hattrup, 1992, In: Ježek, 2006). Tieto postupy sú skôr bežné v organizačnej psychológii pri hodnotení organizačnej klímy, pričom miera konsenzu, homogenity percepcie v školskom koncepte je predpokladaná, avšak autori sa tým obvykle explicitne nezaoberajú, ako to konštatuje S. Ježek (2006). Vyjadrenie miery klímy školskej triedy na základe aritmetického priemeru je skresľujúca, preto je lepšie používať, medián, ktorý nie je zaťažený extrémnymi hodnotami. Takýto záver bol konštatovaný aj pri porovnaní dvoch chlapčenských tried (Gálová, 2010) v hodnotení klímy školskej triedy, kde triedy s podobným aritmetickým priemerom dosahovali väčší rozdiel v mediánoch jednotlivých premenných. Použitie mier konsenzu sa ukázalo ako dôležitý nástroj pre doplnenie reálneho obrazu klímy v konkrétnej školskej triede. Cieľom príspevku je zistiť pri skúmaní klímy školskej triedy aj miery konsenzu a konzistencie jej hodnotenia žiakmi a podrobiť oba konštrukty vnútroskupinovému porovnaniu a zároveň aj porovnaniu v rámci dvoch tried.

Metódy

Pre splnenie stanoveného cieľa sme využili dáta, ktoré boli použité aj v rámci štúdie o konsenze hodnotenia klímy školskej triedy (Gálová, 2010b). Pre krátke priblíženie išlo o dve chlapčenské triedy, jednu z Bratislavy (n=23) a druhú z Galanty (n=22). Zber dát prebehol prostredníctvom Dotazníka CES autorov E.J. Tricketta a R.H. Mooseho z roku 1973, ktorý do češtiny preložili Jan Lašek, Jiří Mareš a Hana Skalská a autorkou slovenskej verzie je D. Miezgová (In: Mareš, Ježek, Mareš, 2003-2005). Dotazník obsahuje 6 premenných: zaujatie žiaka učení, vzťahy medzi žiakmi v triede, učiteľova pomoc žiakom, orientácia žiakov na úlohy, poriadok a organizovanosť a jasnosť pravidiel.

Výsledky

Obe triedy, ktoré boli skúmané, mali podobný aritmetický priemer. Na jeho základe by vyjadrenie o tom, aká klíma je v triedach v rámci jednotlivých premenných, bolo rovnaké. Ak sme použili medián, hodnoty sa líšili viac, konkrétne od dvoch bodov nižšie (viď Gálová, 2010b). Miery konsenzu v tejto štúdii sa ukázali ako dôležitý doplnok pri vyhodnocovaní miery klímy školskej triedy. Dve z týchto mier, menovite percentuálny súhlas a Brennan-Predigerov koeficient kappa sme použili opakovane aj v tejto štúdii.

Konsenzus a konzistencia sa dajú vyjadriť pomocou určitých koeficientov - indexov súhlasu, ktoré vyjadrujú ich mieru. V súčasnosti ich existuje množstvo, pričom ich výber je nielen podmienený tým, či skúmame konsenzus, alebo konzistenciu, ale aj počtom posudzovateľov a typom výskumných dát (nominálne, ordinálne, kardinálne). Vzhľadom k uvedeným trom podmienkam sme pre tento výskum vybrali nasledovné indexy (pozn. autora: tabuľka neobsahuje všetky existujúce indexy zhody, ktoré sú vhodné pre nominálny typ dát a viac ako dvoch posudzovateľov):

Tabuľka 1 Vybrané indexy zhody pre odhad konsenzu a konzistencie

	Indexy
Konsenzus	Percentuálne vyjadrený súhlas Brennan-Predigerov koeficient kappa Gwetov koeficient AC_1
Konzistencia	Cronbachov koeficient alpha Kendallov koeficient W

V tabuľke č. 2 prinášame výsledné hodnoty jednotlivých koeficientov pre odhad konsenzu. Percentuálny súhlas pre jednotlivé premenné sa pohybuje v rozpätí od 0.494 po 0.84. Brennan-Predigerov koeficient kappa dosiahol najnižšiu hodnotu 0.24 a najvyššiu 0.76. V prípade Gwetovho koeficientu AC_1 sa miera konsenzu pohybovala v rozpätí od 0.32 po 0.77.

Tabuľka 2 Hodnoty indexov zhody pre odhad konsenzu jednotlivých premenných

	Zaujatie žiaka učením		Vzťahy medzi žiakmi		Učiteľova pomoc		Orientácia na úlohy		Poriadok a organizovanosť		Jasnosť pravidiel	
	BA	GA	BA	GA	BA	GA	BA	GA	BA	GA	BA	GA
p_0	.723	.76	.58	.494	.508	.495	.676	.718	.605	.689	.84	.666
κ_{free}	.585	.64	.37	.24	.262	.242	.514	.576	.407	.534	.76	.498
AC_1	.61	.72	.44	.33	.34	.32	.53	.67	.48	.61	.77	.59

Legenda: BA – žiaci z triedy v Bratislave, GA – žiaci z triedy v Galante, p_0 – pozorovateľný percentuálny súhlas, κ_{free} – Brennan-Predigerov koeficient kappa pre viac ako dvoch posudzovateľov, AC_1 – Gwetov koeficient

V tabuľke č. 3 prinášame jednotlivé hodnoty Cronbachovho koeficientu alpha a Kendallovho koeficientu W aj s príslušnou dosiahnutou signifikanciou.

Tabuľka 3 Hodnoty indexov zhody pre odhad konzistencie jednotlivých premenných

	Zaujatie žiaka učením		Vzťahy medzi žiakmi		Učiteľova pomoc		Orientácia na úlohy		Poriadok a organizovanosť		Jasnosť pravidiel	
	BA	GA	BA	GA	BA	GA	BA	GA	BA	GA	BA	GA
α	.6316	.7147	.9223	-.3421	.5822	.7054	-1.15	.5469	.9111	.9119	.0871	.8435

W	.110	.125	.373	.032	.102	.098	.021	.102	.338	.359	.047	.246
p(W)	.056	.041	.000	.494	.072	.09	.699	.081	.000	.000	.351	.001

Legenda: BA – žiaci z triedy v Bratislave, GA – žiaci z triedy v Galante, α – Cronbachov koeficient alpha, W – Kendallov koeficient W, p(W) – signifikancia pre Kendallov koeficient W

Hodnoty Cronbachovho koeficientu alpha sa pohybujú v rozpätí od – 0.3421 až po 0.9119. Čo sa týka Kendallovho koeficientu W štatisticky signifikantná hodnota ($p < 0.05$) sa objavila v piatich prípadoch.

Diskusia

Hodnoty konsenzu a konzistencie sú nielen rôzne pri porovnaní vnútroskupinovo, ale aj v rámci porovnania dvoch tried, ktorých aritmetické priemery pre jednotlivé premenné sú veľmi podobné pri hodnotení klímy školskej triedy. Pre získanie ucelenejšieho pohľadu na získané výsledky sa pozrieme bližšie na jednotlivé možnosti komparácií.

Porovnanie hodnôt indexov súhlasu odhadu konsenzu

Porovnávať uvedené tri indexy súhlasu, ktoré slúžia pre odhad konsenzu nie je možné v zmysle určenia, ktorý index je lepší, ale skôr, ktorý je vhodnejší, pretože každý pri svojom výpočte berie do úvahy iné parametre.

K najpopulárnejším odhadom konsenzu patrí percentuálne vyjadrovaný súhlas (Stemler, 2004), pričom jeho prítlačivosť spočíva v jednoduchosti nielen vypočítania, ale aj vysvetľovania. Z dôvodu „nezaťažiteľnosti“ inými vstupnými informáciami pri výpočte indexu vidíme, že percentuálne vyjadrenie súhlasu dosahuje najvyššie hodnoty vo všetkých premenných u oboch tried ako ďalšie spomínané indexy súhlasu.

Najnižšie hodnoty vo všetkých premenných sú prítomné u Brennan-Predigerovho koeficientu kappa, ktorý berie do úvahy aj náhodný súhlas a je určený na rozdiel od klasického Cohenovho koeficientu kappa pre viac ako dvoch posudzovateľov. Jeho devízou je to, že je vhodný pre skúmanie súhlasu vtedy, ak sú marginálne distribúcie vnímané ako „voľné“, čo znamená, že hodnotitelia nemajú dopredu dané, koľko prípadov má byť rozdelených do každej kategórie (Randolph, 2005).

Podobne do úvahy berie náhodný súhlas aj Gwettov koeficient AC_1 , ktorý ho definuje ako podmienenú pravdepodobnosť, že dvaja náhodne vybraní posudzovatelia sa spolu zhodnú za predpokladu, že neexistuje náhodný súhlas (Gwett, 2001). Koeficient bol vyvinutý pre kritiku Cohenovho koeficientu kappa, ktorá sa vzniesla najmä pre prítomnosť dvoch premenných: 1. skreslenia medzi posudzovateľmi (angl. bias), ktoré sa vyskytnú, ak sa posudzovatelia líšia v hodnotení frekvencie výskytu a marginálna distribúcia je nerovná a 2. distribúcia dát medzi použitými kategóriami (angl. prevalence), čiže relatívnymi pravdepodobnosťami jednotlivých použitých kategórií (Byrt, Bishop, Carlin, 1993, In: Gálová, 2010a).

Ak poznáme pozadie výpočtu koeficientu, a na zodpovedanie akých otázok je určený, vieme sa rozhodnúť aj pre výber relevantného indexu pre našu štúdiu. Najvhodnejším sa nám javí percentuálne vyjadrený súhlas, ako hrubší ukazovateľ súhlasu medzi žiakmi v triede. Pri validizácii súhlasu je však dobré prihliadať aj na náhodný súhlas, ktorý je obsiahnutý i v Gwettovom koeficiente AC_1 , a ktorý lepšie prezentuje výslednú zhodu pri našich dátach.

Porovnanie hodnôt indexov súhlasu odhadu konzistencie

Konzistencia medzi posudzovateľmi sa vzťahuje na to, či sú hodnotitelia konzistentný vo svojom posudzovaní. V našej štúdiu sme použili dva koeficienty, ktoré sú nie sú primárne

určené pre odhad konzistencie, ale ich použitie je aj tu možné. Menovite ide o Cronbachov koeficient alpha, ktorý skúma vnútornú konzistenciu položiek, v našom prípade posudzovateľov a Kendallov koeficient W, ktorý hodnotí stupeň podobnosti medzi viacerými posudzovateľmi (Liao, Hunt, Chen, 2010). Keďže oba koeficienty vo svojej podstate skúmajú iný aspekt konzistencie, odporúčame brať do úvahy hodnoty oboch pri výslednom posudzovaní konzistencie hodnotenia klímy školskej triedy žiakmi.

Demonštrovanie rozdielov v hodnotách indexov súhlasu odhadu konsenzu a konzistencie u oboch tried

Z našich výsledných zistení konštatujeme, že pri demonštrovaní rozdielov nastávajú pri jednotlivých premenných aj v rámci jednotlivých tried tieto prípady:

- vysoký konsenzus aj konzistencia: premenná „zaujatie žiaka učením medzi“ v triede žiakov z Galanty ($p_0 = 0.76$, $\kappa_{free} = 0.64$, $AC_1 = 0.72$ / $\alpha = 0.7147$, $W = 0.122$ $p < 0.005$).
- vysoký konsenzus, nízka konzistencia: premenná „orientácia na úlohy“ v triede žiakov z Bratislavy ($p_0 = 0.676$, $\kappa_{free} = 0.514$, $AC_1 = 0.53$ / $\alpha = -1.15$, $W = 0.021$ $p > 0.005$)
- nízky konsenzus, vysoká konzistencia: premenná „vzťahy medzi žiakmi“ v triede žiakov z Bratislavy ($p_0 = 0.58$, $\kappa_{free} = 0.37$, $AC_1 = 0.44$ / $\alpha = 0.9223$, $W = 0.373$ $p < 0.01$).
- nízky konsenzus, nízka konzistencia: premenná „vzťahy medzi žiakmi“ v triede žiakov z Galanty ($p_0 = 0.494$, $\kappa_{free} = 0.24$, $AC_1 = 0.33$ / $\alpha = -0.3421$, $W = 0.032$ $p > 0.05$).

Vzťah medzi konsenzom a konzistenciou môžu spolu koexistovať, ale prítomnosť konsenzu negarantuje aj prítomnosť konzistencie, čo bolo dokázané aj Liaom, Huntom a Chenom (2010), a čo je aj v zhode s existenciou 4 prípadov Tinsleyho a Weissa (1975, In: Fleenor, Fleenor, Grossnickle, 1996). Preto je nutné pri skúmaní zhody medzi posudzovateľmi uvádzať obe kategórie.

Porovnanie dvoch tried prostredníctvom indexov konsenzu a konzistencie

Ak by bola klíma školskej triedy vyhodnocovaná len na základe aritmetického priemeru, výsledky by boli skreslené a zavádzajúce. I keď vhodnejším ukazovateľom je takomto prípade medián, dôležitými ukazovateľmi sú aj miery konsenzu a konzistencie. Pri porovnaní dvoch tried, ktoré sú podobné v aritmetických priemeroch jednotlivých premenných sa miery konsenzu a konzistencie líšia. Na základe ich hodnôt vyslovujeme o skúmaných triedach nasledovné závery:

Žiaci z Bratislavy sa zhodli pri hodnotení premenných vo všetkých premenných, ale neboli konzistentní pri premenných „orientácia na úlohy“ a „jasnosť pravidiel“.

Žiaci z Galanty sa zhodovali tiež pri hodnotení všetkých premenných, ale miera ich zhody bola odlišná od miery zhody žiakov z Bratislavy, ako aj konzistencia hodnotenia klímy školskej triedy, ktorá nebola prítomná pri premenných „vzťahy medzi žiakmi“ a „orientácia na úlohy“.

Tieto vyslovené závery demonštrujú, že použitie mier konsenzu a konzistencie je prínosné aj pri hodnotení klímy školskej triedy, a že by mali byť používané obe spoločne, pretože dokresľujú reálnejší obraz klímy v konkrétnej triede.

Zároveň by mali byť používané všade tam, kde chceme skúmať zhodu medzi posudzovateľmi, prípadne vyjadriť sa k reliabilite či objektivite hodnotenia, čo rozširuje ich pole použitia a preto by im, a aj jednotlivým mieram – indexom súhlasu mala byť venovaná väčšia pozornosť zo strany výskumníkov.

Literatúra

- FLEENOR, J.W., FLEENOR, J.B., GROSSNICKLE, W.F., 1996, Interrater Reliability and Agreement of Performance Ratings: A Methodological Comparison. *Journal of Business and Psychology*, 10, 3, pp. 367-380.
- GÁLOVÁ, L., 2010a, Koeficient kappa – aplikačné možnosti, výhody a nevýhody. II. česko-slovenská konferencia doktorandů oborů pomáhajících profesí: Ostrava 3.2.2010 - Ostrava: Ostravská univerzita, 2010, s. 98-105.
- GÁLOVÁ, L., 2010b, Klíma školskej triedy a miera jej konsenzu. XXVIII. Psychologické dny. Cesty psychologie a psychologie cest. Olomouc, Univerzita Palackého, v tlači.
- GOODWIN, L.D., 2001, Interrater Agreement and Reliability. *Measurement in Physical Education and Exercise Science*, 5, 1, pp. 13–34.
- HALAMA, P., 2005, Princípy psychologickéj diagnostiky. Trnava: TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS.
- JEŽEK, S., 2006, Možnosti diagnostiky psychosociálneho klimatu školy. Disertační práce. Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita. Brno.
- LEBRETON, J.M., SENTER, J.L., 2008, Answers to 20 Questions About Interrater Reliability and Interrater Agreement. *Organizational Research Methods*, 11, 4, 815-852.
- LIAO, S.CH., HUNT, E.A., CHEN, W., 2010, Comparison between Inter-rater Reliability and Inter-rater Agreement in Performance Assessment. *Annals Academy of Medicine*. <http://www.annals.edu.sg/pdf/39VolNo8Aug2010/V39N8p613.pdf> (17-08-2010)
- LITWIN, M.S., 1995, How to Measure Survey Reliability and Validity. London: Sage Publications.
- MAREŠ, Jiří, JEŽEK, Stanislav, MAREŠ, Jan, 2003-2005, Sociální klima školy. <http://www.klima.pedagogika.cz/index.html> (14-06-2010)
- RANDOLPH, J.J. ,2005, Free-marginal multirater kappa: An alternative to Fleiss' fixed-marginal multirater kappa. Paper presented at the Joensuu University Learning and Instruction Symposium 2005, Joensuu, Finland, October 14-15th, 2005. www.eric.ed.gov (16-08-2010)
- STEMLER, S.E., 2004, A comparison of consensus, consistency, and measurement approaches to estimating interrater reliability. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 9,4.
- TROCHIM, W.M.K., 2006, Types of reliability. <http://www.socialresearchmethods.net/kb/reotypes.php> (19-05-2008)
- URBÁNEK, T., 2002, Základy psychometriky. Brno: PsÚ AV ČR, PÚ FF MU.

Abstrakt

Príspevok popisuje konsenzus a konzistenciu ako dve z troch základných kategórií zhody medzi posudzovateľmi. Obe kategórie sa líšia vo výskumnej otázke a aj použitými indexmi súhlasu, pomocou ktorých je výskumná otázka zodpovedaná. Pri zisťovaní klímy školskej triedy je možné zamerať sa na obe kategórie, pričom cieľom príspevku je porovnať výsledné hodnoty indexov zhody medzi sebou v rámci každej kategórie, a zároveň interpretovať výsledky vzhľadom na zhodu žiakov/štvudentov pri hodnotení klímy školskej triedy.

Kľúčové slová

zhoda medzi posudzovateľmi, konsenzus, konzistencia, indexy súhlasu, klíma školskej triedy

PODLE SEBE SOUDÍM TEBE ANEB NORMÁLNÍ ČLOVĚK A JÁ

Jana M. Havigerová, Jiří Haviger

Úvod

Příspěvek prezentuje dílčí závěry projektu Implicitní teorie normality, jehož globálním cílem je odhalit profesní stereotypy v pojmání normality u pomáhajících profesí, u nichž je normalita (implicitně) zakotvena v principu profese: sociální pracovníci (sociální norma x patologie), psychologové (psychická norma x patologie) a učitelé (normální x speciální vzdělávací potřeby).

Cíl

Ověřit, zda existuje vztah mezi posouzením normálního člověka (muže a ženy) a sebeposouzením.

Soubor

Studenti kombinované formy studia oborů sociální práce, psychologie, učitelství a informatika (N=134). Průměrný věk 28.3, minimum 21, maximum 56 let, délka praxe ve studovaném oboru průměrně 4.7, minimum 0, maximum 33let.

Metoda

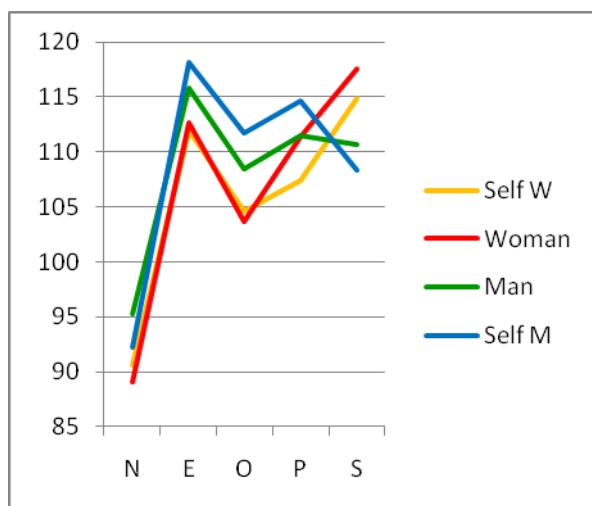
Inventář NEO-PI-R - autorizovaný český překlad revidované verze NEO Personality Inventory vícedimenzionálního osobnostního inventáře Costy a McCrae (Hřebíčková, 2004). Metoda **zjišťuje pět obecných dimenzí osobnosti**: neuroticismus (N), extraverte (E), otevřenost vůči zkušenosti (O), přívětivost (P) a svědomitost (S), každá dimenze má 6 subškál po 8 položkách, inventář obsahuje celkem 240 položek. Dále byla realizována 4 profesní fokusní skupinová interview (vždy 10 reprezentativních zástupců každé profese) o délce 90 minut zaměřené na téma normalita (implicitní pojetí, dilemata, profesní deformace ve vztahu k tématu).

Zpracování dat: použit byl program SPSS 17.0, výpočet párového t-testu.

Výsledky

Řešíme otázku, jaký je vztah mezi sebeposouzením a posouzením normálního člověka – je naše implicitní pojetí normality nezávislé na našem sebepojetí nebo platí, že podle sebe soudím tebe (normální je ten, kdo je stejný jako já). Původně byla zamýšlena administrace testu NEO-PI-R 2x: 1x sebeposouzení, 1x posouzení „normálního člověka“. Protože však původní zadání „popište normálního člověka“ testované v rámci předvýzkumu bylo shledáno jako nevyhovující – respondenti v komentářích vyjadřovali potřebu odlišit genderové rozdíly, bylo při vlastním výzkumu použito trojnásobné administrace testu: popis „normálního muže“, „normální ženy“ a popis vlastní osoby (sebeposouzení). Párovým t-testem byly ověřovány shody, resp. rozdíly v sebeposouzení a popisu normální osoby stejného pohlaví.

Pět obecných dimenzí osobnosti – nebyl potvrzen statisticky průkazný rozdíl mezi sebeposouzením a posouzením normálního člověka stejného pohlaví. Jinými slovy, v pěti základních dimenzích osobnosti dle modelu Big five panuje shoda mezi tím, jak vnímáme sebe sama a tím, jakého člověka si představujeme pod označením „normální“ (míněno osobu stejného pohlaví). Z výsledku dedukujeme, že při posuzování normality v základních rysech osobnosti platí, že „podle sebe soudím tebe“ neboli že „normální je ten, kdo je mi podobný“.

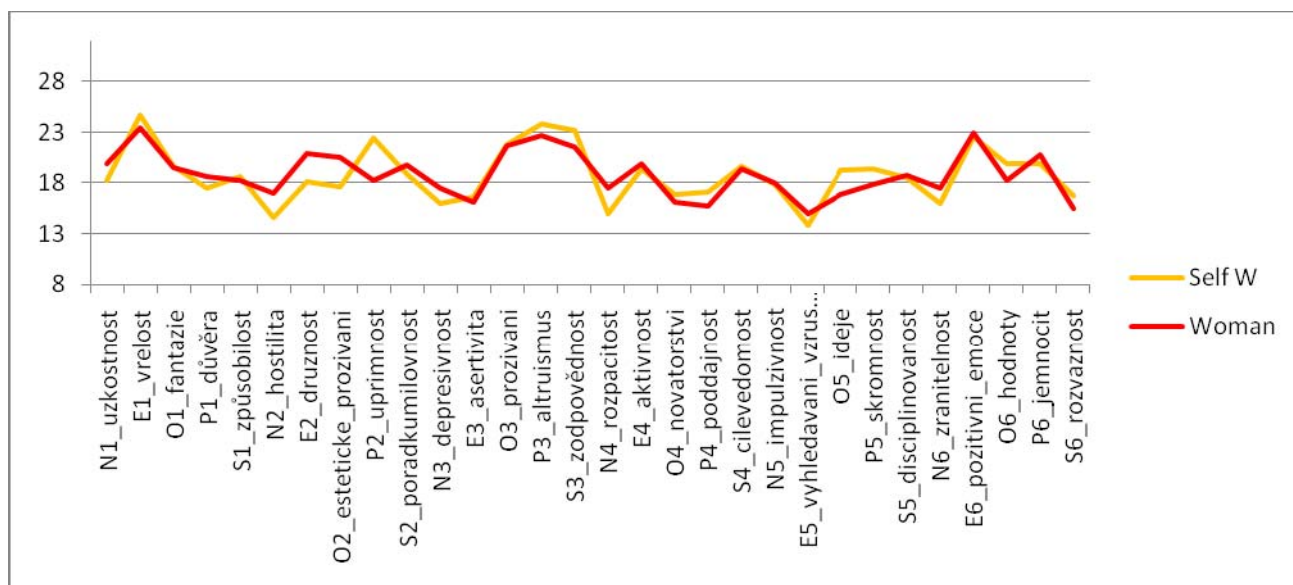

Tabulka 1: Párový t-test pro 5 dimenzí osobnosti (sebepojetí - normální žena/muž)

Gender	Pair	Dimension	Mean	SD	95% CIoD		t	df	Sig. (2-tailed)
					Lower	Upper			
Woman	Pair 1	N	7,08	32,948	0,058	14,103	1,904	97	0,058
	Pair 2	E	-2,391	27,41	-8,233	3,451	-0,814	97	0,418
	Pair 3	O	0,218	25,529	-5,223	5,659	0,08	97	0,937
	Pair 4	P	-3,586	26,243	-9,179	2,007	-1,275	97	0,206
	Pair 5	S	-2,471	28,312	-8,505	3,563	-0,814	97	0,418
Man	Pair 1	N	-8,864	42,574	-27,74	10,012	-0,977	35	0,340
	Pair 2	E	1,818	37,368	-14,75	18,386	0,228	35	0,822
	Pair 3	O	-2,273	32,177	-16,539	11,994	-0,331	35	0,744
	Pair 4	P	3,409	34,341	-11,817	18,635	0,466	35	0,646
	Pair 5	S	1,909	30,425	-11,581	15,399	0,294	35	0,771

Subškály. Základní dimenze osobnosti podle modelu Big five jsou v použitém dotazníku rozpracovány vždy do 6 subškál, každá je měřena 8 položkami. Statistické porovnání jednotlivých subškál ukazuje, že obecná shoda mezi sebeposouzením a popisem normální osoby stejného pohlaví je v některých subškálách „narušena“ – v některých charakteristikách se ženy cítí být jiné, než jejich pojetí „normální ženy“ a muži se cítí být jiní, než jejich pojetí „normálního muže“. Konkrétní statisticky průkazné rozdíly ukazují následující tabulky (párový t-test) a ilustrují grafy (průměrné skóry).

Ženy. Výsledky ilustruje graf č. 1. V grafu jsou vyneseny průměrné skóry sebeposouzení žen (žlutá křivka, označení Self W) a průměrné skóry posouzení „normální ženy“ ženami (červená křivka, označení Woman).

Graf 1: Průměrné hrubé skóry subškál: sebeuposouzení žen (SelfW) a posouzení "normální ženy" ženami (Woman)

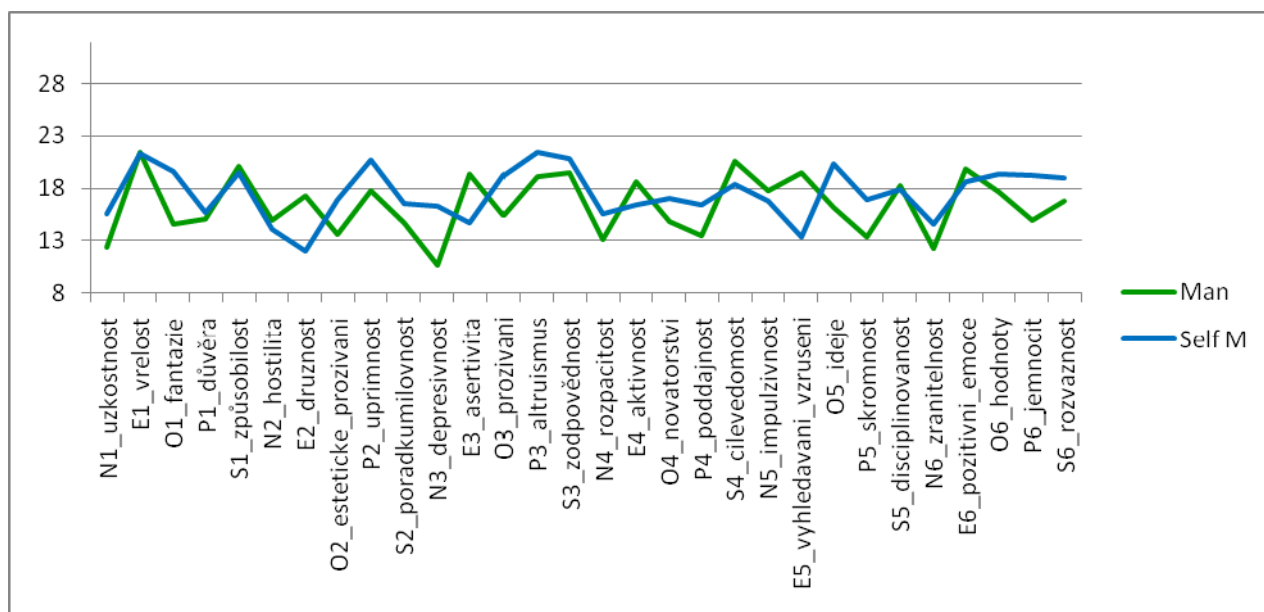
Tabulka dokumentuje statisticky průkazné rozdíly v subškálách testu NEO-PI-R mezi sebeuposouzením žen a popisem „normální ženy“ ženami. Kladné t znamená, že ženy dosahují průkazně vyšších skóre v dané subškále, než-li jejich „normální žena“, záporné t má význam opačný. Konkrétně tedy ženy dosahují statisticky průkazně vyšších skóre při sebeuposouzení ve škálách O1 fantazie, P2 upřímnost, O3 prožívání, S3 zodpovědnost, O4 novátorství, N5 impulzivnost, O5 ideje, P5 skromnost a O6 hodnoty a statisticky průkazně nižších skóre v sebeuposouzení ve škálách E2 družnost a E5 vyhledávání vzrušení.

Tabulka 2: Párový t-test pro subškály testu NEO-PI-R osobnosti (sebeopojetí - normální žena), soubor: ženy

Gender	Pair	Dimension	Mean	SD	95% CIoD Lower	95% CIoD Upper	t	df	Sig. (2- tailed)
Woman	Pair 3	O1_fantazie	3,148	6,814	1,704	4,591	4,334	97	0
Woman	Pair 7	E2_druznost	-3,511	6,168	-4,818	-2,204	5,340	97	0
Woman	Pair 9	P2_uprimnost	2,727	6,619	1,325	4,13	3,865	97	0
Woman	Pair 13	O3_prozivani	1,216	4,507	0,261	2,171	2,531	97	0,013
Woman	Pair 15	S3_zodpovednost	1,659	6,015	0,385	2,934	2,587	97	0,011
Woman	Pair 18	O4_novatorstvi	1,625	5,598	0,439	2,811	2,723	97	0,008
Woman	Pair 21	N5_impulzivnost	1,448	5,164	0,348	2,549	2,616	97	0,011
Woman	Pair 22	E5_vyhledavani_vzruseni	-1,276	5,345	-2,415	-0,137	2,226	97	0,029
Woman	Pair 23	O5_ideje	4,448	7,193	2,915	5,981	5,768	97	0

Woma n	Pair 24	P5_skmnost	1,448	5,26 5	0,326	2,57	2,566	9 7	0,012
Woma n	Pair 28	O6_hodnoty	1,839	3,20 2	1,157	2,522	5,357	9 7	0

Muži. V grafu č.2 jsou vyneseny průměrné skóry sebeposouzení mužů (modrá křivka, označení Self M) a průměrné skóry posouzení „normálního muže“ muži (zelená křivka, označení Man).

Graf 2: Průměrné hrubé skóry subškál: sebeposouzení mužů (SelfM) a posouzení "normálního muže" muži (Man)

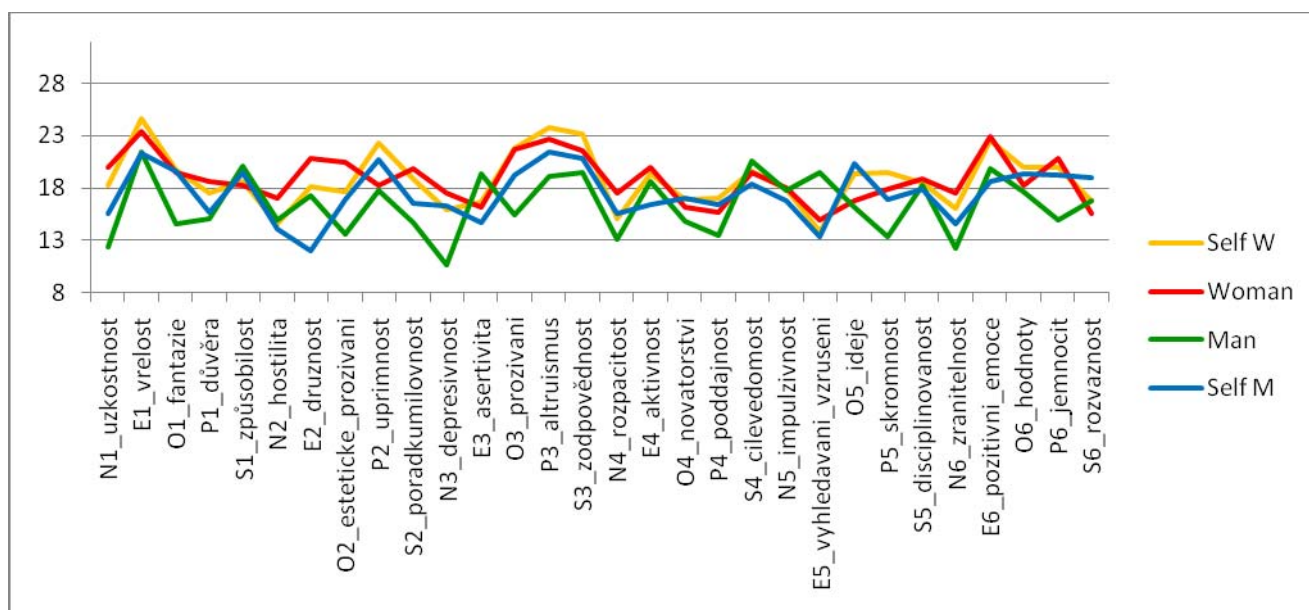
Tabulka č.3 dokumentuje statisticky průkazné rozdíly v subškálách testu NEO-PI-R mezi sebeposouzením mužů a popisem „normálního muže“ mužskými respondenty. Kladné t znamená, že muži dosahují průkazně vyšších skóre v dané subškále, než-li jejich „normální muž“, záporné t má význam opačný. Konkrétně tedy muži dosahují statisticky průkazně vyšších skóre při sebeposouzení ve škálách O1 fantazie, O2 estetické prožívání, P2 upřímnost, N3 depresivnost, O3 prožívání, P3 altruismus, S3 zodpovědnost, O4 novátorství, O5 ideje, a O6 hodnoty a statisticky průkazně nižších skóre v sebeposouzení ve škálách E2 družnost, E3 asertivita a E5 vyhledávání vzrušení (hvězdičkou označené výsledky jsou shodné s výsledky žen ve vztahu k jejich normální ženě). Na rozdíl od žen u mužů panuje shoda v subškále P5 skromnost.

Tabulka 3: Párový t-test pro subškály testu NEO-PI-R osobnosti (sebepečetí - normální muž), soubor: muži

Gender	Pair	Dimension	Mean	SD	95% CIoD Lower	95% CIoD Upper	t	df	Sig. (2- tailed)
Man	Pair 3	O1_fantazie	5,636	6,58 7	2,716	8,557	4,014	35	0,001
Man	Pair 7	E2_druznost	-5,5	6,07 7	-8,194	-	-	35	0
Man	Pair 8	O2_esteticke_prozivani	2,136	4,69	0,055	4,217	2,135	35	0,045

Man	Pair 9	P2_uprimnost	3,864	5,89	1,248	6,479	3,072	35	0,006
Man	Pair 11	N3_depresivnost	4,091	7,09	0,944	7,238	2,704	35	0,013
Man	Pair 12	E3_asertivita	-	6,14	-6,18	-	-	35	0,015
Man	Pair 13	O3_prozivani	3,455	4,01	1,221	4,779	3,507	35	0,002
Man	Pair 14	P3_altruismus	3,273	5,02	1,045	5,501	3,055	35	0,006
Man	Pair 15	S3_zodpovednost	3,409	6,50	0,524	6,294	2,457	35	0,023
Man	Pair 18	O4_novatorstvi	3,091	5,58	0,617	5,565	2,598	35	0,017
Man	Pair 19	P4_poddajnost	3,364	5,94	0,73	5,998	2,656	35	0,015
Man	Pair 22	E5_vyhledavani_vzruseni	-	4,57	-7,802	-	-	35	0
Man	Pair 23	O5_ideje	5,773	7,24	1,651	8,076	3,148	35	0,005
Man	Pair 28	O6_hodnoty	4,864	7,24	1,651	8,076	3,148	35	0,005
Man	Pair 29	P6_jemnocit	2,318	3,53	0,75	3,887	3,074	35	0,006
Man	Pair 30	S6_rozvaznost	3,227	5,19	0,926	5,529	2,916	35	0,008
Man			3,318	6,28	0,533	6,104	2,477	35	0,022

Celkový pohled na shody a rozdíly v sebeposouzení a posouzení normálního člověka v závislosti na pohlaví ilustruje poslední graf.

Graf 3: Průměrné skóry v jednotlivých subškálách NEO-PI-R

Diskuse

Norma je kritérium, ke ktorému vzťahujeme posudzovanie a hodnotenie. Rodové normy jsou spoločensky ukotvené stereotypy o tom, jaký je, resp. by měl být „normální muž“ a „normální žena“. K těmto normám vzťahuje a s těmito představami konfrontuje člověk také vlastní sebezpojetí. Podle našich zjištění z dotazníkových šetření a fokusních rozhovorů jsou „normální muž“ a „normální žena“ vnímání spíše jako konvenční, konzervativní, „usedlí“ lidé, kteří pokud možno nevystupují ze zažitého a ověřeného, drží se platných a osvědčených zvyklostí a norem, jsou jen omezeně kultur, čestné a přímé jednání, dodržování pravidel a spolehlivost jim nejsou zrovna vlastní, jsou egoističtí a družní. Normální ženy jsou vnímány buď jako usedlé a bodré panímámy nebo jako moderní „blondýny“, normální muži jsou pojímání klasicky maskulinně (živitel rodiny, praktický, asertivní, s pozitivním vztahem k hospodě a televiznímu sportu) (srv. např. Havigerová, 2010).

V pěti základních dimenzích osobnosti dle modelu Big five panuje shoda mezi tím, jak vnímáme sebe sama a tím, jakého člověka si představujeme pod označením „normální“ (míněno osobu stejného pohlaví). Z výsledku dedukujeme, že při posuzování normality v základních rysech osobnosti platí, že „podle sebe soudím tebe“ neboli že „normální je ten, kdo je mi podobný“. Rozdíly však byly shledány v několika subškálách.

Vycházíme-li z předpokladu, že **rozdíl** v sebezposouzení a posouzení normálního člověka stejného pohlaví reprezentuje skutečnost, že v dané škále se respondenti cítí být odchýleni od své vlastní představy toho, co je pro jejich pohlaví „normální“ – jinými slovy, že sami sebe v daných škálách vnímají jako „nenormální“. Studenti a studentky dálkového studia **vnímají sami sebe** (oproti normálnímu člověku stejného pohlaví) jako obecně **otevřenější v prožívání** (ve pěti ze šesti subškál dosahují vyššího skóru v sebezposouzení), **upřímnější a zodpovědnější, méně družné a vyhledávající méně vzrušení**. Konkrétně respondenti obou pohlaví sami sobě přisuzují zajímavější vnitřní svět a bohatší fantazii, větší schopnost zhodnotit a prožívat u sebe a s ostatními pestřejší emoční bohatství, dávají spíše přednost novým a rozmanitým činnostem oproti rutinním a známým, jsou více intelektuálně zvědaví a otevření novým a neotřelým myšlenkám a názorům a jsou ochotnější ověřovat sociální, politické a religiozní hodnoty a mají méně dogmatické myšlení. **Ženy** se vnímají dále jako **impulzivnější a skromnější**, než jejich představa „normální ženy“. **Muži** se vnímají navíc jako **senzitivnější pro umění a krásu, více altruističtí, více depresivní a méně asertivní** (méně dominantní a méně se prosazují), nežli jejich představa „normálního muže“. V těchto charakteristikách jsou tedy naši respondenti „nenormální“.

Závěr

Výsledky nelze spolehlivě zobecňovat: výzkumný soubor je nevelkého rozsahu, patrný je vliv složení výzkumného souboru, který se ze ¾ skládá ze studentů kombinované formy studia (studium při zaměstnání) oborů z oblasti pomáhajících profesí. Na místě by bylo posouzení výsledků z hlediska profesní orientace, nejen podle rodu respondentů. Tyto a další výpočty jsou v procesu zpracování. Již nyní pracujeme s dotazníky a jejich výsledky klinicky, v rámci seminářů k předmětu Psychologie osobnosti, kde se pomocí nich snažíme odkrývat stereotypy ve vnímání genderových norem a reflexivně zpracovávat jejich vliv na praxi v oblasti pomáhajících profesí.

Literatura

HŘEBÍČKOVÁ, M., 2004, NEO osobnostní inventář (podle NEO-PI-R P. T. Costy a R. R. McCrae). Praha: Testcentrum.

HAVIGEROVÁ, J.M., HAVIGER, J., 2010, Pedagogové, informatici a implicitní deskriptory normality. *Pedagogická orientace*, roč. 20, č. 1, s. 80–103.

Abstrakt

Příspěvek se snaží odpovědět na otázku, zda a do jaké míry jsou obecné koncepty normality ovlivněny principem projekce. Jako teoretické východisko byla použita teorie Big 5, metoda NEO-PI-R. Respondenti: studenti kombinované formy studia oborů z oblasti pomáhajících profesí (psychologie, pedagogika a sociální práce) a z opačného profesního spektra (informační technologie). Byly sledovány rozdíly mezi sebesouzením a posouzením normálního člověka shodného pohlaví.

Klíčová slova

normalita, big five, NEO-PI-R, normální muž, normální žena, sebesouzení

ROZDIELY V POSTOJOCH K DOMÁCEMU NÁSILIU MEDZI TROMI NÁRODNOSŤAMI ¹

Katarína Hannelová, Barbora Kanclířová
Ústav aplikovanej psychológie, FSEV UK, Bratislava
hannelova@fses.uniba.sk

Úvod

Téma domáceho násilia sa do pozornosti odborníkov dostala pomerne neskoro. Predmetom výskumu sociológov a psychológov sa stala na začiatku 70-tych rokov minulého storočia v čase, keď sa začali oficiálne evidovať prípady zneužívania detí a keď vznikali útulky a domy pre týrané ženy (Gelles, 1985). V súčasnosti sa problematikou domáceho násilia prakticky zaoberajú mnohé organizácie a výskumne ju spracúvajú mnohé štúdie, ale chápanie domáceho násilia nie je jednotné. Jednou z príčin nejednotnosti sú rozdiely medzi kultúrami a nejednotná terminológia (Gelles, 1985, Bodnárová, Filadelfiová, 2002).

Chápanie pojmu domáce násilie postupne bralo do úvahy rôzne aspekty, pričom v súčasnosti zahŕňa nielen násilie voči ženám. Podmienkou zaradenia násilia fyzického i psychického do kategórie domáce násilie je osobný vzťah obeť a páchatel'a. Do kategórie domáceho násilia sa zaraďuje fyzické a psychické násilie, pri ktorom je medzi obeťou a páchatel'om osobný vzťah (Bodnárová, Filadelfiová, 2002).

V postojoch k domácejmu násiliu sa často odrážajú rozdiely v kultúre dané geografickým regiónom, národnými hranicami alebo náboženským či etnickým pôvodom. Dokazujú to štúdie, ktoré skúmali postoje v rôznych krajinách a kultúrach. Sociokultúrne činitele, ktoré obsahujú rozdiely sociálno-politické, ekonomické, historické, bývajú v takýchto štúdiách dôležitejšími faktormi než rozdiely medzi pohlaviami. V práci Nayak B.N., et al. (2003) sa sledovali postoje voči násiliu na ženách u vysokoškolských študentov z Indie, Japonska, Kuvajtu a USA. Násilie tolerovali najmenej muži aj ženy z USA, naopak najtolerantnejší postoj k domácejmu násiliu mali muži a ženy z Kuvajtu. Akceptácia násilia sa spája aj s nízkym prispôbením sa kultúre, ako sa potvrdilo na vzorke študentov s juhoázijským pôvodom žijúcimi v Kanade (Bhannot, Senn, 2007).

Názory obyvateľov Slovenska na prejavy násilia sú často tolerantné a ľahostajné, poznačené stereotypmi najmä v postavení mužov a žien v spoločnosti. Bodnárová a Filadelfiová (2003) uvádzajú, že až jedna pätina slovenskej populácie sa domnieva, že nie je potrebné zasahovať v prípade domáceho násilia, ktoré je vecou rodiny. Napriek tomu súčasný stav sa vyznačuje relatívne silným povedomím o potrebe evidovať, analyzovať domáce násilie na Slovensku a podporovať rôzne formy pomoci obetiam domáceho násilia.

V predkladanej štúdií bolo cieľom porovnať postoje k domácejmu násiliu u obyvateľov Slovenskej republiky, Veľkej Británie a Francúzska. Stanovili sme si nasledujúce výskumné otázky:

- Existuje rozdiel medzi národnosťami v postoji voči obeť domáceho násilia?
- Existuje rozdiel v akceptácii domáceho násilia na vlastnej osobe podľa národnosti?
- Existuje rozdiel medzi národnosťami v miere angažovania sa v situácii domáceho násilia v pozícii svedka?

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia úlohy KEGA 3/7297/09

- Existuje rozdiel medzi národnosťami v chápaní foriem domáceho násillia?
- Existuje rozdiel medzi národnosťami v hľadani pomoci pre obeť domáceho násillia?

Metóda

Výberový súbor tvorili dospelí muži a ženy slovenskej, britskej a francúzskej národnosti, ktorí žili trvale alebo prechodne na území Slovenskej republiky. Výber vzorky bol ovplyvnený kritériom dostupnosti. Participanti slovenskej a britskej národnosti boli zamestnancami medzinárodnej školy s vyučovacím jazykom anglickým. Participanti francúzskej národnosti boli získaní cez sprostredkovateľku, ktorá oslovila francúzsku komunitu žijúcu v Bratislave. Zo slovenských a britských participantov väčšina pracovala ako učelia, francúzsku vzorku tvorili najmä ženy v domácnosti. Pre každú národnosť bolo distribuovaných 33 dotazníkov, spolu 99. Celkový počet participantov po odovzdaní a spracovaní dotazníkov bol 85, z toho 32 slovenskej národnosti, 27 britskej národnosti a 26 francúzskej národnosti. Z celkovej vzorky bolo 60 žien (70,6 %) a 25 mužov (29,4 %). Čo sa týka vzdelania, 81,2 % bolo vysokoškolsky vzdelaných. Z hľadiska rodinného stavu bolo najviac participantov vydatých/ženatých (55,3 %), 25,9 % slobodných, 10,6 % žijúcich v partnerskom zväzku a 8,3 % rozvedených alebo ovdovených. Všetci participanti boli informovaní o účele výskumu a bola zaručená ich anonymita.

Na zisťovanie odpovedí na výskumné otázky bol zostavený dotazník, v ktorom boli úvodné položky zamerané na sociodemografické údaje a ďalšie položky boli zamerané na zisťovanie jednotlivých zložiek postojov k domácej násilliu. Sedem položiek malo podobu uzavretej otázky s možnosťou voľby z viacerých odpovedí a 12 položiek tvorili výroky s 5-stupňovou Likertovou škálou. Dotazník bol zostavený v slovenskom jazyku, potom sme zabezpečili jeho preklad do anglického a francúzskeho jazyka.

Výsledky

Postoje k domácej násilliu sme vyhodnocovali tak, že sme vytvorili sumačný index z 12 položiek posudzovaných na Likertovej škále, ktorý mohol dosahovať hodnoty od 12 do 60 bodov. Vyššie skóre indikovalo vyššiu mieru tolerancie domáceho násillia. Rozloženie tejto premennej nebolo normálne, preto sme pri overovaní rozdielov medzi národnosťami vychádzali z mediánov a použili neparametrické testy. Výsledky sú v tabuľke č. 1. Rozdiely v postojoch k domácej násilliu medzi národnosťami boli štatisticky významné a potvrdili sa ako vyššia tolerancia voči domácej násilliu u Francúzov oproti Slovákom a Britom.

Tabuľka č. 1: Rozdiely medzi národnosťami v postoji voči obeť domáceho násillia

	GMdn	Kruskal-Wallis		U-test Slováci vs. Briti		U-test Slováci vs. Francúzi		U-test Francúzi vs. Briti	
		K-W	p	U	p	U	p	U	p
Slováci	16,4	18,6	< 0,001	415	< 0,799	158,5	< 0,001	158	< 0,001
Briti	15,7								
Francúzi	20,4								

Pri hľadaní odpovede na otázku o rozdieloch medzi národnosťami v akceptácii domáceho násillia na vlastnej osobe sme vychádzali z frekvencie výskytu akceptovania a neakceptovania násillia na vlastnej osobe. Údaje sú v tabuľke č. 2.

Tabuľka č. 2: Frekvencie akceptovania a neakceptovania domáceho násillia na vlastnej osobe

		Slováci	Briti	Francúzi	Spolu
Vôbec neakceptuje	N	30	25	20	75
	%	93,7	96,2	74,1	88,2
Akceptuje	N	2	1	7	10
	%	6,3	3,8	25,9	11,8
Spolu	N	32	26	27	85
	%	100	100	100	100

Z tabuľky č. 2 je zrejmé, že väčšina participantov by vôbec nedokázala zniesť domáce násillie páchané na ich osobe. Rozdiely medzi národnosťami sme testovali chi-kvadrátovým testom, ktorého hodnota poukazuje na štatisticky významný rozdiel: $\chi^2(2) = 7,724$, $p = 0,021$. Tento rozdiel možno na základe údajov z tabuľky č. 2 pripísať vyššej akceptácii domáceho násillia u občanov Veľkej Británie oproti občanom Slovenskej republiky a Francúzska.

Spôsob reakcie na domáce násillie a angažovanie sa z pozície svedka domáceho násillia sme zisťovali z odpovedí, ktoré si mohli participanti vybrať zo siedmich možností (voľbou jednej alebo viacerých odpovedí):

- dohovorím násillníkovi / snažím sa ho zastaviť
- oznámim to polícii osobne
- oznámim to polícii, ale anonymne
- poskytnem útočisko obeti
- je to každého súkromná vec
- nezasiahnem, lebo sa obávam, že obeti môžem zhoršiť situáciu
- iné

Údaje o frekvencii odpovedí sú v tabuľke č. 3. Na zistenie štatistickej signifikantnosti rozdielov medzi národnosťami sme použili Pearsonov chi-kvadrát, pričom sme vyhodnocovali každú možnosť odpovede osobitne. Ani jedna z hodnôt chi-kvadrátu nedosiahla signifikantnú úroveň, najbližšie k 5-percentnej hladine štatistickej významnosti bola hodnota $\chi^2(2) = 6,689$, $p = 0,056$ pre odpoveď *je to každého súkromná vec*. Túto odpoveď uviedlo 11 % britských participantov, ale nikto zo Slovákov a Francúzov.

Tabuľka č. 3: Angažovanie sa v situácii domáceho násillia z pozície svedka

		Slováci	Briti	Francúzi	Spolu
Dohovorím násillníkovi	N	12	13	11	36
	%	37,5	48,1	42,3	
Oznámim to polícii osobne	N	9	13	12	34
	%	28,1	48,1	46,2	
Oznámim to polícii anonymne	N	6	2	3	11
	%	18,8	7,4	11,5	
Poskytnem útočisko obeti	N	24	17	15	56
	%	75	63	57,7	
Je to každého súkromná vec	N	0	3	0	3
	%	0	11,1	0	
Nezasiahnem z obavy zhoršenia situácie obete	N	1	4	0	5
	%	3,1	14,8	0	

Iné	N	7	6	6	19
	%	21,9	22,2	23,1	

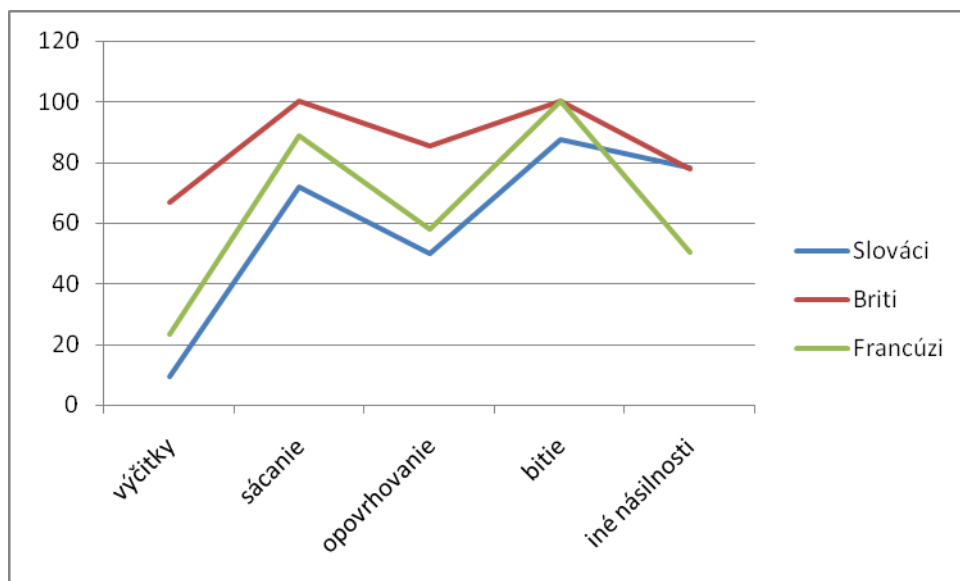
Z absolútnych aj relatívnych hodnôt v tabuľke č. 3 možno určiť aj najčastejšie uvádzanú reakciu na situáciu domáceho násillia v pozícii svedka. Vo všetkých troch skupinách by väčšina participantov najčastejšie reagovala tak, že poskytne útočisko obei. Druhou reakciou u participantov slovenskej národnosti bolo dohováranie násilníkovi a snaha zastaviť ho, u Francúzov osobné oznámenie polícii, u participantov z Veľkej Británie sa rovnako často vyskytla možnosť dohovorenia násilníkovi a osobného oznámenia na polícii. Zriedkavou reakciou je ignorovanie domáceho násillia (*je to každého súkromná vec*) a nezasahovanie z obavy o zhoršenie situácie obei. Viac než 20 % participantov z každej národnosti uvádzali aj iné možnosti riešenia.

Pri analýze chápania foriem domáceho násillia sme vychádzali z odpovedí na položku v dotazníku, v ktorej participant mal vyznačiť v zozname 17 prejavov tie, ktoré považuje za domáce násillie. Z celej výskumnej vzorky najviac participantov označilo za prejav domáceho násillia škrtenie (96,5 %), bitie a ohrozovanie zbraňou (obidva prejavy 95,3 %) a vyhrážanie sa bitím (92,9 %). Najmenej často vybrali participantí vyčítanie rôznych vecí (31,8 %).

Pri porovnávaní národností pomocou Pearsonovho chi-kvadratu sme vychádzali z kontingenčných tabuliek pre jednotlivé prejavy domáceho násillia. Z celkového počtu 17 posudzovaných foriem domáceho násillia sa jednotlivé národnosti líšili v piatich: vyčítanie rôznych vecí; sácanie a strkanie; opovrhovanie a podceňovanie; bitie; iné násillnosti. Rozdiely medzi národnosťami v týchto piatich prejavoch domáceho násillia ilustruje graf č. 1.

Vyčítanie rôznych vecí uvádza ako formu domáceho násillia až 66,7 % participantov z Veľkej Británie, kým u Slovákov sa táto forma vyskytla len v 9,4 %, u Francúzov v 23,1 % ($\chi^2(2) = 23,481$, $p < 0,001$). Ďalšou formou domáceho násillia, pri ktorej boli zistené rozdiely medzi národnosťami bolo sácanie / strkanie, ktoré považujú za prejav domáceho násillia všetci Briti, ale len 71,9 % Slovákov a 88,5 % Francúzov ($\chi^2(2) = 9,759$, $p = 0,006$). Štatisticky významný rozdiel sa potvrdil aj pre prejavy opovrhovania a podceňovania ($\chi^2(2) = 8,375$, $p = 0,015$), ktoré za domáce násillie považuje 85,2 % Britov, ale len 57,7 % Francúzov a 50 % slovenských participantov. Prejavy kopania, hryzenia a bitia považujú za domáce násillie všetci oslovení Briti aj Francúzi, ale len 87,5 % Slovákov ($\chi^2(2) = 6,952$, $p = 0,034$). Iné násillnosti než 16 uvedených v zozname považovalo za prejav domáceho násillia 77,8 % Britov a 78,1 % Slovákov, ale len 50 % Francúzov ($\chi^2(2) = 6,649$, $p = 0,037$).

Graf č. 1: Rozdiely medzi národnosťami v chápaní prejavov domáceho násillia

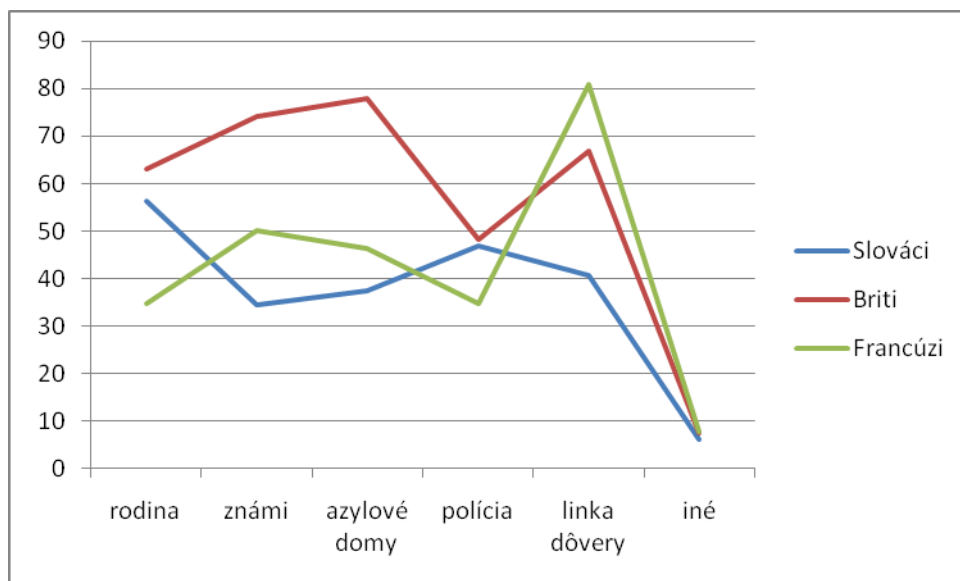
Pri zisťovaní najúčinnější pomoci pre obe domáceho násilia mali participanti možnosť vyberať jednu alebo viac zo šiestich kategórií: rodina, priatelia a známi, azylové domy, polícia, volanie na linku dôvery a iné. Frekvencie výskytu jednotlivých odpovedí sú v tabuľke č. 4. Participanti z Veľkej Británie považovali za najúčinnější pomoc v azylových domoch, Slováci pomoc u rodiny, Francúzi zavolanie na linku dôvery.

Tabuľka č. 4: Frekvencie odpovedí o najúčinnější pomoci pre obe domáceho násilia

		Slováci	Briti	Francúzi	Spolu
Pomoc u rodiny	N	18	17	9	44
	%	56,3	63	34,6	
Pomoc u priateľov a známych	N	11	20	13	44
	%	34,4	74,1	50	
Pomoc v azylových domoch	N	12	21	12	45
	%	37,5	77,8	46,2	
Pomoc u polície	N	15	13	9	37
	%	46,9	48,1	34,6	
Zavolanie na linku dôvery	N	13	18	21	52
	%	40,6	66,7	80,8	
iné	N	2	2	2	6
	%	6,3	7,4	7,7	

Štatisticky významné rozdiely medzi národnosťami sa potvrdili v troch možnostiach pomoci obetiam domáceho násilia: u priateľov a známych $\chi^2(2) = 9,290$, $p = 0,009$, v azylových domoch $\chi^2(2) = 10,228$, $p = 0,006$ a zavolaním na linku dôvery $\chi^2(2) = 10,236$, $p = 0,009$. Uvedené rozdiely sú zrejmé aj z grafu č. 2.

Graf č. 2: Najúčinnější pomoc pre obe domáceho násilia v názoroch troch národností

Diskusia

Spracovanie údajov z výskumu prinieslo zaujímavé, hoci nie jednoznačné výsledky. V postoji k obeti domáceho násillia vyjadrili výraznejšiu netoleranciu násillia Briti a Slováci oproti Francúzom. Pri hľadani odpovede na druhú výskumnú otázku však boli výsledky prekvapivo odlišné, britskí participanti boli ochotní akceptovať domáce násillie vo väčšej miere než Slováci a Francúzi. V tretej otázke sa nepotvrdili rozdiely a všetky tri národnosti zhodne vybrali z možností vlastného angažovania sa najčastejšie poskytnutie útočiska pre obeť. V otázke chápania foriem domáceho násillia sa v 12 prejavoch ukázala podobnosť národností, ale v piatich sa potvrdili rozdiely, najčastejšie sa odlišovali britskí participanti, ktorí uvádzali najmä vyčítanie rôznych vecí a opovrhovanie či podceňovanie častejšie než Slováci a Francúzi. V poslednej výskumnej otázke sa potvrdili odlišnosti v tom, že slovenskí participanti v porovnaní s Britmi aj Francúzmi považujú v oveľa menšej miere za účinné hľadanie pomoci u priateľov a známych a zavolanie na linku dôvery. Oproti Britom ďalej slovenskí participanti výrazne menej uvádzali pomoc v azylových domoch.

Výsledky naznačujú, že rozdiely v postojoch k domácej násilliu existujú, hoci z našich údajov nie je možné ich zovšeobecniť. Niektoré zo zistených rozdielov medzi národnosťami by sa dali pripísať tomu, že chýba jednotná definícia domáceho násillia (Gelles, 1985). Tým by sme mohli vysvetliť nekonzistentnosť odpovedí i potvrdených rozdielov medzi národnosťami. Napríklad britskí respondenti chápali formy domáceho násillia širšie (vyčítanie a opovrhovanie uvádzali oveľa častejšie než Francúzi a Slováci), čo sa potom odrazilo aj v rozdieloch pri akceptácii domáceho násillia na vlastnej osobe.

Za dôležité považujeme to, že sa nepotvrdila v minulosti zisťovaná tolerancia a ľahostajnosť v názoroch slovenských občanov na domáce násillie (Bodnárová, Filadelfiová 2003). Ak by sme tieto výsledky získali na reprezentatívnom súbore, znamenalo by to pozitívny posun v postojoch k domácej násilliu v smere vyššej vnímavosti a iniciatívy. Nami oslovení participanti však nepredstavujú reprezentatívny výber, ako skupina sú špecifickí v tom, že pracujú v medzinárodnej komunite väčšinou ako učitelia a vyhranenosť ich postojov tým mohla byť ovplyvnená. Špecifickým znakom postojov našich slovenských participantov je aj tendencia reagovať častejšie anonymne. Oproti britským a francúzskym participantom boli Slováci menej naklonení riešiť situácie domáceho násillia otvorene. Napriek tomu však prejavovali aktívny postoj pri riešení domáceho násillia.

Na záver možno konštatovať, že napriek veľmi podobnému sociokultúrnemu pozadiu národností z jedného kontinentu sa vo výskume potvrdilo, že chápanie domáceho násillia sa vo viacerých aspektoch odlišuje, ale účastníci všetkých troch národností prejavovali vnímavosť a iniciatívu v postojoch k fyzickému i psychickému násilliu.

Literatúra

- BHANOT, S., SENN, CH., 2007, Attitudes Towards Violence Against Women In Men of South Asian Ancestry: Are Acculturation and Gender Role Attitudes Important Factors? *Journal of Family Violence*, 22, 1, 25-31.
- BODNÁROVÁ, B., FILADELFIOVÁ, J., 2002, Domáce násillie na Slovensku. Bratislava: Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny.
- BODNÁROVÁ, B., FILADELFIOVÁ, J., 2003, Domáce násillie a násillie páchané na ženách v SR. Bratislava: Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny.
- GELLES, R.J., 1985, Family violence. *Annual Review of Sociology*, 11, 347-367.
- NAYAK, B.N., BYRNE, A.CH., MARTIN, K.M., ABRAHAM, G.A., 2003, Attitudes Toward Violence Against Women: A Cross-Nation Study. *Sex roles*, 49, 7/8, 333-342.

Abstrakt

Cieľom exploračného výskumu bolo zistiť, či sú rozdiely v postojoch k domácemu násilliu medzi tromi národnosťami. Výskumnú vzorku tvorilo 85 respondentov, ktorí boli slovenskej, britskej a francúzskej národnosti. Účastníkom bol predložený dotazník, zameraný na zistenie jednotlivých zložiek postoja. Výsledky výskumu ukázali, že rozdiely v postojoch medzi národnosťami existujú, ale nie sú konzistentné. V čiastkových analýzach buď neboli zistené rozdiely medzi národnosťami, alebo sa naopak potvrdili významné rozdiely. Výsledky možno preto interpretovať tak, že žiadna z troch skúmaných národností nemôže byť označená celkovo za najtolerantnejšiu v postojoch voči domácemu násilliu alebo naopak za najmenej tolerantnú. Nejednotnosť odpovedí mohla vzniknúť rôznym chápaním domáceho násillia.

Abstract

This research has been aimed at finding out the existence of differences in attitudes towards domestic violence among three different nationalities: the British, French and Slovak. The research sample consisted of 85 participants of 3 nationalities (Slovak, British and French). The questionnaire was constructed to find out three components of attitude. The results indicate that there are some differences in attitudes towards domestic violence among the nationalities. However, a lack of consistency among partial results has been identified. Therefore, it is impossible to determine the most or the least tolerant nationality. The reason for this are differences in understanding of the term domestic violence among the nationalities.

KRÁTKODOBÉ EFEKTY HRANIA NÁSILNEJ VIDEOHRY V ZÁVISLOSTI OD OSOBNOSTNÝCH VLASTNOSTI AGRESIVITY A SEBAKONTROLY

Bibiána Kováčová Holevová
Katedra psychológie FF UPJŠ, Košice
bibiana.holevova@centrum.cz

Teoretické východiská

Hranie videohier je pomerne rozšírenou formou trávenia (voľného) času. Vo svojej podstate sú videohry počítačové programy (hrací software) vytvorené za účelom pobavenia, implementované v rámci počítačov, resp. hracích konzol (Game boy, Sony Playstation, X-Box...). Znepokojenie, ktoré sa v súvislosti s hraním videohier objavilo, súvisí najmä s potenciálnym negatívnym vplyvom hrania videohier na myslenie, cítenie či správanie človeka. Konkrétnejšie, hranie násilných videohier je častokrát dávanej do súvislostí s agresiou či agresivitou hráča/ky.

Agresia, resp. agresívne správanie je „akákoľvek forma správania uskutočňovaná s cieľom ublížiť alebo zraniť žijúcu bytosť, ktorá je motivovaná vyhnúť sa takémuto ohrozeniu“ (Baron, Richardsonová, 1994, s.7). Jednoduchšie by sa agresia dala definovať ako zámerné ubližovanie, spôsobovanie negatívnych dôsledkov (resp. smerovanie k týmto dôsledkom). Jej dôležitým znakom je cieľavedomý charakter a úmysel, s ktorým jedinec zámerné ubližuje niekomu inému (Lovaš, 2008a). Agresiu vyvolávajú určité vonkajšie okolnosti a podnety, ale ovplyvňujú ju i rôzne biologické, osobnostné a sociálne faktory. Pravdepodobne najspôľahlivejším situačným faktorom agresie je provokácia (Anderson, 2000). Agresivita sa definuje ako osobnostná vlastnosť, pohotovosť ku agresívnemu konaniu, resp. prejavovanie tendencie správať sa agresívne (Lovaš, 2008a) a považuje sa za osobnostný faktor agresie. Anderson a Dillová (2000) potvrdili, že významným situačným faktorom agresie bolo krátkodobé vystavenie násilným videohram, resp. v kontexte opakovaného hrania násilných videohier sa tento dlhodobý vplyv prejavil i v rámci nárastu agresivity.

Sebakontrola sa definuje ako kontrola jednotlivca nad sebou, aktualizuje sa vtedy, keď je potrebné uprednostniť (dlhodobejšie) nadradené ciele a požiadavky pred správaním, ktoré zodpovedá momentálnemu vnútornému rozpoloženiu (Lovaš, 2008b). Napriek tomu, že potenciálna negatívna súvislosť medzi agresiou, resp. agresivitou a sebakontrolou je všeobecne známa, sebakontrola človeka je v procese agresie častokrát opomínaná.

Cieľ výskumu

Cieľom nášho výskumu bolo experimentálne zistiť vplyv hrania násilnej videohry na (bezprostredné) agresívne správanie, resp. vplyv hrania násilnej videohry na (bezprostredné) agresívne správanie v závislosti od osobnostných vlastností agresivity a sebakontroly.

Hypotézy

H1: Predpokladáme, že respondenti/ky hrajúci násilnú videohru budú po provokácii agresívnejší, než respondenti/ky hrajúci nenásilnú videohru.

H2: Predpokladáme, že agresivita respondenta/ky bude negatívne súvisieť s jeho sebakontrolou.

H3: Predpokladáme, že osobnostná vlastnosť agresivity respondenta/ky bude moderovať vplyv násilnej videohry na agresívne správanie.

H4: Predpokladáme, že osobnostná vlastnosť sebakontroly respondenta/ky bude moderovať vplyv násilnej videohry na agresívne správanie.

Účastníci/čky výskumu

Intenzívnymi konzumentmi videohier sú prevažne mladí ľudia. Respondenti/ky nášho výskumu boli stredoškolskí študenti/ky (N=63) 2. ročníka košického gymnázia. Jednotlivé skupiny respondentov/tiek, ktorí hrali násilnú a nenásilnú videohru, boli vytvorené náhodným rozdelením chlapcov a dievčat, pričom takto vytvorené skupiny boli relatívne rovnocenné ako v miere rodového ($\chi^2=0,750,df=1,p=0,387$), tak i vekového ($\chi^2=0,880,df=1,p=0,348$) zastúpenia.

Tabuľka 1: Rodové a vekové charakteristiky respondentov/tiek v rámci jednotlivých skupín

	ROD		16	VEK	17	Spolu
	Chlapci	Dievčatá				
Nenásilná videohra	14	16	6	24	30	
Násilná videohra	19	14	10	23	33	
Spolu	33	30	16	47	63	

Realizácia výskumu a metódy

Respondenti/ky výskumu boli náhodne rozdelení/é do skupín, kde hrali po dobu 15 min. buď násilnú videohru Carmageddon alebo nenásilnú videohru Colin McRally. Do experimentu sme zaradili videohry, ktoré sa týkali automobilového súťaženia a tieto videohry boli vyberané tak, aby sa líšili len v násilnom obsahu, no nie v iných potenciálnych aspektoch týkajúcich sa podnecovania agresie (miere náročnosti, zábavy, vzrušenia, frustrácie). Cieľom násilnej videohry Carmageddon bolo v časovom limite prostredníctvom „zrážania“ chodcov, zvierat, resp. ničenia iných jazdcov, získavať body. Cieľom nenásilnej videohry Colin McRally bolo v čo najkratšom čase zvládnuť pretekársky okruh v rôznom prostredí.

Pred začatím experimentu, resp. hrania videohry, bolo respondentom/kám povedané, že cieľom výskumu je zistiť vplyv ich schopností na výkon vo videohre. V inštrukcii boli požiadaní/é, aby sa pokúsili podať čo najlepší výkon, ktorý zaznamenali do záznamového hárka. Po zahratí videohry im však bola daná negatívna spätná väzba týkajúca sa ich výkonu vo videohre (provokácia agresie).

Následne mali respondenti/ky zhodnotiť na 5 bodovej posudzovacej škále (1=vôbec,5=velmi) priebeh výskumu, resp. experimentátorku prostredníctvom 4 otázok. Tie boli inšpirované Smitsom a kol. (2004), ktorí vyvinuli nepriamu stratégiu zisťovania agresie (verbálnej), resp. jej inhibície, prostredníctvom analyzovania jednotlivých úrovní: hnev→tendencia→behaviorálny zámer, ako aj ďalším nepriamym spôsobom zisťovania agresie - prostredníctvom hodnotenia experimentátorky (Baron, Richarson, 1994). Jednotlivé miery agresie boli zisťované otázkami:

1. Do akej miery Vás správanie experimentátorky nahnevalo? (prežívanie hnevu)
2. Do akej miery ste mali chuť experimentátorky vynadať? (tendencia k agresii, resp. verbálnej agresii)

3. Do akej miery by ste tak skutočne urobili? (deklarovanie agresie, resp. verbálnej agresie)
 4. Akú známku by ste experimentátorke za vedenie experimentu dali? (agresívne správanie)

Tieto otázky administrovala iná experimentátorka. Respondenti/ky boli upovedomení/é, že ich hodnotenie bude zohľadnené pri odmeňovaní experimentátorky za dnešné vedenie výskumu, aby bolo zdôraznené, že svojim hodnotením môžu experimentátorke poškodiť. Agresia bola zisťovaná nepriamo a anonymne, najmä pre snahu vyhnúť sa sociálne žiaducim odpovediam.

Ďalej boli od respondentov/tiek získavané informácie o miere ich osobnostných vlastností, agresivite a sebakontroly, dotazníkmi:

Dotazník agresivity (Buss, Perry, 1992): pozostáva 29 položiek, zo 4 subškál zisťujúcich fyzickú a verbálnu agresivitu, zlosť a hostilitu, koeficient alpha pre celý dotazník bol 0,872. Dotazník sebakontroly (Tangney, Baumeister, Boon, 2004): pozostáva z 35 položiek, koeficient alpha bol 0,855.

Následne bol respondentom/kám povedaný skutočný cieľ výskumu, bolo im poďakované za účasť a boli im zodpovedané prípadné otázky.

Výsledky

Dáta boli spracované štatistickým programom SPSS 15.0 prostredníctvom jedno (rozdiely medzi respondentmi/kami hrajúcimi násilnú a nenásilnú videohru vo vnímaní jednotlivých charakteristík videohier a mier agresie) a dvojjchodovej Anovy (vplyv faktorov typ videohry, agresivity/sebakontroly, resp. ich interakcie na jednotlivé miery agresie). Vzťah agresivity a sebakontroly bol zisťovaný prostredníctvom Pearsonovho korelačného koeficientu.

Zistili sme, že vnímanie hraných videohier jednotlivými skupinami sa skutočne líšilo len v miere násilnosti. Videohra Carmageddon bola v porovnaní s Colin McRally posúdená ako významne násilnejšia (na 4 bodovej posudzovacej škále, 1=vôbec, 4=veľmi), no obe videohry boli vnímané ako relatívne podobné v ukazovateľoch náročnosti, zábavy, vzrušenia a frustrácie.

Tabuľka 2: Vnímanie videohier v rámci respondentov/tiek jednotlivých skupín

VNÍMANIE VIDEOHIER		X	SD	F (Anova)
ŤAŽKÁ	Nenásilná videohra	2,56	1,19	1,700
	Násilná videohra	2,21	0,96	
ZÁBAVNÁ	Nenásilná videohra	2,86	1,39	0,799
	Násilná videohra	2,57	1,17	
VZRUŠUJÚCA	Nenásilná videohra	2,1	1,32	0,876
	Násilná videohra	2,39	1,27	
FRUSTRUJÚCA	Nenásilná videohra	2,00	1,06	0,008
	Násilná videohra	2,03	1,55	
NÁSILNÁ	Nenásilná videohra	1,16	0,72	33,015**
	Násilná videohra	2,72	1,35	

**p<0,01

Porovnaním mier agresie po provokácii (prežívanie hnevu, tendencia k agresii, deklarovanie agresie a negatívne hodnotenie experimentátorky) sme zistili, že u respondentov/tiek hrajúcich násilnú videohru bol v porovnaní s respondentmi/kami hrajúcimi nenásilnú videohru mierny trend v prospech agresívnejších reakcií. Napriek tomu sa

respondenti/ky hrajúci násilnú videohru a respondenti/ky hrajúci nenásilnú videohru po provokácii v jednotlivých mierach agresie štatisticky významne nelíšili. Hypotéza H1 sa nám nepotvrdila.

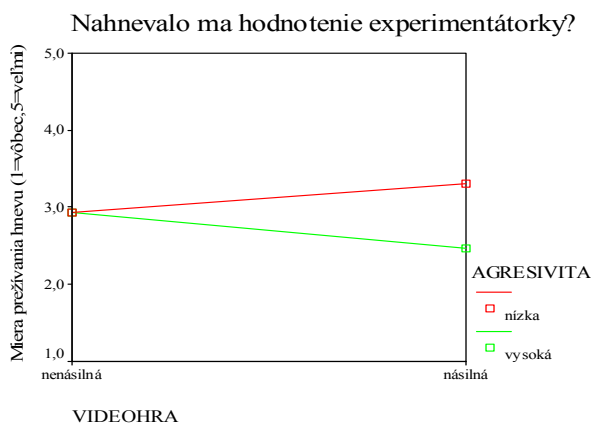
Tabuľka 3: Miera agresie v závislosti od hrania násilnej vs. nenásilnej videohry

MIERA AGRESIE V SKUPINÁCH		X	SD	F (Anova)
PREŽÍVANIE HNEVU	Nenásilná videohra	2,9	1,56	0,003
	Násilná videohra	2,88	1,47	
TENDENCIA K AGRESII	Nenásilná videohra	2,9	1,63	0,120
	Násilná videohra	3,03	1,34	
DEKLAROVANIE AGRESIE	Nenásilná videohra	2,3	1,29	1,608
	Násilná videohra	2,73	1,37	
HODNOTENIE EXPERIMENTÁTOROKY	Nenásilná videohra	2,83	1,18	1,270
	Násilná videohra	3,15	1,06	

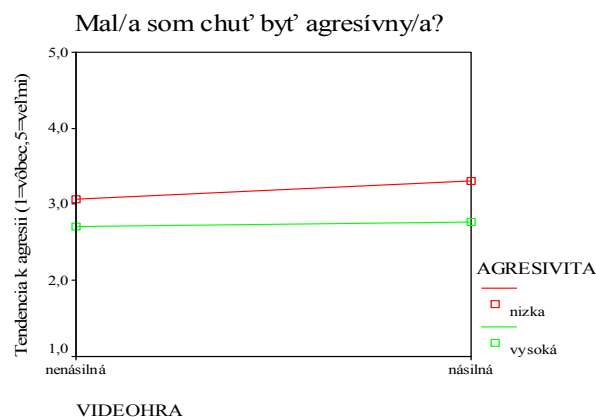
Analyzovaním súvislostí medzi agresivitou a sebakontrolou sme zistili, že miera agresivity negatívne súvisela so sebakontrolou respondenta/ky ($r=-0,712, p<0,01$). Hypotéza H2, na základe ktorej sme predpokladali, že vysoká agresivita človeka súvisí s jeho nízkou sebakontrolou, resp. vysoká sebakontrola jedinca súvisí s jeho nízkou agresivitou, sa nám potvrdila.

V ďalšom kroku sme sa pokúsili preskúmať potenciálny vplyv týchto osobnostných vlastností človeka v kontexte hrania násilnej, resp. nenásilnej videohry, na jednotlivé miery agresie (prežívanie hnevu, tendencia k agresii, deklarovanie agresie, známka/hodnotenie experimentátorky).

Vplyv faktora videohra (násilná/nenásilná), ani vplyv faktora agresivita (vysoká/nízka – vytvorená na základe mediánu hrubého skóre v dotazníku agresivity) na jednotlivé miery agresie/agresivity (prežívanie hnevu, tendencia k agresii, deklarovanie agresie, agresia v podobe negatívneho hodnotenia experimentátorky) nebol významný. Vplyv interakcie videohra * agresivita bol významný v prípade deklarovania agresie ($F=5,855, p<0,05$, vid' graf 3). Respondenti/ky s nižšou agresivitou deklarovali agresiu (Bol/a by som agresívny/a) po zahratí nenásilnej videohry v nižšej miere, no po zahratí násilnej videohry vo vyššej miere, než respondenti/ky s vyššou agresivitou. Hypotéza H3 sa potvrdila len v jednom prípade (vid' grafy 1-4).

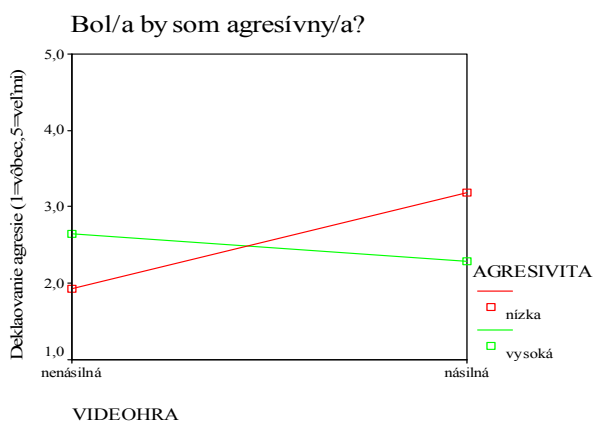

Graf 1: Vplyv faktorov typ videohry agresivita, resp. ich interakcie na prežívanie hnevu po

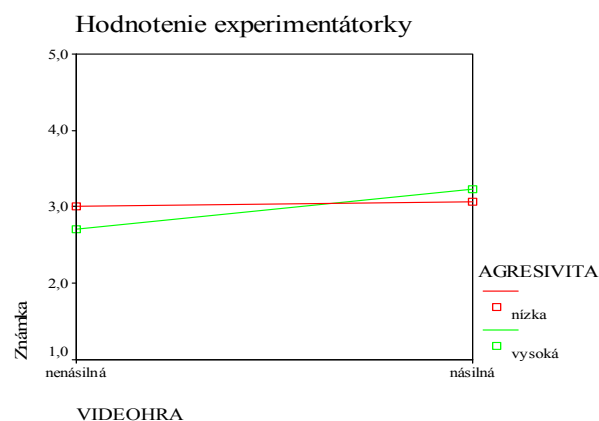
Graf 2: Vplyv faktorov typ videohry, resp. ich interakcie na

provokácii.

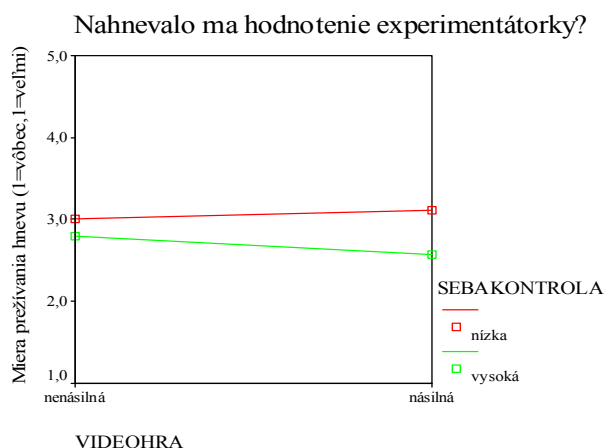
Graf 3: Vplyv faktorov typ videohry, agresivita, resp. ich interakcie na deklarovanie agresie po provokácii.

tendenciu k agresii po provokácii

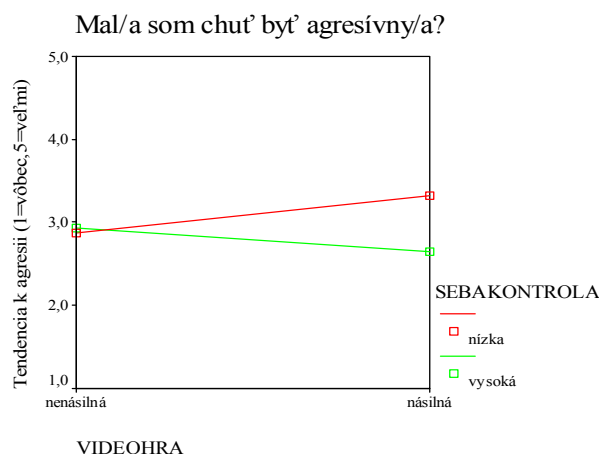

Graf 4: Vplyv faktorov typ videohry, agresivita, resp. ich interakcie na agresiu po provokácii.

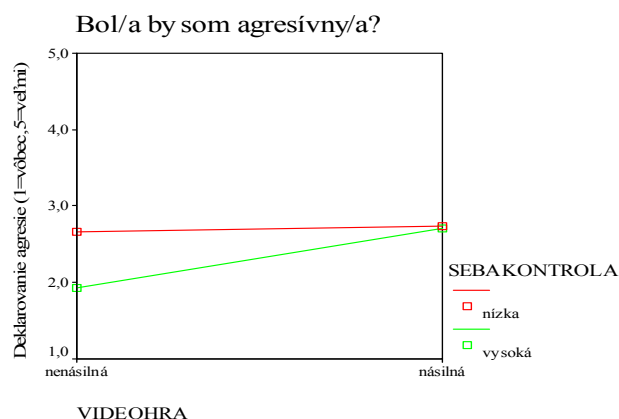
Vplyv faktora videohra (násilná/nenásilná), vplyv faktora sebakontrola (vysoká/nizka - vytvorená na základe mediánu hrubého skóre v dotazníku sebakontroly), ani vplyv interakcie videohra * sebakontrola na jednotlivé miery agresie/agresivity (prežívanie hnevu, tendencia k agresii, deklarovanie agresie, agresia v podobe negatívneho hodnotenia experimentátorky) nebol významný. Hypotéza H4 sa nám nepotvrdila (viď grafy 5-8).

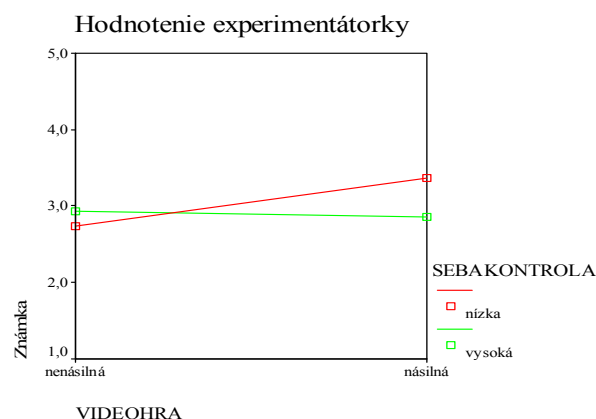
Graf 5: Vplyv faktorov typ videohry, sebakontrola, resp. ich interakcie na prežívanie hnevu po provokácii.

Graf 6: Vplyv faktorov typ videohry, sebakontrola, resp. ich interakcie na tendenciu k agresii po provokácii.

Graf 7: Vplyv faktorov typ videohry, sebakontrola, resp. ich interakcie na deklarovanie agresie po provokácii.

Graf 8: Vplyv faktorov typ videohry, sebakontrola, resp. ich interakcie na agresiu po provokácii.

Obmedzenia výskumu

Náš experiment predstavoval prvotnú sondu do preskúmania vplyvu hrania násilnej videohry na bezprostredné agresívne správanie u slovenských respondentov/tiek. Jeho potenciálnymi obmedzeniami boli malá výskumná vzorka a opomenutie predchádzajúcich herných skúseností respondentov/tiek výskumu a ich potenciálny vplyv na jednotlivé efekty hrania (napr. Anderson, Dill, 2000).

Záver

Hranie (násilných) videohier je pomerne rozšírenou formou trávenia voľného času, „zábavy“. Napriek tomu absentuje výskum, ktorý by sa zaoberal jednotlivými aspektmi hrania (násilných) videohier u slovenských respondentov/tiek. V našom výskume/experimente sme sa pokúsili o prvotné analyzovanie vplyvu hrania násilnej videohry na (bezprostredné) agresívne správanie, resp. vplyvu hrania násilnej videohry na (bezprostredné) agresívne správanie v závislosti od osobnostných vlastností agresivity a sebakontroly. Jednotlivé závery by sme mohli zhrnúť do nasledujúcich bodov:

- Nezistili sme vplyv hrania násilnej videohry na bezprostredné agresívne správanie.
- Vo väčšine prípadov sme nezistili ani moderujúci efekt osobnostných vlastností agresivity a sebakontroly na vplyv násilnej videohry na agresívne správanie.
- Identifikovali sme, že deklarovanie agresie bolo v prípade hrania nenásilnej videohry vyššie u respondentov/tiek s vyššou agresivitou, no v prípade hrania násilnej videohry u respondentov/tiek s nižšou agresivitou.
- Potvrdili sme negatívny vzťah medzi sebakontrolou a agresivitou respondentov/tiek.
- Identifikovali sme trendy (ktoré však neboli štatisticky významné):
 - k agresívnejším reakciám (tendencia k agresii, deklarovanie agresie, negatívne hodnotenie s cieľom poškodiť experimentátorku) po zahratí násilnej videohry,
 - intenzívnejšiemu prežívaniu hnevu po provokácii u menej agresívnych a nižšiemu prežívaniu hnevu u agresívnych respondentov/tiek po zahratí násilnej videohry;
 - intenzívnejšie deklarovanie agresie u agresívnejších respondentov/tiek (bez ohľadu na mieru násilia hranej videohry);
 - negatívnejšie hodnotenie experimentátorky u agresívnych respondentov/tiek po zahratí násilnej videohry v porovnaní s nenásilnou,

- nárast tendencie k agresii, resp. negatívnejšie hodnotenie experimentátorky u respondentov/tiek s nízkou sebakontrolou po zahratí násilnej videohry;
- nižšie prežívanie hnevu po provokácii u respondentov/tiek s vysokou sebakontrolou (bez ohľadu na hranú videohru).

Literatúra

- ANDERSON, C.A., 2000, Violence and Aggression. In: A.E. Kazdin (Ed.) Encyclopedia of psychology (pp. 162-169), New York & Washington D.C.: Oxford University Press and the American Psychological Association.
- ANDERSON, C.A., DILL, K.E., 2000, Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 772 - 790.
- BARON, R.A., RICHARDSON, D.R., 1994, Human Aggression. 2nd edition. New York: Plenum Press.
- BUSS, A.H., PERRY, M., 1992, The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 452-459.
- LOVAŠ, L., 2008a, Agrese. In: J. Výrost, I. Slameník (Eds.) Sociální psychologie (s. 267-284), Grada, Praha.
- LOVAŠ, L., 2008b, Agresia a sebakontrola. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Psychologica XXXVIV* (s. 66-77), Bratislava, STIMUL FiF UK.
- TANGNEY, J.P., BAUMEISTER, R.F., BOONE, A.L., 2004, High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades and Interpersonal Success. *Journal of Personality*, 2, 271 – 324.
- SMITS, D.J.M., DE BOECK, P., VANSTEELANDT, K., 2004, The inhibition of verbally aggressive behaviour. *European Journal of Personality*, 18, 537–555.

VNÍMANIE SOCIÁLNEJ DISKRIMINÁCIE

Občania SR v kontexte druhého, tretieho a štvrtého kola Európskej sociálnej sondy

Mária Homišinová
Spoločenskovedný ústav SAV, Košice
homisin@saske.sk

Úvod

Príspevok upriamuje pozornosť na prezentáciu výskumných zistení zameraných na vnímanie sociálnej diskriminácie občanov Slovenskej republiky. Zámerom je poukázať na tendencie vnímania sociálnej diskriminácie slovenských respondentov (na všeobecnej úrovni a v konkrétnych sférach diskriminácie) v priebehu troch realizovaných kôl ESS, ktorých sa SR zúčastnila (porovnanie výsledkov 2., 3. a 4. kola¹) a zistené výsledky dať do súvislosti s vyjadrením miery pocitovaného životného šťastia slovenského obyvateľstva. Pre ilustráciu a porovnanie, predložíme aj analýzu vnímania sociálnej diskriminácie vo všeobecnosti v rámci celého výskumného súboru (podľa jednotlivých kôl), ako aj zistenia týkajúce sa občanov jednotlivých krajín Eurázie², ktorí sa zúčastnili empirického výskumu v rámci realizácie jednotlivých kôl Európskej sociálnej sondy.

Všeobecné vnímanie diskriminácie

Wikipédia, slobodná encyklopédia uvádza, že pojem diskriminácia pochádza z latinského slova *discriminare*, ktoré znamená rozlišovanie, rozdeľovanie. Dozvedáme sa, že „rozlišovanie“ je pojem, ktorý sám osebe nemá negatívny, ale ani pozitívny význam, získava ho až v spätosti s konkrétnou situáciou, v ktorej sa rozlišovanie uplatňuje. Príkladom je rozlišovanie mužov a žien. Ak sa toto rozlišovanie spája s rozdielnym odmeňovaním za rovnakú prácu, hovoríme o diskriminácii, ak rozlišujeme ľudí na mužov a ženy napr. pri hodnotení ich návštevnosti gynekologických ambulancií, zohľadňujeme určité relevantné danosti.

Pri vymedzení základných charakteristických črt tohto fenoménu môžeme vo všeobecnosti uviesť:

- diskriminácia je také rozlišovanie, ktoré vychádza z predsudkov či iných negatívnych postojov a tým obmedzuje práva iných;
- diskriminácia je nežiaduce a nespravodlivé konanie, kedy sa zaobchádza s človekom či skupinou inak, ako s iným človekom na základe jeho odlišnosti, napr. rasového alebo etnického pôvodu, zdravotného či mentálneho stavu, veku, rodu, sexuálnej orientácie alebo vierovyznania;
- diskriminačné dôvody vychádzajú aj z negatívnych vlastností diskriminovaných osôb (hoci iba vo výnimočných prípadoch), resp. z nepozornosti a nevedomosti voči iným (hovoríme o neúmyselnej diskriminácii);
- diskriminujúco sa môže správať jednotlivec, skupina, firma aj štát.

¹ Druhého kola ESS (2004) sa zúčastnilo 25 krajín, tretieho kola (2006) sa zúčastnilo 23 krajín, štvrtého kola (2008) 28 krajín vrátane SR. Prvé kolo SR neabsolvovala.

² Pojem Eurázia zaviedol F.E. Suess, rakúsky geológ a paleontológ, ktorý je autorom termínu „biosféra“. Geograficky je Eurázia najväčší kontinent zeme, ktorý tvoria dva svetadiely Európa a Ázia.

Rozhodovanie o tom, či došlo alebo nedošlo ku diskriminácii, sa uskutočňuje na základe toho, či existuje príčinná súvislosť medzi znevýhodnením a použitím kritéria pre rozlišovanie.

Diskriminácia je v moderných demokratických spoločnostiach považovaná za neprípustnú a minimálne jej vyššie vymedzené formy sú v súčasnosti zakazované zákonmi a medzinárodnými zmluvami. Keďže pri vstupe do Európskej únie Slovenská republika prijala záväzok rešpektovať právny poriadok Európskej únie a konať v súlade s ním, na Slovensku diskrimináciu zakazuje okrem Listiny základných práv a slobôd aj množstvo ďalších legislatívnych predpisov. V roku 2004 prijalo Slovensko tzv. antidiskriminačný zákon č. 365/2004 Z.z., ktorý vychádza z antidiskriminačných smerníc Európskej únie (smernica Rady Európy 2000/43/ES, smernica Rady Európy č.2000/78/ES³). Tento zákon rieši problematiku diskriminácie predovšetkým v oblasti sociálneho zabezpečenia, zdravotnej starostlivosti, vzdelávania, pracovnoprávných vzťahov a poskytovania tovarov a služieb a ukladá povinnosť dodržiavať zásadu rovnakého zaobchádzania. Okrem neho sa diskrimináciou zaoberá viacero odvetvových zákonov a aj zákonník práce.

Právo Európskej únie vymedzuje týchto šesť hlavných diskriminačných dôvodov, pri ktorých je zabezpečená prísnejšia právna ochrana ako pri ostatných diskriminačných dôvodoch:

- rod/pohlavie,
- rasa a etnický pôvod,
- vek,
- zdravotné postihnutie či nepriaznivý zdravotný stav,
- sexuálna orientácia,
- náboženstvo, viera alebo skutočnosť, že osoba je bez vyznania.

³ Antidiskriminačné právo EU (napr. Európska antidiskriminačná smernica 2000/78/ES, ktorou sa stanovuje všeobecný rámec pre rovné zaobchádzanie v zamestnaní a povolani) rozlišuje:

priamu diskrimináciu: Správanie, pri ktorom sa s určitou osobou na základe určitého diskriminačného dôvodu zachádza menej priaznivo ako sa zachádza s inou osobou v porovnateľnej situácii,

nepriamu (skrytú) diskrimináciu: Správanie, keď zdanlivo neutrálne rozhodnutie, rozlišovanie alebo postup znevýhodňuje či zvýhodňuje fyzickú osobu voči inej na základe rozlišovania podľa vymedzených diskriminačných dôvodov. Napr. v prípade zdravotnej diskriminácie sem patrí neprijatie nevyhnutných opatrení, aby zdravotne postihnutá osoba mala rovnaké šance ako nediskriminovaná osoba,

obťažovanie: správanie, keď dochádza k nežiaducemu správaniu za účelom alebo s následkom porušenia dôstojnosti osoby a vytvorenie zastrašujúceho, nepriateľského, ponižujúceho, pokorujúceho alebo urážlivého prostredia a v rámci toho aj sexuálne obťažovanie

pokyn k diskriminácii je spojený so zneužitím podriadeného postavenia druhej osoby na diskrimináciu inej osoby (príkladom je príkaz zamestnancovi na diskriminačné správanie). Páchateľom diskriminácie je ten, kto vydal príkaz, dokonca i v prípade, že ku diskriminačnému správaniu zo strany podriadenej osoby nedošlo.

navádzanie k diskriminácii presvedčovanie, utvrdzovanie alebo podnecovanie druhej osoby, aby diskriminovala tretiu osobu. V tomto prípade osoba, ktorá navádza a tá, ktorú navádza na diskriminačné správanie sa, nie sú v podriadenom postavení.

prenasledovanie (neoprávnený postih) je nepriaznivé zaobchádzanie ako odvetva za to, že obeť si uplatnila práva na ochranu pred diskrimináciou. Prenasledovanie môže pochádzať od osoby, voči ktorej diskriminácii sa obeť bránila, ale i od jej "spojencov".

Použitie metodiky a vzťahový rámec analýz

V metodike ESS boli opakovane v jednotlivých kolách aplikované dve otázky týkajúce sa vnímania diskriminácie.

Prvá sa orientovala na zistenie miery všeobecne pociťovanej diskriminácie, keď občanom (respondentom) jednotlivých krajín bola položená otázka: Označili by ste sa za príslušníka skupiny, ktorú vo vašej krajine diskriminujú? Použitie dichotomickej škály (áno/nie) umožnilo diferencovať tých respondentov, ktorí sa vo všeobecnosti cítia byť diskriminovaní.

Druhá otázka smerovala k zisteniu konkrétnych dôvodov diskriminácie. Otázka znela: Na základe čoho je vaša skupina diskriminovaná? Respondenti mali označiť všetky dôvody, ktoré sa pre nich hodia, teda jeden respondent mohol označiť viac dôvodov. Otázka vymedzovala osem druhov diskriminácie: rasu, národnostnú príslušnosť, vierovyznanie, jazyk, etnicitu, vek, rod, sexualitu. Sledovanie dôvodov diskriminácie ako samostatných výskumných premenných (položiek) umožňovalo získať poznatky o miere ich jednotlivého pôsobenia, ale aj identifikovať najfrekvencovanejší dôvod diskriminácie (celkovo i v rámci jednotlivých krajín).

Výsledky predkladáme v tabuľkovej aj grafickej podobe, porovnávajúc zistenia z jednotlivých kôl realizovanej sondy. Týkajú sa výskumných zistení z troch realizovaných analýz:

- vnímania diskriminácie na všeobecnej úrovni v rámci výskumných súborov ako celku (respondentov všetkých zúčastnených krajín ESS) a samostatne výskumného súboru zo SR (univariačná analýza prvej otázky v metodike)
- špecifikácie dôvodov diskriminácie z pohľadu výskumných súborov a špecifikácie dôvodov týkajúce sa SR (univariačná analýza druhej otázky v metodike)
- vnímania diskriminácie na Slovensku vo vzťahu k pociťovanému životnému šťastiu.

Aplikácia metodiky v rámci troch realizovaných kôl v dvojročných časových odstupoch (2004, 2006, 2008) umožňuje nielen porovnanie výsledkov, ale aj sledovať všeobecné tendencie (na úrovni výskumných súborov), ale i tendencie v rámci jednotlivých krajín, z ktorých je možné usudzovať na zmeny v názorovej orientácii jednotlivcov (občanov) v oblasti pociťovania vlastnej diskriminácie.

Výsledky

Tabuľka č.1 predkladá výsledky analýz všeobecne vnímanej diskriminácie v rámci výskumných súborov v jednotlivých kolách výskumu. Z nej sa dozvedáme, že celkovo bola diskriminácia pociťovaná u menej ako desatiny respondentov zúčastnených krajín Eurázie. V roku 2004 a 2006 sa percentuálne zastúpenie diskriminovaných pohybovalo zhodne tesne nad 6%, v roku 2008 ich zastúpenie vzrástlo na 7% (pridržiavame sa platných % hodnôt, týkajúcich sa respondentov, ktorí sa k predmetnej otázke jednoznačne vyjadrili).

Na Slovensku sme oproti celkovej tendencii zaznamenali odchýlky. Kým v 2. kole, v roku 2004 sme zaznamenali oproti všeobecným údajom mierny pokles (5,6% diskriminovaných), výsledky tretieho a štvrtého kola naznačujú výraznejšie zmeny v pociťovaní diskriminácie. V roku 2008 oproti roku 2006 zaznamenávame pokles o 2,4% respondentov reflektujúcich vlastnú diskrimináciu. (Tabuľka č.2). Tieto údaje naznačujú isté výkyvy vo všeobecnom vnímaní diskriminácie dané rôznymi sociálno-ekonomickými, politickými, ale aj inými okolnosťami. Viac môžu vypovedať výsledky identifikujúce dôvody diskriminácie.

Tabuľka č. 1

Vnímanie diskriminácie respondentmi zúčastnených krajín ESS v jednotlivých kolách			
2.kolo (N=47537)			
odpovede	Absolútny počet	%	Valid %
áno	2824	5,9	6,2
nie	42867	90,2	93,8
Spolu	45691	96,1	100
3.kolo (N=43000)			
odpovede	Absolútny počet	%	Valid %
áno	2677	6,2	6,3
nie	39799	92,6	93,7
Spolu	42476	98,8	100
4.kolo (N=54988)			
odpovede	Absolútny počet	%	Valid %
áno	3818	6,9	7,0
nie	50385	91,6	93,0
Spolu	54203	98,6	100

Tabuľka č. 2

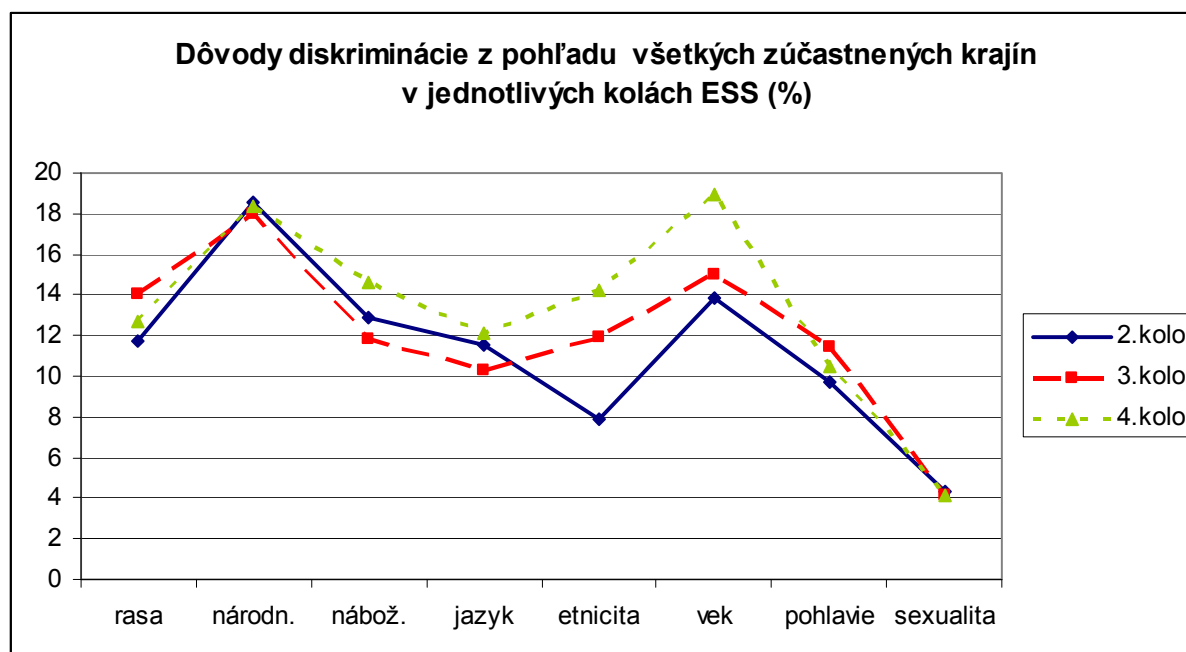
Vnímanie diskriminácie na Slovensku v jednotlivých kolách ESS			
2.kolo (N=)			
odpovede	Absolútny počet	%	Valid %
áno	84	5,6	5,7
nie	1391	92	94,3
Spolu	1475	97,6	100
3.kolo (N=1766)			
odpovede	Absolútny počet	%	Valid %
áno	110	6,2	6,3
nie	1625	92	93,7
Spolu	1735	98,2	100
4.kolo (N=1810)			
odpovede	Absolútny počet	%	Valid %
Áno	70	3,9	3,9
Nie	1715	94,8	96,1
Spolu	1785	98,6	100

Graf č.1 predkladá v grafickej podobe výsledky rozlišujúce dôvody diskriminácie za celkové súbory podľa jednotlivých kôl. Týkajú sa len tých respondentov, ktorí sa označili ako diskriminovaní. Z grafu vyplývajúce výsledky dokumentujú približne rovnakú tendenciu posudzovať vybrané dôvody diskriminácie v jednotlivých realizovaných kolách ESS. Kým

ako hlavné diskriminačné dôvody vo všeobecnosti dominujú : národnostná príslušnosť (trvale na hranici 18%) a vek (vzrast každým kolom – od 13,8% cez 15% po 18,9%), zastúpenie ostatných dôvodov je v jednotlivých kolách približne na rovnakej úrovni (rasa, vierovyznanie, jazyk, etnicita, pohlavie). Výnimku tvorí sexualita, ktorá ako dôvod pre diskrimináciu získala (rovnako v každom kole) najnižšie percentuálne zastúpenie.

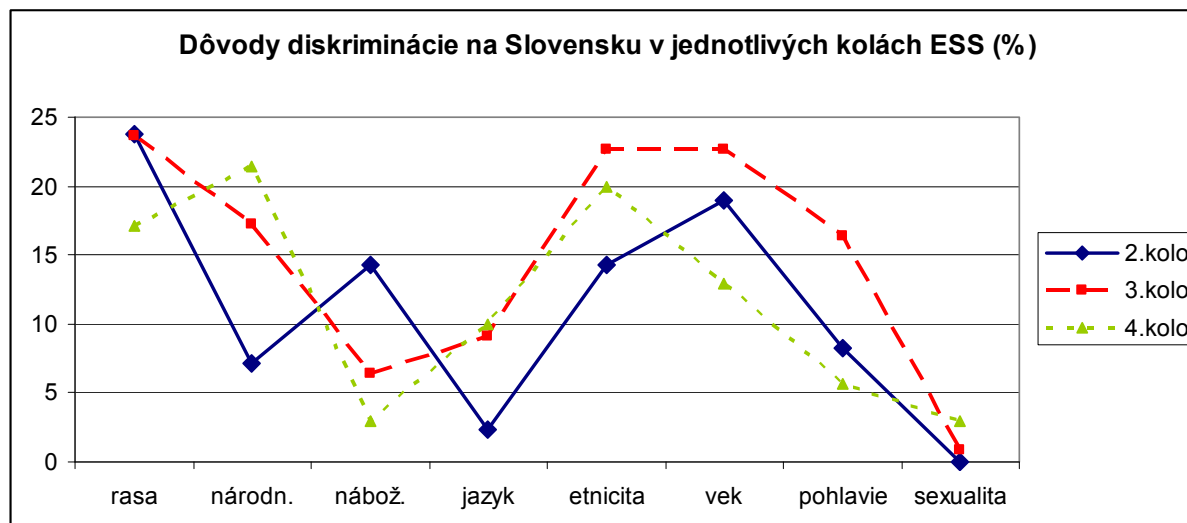
Výraznejšie odchýlky je možno vidieť v oblasti etnicity, ktorá ako dôvod diskriminácie v rámci jednotlivých kôl zaznamenala najväčší rozptyl, pričom jej percentuálne hodnoty narastajú každým kolom (7,9%; 11,9%; 14,2%).

Graf. č. 1

Graf č. 2 názorne ilustruje dôvody diskriminácie slovenských respondentov podľa výsledkov z jednotlivých kôl. Na prvý pohľad je z grafu zrejme väčšia názorová nejednotnosť slovenských respondentov a disproporcie v ich hodnoteniach. To sa prejavuje v „rozptýlenosti“ údajov, z hľadiska určenia diskriminačných dôvodov aj z hľadiska percentuálneho zastúpenia odpovedí pre ten-ktorý dôvod v jednotlivých kolách (v časovom horizonte rozpätia piatich rokov 2004-2008). Slovenskí respondenti teda inak a v odlišnej miere posudzujú dôvody vlastnej diskriminácie oproti výsledkom týkajúcich sa výskumných súborov vo všeobecnosti. Ako dominantné dôvody diskriminácie sa potvrdili prevažne prevládajú rasa (druhé a tretie kolo), národnosť (štvrté kolo). Výraznejšie zastúpenie sme zaznamenali aj v prípade etnickej a vekovej diskriminácii, menšie u diskriminácie podľa pohlavia (zvlášť v treťom kole) oproti ostatným kolám hlavne v druhom kole (2004). Jazyk a sexualita (v zostupnom poradí) sa nepotvrdili ako výraznejšie dôvody diskriminácie.

Graf č. 2

Pre zaujímavosť v tabuľke č. 3 uvádzame zastúpenie tých krajín, v ktorých sa respondenti v najvyššom percentom zastúpení vyjadrili pre ten-ktorý dôvod diskriminácie, t.j. uvedený dôvod diskriminácie v uvedenej krajine dominuje spomedzi ostatných krajín. Pre porovnanie uvádzame výsledky aj za Slovenskú republiku, ktoré vlastne kopírujú hodnoty z grafu č.2.

Z tabuľky je možné postrehnúť zmeny zastúpenia „dominujúcich“ krajín podľa jednotlivých kôl ako aj percentuálny podiel odpovedí. Zaujímavosťou je skutočnosť, že rasový dôvod dominuje v každom kole u respondentov z Maďarska, národnostná príslušnosť a jazyk ako dôvod diskriminácie je príznačná v každom kole pre Estónsko. V prípade národnostnej príslušnosti a jazyka sa navyše stretávame s najvyšším percentuálnym podielom respondentov (okolo 60%). Z krajín, ktoré v dvoch kolách dominovali v percentuálnom zastúpení respondentov pri určení toho-ktorého dôvodu diskriminácie boli: Česko (vek ako dôvod diskriminácie v druhom a štvrtom kole), Švédsko (pohlavie ako dôvod diskriminácie v treťom a štvrtom kole) a Rakúsko (sexualita ako dôvod diskriminácie v treťom a štvrtom kole).

Celkovo z tabuľky vyplýva, že v druhom kole ESS zo všetkých zastúpených krajín dominujú respondenti z Estónska, keď v najvyššom percentuálnom zastúpení označili ako dôvod vlastnej diskriminácie jazyk. Vzhľadom na dlhoročnú koexistenciu Estónska v rámci ZSSR a nevyhnutnosť komunikácie obyvateľstva v ruskom jazyku bola estónčina zaznávaná a Estónci po osamostatnení Estónska prirodzene pociťovali v uvedenej oblasti výraznú mieru diskriminácie. V ďalších kolách to boli opäť Estónci, ktorí dominovali pri určení diskriminačných dôvodov, tentoraz to bola však národnosť, opäť ako odraz prehistórie tejto krajiny viazanej a spätnej predovšetkým ruskou národnosťou.

V prípade slovenských respondentov je zrejmé, že SR sa nezaradila medzi krajiny, kde prevláda niektorý z diskriminačných dôvodov. Údaje z tabuľky potvrdzujú, že percentuálne zastúpenie pre príslušný diskriminačný dôvod je v porovnaní s „dominantnými“ krajinami celkovo nižšie. V ich prípade v druhom a treťom kole dominuje rasový dôvod pre diskrimináciu, pričom percentuálne zastúpenie slovenských respondentov v druhom kole (23,8%) sa takmer približuje k maďarským respondentom (25,4%), ktorí sa v najvyššej miere vyjadrili pre uvedený dôvod. Vo štvrtom kole v najvyššom percentuálnom pomere uviedli národnosť ako dôvod vlastnej diskriminácie. Tieto výsledky len potvrdzujú známu skutočnosť, že problematika rasovej a národnostnej príslušnosti je na Slovensku (podobne ako v Maďarsku) dlhodobo pertraktovaná a je zdrojom vnútropolitických aj zahraničnopolitických nezhôd a zdrojom celospoločenského napätia.

Tabuľka č.3 Zastúpenie krajín s najvyšším percentuálnym zastúpením respondentov, ktorí označili príslušný dôvod diskriminácie.

Dôvod diskriminácie	2. kolo ESS			3. kolo ESS			4. kolo ESS		
		%	SR %		%	SR %		%	SR %
rasa	Maďarsko	25,4	23,8	Maďarsko	31,6	23,6	Maďarsko	36,7	<i>17,1</i>
národnosť	Grécko	56,3	<i>7,1</i>	Estónsko	61,4	<i>17,3</i>	Estónsko	63,6	21,4
	Estónsko	44,6							
vierovyznanie	Španielsko	24,2	<i>14,3</i>	Nórsko	20,5	<i>6,4</i>	Izrael	51,1	<i>2,9</i>
	Turecko	23,4		VB	20,5				
jazyk	Estónsko	57	<i>2,4</i>	Estónsko	59,5	<i>3,1</i>	Estónsko	52,1	<i>10</i>
etnicita	Turecko	25,8	<i>14,3</i>	Bulharsko	47,5	<i>22,7</i>	Maďarsko	40	<i>20</i>
vek	Česko	24	<i>19</i>	Ruská federácia	37,2	<i>22,7</i>	Česko	43,5	<i>12,9</i>
pohlavie	Island	34	<i>8,3</i>	Švédsko	34,3	<i>16,4</i>	Švédsko	36,4	<i>5,7</i>
sexualita	Švajčiarsko	10	-	Rakúsko	10,9	<i>0,9</i>	Cyprus	14,9	<i>2,9</i>
	Rakúsko	10					Holandsko	14,9	

Poznámka k tabuľke: Do analýz boli zaradené označené aj neoznačené odpovede pre jednotlivý dôvod diskriminácie a to samostatne (tvorili valid %). Percentuálne hodnoty v tabuľke vyjadrujú zastúpenie respondentov, ktorí pripustili vlastnú diskrimináciu a v určení príslušného dôvodu tvoria skupinu kladne odpovedajúcich s najvyšším percentuálnym podielom ((spomedzi respondentov všetkých krajín, ktorí označili daný dôvod). Zostávajúce percento respondentov (do 100% odpovedí na príslušný dôvod) tvoria respondenti, ktorí príslušný dôvod neoznačili. Ak napr. uvádzame, že maďarskí respondenti v 25,4% zastúpení uviedli (označili) ako dôvod vlastnej diskriminácie rasu, v porovnaní s respondentmi ostatných krajín označili rasu v najvyššom percentuálnom pomere; zostávajúcich 74,6% maďarských respondentov, ktorí síce diskrimináciu pociťujú, tento dôvod neoznačili.

Pre porovnanie uvádzame percentuálne zastúpenie aj slovenských respondentov.

V súvislosti s vnímaním diskriminácie nás zaujímalo, či existuje súvislosť medzi percepciou šťastia ako všeobecného fenoménu a vyjadrením, že respondent sa cíti byť diskriminovaný (bez ohľadu na určenie dôvodu). Predpokladali sme, že vnímanie diskriminácie zohráva v živote občana (respondenta) istú, skôr negatívnu úlohu a odrazí sa pri celkovom posudzovaní (prežívaní) životného šťastia. Zaujímalo nás teda vyjadrenie miery šťastia u respondentov, ktorí potvrdili vlastnú diskrimináciu.

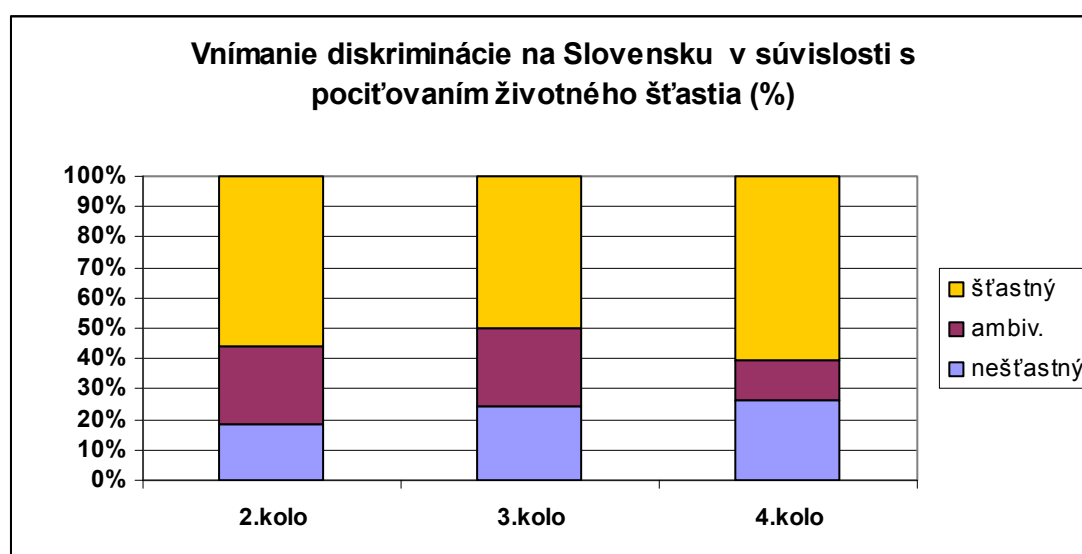
Otázka, ktorá zisťovala mieru všeobecne prežívaného blaha (šťastia) bola formulovaná nasledovne: Ako by ste vo všeobecnosti zhodnotili, aký ste šťastný? Otázka aplikovala numerickú škálu 0-10, kde 0 znamenala mimoriadne nešťastný/á a 10 mimoriadne šťastný/á. Vzhľadom na charakter použitej škály bolo možné realizovať rozdelenie respondentov na tých, ktorí viac či menej negatívne, resp. pozitívne hodnotili svoj život z pohľadu percipovaného šťastia a tých, ktorí volili neutrálne, ambivalentný postoj. K takému rozdeleniu sme pristúpili tak, že sme vytvorili tri pozície na predmetnej škále, čo nám umožňovalo definovať tri, svojím charakterom odlišné skupiny respondentov. Prvá pozícia zlučovala negatívne hodnotiace odpovede (body 0-4 na škále) a vytvárala skupinu respondentov s negatívnym hodnotením (nešťastných), druhá pozícia zahŕňala odpovede neutrálneho, priemerného charakteru (bod 5) a vytvárala druhú skupinu respondentov s ambivalentným hodnotením a tretia pozícia zlučovala pozitívne hodnotiace odpovede (body 6-10) a vytvárala tretiu skupinu respondentov s pozitívnym hodnotením (šťastných).

Výsledky bivariačnej analýzy predkladáme v tabuľke č. 4 a názorne na grafe č. 3

Tabuľka č. 4

Vnímanie diskriminácie na Slovensku vo vzťahu k pociťovanému šťastiu (valid %)					
ESS	Odpovede (N)	Len diskrim.	Nešťastný (%)	Ambivalentný (%)	Šťastný (%)
2.kolo	1430	82 (5,4%)	18,3	25,6	56,1
3.kolo	1766	106 (6%)	24,4	25,5	50,1
4.kolo	1810	68 (3,8%)	26,4	13,2	60,4

Graf č. 3

Z výsledkov vyplynulo, že vo všeobecnosti výrazná väčšina respondentov, ktorí sa cítia byť diskriminovaní, sú viac či menej šťastní (v zmysle bodov škály vyjadrujúcej mieru šťastia). V každom realizovanom kole sa tak vyjadrila viac ako polovica respondentov, vo štvrtom kole až 60% respondentov. A hoci percentuálne zastúpenie tých, ktorí sa vyjadrili, že sú skôr nešťastní každým kolom mierne narastá, ich celkový podiel je pomerne nízky. Celkovo každý piaty respondent (v druhom kole) a každý štvrtý respondent (v treťom a štvrtom kole), ktorý sa cíti byť nejakým spôsobom diskriminovaný, sa vyjadruje, že je vo svojom osobnom živote skôr nešťastný. Na základe týchto výsledkov môžeme konštatovať, že naše očakávania výraznejšieho dopadu vnímanej diskriminácie na negatívne hodnotenie svojho životného šťastia sa nepotvrdili. Aj keď s istým obmedzením (uvedomujeme si potrebu ďalších detailnejších analýz potvrdzujúcich uvedené tvrdenie) môžeme konštatovať, že vnímanie vlastnej diskriminácie nezohráva u väčšiny respondentov na Slovensku takú významnú úlohu, aby ich vo výraznejšej miere obmedzovalo pri prežívaní svojho životného šťastia.

Sumarizácia a záver

Pri sumarizácii prezentovaných výskumných zistení môžeme konštatovať:

- výsledky analýz všeobecne vnímanej diskriminácie v rámci troch výskumných súborov v jednotlivých kolách ESS potvrdzujú, že celkovo bola diskriminácia pociťovaná u menej ako desatiny respondentov všetkých zúčastnených krajín; pre všetky tri kolá (a výskumné súbory) je charakteristická vyváženosť v percentuálnom zastúpení respondentov, ktorí potvrdili vlastnú diskrimináciu;
- na Slovensku sme oproti celkovej tendencii k proporcionalite diskriminovaných v rámci jednotlivých kôl ESS zaznamenali odchýlky; percentuálne zastúpenie respondentov potvrdzujúcich vlastnú diskrimináciu sa v jednotlivých kolách odlišuje; vo štvrtom kole bol zaznamenaný celkový pokles počtu diskriminovaných oproti ostatným dvom kolám;
- výsledky analyzujúce dôvody diskriminácie dokumentujú, že v jednotlivých kolách sa vo všeobecnosti prejavuje takmer identická tendencia určenia a posudzovania vybraných dôvodov diskriminácie, čo potvrdzuje zhodné umiestnenie toho-ktorého dôvodu v rámci jednotlivých kôl (s minimálnymi percentuálnymi odchýlkami); ako hlavné diskriminačné dôvody vo všeobecnosti dominujú : národnostná príslušnosť a vek; zastúpenie ostatných dôvodov (rasa, vierovyznanie, jazyk, etnicita, pohlavie) je v jednotlivých kolách približne na rovnakej úrovni (výnimku tvorí sexualita, ktorá ako dôvod pre diskrimináciu získala v každom kole najnižšie percentuálne zastúpenie; výraznejšie odchýlky je možno vidieť v oblasti etnicity, ktorá ako dôvod diskriminácie v rámci jednotlivých kôl zaznamenala najväčší rozptyl, pričom jej percentuálne hodnoty narastajú každým kolom;
- pre slovenských respondentov je pri určení dôvodov diskriminácie zrejme väčšia názorová nejednotnosť, čo sa prejavuje v disproporciách pri výbere toho-ktorého dôvodu v jednotlivých kolách aj v percentuálnom zastúpení respondentov potvrdzujúcich diskriminačné dôvody; okrem jazyka a sexuality sa v rôznej miere a na rôznej úrovni jednotlivých kôl objavili: rasa, národnosť, vierovyznanie, etnicita, vek aj pohlavie;
- z hľadiska dominancie diskriminačných dôvodov v druhom a treťom kole slovenskí respondenti uvádzajú rasový dôvod, vo štvrtom kole národnostné dôvody; pri skúmaní postavenia jednotlivých krajín z hľadiska najvyššieho podielu respondentov pre príslušný diskriminačný dôvod sme zistili, že rasový dôvod dominuje v každom kole u respondentov z Maďarska, národnostná príslušnosť a jazyk ako dôvod diskriminácie je príznačná v každom kole pre Estónsko; s najvyšším percentuálnym podielom respondentov sa stretávame u diskriminačných dôvodov z hľadiska národnostnej príslušnosti a jazyka opätovne u Estónska; z krajín, ktoré v dvoch kolách dominovali v percentuálnom zastúpení respondentov pri určení toho-ktorého dôvodu diskriminácie boli: Česko, Švédsko a Rakúsko;
- SR sa nezaradila medzi krajiny, kde prevláda niektorý z diskriminačných dôvodov; percentuálne zastúpenie pre príslušný diskriminačný dôvod je v porovnaní s „dominantnými“ krajinami celkovo nižšie;
- pri skúmaní súvislostí medzi percepciou diskriminácie a prežívaním životného šťastia slovenských respondentov sa potvrdilo, že výrazná väčšina respondentov, ktorí sa cítia byť diskriminovaní, sú viac či menej šťastní; v každom realizovanom kole sa tak vyjadrila viac ako polovica respondentov, vo štvrtom kole až 60% respondentov; s istými obmedzeniami môžeme konštatovať, že vnímanie vlastnej diskriminácie

nezohráva u väčšiny respondentov na Slovensku takú významnú úlohu, aby ich vo výraznejšej miere obmedzovalo pri prežívaní svojho životného štastia.

Na záver je možné konštatovať, výsledky prinášajú istý vhl'ad do percepcie diskriminácie ako dôležitého sociálneho fenoménu, ktorý je súčasťou spoločenského života a viac či menej nepriaznivo ovplyvňuje život občana príslušnej krajiny. Išlo o prezentáciu výsledkov všeobecného vnímania vlastnej diskriminácie a konkrétneho posudzovania vybraných (hlavných) dôvodov diskriminácie predovšetkým u slovenského obyvateľstva. Nevyhli sme sa však komparáciám s výsledkami ostatných krajín, ktoré vypovedajú o istých tendenciách vnímania a posudzovania diskriminácie. A hoci výsledky z realizovaných analýz ani zďaleka nevyčerpávajú rozsiahlosť a zložitnosť problematiky, domnievame sa, že disponujú istou výpovednou hodnotou, ktorú je možné ďalej rozvíjať a prehľbovať.

Literatúra

BLAHA, Ľuboš: Sociálna spravodlivosť a identita, Bratislava, Veda 2006, 164s.

EURÓPSKA SOCIÁLNA CHARTA

www.euroiuris.sk/euroiuris/sites/default/.../9_EurSocCharta_euroiuris.doc

PISCOVÁ, M.: Slovensko na ceste k rodovej rovnosti. Bratislava: SÚ SAV, ERPA, 2006, 177s.

sk.wikipedia.org/wiki/Diskriminacia

SEBEHODNOCENÍ VE VZTAHU KE ZVLÁDÁNÍ STRESU A ATRIBUCI U ŽÁKŮ ZÁKLADNÍCH ŠKOL

Markéta Jankovská*

Mojmír Tyrlík**, Katarína Millová**, Čeněk Šašinka**, Pavel Tůma**

*Katedra psychologie FSS MU

**Psychologický ústav FF MU

Otázkou sebehodnocení se v minulosti zabývala řada výzkumníků. Mezi významné modely sebehodnocení patří např. model globálního sebehodnocení Rosenberga (1965), kde je sebehodnocení pojato jako jednodimenzionální konstrukt, vyjadřující generalizovanou a relativně stálou percepci hodnoty vlastního já. Ačkoli Rosenbergova škála je původně designována jako jednodimenzionální faktor, struktura škály byla diskutována mnohými dalšími autory (Greenberger, Chen, Dmitrieva, Farruggia, 2003, Blatný, Osecká, 1994). Na základě předchozích psychologických výzkumů můžeme předpokládat, že sebehodnocení je dále vnitřně strukturováno. Několik studií (např. Bachman, O'Malley, 1986; Carmines, Zeller, 1979; Demo, 1985; Goldsmith, 1986; Kaplan, Pokorný, 1969; Owens, 1993, 1994; Tafarodi, Swann, 1995) odhalilo dvoufaktorovou strukturu této škály, která zahrnuje aspekt pozitivního sebeobrazu a aspekt negativního sebeobrazu. Jednu z nejucelenějších koncepcí základní dichotomie sebehodnocení představili Tafarodi a Swann (1995), kteří vymezují sebehodnocení jako dvojdimenzionální konstrukt tvořený složkami, které označili jako kompetentnost (self-competence) a sebezpřijetí (self-liking). Sebezpřijetí (Self-liking) je definováno jako internalizovaný citový vztah druhých k vlastní osobě a vyjadřuje tak hodnocení z hlediska sociální žádoucnosti, přijatelnosti a hodnoty. Jde o hodnocení významu osobnostních charakteristik a činností z hlediska morálního. Jde o hodnocení sebe sama jako sociální bytosti, jako „dobré“ či „špatné“ osoby. Zdrojem sebezpřijetí je hodnocení ostatními a cena, kterou přisuzujeme sami sobě nezávisle na mínění ostatních (Tafarodi, Swann, 2001). Kompetentnost (self-competence) reprezentuje hodnocení vlastních schopností dosahovat žádaných výsledků. Konstrukt kompetentnosti je úzce spojen s osobnostním ‚self-efficacy‘ (Bandura, 1997). Self-efficacy zahrnuje znalosti a víru o svých vlastních výkonech a o svém učení. Vědomí vlastní účinnosti (self-efficacy) je definováno jako globální očekávání (expectancy) a kompetentnost (self-competence) je definována jako globální dimenze sebehodnocení. Vše naznačuje tomu, že jde o dva různé důsledky stejného procesu.

V návaznosti na množství předchozích výzkumů (Osecká, Blatný, 1993; Henriques, Calhoun, 1999; Kling, Hyde, Showers, Buswell, 1999; Mullis, Chapman, 2000; Quatman, Watson, 2001; Mar, DeYoung, Higgins, Peterson, 2006; Twenge, Campbell, 2008) předpokládáme, že dívky v porovnání s chlapci se budou popisovat s celkově nižším sebehodnocením. Některé studie například uvádí vyšší výskyt strategií orientovaných na problém u mužů (např. Folkman, Lazarus, 1980) nebo častější využití strategií orientovaných na emoce u žen (Pritchard, Wilson, 2005). Jiní autoři uvádí rozdíly v obou typech copingových strategií (Arthur, Hiebert, 1994). U dívek předpokládáme častější využití strategií orientovaných na emoce, u chlapců častější strategie orientované na problém. Dalším z našich předpokladů je, že sebezpřijetí a kompetentnost ovlivňuje výběr copingové strategie, za předpokladu tohoto vztahu vyplývá, že zatímco sebezpřijetí je spojeno s copingovými strategiemi zaměřenými na emoce, pak posouzení sebe jako kompetentního je provázeno copingovými strategiemi zaměřenými na problém. Předpokládáme, že výběr copingové strategie je u dívek a chlapců odlišný, ačkoli výsledky výzkumů zabývajících se genderovými rozdíly ve využití copingových strategií nejsou jednoznačné.

Metoda

Výzkumný soubor:

Výzkumný soubor tvořilo 214 žáků 8. a 9. tříd ZŠ (106 chlapců a 108 děvčat). Věkové rozmezí bylo 13 – 15 let (průměrný věk byl 14,23 let). Každý respondent ze souboru měl podepsaný informovaný souhlas od rodičů a zúčastnil se výzkumu dobrovolně a anonymně.

Metody:

COPE (Dotazník copingových strategií) (Carver, Scheier a Weintraub, 1989), tento dotazník slouží ke zjišťování obvyklých způsobů zvládnání zátěže. Původní metoda obsahuje 60 položek. V České republice dotazník přeložil Vašina v roce 1993. Položky reprezentují 14 subškál. V dotazníku jsou pak zjišťovány adaptivní i neadaptivní copingové strategie. Adaptivní coping zahrnuje: aktivní coping; plánování; využití instrumentální sociální opory; využití citové sociální opory; pozitivní reinterpretace; akceptování; obrácení se k Bohu, víře a náboženství a humor. Mezi neadaptivní strategie patří: sebeobviňování; projevení emocí; popření; behaviorální vzdání se; mentální vzdání se a obrácení se k alkoholu, lékům a drogám (Carver, Scheier, Weintraub, 1989). Z důvodu časové náročnosti administrace jsme se rozhodli, že použijeme zkrácenou verzi dotazníku COPE, který je známý pod názvem Brief COPE (Carver, 1997). Zkrácená verze obsahuje 28 vybraných položek, které respondent hodnotí na 4 bodové škále v rozsahu 1 – „nereaguji takto“ až 4 – „reaguji takto velmi často“.

Škála SLCS-R (the Self-Liking/Self-Competence Scale- Revised), původně SLCS, byla vytvořena Tafarodim a Swannem (1995, 2001) pro rozlišení dvou dimenzí sebehodnocení. Test s dvaceti položkami byl v roce 2001 revidován a vznikl tak dotazník SLCS – R, který má v současnosti 16 položek. Osm z nich se vztahuje ke škále sebedpřijetí a osm ke škále kompetentnosti. Čtyři položky jsou formulovány pozitivně a čtyři negativně.

Ke zjištění atribučních charakteristik byl použit dotazník **Attributional Style Questionnaire (ASQ)**, původně vytvořený pro výzkum naučené bezmocnosti (Peterson et al., 1982, cit. dle Peterson, Seligman, 1984). V českém prostředí je tato metoda pro zjištění atribučních stylů běžně používána (Balcarová, Tyrlík, 1996; Tyrlík, Macek, 2001; Schrageová, 2007). Pro potřeby výzkumu jsme využili modifikovaný dotazník s osmi modifikovanými situacemi, který je pro adolescentní populaci vhodnější (Jankovská, 2007). Dotazník je založen na prezentaci 8 hypotetických životních událostí rozdělených rovným dílem na pozitivní a negativní situace (z hlediska jednajícího subjektu tedy na situace úspěchu a neúspěchu) a situace s interpersonálně afiliativním a interpersonálně výkonovým obsahem (Peterson, Seligman, 1984).

Získaná data byla zpracována pomocí statistického programu SPSS 18, pro dílčí analýzy jsme využili také aplikaci Excel dostupnou v rámci kancelářského balíčku MS Office Professional 2007.

Výsledky

1. Deskriptivní analýza SLCS-R

Na základě two step cluster analýzy jsme identifikovali dvě skupiny respondentů, které vznikly na základě kombinace dvou dimenzí - sebedpřijetí a kompetentnosti. První skupina (89 respondentů, 41 %) se hodnotí spíše méně pozitivně (průměr kompetentnost 2,31 a sebedpřijetí 2,52), a druhá skupina (126 osob, 48,6 %) se hodnotí spíše pozitivně (průměr kompetentnost 3,26 a sebedpřijetí 3,57). Obě škály kladně korelovali ($r = 0,607$, $p \leq 0,01$). Dle mediánového testu se chlapci posuzují na škále sebedpřijetí (sg. 0,041) a na na škále kompetentnosti (sg. 0,020) výrazně pozitivněji než dívky. Nejvýraznější rozdíly jsou pak mezi chlapci a dívkami patrné v hodnocení výroku „Jsem velmi talentovaný/á“.

2. Využití copingových strategií (COPE):

Také při zkoumání využívání copingových strategií jsme se zaměřili na genderové rozdíly. Na základě two step cluster analýzy jsme rozdělili dívky a chlapce do čtyř skupin (COPE skupiny) dle využívání copingových strategií, přičemž u dívek jsme našli pouze tři typy (viz. Tabulka 1).

Tabulka 1: Jednotlivé skupiny dle copingových strategií (COPE) získané pomocí two step cluster analýzy:

Skupina	pohlaví		Total
	chlapci	dívky	
1. COPE skupina - Smíšený typ aktivní	31 29%	41 38%	72 34%
2. COPE skupina - Smíšený typ pasivní	24 23%	39 36%	63 29%
3. COPE skupina - Typ převážně adaptivní	21 20%	0 0%	21 10%
4. COPE skupina - Typ převážně maladaptivní	30 28%	28 26%	58 27%
TOTAL	106 100%	108 100%	214 100%

V našem zkoumaném vzorku patřilo nejvíce osob (dívek i chlapců) ke smíšenému typu aktivnímu i pasivnímu. Můžeme vidět, že skupiny dívek a chlapců si jsou podobné, u dívek pouze úplně chybí převážně adaptivní typ, který používá adaptivních copingových strategií a má nejméně tendenci k maladaptivním strategiím. Tento typ byl zastoupen pouze u chlapců, a to dokonce jednou pětinou chlapců ze zkoumaného vzorku. Typ převážně maladaptivní je zastoupen přibližně stejně ve skupině chlapců i děvčat a poměrně alarmující je její zastoupení v našem zkoumaném vzorku (celkově 27 % všech respondentů).

3. Vztah mezi sebepřijetím a/nebo kompetentností a výběrem copingových strategií:

Obě škály SLCS-R – sebepřijetí a kompetentnost – záporně korelují především s maladaptivními copingovými strategiemi. U dívek byla zjištěna záporná korelace mezi sebepřijetím a maladaptivními strategiemi silnější, naopak mezi kompetentností a maladaptivními strategiemi je méně silná než u chlapců. Z tabulky 2 můžeme vidět, že u chlapců i dívek jsou obdobné souvislosti. Zároveň jsme však u dívek zjistili také pozitivní korelaci mezi adaptivními strategiemi a oběma škálami SLCS-R, která se u chlapců neobjevuje.

Tabulka 2: Vztah sebehodnocení a zvládnání stresu u chlapců a u dívek:

Dívky (n=108)	Sebepřijetí	Kompetent.	chlapec (n=106)	Sebepřijetí	Kompetent.
Adaptiv.strategie	,194*	,192*	Adaptiv.strategie	0,112	0,089
Neadapt.strategie	-,477**	-,300**	Neadapt.strategie	-,374**	-,481**

U chlapců sebepřijetí koreluje pozitivně také s akceptováním a humorem (tab. 3), zatímco u dívek (tab. 4) tomu tak není. Naopak u dívek oproti chlapcům koreluje spíše s pozitivní reinterpretací. Kompetentnost u chlapců navíc záporně koreluje s popřením, u dívek pak s obrácením k alkoholu a kladně také s pozitivní reinterpretací.

Tabulka 3 a 4: Vztah sebehodnocení a jednotlivých copingových strategií u chlapců (tab. 3) a u dívek (tab. 4):

chlapci (n=105)	Sebepřijetí	Kompetentnost
Aktivní Coping	-0,046	-0,064
Plánování	0,117	0,095
Sebeobviňování	-,415**	-,458**
Instr.soc.opora	-0,05	0,018
Instr.cit.opora	-0,099	-0,106
Pozit.reinterpretace	0,08	-0,016
Akceptování	,302**	0,109
Obrácení k bohu	-0,1	0,082
Projevení emocí	-0,127	-0,138
Popření	-,246*	-,334**
Behav.vzdání se	-,313**	-,415**
Ment.vzdání se	0,051	-0,083
Obrácení k alkoholu	-0,018	0,032
Humor	,231*	0,176

** Correlation is significant at the 0.01 level (2 tailed).
* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

dívky (n=108)	Sebepřijetí	Kompetentnost
Aktivní Coping	0,117	0,17
Plánování	-0,025	0,093
Sebeobviňování	-,539**	-,291**
Instr.soc.opora	0,078	-0,011
Instr.cit.opora	-0,005	0,069
Pozit.reinterpretace	,305**	,224*
Akceptování	0,09	0,055
Obrácení k bohu	0,041	0,014
Projevení emocí	0,037	0,115
Popření	-,239*	-0,178
Behav.vzdání se	-,328**	-,320**
Ment.vzdání se	0,13	0,104
Obrácení k alkoholu	-0,182	-,202*
Humor	0,131	0,082

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

5. Vztah atribučních charakteristik a sebehodnocení

Z hlediska atribučních charakteristik a jejich vztahu k výběru copingových strategií nebyla zjištěna významná souvislost. Ve vztahu k sebehodnocení byla zjištěna pouze významná kladná korelace mezi sebepřijetím a internalizací úspěchu a záporná korelace na straně jedné mezi sebepřijetím a pocitem nekompetentnosti, respektive internalizací neúspěchu na straně druhé. Nezjistili jsme signifikantní rozdíly mezi muži a ženami.

Diskuse a závěr

Cílem našeho výzkumu byla analýza využívání copingových strategií, sebehodnocení a atribučních stylů u žáků 8. a 9. tříd základních škol. Na některé aspekty zkoumané problematiky jsme se zaměřili i z hlediska rozdílů mezi dívkami a chlapci. Interakční přístup ke copingu kombinuje obě třídy proměnných, a to jak osobnostní dispozice, tak situační rysy, jejich vzájemné ovlivňování a spolupůsobení na chování v zátěži. Zdá se, že oba koncepty hrají při copingu velkou a pravděpodobně i stejně významnou roli. Coping se může měnit podle určitých charakteristik situace a každý člověk si během své životní zkušenosti vytváří jakýsi habitus v copingových stylech, které potom určují, jak jedinec na stresovou situaci zareaguje.

V našem výzkumu byly zjištěny pomocí two step cluster analýzy celkově čtyři skupiny (COPE) pro chlapce i dívky (příčemž dívky byly zastoupené pouze ve třech skupinách). Celkově největší skupinou je 1. Skupina – smíšený typ aktivní (34 %):

Tito respondenti využívají aktivně adaptivní i maladaptivní strategie. Do této skupiny spadá také nejvíce dívek i chlapců. Společně s 3. COPE skupinou nejvíce využívají aktivní zvládnání, plánování a pozitivní reinterpretaci. Zároveň ze všech skupin nejvíce hledají instrumentální sociální a emoční sociální oporu a v této skupině také najdeme nejvíce těch, co se obracejí k bohu. Zároveň se 4. skupinou mají také největší tendence k sebeobviňování a popření. Vedle toho nejčastěji ze všech nepotlačí emoce či se mentálně vzdají. Celkem snadno se vzdávají i behaviorálně.

Druhou největší skupinou je 2. skupina – smíšený typ pasivní (29 %):

Sem patří také druhá nejpočetnější skupina dívek, avšak třetí chlapců. Respondenti v této skupině využívají jak adaptivní tak i maladaptivní strategie v menší míře, než jejich vrstevníci z námi zkoumaného vzorku. Nejméně ze všech skupin plánují, méně hledají také sociální a citovou oporu, společně se 4. skupinou méně používají pozitivní reinterpretace. Společně se 3. skupinou také mají nejméně tendenci k sebeobviňování, či k nepotlačení emocí nebo popření. Oproti ostatním se mentálně nevzdávají příliš snadno. Snadno se obvykle nevzdávají ani behaviorálně.

Nejmenší skupinou je 3. Skupina – převážně adaptivní typ (10 %):

V této skupině nalezneme pouze chlapce. U dívek jsme tento typ nenašli. Tito chlapci využívají převážně adaptivních strategií. Společně s 1. COPE skupinou využívají aktivní

coping, plánování a pozitivní reinterpretaci. Zároveň nejvíce ze všech využívají humor. Společně se 2. skupinou mají nejméně tendenci k sebeobviňování či k nepotlačení emocí nebo popření. Oproti ostatním se behaviorálně nevzdávají, snadno se nevzdávají ani mentálně.

4. Skupina - Typ převážně maladaptivní (27 %):

Tvoří celkově 3. nejpočetnější skupinu. Tito respondenti používají převážně maladaptivní strategie. Ze všech skupin nejméně využívají aktivní coping a akceptování, méně než adaptivní jedinci využívají pozitivní reinterpretaci. Zároveň s 1. COPE skupinou mají také největší tendence k sebeobviňování a popření. Oproti ostatním se snadněji behaviorálně vzdají, celkem snadno i mentálně. Ze všech skupin se nejčastěji obrací k alkoholu.

Při zkoumání rozdílného využívání copingových strategií se náš předpoklad o genderových rozdílech částečně naplnil. Ačkoli dívky a chlapci byli víceméně stejně zastoupeni ve třech typových skupinách jako smíšený typ pasivní, smíšený typ aktivní a typ převážně maladaptivní. Ve čtvrté skupině „typ převážně adaptivní“ byli zastoupeni pouze chlapci, a to dvaceti procenty z celkového vzorku chlapců. Dívky vnímají předkládané situace celkově jako závažnější a významnější, přestože se pravděpodobně setkávají s obdobnými typy stresových situací jako chlapci. Zjištěné rozdíly mezi dívkami a chlapci si vysvětlujeme mj. i celkově nižším sebehodnocením u dívek a potažmo také nižší sebedůvěrou dívek ve zvládnutí stresu, dále také vyšší sebekritičností ke svým schopnostem. Tyto rozdíly však mohou být ovlivněny i odlišným způsobem výchovy chlapců a děvčat v rodině i ve škole.

Hranici mezi adaptivními a neadaptivními strategiemi není možné vždy považovat za zcela absolutní. Existují studie (např. Vašina, 1999) ukazující, že některé strategie mohou být za určitých podmínek adaptivní a za jiných neadaptivní. To znamená, že nelze jednoznačně určit, zda jsou „dobré“ nebo „špatné“. Mezi takové strategie patří např. akceptování; obrácení se k Bohu, víře a náboženství; projevení emocí a humor.

Oproti původnímu předpokladu jsme nezjistili korelaci mezi kompetentností a copingovými strategiemi, které jsou zaměřené na aktivní řešení situace. S kompetentností negativně koreluje zejména sebeobviňování a dále behaviorální vzdání se a popření. Kompetentnost pozitivně koreluje s copingovou strategií humoru. Respondenti užívající copingové akceptování, humor a pozitivní reinterpretaci skórují výše na škále sebezpřijetí. Zároveň ti, kteří volí humor, mají vyšší skóre na škále sebezpřijetí. Je pravděpodobné, že copingové strategie sebeobviňování, popření a behaviorální vzdání se používají spíše jedinci s nižším sebezpřijetím a současně i méně pozitivním sebehodnocením v oblasti kompetentnosti, přičemž humor naopak kladně koreluje se sebezpřijetím a zároveň i kompetentností. Copingová strategie humor patří dle některých autorů (Carver, Scheier, Weintraub, 1989, Ficková a Ruiselová, 1999) mezi maladaptivní copingové strategie. Zde je humor spíše používán jedinci s vyšším sebezpřijetím i kompetentností, tento výsledek napovídá o používání humoru spíše jako adaptivní copingové strategie.

Co se týče genderových rozdílů ve využití copingových strategií, potvrdily se pouze částečně: dívky skutečně častěji využívaly strategie orientované na emoce (vyjádření emocí a sociální opora). U chlapců se však žádná tendence k většímu využití strategií orientovaných na problém neobjevila.

Potvrdil se předpoklad, že chlapci se celkově posuzují pozitivněji v obou dimenzích sebehodnocení. Nižší dosahované skóre v dimenzi kompetentnosti může souviset s věkovým obdobím respondentů a obecně problematickým přijímáním se a vývojem vlastní identity v tomto období. Tento rozdíl však může být ovlivněn i odlišným způsobem výchovy chlapců a děvčat v rodině i ve škole, resp. výchovou vedoucí k osvojení tradičních mužských a ženských rolí.

Zaměřili jsme se také na vztah mezi atribucemi a následným výběrem copingové strategie. Pokud respondenti hodnotili situaci tak, že ji můžou nějakým konstruktivním způsobem vyřešit (řešitelná a ovlivnitelná), vybírali spíše strategie zaměřené na problém. Pokud situaci

vnímali jako bezvýchodiskovou (neřešitelnou a neovlivnitelnou), měli tendenci volit spíše strategie zaměřené na emoce.

Z hlediska jednotlivých typů odpovědí (kauzální atribuce) dívky častěji vsázejí na vzájemné sympatie, či že se druhým zalíbily (kód odpovědi 5), než chlapci, kteří v podstatě v naprosté většině sázejí na svoji snahu a na to, že dobře zapůsobili. Pouze u první situace („kladné přijetí spolužáky v nové škole“) je u chlapců nejčastější odpovědí u kauzálních atribucí dobrý charakter a u druhé situace je nejčastější odpovědí (29 %), že se druhým zalíbili. Zdá se, že chlapci v mnohem větší míře sázejí na sebe a svoji osobu, která byla schopná zapůsobit na většinu situací, se kterými se setkávají. Může však jít také o jejich určitý postoj, který může být naučený nebo získaný nebo dokonce o neochotu přemýšlet nad příčinami jednotlivých situací více do hloubky, protože ASQ je poměrně složitý metodologický nástroj pro respondenty. Dívky naopak přikládají jednotlivým situacím vyšší váhu než chlapci (jde o porovnání průměrů ze všech otázek). V posuzování významnosti se liší zejména u situací 1, 3 a 7, což jsou: „kladné přijetí spolužáky v nové škole“, „vysvědčení, které předčilo očekávání“ a „nepřijetí na školu/obor“.

Výsledky popsané v článku jsou pouze dílčími výsledky širšího výzkumu, který se zabývá mj. i zvládním stresu u adolescentů. Dále se budeme věnovat adolescentům na druhé straně věkového spektra (tj. kolem 17/18 roku), u kterých budeme sledovat charakteristiky zvládnání stresu. Tím získáme možnost srovnání dvou věkových skupin, co nám umožní lépe obsáhnout dynamiku procesu zvládnání i případné změny mezi zvládnáním stresu u dívek a chlapců.

Literatura

- BANDURA, A., 1997, Self-Efficacy: The exercise of control. New York: Freeman.
- BALCAROVÁ, M., TYRLÍK, M., 1996, Reprézentace drogy u dlouhodobých uživatelů drog. *Československá psychologie*, 40, 6, 502-511.
- BLATNÝ, M., OSECKÁ, L., 1994, Rosenberg's Self-Esteem Scale: Structure of general self-regard. *Československá psychologie*, 38, 6, 481-488.
- CARVER, C.S., SCHEIER, M.F., WEINTRAUB, J.K., 1989, Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 267 – 283.
- FICKOVÁ, E., RUISELOVÁ, Z., 1999, Preferencia copingových strategií adolescentov vo vzťahu k úrovni koherencie. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 34, 4, 291- 301.
- FLEISHMAN, J.A., 1984, Personality characteristics and coping patterns. *Journal of Health and Social Behavior*, 25, 229 – 244.
- FOLKMAN, S., LAZARUS, R.S., 1980, An analysis of coping in middle-aged community sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 21, s. 219 – 239.
- GREENBERGER, E., CHEN, C., DMITRIEVA, J., FARRUGIA, S.P., 2003, Item-wording and the dimensionality of the Rosenberg Self-Esteem Scale: Do they matter? *Personality and Individual Differences*, 35, 1241-1254.
- KLING, K.C., HYDE, J.S., SHOWERS, C.J., BUSWELL, B.N., 1999, Gender Differences in Self-Esteem: A Meta-Analysis, *Psychological Bulletin*, 120, 4, 470-500.
- MAR, R.A., DEYOUNG, C., HIGGINS, D.M., PETERSON, J.B., 2006, Self-Liking and Self- Competence Separate Self-Evaluation from Self- Deception: Associations With Personality, Ability and Achievement, *Journal of Personality*, 74, 4, 1047- 1078.
- MULLIS, R. L., CHAPMAN, P., 2000, Age, Gender, and Self-Esteem Differences in Adolescent Coping Styles, *The Journal of Social Psychology*, 140(4), 539-541.
- OSECKÁ, L., BLATNÝ, M. 1993, Gender and self-esteem. *Studia psychologica*, 35, 4-5, 327-330.
- PETERSON, C., SEMMEL, A., von BAYER, C., ABRAMSON, L.Y., SELIGMAN, 1982, The Attributional Style Questionnaire. *Cognitive Therapy and Research*, 6, 287 – 299.

- QUATMAN, T., WATSON, C.M., 2001, Gender Differences in Adolescent Self-Esteem: An Exploration of Domains, *The Journal of Genetic Psychology*, 162(1), 93-117.
- RUISELOVÁ, Z., 1994, Charakteristiky situácie a zvládanie, In: Z. Ruiselová, E. Ficková (Eds.), *Poznávanie a zvládanie záťažových situácií I*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychologie.
- TAFARODI, R.W., SWAN, W.B., 1995, Self-Liking and Seld-Competence as Dimension of Global Self-Esteem: Initial Validation of Measure. *Journal of Personality Assessment*, 65 (2), 322-342.
- TAFARODI, R.W., SWANN, W.B. Jr., 2001, Two dimensional self-esteem: Theory and measurement. *Personality and Individual Differences*, 31, 653- 673.
- TYRLÍK, M., MACEK, P., 2001, Atribuční charakteristiky zdůvodnění morálních dilemat. *Československá psychologie*, 45, 3, 270-280.
- SCHRAGGEOVÁ, M., 2007, Osobnostné a situačné prediktory vnímania príčin nezamestnanosti. *Československá psychologie*, 51, 4, 347-359.
- VÁŠINA, B., 1999, *Psychologie zdraví*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity.

Abstrakt

Ve výzkumu jsme se zaměřili na analýzu vztahů sebehodnocení, atribučních charakteristik a strategií zvládání zátěže u žáků ZŠ. Ačkoliv sebehodnocení a copingové strategie spolu úzce souvisejí, jejich vztah k atribučním charakteristikám je shodný jen částečně. Výzkumný soubor tvořilo 214 žáků ZŠ (106 chlapců a 108 dívek) ve věku 13 – 15 let. Zjišťovali jsme jejich atribuční styl, dvě dimenze sebehodnocení (sebe přijetí a kompetentnosti) a zvládání stresu, kde jsme vycházeli z dispozičního modelu copingu.

Zjistili jsme signifikatní rozdíly mezi dívkami a chlapci v sebe přijetí a kompetentnosti. Ve vztahu k sebehodnocení byla zjištěna pouze významná kladná korelace mezi sebe přijetím a internalizací úspěchu a záporná korelace na straně jedné mezi sebe přijetím a pocitem nekompetentnosti, respektive internalizací neúspěchu na straně druhé.

Klíčová slova

záťažové situace, atribuční styly, sebehodnocení, zvládání, adolescence

Abstract

Authors of research focused on analysis of connection between self-esteem, attribution and coping strategies of pupils of elementary school. In research participated 214 pupils of elementary school (106 boys and 108 girls) in age of 13 – 15 years. Even though self-esteem and coping strategies are related, both these aspects are related to the attribution style only partially. We observed attribution, two dimensiones of self-esteem: self – liking and self – competence; and we used dispoziition coping model in dealing with stress. In the relation of self- esteem was found out only significant positive correlation between self-liking and internalisation of success on one hand and was found out negative correlation between self-liking and the feeling of incompetence, or more preciously the internalisation of failure on the other hand.

Keywords

demanding life situations, attribution styles, self-esteem, coping, adolescence

Výzkumná studie byla podpořena grantem Masarykovy Univerzity MUNI/A/0950/2009.

MOTIVY DOMÁCÍCH NÁSILNÍKŮ

Karel Janský
Psychologická poradna Brno
karel@jansky.cz

Úvod

V příspěvku se soustředíme na poznatky, které byly shromážděny k otázce motivace domácích agresorů. Motivace je pro domácího násilníka příčinou, podnětem k akcím, k manipulaci, ke způsobu nakládání s druhým, ke způsobu zacházení s ním, pohnutkou k ovlivňování partnera. Motivaci předchází potřeba. Potřeba mobilizuje organismus, někteří autoři se domnívají (sr.: M. Pospíšil 1996), že vznikne neklid a ten když dosáhne určité úrovně, promění se v motivaci. Motivace vždy obsahuje plán a program činnosti. V konečné fázi pak dojde k určitému chování. Když není potřeba násilníka uspokojena, pak u něho vzniká stres. Když jde o předmětnou vnější motivaci, pak domácí násilník usiluje o dosažení nějakého předmětu nebo peněz. Na rozdíl od agresorů, motivace oběti DN se dá charakterizovat jako ztracená motivace, druh jakési „naučené bezmocnosti.“

Kromě psychologů se zajímají o motivy agresorů i právníci, psychiatři, a to tehdy, když jde o těžké zločiny. Motivace agresora se zjišťuje vždycky, když jde o těžké ublížení na těle oběti nebo o vraždu. Když jde o činy domácího násilníka, tak se jeho motivace podrobněji neposuzuje, ta velmi často zůstává skryta. Zkoumání motivace znesnadňuje také to, že má motivace vztah např. k sociálním vztahům, k řešení problémů, k učení. Možností je mnoho (sr.: J. Linhart 1972, J. Sedlák 1984). Ne vždy se podaří v rámci zkoumání domácího násilí (dále jen DN) motivaci agresora zjistit. Odkrýt jeho motivaci je nesnadné. Pro odborníky jiných oborů přímo nemožné. Svědčí o tom prohlášení posuzovatele z dětské psychiatrie v kuřimské kauze, kterého sice zajímala motivace všech souzených jednotlivců, ale dospěl k závěru, že důvody týrání nezná a že jim nerozumí. Vlastně se nikdy nepodařilo tyto motivy zjistit, i když pachatelé jsou dávno odsouzeni a odpykávají si své mnohaleté tresty.

Násilník neskrývá svoje přesvědčení o svých právech. Podle jeho názoru má právo: trestat oběť, prohledávat věci oběti, kontrolovat korespondenci, zveřejňovat intimní situace na internetu, rozšiřovat polopravdy, lži a pomluvy, sledovat oběť, bránit jí ve spánku, anonymně jí telefonovat, izolovat ji od okolního světa, volit jakýkoliv typ komunikace s ní, přikazovat jí, zakazovat cokoli. Jeho přesvědčení je pro něho zároveň motivem, vnitřní silou, která ho „nutí“ jednat tak jak jedná.

Komunikace jako prostředek agrese

Motivace domácích násilníků je úzce spjata s komunikací, protože se promítá nejen do fyzických činů, ale i do komunikace mezi partnery. U partnerů je způsob komunikace velmi důležitý. Přispívá buď ke vzájemnému porozumění, nebo ke vzniku neshod a konfliktních situací a často dovedně skrytý motiv se projeví jako hnací motor v činech. Partneři chápou komunikaci jen jako snahu porozumět druhému a ne jak pochopit jeho motivaci. Komunikaci zužují na sdělování informací, myšlenek, emocí a postojů. V první řadě totiž nejde o obsah sdělované informace, ale o způsob, jakým se sdělení předává. Pochopit motivaci partnera znamená seznámit se s příčinami, důvody jeho konkrétních násilných akcí, a pochopit proč

jedná, tak jak jedná, proč se např. snaží prosadit vlastní způsob řešení problému, proč používá manipulace k prosazení vlastního názoru, proč tak často užívá výčitek.

Motivace násilníků se projevuje jako skrytá pohnutka domácí agrese. Je součástí nejrozšířenější skryté kriminality (J. Sedlák 2002). Velmi často jde o slabší až středně silné agresivity. Ty se liší od motivace násilníků, kteří páchají trestné činy značné intenzity. U agrese slabé až střední intenzity postačuje k vybití vnitřního napětí agresory nějaký startovací prvek. Svůj hněv a pocity si vylévají na ostatních. Trpívají pocity neúspěchu nebo nezájmu. U agrese značné intenzity bývá motivem pomsta, snaha druhému ublížit, finanční zájem nebo jiný prospěch. U většiny agresorů silně působí jako vnitřní motor jejich násilných činů vnitřní uspokojení z moci, z možnosti ovládat druhé. Ke skrytým motivačním faktorům patří úspěch neboli ovládnutí oběti, selhání oběti, pocity sebeuplatnění, využívání anxiózy oběti, lhostejnost oběti vůči násilníkovi (srov.: M. Kurilská, E. Strahovská 2007).

Motivy existují u dospělých i u nezletilých obětí DN. Ty se dají například v poradně zjistit, protože oběti o nich samy vypovídají. Ze spontánních výpovědí obětí je možno na jejich motivaci usuzovat. Jestliže samy oběti o své motivaci mlčí, je možno je odkrýt, pokud poradce své otázky zaměří na příčiny aktivit oběti. Oběti buď samy nebo na podnět poradce jako motivy svých pasivních nebo aktivních počinání vůči násilníkovi uvádějí lásku, přehlížení násilí, ochranu rodiny, zvyk na týrání, nedostatek odvahy, smíření s osudem apod. (srov.: T. Strnadová 2008). Otázka motivace obětí je samostatný problém.

Motivací se v praxi může stát skoro cokoliv. Vyjmenujeme u násilníků jen některé z nejčastěji se vyskytujících. Může to být např. msta, zloba, hněv, nenávisť, škodolibost, sobectví, snaha vybudovat svou absolutní kontrolu nad obětí, snaha zničit druhého, snaha potrestat partnera a také např. finanční zisk, zcizení mzdy či důchodu, alimentů, mobilu, šatstva, šperků, odmítnutí podílet se na chodu domácnosti) – nebo zisk jiného druhu. Bývá to také často se vyskytující žárlivost. Na černou rubriku ve zprávách deníků si lidé zvykli. Motivy násilníků se zde uvádějí zřídkakdy. Možná, že v těchto případech nejsou vždycky motivy důležité. Závažnější jsou osobnostní struktury a sociální stereotypy, které mohou vést k agresivním činům. Motivy pak spustí příslušné akce (srov.: L. Navara 2008).

Agresorovo násilí by bylo snad možné částečně tlumit, nikoliv odstranit, aby se daly použít při jeho terapii. Když se pozná jeho skutečná motivace – jenže jak ji poznat, agresor ji nejenže nikdy nesdělí, ale patrně si ji sám ani neuvědomuje. Psycholog má kvalifikaci zjišťovat motivy agresorů. Má k tomu řadu metod i způsob a zaměření individuálního rozhovoru s násilníkem. Obvykle usuzuje na motiv z činů, přičemž se vždy ptá sama sebe: cui bono? Neboli, komu to prospívá? A dále si klade otázku: v čem to prospívá násilníkovi? Jaký užitek má z konkrétních činů?

V praxi to začíná volbou partnera. Mnozí odborníci usuzují, že si budoucí násilník vybírá partnerku s vlastnostmi, které mu vyhovují. Je to např. souhlas s jeho názory, submisivita, malá odolnost vůči zátěži a vůči stresu apod. To je možno hodnotit jako motiv při výběru partnerky. Žena nemá při volbě partnera možnost rozpoznat, že muž, kterého si bere, je násilník. První facku od něho bere jako mimořádné vybočení a omlouvá ho, případně bere odpovědnost na sebe. Že je násilníkem, to se projeví až při soužití, zvláště při řešení různých vypjatých situací. Fackou však začíná postupný rozvoj agrese. Ve společnosti je muž normální, je společenský, zábavný. Doma se z něho stává tyran. Latence mezi dobou seznámení se a rozhodnutím oběti začít se účinně bránit je dlouhá, někdy trvá i roky. Oběť se stydí. Nic neví o tom, že je nutno agresii zastavit hned na počátku. Že má rezolutně prohlásit:

Já ti to trpět nebudu. Neví, že se má jít poradit k odborníkům. Netuší, že má násilí ihned ohlásit. Oběť to však nehlásí, má obavu, že jí to nikdo neuvěří. Má týrání dokumentovat. Jak, to jí poradí odborníci, pokud se na ně obrátí (srov.: www.mateslovo.cz).

Mezi domácími násilníky jsou také duševně deformované osoby, jednotlivci s psychickými poruchami, psychopati, sociopati, nezralé osobnosti. Nemají výčitky svědomí. Necítí zodpovědnost z týrání, svalují vinu na oběť (kdybys poslouchala, kdybys neprovokovala). V dřívějším vývoji násilníka lze nalézt dlouhodobý disharmonický vztah, žárlivost, alkohol, drogy. Agresor nemá žádný vědomý pocit viny. Zasloužený trest pocituje jako křivdu vůči své osobě. Chybí mu pohled na nemorálnost jeho jednání. Nemá rozvinutou schopnost empatie. Není možno nařídit, aby u někoho vznikl a projevoval se pocit viny. (sr.: M. Kolář 1997).

Několik příkladů z praxe, demonstující nejčastěji se vyskytující motivy domácích násilníků.

Peníze a majetnický postoj ve službě motivace

Příklad 1. Muž (621) používal u své dřívější i nynější manželce fyzického i psychického násilí, protože ji chtěl mít jen pro sebe. Také ji ohrožoval pistolí. Kopal do dveří, když se zamkla. Zkopal ji ze schodů. Ohrožená osoba popsala jeho stav po provedeném násilí. Byl ihned v klidu, usmíval se, okamžitě byl v pohodě, jako kdyby se nic nestalo.

Příklad 2. Hlavním motivem předsedy Fialy a 480 členů tohoto sdružení je boj proti paragrafu trestního zákona, který stanoví, že je neplacení výživného trestným činem. Členové sdružené považují tento paragraf za otevřený nástroj feministické justice k terorizování otců.

Žárlivost jako motivace agresora

Příklad 3. Žárlivec (36) ubodal 65 ranami sedmi noži přítelkyni (53) v jejím bytě. Kromě toho ji pořežal na horní části těla. Motivem byla žárlivost. Zjistil totiž, že přes tvrzení, že je rozvedená, udržovala styky se svým bývalým manželem. Dalším motivem byl jeho dluh, neboť si vypůjčil od ní 150.000 korun a ona na něj naléhala, aby jí peníze vrátil. Obžalovaný byl recidivista. Již předtím se totiž dostal několikrát do rozporu se zákonem. Byl odsouzen za znásilnění, za ublížení na zdraví, za neposkytnutí pomoci při dopravní nehodě, za fyzické napadení dřívější přítelkyně (r.: O. Böhmová, J. Bruthans, ČTK 2008).

Příklad 4. Žárlivost může vést až k trestnému činu. Svědčí o tom příběh bývalého policisty (30), který v opilosti postřelil svého přítele (26). Bezdůvodně na něj žárlil, protože se domníval, že ho podezíral z mileneckého vztahu s jeho manželkou.

Manipulace jako motivace agresora

Příklad 5. Muž (39) devět roků trýznil svou ženu (43), bil ji, kopal, vyhrožoval jí i její rodině zabitím, donucoval ji, aby mu dávala peníze na jeho dluhy z hazardu, bral drogy, rozprodával její nábytek a další věci, demoloval zařízení jejího bytu. Žena se bála a zároveň ho milovala, byla na něm citově závislá. Zadlužovala se, byla depresivní. Po devíti letech spáchala sebevraždu. U soudu násilník trval na tom, že jí nikdy nebil, že jí nikdy nevyhrožoval a peníze nevynucoval. Svědci jeho lži vyvrátili (srov.: O. Böhmová a spol. 2008).

Příklad 6. Ženě téměř uřízl hlavu, nože zabodl do hlavy a krku, dva do oka. Během útoku se žena ještě pohybovala po bytě. Motivem byl u vraha vysoce kladný vztah k penězům, které si vypůjčil a nehodlal je ženě vrátit (srov.: O. Böhmová, M. Čihák, ČTK 2008).

Příklad 7. Násilník téměř nikdy nepřizná svoje násilí na blízkých osobách. Příkladem je manžel-vrah své ženy (srov.:R. Kovářová 2008). Vždy je popírá. Je proto obtížné prokázat mu jeho motivaci.

Neshody v rodině jako motiv agrese

Příklad 8. Kvůli manželským neshodám, které vyvrcholily rozvodem, se matka (38) pokusila svým dvěma synům (9 a 13) i sobě podat léky s cílem usmrtit je i sebe. Soudní znalec zjistil, že brala drogy. Žena to vysvětlovala pitím tvrdého alkoholu braním léků, kvůli psychickým problémům. Staršího navíc pořezala na ruce, když spal. Motivem byly dlouholeté konflikty s otcem dětí. Dětem potom způsobila delší spánek. Poškodila je tím, že pak následně trpěly menšími zdravotními problémy.

Snaha ublížit přes děti

Dítě se tím stává nástrojem pomsty. Je mu možno napovídat o druhém rodiči nepravdy, polopравdy i lži, a to s takovým citovým přízvukem, že to v dítěti vzbudí strach z toho druhého nebo odpor k němu. Takový rodič uvádí své dítě do role, která mu v jeho dětském věku naprosto nepřísluší. Nutí své dítě, aby bylo soudcem druhého rodiče. To však není v žádném případě dobrým základem pro utváření mravních zásad dítěte. Takové jednání je nejen DN, ale i manipulací. Jde o manipulaci s důsledky, kdy může u dítěte vzniknout tzv. syndrom odcizeného (nesprávně zavrženého) rodiče. Jako syndrom však odborníci hodnotí mnohdy i takové formy sociálního styku mezi rodiči a nezletilými, včetně ovlivňování nezletilého jedním u rodičů, které nepatří do kategorie syndrom odcizeného dítěte. Zvláště obezřetně je třeba hodnotit ty případy, kdy se vyskytlo jednostranné domácí násilí, kterým je dítě vždy zasaženo. Kolem tohoto termínu se utvořily dva tábory odborníků. První aplikuje toto označení téměř na všechny posuzované případy. Druhý upozorňuje na nutnost jiného hodnocení u případů domácího násilí. Odborníků, kteří patří do druhé skupiny, přibývá.

Interní Usnesení vlády (2004) nesprávně uznává „syndrom zavrženého rodiče.“ Vychází z původní formulace R. Gardnera, podle níž mají projevy syndromu odcizeného rodiče osm hlavních znaků. Usnesení nebere v úvahu pozdější, pozměněné názory R. Gardnera. Proto se objevují zprávy o tom, že u nás 25 % dětí z rozvádějících se rodin trpí tzv. syndromem zavrženého rodiče. Je to ročně kolem 7 500 dětí. Podrobnější diferenciální diagnóza se v praxi neprovádí. Pokud dítěti např. otec znemožní kontakt s matkou nebo naopak, je dítě poškozováno. Pokud se nevyskytly příznaky DN, může jít o syndrom. Citová zralost nezletilého je pak nižší, vyskytuje se u něho citový chlad, nedokáže respektovat autority, jeho pracovní produktivita je nižší, je náchylnější k patologickým projevům jako je např. drogová závislost. Také stanovení kontaktu dítěte s druhým rodičem jednou za 14 dnů je nesmyslné.

Podle našeho názoru jsou příčiny vzniku odcizení druhého rodiče způsobeny celou škálou faktorů, z nichž mnohé má na svědomí odcizený rodič. Uvedený termín by zasluhoval podrobnější analýzu. Podstatou příčiny je mnohdy chybná komunikace tohoto rodiče a další činitelé psychologického charakteru. Bývají to tyto faktory: odcizený rodič s dítětem málo komunikoval nebo vůbec nekomunikoval. Dítě bylo svědkem patologického nebo násilného chování druhého rodiče. Ve výchovných metodách tohoto rodiče převažovaly příkazy,

rozkazy, při nesplnění tresty. Nebo se na výchově vůbec nepodílel. Rodič si našel milence /milenuku/ a dával to ostentativně najevo před dítětem. Rodič označoval druhého rodiče za psychicky nemocného.

Výsledky takového nepříznivého působení se neprojeví ihned, ale až po určité době a následky jsou pak hlubší a trvalejší. Rodič, který v boji o dítě zvítězil, si neuvědomuje, že rodičovství není možné zrušit, že trvá i po rozvodu. Zůstává stálým faktem. To s sebou nese odpovědnost pro další zdravý vývoj dítěte. Dítě potřebuje po rozvodu oba rodiče. Je třeba zabránit tomu, aby rozvodový konflikt pokračoval. Když nepřátelství pokračuje, v dítěti zůstává stále silné vnitřní napětí, které je úrodnou půdou pro neurotické potíže, pro poruchy chování i pro jiné nepříznivé komplikace ve vývoji jeho osobnosti. Rodičovským nepřátelstvím je dítě zraňováno. Popouzení dítěte, manipulace s dítětem, omezování jeho styku s druhým rodičem je projevem pokračujícího nepřátelství. "Silnější rodič" si vytváří mylnou představu, že má vlastně veškerou výchovnou moc ve svých rukou a že může toho druhého ze života dítěte prostě vymazat.

Rodinné týmy

Motivy násilníků, zvláště vytvářející psychické formy DN, jsou jen velmi těžko odhalitelné, proto obtížná je i prevence. Pomoci by zde mohlo ustavení tzv. Rodinných týmů, které navrhuje zřídit a které mají sloužit jako prostředník mezi rozvádějícími se nebo rozcházejícími se rodiči, kdy se jedná také o nezletilé děti. Jejich působení je nezbytné rovněž při řešení různých forem DN. Sestavení takových rodinných týmů a jejich uvedení do praxe ulehčí práci soudů a navíc zprůhlední, zefektivní a zkrátí celé řízení před soudem. Rodinné týmy by nebyly určeny primárně jako pomocník obětem domácího násilí, ale snažily by se těmto negativním jevům aktivně předcházet, a to ne pouze formou prevence, nýbrž formou aktivního dohledu a dozoru. Tímto postupem by se mohlo zamezit vzniku mnohých forem DN ještě v počátcích, kdy je ještě čas pomoci indicií pracovat na odhalení motivů násilníků.

Vedoucím týmu a jeho koordinátorem by byl vždy orgán sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD), který by také určoval, který člen rodinného týmu bude řešit jaký konkrétní úkol. Dalšími členy mohou být např. odborníci z řad psychologů, psychiatrů a mediátorů, domy dětí a mládeže, nevládní organizace a další odborníci dle potřeby. Stát by zastupovala např. Policie ČR, městská Policie, Státní zastupitelství, vyšší soudní úředníci z týmu soudce.

Příklad použití rodinného týmu může být následující. Soud schválí dohodu rodičů o styku s dětmi a o výživném na nezletilé děti. Jedna strana dohodu nebude plnit bez zřejmého důvodu, který by musel být vysvětlen rodinnému týmu, např. prostřednictvím OSPOD. Žena třeba uvede, že otec týrá dítě – a některá ze složek rodinného týmu si v krátké době předvolá podezřelého rodiče s dítětem k odbornému pohovoru. Jiný příklad – matka přestane dávat dítě otcovi v dohodnutých termínech a otec požádá OSPOD, jako vedoucího rodinného týmu, o spolupráci. Situace se začne řešit v rámci týdnů, maximálně měsíců. Rozhodně ne v řádu let

Rodinný tým, aby se nestal „zbrani jednoho rodiče proti druhému“, provede neohlášenou kontrolu několika předání dětí. V případě, že se styk neuskuteční, odborník z rodinného týmu sepiše zápis, že například matka nepředala děti otcovi, anebo že si otec pro děti vůbec nepřišel. Uvedená, předem neohlášená kontrola se ještě minimálně jednou zopakuje a výsledek je možno do tří měsíců odeslat prostřednictvím vedoucího rodinného týmu na soud. Samozřejmě, že nejdříve se odborníci z rodinného týmu pokusí mezi rodiči nastolit smír a zajistit dodržování dohod. Pokud se jeden z rodičů odmítne účastnit sezení organizovaných

některou složkou rodinného týmu, bude mu to přičteno ke škodě. Rodinné týmy mohou takto řešit i problematiku výživného. Celá činnost je postavena na skutečnosti, zda rozhádané strany dodržují předem dohodnutá pravidla. Pokud ne, ve velmi krátké lhůtě se o tom dozví soud. Ten zatím nemusí zakročit, ledaže by jakkoli hrozilo přímé ohrožení dětí.

Může nastat i jiný příklad. Problém se nevyřeší a jeden z rodičů se tedy sám obrátí na soud. Ten již ovšem nemusí provádět zdlouhavá šetření, protože většinu podkladů dostane od rodinného týmu. Rozhodnutí tak padne do půl roku, ve složitějších případech do jednoho roku. Pokud soud zjistí potřebu ještě dalších skutečností, toto za něho provede některá složka rodinného týmu. Obrátí-li se na soud rodič bez dřívějšího kontaktování rodinného týmu, je to možné, ale pro soud to bude znamením, že není něco v pořádku, když uvedený rodič nevyužil nejdříve možnosti vyřešit situaci prostřednictvím rodinného týmu. Na druhé straně zůstává právo rodičů obrátit se na soud přímo.

Uvedený návrh rodinných týmů si neklade za cíl zvládnout všechny problémy, jeho úkolem je počet problémů minimalizovat hned v zárodku. Rodinný tým, na který se rodiče mohou obrátit, určí soud, s možností řešení podjatosti tohoto rodinného týmu na základě podání některého z rodičů a jeho výměny. Nejhorším prohrěškem kteréhokoli z rodičů bude, když bezdůvodně nebude dodržovat sjednanou dohodu či nařízení soudu. Tady nastoupí podobná situace, jako je například v obchodním styku směnka. Soud okamžitě udělí „neposlušnému“ rodiči sankce bez zdlouhavého dokazování, případně ihned rozhodne o změně výchovné péče. Když se jeden z rodičů předem neobrátil na rodinný tým a začne u soudu očerňovat druhého rodiče „jako blesk z čistého nebe“ až u soudního jednání, přičte se mu to rovněž k tíži.

Mezi rodiči řešícími spolu spory se toto velmi rychle roznese, že lhát, či nedodržovat dohody se nevyplácí. A nejvíce sporných případů se vyřeší tak, že prostě nikdy nenastanou! Je to velice jednoduché – a velmi účinné řešení postavené na důslednosti a rychlosti celého procesu, kdy u dětí ještě nenastane syndrom zavrženého (odcizeného) rodiče a kdy jeden z rodičů nebude muset „kupovat obědy dítěti pět let zpátky – až na ně dostane peníze“. Někdy to ale jít nemusí. Třeba tehdy, když ještě některý z rodičů nebude mít rozchod dobře vyřešen po psychické stránce. Ale od toho zde budou rodinné týmy – ne represivní, ale též pomáhající! A k soudu se dostane opravdu jen to, co rodinné týmy nevyřeší a také to minimální, co je dáno zákonem. Například konečné schválení určité dohody.

Závěr

Motivace má u agresorů velmi specifické záměry. Je vnitřním motorem, kterého násilník používá buď k získání, nebo k udržení vlastního prospěchu. Bývá latentním „motorem“ domácího násilí. Je velmi úzce svázána s prospěchem násilníka. Vybrali jsme některé konkrétně se manifestující motivace domácích násilníků. V mnoha případech komunikace zprostředkovává motivaci k získání hmotného nebo nehmotného zisku. Žárlivost nutí zcela zjevně jedince k agresi. Různé formy manipulace ženou násilnou osobu k získání nebo k udržení prospěchu.

Literatura

BÖHMOVÁ, O., a kol., 2008, Zavraždil matku. HaNo 18, č. 143, s. 14, 16.6.08.
KURILSKÁ, M., STRANOVSKÁ, E., 2007: Motivácia výkonu a sebeuplatnenie. 25. Ps. dni Trenčín. Zborník. abstraktov, s. 10.

- JANSKÝ, K., 2010, Rozpory při aplikaci tzv. syndromu zavrženého rodiče. In Sborník příspěvků Sociální procesy a osobnost 2009. 1. Brno : PsÚ AV ČR, v.v.i., s. 106-112.
- KOLÁŘ, M., 1997, Skrytý svět. Praha, Portál.
- LINHART, J., 1972, Proces a struktura lidského učení. Praha.
- MIKL-HORKE, G., 2005, Oekonomische Ungleichheit und politische Disciplinierung. Anmerkungen zu Folgen des neoliberalen Kapitalismus. Sozialpsychologie und Gruppendynamik in Wirtschaft und Gesellschaft.30, Hft 111/2.
- NAVARA, L., 2008, Zlobím se. MFD, červen.
- KOVÁŘOVÁ, R., 2008, Vražda I. Neffové. Právo 18, č. 68, s. 7, 20.3.08.
- POSPÍŠIL, M., 1996, Asertivita. Plzeň, nákladem vlastním.
- SEDLÁK, J., 2002, Domácí násilí stále rafinovanější. Universitas 34, č. 4, s. 9-14.
- SEDLÁK, J., 1984, Otázky sociálního učení. Brno, UJEP.
- STRNADOVÁ, T., 2008, Dívky mohly být doma. MFD 19, č. 77, s. C 3, 1.4.08.
- www.mateslovo.cz, 2008.
- Usnesení vlády ČR číslo 1.1 08/2004.

Abstrakt

Motivy domácích agresorů se většinou nepodaří odhalit. Výjimku tvoří razantní činy, které obvykle končí letálně vraždou nebo těžkým nevratným poškozením zdravotního stavu oběti domácího násilí (DN). Psychologické nebo sociologické systematické výzkumy chybí. Násilníci je většinou zatajují, uvádějí zástupné údaje či používají jako ochranu před jejich odhalením různé manipulativní techniky. V soudních spisech se nejčastěji uvádějí motivy ekonomické, psychické, sociální, sexuální. Motivy násilníků bývají většinou kombinované. Jejich povětšinou skryté pohnutky jsou používány k ovlivňování obětí, orgánů, poraden, soudů.

Klíčová slova

motivace domácích násilníků

Abstract

Motives are not included in assessment of the acts of domestic aggressors. This is detrimental because the therapy could be based of them. The disclosing of the motives fails in the most cases. The exception is represented by the express aggressive acts usually ending lethally by murder or heavy irreversible health injury of the victim of domestic violence (DV). However, the psychological or sociological systematic researches of their incentives are missing. The systematic scientific investigation of the motives of home aggressors is at the beginning. The aggressors usually suppress, allege displacement information or use various manipulative methods for protection against revealing. In the court's files are most frequently stated the economical, psychological, social and sexual motives, the political ones only rarely. The motives of aggressors are mostly combined which makes their assessment more difficult.

Keywords

motivation of home aggressors

PSYCHICKÉ FORMY DOMÁCIHO NÁSILÍ

Karel Janský
Psychologická poradna Brno
karel@jansky.cz

Úvod

V roce 1990 byla u nás zavedena po prvé evidence případů CAN, a to v rámci výkazů o dispenzární péči. V prvních letech bylo zachyceno 248 případů z celkového počtu 2 500 000 dětí. Byla to asi jedna setina z celkového počtu nezletilých. Na první pohled je jasné, že byl záchyt značně nedokonalý. V USA bylo v té době hlášeno stonásobně více případů, z toho bylo v polovině případů prokázáno zavinění nejbližšími osobami dětí, to znamená případů domácího násilí (dále jen DN). V současné době je např. v Anglii podle časopisu Lancet ze 19. 5. 2000 domácí násilí daleko častější a vyskytuje se ve více než u 30 % rodin. Zahrnuje hlavně bití dětí, i násilí páchané na ženách.

Jaká je z tohoto hlediska situace u nás, není detailněji prozkoumáno. Stále přetrvává velmi složité předávání poznatků o týraných dětech mezi odbory sociální péče a mezi policií, což může být pro dítě osudné (Z. Matějček, Z. Dytrych 1996). Ani četné průzkumy různých agentur nepřinášejí světlo do výskytu skutečných případů DN. Jde jen o odhady, které jsou zatíženy značnou nepřesností a závislé na použité metodě.

Důvodem toho, že se u nás psychickému násilí dosud nepřikládá dostatečný význam, je v tom, že většinou nepředstavuje přímou hrozbu. Proto nejsou některé projevy psychického týrání považovány za DN a jsou tolerovány nejen nejbližšími, ale i odborníky.

Zatím se nechápe a také se vesměs nehodnotí, že je psychické týrání svým způsobem horší než fyzické. Dá se obtížněji odhalit, ale má u dětských obětí i u dospělých obětí dlouhodobé následky. Psychická forma DN se v rodinách vyskytuje daleko častěji, než se domnívá veřejnost. Může dlouho probíhat bez povšimnutí. Týká se to nejen kauzy Kuřim, ale v podstatě všech případů, neboť většina zjištěných domácích násilností trvá několik roků. Jedním z důvodů je to, že např. sousedé, kteří zahlédnou něco podivného, se tváří, že nic neviděli, nic nezaslechli. Nechtějí se plést do cizích věcí. V případech DN se to stává velmi často. Jen nejdrastičtější případy vyplavou na povrch.

Některé projevy psychického týrání nejsou považovány za DN a jsou společensky často tolerovány. Také učitelé ve škole si nevšimnou tělesných zranění a projevy v psychice žáků nespojují s DN. Sociální pracovníci u vážnějších tělesných poranění nezůstávají lhostejní, většinou už dnes splní ohlašovací povinnost. Psychické příznaky však podceňují a nechávají je lhostejnými.

Uvedenými otázkami se již řadu let u nás zabývají různé organizace, a to státní i nestátní. K tomuto tématu sbírají materiály, provádějí jejich analýzu, aby mohly být podány návrhy na upřesnění příslušných zákonů a na zlepšení terapeutických postupů. DN se sice odsuzuje, ale málokterý případ je soudně projednáván a často se nedostane ani před přestupkovou komisí. Důsledky DN v jakékoli podobě, tj. fyzické i psychické, sociální, ekonomické či sexuální zanechávají v psychice stopy. Hlavní úlohu i zde sehrává lidský mozek.

V projevech dítěte se odrážejí velice zřetelně zvláštnosti rodičů, sourozenců a dalších členů domácnosti. Způsoby svého jednání si dítě osvojuje také napodobováním celého životního stylu rodiny včetně požadavků, které na ně dospělí kladou. Děti jsou zatěžovány až přetěžovány nejen požadavky školy a rodičů, ale asi ve třetině rodin u nás také přihlížením násilností jednoho z rodičů nebo obou rodičů. Nežádá jsou i děti nadměrně trestány. Vznikají u nich skrytě stresy. Výzkumy hlavně v posledních dvaceti letech přesvědčivě ukázaly, že v případě stresu a zátěže jde o komplexní odpověď mnoha hormonů a peptidů hypofýzy spolu s reakcí v centrálním nervovém systému a že je také velmi složitým způsobem zasažena i psychika.

Způsoby psychického týrání

Při dřívějších průzkumech jsme zjistili několik desítek násilností psychického typu, o nichž jsme se dozvěděli od obětí DN. Z nich se u konkrétní oběti DN obvykle zjistí několik příznaků, některé z nich jsou zřetelnější. Většinu z nich však pozorovatel nepozná. Může je odhalit odborník. K činům patří nejen nadávky a vyhrůžky, podezírání, výslechy, rušení spánku, vypyřádání se do noci, stálé kontroly druhého, výčitky, ponižující zákazy, ale mnoho dalších. Zákazy se promítají do prožívání oběti DN, i do jejich sociálních projevů. Např. když nesmí ani vkročit do některých místností, nesmí se ani setkat s nejbližšími příbuznými apod., mohou u ní vzniknout somatopsychické příznaky.

Zjistili jsme, že k nejčastěji se vyskytujícím násilnickým formám patří rovněž zesměšňování, opovrhování, cílené vyvolávání strachu, odmítání, citové vydírání, stálé srovnávání s jinými úspěšnějšími, požadování nereálných úkonů, nepřiměřené izolování od kamarádů nebo od prarodičů či od jiných osob, zatahování dítěte do konfliktů, zneužívání dítěte jako svědka, získávání dítěte na svou stranu, negativní ovlivňování dítěte proti druhému rodiči, nepřipravování dítěte žádoucím způsobem na styk s druhým rodičem. To jsou formy klasického násilí psychického rázu často v souběhu s jinými formami. Je však třeba rozlišovat intenzitu a délku trvání jak násilných činů, tak i jejich důsledků. Je totiž značný rozdíl v prožívání oběti tehdy, když násilník jen někdy zakřičí a když křičí skoro každý den. Je rozdíl, když jen zvýší hlas nebo když huláká.

Je rozdíl, když mluví „oznamovacím“ tónem a když vyhrožuje. Někdy jde u rodiče o emoční nezralost a výkyvy v náladách, nebo ve způsobu jednání. Pokud se to vyskytuje občas, není to DN. Když je však slovní napadání velmi časté a když se zesiluje, o DN už jde. Nejen děti, ale i dospělí partneři tímto typem domácího násilí velmi trpí. Konkrétní ukázky byly uvedeny na mezinárodní konferenci v Prešově (2005), na Psychologických dnech v Olomouci (2006) a též v roce 2007 na Psychologických dnech v Trenčíně (srov. také: Kampaň Metro 2001, J. Sedlák 2005, 2008).

Soustavné zastrahování dospělé oběti či dítěte, hrubé výrazy i nepřiměřené nároky jsou aktivními formami stresového týrání. Lidé prožívají zátěž a stres rozdílně. Existuje určitá míra zátěže a stresu, která je nezbytná pro dosažení denních potřeb a jistot. Její intenzita je individuální. Probíhal-li konflikt mezi rodiči během manželství, pokračuje během rozvodového řízení i po rozvodu, trvá dále i napětí nejen u dospělé osoby, ale i u dítěte. Vzniká nebezpečí nepřiměřené zátěže dospělého i dítěte pro jeho nervový systém.

Formy psychického týrání jsou velmi různorodé. Vždy jde o takové chování vůči dospělému nebo vůči dítěti, které má negativní dopad na citové prožívání a na citový vývoj dítěte, na vývoj jeho chování i na vývoj jeho osobnosti, na jeho sebehodnocení a také na vývoj jeho

sociálnych vzťahů. Odborníci správně upozorňují na to, že při psychickém i fyzickém týrání vznikají v pozdějším životě psychické problémy i sociální problémy v případném otcovském vztahu k vlastním dětem (srov.: P. Kozelka, J. Chmelíček 2008).

Příznaky po psychickém týrání

Druhy psychických poruch vlivem vzniklého stresu vyvolaném DN, jsou v odborné psychologické i lékařské literatuře podrobně popsány. Většinou jsou charakterizovány jen krátkodobými poruchami různé závažnosti. Bývají sdruženy s nejrůznějšími potížemi tělesných orgánů.

Souvislosti mezi následky psychického zatěžování až týrání a vzniku stresu zkoumali a prokázali britští odborníci, kteří zkoumali deset tisíc osob různých profesí. Zjišťovali subjektivní hodnocení, stresové faktory jako je např. krevní tlak, srdeční tep, hladina hormonu kortizonu, životní styl. Potvrdili hypotézu, že existuje mezi srdečními příhodami a chronickým stresem přímá závislost, a to výraznější u mužů než u žen ve věku pod 50 roků. Stres podle nich silně ovlivňuje výkon žláz s vnitřní sekrecí, které produkují stresový hormon kortizon. Bludný nerv, který reguluje srdeční činnost je zřetelně ovlivňován.

Příznaky, které se manifestují u obětí DN po násilných činech domácího agresora, jsou různého typu. Mohou být pozornému pozorovateli, pečlivému a poučenému diagnostikovi často patrné nejen v psychické oblasti, ale některé i v oblasti tělesné a sociální.

Pozorováním bylo potvrzeno, že děti, které byly vystaveny domácí verbální agresi buď přímo, nebo když byli i jen „nepřímo“ vystaveni takovému násilí, jsou mnohem méně sebejistí než jejich vrstevníci. Psychické týrání dítěte je také součástí syndromu CAN.

Mezi příznaky se mnohdy vykytují poruchy vnímání sebe sama. Časté jsou poruchy pozornosti. To lze u nezletilých pozorovat např. během vyučování. Tehdy je dítě jakoby duchem nepřítomné, nedává pozor, není schopno koncentrovat se, při vyvolání učitelkou neví, oč jde nebo vůbec nereaguje. S poruchami pozornosti jsou sdruženy poruchy paměti. Bylo zjištěno, že má úzkost vliv na dlouhodobou sémantickou paměť. Vlivem stresů z domácího násilí dítě zapomínalo úkoly, části svého oděvu, pomůcky do školy. Učitelé často takové poruchy u svých žáků pozorují a popisují je. Málokdy se pídí po příčinách a téměř nikdy je nespojují s problematikou DN.

Poruchy myšlenkových procesů při působení stresu zasahují rovněž různé myšlenkové oblasti. Mohou se týkat zhoršeného chápání a interpretování informací. Myšlení může být zpomalené, nedostatky se mohou projevit ve slovní zásobě. Disociační poruchy se projevují jako dočasné vyřazení určitých psychických funkcí u stresovaného dítěte nebo jako poruchy při vyslovování slov, jako nedostatky ve vyjadřování i chápání mluvené, psané či čtené řeči nebo jako neschopnost jasně myslet (srov.:Hartl, Hartlová 2000, 2005, J. Průcha a spol. 1998).

Velkou roli v prožívání zátěže a stresu psychického původu, který vzniká vlivem DN, hraje stáří dítěte. V šesti letech jsou u dítěte, které bylo vystaveno přímo nebo nepřímo DN, vyjadřovací schopnosti do jisté míry omezeny. Když je v tomto věku týráno fyzicky nebo psychicky, vyjadřuje se lapidárně, např.: bojím se čerta, bojím se všeho, bojím se bubáka apod. Když soudní znalec např. zjistil, že bylo dítě (6) bito kabelem klackem, spalo na podlaze, pilo jen vodu, jedlo suché rohlíky, na těle (na nártách nohou, na bříšku, ve vlasech, v obličejí) mělo jizvy po ostrých předmětech a po pálení cigaretou, mělo stopy po starších

podlitinách a modřinách, bylo na kost vyhublé, močilo krev, - konstatoval jen následky týrání ve fyzické oblasti dítěte. Psychické příznaky však vynechal, protože je vůbec nezjišťoval (srov.: Š. Tonarová 2008, J. Blažková 2008).

Psychické týrání se může vyskytnout buď samostatně, nebo v souběhu s dalšími kategoriemi syndromu CAN. Běžným výsledkem je citová deprivace (např.: "Když se nebudeš učit, tak mne utrápíš" nebo "Když pojeděš k babičce, tak z toho onemocním a třeba umřu" nebo "Když budeš zlobit, zabije mně to" nebo "Jsem nemocný proto, protože utíkáš z domu ke své matce, vidíš, jaké z toho mám problémy"). Do kategorie psychického týrání patří i nepřiměřené zatěžování dítěte povinnostmi, požadavek na nereálné školní výsledky. Dětská emocionalita je charakterizována citlivostí vůči situacím, které dokáží vzbudit emoce (J.U. Rogge 1999).

Strach, ať už je reálný nebo nereálný, je vždy zaměřen na jistý objekt. Naproti tomu je úzkost formou emotivní tenze, která se může vyskytnout buď spontánně, nebo reaktivně. Může mít formu záchvatovitou nebo free floating (přirozeně měnlivou), může být anticipační jako signál blížící se anxiózní situace (sr.: E. Guensberger 1979). Pokud trvají stavy úzkosti delší dobu, vyvolávají řadu zdravotních poruch a nemocí.

Zacházet u dítěte s úzkostí a strachem je vždy velmi ošemetné. Je to forma pro dítě krutá. Není dobře, aby dítě žilo trvale ve stínu trestu a v trvalém napětí. To je vyčerpává a neurotizuje. Takové dítě pak nelze dobře vychovávat, nanejvýš je možno podrobit je drezuře. V úzkosti nelze trvale žít. Proto malé dítě hledá způsob, jak se úzkosti zbavit. Nejčastější obranou dítěte proti úzkosti je jeho agrese (srov.: Z. Matějček 1994, 1996).

Úzkost je aktuální nepříjemný prožitek tísně nebo tísnivého napětí neurčitého obsahu. Je vyvoláván asociací nejistoty nebo ohrožení. Ohrožení může mít a nemusí mít konkrétní podobu. Když dítě přišlo rozvodem o každodenní přítomnost matky, ke které mělo hluboký citový vztah, vzniká u něho nutně nejen nejistota, ale i napětí a úzkost (Z. Matějček, Z. Dytrych 1996). Strach a úzkost mívají různý obsah. Vztahová úzkost anebo strach vzniká ve vztahu dítě-rodíč nebo partner-partnerka. Tento druh strachu a úzkosti může ovlivňovat v kladném i záporném slova smyslu aktivitu. Strach totiž snižuje tzv. generalizovanost citových reakcí a tím vzrůstá diferencovanost a rozpětí jeho sebevědomí a dochází ke vzniku úzkosti.

Obsahem strachu jsou obavy. Při úzkosti není člověk schopen určit, čeho se obává (srov.: Úzkost se může stát trvalejším povahovým rysem. Úzkostná oběť DN vnímá svět ve zvýšené míře jako nebezpečný. Úzkostnost jako vlastnost je spojena s kvalitou nervového systému, s jeho citlivostí a odolností vůči nepříznivým vlivům. Prostředí pro dítě nevhodné (vojenský výchovný styl, stálý křik a tresty, omezování volného pohybu dítěte apod.) oslabuje odolnost dítěte vůči všem typům DN (srov.: Z. Matějček, Z. Dytrych 1996). Může vyústit v různé emocionální poruchy, které mohou být akutní, krátkodobé nebo chronické, mohou trvat i velmi dlouhou dobu (srov.: G. Schreiberová a spol. 1997). Vnější projevy úzkosti mají mnoho různých podob. Může to být nápadná stydlivost, nejistota, neurotický mutismus nebo naopak projevy agrese vůči předmětům nebo druhým dětem či zvířatům, silácké řeči nebo častý pláč (sr.:Z. Matějček, Z. Dytrych 1996).

Vlivem zátěže a stresu po psychickém týrání může vzniknout u dítěte chorobná úzkost s poruchami emoční sféry. Úzkost vždy ovlivňuje výkon. Vyznačuje se bohatým somatickým a aktivačním doprovodem, který vzniká i tehdy, když je ohrožení nepravidelné. Výrazný je psychomotorický neklid, poruchy hodnocení, deformace vztahu k okolí i k vlastní osobě, rozpor v motivech, obsese, somatické problémy (J. Vaněk 2008).

Panické reakce se řadí k vyhraněným úzkostným poruchám. Mají bohatý vegetativní a somatický doprovod (srov.: P. Herle, R. Honzák 2000). V psychologické poradně doprovází svou výpověď o útěcích od otce-agresora k matce slzami. Slovně vysvětluje důvod svých útěků tím, že utíká tehdy, když otcovo chování překročí určitou míru. Chce zůstat u matky nastálo, protože je u ní klid, nutnost dodržet soudní výrok o výchově u otce u něho vyvolává panickou reakci. Někteří autoři přirovnávají panickou reakci dítěte k šokové reakci, kdy může u dítěte dojít k lehké poruše vědomí. Dítě si nepamatuje nic nebo jen něco a vzpomíná si postupně.

Psychické faktory zátěže jsou také významnými momenty pro vznik deprese. U depresivních stavů byl nalezen deficit noradrenalinu, který je způsoben různými mechanismy. Depresivní stavy vykazují u dětí typické projevy, které dítě vyjadřuje pomocí tělesných příznaků. Např. ho bolí hlava, břicho apod. U dětí se deprese projevuje jinak než u dospělých. Smutné bývá dítě jen několik dní, kdy má některé z uvedených tělesných příznaků. Již po několika dnech může působit relativně normálním klidným dojmem. Prožívaný stres u dítěte patří k vnitřním signálům, které upozorňují na různá traumata, jež jsou způsobena výchovnými nedostatky (L. Monátová 1994, 1998, 2000).

Příznaky psychické deprivace se u týraného dítěte objevují tehdy, když nejsou delší dobu uspokojovány základní psychické a hlavně citové potřeby dítěte v konfliktních nebo rozvrácených rodinách nebo v prostředí, které vykazuje neuspokojivé etické cítění či nízkou morální kvalifikaci (L. Monátová 1984, E. Kružej 1977).

Kazuistiky

Příklad 1. Muž (74) týral pět žen a také je zneužíval. Nedopřával jim odpočinek, musely mu odevzdávat své důchody, nutil je k převedení nemovitostí na jeho osobu, nedával jim jídlo, když mu odepřeli poslušnost. U žen se projevilo úplné fyzické a psychické vyčerpání, projevy podvýživy.

Příklad 2. Rok trvaly násilné ataky Ivana K. vůči staršímu Mi. a mladšímu Ma. Zvláště staršího napadal slovně, nadával mu, oslovoval jej hanlivými výrazy, opakovaně jej fackoval, bil ho předměty, házel po něm věcmi. Když se to všechno dělo, matka někdy nebyla doma, jindy byla doma a mlčela, někdy to schvalovala. V tomto případě šlo o kombinaci psychického a fyzického domácího násilí.

Příklad 3. Sebevědomí dítěte po rozvodu velmi snižuje skutečnost, když musí každý den při každé příležitosti vyslechnout, že druhý rodič byl darebák, zloděj, debil, hysterik, nepořádný, neschopný, falešný, vyčuraný, asociální, líný, psychopat apod.

Shrnujeme. Odpověď na otázku, zda jsou psychické formy DN nevratné, za současného stavu bádání nelze zodpovědně odpovědět. Hodnocení příznaků, údajně způsobených DN, je neobyčejně složité a náročné. Následky po psychickém domácím teroru jsou totiž rozdílné u dětí a u dospělých. U dětí záleží na jejich věku. Pak je třeba diferencovat, jak moc intenzivní byly útoky a jak dlouho trvaly. Pak je třeba zkoumat a hodnotit profesionálně pomocí dosažitelných metod příznaky v oblasti fyzické, psychické, sociální, ekonomické a sexuální, které mohly a nemusely vzniknout na základě domácího týrání.

Takže v tomto případě je nutno diferencovat příčiny vzniku. Některé příznaky mohou být zatíženy dědičností. Jiné mohly vzniknout dříve, před vznikem partnerského vztahu a také

mimo partnerský vzťah. A teprve až pak dokládat, že príznaky súvisí s DN a určovať, nakoľko a jaký majú vzťah. Normy zatiaľ nemáme ani v jednom prípade. Presnosť posudzovania závisí zatiaľ na skúsenosti psychológa, na miere jeho skúseností a jsou vždy zatížené subjektívnym prvkom posudzovateľa.

Záver

Diagnóza psychických forem násilí mnohdy není odborníky v praxi spojována s domácím násilím. Za největší nedostatok považujeme, že chybí klasifikace závažnosti jednotlivých činů i příznaků. Měla by přihlížet nejen k intenzitě, k frekvenci výskytu, ale také k délce trvání násilných činů i příznaků u obětí domácího násilí. Není zpracován podrobněji vzťah mezi DN, hlavně mezi jeho psychickými formami a mezi problémem stresu a zátěže u dětí i u dospělých.

Literatura

- BAKALÁŘ, E., NOVÁK, D., 1994, Syndrom zavrženého rodiče v České republice. Rodinné právo 4.
- BLAŽKOVÁ, J., 2008, Dohořelé cigarety a pozdní slzy Kláry Mauerové. MFD 19, č. 145, s. A 10, 21.6
- EDELSBERGER, L. a spol., 2000, Defektologický slovník. Praha, SPN, H & H, 3. vydání.
- GUENSBERGER, E., 1979, Komplexné ovládanie anxiózných stavov. 21. konferencie. Lázně Jeseník Bulletin. VNČ. Supplement ANS 1, č. 1-2, s.70.
- HARTL, P., Hartlová, H., 2000, 2005, Psychologický slovník. Praha, Portál.
- HERLE, P., HONZÁK, R., 2000, Panická ataka v terénní praxi. Praktický lékař 80, s. 388.
- KAMPAŇ METRO, 2001, Citový chlad. Nadávky a vyhrůžky.
- KOZELKA, P., CHMELÍČEK, J., 2008, Kuřim: případ má stále výraznější sadistické a pedofilní pozadí. Právo 18, č. 144, s. 3, 20.6.
- KRUŽEJ, E., 1979, Vliv negativních emocí na psychickou deprivaci v dětství. Supplement ANS, č. 1-2, s. 44.
- MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z., 1994, 1996, Děti, rodina a stres. Praha, Galén.
- MONATOVÁ, L., 1994, Pedagogika speciální. Brno. Pedagogická fakulta MU.
- MONATOVÁ, L., 1998, Pojetí speciální pedagogiky z vývojového hlediska. Brno, Paido. .
- MONATOVÁ, L., 2000, Speciálně pedagogická diagnostika z hlediska vývoje dětí. Brno, Paido.
- NOVÁK, T., PRŮŠOVÁ, B., 2005, Předrozvodové, rozvodové a porozvodové poradenství. Praha, Grada.
- Průcha, J. a spol., 1998, Pedagogický slovník. Praha, Portál, 2. vydání.
- ROGGE, J.U., 1999, Dětské strachy a úzkosti. Praha, Portál.
- SEDLÁK, J., KREDÁTUS, J., 2008, Bariéry při pomáhání obětem domácího násilí II. Trenčín 2007. Psychologické dny. Zborník.
- SEDLÁK, J., MUSILOVÁ, M., MÁDROVÁ, L., 2005, Skryté formy nekvalitního fungování rodin. Prešov, Prešovská univerzita. Medzinárodná konf. Psychosociálne a zdravotné aspekty nekvality života. Zborník.
- SCHREIBERGOVÁ, G., BERGER, U., van, 1997, Chronický únavový syndrom. Praha, KK. .
- TARANI, CHANDRA, 2008, In: BBC, aa : Trvalý stres může být zabiják. Právo 18, č. 34, s. 16, 9.2.
- TONAROVÁ, Š., 2008, Dívka: bojím se mámy a babičky. Právo 18, č. 124, s. 7, 28.5.
- VANĚK, J., 2008, Policie se specializovala na domácí násilí. Brněnský Metropolitan 3, leden, s. 16.

Usnesení vlády ČR číslo 1.1 08/2004.

Abstrakt

Aplikace agresí psychického typu podle § 215a trestního zákona je v praxi obtížná. Ohrožená osoba je má "pocítovat jako těžké příkoří a jako neúměrnou nebo „psychicky zatěžující" formu. Nejsou k dispozici objektivní kritéria, podle nichž by bylo možno objektivně určit stupeň podmínek, za nichž proběhlo násilí, stanovit intenzitu agresivních činů, posoudit trvání činů agresora. Není možno spolehlivě odstupňovaně hodnotit důsledky násilí ve fyzické, psychické, sociální, případně ekonomické nebo sexuální oblasti oběti, a to z hlediska velikosti zátěže či přetížení oběti, jak oběť subjektivně pocítuje způsobená příkoří. Posuzování zákonem stanovených kritérií je vždy silně zatíženo subjektivním faktorem. Chybí obecně uznávané normy. Proto se posuzovatelé mnohdy podstatně liší v hodnocení, na škodu obětí DN.

Klíčová slova:

činy násilníků, hodnocení příznaků, normy pro posuzování

Abstract

Difficulties in application of § 215a Criminal Code in practice and psychology. Concerned is the assessment of the acts of the endangering person which should the endangered person "feel as a heavy injury and extreme or mentally burdening" form for the victim according to this law. On one hand, objective criterions for unambiguous objective determination of the level of conditions under which violence took place and further for identification the intensity of aggressive acts and assessing the various durations of the acts of the aggressor from an objective viewpoint are not available. On the other hand, it is not possible to assess reliably the graded consequences in the physical, mental, social and economic or sexual sphere of the victim (if appropriate) from the view of amount of stress or overloading of the victim; finally from the view how the victim feels subjectively the incurred injuries. Assessment of the criterions determined by Law is always burdened heavily by the subjective element. Generally accepted standards are missing. And this is one among the reasons for considerable differences in assessments of many appraisers

Key words

acts of aggressors, assessment of signs, standards for assessment.

ATTITUDES TOWARDS DEATH AND THE CONCEPT OF GOD AMONG THE MEMBERS OF THE PENTECOSTAL CHURCH AND THE LUTHERAN CHURCH OF THE AUGSBURG CONFESSION

Marek Jarosz*, Jakub Pawlikowski**, Jarosław Sak**, Michał Wiechetek*

* Institute of Psychology, The John Paul II Catholic University of Lublin

** Departments of Ethics and Human Philosophy, Medical University of Lublin
mjarosz@kul.pl

Introduction

Death was one of major aspects which inspired psychology from the very beginning. To some extent, being aware of death determined people's life stands and their experiences, especially emotional experiences. Freud (1995) considered awareness of death the main aspect triggering fear, which in turn has a huge influence on our psychological condition. Paul Tillich (1994) wrote that anxiety of our fate and death is one of the most basic and universal fears typical of human existence. Bronisław Malinowski (1965) points out that death as an event disorganising people's plans becomes the main reason for religiousness. The relation between the fear of death and religiousness is one of the most important issues of psychology of religion which needs to be scientifically explained.

The death as the object of research

The death and the process of dying is the object of numerous scientific research. Taking care of a dying person, medicine not only develops new forms of nursing (e.g. development of palliative and hospitalizing medicine) but also looks for criteria of death. The later problem has become particularly important nowadays considering the rapid development of transplantology – the first criteria of brain death were published in 1968 by the committee of Harvard University one year after the first successful heart transplant operation (Ad Hoc Committee of Harvard Medical School, 1968). Medicalization of the process of dying causes various moral problems analysed by ethics and bioethics (e.g. the problem of persistent therapy, euthanasia, help with suicide). Psychology assumes that each person has some concept of death. Therefore, it explores psychic processes connected with experiencing the phenomenon mainly in two contexts: on the one hand, in situations which threaten life directly, such as illness, war, various disasters, and, on the other hand, perception of the phenomenon among people who do not experience any life threat personally but on the basis of life experience have developed an attitude to the problem. The object of research may be the awareness of our own death, the death of someone else, most commonly a relative, or the phenomenon of death itself. The way of experiencing death and attitudes towards it are most often included in the model stand. Thus, we can discuss attitudes towards our own death, the death of other people and the death as a phenomenon typical of human existence (Makselon, 2005).

One of the most characteristic elements of structural attitudes towards death is fear. It is a derivative of human life, especially of what we experience every day. Kenyon (2001) claims that the attitude is conditioned by emotional and social aspects more than a person's physical condition. Opinions about the role of fear in the attitude are various. Freud (1995) treated fear of death as unconscious processes. There are also views suggesting a positive role of the awareness of death. Martindale (1998) thinks that the awareness is of great importance for the process of forming and growing up one's personality and creativity in life, particularly in

later life. Fear of death can exist in different forms. Minton and Spilka (1976) enumerated five stands towards death: lack of fear, sensitivity to death, fear of the process of dying, awareness of importance of death and losing the ability to experience and control. Nelson and Nelson (1975) managed to define four fearful types of the attitude: avoiding death, fear of death, denying death, reluctance to death. No matter how the attitude discussed is defined, researchers mostly agree that religiousness may modify the attitude. Leming (1980) stated it clearly saying that religiousness functions in two ways with reference to death. On the one hand, it may be harmful to the psychological comfort, and on the other hand, it comforts in painful situations (Leming, 1980, s. 347).

The relation between religiousness and the fear of death is ambiguous, especially in the context of controlling the type of religiousness. Numerous research including different types of religiousness give ambiguous results. In the research, the outer religiousness was usually related to fear, anxiety or focus on death in a positive way; the inner religiousness, on the other hand, correlated negatively with those features of the attitude. Those links were so strong that they existed even when other varying features, such as the sense of guilt or the type of personality, were examined (Batsona, Schoenrade, Ventis 1993). More recent research prove the above (Maltby, Day, 2000). There are also some studies where the links are slightly different. Stout, Minton and Spilka (1976), while examining three aspects of attitudes towards death (lack of fear, experience with death and dying and finally awareness of possible death) showed that the outer religiousness correlates positively with the fear of death; yet the inner religiousness did not show any correlations with attitudes to death. Spilka, Hood, Hunsberger and Gorsuch (2003, p 217) write in their book in 1985 that 24 out of 36 analysis of the issue showed negative correlation between religiousness and fear of death, 7 did not show any links whereas 3 showed a positive correlation. Two more complex analysis gave more complex results. Still they can be classified under either the first or the other group. An important fact revealed by the research was the relation between the varying factors. Groups of moderate religiousness usually show much more fear of death than people of strong and weak results. No control of intensity of religiousness may be the main reason for the ambiguous results of the research.

Attitudes towards death also show some links to the features of characters. Makselon (2005) notes that thinking of death is connected with high indicatives of Hp, Hy and D scales. They are people who focus on the functions of their organism and suffer from low moods. There is also a relation with the factors of the Great Five. Weaker fear of death characterised extraverts, people emotionally stable and open. Fear of death strongly correlated with a lower sense of life, the feeling of loneliness, outer control and low social competence. (Makselon, 1983).

The groups most vulnerable to fear of death are terminally ill people because of the direct and realistic threat of dying, soldiers taking part in wars. Recently a considerable fear of death is reported among homosexual and bisexual people as they are under threat of HIV (Spilka, Hood, Hunsberger and Gorsuch, 2003).

A natural factor intensifying consideration of death is the age of respondents. However, the very consideration is not reflected in the fear of death experienced. Munnichs (1980) proved that only 4% aged 65 and more feel confused about the coming death. He explained the fact with a strong approval of life that elderly people may experience. They have a lot of tasks to do, thus the fear of death they experience diminishes. Among the more religious elderly people the fear of death was weaker and they were less focused on thinking of dying (Koenig, 1994).

An important factor reducing the negative consequences of thinking of death are feelings referring to beliefs in life after death. In their classic research conducted among people of 60 and more, Jeffers, Nichols and Eisdorfer (1961) showed that those feelings correlate with a

less fear of death, a greater religious activity (attending Church more often, reading the Bible, engagement in the activity of their Church) but also a positive attitude towards religion and perceiving its importance in an individual's life. Anxiety connected with death is related to the way people function in a society. People of high fear of death are characterized with prejudice and hostility towards those of different attitudes. They engage socially to help people of similar beliefs, they want to perceive agreement among people and they desire to follow cultural values to a greater extent (Argyle, 2000, s. 146).

As noted above, the attitudes towards death, in particular the fear of death, are closely related to religiousness. Makselon (1993) showed that religiousness of cognitive components and a personal concept of God reduces the negative attitudes to the Phenomenon. Examining the relation between the attitude to death and the typology of religiousness suggested by Hutsebaut in Post-critical Belief Scale, Śliwak (2005) showed that the cognitive element and the type of interpretation of religious contents sketches various attitudes to death. People with orthodox and literal type of religious thinking consider death in terms of value. They tend not to reject the fact of death, although they share the common belief in its tragic character. For people with the type of religious thinking defined as Historical Relativism death is similarly realistic as for the previous type. However, they stress its power to destroy, discourage from activity and to make the sense of life difficult to capture. People defined with the Outer Criticism do not see any value of death. They see a lot of absurd, which is the reason why they lose hope. The author showed that there are some differences in the attitudes to death considering the two sexes. It was observed that in the group of women, just like the group of men, the type Outer Criticism correlates positively with the attitudes to death while the Orthodox and Historical Relativism show more positive relations than in the group of men.

The review of research presented shows various relations between the attitude to death and numerous varying social factors, personal factors and religiousness. Because of multidimensionality of religiousness its different aspects may have a complex relation to the attitudes in question. The aim of this research is to check if there are any differences in the attitudes to death among Christians of the Pentecostal Church and the Lutherans¹. It is a common fact that various faiths focus on particular elements in different ways. Some often refer to a more positive concept of God, others stress His strict character. The main problem comes down to the question if there are any differences in the concept of God and the attitudes towards death among a group of the Pentecostalists and the Lutherans.

The group examined and the methods used

The answer to the above question will be given on the basis of research conducted in two groups: the Pentecostalists (N=31 people, 19 women and 12 men) and the Lutherans (N=30 people, 18 women and 12 men). The research included only people who attended their churches and showed religious activity in their parishes. The average age in the first group was 39 and in the other one 50.7. The research was conducted on the break of 2009 and 2010.

Two methods were used in the research: the Inventory of Attitudes towards Death by J. Makselon and semantic differential defined at the Institute of Social Psychology and Psychology of Religion at the Catholic University of Lublin.

The first scale consists of three parts: a scale, a questionnaire and not complete statements. This work uses the first part of the scale which includes 33 statements. The respondents were supposed to express their emotions using a scale of seven degrees by Likert. The tool examines attitudes towards death in eight dimensions:

Necessity – the awareness of inevitability of death. It stems from considerations and experiences of death of relatives and acquaintances.

Centrality – the degree to which a person shows interest in death. It also shows to what extent a person thinks of death in everyday life.

Mystery – expresses the perception of death as a mysterious reality which triggers anxiety.

Value – death is perceived as value which makes it possible for a human to cross the border between the earthly and supernatural reality. Death becomes an exciting experience, the means to unite human with God.

Danger – awareness of death evokes a fearful attitude, worry and makes people hurt psychically.

Tragedy – death is considered to be a tragic experience making people depressed.

Destructiveness – death is an experience which leads to destruction of development, makes it difficult to look for the sense of life and discourages from activity in everyday life.

Absurd – death is the source of the sense of hopelessness, nonsensicality and pointlessness of existence. Realizing the fact of death a human notices how their life passes, which brings about the feeling of regret.

Validity of the scale is 0,74. Reliability of dimensions is from 0,66 (Value) to 0,84 (Mystery).

Semantic differential was used as the other tool. The definition of the differential was based on the rules suggested by Osgood, Suci and Tannenbaum (Osgood i in. 1957). It includes 32 bipolar scales of adjectives which describe a connotative dimension of the concept of God. The differential uses a scale of seven degrees to answer.

The results achieved were analyzed with the statistic software STATISTICA. In the research the correlative and differential models were used.

Results

The test used showed that the connotative concept of God is different for the two groups. The differences in the averages and their importance are presented in chart No. 1. The results show that the Pentecostals, more than the Lutherans, see God as a nicer, more delightful, kinder, happier and closer creature. The remaining adjectives did not prove any important statistical differences. The concept of God may be claimed to be more positive and optimistic for the Pentecostals than the Lutherans.

The differential procedure used showed statistically important differences between the groups in terms of attitudes to death. The results are presented in chart No. 2. The Lutherans have more negative attitudes to death. They see elements of mystery, danger, tragedy and absurd. In the remaining dimensions no important differences between the groups were observed. The dimensions of Centrality and Destructiveness tended to differ. The level of importance of the subscales ranged from 0.05 to 0.1. Death as value was perceived with a similar intensity for both groups.

Discussion

The results obtained follow the existing patterns collected by psychology of religion, i.e. the attitude to death is related to religiousness in its broad meaning. Even though this work focuses only on the connotative dimension of the concept of God, Still the aspect of religiousness shows differences. The differences in the concept of God between the two groups may stem from differences in doctrines and unlike ways of expression of a religious experience. In their basic beliefs, the Pentecostals assume that God forgives a sinner unconditionally, no matter the deeds, if he – the sinner – admits that Jesus is his Saviour. At the act of belief a man can consider themselves totally justified. The Lutherans, just like the

Pentecostals, believe that these are not deeds that lead to salvation but it is the faith in Jesus Christ. However, the first group more often refer to special gifts (charisma) which enable everyday life change into friendlier and less stressful (Karski 1994). They organise prayer meetings where people reveal their special gifts which make them help others, predict the future or better understand God's will. Stressing positive dimensions of religiousness plays an important role in the way of thinking of existence and its end. A positive and more optimistic concept of God surely makes the attitude to death more optimistic. A more positive concept of God in the group of the Pentecostals explains their more positive perception of death. They do not treat it in terms of a mystery because God is someone closer, friendlier and nicer. In the concept of God the elements indicating His harshness or punishing character, typical of the Lutheran tradition, do not exist, which leads to a less fearful attitude to death. Focusing on the emotional dimension of religiousness and revealing it in the religious worship diminishes the fearful attitude to death. For the followers death should be a meeting with gentle God who they experience in the religious worship. There is no danger or tragedy in death when religiousness is experienced not only at the behavioral or cognitive level, but also the emotional level (compare Joaquín, Joaquín, 2006).

It seems that the emotional factor, exposed so strongly in the religiousness of the Pentecostals, may explain the existence of differences in the attitudes to death. Fear, in its nature, is basically an emotional reaction, it is the result of perceiving an object as a real or potential danger. Approval of a safer vision of the world and life offers a greater sense of security reduces fear even of the unknown.

The conclusions above may be applied in several specialties. In psychology and psychiatry they may indicate the need to include the concept of God, sometimes the need to modify it, in the therapy of patients suffering from fears. In pastoral practices of various faiths they show the emotional and behavioral consequences of imaging God in a particular way. For palliative and hospitalizing medicine, in turn, they help understand a patient better – their behaviour and emotions – on the basis of the religious group they belong to.

References

- ARGYLE, M., 2000, *Psychology and Religion*. An Introduction. New York: Routledge.
- Ad Hoc Committee of the Harvard Medical School to Examine the Definition of Brain Death, 1968, A Definition of Irreversible Coma. *Journal of the American Medical Association*, 205, 337-340.
- BATSON, C. D., SCHOENRADE, P., VENTIS W. L., 1993, Brotherly love or self-concern?: Behavioural consequences of religion. In L. B. Brown (Ed.), *Advances in the psychology of religion* (pp. 185-208). New York: Oxford University Press.
- FREUD, S., 1995, *Wykłady ze wstępu do psychoanalizy*. Nowy cykl. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- JOAQUÍN, T., JOAQUÍN, L., 2006, Religiousness and death anxiety. In: A., S. Hauppauge (Ed.), *Religion and psychology: New research* (pp. 107-122). New York: Nova Science Publishers.
- JEFFERS, F. C., NICHOLS, C. R., EISDORFER, C., 1961, Attitudes of older persons toward death: A preliminary study. *Journal of Gerontology*, 16, 53-56.
- KARSKI, K., 1994, *Symbolika. Zarys wiedzy o Kościołach i wyznaniach chrześcijańskich*. Warszawa: ChAT
- KENYON, B. L., 2001, Current research in children's conception of death. A critical review. *Omega*, 42, 63-91.

- KOENIG, H. G., 1994, *Aging and God: Spiritual pathways to mental health in midlife and later years*. New York: Haworth Press.
- LEMING, M. R., 1980, Religion and death: A test of Homan's thesis. *Omega*, 10, 347-364.
- MAKSELON, J., 1983, *Struktura wartosci a postawa wobec smierci. Studium z tanatopsychologii*. Lublin: RW KUL.
- MAKSELON, J., 2005, Głównie wątki badań tanatopsychologicznych. In J. Makselon (Ed.), *Człowiek wobec śmierci. Aspekty psychologiczno-pastoralne*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- MALINOWSKI, B., 1965, The role of magic and religion. In W. A. Lessa, E. Z. Vogt (Eds.), *A reader in contemporary religion* (pp. 63-72). New York: Harper & Row.
- MALTBY, J., DAY L., 2000, Religious orientation and death obsession. *Journal of Genetic Psychology*, 116, 22-124.
- MARTINDALE, B., 1998, On ageing, dying, death and eternal life. *Psychoanalytic Psychotherapy*, 12, 259-270.
- MINTON, B., SPILKA, B., 1976, Perspectives on death in relation to powerlessness and form of personal religion. *Omega*, 7, 261-267.
- MUNNICH, J. M. A., 1980, *Old age and finitude*. New York: Arno Press.
- NELSON, L. D., NELSON C. C., 1975, A factor-analytic investigation of the multidimensionality of death anxiety. *Omega*, 6, 171-178.
- ŚLIWAK, J., 2005, Religijne style poznawcze a postawy wobec śmierci. In J. Makselon (Ed.), *Człowiek wobec śmierci. Aspekty psychologiczno-pastoralne*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- SPILKA, B., HOOD, R. W., HUNSBERGER, B., GORSUCH R., 2003, *The psychology of religion. An empirical approach*. New York: The Guilford Press.
- STOUT, L., MINTON, B., SPILKA B., 1976, *The construction and validation of multidimensional measures of death anxiety and death perspectives*. Paper presented at the annual convention of the Rocky Mountain Psychological Association, Phoenix, AZ.
- TILLICH, P., 1994, *Męstwo bycia*. Warszawa: Rebis.

Table 1. The Differences in the scales describing the concept of God in the group of the Pentecostalists and the Lutherans.

Pairs of adjectives	Mean		t	df	p <
	Pentecostals	Lutherans			
Unsympathetic- sympathetic	6,73	5,74	3,940	50,610	0,000
Disappointing- ravishing	6,87	5,55	5,219	37,625	0,000
Unfavourable- kind	6,90	6,00	4,786	35,708	0,000
Unlucky-lucky	6,67	5,42	4,317	50,366	0,000
Distant- intimate	6,80	6,00	3,615	48,096	0,012

Table 2. The differences in the dimensions of attitude to death in the group of the Pentecostalists and the Lutherans.

Dimensions of attitudes toward death	Mean		t	df	p <
	Pentecostals	Lutherans			
Necessity	19,56	21,03	-1,28	59	0,204
Centrality	7,60	9,09	-1,87	59	0,066
Mystery	9,11	13,16	-3,87	59	0,000
Value	31,00	32,03	-0,71	59	0,478
Horror	20,66	27,09	-3,22	59	0,002
Tragic	15,76	21,61	-3,50	59	0,001
Destructiveness	9,56	11,48	-1,77	59	0,083
Absurdity	6,96	9,64	-2,58	59	0,012

Abstract

The article presents research dealing with the concept of God and attitudes towards death among two groups of Christians: the Pentecostalists and the Lutherans. The research was conducted on engaged representatives of the two Churches: 31 (19 women and 12 men) and 30 (18 women and 12 men) respectively. The average age for the first group was 39.1 and 50. for the other one. The research uses two types of tools: Inventory of Attitudes towards Death by Mekselon and semantic differential defined at the Institute of Social Psychology and Psychology of Religion at the Catholic University of Lublin. The research in question showed that there are some differences between the concepts of God for the two groups. The Pentecostalists have a more positive concept of God and the attitudes to death than the Lutherans. For the first group death was less of a mystery, danger, tragedy or absurd. However, there were no differences with reference to inevitability, centrality, value or destructivity of death. The results achieved are coherent with other researches which points out the links between religiousness and the attitudes towards death. A stricter concept of God is one of major factors intensifying elements of fear in the attitude under consideration, but the specific concept results not only from individual differences but also from the particular way of communicating religious contents.

HODNOCENÍ KVALITY ŽIVOTA DĚTÍ ŠKOLNÍHO VĚKU NA ZÁKLADĚ ANALÝZY TRÁVENÍ ČASU (PILOTNÍ STUDIE)

Veronika Ježková*, Jitka Klímenková**

*Psychologický ústav FF MU, Brno

**Základní škola Janáčkova 17. Krnov

Kvalita života a dnešní děti

Jeden z termínů, který spojuje různá odvětví a zároveň odbornou a laickou veřejnost je kvalita života, pojem shodně používaný k hodnocení toho, „jak dobře na tom jsme“. Různé obory mají různá pojetí, ekonomika operuje s pojmy jako je Human Development index, HDP apod.; v lékařství je kvalita života většinou spojována se zdravím; Světová zdravotnická organizace popisuje 6 základních domén kvality života, jsou to: fyzické zdraví, psychologická doména, úroveň nezávislosti, sociální vztahy, prostředí a spiritualita.

I v rámci psychologie nacházíme různé přístupy, pohled na objektivní a subjektivní dimenze, v obecné rovině se často setkáváme s termíny jako well-being, životní spokojenost, naplnění potřeb atd. (Babinčák, 2008, Blatný 2001, Křivohlavý, 2001, Mareš, 2006). Je mnoho rozmanitých pojetí kvality života, tato studie se snaží nabídnout perspektivu založenou na analýze tráveného času dětí školního věku, provedenou způsobem, kdy se respondenti sami snaží o objektivní posouzení svého života výpověďmi o trávení času a škálou sebehodnocení. Ať se podíváme na kvalitu života z jakéhokoliv hlediska, musíme konstatovat, že v historickém kontextu kvalita života roste. Máme lepší zdravotnictví, bezpečnější a zdravější pracovní podmínky, vyšší příjmy, technika i školství je na vyšší úrovni atd. Přes toto všeobecné zlepšení životních podmínek, potažmo kvality života, dochází v některých oblastech lidského života v naší středoevropské kultuře k negativním změnám. Při výzkumu subjektivního posouzení dětí školního věku učiteli bylo zjištěno snížení úrovně v některých oblastech. Více než 20 učitelům s praxí nad 15 let byla položena otázka, „zda vnímají nějaké rozdíly mezi dětmi dříve (tj. před 15 a více lety) a dnes“. Všichni dotázaní shodně odpověděli, že dnešní děti 1. děti mají větší problémy v komunikaci, 2. horší výkony ve všech oblastech (zvl. Jč, M a Tv) a někteří doplnili 3. vyšší sebevědomí. Mnozí učitelé byli schopni tyto výpovědi i objektivně doložit archivovanými písemnými pracemi a klasifikačními tabulkami. V souvislosti s tématem nám přišla na mysl logická otázka - Proč klesá u dětí výkonnost a schopnost komunikace, když ostatní dimenze kvality života jsou lepší, než byly v minulosti? Abychom mohli odpovědět na tuto nebo podobné otázky, je nejprve nutné zjistit, jak vlastně vypadá život dnešních dětí, což je obsahem této pilotní studie.

Metody a vzorek

Šetření se zúčastnilo celkem 216 dětí, z toho dívky 102 (47,2%) a chlapci 114 (52,8%), ve věku 9-15 let (tj. 4. – 9. třída). Pro přesnější vyhodnocování byli žáci děleni nejen podle pohlaví, ale i podle tříd na dvě skupiny – mladší děti 4. - 6. třída 100 dětí (9-12 let) a starší děti 7. - 9. třída 116 dětí (12-15 let). Vzorek tvořili i děti výběrových matematických tříd, za každý ročník druhého stupně ZŠ jedna třída (6. M, 7.M, 8.M, 9.M).

Sběr dat byl proveden hromadně administrovaným dotazníkem, který se skládal ze dvou částí – dotazníku analýzy trávení času, který byl pro tyto účely vytvořen na základě předchozích zjištění a dotazníkem SLSC (The Self-Liking/Self-Competence Scale – Revised Version; Tafarodi, Swann, 1995), který rozlišuje dvě dimenze sebehodnocení (kompetentnost a sebezvědomí). Škála SLSC byla administrována hromadně, jednotlivé položky byly žákům

předcítány nahlas, od žáků byla vyžádána zpětná vazba, jak dané větě rozumí a v případě nutnosti byly položky vysvětleny.

Dotazník analýzy trávení času byl zpracovaný na základě předchozích šetření, která probíhala v rámci projektů v různých předmětech např.: kresba „já“, nebo rozvrh dne rozepsaný do tabulky podobné jako je rozvrh hodin ve škole (jaké mám aktivity a kolik času jim věnuji), vypsát svůj jídelníček a posoudit do jaké míry splňují hodnoty živin a kalorií apod.

V projektech nás původně zajímala otázka, do jaké míry děti naplňují to, co se učí ve škole. „Jak vypadá jejich život?“ (vyrovnaná strava, odpočinek, sport, apod.).

Na základě těchto projektů a rozhovorů s dětmi, rodiči a učiteli byl vytvořen dotazník, který postihoval tři oblasti kvality života: trávení času (sport, koníčky a kroužky, televize, počítač, knihy apod.), zdraví (spánek, stravování, návykové látky, subjektivní hodnocení zdravotního stavu), vztahy (rodina, vrstevníci). Další dimenzí kvality života by byla subjektivní spokojenost, kterou pokrýval dotazník SLSC.

Administrace obou částí (tj. včetně SLSC) i s úvodem do tématu a závěrečnou diskuzí nad otázkami trvala u mladších dětí zhruba jednu vyučovací hodinu (tj. 45 min) u starších dětí méně.

Výsledky

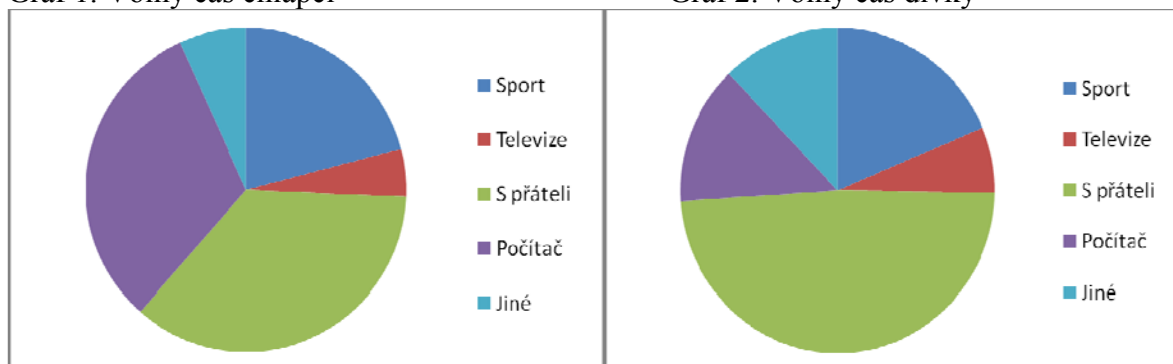
Vzhledem k tomu, že se jedná pouze o pilotní studii a šlo zvláště o zmapování situace a ověření možností a limitů analýzy trávení času v oblasti kvality života, jsou zde uvedeny výsledky bez korelací. Uvádíme zde jen nejčastější odpovědi na otázky týkajících se vybraných kategorií bez jejich potenciální vztahové souvislosti k jiným zkoumaným kategoriím. Rozlišujeme průměrné hodnoty chlapců a dívek a dvou věkových skupin. Korelační analýzy (možný vztah trávení času, zdraví, vztahů a sebehodnocení) proběhnou v dalších fázích výzkumu.

V dotazníku jsme rozlišili trávení času podle toho, co děti preferují, a čemu se reálně věnují. Na otázku, „Jak nejraději trávíš volný čas?“ odpovědělo nejvíce dětí, že s přáteli (41,7%), na druhém místě to byl počítač (23,6%), sport (19,9%), jinak (9,2%), televize (5,5%). Jako jiné aktivity nejčastěji děti uváděly četbu knihy, venčení psa, starání se o zvířata (morčata, kočky, králíky, apod.), fotografování, být na zahradě, atd.

Mezi chlapci a dívkami se projevil výrazný rozdíl v kategoriích přátelé a počítač (graf 1 a 2)

Graf 1. Volný čas chlapci

Graf 2. Volný čas dívky

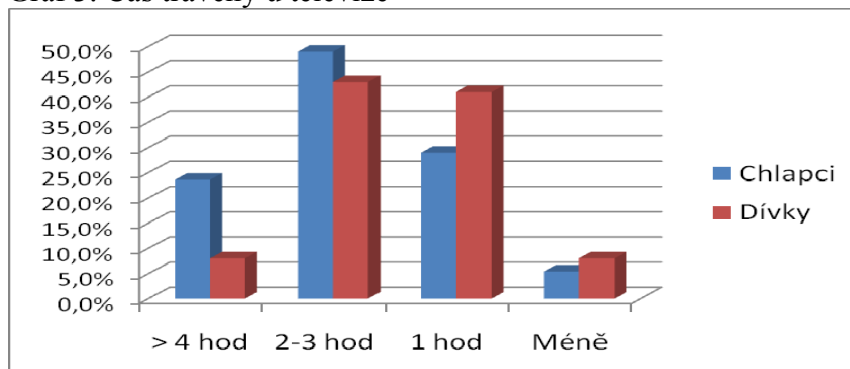

V dimenzích sport a televize se chlapci a dívky téměř shodli, výrazný rozdíl se projevil ve volbě počítače a přátel. Zatímco téměř polovina dívek by radši trávila čas s přáteli, chlapci na úkor přátel preferují počítač (graf 1 a 2).

Preference sledování televize byla u chlapců i dívek ve výběru možností na posledním místě (graf 1 a 2), dívky by raději trávily čas u televize o něco více než chlapci. Nicméně v otázkách týkajících se reálného času tráveného u televizního přijímače více než 70% chlapců a 50%

dívček odpovídělo, že tráví denně u televize více než 2 hodiny (graf 3). Žádné dítě neuvodlo, že by se na televizi nikdy nedívalo.

Graf 3. Čas trávený u televize

Chlapci nejraději sledují seriál The Simpsons a Faktor strachu, dívky nejvíce preferovaly Ordinaci v růžové zahradě, mladší děti nejčastěji sledují Disney Channel. Čtyři děti uvedly, že sledují dokumenty nebo naučné pořady. Mezi odpověďmi byli i výroky jako „Co zrovna běží“, „Co sleduje mamka“, „Je mi to jedno“.

Poměrně vysoká se ukázala i doba času tráveného u počítače 72% chlapců a 51% dívek uvedlo více než 2 hod za den. Chlapci a mladší děti nejčastěji na počítači hrají hry. Starší děvčata nejčastěji navštěvují sociální stránky nebo komunikační sítě (Facebook, ICQ, skype, apod.). Dva respondenti uvedli, že na PC upravují fotky (zároveň v kategorii, co nejraději děláš ve volném čase, uvedli, že fotí). Tři děti uvedly, že počítač nemají, jeden z nich dodal komentář, že by radši počítač měl. Zajímavá byla kolize otázek, kdy několik dětí odpovědělo, že na počítači jsou asi 1-2x týdně, ale zároveň uvedly, že na Facebooku jsou denně. Budeme se tím dále zabývat v diskuzi.

Při tak takovém množství času věnovaném počítači a televizi je těžké si představit, že děti mají čas i na něco jiného. Je potěšující, že z šetření vyplynulo, že víc než polovina dětí má čas i na čtení knihy, přičemž častěji čtou dívky (graf 2. Jiné – většinou byla četba) Mezi preferovanými knihami se objevily i 4 z knih, které vyhrály nedávnou soutěž „Kniha mého srdce“ (Harry Potter, Stmívání, Malý Princ-1x, Saturnin-1x).

Pozitivní bylo zjištění, že většina dětí aspoň občas poslouchá hudbu, klasickou hudbu jako preferovanou uvedlo jedno dítě (dívka, 5. třída).

V oblasti zdraví jsme se v pilotní části výzkumu soustředili na spánek a stravování. Největší počet dětí (42%) chodí spát mezi 21:00 - 22:00. Mladší děti častěji usínají při světle a/nebo poslouchají hudbu; 20,7% děvčat a 27,3% chlapců usíná při televizi. Stravovací návyky dětí jsou zpravidla „pod kontrolou“ rodičů. Někteří žáci 8. a 9. tříd nesnídají, ale většina bere svačinu ve škole za snídani, téměř všechny děti pravidelně obědvají (aspoň hlavní chod) a večeří. Chlapci více než dívky dodržují i svačinky, obsah jídelníčku je většinou odpovídající místním zvyklostem (pečivo, mléčné výrobky, atd.).

V obou dimenzích sebehodnocení: self-liking a self-competence se výše častěji hodnotili chlapci. Děti z matematických tříd ve škále self-competence dosahovaly vyšší skóre než děti vrstevnických tříd (graf 4).

Graf 4 Self-competence

Pozn.: zeleným kroužkom jsou označeny třídy, ve kterých se děvčata hodnotila výše než chlapci. Žlutě jsou označeny matematické třídy.

Závěr a diskuze

Původním záměrem této studie bylo zmapování možností zkoumání kvality života dětí dotazníkovou formou kladením otázek o trávení času. Výsledky přinesly řadu odpovědí, ale také řadu otázek. Podařilo se nám zmapovat, co děti dělají ve volném času a kolik času věnují jednotlivým činnostem, čemu konkrétně věnují svoji pozornost, jak vypadá jejich stravování, spánkový režim a jak vnímají vztahy a sebe sama. Ale je to opravdu to, na co jsme přišli? Z předvýzkumu „rozvrh dne“, který zde nezveřejňujeme, protože sloužil pouze pro kontrolu, vyplynulo, že časové rozvržení dne dětí není takové, jaké uvádějí v dotazníku. Několik žáků v dotazníku uvedlo, že tráví u televize nebo PC více než 3-4 hodiny, přesto při kresbě svého denního rozvrhu vkládali do tabulky maximálně 2 hodiny. Několik dětí uvádělo, že navštěvuje 2-3 kroužky a ještě stihá být 3-4 hodiny na internetu. V následných rozhovorech žáci uváděli ještě delší časové intervaly než v dotazníku, předháněli se „kdo déle“. Čím mladší to byli žáci, tím větší byl rozptyl mezi odpověďmi, starší žáci byli schopni mnohem lépe odhadnout časové rozvržení dne, přesto i u nich se ukázali rozdíly mezi dotazníkem a kresleným rozvrhem dne.

Dopustili jsme se rovněž zásadní metodologické chyby při tvorbě dotazníku, neboť v otázkách týkajících se internetu jsme předpokládali, že k přístupu na internet děti potřebují počítač. Dotazník obsahoval celkem 5 otázek týkajících se počítače a internetu, které se jemně prolínaly, bylo pro nás tedy překvapením, když někteří respondenti uvedli, že na počítači jsou asi 1-2x týdně, a zároveň, na Facebooku jsou denně. Celkem jednoduchou odpovědí na tuto diskrepanci je internet v mobilu, tato skutečnost bohužel nebyla v dotazníku předem zahrnuta, bylo tedy spíše „štěstí“, že otázky byly pro větší přesnost vytvořeny tak, aby se prolínaly a opakovaly formou otevřených a uzavřených výpovědí.

Rovněž rozlišení času tráveného s kamarády versus na počítači nebo internetu bylo v dotazníku slabé. Mnoho dětí počítá za čas s kamarády i virtuální svět – on-line počítačové hry, chat, skype, ICQ apod.

V kategorii trávení času tedy můžeme předpokládat relativní nepřesnosti, co se týče kvantitativní složky a rozlišení jednotlivých kategorií mezi sebou. Kvalitativní složka v dotazníku vyšla v podstatě pozitivně. Zjištění, že je velké množství dětí, které preferují ve

volném čase knihu, poslouchají hudbu, věnují se sportu, mají zdravý jídelníček, dobrý spánkový režim, málo zkušeností s cigaretami a alkoholem, nás může povzbudit v psychologickém a pedagogickém optimismu ohledně této generace dětí.

Pro hlubší zkoumání bude potřeba nalézt jiné metody pro zjišťování sebehodnocení – vycházející z českého prostředí, respektující aktuální jazykové prostředky dnešních dětí. Více informací o trávení času dětí školního věku a jiných oblastech jejich života přinesou až korelační studie, ve kterých bude mimo jiné i přesná analýza času – součty jednotlivých činností u každého dítěte, možné souvislosti jednotlivých zkoumaných kategorií apod. Výsledky pilotní studie jednoznačně směřují k pokračování ve výzkumu kvality života u dětí sbíráním informací o trávení času. Výzkum je významný ve dvou ohledech, za prvé je to samotný způsob trávení času a chápání reality dnešních dětí, který se liší kvalitativně i kvantitativně od jejich vrstevníků, jak tomu bylo před 15 lety a jsou s tím pravděpodobně dle výpovědí učitelů spojeny změny v komunikaci a výkonu; a za druhé metodologická problematika výzkumu u dětí, která co do kvantitativních metod i hromadných kvalitativních analýz není příliš rozvinuta, zároveň bez ní není možno dělat výzkumy v oblasti dětské psychologie.

V dalších výzkumech bude nutno použít širší testovou baterii, využít metody, které se osvědčily jako nejpřesnější – kreslený rozvrh dne s časovými kolonkami navazujících činností, co nejširší nabídka polouzavřených otázek, u mladších dětí použít obrázky, v případě možností individuální rozhovory, zpřesnit získaná data dalšími zdroji informací (rodiče, učitelé, facebook).

Literatura

- BABINČÁK, P., 2008, Spokojnosť so životom jako psychologická dimenzia kvality života. Monografia 87, (AFPhUP 206/288), Prešov: Acta facultatis philosophicae universitatis prešovensis.
- BLATNÝ, M., 2001, Osobnostní determinanty sebehodnocení a životní spokojenosti: Mezipohlavní rozdíly. *Československá psychologie*, 45, 6, 385-392.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 2001, Psychologie zdraví. Praha: Portál.
- MAREŠ, J., 2006, Problémy s pojetím pojmu „kvalita života“ a s jeho definováním. In J. Mareš a kol. (Eds.), *Kvalita života u dětí a dospívajících I.* (s. 11-28). Brno: MSD
- TAFARODI, R., W., SWANN, W., B., Jr., 1995, Self-liking and self-competence as dimensions of global self-esteem: Initial validation of a measure. *Journal of Personality Assessment*, 65, 322 – 342.

TRIARCHICKÁ KONCEPCIA INTELIGENCIE Z POHĽADU ROZVOJA OSOBNOSTI JEDNOTLIVCA ¹

Lada Kaliská, Jitka Oravcová
Katedra psychológie, PF UMB, Banská Bystrica
joravcova@pdf.umb.sk, lkaliska@pdf.umb.sk

Vzhľadom na to, že všetci máme rôzne životné ciele, úspech jednotlivca musí byť definovaný v súlade s jeho predstavou zmysluplnosti ako aj v súlade s predstavou spoločnosti. Hodnotiť výkon by sme potom mali tak, aby sme zachovali jednotu týchto cieľov, pretože človek potrebuje prežiť úspech a ak ho nedosahuje v rodine, škole, či v záujmovej činnosti, bude ho hľadať inde. Úspešní dostávajú viac príležitostí pre ďalší úspech, zatiaľ čo neúspešní sa často krát nachádzajú v podmienkach, ktoré zvyšujú pravdepodobnosť neúspechu. To vedie k vzťahu nedôvery, neúspešný jednotlivec má dojem, že je podceňovaný, že nadriadený je nespravodlivý a to v ňom posilňuje nechuť k spolupráci, odmieta pomoc, alebo vyrušuje, aby na seba upozornil. Je potrebné rozvíjať všetkých jednotlivcov tak, aby mali možnosť v živote prežiť a zažiť úspech.

Smutné však je, že naša spoločnosť je nesmierne závislá od čísiel, od testov merajúcich skôr kvantitu ako kvalitu, na základe ktorých niekto následne predikuje našu úspešnosť. Prečo nás viac zaujímajú prognózy ako vlastné výkony? A vôbec prečo kladieme abstraktnú inteligenciu, meranú prostredníctvom IQ a podobnými testami, na vyšší piedestál než napríklad praktickú, emocionálnu alebo sociálnu inteligenciu?

Tieto a mnohé iné otázky si kladie Robert J. Sternberg, autor koncepcie úspešnej inteligencie. Tvrdí, že jednou z možných odpovedí je posadnutosť ľudí presnými číslami. Tento neuhasteľný smäd po číslach vyžarujúcich presnosť vedie k preceňovaniu spoľahlivosti testov. Tie môžu len s pseudokvantitatívnou presnosťou predpovedať známky v škole, nedokážu však merať ľudskú inteligenciu, čiže duševné schopnosti, pomocou ktorých dosahujeme výnimočné výkony (Sternberg, 2000). Švajčiarsky psychológ Jean Piaget sa zaujímal o chyby, ktorých sa deti dopúšťajú pri riešení inteligenčných testov. Došiel k názoru, že podstatné nie je, či je odpoveď dieťaťa v IQ teste správna, ale akým spôsobom dieťa uvažuje. IQ testy môžu s určitou pravdepodobnosťou predpovedať školské úspechy, ale neberú do úvahy proces, ktorým jednotlivec dochádza k riešeniu problému. Konštatuje sa len, či dieťa dospelo k správnejmu výsledku (Piaget, 2007). Gardner (1983, s. 47) dodáva, že testy inteligencie málokedy dokážu zistiť, ako deti vstrebávajú nové informácie alebo ako pristupujú k riešeniu nových problémov a povedia len veľmi málo o potenciály ich ďalšieho rastu. Dôležité je uvedomiť si, že deti sa nikdy nerodia s obmedzeným typom inteligencie, to my ich týmto smerom tvarujeme. Navyše, ak je pre nás dôležitý len jeden typ inteligencie, s vážnymi následkami podhodnotíme množstvo ľudí, ktorí môžu byť inteligentní v iných oblastiach.

Vymedziť však samotný pojem inteligencia ako aj najst' jeho platnú koncepciu, ktorá by ho vysvetľovala, nie je ľahké. Hlavnými dôvodmi sú široký rozsah samotného pojmu a rôzne neraz protichodné teórie myslenia, v ktorých má pojem inteligencia dôležité miesto. Aj keď sa definície psychológov na inteligenciu rôznia, všeobecne je možné konštatovať, že inteligencia je schopnosť učiť sa zo skúsenosti, používať metakognitívne procesy, ktoré skvalitňujú učenie a schopnosť prispôbovať sa svojmu prostrediu, ktoré si môže v rôznych sociálnych a kultúrnych súvislostiach vyžadovať rôzne druhy prispôsobenia (Sternberg, 2002). Avšak, samotný koncept inteligencie ako predovšetkým schopnosti prispôbiť sa okolitému

¹ Príspevok vznikol za podpory grantovej agentúry VEGA 1/0719/10.

prostrediu (*Intelligence and its measurement*, 1921) je značne nekompletný (Sternberg, 2002, s. 447). V súčasnej dobe musí koncept inteligencie zahŕňať nie len schopnosť jednotlivca zmeniť seba tak, aby som vyhovoval danému prostrediu (schopnosť prispôbiť sa), ale aj schopnosť zmeniť prostredie tak, aby vyhovovalo mojim potrebám (schopnosť zmeniť prostredie) a niekedy aj schopnosť nájsť nové prostredie, ktoré by lepšie vyhovovalo mojim schopnostiam, zručnostiam, hodnotám, potrebám a túžbam (schopnosť selekcie). Nie všetci však máme rovnaké možnosti prispôbiť sa, zmeniť alebo si vybrať prostredie, v ktorom by sme mohli dosiahnuť úspech (závisí to od našej úrovne vzdelania, od socioekonomického statusu, od členstva v nejakej strane, v náboženskej skupine, od príslušnosti k istej majoritnej, resp. minoritnej skupine), a tak schopnosť ako a ako dobre je jednotlivec schopný prispôbiť sa, zmeniť alebo vybrať si svoje prostredie musí byť posudzovaná vzhľadom na príležitosti, ktoré jednotlivec má (Sternberg, 2003).

R. Sternberg argumentuje, že koncepcie inteligencie založené na g-faktore od Spearmana (1904) až po súčasníkov (Brand, 1996; Carroll, 1993; Jensen, 1998) nepredstavujú ucelený koncept konštruktu inteligencie. Inteligenciu chápe nielen ako unitárny konštrukt, pretože je experimentálne dokázané, že kontext v ktorom sa testuje, resp. z ktorého jednotlivec pochádza signifikantne ovplyvňuje jeho výkon (Ceci, 1996; Gardner, 1983; Lave, 1988; Nuijes, Schliemann, & Carraher, 1993; Carraher, Carraher, and Schliemann, 1985; Ceci & Roazzi, 1994; Nufies, 1994; podľa Sternberg, 2002). Hlavný problém v chápaní inteligencie ako všeobecnej schopnosti nevidí v schopnostiach jednotlivca disponovať s myšlienkovými operáciami, ale v schopnostiach aplikovať tieto operácie v špecifických, často umelých (škole sa podobajúcich) kontextoch, ktoré nereflektujú reálne požiadavky kladené na jednotlivcov. A preto R. Sternberg obohacuje koncept inteligencie o koncept úspešnej inteligencie, ktorá reprezentuje schopnosť dosiahnuť úspech v živote jednotlivca na základ ním stanovených štandardov, v rámci jeho vlastného socio-ekonomického prostredia (Sternberg, 2000, 1998A, 1997). Podľa neho schopnosť dosiahnuť úspech je determinovaná zdôrazňovaním silných stránok jednotlivca a menením, resp. kompenzovaním slabých stránok jednotlivca, tak že sú v rovnováhe analytické, tvorivé, praktické schopnosti, ktoré napomáhajú schopnosti prispôbiť sa, meniť alebo vyberať si prostredia (Sternberg, 2002, s. 448), v ktorých jednotlivec existuje. Hlavnými znakmi teórie úspešnej inteligencie potom sú:

Definícia úspešnej inteligencie

- schopnosť dosiahnuť úspech v živote
- na základe osobnostných predpokladov jednotlivca
- v tom ktorom konkrétnom socio-ekonomickom prostredí.

Druhy schopností prispievajúcich k úspešnej inteligencii

- analytické
- tvorivé
- praktické

Funkcie dosiahnutia úspešnej inteligencie

- prispôbenie sa prostrediu
- pretváranie prostredia
- výber prostredia

Mechanizmy prispievajúce ku naplneniu úspešnej inteligencie

- stavanie na silných stránkach
- korekcia slabých stránok
- kompenzácia slabých stránok

Táto teória zdôrazňuje individuálne rozdiely v inteligencii a inteligenciu rozdeľuje na tri intelligenčné zložky, analytickú, tvorivú a praktickú, čím dochádza k celostnému rozvoju osobnosti jednotlivca. Ide o inteligenciu, ktorá je síce menej exkluzívna z hľadiska presného číselného vyjadrenia, za to viac demokratická a so širším uplatnením v reálnom svet. Autor

chápe inteligenciu ako rozvíjateľnú schopnosť človeka a neuznáva pri riešení úloh len jednu správnu odpoveď, tak ako to robia IQ testy. Vychádza z presvedčenia, že nadanie má mnohoraké podoby a skóre v intelligenčných testoch je len jednou z nich.

Jedným z posledných modelov R. J. Sternberga je model *WICS* (*wisdom, intelligence, creativity, synthesized*, 2003), čo podľa neho reflektuje súčasný svet, ktorý si bude vyžadovať jednotlivca, ktorý po prvé, má tvorivú predstavu o tom, ako by mohol vyzerat' náš svet lepšie a pokúsi sa ho urobiť lepší nie len pre seba, ale aj pre ostatných, priateľov, blízkych, i ostatných; po druhé, musí disponovať analytickými schopnosťami, ktorými vie vysvetliť svoju predstavu a jej prednosti, a musí disponovať praktickými schopnosťami, aby vedel vykonať svoju víziu a presvedčil ostatných o jej hodnote a posledné kritérium je, že musí disponovať múdrosťou, aby sa uistil, že myšlienky, ktoré prezentuje nie sú dobré len pre neho, ale aj pre jeho blízkych a môžu poslúžiť všetkým.

Predchodcom tohto modelu bol model úspešnej inteligencie (1997), ktorý podnietil mnohé projekty zamerané na zistenie, či sme schopný hodnotiť a posudzovať a následne rozvíjať u žiakov analytické, tvorivé a praktické schopnosti na ktoromkoľvek predmete v ktoromkoľvek ročníku. Vtedy múdrosť predstavovala súčasť praktickej inteligencie. Aj keď v súčasnosti už R. Sternberg vidí medzi nimi rozdiely (2002), čo deklaruje tvrdením „múdrosť zahŕňa používanie analytickej i praktickej inteligencie, ako aj tvorivosť a vedomosti v prospech verejného dobra.“

Meranie a rozvoj úspešnej inteligencie

Schopnosť identifikovať silné ako aj slabé stránky jednotlivca na to, aby mohol byť úspešný vo svojom živote sa stala alarmujúcou nie len zo strany učiteľov, psychológov, pedagógov z praxe, ale aj odborníkov zaoberajúcich sa identifikáciou nadaných jednotlivcov, ale aj jednotlivcov zo sociálne znevýhodneného prostredia. Tieto úvahy nás privádzajú k pokusu a záujmu zmapovať úroveň troch zložiek úspešnej koncepcie inteligencie u všetkých jednotlivcov v rámci účasti v medzinárodnom výskumnom tíme finančne podporovanom grantovou agentúrou VEGA 1/0719/10.

R. Sternberg a jeho kolegovia vytvorili tzv. *Sternbergov Test Triarchických schopností* (*Sternberg Triarchic Abilities Test – STAT*) v roku 1993, ktorým chceli zistiť vnútornú validitu teórie úspešnej inteligencie. Test mal dve verzie: pre žiakov stredných škôl (vek 15-18) a pre žiakov základných škôl (vek 9-10). Dotazník *STAT* bol určený na objektívne posúdenie všetkých troch komponentov inteligencie. Jedna tretina testu merala pamäť a analytické schopnosti, druhá tvorivé myslenie a posledná praktické schopnosti potrebné na existenciu v reálnom živote. Na meranie využívala štyri rozličné spôsoby: verbálny (význam slov v texte), kvantitatívny (číselné rady), figurálne (názorové matice) subtesty s možnosťou výberu odpovede a písanie esejí ako vyriešiť problémy zo života (problém ideálnej školy) (R. Sternberg, 1998). Test teda pozostával z 12 subtestov (bližšie pozri Kaliská, 2009b). Boli zostavené dva výskumné tímy, ktoré verifikovali uvedenú teóriu. Je to projekt *Rainbow* (*Dúha*), ktorý zostavil R. Sternberg na *Univerzite Michigan Business School* a druhý tím začal pracovať v rokoch 2004-2006, ktorý modifikoval pôvodnú verziu testu *STAT* dotazníka na testovú batériu *Aurora* (projekt *AURORA*), ktorá taktiež priamo vychádza zo Sternbergovej teórie úspešnej inteligencie. Je to neštandardizovaná metodika určená na posúdenie analytických, tvorivých ako aj praktických schopností dieťaťa, čo predstavuje základné komponenty uvedenej teórie. Primárnou tendenciou autorov bolo identifikovať nadané a talentované deti, pretože klasické testy inteligencie neanalyzujú všetky potenciality predovšetkým žiakov v školskom prostredí, ďalej identifikovať potenciál deti pochádzajúcich z menšinového socio-kultúrneho prostredia, ako aj z tendencie decentralizovať americký vzdelávací systém. V súčasnej dobe sa overujú základné psychometrické vlastnosti batérie *Aurora* na širšej populácii, kde do výskumného tímu *AURORA* je začlenených 11 výskumných tímov z: USA, Ruska, Portugalska, Veľkej Británie, Holandska, Španielska,

Grécka, Francúzsko, Izrael, Spojených arabských emirátov. Od r. 2008 sa aj Slovensko (Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici a Fakulta Sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre) stalo jednou z krajín, ktorá sa podieľa na procese verifikácie a adaptácie testovej batérie AURORA u nás.

Primárne požiadavky na využitie testovej batérie z rôznych krajín boli rôzne: niektoré krajiny chceli nájsť nástroj na identifikovanie potenciálu nadaných a talentovaných jednotlivcov (Izrael, Saudská Arábia, Holandsko), iné chcú batériu ako aj samotnú teóriu na zvýšenie efektivity edukačného prostredia (Grécko, Slovensko), prípadne na vedecko-výskumné účely (Rusko, USA, Slovensko). V súčasnosti sa však batéria využíva (základná škola v Illinois, USA) na identifikovanie potencialít všetkých žiakov s tendenciou správať sa k nim ako keby všetci boli „nadaní a talentovaní“. Testová batéria sa skladá z troch častí. Prvá skúma analytické schopnosti žiaka mladšieho a staršie školského veku. Druhá tvorivé myslenie. A posledná praktické schopnosti, ktoré sú nevyhnutné pre úspešné fungovanie v reálnom živote. Každú z týchto troch inteligencií skúma prostredníctvom subtestov zameraných na prácu s obrazmi, slovami a číslami (bližšie pozri Kaliská, 2009b).

Uvedená testová batéria bola vytvorená tak, aby zohľadnila tri primárne aspekty: úlohy boli volené tak, aby bola teória úspešnej inteligencie bezpečne podporená; aby dali žiakom príležitosť demonštrovať viaceré svoje schopnosti a aby mohli poskytnúť prehľadný nástroj na diagnostikovanie troch základných schopností úspešnej inteligencie (Chart, Strenberg, Grigorenko, 2008). Sami autori batérie AURORA konštatujú, že tento diagnostický nástroj ponúka nový spôsob na diagnostikovanie nadaných a talentovaných ako aj poskytuje inovatívne možnosti využitia a rozvíjania troch primárnych schopností našich žiakov. V súčasnej dobe je u nás projekt AURORA v procese prekladu 17 subtestov a v procese adaptácie vzhľadom na kultúrne špecifiká, v ktorom bude testová batéria použitá. V súlade s našimi metodologickými postupmi ako aj v súlade so zahraničnými autormi (Sireci, 2007, Tan, 2009), ak chceme zvýšiť objektivnosť, reliabilitu a validitu preloženej testovej batérie AURORA v jednotlivých participujúcich krajinách, je nevyhnutné postupovať nasledovnými krokmi: a) jednotlivci, ktorí sa budú podieľať na adaptácii batérie musia dobre poznať kultúru, jazyk, ale aj metodologické zásady adaptácie testov; b) je nutné dôsledne vybrať minimálne dvoch nezávislých prekladateľov, ktorí urobia preklad batérie. V ideálnom prípade iný prekladateľ urobí spätný preklad batérie do anglického jazyka. Tak isto by bolo vhodné zabezpečiť si aj expertné posudky na preklad batérie v slovenskom jazyku zo strany lingvistu, ale aj psychológa a predovšetkým pedagóga, resp. učiteľa z praxe, ktorý je kompetentný v oboch jazykoch, ale je aj schopný posúdiť kognitívnu úroveň svojich žiakov vzhľadom na vhodnosť inštrukcie pre vekovú kategóriu 9-12 rokov; c) je vhodné zapojiť do procesu adaptácie viacerých odborníkov (psychológov, pedagógov, lingvistov, metodológov, prekladateľov, ...); d) použiť preloženú batériu v predvýskume, kde sa posúdia základné psychometrické vlastnosti batérie; e) vypracovať štatistické analýzy základných vlastností batérie a f) zaznamenať celý proces adaptácie, aby sa vytvorili optimálne predpoklady na vypracovanie medzinárodných komparácií. Proces adaptácie ako aj významné zmeny a zásahy do batérie v procese prekladu jednotlivých subtestov sú zaznamenávané Univerzitou v Yale, USA.

Vyzdvihujeme okrem iného dva primárne prínosy možnosti využitia verifikovanej, modifikovanej a adaptovanej testovej batérie AURORA v našom kultúrnom prostredí, ktorá je vypracovaná v súlade s koncepciou úspešnej inteligencie R. J. Sternberga. Po prvé, na základe administrovania všetkých subčastí projektu AURORA môžeme získať komplexný obraz o schopnostiach dieťaťa a tak vypracovať program individuálneho rozvoja tak, aby každé dieťa mohlo byť úspešné nie len v procese edukácie. Po druhé, teória a teda aj samotný projekt sa zameriavajú na rozvoj schopností, ktoré priamo vychádzajú z reálneho života a tak môžu vytvoriť predpoklad úspešného jednotlivca nie len v akademickom prostredí, ale aj

v reálnom živote. Jednou z možností je aj aplikácia teórie úspešnej inteligencie do edukácie, ktorá má potenciál byť prínosnou, nie len preto, že dokáže odhaliť talentovaných ľudí, ale aj preto, že môže ukázať cestu k úspechu ľuďom, ktorých modely všeobecnej inteligencie považujú za priemerných, či dokonca podpriemerných. Vyučovanie rozvíjajúce úspešnú inteligenciu v sebe zahŕňa pomáhajúce študentom využívať ich silné stránky a kompenzovať alebo zmierniť ich nedostatky, umožňuje im kódovať materiál rôznymi spôsobmi. To sa docieľa rozmanitosťou vyučovacích štýlov nie len medzi jednotlivými predmetmi, ale aj v rámci nich. Aj sám, R. J. Sternberg, ale aj my (Kaliská, 2009a; Oravcová, 2006) sme robili množstvo výskumov, ktorými sme skúmali ako rôzne učebné štýly ovplyvňujú výsledky jednotlivcov rôznych vekových kategórií v edukačnom prostredí. Výsledky potvrdzujú zistenia, že ak sú žiaci vyučovaní spôsobom, ktorý vyhovuje spôsobu ich myslenia, dosahujú lepšie študijné výsledky. Problematika ako postupovať pri rozvíjaní základných komponentov úspešnej inteligencie je podrobne analyzovaná v Sternbergovej knihe „*Teaching for Successful Intelligence*“ (2008).

Literatúra

- CHART, H., GRIGORENKO, E.L., STERNBERG, R. J., 2008, Identification: The Aurora Battery. In J.A. Plucker a C.M. Callahan (Eds.), *Critical Issues and Practices in Gifted Education*. (pp. 345-365). Waco, TX: Prufrock Press.
- GARDNER, H. 1983, *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.
- KALISKÁ, L., 2009a, Konceptia učebných štýlov so zameraním na teóriu D. A. Kolba. Banská Bystrica : OZ Pedagóg PF UMB. ISBN 978-80-8083-827-0
- KALISKÁ, L., 2009b, Triarchická koncepcia inteligencie a jej možnosti diagnostikovania. In: *Premeny psychológie v európskom priestore. Zborník z medzinárodnej konferencie 27. psychologické dni*. Bratislava : SAV.
- ORAVCOVÁ, J., 2006, Aktívne učenie a vyučovanie. In: *Človek v spoločnosti. 1. časť: Človek v edukačnom prostredí. Monografický zborník*. Banská Bystrica : FHV UMB, s. 7-35. ISBN 80-8083-291-9.
- PIAGET, J., 2007, *Psychologie dítěte*. Praha : Portál, ISBN 978-80-7367-263-8
- SIRECI, S.G., 2007, Guidelines for Adapting Certification Tests for use across multiple languages. [online].[cit. 2010-06-12]. <http://www.cesb.org/Guidelines%20for%20Adapting.htm>
- STERNBERG, R.J., GRIGORENKO, E.L., 2008, *Teaching for Successful Intelligence*. Corwin Press: Thousand Oaks, CA 91320, ISBN 978-1-4129-5582-9
- STERNBERG, R. J., 2003, WICS as a Model of Giftedness. *High Ability Studies*, Vol. 14, No. 2, December 2003 ISSN 1359-8139
- STERNBERG, R.J., GRIGORENKO, E.L., 2002, *The General factor of Intelligence: how general it is?* Lawrence Erlbaum Assiates, Publishers Mahwah, New Jersey, USA, ISBN 0-8058-3675-6
- STERNBERG, R. J. 2000, *Úspešná inteligencia*. Bratislava: SOFA, 2000, 400 s. ISBN 80-85752-62-X
- STERNBERG, R.J. 1998a, Teaching and assessing for successful intelligence. In: *School Administrator*. Arlington: Jan 1998. Vol. 55, Iss. 1; pg. 26, 4 pgs, ISSN 00366439, [online]. [citované 27.6. 2007]. Z databázy ProQuest.
- STERNBERG, R. 1998b. Teaching and Assessing for Successful Intelligence. [online].[cit. 2008-04-25]. Dostupné na internete:

<<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=25294446&Fmt=3&clientId=57512&RQT=309&VName=PQD>>.

STERNBERG, R. J. 1997, What does it Mean to be Smart? In: Educational Leadership. [online], Alexandria: Mar 1997. Vol. 54, Iss. 6; pg. 20-25. ISSN 00131784. [citované 30.7.2007]. Z databázy ProQuest

TAN, M.T., ALJUGHAIMAN, A.M., et.al. 2009, Considering Language, Culture and Cognitive Abilities: The International Translation and Adaptation of the Aurora Assessment Battery. In: E. Grigorenko (Ed.) Multicultural Psychoeducational Assessment. New York : Springer.

Abstrakt

Príspevok pojednáva o Triarchickej koncepcii inteligencii rozpracovanej na základe svetovo-uznávaného odborníka psychológie R. J. Sternberga z pohľadu rozvoja osobnosti jednotlivca. Ponúka informácie o projekte VEGA 1/0719/10, ktorého cieľom je verifikovať a zvážiť možnosti adaptácie vedecko-výskumného nástroja AURORA v slovenskom prostredí na posúdenie troch základných komponentov (analytickej, tvorivej a praktickej inteligencie) spomínanej koncepcie inteligencie.

Kľúčové slová

Triarchická koncepcia inteligencie, analytická inteligencia, tvorivá inteligencia, praktická inteligencia, nástroj AURORA

Abstract

The article discusses the Triarchic Intelligence Concept developed by the worldly famous psychologist R. J. Sternberg in relation to the individual personality development. It offers the information about VEGA 1/0719/10 project. Its aim is to verify and reconsider the possibilities of the research instrument AURORA adaptation in the Slovak conditions for three basic components (analytical, creative and practical intelligence) of the mentioned intelligence concept identification.

Key words

Triarchic Intelligence Concept, analytical intelligence, creative intelligence, practical intelligence, AURORA instrument

VZŤAH ADOLESCENTOV K RODIČOM A RODINNÁ REZILIENCIA¹

Ľubica Konrádová
Katedra psychológie, FF UK, Bratislava
luba.konradova@gmail.com

Východiská

Druhá dekáda života človeka je sprevádzaná zásadnými zmenami vo všetkých oblastiach – fyziologickej, psychickej, sociálnej. Adolescenti postupne disponujú kompetenciami, ktoré im poskytujú väčšiu slobodu a nezávislosť. Na druhej strane, ako uvádza Macek (2003), relatívne vysoká miera individuálnej slobody je sprevádzaná aj vyššou mierou osobnej a sociálnej neistoty. Adolescenti sú konfrontovaní so situáciami a výzvami, ktoré môžu usmerniť ich život pozitívnym smerom. Väčšine sa podarí prejsť týmto vývinovým obdobím úspešne bez toho, aby sa stretli s nejakými významnými psychologickými, sociálnymi alebo zdravotnými problémami. Na druhej strane je u časti populácie obdobie adolescencie poznačené zvýšeným výskytom mentálnych problémov a možnosťou ohrozenia fyzického zdravia. Stále aktuálnou je otázka identifikácie faktorov, napomáhajúcich naplneniu vývinových úloh adolescencie, rovnako ako faktorov, ktoré sú zodpovedné za zlyhanie v tejto oblasti.

V centre porozumenia adaptívnym a maladaptívnym smerom vývinu v období adolescencie stoja procesy riskovania a reziliencie (Compas, 2004 in Lerner, Steinberg, 2004). Reziliencia sa vzťahuje na procesy prekonávania rizika, zvládania traumatických skúseností a odvrátenia vývinových trajektórií, spájajúcich sa s permanentnou prítomnosťou rizikových faktorov. Odlišuje sa však od kompetencie (individuálny podporujúci faktor), pričom sa zdôrazňuje ekologický kontext. Externé faktory spolu s kompetenciami teda napomáhajú jednotlivcom vyhnúť sa negatívnym účinkom rizika (Fergus, Zimmerman, 2005). Uvedení autori prispeli k modelom reziliencie diferencovaním tzv. podporných faktorov na aktíva a zdroje. Aktíva sú podľa nich pozitívne faktory, ktorými disponuje jednotlivec – jeho kompetencie, copingové zručnosti, sebaučinnosť. Rovnako pozitívne faktory sú aj zdroje, ktoré pomáhajú adolescentom prekonať, resp. eliminovať riziká a majú externý charakter. K zdrojom zahrňujú rodičovskú podporu, poradenstvo zo strany dospelých (mentoring), podporou zo strany rôznych komunitných organizácií. Ako uvádza Mesárošová (2009) termín zdroje akcentuje vplyvy sociálneho prostredia na adolescentné zdravie a vývin a súčasne rámčuje teóriu reziliencie do ekologického kontextu.

Aktíva aj zdroje ako protektívne faktory reziliencie úzko súvisia s rodinou. Napriek skutočnosti, že v období adolescencie sa rozširuje sociálna sieť dospievajúcich, význam rodiny ani v tomto období neklesá. Termín „rodinná reziliencia“ sa vzťahuje k zvládacím stratégiám a adaptačným procesom v rodine. To, ako sa rodina ako celok dokáže vysporiadať s ťažkosťami a ako zvláda náročné situácie, ovplyvňuje bezprostredné reakcie a dlhodobú adaptáciu každého člena rodiny, aj jedinečnú atmosféru a mieru pohody v rodine (Walsh, 1998, podľa Sobotková, 2002). Kľúčovú úlohu v rozpracovaní problematiky rodinnej reziliencie zohral tím okolo profesora McCubbina z „Center for Excellence in Family Studies“ na Univerzite v Madisone. Rodinnú rezilienciu definujú ako pozitívne vzorce správania, pozitívne interakcie a funkčné kompetencie, ktoré jednotliví členovia i rodina ako celok vykazujú za nepriaznivých okolností, ktoré ovplyvňujú schopnosť rodiny udržať si svoju integritu aj v stresových a krízových situáciách a ktoré umožňujú znovu obnoviť harmóniu a rovnováhu v rodine (McCubbin, 1996).

¹ Tento výskum bol realizovaný ako súčasť grantu VEGA č.1/0497/10

Najnovší prístup k rodinnej reziliencii zdôrazňuje jej chápanie ako procesu a nie ako stabilnej črty rodiny, ktorú je možné zachytiť v konkrétnej chvíli. Břicháček (2002) chápe odolnosť rodiny ako premenlivý proces, ktorým sa rodiny vyrovnávajú s rýchlo sa meniacim svetom, i s vlastným vývinom. Odolná rodina mnohé ťažkosti zvládne, adaptuje sa a upraví si vlastný životný štýl. Zraniteľná rodina (s nízkou rezilienciou) môže reagovať maladaptívne, kríza sa prehĺbi a môže viesť k rozpadu.

Základnou vývinovou úlohou dospievania je oddeliť sa od detstva, od postavenia závislosti a ustanoviť autonómny status dospelého. Tento emancipačný proces môže vyvolávať v rodine napätie. Skutočnosť, že adolescent je kritický voči rodičom a už neprijíma bezvýhradne ich autoritu neznamena, že by jeho vzťah k nim zanikol, ako sa niektorí rodičia mylne domnievajú. Mení sa však kvalita tohto vzťahu, ktorá je pre budúce adekvátne fungovanie mladého človeka nevyhnutná. Konflikty medzi adolescentami a rodičmi v toto období môžeme považovať za prirodzené, tak ako sú prirodzené konflikty v každom meniacom sa vzťahu. To, čo sa nemení a pretrváva je potreba rodičovskej lásky a rešpekt zo strany rodičov (Gecková in Koteková et al., 1998). Macek (1999) hovorí, že vzájomné konflikty rodičov a dospievajúcich nevadia, pokiaľ dospievajúci majú pocit, že môžu slobodne vyjadrovať svoje názory a že je na ich názory braný ohľad. Dobrý vzťah medzi rodičom a adolescentom môže pozitívne ovplyvňovať zvládanie vývinových úloh (Armsden, Greenberg (1987), čo potvrdzujú aj výsledky Quintana a Lapsleya (1990). Podľa nich uchovávanie dobrých vzťahov pri súčasnom rešpektovaní procesu osamostatňovania umožňuje adolescentovi spoliehať sa na rodinné zázemie a pozitívne ovplyvňuje osobnostný rozvoj (formovanie identity) (podľa Koteková et al., 1998).

Výskum

Z naznačených teoretických východísk a výskumných poznatkov pristupujeme k reziliencii adolescentov v našej výskumnej časti, kde sa zameriavame na zdroje – konkrétne na skúsenosti adolescentov z ich rodinného prostredia.

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 94 adolescentov v tranzitnom období prechodu zo strednej školy na vysokoškolské štúdium vo veku 17-20 rokov, z toho 62 žien a 31 mužov. V príspevku nediferencujeme medzi mužmi a ženami, nakoľko sme nezaznamenali medzi nimi štatisticky významné rozdiely. Vzhľadom na niektoré nekompletné vyplnené dotazníky počet probandov v jednotlivých kvantitatívnych analýzach variuje.

Metódy

Použili sme 3 dotazníky: FHI, s-E.M.B.U. a Škálu reziliencie.

Dotazník s-E.M.B.U. (Poliaková, Mojžišová, Hašto, 2007) je dotazník zameraný na zapamätané rodičovské správanie. Ide o skrátenú verziu pôvodného Perrisovho dotazníka (Perris et al. 1980). Obsahuje 3 subškály – Odmietanie, Emočná vrelosť a Hyperprotektivita percipovaná zo strany obidvoch rodičov. Respondenti sa vyjadrujú k tvrdeniam osobitne pre otca a osobitne pre matku na 4-bodovej Likertovej škále: „nie, nikdy“ (1), „áno, málokedy“ (2), „áno, často“ (3), „áno, väčšinou“ (4).

Dotazník FHI (Family Hardiness Index) patrí do skupiny dotazníkov merajúcich rezistenciu a zdroje reziliencie v rodine. Jeho autormi sú M. McCubbin, H. McCubbin a A. Thompsonová (1986). Dotazník monitoruje úroveň v 3 subškálach:

- spolupráce: meria pocit rodiny, že je súdržná, odhodlaná a schopná spoločne niečo riešiť,
- výzvy: meria snahu rodiny aktívne prijímať výzvy, byť inovatívna, učiť sa zo skúsenosti

- kontroly: meria pocit rodiny, že má rodinný život pod kontrolou (nie, že ona sama je iba ovplyvňovaná udalosťami a formovaná okolnosťami).

Respondenti hodnotia mieru, do akej každý výrok o rodine zodpovedá, či nezodpovedá súčasnej rodinnej situácii: „neplatí“ (0), „skôr neplatí“ (1), „skôr platí“ (2) a „platí“ (3).

Škála reziliencie autorov Wagnild a Youngovej obsahuje 25 položiek. Škála zahŕňa dva faktory - osobnú kompetenciu a akceptáciu seba a života (Ahern et al., 2006).

V dotazníku respondenti vyjadrujú mieru súhlasu na 7-bodovej Likertovej škále od 1 – silne nesúhlasím po 7 – silne súhlasím. Získané skóre sa môže pohybovať v rozmedzí od 25 do 175 a so zvyšujúcim sa skóre stúpa reziliencia (Wagnild, 2009).

Cieľ výskumu a výskumné otázky

Predkladaná štúdia je výsledkom predbežného výskumu reziliencie adolescentov, ktorý je orientovaný na preskúmanie vzťahov reziliencie adolescentov s ich percipovaním rodinnej reziliencie a na overenie možnosti použitia vytipovaných metód.

V súlade s našimi cieľmi sme sformulovali výskumné otázky:

- 1, Akú úroveň reziliencie dosahujú adolescenti v našej výskumnej vzorke ?
- 2, Existujú rozdiely v úrovni reziliencie medzi chlapcami a dievčatami ?
- 3, Ktoré faktory výchovného správania otca súvisia s rodinnou rezilienciou percipovanou adolescentami ?
- 4, Ktoré faktory výchovného správania matky súvisia s rodinnou rezilienciou percipovanou adolescentami ?
- 5, Existuje vzťah medzi individuálnou rezilienciou adolescentov a rodinnou rezilienciou, ako jedným zo zdrojov reziliencie ?
- 6, Existuje vzťah medzi individuálnou rezilienciou a rodičovským správaním, ako jedným zo zdrojov reziliencie ?

Výsledky a diskusia.

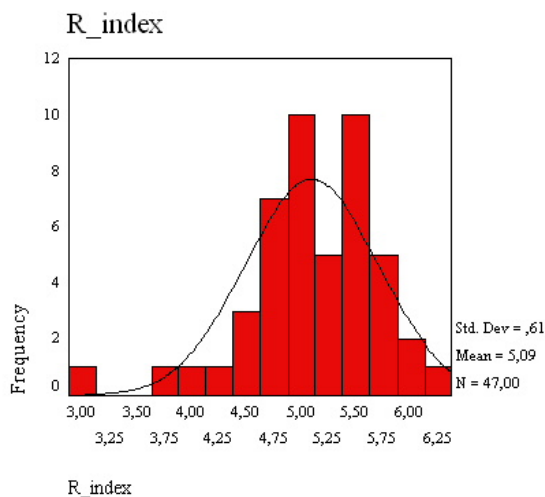
Tab.1 Základné parametre Škály reziliencie uvádzané autormi

Škála reziliencie	Vysoká úroveň	Stredná úroveň	Nízka úroveň	Min.	Max.	Cronbach. α
	> 145	125-145	< 125	25	175	0,72

Tab.2 Základné štatistické parametre Škály reziliencie v našom výskumnom súbore

Škála reziliencie	M	SD	Min.	Max.	Cronbach. α
	127,36	15,13	75	156	0,84

Obr.1 Frekvencia odpovedí probandov v Škále reziliencie

V Škále reziliencie participanti frekventovanejšie súhlasia s tvrdeniami týkajúcimi sa ich kompetencie a akceptácie seba. Na škále 1 (silne nesúhlasím) až 7 (silne súhlasím) priemerne preferujú stupeň 5, t.j. považujú sa mierne, resp. mierne nadpriemerne rezilientných.

Frekvenčnou analýzou sme zistili, že naši participanti dosiahli v 28% prípadov nízku úroveň reziliencie, v 66% strednú úroveň reziliencie a iba v 6% prípadoch vysokú úroveň reziliencie.

Čo sa týka interpohlavných rozdielov – neboli zaznamenané štatisticky významné rozdiely – t.j. odpoveď na 2. výskumnú otázku. Rovnaké zistenie konštatuje aj Mesárošová (2010).

Podľa údajov z rozmanitých zdrojov približne 1/3 každej populácie dosahuje vysokú úroveň reziliencie (Tusaie, Puskar, Sereika, 2007). V našom výskumnom súbore sme zaznamenali podstatne nižší výskyt vysokej úrovne reziliencie. Naše zistenie konfrontujeme s údajmi Mesárošovej (2010), ktorá použila Škálu reziliencie v populácii 13-15 ročných adolescentov a zaznamenala tieto výsledky: nízku mieru reziliencie v 46% prípadov, strednú v 33% a vysokú mieru reziliencie v 21% prípadov. Výsledky v populácii adolescentov teda nekopírujú všeobecnú tendenciu v populácii ako uvádza odborná literatúra. Zaznamenávame tu istú dynamiku v miere reziliencie, pravdepodobne súvisiacu so zmenami (týkajúcimi sa vývinových úloh), ktorými mladí ľudia v relatívne krátkom čase prechádzajú. Naše zistenia naznačujú opodstatnenosť sledovania tejto premennej v dlhšom časovom horizonte, čo verifikuje prístup Lerner (2006), zdôrazňujúceho teoretické rozpracovanie vývinovej perspektívy pre hlbšie objasnenie konceptu reziliencie.

Výsledky viažuce sa k otázke 3 a 4.

Tab.3 Korelačná matica sledovaných faktorov rodinnej reziliencie (FHI) a výchovným správaním otca (s-E.M.B.U.).

		o-ot	ev-ot	h-ot
FHI spolupráca	Perason Correlation	-,391(**)	,357(**)	,023
	Sig.(2-tailed)	,000	,001	,831
	N	89	89	89
FHI výzvy	Perason Correlation	-,321(**)	,336(**)	,067
	Sig.(2-tailed)	,002	,001	,531
	N	90	90	90
FHI kontrola	Perason Correlation	-,124	,090	-,381(**)
	Sig.(2-tailed)	,244	,398	,000
	N	90	90	90

Spolupráca rodiny v náročných situáciách koreluje s emočnou vrelosťou otca (ev-ot) a negatívne s odmietaním zo strany otca (o-ot). Podobné korelácie sme zistili aj v škále Výzvy dotazníka FHI. V škále Kontroly sme zaznamenali zápornú koreláciu s hyperprotektivitou otca (h-ot).

Tab.4 Korelačná matica sledovaných faktorov rodinnej reziliencie (FHI) a výchovným správaním matky (s-E.M.B.U.).

		o-ma	ev-ma	h-ma
FHI spolupráca	Perason Correlation	-,215(*)	,243(*)	-,083
	Sig.(2-tailed)	,041	,020	,441
	N	92	92	92
FHI výzvy	Perason Correlation	-,268(**)	,339(**)	-,013
	Sig.(2-tailed)	,010	,001	,902
	N	92	92	92
FHI kontrola	Perason Correlation	-,008	,030	-,274(**)
	Sig.(2-tailed)	,943	,778	,009
	N	92	92	92

Výsledky sú podobné ako pri otcovi s tým rozdielom, že získané hodnoty korelácií sú ešte nižšie, hoci taktiež štatisticky vysoko významné.

Zdá sa, akoby adolescenti z nášho výskumného súboru považovali rovnaké výchovné správanie zo strany otca a matky za dôležité pre optimálne fungovanie rodiny v náročných situáciách. Pre rodinné zvládanie takýchto situácií je významná nižšia úroveň odmietania zo strany otca aj matky a naopak, čo najvyššia miera emocionálnej náklonnosti zo strany obidvoch rodičov. Hyperprotektivita rodičov podľa nich negatívne ovplyvňuje prekonávanie problémov a vyrovnávanie sa s nepriazňou v rodine. Podľa výšky korelácií môžeme usúdiť, že otcov považujú adolescenti v tomto kontexte za dôležitejších.

Naše zistenia o dôležitosti prejavovanej emocionálnej vrelosti zo strany obidvoch rodičov vo vzťahu k vzájomnej spolupráci členov rodiny podporuje názor Dunovského (podľa: Břicháček, 2002), ktorý ich považuje za dôležité komponenty odolnej rodiny. Podobne Sobotková (2002) vyjadrovanie citov v rodine považuje spolu s ďalšími za významný znak rodinného „hardiness“ ako jedného zo zdrojov rodinnej reziliencie. Rovnako Lin et al (2004). vo svojej štúdií o premenných diferencujúcich rezilientné deti a adolescentov od tých, u ktorých sa objavili mentálne problémy v dôsledku úmrtia niektorého z rodičov zistili, že z premenných na strane rodiny je najvýznamnejšou prejavovaná vrelosť (warmth) a disciplína tých, ktorí sa o deti starajú.

Mojžišová (podľa Poliaková, 2007) upozorňuje na dôležitosť medzipohlavného diferencovania, keďže boli v literatúre zistené dôležité vzťahy medzi pohlavím rodiča a pohlavím respondenta spätne hodnotiaceho rodičovské správanie. Pri porovnaní chlapcov a dievčat v ich vnímaní Odmietania, Emočnej vrelosti a Hyperprotektivity u otca a matky sme nezaznamenali štatisticky významné rozdiely. Iný pohľad na interpohlavné rozdiely nám poskytuje korelačná analýza.

Tab.5 Korelačná matica sledovaných faktorov rodinnej reziliencie (FHI) a výchovným správaním otca (s-E.M.B.U.) osobitne z pohľadu dievčat a chlapcov.

		dievčatá			chlapci		
		o-ot	ev-ot	h-ot	o-ot	ev-ot	h-ot
FHI spolupráca	Perason r	-,432(**)	,341(**)	,082	-,294	,366(*)	-,023
	Sig(2-tail.)	,001	,008	,535	,114	,047	,902

	N	59	59	59	30	30	30
FHI výzvy	Perason r	-,319(*)	,404(**)	,180	-,306	,189	-,090
	Sig(2-tail.)	,013	,001	,169	,100	,317	,638
	N	60	60	60	30	30	30
FHI kontrola	Perason r	-,107	,092	-,357(**)	-,164	,085	-,458(*)
	Sig(2-tail.)	,415	,484	,005	,385	,656	,011
	N	60	60	60	30	30	30

U dievčat sa výraznejšie ako u chlapcov prejavuje previazanosť percipovanej rodinnej reziliencie s výchovným správaním otca. Emocionálna vrelosť prejavovaná dievčatám zo strany otca štatisticky vysoko významne koreluje s chápaním rodiny ako spolupracujúcej v čase nepriazne (FHI spolupráca) a vnímaním tejto nepriazne ako pozitívneho stimulu, výzvy pre rodinu. Obidva tieto faktory záporne korelujú s odmietavým správaním otca, t.j. z pohľadu dievčat je pre optimálne fungovanie rodiny v krízovej situácii významná čo najnižšia miera odmietavého a hyperprotektívneho správania zo strany otca.

V porovnaní s dievčatami je u chlapcov vnímanie správania otca vo vzťahu k rodinnej reziliencii menej prepojené. Emocionálnu vrelosť prejavovanú otcom považujú aj chlapci za významnú pre spolupracujúce správanie rodiny v náročných situáciách. Rovnako ako dievčatá hyperprotektívne správanie otca vnímajú ako prekážku chápania rodiny ako kontrolujúcej dianie okolo.

Tab.6 Korelačná matica sledovaných faktorov rodinnej reziliencie (FHI) a výchovným správaním matky osobitne z pohľadu dievčat a chlapcov

		dievčatá			chlapci		
		o-ma	ev-ma	h-ma	o-ma	ev-ma	h-ma
FHI spolupráca	Perason r	-,182	,213	-,029	-,273	,235	-,136
	Sig(2-tail.)	,161	,099	,822	,145	,212	,489
	N	62	62	62	30	30	28
FHI výzvy	Perason r	-,333(**)	,432(**)	,080	-,116	,076	-,167
	Sig(2-tail.)	,008	,000	,535	,541	,690	,397
	N	62	62	62	30	30	28
FHI kontrola	Perason r	-,029	-,027	-,342(**)	,061	,174	,000
	Sig(2-tail.)	,822	,832	,007	,747	,358	,999
	N	62	62	62	30	30	28

Správanie matky je v porovnaní s percipovaným správaním otca podstatne menej určujúce pre rodinnú rezilienciu a to z pohľadu dievčat aj chlapcov. Podľa našich zistení dokonca chlapcami vnímané správanie matky akoby vôbec nesúviselo s rodinnou rezilienciou. Z našich zistení vyplynulo, že na úroveň rodinnej reziliencie primárne pôsobí svojím správaním otec. Napriek všeobecnej zhode v názore na primárny význam vzťahu k matke od čias Bowlbyho a Ainsworthovej sa zdá, že v období adolescencie kľúčovú úlohu pri posudzovaní fungovania rodiny zohráva otec.

Medzi premennými individuálnej a rodinnej reziliencie zisťovanými Škálou reziliencie a dotazníkom FHI, sme nezaznamenali medzi nimi žiadne štatisticky významné korelácie. Tendenciu k signifikancii sme zaznamenali iba pri faktore rodinnej Spolupráce ($p=0,059$) a faktore Výzvy ($p=0,056$). Hodnota korelácie však nie je vysoká - Pearsonov

korelačný koeficient r je pri škále Spolupráce 0,280 a v škále Výzvy 0,281, čo vypovedá o nízkej miere súvislosti. Znamená to, že v našom výskumnom súbore reziliencia jednotlivcov nesúvisí so sledovanými premennými rodinnej reziliencie.

Podľa našich zistení reziliencia adolescentov prakticky nesúvisí s percipovaným rodičovským správaním. Toto zistenie je viac ako prekvapujúce v kontexte modelu reziliencie, z ktorého v našej štúdií vychádzame (Fergus, Zimmerman, 2005, Mesárošová 2010).

Uvažovali sme o možnosti, že absencia vzťahu medzi premennými rodinnej reziliencie a rezilienciou adolescenta v našom výskumnom súbore by mohla súvisieť s tým, že adolescent sa ako súčasť vlastnej rodiny považuje za kompetentnejšieho v prekonávaní nepriaznivých a rizikových situácií. V izolácii, keď je sám vystavený negatívneho pôsobeniu, je vulnereabilnejší voči rizikám a stresom. V našej úvahe vychádzame zo základných charakteristík adolescencie ako tranzitného obdobia hľadania vlastnej identity v kontexte experimentovania a emancipačných snáh, kedy si adolescenti overujú vlastné kompetencie a ich hranice. Súčasťou tohto hľadania sú aj pochybnosti o sebe, zvýšená sebakritika. Ďalším možným vysvetlením je, že rodinná reziliencia je jedným z oporných pilierov individuálnej reziliencie, ale nie jediným. Takže istá „nezávislosť“ od rodinnej reziliencie je pre rezilienciu adolescenta dôležitá.

Zhodnotenie použitých výskumných metód s ohľadom na plánovaný výskum: Korelácie, ktoré sme medzi škálami FHI a s-E.M.B.U. zistili síce nie sú vysoké, ale sú štatisticky významné a verifikujú vzájomnú prepojenosť faktorov rodinnej reziliencie a prejavovaného rodičovského správania, tak ako ich vnímajú adolescenti. Prekvapujúce zistenia o absencii korelácií medzi Škálou reziliencie a škálami ostatných dvoch dotazníkov sme analyzovali vyššie.

Testovali sme aj reliabilitu použitých dotazníkov a jednotlivých škál:

- Pri Škále reziliencie (Wagnild, Youngová, 1993) sme zistili $\alpha = 0,843$, pričom autori uvádzajú $\alpha = 0,91$, Mesárošová vo svojej štúdií $\alpha = 0,72$
- Pri škálach s-E.M.B.U. sa hodnoty Cronbachovej α pohybovali v rozpätí od 0,71 po 0,83. Arrindell et al. (1999) uvádzajú, že koeficienty α boli vo všetkých škálach vysoko významné ($> 0,72$) (podľa Poliaková et al. 2007).
- V škálach dotazníka FHI sa hodnoty Cronbachovej α pohybovali pre škálu Spolupráca $\alpha = 0,81$, pre škálu Výzvy $\alpha = 0,75$ a pre škálu Kontroly $\alpha = 0,48$. Porovnateľné výsledky uvádzajú aj autori dotazníka ($\alpha = 0,81$ pre škálu Spolupráca, 0,80 pre Výzvy a taktiež najnižšiu pre škálu Kontroly $\alpha = 0,65$).

Domnievame sa, že dosiahnuté parametre meracích nástrojov sú uspokojivé a v populácii stredných a starších adolescentov ich môžeme použiť.

Kontroverzné zistenia priniesla korelačná analýza Škály reziliencie so škálami zostávajúcich 2 dotazníkov. Nateraz nemáme uspokojivé vysvetlenie pre absenciu vzťahov medzi nimi.

Avšak v kontexte štúdií iných autorov sú naše výsledky izolované, keďže boli zaznamenané štatisticky významné vzťahy Škály reziliencie s inými relevantnými premennými.

Mesárošová (2010) zaznamenala štatisticky významné korelácie reziliencie s dispozičným optimizmom ($r = 0,413$, sig = 0,00) a istý náznak štatisticky významného vzťahu s mierou sebaúcty ($r = 0,186$, sig = 0,042).

Zhrnutie

1, Adolescenti našej výskumnej vzorky dosahujú v 66% priemernú úroveň reziliencie, v 28 % nízku a iba v 6% vysokú úroveň reziliencie.

2, Medzi chlapcami a dievčatami neexistujú rozdiely v úrovni reziliencie.

3, Podľa adolescentov s rodinnou rezilienciou najviac súvisí emocionálna vrelosť matky a negatívny súvis sme zaznamenali s odmietaním zo strany matky.

4, Podľa adolescentov s rodinnou rezilienciou najviac súvisí emocionálna vrelosť otca a negatívne súvisí s odmietaním zo strany otca, pričom výška korelácií je vyššia ako u matky.

5, Z pohľadu chlapcov aj dievčat je rodinná reziliencia výraznejšie ovplyvňovaná správaním otca.

6, Nezistili sme vzťah medzi rezilienciou adolescentov a rodinnou rezilienciou.

7, Nezistili sme vzťah medzi rezilienciou adolescentov a správaním rodičov.

Naše zistenia si vyžadujú ďalšie detailnejšie výskumné sledovanie – uvažujeme o kombinovanej výskumnej stratégii - spojení kvantitatívneho výskumu s kvalitatívnym. Chceme sa tiež zamerať na dynamiku zmien v reziliencii adolescentov v čase – longitudinálne sledovanie.

Literatúra

- AHERN, N.R., KIEHL, E.M., SOLE, M.L., BYERS, J. A Review of Instruments Measuring Resilience. In *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing* [online]. ISSN 01460862, June 2006, Vol.29., Issue 2, p. 103-125, 23 p. [cit. 2010-03-16]. Dostupné na Ebsost, Databáza Academic Search Complete, AN 21143890
- BŘICHÁČEK, V., 2002, Odolnosť rodiny. In: I.Plaňava, M.Pilát (Eds.) *Děti, mládež a rodiny v období transformace. Sborník prezentací na sympoziu*. Brno, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Barrister & Principal, s.10-19, ISBN 80-86598-36-5
- COMPAS, B. E., 2004, Processes of risk and resilience during adolescence. In: R. M. Lerner, L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology*. - 2nd.ed., John Wiley & sons, INC. New York, ISBN 0-471-20948-1
- FERGUS, S., ZIMMERMAN, M.A., 2005, Adolescent resilience: Framework for Understanding Healthy Development in the Face of Risk. In *Annual Review of Public Health* [online]. ISSN 01637525, 2005, Vol. 26, Issue 1, p.399-419, 21 p. [cit. 2009-12-28]. Dostupné na Ebsco Host, Databáza Health Source: Nursing/ Academic Search Complete, AN 22177695
- KOTEKOVÁ, R., ŠIMOVÁ, E., GECKOVÁ, A., 1998, *Psychológia rodiny*. Michalovce, Pegas, 1998, ISBN 80-967901-0-2
- LIN, K.K., SANDLER, I.N., AYERS, T.S., WOLCHIK, S.A., LUECKEN, L.J., 2004, Resilience in Parentally Bereaved Children and Adolescents Seeking Preventive Services. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 2004, Vol.33, No. 4, p.673-683
- MACEK, P., 2003, *Adolescence*. 2.vyd. Upravené. Praha, Portál, 2003, ISBN 80-7178-747-7
- MESÁROŠOVÁ, B., 2010, Príbuznosť konceptov reziliencie, dispozičného optimizmu a sebaúcty u adolescentov. In L.Pašková (Ed.) *Kvalita života v kontexte 21.storočia. Zborník príspevkov z konferencie*. Banská Bystrica, Katedra psychológie pedagogickej fakulty UMB, s 137-147, CD-ROM, ISBN 978-80-557-0000-7
- McCUBBIN, H.I., THOMPSON, A. I., McCUBBIN, M. A., 1996, *Family assesment: Resiliency, coping and adaptation – inventories for research and practice*. Madison, University of Wisconsin Publishers.
- POLIAKOVÁ, M., MOJŽIŠOVÁ, V., HAŠTO, J., 2007, Skrátený dotazník zapamätaného rodičovského správania ako výskumný a klinický nástroj s-E.M.B.U. *Psychiatria-Psychoterapia-Psychosomatika*, 14, 2007, č.2-3, s. 79-88
- RUISELOVÁ, Z., 2009, Coping a reziliencia (prelínanie a rozdiely). In L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds.) *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*.

Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 110 – 119, CD-ROM, ISBN 978-80-88910-26-8.

SOBOTKOVÁ, I., 2002, Výskum rodinné resilience: studie pěstounských rodin. In: I. Plaňava, M. Pilát (Eds.) Děti, mládež a rodiny v období transformace. Sborník prezentací na sympoziu. Brno, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Barrister & Principal, s.129- 134, ISBN 80-86598-36-5

TUSAIE,K.,PUSKAR, K., SEREIKA, S.M., 2007, A predictive and moderating model of psychosocial resilience in adolescents. In: Journal of nursing scholarship, First quarter, 54-60
WAGNILD, G., 2009, A review of the Resilience Scale. In Journal of Nursing Measurement [online]. ISSN 10613749, 2009, Vol. 17, Number 2, pp.105-113, p.113. [cit. 2010-03-16].
Dostupné na: Ebsco host, Databáza Medline with Full Text, PMID 19711709.

Abstrakt

Štúdia je sondou do vzťahov adolescentov k ich rodičom a ich vnímaním rodinnej reziliencie. Obidva koncepty – vzťahovú väzbu i rodinnú rezilienciu - považujeme za relevantné v kontexte reziliencie jednotlivca ako schopnosti účinne čeliť problémom a stresu v krízových obdobiach jeho života. Takto chápaný koncept reziliencie sa zameriava na riziká a podporné faktory. K podporným faktorom patria aktíva a zdroje. Rodinnú rezilienciu chápeme ako jeden zo zdrojov reziliencie adolescenta.

Cieľom štúdie je preskúmať, či medzi vzťahom adolescentov k rodičom a ich percipovaním rodinnej reziliencie existujú nejaké vzťahy a ak áno, aký majú charakter.

Kľúčové slová

Reziliencia. Rodinná reziliencia. Vzťah k rodičom. Adolescencia.

ZMĚNY SOCIÁLNÍCH STEREOTYPŮ OBĚTÍ DOMÁCÍHO NÁSILÍ

Vratislav Kovář

Úvod

V našem příspěvku se věnujeme problematice možných změn sociálních stereotypů obětí dlouhodobého domácího násilí (dále DN) se zaměřením na verbální styk. Agresivní partner ve svých násilnostech obvykle kombinuje typy fyzického s psychickým násilím. V takových případech oběť zpravidla neovládá účinné obranné mechanismy slovního charakteru a dostává se plně do vlivu agresivního chování partnera. Neschopnost účinně se slovně bránit je u obětí DN velmi častá a ve značné míře souvisí se stereotypy sociálního chování v narušeném partnerském vztahu. Záporně působící stereotypy jsou jak na straně útočníka, tak na straně oběti a podstatně omezují možnosti optimálního soužití i dorozumění. Týkají se především obtížného dosažení shody nebo kompromisu při řešení běžných konfliktů. Komunikace, která vybočuje z běžné společenské normy determinuje obranné mechanismy oběti a nepříznivě ovlivňuje zejména její verbální obranné reakce. Jednou z možných cest, jak pomoci obětem DN je změna nežádoucích stereotypů a jejich nahrazení takovým sociálním chováním, které umožňuje řešení tíživé situace oběti. Je zřejmé, že taková zásadní změna je dosažitelná jen jejich vlastním úsilím a nejlépe s podporou terapeuta.

Domácí násilí a stereotypy sociálního chování

Stereotyp můžeme chápat jako opakující se, navyklý způsob jednání. Podle O. Matouška jde o „předsudečně zobecněné přesvědčení určující očekávání“ (Matoušek, 2003). Stereotypy jsou výsledkem procesu zjednodušení, systematizace a zpřehlednění, zároveň fungují jako nositelé soudů, názorů i předsudků, jež působí v rámci každodenního života. Mohou být právě tak pozitivní jako negativní. Stereotypy jako psychický a současně sociální mechanismus představují na jedné straně určitou shodu v pohledu na svět, ale na straně druhé determinují vnímání i hodnocení určitých skupin jevů a ovlivňují postoje a chování vůči nim.

Stereotypy při komunikaci a jednání jsou běžné u každého člověka. Nejinak je tomu u domácích agresorů a u jejich obětí. Komunikační stereotypy si člověk vytváří po mnoho let. Velmi často je přebírá pomocí nápodoby od svých rodičů a prarodičů, sourozenců. Z toho důvodu není možné očekávat, že je může změnit v krátké době. Může je měnit pouze po malých krůčcích (Schröberger L., 2009). Stereotypy jako ustálené, navyklé vzorce myšlení a chování mohou tvořit významnou komponentu předsudků, které se překonávají jen velmi obtížně. Na rozdíl od nich ale stereotypy nemusí být vždy iracionální a neadekvátní, a tak jejich postupná proměna je uskutečnitelná.

U útočníků i obětí DN mohou působit také specifické genderové stereotypy v pojetí maskulinního a feminního chování. Například pasivita ženy, která se ve všem podřizuje rozhodnutím muže, a proto je vnímána jako možná oběť DN. Stejně potom genderový stereotyp muže s projevy maskulinity, které mají blíže k násilnému chování. Často jsou takové stereotypní charakteristiky zobecňovány - přisuzovány všem lidem daného pohlaví. Je přitom zřejmé, že mnoho lidí se takovým stereotypním obrazům vymyká (Renzetti 2003). Setkáváme se například s DN, které je páchané také na mužích (Buriánek 2006). Genderové stereotypy mohou u obětí i útočníků DN znesnadňovat potřebnou změnu i nalezení

adekvátního řešení. Stávají se zdůvodněním bezvýchodnosti situace i jistým ospravedlněním násilného chování. Překonání stereotypů je proto důležitým krokem pro dlouhodobé řešení problému DN. Zaměříme se na možnosti překonávání negativních stereotypů u obětí domácího násilí a jejich nahrazení novými seberegulačními zdroji, které umožňují řešení tíživé situace oběti.

Úspěch jakékoliv činnosti a zejména sociálního styku má základ v komunikaci. To nepochybně platí i pro řešení DN. Problémem je ovšem přesvědčit oběť o tom, že má možnost se naučit pacifikovat násilníka a účinně se mu bránit. Motivace obětí DN k nalezení účinných způsobů sebeobrany je důležitým předpokladem, jak se vymanit z bludného kruhu násilí.

Většina lidí nepotřebuje žádné cvičení ve slovní sebeobraně. Mají pohotovou a přiměřenou odpověď, ať už má ataka protějšku jakoukoliv formu. Oběti se však v podobných případech ocitají v úzkých, neumí se bránit slovy. Přitom vhodná obrana slovem jim může pomoci odrazit slovní útok násilníka.

Pokusů terapeuticky ovlivnit postoje, komunikaci a chování obětí DN se vyskytlo několik. Např. J. Tóthová (2006) v rámci své diplomové práce vypracovala a také použila interaktivní expresivně tvořivou metodu při styku s dětskými oběťmi které trpěly syndromem CAN. Jde o hravou projektivní metodu Scénotest podle G.I.E.von Staabse. Děti jsou touto metodou diagnostikovány a zároveň jim slouží k terapii hrou. Svoje prožitky a hlavně emoce děti promítají do herních situací. V Brně Miloslava Svobodová aplikuje metodu VTI (videotrénink interakcí) s následnou konzultací s videonahrávkou (M. Svobodová, 2010).

Prostředky, jak snížit účinky DN na oběť jsou různé. Oběti většinou neznají svá práva a nevědí, jak je přesně vyžadovat. Když odborník poskytne informace, oběti je mnohdy nejsou ochotny a ani schopny využívat. Často jen naříkají a vlastní řešení problémů jim uniká, nemají dost vytrvalosti ani motivaci něco změnit. Zjistili jsme to při poradenské činnosti v naší psychologické poradně.

Podstatný význam má také chování oběti DN při výpovědi v poradně, nejen při styku s agresorem. V obou případech to znamená naučit oběť takovému zvládání problému, aby byl z pohledu pachatele antiiniciální. Aktivita při řešení problému závisí na samotné oběti. Potřebné změny nevhodných verbálních stereotypů je možné dosáhnout prostřednictvím psychoterapie a s využitím sociálního výcviku.

Důvody odmítání výcviku oběťmi

Oběti DN většinou nejsou připraveny učit se jinému způsobu komunikace i jinému způsobu jednání s domácím násilníkem. Také nelze od nich očekávat, že by byly vstřícné při nabídce odborníka přepracovat své stereotypy chování a konverzace. K oběti se většinou nikdy nedostala informace o tom, že je možno naučit se novým způsobům řešení neshod a konfliktů tak, aby byla úspěšnější při jednání.

Důvodů, proč nejsou oběti DM příliš ochotny a často i jednoznačně odmítají sociální výcvik, je celá řada (Sedlák 2010). Oběť má snížené sebevědomí. Slovní rozepře patří k životu, jsou běžné při řešení běžných každodenních problémů. V domácím násilí však mají jednostrannou formu. Agresor útočí, oběť mlčí nebo se brání jen slabě a neúčinně. Většina obětí DN nezvládá řešení agresivních útoků domácích násilníků a není pochyb o tom, že je to jeden z nejnáročnějších problémů. U několika desítek obětí DN byly naše snahy neúčinné.

Ne každý člověk se chce ze svých chyb poučit. Svě záporné zkušenosti lidé zapomínají, a proto své chyby opakují. Jakoby „vstupovali neustále do stejné řeky.“ Člověk si vybírá stále stejné typy partnerů, kupuje stejné výrobky, vrací se do míst svého dětství a mládí apod. Z počátku je vše v nejlepším pořádku, jenže po čase začne vnímat i chyby, „růžové brýle“ odkládá, aby si je znovu a znovu opět nasadil. Často si klade otázky: Kde se stala chyba? Udělal jsem ji já sám? Jenže nové volby se střetávají se stejnými vlastnostmi a přístupy (K. Musilová 2010).

Psychoterapie a sociální výcvik

V současné psychoterapii dochází k integraci nejrůznějších psychoterapeutických škol a konceptů. Psychoterapeutické školy vycházely z určitých předpokladů, takže teoretické modely tvořily východiska pro jejich aplikaci v praktickém výcviku. Společné rysy vedly k integraci některých přístupů. K nejdůležitějším cílům psychoterapie obětí DN patří: redukovat psychické napětí z četných psychotraumatizujících situací, zvýšit její sebevědomí a sebedůvěru, odstranit pocity viny, přijmout odbornou oporu, pomoci změnit životní stereotypy a začít s řešením své tíživé situace. Je zřejmé, že individuální psychoterapie obětí DN je nezastupitelná a měla by předcházet výcvikovým aktivitám nebo probíhat souběžně s nimi. Jednou z možností je výcvik slovní sebeobrany, který obětem pomáhá zvyšovat jejich sebevědomí. Během sociálního učení v malé výcvikové skupině poznávají ty správné odpovědi a řečnické triky, kterými se mohou bránit slovnímu napadání svého partnera. Obsahem jednotlivých výcvikových lekcí bývají například odpovědi na slovní agrese, které oběť napadají obvykle až dodatečně (Komůrková 2010).

Nácvik řešení problémů.

Oběti DN nejsou ani zdaleka připraveny učit se jinému způsobu komunikace i jinému způsobu jednání s domácím násilníkem. Zvláště je to pro ně obtížné, když je násilník manipulátorem (Edmüller 2003, Pospíšil 2007, Sedlák 2008). Psychologie nabízí možnosti, jak se naučit novým způsobům řešení neshod a konfliktů tak, aby oběť DN byla úspěšnější při jednání. (Sedlák 1984, Pospíšil 1999).

Aplikace sociálního učení u malých skupin obětí DN nebyla u nich v praxi vyzkoušena, ale mohla by jim přinést vhodnější řešení, než na jaká byla zvyklá a jaká dosud v praxi používala. Dosavadní výsledky aplikace sociálního učení u 102 skupin účastníků nejrůznějších profesí vedly k závěru, že učení v malé skupině probíhá podle pětifázového modelu (Sedlák 1983, 1984, 2008, Sedlák, Potůček, Rukovanská 1982). Od rady ke skutečné pomoci obětem DN je často daleko. Pokusili jsme se navrhnout možnost, jak uvedenou mezeru aspoň částečně vyplnit. Jednak doporučeními, jednak návrhem na sociální učení.

Průběh nácviku. Naše dřívější aktivity se sociálním učením v letech 1975-1990 vyústily ve zkonstruování pětifázového deterministicko-stochastického modelu, podle něhož ve skupině probíhají fáze sociálního učení: 1. Oběť nejdříve vyslechne instrukci lektora, pak se seznámí s popisem první vybrané konkrétní konfliktní situace. 2. Připraví si svůj způsob jejího řešení. Ten je závislý na jejích zkušenostech. 3. Vyslechne názory spoluřešitelů, ale nepřipouští, že by mohly být správné, proto setrvává během několika dalších řešení na svém způsobu řešení. 4. V další fázi připouští, že mohou být i jiné způsoby řešení, ale ještě stále trvá na svém řešení. 5. Konečně je oběť schopna (naučila se to ve skupině) promyslet více způsobů řešení a

podle svého názoru vybere řešení optimální. To aplikuje a okud se neosvědčí, vyberte jednu z dalších variant.

Předpokládané výsledky sociálního učení ve skupině: Zpočátku byl u konkrétního jedince jen jeden nebo dva návrhy na řešení. Později je oběť DN schopna nejdříve analyzovat situaci, vymyslet více způsobů řešení. Potom následuje rozhodnutí, kdy vybere neoptimálnější způsob řešení z množiny návrhů, který může změnit, pokud se změní podmínky situace a následně jej použít. Předpokládáme, že i u obětí DN bude sociální učení probíhat podle uvedeného popsaného a v praxi vyzkoušeného modelu. Navrhovaný model jsme vyzkoušeli u budoucích učitelů s úspěchem. Osvědčila se nám i aplikace asertivních technik (Sedlák a spol. 1980).

Pokyny pro oběti

Při střetu a ve vypjatých situacích je pro oběti důležité udržovat a vyzvedávat pozitivní tón. Je třeba najít vhodné postupy, např. jednoduché protiargumenty i taktiky jednání s násilníkem. Jednotlivé taktiky lze nazvat např.: Máš pravdu, Protiotázky, Zátky v uších, Vyčkávací taktika, Absurdní divadlo aj. Rady mohou být jen v obecné rovině, protože jednotliví násilníci reagují rozdílně (Komůrková, Nölke 2009, 2010).

Doporučení pro terapeutickou práci s oběťmi DN na základě našich zkušeností.

1. Snažte se o problémech domácího násilí oběti dozvědět co nejvíce.
2. Povzbuzujte oběť, aby o násilí hovořila.
3. Naslouchejte, jak hovoří o ubližování, věřte jí a neobviňujte ji.
4. Mluvte s ní o tom, že nenese žádnou vinu na násilí.
5. Pověřte jí, co víte o podstatě domácího násilí.
6. Mluvte o tom, jak je nebezpečné ignorovat násilí, že násilí se časem stupňuje.
7. Společně hledejte možnosti, jak změnit její tíživou situaci.
8. Předjímejte důsledky změn.
9. Podporujte její rozhodování bez podsouvání řešení.
10. Bourejte její mýty a předsudky spojené s násilím.
11. Netolerujte žádnou formu násilí a postavte se proti němu.
12. Podporujte postoj: O násilí se nevyjednává, proti násilí je nutné jednat.

Závěr

Styk mezi obětí a násilníkem probíhá z větší části v rámci sociální komunikace. Obě strany jsou determinovány pevně zafixovanými sociálními stereotypy. Ty jsou zásadní překážkou dorozumění a vedou nutně ke vzniku konfliktních situací. Neschopnost účinně se slovně bránit je u obětí DN velmi častá. Záporně působící stereotypy jsou na straně útočníka i na straně oběti a podstatně omezují možnosti soužití i dorozumění. Jednou z možných cest, jak pomoci obětem DN je změna nežádoucích stereotypů a jejich nahrazení takovým sociálním chováním, které umožňuje řešení tíživé situace oběti. Zásadní změnu je možné dosáhnout u oběti pomocí psychoterapie, výcvikem v užívání asertivních technik i metodou sociálního učení v malých výcvikových skupinách obětí DN. Neznáme účinnou přesvědčovací metodu, kterou by bylo možno s úspěchem použít u obětí a následně realizovat sociální učení v malé skupině. Na rozdíl od toho jsou oběti psychoterapii přístupné.

Literatura

- BURIÁNEK, J. a spol., 2006, Domáci násilí - násilí na mužích a seniorech. Praha/Kroměříž, Triton.
- EDMULLER, A., WILHELM, T., 2003, Nenechte sebou manipulovat. Praha. Grada.
- KOMŮRKOVÁ, Ch., 2010, Slovní sebeobrana. Ona Dnes 6.4., č. 14, s. 14-15.
- KOMŮRKOVÁ, K., 2010, Jak se bránit (ne)jen slovem. Ona Dnes 6.4., č. 14, s. 6.
- MATOUŠEK, O., 2003, Slovník sociální práce. Praha, Portál.
- MUSILOVÁ, K., 2010, Opakované vstoupení do stejné řeky povoleno. Rovnost 29.4., s. 8.
- NÖLKE, M. 2009, 2010, Umění sebeobrany. Přehled různých metod, jak se bránit slovními atakům. Praha, Grada. Cit. podle K. Komůrkové 2010.
- POSPÍŠIL, M., 2007, Řešení konfliktů a stresů, manipulace v komunikaci. Plzeň.
- POSPÍŠIL, M., 1999, Zlost, hněv, rozčilení. Plzeň.
- POSPÍŠIL, 2008, Slovní Manipulace v komunikaci. Plzeň.
- RENZETTI, C. M., 2003, Ženy, muži a společnost. Praha, Karolinum.
- SEDLÁK, J., 2010, Řešení domácího násilí v Evropském parlamentu. In: Sociálne procesy a osobnosť, 2010, 13. ročník medzinárodnej konferencie, Košice, 39.
- SEDLÁK, J., KOHOUTEK, R., 2008, Manipulace násilníků. In: XXVI. Psychologické dny. Já, my a oni. Olomouc, 59.
- SEDLÁK, J. a spol., 1985, Metody aktivního sociálního učení. Praha, SPN..
- SEDLÁK, J., 1985, Otázky sociálního učení. Brno, UJEP.
- SEDLÁK, J., 1983, Brnenskiy metod aktivnogo socialnogo programnogo obučenija. In: Sb: Meždunarodnyj In-t problem upravlenija. Moskva, 113-118.
- SEDLÁK, J., 1980, Factors of personality as determination of active social learning. In: . Abstract guide. XXII-nd In-t. Congr. of Psychology. Leipzig, 661.
- SEDLÁK, POTŮČEK, RUKOVANSKÁ 1982, Modely aktivního sociálního učení. In: Sborník prací FF UJEP I 17, 111-113.
- SEDLÁK, J., POSPÍŠIL, M., MUSILOVÁ, M., 2009, Aplikace sociálního učení u obětí domácího násilí Application of social teaching in victims of home violence. In: Sociální procesy a osobnosť 2009, Člověk na cestě životem: rizika, výzvy, příležitosti. Třešť. Psychologický ústav AV ČR
- SCHRÖBERGER, L., 2009, Pozitivní myšlení. Sedmička Brno-Vyškov 1, 24.-30.9., č. 24, s.17
- SVOBODOVÁ, M., 2010, Osobní sdělení. .
- TÓTHOVÁ, J., 2006, Syndrom CAN. Návrh integrativního expresivno-kreativního přístupu v rámci „Terapie diagnostikou“ hrovými projektivními metodami. In: 24. Psychologické dny, Olomouc. Prožívání sebe a měnicího se světa. UK Praha, Olomouc, 48.

Abstrakt

Autor záměrně omezil problematiku možných změn sociálních stereotypů obětí na případy verbálního styku při průběhu dlouholetého domácího násilí. Agresivní partner je u domácího násilí jednoznačně iniciátorem jednostranných útoků vůči oběti. V násilnostech obvykle kombinuje typy fyzického s psychickým násilím V takových případech účinné obranné mechanismy slovního charakteru obětí neovládá. V příspěvku se uvádějí příklady, z nichž vyplývá záporná úloha stereotypů jak na straně útočnicka, tak na straně oběti. Sociální stereotypy obětí i agresora domácího násilí podstatně omezují možnosti optimálního soužití i dorozumění. Týkají se obtížného dosažení shody nebo kompromisu při řešení běžných konfliktů.. Komunikace, která vybočuje z běžné společenské normy determinuje obranné mechanismy oběti. Ovlivňuje nepříznivě verbální obranné reakce oběti. Autor nabízí použít u

obětí psychoterapii jako jednu z možností měnit jejich nevhodné verbální stereotypy a také sociální výcvik.

Klíčová slova

stres posttraumatický, efekt psychoterapie obětí domácího násilí

Abstract

The author on purpose limited the set of problems of possible changes of social stereotypes of the victim to CASE of verbal contact in the course of year long course of domestic violence. The aggressive partner in DV is unambiguously the initiator of one-sided attacks towards the victim. In the violence he/she combines types of physical and psychical attacks towards the victim. In such cases the victim has not mastered defense mechanisms of verbal character. In the contribution CASE are mentioned from which it follows the negative role of stereotypes both on the side of the aggressor and on the side of the victim. Social stereotypes of the victims and of the aggressor of HV substantially limit the possibilities of optimum life together. They concern a difficult achievement of the agreement or compromise in solving current conflicts. The communication the current social standard determines the defense mechanisms of the victim. It affects negatively verbal defensive reactions of the victim. The author offers to use psychotherapy in the victims as one of the possibilities of changing their unsuitable verbal stereotypes

Key words

posttraumatic stress disorder, the effect of psychotherapy in victims of domestic violence.

SRDEČNĚ, NEBO S REZERVOU? POSTOJ K SOUSEDŮM VE VÝPOVĚDÍCH POLÁKŮ O ČEŠÍCH A ČECHŮ O POLÁCÍCH

Alicja Ewa Leix
Psychologický ústav AV ČR, Brno
alx@mail.muni.cz

Vztahy mezi obyvateli sousedních států je téma, které málokterého občana sledovaných zemí nechává chladným. Kontaktům a postojům občanů sousedních států – přičemž postoj zde chápeme jako sklon ustáleným způsobem reagovat na předměty, osoby, situace (Hartl, Hartlová, 2000) – je v současné době věnován mezinárodní projekt Psychologického ústavu AV ČR, v.v.i.¹

Šetření, které proběhlo v rámci tohoto projektu, mělo charakter dotazníku, avšak obsahujícího jednu otevřenou otázku, týkající se zkušenosti s občanem sousední země. Získané výpovědi respondentů lze analyzovat jak kvantitativně, tak kvalitativně. Tento článek je věnován některým výsledkům prvního kola kvalitativní analýzy výpovědí Poláků o Češích a Čechů o Polácích, vedené autorkou příspěvku.

Pro první kolo analýzy jsem zvolila přístup především explorační. Nechtěla jsem cíleně ověřovat žádné předpoklady, snažila jsem se o to, v rámci možností co nejdéle zůstat ve fázi „registrace“ informací bez tvoření jasných hypotéz. Po dvou čteních všech volných výpovědí (českých je 392, polských 307) se mi začaly vykreslovat první specifika v obou souborech. Během dalších několika čtení jsem si je ověřovala (Gavora, 2006). Získala jsem tak mj. dojem opakování se jistých charakteristik sousedů. Tyto opakuje se charakteristiky dle mého názoru tvoří méně či více ucelené obrazy; předvedu je zde jako první. V další části představím zjištěné základní rozdíly ve vztahu k sousedům.

Instrukce pro respondenty zněla: *„Na úvod si pokuste vybavit nějakou svoji zkušenost s Polákem/Polkou, ať už při Vaší návštěvě v zahraničí nebo zde v České republice. Jak se v této konkrétní situaci Polák/Polka choval/-a? Jak jste se chovali Vy? Popište, prosím, tuto událost do volného prostoru.“* Stejnou instrukci měli polští respondenti ve své jazykové verzi dotazníku.

Analýza výpovědí českých respondentů na téma jejich polských sousedů vyústila v zjištění dvou hlavních, nejčastěji se opakujících obrazů Poláků. První z nich jsem pracovně pojmenovala „živelný společník“; Poláci jsou vnímáni jako lidé společenští, veselí, živelní (někdy až moc). Zde je několik typických výpovědí²:

„jsou to lidé veselí, kteří se rádi baví“ (22)

„Poláků jsem se bála, připadali mi jaksí divocí“ (26)

„Polští studenti mi přišli velice milí, komunikativní a byla s nimi zábava“ (32)

Druhý často opakující se obraz Poláka jsem pracovně pojmenovala „schopný obchodník“. Zde je jasné, že se tento obraz vytvořil především na základě v České republice tak populárních návštěv polských příhraničních tržnic.

„Myslím, že pokud jde o podnikání, jsou Poláci velice snaživí a šikovní, na českém trhu pochází velká spousta oblečení, ale i potravin a dalších potravin právě z Polska“ (285)

„Do Polska jsem si jela koupit společenské šaty a můj kontakt byl tedy s polským krejčím. Ten se choval velice mile ale chvílemi až neodbytně, rozhodně jsem však z něj měla dobrý pocit.“

¹ Grantový projekt GAČR „Meziskupinové postoje a kontakt v pěti středoevropských zemích“ P407/10/2394 řešený na Psychologickém ústavu AV ČR, v.v.i.

² V závorkách uvádím identifikační číslo respondenta. Výpovědi ponechávám v originální formě, neupravuji po jazykové ani jiné stránce.

Věnoval se mi tak, jak by se mi český krejčí asi nevěnoval a chtěl mi vyjít vstříc a splnit všechny moje nároky i za cenu své ztráty, alespoň tak na mě působil“ (28)

„Jezdívám nakupovat do příhraničních tržnic. Polští prodejci jsou slušní, ochotní a dovedou pružně reagovat na trh“ (58)

Pokud se jedná o obraz Čechů v očích Poláků, lze hovořit o třech základních, nejčastěji se opakujících tendencích v charakteristikách, ze kterých se dvě první částečně překrývají. Podle první z nich jsou Češi obvykle milí a zdvořilí, především v kontaktech osobních³:

„Češi, které jsem poznal, byli milí a přátelští“⁴ (54)

Představa Čecha jakožto milého člověka je rozšířená, ačkoliv občas doplněná o poznámku o české zdrženlivosti:

„Češi, kteří mě znají, se na mně obracejí s přízní, teplem a sympatií. Zdá se mi, že Češi, kteří nejsou mi známi (lidé náhodní – prodavačky nebo cizí lidé) si udržují jistý odstup, nedůvěru“⁵ (55)

„Obvykle jsou zdvořilí, ačkoliv se zdají být rezervovaní“⁶ (61)

„Jsou veselí, ale trochu zdrženliví“⁷ (56)

Třetí z opakujících se charakteristik se týká vztahu Čechů k dodržování zákonů, norem, apod. Podle Poláků se jejich jižní sousedé občas až nepochopitelně drží mezi zákona. Zde příklad:

„Setkání s pohraniční stráží před vstupem do UE, na Czantorii Wlk. (nedaleko Těšína). Opilý strážník nám přikázal opustit českou část turistické stezky a přejít na polskou, běžící cca 5 m dále. Což jsme museli udělat, ale byl to nesmysl, jelikož každý den touto stezkou prochází stovky jiných turistů, zároveň polských, jak i českých“⁸ (252)

Poláci se sice občas pozastavují nad striktním dodržováním norem a zákonů u svých jižních sousedů, vůbec jim to ale nebrání mít k nim jednoznačně pozitivní postoj. Zde prezentované výsledky zkoumání vztahů mezi Čechy a Poláky potvrzují existenci jevu, kterému se v Polsku říká „čechofilie“. Jedná se o to, že se v Polsku v posledních letech zvedla vlna velké popularity České republiky, její kultury a jazyka. Podle výsledků nejnovějšího celostátního výzkumu zauímají Češi první místo v žebříčku úrovně deklarované sympatie k občanům třiceti osmi různých zemí⁹. Překládají se mnohá literární díla, filmy, na koncertech českých hudebníků bývají vyprodaná všechna místa¹⁰. Vznikají hospody, jejichž názvy odkazují na Českou republiku¹¹ a české produkty jsou velmi oblíbené – nejen pivo, ale také např. krtek nebo lentilky.

Potvrzení tohoto jevu jsem našla ve výpovědích, kterými se zde zabývám.

³ Překlad z polštiny. Originální výpověď je vždy uvedena v poznámce pod čarou. Překlady jsou nikoliv literární, ale oscilují mezi překladem doslovného a literárního typu tak, aby umožnily co nejpřesněji poskytnout význam výpovědi pro účely vědecké analýzy. Překlad A. L.

⁴ „Czesi, których spotkałem byli mili i przyjacielscy“ (54)

⁵ „Czesi ktorzy znaja mnie zwracaja sie z zyczliwoscia cieplem i sympatia. Wydaje mi sie ze Czesi ktorzy nie sa mi znani (ludzie przypadkowi- ekspedientki badz obcy ludzie) sa z pewnym dystansem, nieufnoscia“ (55)

⁶ „Zazwyczaj są uprzejmi choć wydają się być powściągliwi“ (61)

⁷ „Są weseli, ale trochę zachowawczy“ (56)

⁸ „Spotkanie ze strażą przygraniczną przed wejściem do UE na Czantorii Wlk. (nedaleko Cieszyna). Pijany strážník kazał nam zejść z części czeskiej szlaku na polski, który biegł około 5m obok. Co musieliśmy zrobić, jednak było to bezsensowne, bo każdego dnia po tym szlaku przebywają setki innych turystów, zarówno polskich jak i czeskich“ (252)

⁹ Centrum Badania Opinii Społecznej, raport: Stosunek Polaków do innych narodów. Leden 2010

¹⁰ Stačí sledovat např. polská vystoupení Jaromíra Nohavici.

¹¹ Např. „Czeski Raj“ nebo „Czeski Film“ ve Vroclavi.

„Zúčastnila jsem se krátkého kurzu základů českého jazyka. Lektor byl rodilý mluvčí – Čech, který v Polsku vystudoval polskou filologii. S velikým zájmem jsem poslouchala jeho vyprávění o České republice, obdržela jsem materiály o kultuře a zvycích jeho rodáků. Jako člověk byl velice milý a fantasticky mluvil polsky“¹² (273)

„Bydlím v příhraničí a odedávna mám kontakt s Čechy, trávíme tam s rodiči víkendy nebo jezdíme strávit příjemně čas (např. knedlíky na českých horách :)“¹³ (99)

„Neměla jsem nikdy žádné zkušenosti s českými občany, celkově jsou moc milí“¹⁴ (132)

Jak je vidět, Poláci se otevřeně vyznávají ze zájmu o českou kulturu, z potěšení z návštěv Česka a dokonce i ti, kteří žádného Čecha doposud nepoznali, tvrdí, že Češi jsou velice milí. Na závěr uvedu výpověď, která potvrzuje existenci širšího povědomí o

„čechofilii“ mezi Poláky a přitom vystižně ji charakterizuje:

„Bydlím v příhraničí. Já a mi rodiče jsme tzv. Čechofilové – zbožňujeme návštěvy nedaleko položených městeček za účelem odpočinku, pití českého piva s hospodáři tamních hospod a milého trávení času vůbec. (...) mí rodiče se dokonce s několika osobami skamarádili a přes neznámost jazyků (nebo díky jejich podobnosti) jezdí tam celou dobu častěji. Pokud jen mohu, připojím se k nim.“¹⁵ (100)

Potvrzení kladného vztahů Poláků k Čechům, jejich zemi a jejich kultuře lze najít nejen v polských, ale i v českých výpovědích:

„Velmi mě překvapila jejich velká znalost v české kultuře“ (95)

„Jedna polská studentka měla zadaný referát a snažila se ho odreferovat v češtině nebo alespoň pár slov“ (118)

„Polští studenti jsou stejní jako studenti zde a k Čechům jsou velice přátelští...“ (163)

„Na koncertě v Polsku diváci spontánně reagovali, po odchodu z jeviště nás zastavovali a ptali se, odkud přesně jsme a kdy zase přijedeme“ (115)

Pozoruhodné je, že rovněž výskyt opačných, negativních výpovědí metakognitivního typu zdá se potvrzovat polskou náklonnost k Čechům. V souboru polských výpovědí jsem našla celkem pět výpovědí, obsahujících přímo vyjádřený předpoklad, že Češi nemají Poláky rádi¹⁶, jako např.:

„Většina z nich [Čechů] nerada hovoří nebo navazuje jakékoliv kontakty s Poláky“¹⁷ (289)

Samotný fakt existence takovýchto výpovědí se mi nezdá být obzvláště výjimečný; zajímavé je teprve to, že jsem v celém českém souboru výpovědí takového typu vůbec nenašla. Jednoduše není informace o tom, že by Poláci *apriori* neměli Čechy rádi. Oproti tomu našla jsem tam výpovědi potvrzující výše uvedený dojem několika Poláků:

„Co se ale týče mého osobního vztahu k Polákům, musím se přiznat, že je nemám ráda a nemyslím si o nich nic extra dobrého“ (44)

¹² „Uczestniczyłam w krótkim kursie podstaw języka czeskiego gdzie lektorem był rodowity Czech, który w Polsce ukonczył filologię polską. Z wielkim zainteresowaniem słuchałam jego opowieści o Czechach, otrzymałam materiały o kulturze i zwyczajach ego rodaków. Jako osoba był bardzo sympatyczny i fantastycznie posługiwał się językiem polskim“ (273)

¹³ „Mieszkam w strefie przygranicznej i od dawna mam kontakt z Czechami, spędzamy tam z rodzicami weekendy czy jedziemy spędzić miło czas (np. na knedliki w czeskich górach :)“ (99)

¹⁴ „Nie miałam nigdy żadnych doświadczeń z mieszkańcami Czech, ogólnie są bardzo mili“ (132)

¹⁵ „Mieszkam w strefie przygranicznej, ja i moi rodzice to tzw. Czechofile – uwielbiamy jeździć do pobliskich miast i miasteczek, w celu odpoczynku, napicia się czeskiego piwa z gospodarzami tamtejszych pubów o ogólnie miłego spędzenia czasu. (...) moi rodzice wręcz zaprzyjaźnili się z paroma osobami i mimo braku znajomości języków (a i dzięki ich podobieństwu), jeżdżą tam coraz częściej. Ja towarzyszę im, jeśli mogę.“ (100)

¹⁶ Výpovědi: 12, 60, 190, 204, 289.

¹⁷ „Większość z nich [Czechów] nie lubi rozmawiać ani nawiązywać jakichkolowiek kontaktów z Polakami“ (289)

„Vlastně jediná osoba polské národnosti, s kterou jsme strávili více času, byla průvodkyně v solných dolech. Nevím, co k tomu říct, vystupovala profesionálně příjemně. Bylo mi jen líto, kolik lidí předstíralo, že vůbec nerozumí polštině. Samozřejmě, že se nedá rozumět slovo od slova, ale jejich neochota zapslouchat se byla opravdu trapná.“ (141).

Uvedla jsem zde některé výsledky vstupní kvalitativní analýzy volných výpovědí Poláků o Česích a Čechů o Polácích. Jsem si vědomá toho, že uvedené výsledky nejsou – protože nemohou – být oproštěné jisté interpretační subjektivity. Ostatně bylo by myslím nemožné, abych během čtení výpovědí Čechů a Poláků „zapomněla“ na to, že jsem Polka a posledních deset let žiji na území České republiky. Jedná se o kvalitativní analýzu, proto se své životní zkušenosti nesnažím za každou cenu potlačovat, naopak pokouším se o to, abych je se ziskem pro výzkum cíleně refleктоvala (Plichtová, 2002). Navíc příspěvek obsahuje jak popis postupu, tak rozličné příklady (včetně originálů překládaných výroků) proto, aby poskytoval prostor k případným vlastním kritickým interpretacím.

V dalších kolech analýz se budu zabývat podrobnějším zkoumáním těchto výpovědí, mj. provedu verifikaci a doplnění nejpatrnějších tendencí ve vzájemných obrazech o kvantitativní údaje, týkající se způsobu popisu sousedů (zjistila jsem např., že Poláci oproti Čechům daleko častěji popisují své pozitivní zážitky s Čechy v „posílené“ formě, např. někdo byl *velmi* milý, situace byla *moc* příjemná apod.). Zvláštní pozornost si zaslouží rovněž početné komentáře na téma jazyka sousedů – zároveň o praktickém použití v průběhu kontaktu, jak i všeobecnějšího charakteru.

Literatura

- GAVORA, P. 2006, Sprievodce metodológiou kvalitatívneho výskumu. Bratislava: Regent
 HARTL, P., HARTLOVÁ, H. 2000, Psychologický slovník. Praha: Portál
 PLICHTOVÁ, J. 2002, Metódy sociálnej psychologie zblízka. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií. Bratislava: Média
 WĄDOŁOWSKA, K. 2010, Stosunek Polaków do innych narodów. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2010/K_012_10.PDF

Abstrakt

Text je věnován prezentaci části výsledků mezinárodního výzkumného projektu, zaměřeného mj. na sledování vzájemného obrazu obyvatel České republiky a sousedních států – Slovenska, Polska, Německa a Rakouska. V příspěvku budu prezentovat některé výsledky kvalitativní analýzy výpovědí Poláků o Česích a Čechů o Polácích. Zaměřím se na obrazy Poláků a Čechů jakožto sousedů a na hlavní rysy přístupu Poláků k Čechům (a *vice versa*). Uvedu rovněž podstatné rozdíly, které se ve vzájemných postojích vyskytují.

Klíčová slova

meziskupinový kontakt, meziskupinové postoje, stereotypy, kvantitativní metody, kvalitativní metody, Poláci, Češi

Abstract

The text introduces a part of results from an international research project Intergroup Attitudes and Contact in Central Europe. The research focuses on how people from the Czech Republic and their neighbors – people from Slovakia, Poland, Germany and Austria – perceive each other. An online questionnaire containing both quantitative and qualitative methods was used for data collection. Here, I will introduce first results from a qualitative analysis of open statements from Poles and Czechs. I will present the portraits of Poles and Czechs as neighbors and the main characteristics of their mutual attitudes. I will also

comment on several important differences in approaches that Poles and Czechs have to each other.

Key words

intergroup contact, intergroup attitudes, stereotypes, quantitative methods, qualitative methods, Poles, Czechs

VNÍMANÉ DÔSLEDKY AGRESIE A AGRESIVITA V PARTNERSKÝCH VZŤAHOCH

Ladislav Lovaš, Martina Marečáková Machovská
Katedra psychológie FF UPJŠ, Košice
ladislav.lovas@upjs.sk

Zisťovanie vnímaných dôsledkov agresie je zaujímavou oblasťou súčasného výskumu agresie. Jeden z jeho východiskových kontextov tvorí chápanie agresie ako sociálnej interakcie (napr. Felson, Tedeschi, 1993). V jeho intenciách je predmetom výskumu vnímanie agresívnej interakcie z pozície jej účastníkov (aktér, obeť). Vysokú aktuálnosť štúdiu vnímaných dôsledkov agresie dáva jeho súvis so súčasným sociálno-kognitívnym prístupom k agresii a s duálnym chápaním psychickej regulácie a sebaregulácie a sebakontroly.

Výrazom vnímané dôsledky agresie sa označujú jednotlivcom predpokladané dôsledky jeho/agresívneho správania. Súčasťou ich doterajšieho štúdia sa stalo odlišovanie pozitívnych a negatívnych dôsledkov v zmysle nákladov a prospechu (cost-benefit) (Rutter, Hine, 2005, Archer, Southhall, 2009). Negatívne dôsledky sa týkajú toho, čo to „bude stáť“ (čím za to bude treba zaplatiť), pozitívne dôsledky sa týkajú toho, aký bude z toho prospech. Ide teda o to, čo si jednotlivec myslí, že sa môže stať po jeho agresívnom napadnutí inej osoby, čo pozitívne a negatívne mu to môže priniesť. Získaným prospechom z agresie môže byť podľa Archera a Southhallovej kontrola nad správaním inej osoby, náprava vnímanej nespravodlivosti, zachovanie tváre, udržanie obrazu o sebe a odstránenie od ďalšieho napadnutia. Možnou cenou za agresiu môže byť odplata, zásah inej osoby, právne dôsledky alebo negatívny dopad na reputáciu (Archer, Southhall 2009).

Z hľadiska súčasných trendov vo výskume agresie zisťovanie a analýza vnímaných dôsledkov agresie zapadá do línie overovania sociálno-kognitívnych modelov agresívneho správania a hľadania súvislosti medzi agresívnym správaním a procesmi sebaregulácie a sebakontroly. Z hľadiska diskutovanej problematiky majú kľúčový význam v oboch oblastiach tie prístupy, ktoré odlišujú impulzívne a kontrolované procesy. Jadrom kontrolovaných procesov je zvažovanie okolností, ku ktorým patria aj dôsledky zvoleného správania.

Z hľadiska sociálno-kognitívnych modelov agresie je otázka vnímaných dôsledkov agresie súčasťou štúdia procesov rozhodovania. Potreba zaradiť túto problematiku do agendy výskumu agresie a jej vzťah k iným oblastiam výskumu agresie vyplýva zo všeobecného modelu agresie Andersona a Bushmana (2002). Tento model predpokladá odlišenie troch základných sfér, ktoré sú označené ako vstupy, dráhy a výsledky. Sféru výsledkov tvorí odhad situácie (vytvorený dojem) a rozhodovanie. Model postuluje odlišenie impulzívnej reakcie a správania na základe rozhodovania, ktorého súčasťou je prehodnocovanie situácie (Anderson, Bushman, 2002). Bližší pohľad na rozhodovanie procesy v agresii prináša model RED (Response evaluation and decision) Fontaina a Dodga (2006).

Súvislosť agresívneho správania a sebakontroly je daná širšie chápanou funkciou sebakontroly vo vzťahu k sociálnemu správaniu. Sebakontrola sa chápe ako schopnosť jednotlivca prekonať alebo utlmiť nevhodné behaviorálne tendencie a odstúpiť od ich realizácie (Tangney et al., 2004). V prípade agresie ide o schopnosť potlačiť tendenciu napadnúť niekoho, ublížiť mu a upustiť od jeho uskutočnenia.

Aj v súvislosti so sebareguláciou, aj v súvislosti so sebakontrolou sa predpokladá existencia duálneho systému. Príkladom je Reflektívno impulzívny model (RIM), ktorého autormi sú Hofmann, Strack a kol. RIM predpokladá existenciu dvoch subsystémov, jedným je impulzívny systém, druhým reflektívny systém (Hofmann et al., 2009). Impulzívny systém

generuje impulzívne správanie. Reflektívny systém zabezpečuje reguláciu v intenciách súladu správania s dosahovaním cieľov a požiadaviek prostredia. Model predpokladá, že relevantný prístup k sebakontrolu by mal obsahovať aj impulzívne, aj reflektívne prekurzory a navyše aj situačné a dispozične hraničné podmienky, ktoré môžu ovplyvňovať váhu niektorého z uvedených typov prekurzorov.

Načrtnuté súčasné chápanie procesov rozhodovania obsahuje o.i. aj zvažovanie dôsledkov agresívneho správania. Zo súčasného chápania sebakontroly a uvedených predpokladov duálneho chápania regulácie vyplýva pre pochopenie agresívneho správania potreba venovať pozornosť popri okolnostiach a podnetoch, ktoré agresiu vyvolávajú, aj okolnostiam a podnetom, ktoré agresiu tlmia. Práve v tom môžu plniť dôležitú úlohu vnímané dôsledky agresívneho správania. Z logiky veci vyplýva, že presvedčenie jednotlivca o pozitívnych dôsledkoch jeho agresívneho správania má potenciál takéto správanie stimulovať alebo podporovať. Na druhej strane presvedčenie jednotlivca o tom, že jeho agresívne správanie môže mať pre neho negatívne dôsledky, má potenciál tlmieť takéto správanie. Tieto súvislosti v oblasti vzťahu vnímaných pozitívnych dôsledkov agresie a agresívneho správania potvrdili zistenia Rutterovej a Hina (2005) a Archera a Southallovej (2009).

V prezentovanom príspevku uvádzame výsledky overovania vzťahu overovania agresivity a vnímania dôsledkov agresívneho správania a to konkrétne v oblasti partnerských vzťahov. V súlade s vyššie uvedeným sme predpokladali, že účastníci výskumu s vyššou úrovňou agresivity budú skórovať vyššie vo vnímaných pozitívnych dôsledkoch a nižšie vo vnímaných negatívnych dôsledkoch v porovnaní s účastníkmi s nižšou úrovňou agresivity.

Metóda

Ako ukazovateľ agresivity sme využili škálu fyzickej agresie Dotazníka negatívnych reakcií na incidenty s partnerkou (DNRA). Tento dotazník bol pripravený adaptáciou dotazníka, ktorý sme využili vo výskume v oblasti pracovných vzťahov (Lovaš, 2008). Celkove má 50 položiek, ktoré sú rozdelené do 5 častí. V každej sa rovnakou sadou 10 položiek zisťujú tri reakcie na incidenty: vyvolaná zlosť, tendencia (chuť) správať sa agresívne a realizácia agresívneho správania. Tendencia správať sa agresívne a realizácia agresie bola špecifikovaná pre verbálnu agresiu (vynadať) a fyzickú agresiu (udrieť). Položky stručne popisujú incidenty, ku ktorým dochádza v partnerských vzťahoch. Takáto sada položiek bola posudzovaná z hľadiska vyvolanej zlosti („Nazlostíte sa na partnerku keď ...“), z hľadiska tendencie správať sa verbálne i fyzicky agresívne („Máte chuť vynadať partnerke (udrieť ju) keď ...“), a z hľadiska verbálneho i fyzického agresívneho správania („Vynadáte partnerke (udriete ju) keď ...“). Pôvodne bol pripravený zoznam 15 incidentov, pre ďalšie spracovanie bola využitá sada 10 z nich – vylúčené boli položky popisujúce situácie, u ktorých bolo zistené, že nevyvolávajú zlosť, resp. vyvolávajú len miernu zlosť a to len u časti respondentov. Možnosť využiť uvedené sady položiek ako škály pre zisťovanie vyvolanej zlosti, atď. sme overovali prostredníctvom koeficientu reliability α (Cronbach). Jeho hodnoty sú pásme 0,90 – 0,96. Preto sme v ich niektorých analýzach využili ako škály reprezentované súčtom odpovedí ako celkovým skóre. V našom prípade sme na základe výsledkov v škále fyzickej agresie vytvorili skupinu účastníkov výskumu so silnejšou tendenciou správať sa agresívne a skupinu so slabšou tendenciou správať sa agresívne. Kritériom bol aritmetický priemer celej vzorky.

Dotazník vnímaných dôsledkov partnerskej agresie (VDPA) je tvorený 20 položkami, z ktorých 10 obsahuje potenciálne negatívne a 10 potenciálne pozitívne dôsledky agresívneho správania. Celkový vzťahový rámec bol vytvorený inštrukciou, aby respondent posúdil nakoľko je pravdepodobné, že by jeho napadnutie partnerky mohlo mať za následok to, čo sa uvádza v jednotlivých položkách. Ich znenie bolo nasledovné:

Negatívne dôsledky:

Obával by som sa že sa partnerka vážne zraní
 Obával by som sa, že mi to neskôr vráti
 Obával by som sa, že to niekomu povie
 Obával by som sa, že odo mňa odíde
 Obával by som sa, že by ma niekto prichytil
 Obával by som sa, že zavolá na mňa políciu
 Obával by som sa, že to uvidia naše deti
 Bude sa ku mne správať chladne
 Mohol by som byť uväznený
 Okolie ma bude odmietat' (priatelia, susedia ...)

Pozitívne dôsledky:

Partnerka si vezme ponaučenie
 Partnerka ma bude viac rešpektovať
 Cítil by som hrdosť, že som bol tvrdý
 Bol by som so sebou spokojný
 Nebude ma ničím provokovať
 Cítil by som sa dobre
 Uľavilo by sa mi
 Bude si ma viac vážiť
 Vyhovie mi
 Ukázal by som jej, kto má hlavné slovo

Pravdepodobnosť, že by napadnutie partnerky mohlo ma za následok vyššie uvedené sa vyjadrovala prostredníctvom 5 bodovej škály s pólmi „1“ – veľmi nepravdepodobné, „5“ – veľmi pravdepodobné. Možnosť využívať súbory 10 položiek ako škály vnímania pravdepodobnosti negatívnych resp. pozitívnych dôsledkov agresie bola overovaná koeficientu reliability α (Cronbach). Vysoká hodnota tohto koeficientu (pre negatívne dôsledky 0,952, pre pozitívne dôsledky 0,946) umožnila pristupovať k uvedeným súborom položiek ako k škálam a využívať súčet odpovedí a priemer hodnôt odpovedí ako celkové skóre. V analýze údajov tak vystupovali ako škála vnímania negatívnych partnerskej dôsledkov agresie (VNDPA) a škála vnímania pozitívnych dôsledkov partnerskej agresie (VPDPA). Skóre VNDPA vyjadruje mieru uvažovania (odhad pravdepodobnosti) o negatívnych dôsledkoch, skóre VPDPA vyjadruje mieru uvažovania o pozitívnych dôsledkoch partnerskej agresie.

Výskumnú vzorku tvorili dve skupiny účastníkov výskumu. Jednu tvorila vzorka študentov vysokých škôl vo veku 18- 30 rokov (50 respondentov). Druhú skupinu tvorili muži v dospelom veku (31- 60 rokov), ktorých bolo tiež 50.

Výsledky

Pre overenie sformulovanej hypotézy sme porovnali vnímanie pozitívnych a negatívnych dôsledkov agresie u skupiny účastníkov výskumu, ktorí vyjadrili odhodlanie fyzicky napadnúť partnerku vo vyššej a nižšej miere. Využili sme aj celkové skóre v škálach zisťujúcich vnímané pozitívne a negatívne dôsledky agresie, aj porovnanie odpovedí na jednotlivé položky uvedených škál.

Porovnanie celkového skóre hodnotenia vnímaných dôsledkov agresie ľudí s nižšou ($n=81$) a vyššou mierou ($n=19$) prejavov fyzickej agresie voči partnerke je uvedené v tabuľke č. 1. Ako je vidieť, v oboch porovnávaných skupinách bola miera odhadu možných negatívnych dôsledkov agresie približne rovnaká. V oboch skupinách boli približne rovnako

vyjadrené obavy z možných negatívnych dôsledkov agresívneho správania. Významné rozdiely boli zistené v oblasti pozitívnych dôsledkov. Skupina účastníkov výskumu s vyšším skóre v škále zisťujúcej odhodlanie fyzicky napadnúť partnerku považovala za pravdepodobnejšie, že ich agresívne správanie bude mať pre nich pozitívne dôsledky, v porovnaní s účastníkmi s nízkym skóre odhodlania fyzicky napadnúť partnerku.

Tab. č. 1:

Porovnanie vnímaných negatívnych (VNDPA) a pozitívnych (VPDPA) dôsledkov agresie u skupín s vyšším a nižším celkovým skóre v škále fyzického napadnutia partnerky.

Dôsledky	Neagresívni	Agresívni	ANOVA F	P
Negatívne	31,41	34,63	0,929	0,337
Pozitívne	19,88	25,58	5,085	0,026

Porovnanie pravdepodobnosti jednotlivých foriem negatívnych dôsledkov u účastníkov výskumu s nižšou a vyššou mierou prejavov fyzickej agresie voči partnerke, sú uvedené v tabuľke č. 2. Zo zisťovaných desiatich druhov obáv boli významné rozdiely medzi uvedenými skupinami v dvoch položkách – obavy zo zranenia partnerky a obavy, že to uvidia deti. V oboch prípadoch prejavili vyššiu mieru týchto obáv účastníci s vyšším skóre fyzického napadnutia partnerky.

Tab. č. 2:

Porovnanie pravdepodobnosti jednotlivých vnímaných negatívnych dôsledkov agresie u skupín s vyšším a nižším celkovým skóre v škále fyzického napadnutia partnerky.

Položky	Neagresívni	Agresívni	F	p
Obavy zo zranenia partnerky	3,57	4,58	6,929	,010
Obavy z odplaty	2,58	2,63	,016	,900
Obavy, že to niekomu povie	3,07	3,21	,116	,734
Obavy, že odíde	3,38	3,37	,001	,972
Obavy z prichytenia	2,65	3,37	3,392	,069
Obavy z privolania polície	2,92	3,42	1,565	,214
Obavy, že to uvidia deti	3,74	4,16	3,940	,050
Bude sa správať chladne	3,57	3,68	,090	,764
Obavy z uväznenia	2,90	3,11	,232	,631
Okolie ma bude odmietat'	3,38	3,11	,494	,484

Porovnanie pravdepodobnosti jednotlivých pozitívnych dôsledkov agresie ľudí s nižšou a vyššou mierou prejavov fyzickej agresie voči partnerke je uvedené v tabuľke č. 3. Zo zisťovaných 10 možných pozitívnych dôsledkov napadnutia partnerky boli zistené významné rozdiely medzi porovnávanými skupinami v šiestich položkách. Vo všetkých prípadoch považovali za pravdepodobnejšie, že ich napadnutie partnerky bude mať pozitívne dôsledky účastníci s vyšším skóre fyzického napadnutia. Muži viac odhodlaní fyzicky napadnúť partnerky považovali za pravdepodobnejšie, že to bude pre partnerku ponaučenie, že by sa im tým uľavilo, že im partnerky v budúcnosti skôr vyhovie, že si získajú jej rešpekt agresie, že si ich bude partnerka viac vážiť a že budú mať vo vzťahu hlavné slovo.

Tab. č. 2:

Porovnanie pravdepodobnosti jednotlivých vnímaných pozitívnych dôsledkov agresie u skupín s vyšším a nižším celkovým skóre v škále fyzického napadnutia partnerky.

Položky	Neagresívni	Agresívni	F	P
Ponaučenie partnerky	2,41	3,58	11,239	,001
Rešpekt partnerky	2,44	3,32	6,577	,012
Hrdosť na tvrdý postup	1,68	1,74	,045	,833
Spokojnosť so sebou	1,77	1,89	,175	,677
Nebude ma provokovať	2,25	2,47	,555	,458
Cítil by som sa dobre	1,74	1,84	,129	,720
Uľavilo by sa mi	2,02	3,00	10,107	,002
Bude si ma viac vážiť	1,65	2,26	4,300	,041
Vyhovie mi	1,98	2,89	8,630	,004
Hlavné slovo	1,94	2,58	4,575	,035

Záver

Podobne ako v predchádzajúcich štúdiách Archera a Southallovej (2009) a Rutterovej a Hinea (2005), aj v našom prípade sa ukázalo, že s agresivitou súvisí vnímanie pozitívnych dôsledkov agresie. Vzťah medzi agresivitou a vnímaním negatívnych dôsledkov sa ani v našom prípade neprejavil. Prínosom nášho výskumu z hľadiska uvedených súvislostí je ich overenie na vzorke reprezentujúcej slovenskú populáciu a to v oblasti partnerskej agresie zo strany mužov – predchádzajúce výskumy boli orientované na oblasti vzťahov v práci, resp. vo väzniciach.

V intenciách východiskových predpokladov by to malo znamenať, že agresívne správanie môže súvisieť s jeho očakávanými pozitívnymi dôsledkami. Poukazuje to na možnú stimulujúcu funkciu presvedčenia, že agresívne správanie vedie k pozitívnym dôsledkom. Neprejavil sa však predpokladaný inhibujúci účinok obáv z negatívnych dôsledkov.

Súvis agresivity a vnímania pozitívnych dôsledkov agresie sa prejavil aj na úrovni celkového skóre použitej škály, aj vo väčšine položiek, ktoré uvedenú škálu tvoria. Istou zaujímavosťou je zistenie, že aj keď na úrovni celkového skóre nebol zistený vzťah medzi agresivitou a vnímanými negatívnymi dôsledkami agresie, v prípade niektorých položiek boli rozdiely medzi porovnávanými skupinami, ale v opačnom smere ako by sa dalo očakávať. Viac obáv zo zranenia partnerky a z toho, že to uvidia deti, prejavili muži s vyšším skóre v škále fyzického napadnutia. Podľa pôvodných očakávaní, by to malo pôsobiť inhibujúco. Možným vysvetlením je praktizovanie fyzického napadnutia. Väčšie obavy z jeho dôsledkov môžu mať tí, ktorí ho praktizujú – v našom prípade to bola skupina s vyšším skóre fyzického napadania. Ten, kto fyzicky nenapáda svoju partnerku, nemusí mať silné obavy z jej možného zranenia, ani z toho, že ho pritom uvidia deti. Podľa našich zistení pritom u mužov inklinujúcich k fyzickému napadaniu partnerky dôležitejšie ako obavy z jej možného zranenia sú očakávané pozitíva napadnutia.

Literatúra

- ANDERSON, C. A., BUSHMAN, B. J., 2002, Human Aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27 - 51.
- ARCHER, J., SOUTHALL, N., 2009, Does cost-benefit analysis or self-control predict involvement in bullying behavior by male prisoners? *Aggressive Behavior*, 2009, 35, 31-40.
- FELSON, R.B., TEDESCHI, J.T., 1993, Social interactionist perspectives on aggression and violence: An introduction. In: Felson, R. B., Tedeschi, J. T., *Aggression and Violence: Social Interactionist Perspectives*. Washington, DC, APA, 1993, s. 1-12.
- FONTAINE, R.G., DODGE, K.A., 2006, Real-time decision making and aggressive behavior in youth: A heuristic model of response evaluation and decision (RED). *Aggressive Behavior*, 32, 604-624.
- HOFMAN, W., RAUCH, W., GAWRONSKI, B., 2007, And deplete us not into temptation: Automatic attitudes, dietary restraint, and self-regulatory resources as determinants of eating behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43, 497-504.
- RUTTER, A., HINE, D.W., 2005, Sex differences in workplace aggression: An investigation of moderation and mediators effects. *Aggressive Behavior*, 2005, 31, 254-270.
- TANGNEY, J.P., BAUMEISTER, R.F., BOONE, A.L., 2004, High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*, 72, 271-324.

Abstrakt

Overovali sme hypotézu, podľa ktorej vnímané pozitívne a negatívne dôsledky agresie majú rozdielny vzťah k agresívnemu správaniu. Vychádzali sme pritom z prístupu a doterajších zistení a A. Rutterovej, J.W. Hina a J. Archera. Na vzorke 100 účastníkov sme zisťovali vnímané pozitívne a negatívne dôsledky agresie a negatívne reakcie na interpersonálne incidenty (zlosť, zámer a odhodlanie ublížiť verbálne a fyzicky). Výsledky potvrdili súvis vnímaných pozitívnych dôsledkov agresie s agresívnym správaním.

Abstract

Verified was hypothesis according to which are perceived positive and negative consequences related to aggressive behavior as observed by Rutter and Hine, and Archer and Southall. Subjects were university students. They answered perceived consequences of aggression questionnaire and negative reactions on interpersonal incidents (anger, intention to hurt, verbal and physical attack). Findings confirmed relationship between perceived positive consequences of aggression and aggressive behavior.

MEDICALIZATION AS A THREAT TO INDIVIDUAL RESPONSIBILITY FOR HUMAN HEALTH AND LIFE

Anita Majchrowska*, Elżbieta Stasiak**, Jarosław Sak***

*Independent Department of Medical Sociology; Medical University of Lublin

** Department of Integrated Medical Care, Chair, Medical University of Lublin,

***Department of Ethics and Human Philosophy; Medical University of Lublin,
anita.maj@wp.pl, sawy3@o2.pl, jareksak@tlen.pl

In the age of today's disease incidence and mortality, individual responsibility for a man's health gains special importance. Nowadays health is a matter of choice and conscious health-related decision taking, both daily and during the whole life. It is commonly known that a man's health is conditioned by his lifestyle and behaviours performed within it. Neither medical services, nor other factors independent of human will condition one's health.

Currently, a change of behaviours within one's lifestyle offers the greatest chance for improvement of health among highly developed societies. The sociological concept of lifestyle is now in its bloom in the field of medicine and points to the great importance of everyday behaviours to maintaining one's health. This is directly related to the fact that, according to M. Lalond's conception¹, lifestyle is one of the four factors having the greatest impact on human health, which has been proven scientifically. It is estimated that lifestyle takes 50-60% of all actions related to health.

Lifestyle known as a set of everyday behaviours which are undertaken by a man, is most important here. When high expenditure on repair medicine cannot improve the society's health, this surely can be the case with the change of unhealthy lifestyles (both individual and collective) into healthy ones. Especially when the influence of human behaviours on his health is scientifically proven.

In analyses of lifestyle which have been performed for medical use, the spectrum and content of this concept is seriously reduced, and comes down to particular diet, attitude to addictions (alcohol, tobacco), physical activity and the recently added ability to cope with stress. Medical research on lifestyle concentrates on these behaviours as they are most directly correlated with the existence of the diseases referred to as „behaviour-dependent”.

In the aetiological chain of currently dominant diseases (cardiovascular diseases, tumours), health behaviours occupy the leading position, which proves their indisputable role in shaping human health. Modifiability, typical of all human behaviours, is their essential feature. A man influences his health to a large extent, and his lifestyle is directly reflected in his physical well-being. However, one should bear in mind that factors referring to social life also play an important role (Majchrowska, 2003, 297). Performing healthy or unhealthy behaviours is a matter of choosing from among a number of possible role models which are available for a man occupying a certain position in the society. His behaviours within the lifestyle depend on both cultural factors (position of health in the system of values, culturally dependent behavioural models concerning health and sickness) and structural opportunities (education, revenue, social status). Nevertheless, proper shaping people's consciousness and educating them as regards the importance of everyday behaviours for health is the starting point for raising the level of health behaviours. Though knowledge itself is not sufficient when it comes to changing behaviours, at the same time it is crucial for the changes to occur.

¹ The health area (factors which have the greatest influence on the shape of individual and social health) consists of: lifestyle (50-60% of reactions in the sphere of health), social and physical environment (20%) genetic factors – 20% and health service – 10 – 15%, see Lalond M., A new perspective on the health of Canadians, A working document Government of Canada, Ottawa 1974, see also: NPZ 1996-2005.

Responsibility for one's health, especially in a postmodern society, is a necessary condition which needs to occur in order to improve the health of both individuals and the whole society.

Postmodern society is a society of multiplicity and diversity. Social and cultural pluralism is one of its most important characteristics. Such society offers a lot, which forces a man to constant choice (Mariański, 1995). "There is no choice – you have to choose" by Giddens is a saying which clearly describes the position of a contemporary person (Giddens, 2001, 113). This is freedom, which forces to choose while offering no clear guidelines and objective values. Life in a postmodern society, with choice being a must, teaches responsibility for various areas of human life, including health since many of these single choices concern sickness and health. Thus it appears that the specificity of the society in which a contemporary man exists results in the popularization of an attitude to health which A. Gniazdowski refers to as "autocreative" (cit. by: Piątkowski, Titkow, 2002, 44). It is a general attitude to life in which one is convinced that he is responsible for his own life and the quality of his life only depends on his initiative, ingenuity and diligence. In this context it can be assumed that health remains within this responsibility as one of the most crucial dimension of human existence. Poles seem to understand their role in shaping health. As reported in 2007 by CBOS $\frac{3}{4}$ of the interviewed admitted that health protection is everyone's duty as everyone is responsible for his health (CBOS, 2007). Nonetheless, 21% of Poles regard health protection as being the duty of the state and its branches, i.e. medical services (CBOS, 2007). It should be noted that the percentage of people who place responsibility for health on medical institutions increased (by 4%) when compared to the research conducted in 1993 (CBOS, 1993). It provokes thought, as over these years the Polish society acquired most of the features that characterize a postmodern society, in which freedom of choice means taking over the responsibility for one's decisions.

However, as noted by Beck, advanced individualization which forces a man to shape himself, his identity and lifestyles, becomes the most advanced form of market-, law- and education-dependent socialization (Beck, 2002, 197). Therefore, on the one hand, an individual is free from traditional relationships and social forms, and on the other has to follow the imperatives of the market and undergo new unification and mechanisms of control (Beck, 2002, 197).

Medicine is one of the areas of human life which is gaining control over increasingly more areas of the life of an individual and the society. The expansion of medicine which touches increasingly more spheres of life, from everyday functioning of the organism to social problems, is called *medicalization* (Słońska, Misiuna, 1993).

Medicalization imposes certain specific manner of treating social problems in a medical way, describes them by means of medical language, uses medical schemata to understand and explain them and, consequently, offers purely medical solutions to them (Conrad, 2000, 105). Nowadays this process concerns increasingly wider areas of social life, including those which so far have remained beyond the influence of medicine. Elements of everyday life start being controlled medically – maternity, child raising, puberty, sexual activity, aging, death etc (Metzl, Herzig, 2007, 697-698).

According to E. Zola, medicine is becoming the main institution controlling the society and such traditional institutions as religion or law are being marginalized. This results not from doctors' authority, but from the fact that the categories of „health”, „sickness” and „medicine” start to dominate in gradually more areas of people's everyday life. However, Zola points that this is a part of deeper social changes. In his opinion, advanced technological

development and progressing bureaucratization of the society lead to larger trust in experts (Zola, 1998, 237) and growth of the need of professional authorities, including doctors. As a consequence, ordinary people become more dependent on medical experts, whom they perceive as indispensable to solve their problems due to the fact that they have (allegedly necessary) specialist knowledge (Nettleton, 1995, 27).

„Clinical experiment” becomes popular as a new form of cognition. As a result, health ceases to be an individual matter and medical thinking starts to define even the philosophical status of a man (cit by: Bińczyk, 2002).

As S. Nettleton points, it all leads to medicine being applied to areas which so far have remained beyond its influence, e.g. birth, alcoholism or aging. In this way aspects of ordinary life are redefined into medical problems (Nettleton, 1995, 28).

Medicalization is a complex process of expansion and interference of medicine and medical models with non-medical spheres of social life. It is accompanied by:

- Increase of importance of the medical profession, even in the spheres not related to physical health.
- Increase of importance of medicine and medical institutions in the economy,
- Transformation of medicine into a profit-oriented institution
- Medicine appropriating activities which used to be regarded as normal (birth, death, aging) (Bińczyk, 2002, 186).

Expansion of medicine in this sense was accelerated by general social processes, such as globalization together with the phenomena accompanying it, i.e. secularisation, praise for science, development of new technologies, pharmaceutical industry and medical technology (Domańska, 2007, 9). What used to remain in the hands of God, e.g. infertility (Conrad, 2000, 108), is now being taken over by medicine, and complex technologies are used to solve a „medical problem” that was formerly regarded as a social one.

According to M. Foucault, in the process of medicalization „*the medical sphere may overlap with the social one, or rather spread onto and enter it completely. One starts to sense common presence of doctors, whose looks constantly, invariably and diversely supervise*” (cit by: Bińczyk, 2002, 188).

Although Foucault’s words sound like a vision of the world being enslaved by medicine, it turns out that medicalization satisfies (at least provisionally) multiple social needs, which makes the process develop so dynamically. When quoting Toumainen, U. Domańska lists two categories of such needs, both sensed on the micro- and macro-social levels. There are the following individual human needs which are satisfied by medicine:

1. *the need to trust in the existence of authority* (the professional one), which had already been mentioned by E. Zola (Zola, 1998, 237).
2. *the need to get rid of a sense of guilt* for one’s own problems by looking for their external causes that are independent of an individual (e.g. alcoholism as a genetically conditioned disease),
3. *the need for narcissism* – me and my body in the centre of interest; this is carefully used by medicine which is taking control over increasingly more aspects of functioning of a man

Expansion of medicine meets the following micro-social needs:

1. the need to control nature and deviations from commonly accepted norms (mainly by regulating deviated behaviours),
2. the need to promote market system (medical services as goods, development of the pharmaceutical market),
3. the need to maintain the contemporary social structure (in which medical services play an important role) (cit by: Domańska, 2007, 9-10).

Although medicalization in its nature is a process of abusing the authority and opportunities of medicine, in some cases its mechanisms come in handy for both individuals and institutions existing in the contemporary postmodern society.

Postmodern society is a society of plurality and diversity, of freedom and unlimited choices, but also of responsibility for one's own decisions. And what happens to those who are not ready, cannot make choices and take responsibility for them? For them medicalization can be a chance to improve their situation, reduce the decisive dissonance and get rid of responsibility. By being controlled by medicine and staying under the care of experts and professionals, they get responsibility for their behaviour off their shoulders. This is supported in Szasz's thesis, in which he mentions two main forms of medicalization. „Top-down medicalization”, claims Szasz, occurs when people are controlled because of their improper (inconvenient) behaviours. In such case, attaching them the role of a patient makes it reasonable to treat them in a special way, irrespective of their decisions. „Bottom-up medicalization”, or „automedicalization” is when someone attains the role of a patient unjustifiably, in order to be treated in a special way, e.g. avoid punishment or difficult situations, make others interested in one's own person/situation (cyt za Poland, 2008). It is a specific strategy of medicalization used to reap individual benefits. When reviewing contemporary society, I. Illich also points to the fact that people themselves contribute to medicalization. They are tired of life and misfortunes, bored with their job, live permanently under pressure and prefer to assume that they are sick rather than unhappy or helpless. They willingly stay under the control of medicine as this takes responsibility for their misfortunes off their shoulders and allows them to expect solutions to their problems from external institutions (cit by: Schneiderman, 2003, 191-197).

No wonder that many people treat such advanced expansion of medicine as a „chance” of some kind. A chance to place responsibility for their health onto medical institutions. On the one hand, ability to shape one's health means recognition of individual subjectivity in this sphere. On the other hand, however, it also means commitment to make reasonable healthy or unhealthy decisions, whose consequences need to be suffered by the individual himself. Abundant research shows that people are not willing to bear responsibility for unhealthy decisions. Among reasons for unhealthy behaviours they usually try to find the objective ones, which do not depend on them and are caused by a specific situation or circumstances (lack of time or money, hard work etc.) (Puchalski, Korzeniowska, 2004).

M. Sokołowska, who was the first person in Poland to criticise the process of medicalization, noted many years ago that it does not result merely from doctors' actions (Sokołowska, 1980, 192-194). Medicalization is a wide socio-cultural process, which is made dynamic by other social processes (globalization, secularization, technicization) and attitudes of other people willing to be subject to this form of control.

It may seem that nowadays health as a sphere remains beyond the influence of medicine. Socio-ecological conditioning of health which have been accepted and scientifically proven, point to society, culture and finally the individual as fully responsible for health. Demedicalizing trends grew out of criticism of medicine's iatrogenesis as well as conviction of the decreasing role of medicine in the process of shaping health. These trends activated a number of social movements for shaping health-related consciousness among people, realization of healthy behaviours, selfcare and even selfhelp in sickness.

However, health promotion is the most effective means of dealing with medicalization in the area of health among the contemporary society. It is the embodiment of demedicalization since, according to its definition, it is supposed to give an individual control over his own health, particularly its improvement and maintenance (Słońska, 1994). Fundamentals of health promotion stand in clear opposition to medicalization. This is because

health promotion gives an individual an opportunity to control his own health and shape it in appropriate way, thus making him responsible for it. It may seem that this acknowledges the autonomy of an individual in the sphere of health (Włodarczyk, 1995). However, it turns out that medicine is not willing to give up its influence on such important social value as health. The fact that health promotion itself, which was supposed to lead to humanization and demedicalization of social life (Słońska, 2006), is now under the influence of the omnipresent medicalization proves the great expansion of medicine into the sphere of health. Z. Słońska claims that in Poland medicalization of health is related to constant dominance of the biomedical paradigm in various health systems. This results in the low status of public health in Poland, reforms of health system being concentrated on medical care, and health promotion being subjected to medicine despite the fact that it is oriented to dealing with social problems and as such should remain beyond medicine (Słońska, 2006).

As Z. Słońska said, application of the biomedical paradigm to health promotion leads to marginalization of the process in the health sector, as well as to a number of other consequences. One of the dimensions of health promotion being medicalized is its application mainly in the forms of prevention. This may result from the fact that Poland does not have sufficient infrastructure for health promotion, and the existing one is based in the system of medical institutions, which makes the process medicalized. Moreover, representatives of repair medicine play an important role when decisions concerning the health sector are made, which leads to the fact that financial support is offered mainly to this group. It is also wrong to focus merely on behavioural risk factors while omitting their socio-cultural determinants and marginalizing cross-sector co-operation for health when performing promotion (Słońska, 2006b).

The disfunctions of today's health promotion caused by medical control of the process and medical perspective of its perception, which were mentioned by Z. Słońska, in her opinion may be not only the cause of its little effectiveness, but also a serious threat to the population's health (Słońska, 2006a).

The ideas sketched above explicitly point to the fact that the contemporary Polish society is undergoing advanced medicalization, similarly to the societies of Western Europe. It occurs in many aspects of social life, health included. It is a paradox that people subject themselves to social control of medicine in a postmodern society, whose basic values are individuality, diversity and individual freedom. Models for attitude to health and sickness, as well as models for using medical institutions are passed on by means of socialization. Unfortunately, the dominant behavioural models in Poland are the medical ones. Although Poles are aware of responsibility for their own health, still most of them associate care about health with contacting medical institutions. Almost a third of Poles (31%) claim that regular medical appointments contribute to health improvement to the greatest extent (CBOS 2007). This proves that medicine (doctors) occupies a high position in the hierarchy of contemporary authorities. This is even increased by socio-technical strategies of pharmaceutical companies who persuade people that pharmacotherapy, clearly identified with medicine, is a way to solve all health (life) problems of an individual.

The only way to change the status quo are demedicalizing activities, whose aim is to promote proper models of responsibility for oneself, one's life and health. It appears that this can be done by means of reformed health promotion, which will be free from medical influence, which will make use of broad social knowledge and which will build cross-sector co-operation to the benefit of health.

References

- BECK, U., 2002, Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności, Warszawa: Wyd. Naukowe Scholar.
- BIŃCZYK, E., 2002, Nieklasyczna socjologia medycyny, In: W. Piątkowski, A. Titkow (Eds.), W stronę socjologii zdrowia, Lublin: Wyd. UMCS.
- CBOS, 1993, Nasze zdrowie i „zdrowy styl życia”, Warszawa.
- CBOS, 2007, Zdrowie i zdrowy styl życia w Polsce, Warszawa.
- CONRAD, P., 2000, Medicalization and Social Control, In: P. Brown (Ed.), Perspectives in Medical Sociology, Illinois: Waveland Press.
- DOMAŃSKA, U., 2007, Dyskurs medyczny w dobie medykalizacji, In: K. Homenda, E. Grygorowicz, M. Lesińska-Sawicka (Eds.), Człowiek i jego zdrowie w holistycznym modelu medycyny, Słupsk: Wyd. Naukowe AP.
- GIDDENS, A., 2001, Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności, Warszawa: PWN.
- LALOND, M., 1974, A new perspective on the health of Canadians. A working document Government of Canada, Ottawa.
- MAJCHROWSKA, A., 2003, Zachowania zdrowotne – aspekty socjologiczne, In: A. Majchrowska (Ed.), Wybrane elementy socjologii, Lublin: Wyd. Czelej.
- MARIAŃSKI, J., 1995, Młodzież między tradycją a ponowoczesnością. Wartości moralne w świadomości maturzystów, Lublin: RW KUL.
- METZL, J.M., HERZIG, R.M, 2008, Medicalization in the 21st century: Introduction, *Lancet*, 369, 697-698.
- NARODOWY PROGRAM ZDROWIA 1996-2005, 1996, Warszawa.
- NETTLETON S., 1995, The Sociology of Health and Illness, Cambridge: Polity Press.
- PIĄTKOWSKI, W., 2002, W stronę socjologii zdrowia, In: W. Piątkowski, A. Titkow (Eds.) W stronę socjologii zdrowia, Lublin: Wyd. UMCS.
- POLAND, J., 2008, Review - The Medicalization of Everyday Life. Selected Essays by Thomas Szasz, *Metapsychology Online Reviews*, www.metapsychology.mentalhelp.net.
- PUCHAŁSKI K., KORZENIOWSKA E., 2004, Dlaczego nie dbamy o zdrowie. Rola potocznych racjonalizacji w wyjaśnianiu aktywności prozdrowotnej, In: W. Piątkowski (Ed.) Zdrowie. Choroba. Społeczeństwo. Studia z socjologii medycyny, Lublin: Wyd. UMCS.
- SCHNEIDERMAN, L.J., 2003, The (Alternative) Medicalization of Life, *Journal of Law, Medicine & Ethics*, 2, 191-197.
- SŁOŃSKA, Z., MISIUNA, M., 1993, Promocja zdrowia. Słownik podstawowych terminów, Warszawa: Promo-Lider.
- SŁOŃSKA, Z., 2006a, Nowe oblicze medykalizacji. Redefinicja i marginalizacja promocji zdrowia, In: W. Piątkowski, B. Płonka-Syroka (Eds.), Socjologia i antropologia medycyny w działaniu, Wrocław: Wyd. Arboretum.
- SŁOŃSKA, Z., 1994, Promocja zdrowia. Zarys problematyki. *Promocja zdrowia. Nauki Społeczne i Medycyna*, 1-2, 37-52.
- SŁOŃSKA, Z., 2006b, Socjologiczna krytyka promocji zdrowia. Wybrane problemy, In: W. Piątkowski, W. Brodniak (Eds.) Zdrowie i choroba. Perspektywa socjologiczna, Tyczyn: Wyd. WSSG.
- SOKOŁOWSKA, M., 1980, Granice medycyny, Warszawa: Wyd. Wiedza Powszechna.
- WŁODARCZYK, C., 1995, Polityka, wolna wola, zdrowie, *Promocja zdrowia. Nauki Społeczne i Medycyna*, 7, 7-21.
- ZOLA, I. K., 1998, Medicine as an institution of social control, In: L. Mackay, K. Soothill, K. Melia (Eds.), *Classic Text in Health Care*, Oxford: Butterworth Heinemann.

Abstract

Medicine enters into the modern people's life in a more dynamic way gaining more and more control. Medicalization is the process of medicine expansion which brings under its control wider areas of life, starting with controlling normal functions of human body, ending with social problems.

Currently, this process embraces wider areas of social life, even these which have so far been unaffected by medicine. Elements of everyday life become subject to medical control: maternity, bringing up children, adolescence, sexual activity, aging, death etc. People more willingly treat medicine control because it releases them from the responsibility for their failures and, in addition, they could expect solving their problems by institutions. The aim of the speech will be presentation of the medicalization phenomenon as a threat to individual responsibility for own health and life.

Key words

medicalization, responsibility for health,

„NOTEBOOK PRE KAŽDÉHO ŽIAKA“: ČO SA ZMENILO PO ROKU ¹

Radomír Masaryk, Gabriela Kvasničková, Lenka Sokolová
Katedra psychológie a patopsychológie, PF UK
dzimejl@gmail.com

Úvod

Projekt Notebook pre každého žiaka prebieha na Základnej škole v Trstenej a v Bošanoch. Využíva koncept „vzdelávacieho prostredia bohatého na technológie pre individuálne vyučovanie“ (1:1 Technology Rich Learning Environment, 1:1 TRLE). V praxi to znamená, že žiaci a žiačky pracujú v rámci vyučovacieho procesu s notebookmi, ktoré sa stávajú ich vlastníctvom a nosia si ich aj domov. Triedy ďalej využívajú bezdrôtové pripojenie do internetu, virtuálnu tabuľu, vizualizér, triedny server a ďalšiu technologickú infraštruktúru. Kľúčovými prvkami v týchto experimentálnych triedach sú aj projektové vyučovanie a inovatívne pedagogické prístupy. Ďalšie podrobnosti o projekte sú na webovej stránke www.notebookprekazdehoziaka.sk alebo v príspevkoch publikovaných po prvom zbere dát (Masaryk & Sokolová, 2009A, 2009B, 2009C; Sokolová & Masaryk, 2009).

Cieľom našej štúdie bolo preskúmať, ako koncept 1:1 TRLE vplýva na edukačný proces. Prvý zber dát prebehol v roku 2009, druhý v roku 2010.

Cieľové skupiny výskumu

Primárnou cieľovou skupinou boli žiaci a žiačky základných škôl v Trstenej a Bošanoch, ktorí participovali na projekte „Notebook pre každého žiaka“. Kontrolnú skupinu tvorili žiaci a žiačky v bežnej triede tej istej školy. Sekundárnou cieľovou skupinou boli učiteľky a učители, a rodičia žiakov a žiačok experimentálnych tried.

Základná škola Rudolfa Dilonga v Trstenej bola prvá slovenská škola zapojená do projektu; žiaci a žiačky sa zapojili ako druháci, v súčasnosti je experimentálna trieda už vo štvrtom ročníku. Zahŕňa 18 žiakov a žiačok vybavených notebookmi. Projekt prebieha od akademického roka 2007/2008.

Základná škola Školská 14 v Bošanoch bola druhou zapojenou školou; do projektu sa zapojili v piatom ročníku, v súčasnosti je experimentálna trieda v siedmom ročníku. S notebookmi pracuje 21 žiakov a žiačok. Projekt prebieha od akademického roka 2008/2009.

Metódy

Žiakom a žiačkam dvoch tried v Trstenej (experimentálna trieda s notebookmi a kontrolná trieda bez notebookov) a dvoch tried v Bošanoch (takisto experimentálna trieda a kontrolná trieda) sme administrovali *Dotazník školského sebahodnotenia dieťaťa* (Matějček & Vágnerová, 1992), *Test kognitívnych schopností* (Thorndike, Hagen & Vonkomer, 1997), a vlastný dotazník s postojovými škálami. Vlastný dotazník sme distribuovali aj rodičom žiakov a žiačok experimentálnej triedy v oboch lokalitách. Ďalej sme viedli 10 rozhovorov so žiakmi/žiačkami v Trstenej a 10 rozhovorov so žiakmi/žiačkami v Bošanoch. S dvomi učiteľkami a jedným učiteľom v Trstenej sme realizovali individuálne rozhovory; v Bošanoch sme so skupinou učiteliek realizovali fókusovú skupinu.

¹ Realizáciu štúdie iniciovala a financovala spoločnosť Microsoft Slovakia s.r.o., ktorá je partnerom projektu Notebook pre každého žiaka.

Popis súboru

V roku 2009 sme v Trstenej pracovali s dvomi kontrolnými triedami – jedna bola z tej istej školy (označujeme ju ako projektová trieda alebo PT), druhá zo štátnej základnej školy v tom istom meste (označujeme ju ako bežná trieda alebo BT). V roku 2010 sme túto druhú kontrolnú skupinu z porovnania vypustili a pracovali sme iba s dvomi paralelnými triedami na tej istej škole – notebooková a kontrolná. Zachovávame však pomenovanie pre možnosť porovnania so staršími dátami. Z tohto historického dôvodu preto paralelnú triedu k notebookovej triede v Trstenej označujeme ako „projektová“ a v Bošanoch ako „bežná“.

Podrobnosti o triedach pre súbory v rokoch 2009 a 2010 – vek a pohlavie:

2009	N	Vek priemer	Vek modus	Vek medián	Vek min	Vek max	Vek SD	Dievčatá %	Chlapci %
Trstená notebook	17	9,16	8,92	9,08	8,50	10,00	0,42	47	53
Trstená bežná	22	9,08	9,00	9,00	8,50	9,58	0,30	41	59
Trstená projektová	20	9,19	9,58	9,17	8,58	9,92	0,35	30	70
Bošany notebook	20	12,32	12,00	12,46	11,67	13,17	0,42	45	55
Bošany bežná	14	12,27	12,00	12,13	11,75	13,75	0,48	36	64

Tabuľka 1. Súbor žiakov a žiačok v roku 2009

2010	N	Vek priemer	Vek modus	Vek medián	Vek min	Vek max	Vek SD	Dievčatá %	Chlapci %
Trstená notebook	16	10,16	10,00	10,08	9,58	10,83	0,36	44	56
Trstená projektová	19	10,27	10,17	10,17	9,67	11,00	0,34	32	68
Bošany notebook	17	13,43	13,58	13,50	12,67	14,17	0,38	35	65
Bošany bežná	19	13,29	13,58	13,25	12,50	14,75	0,49	47	53

Tabuľka 2. Súbor žiakov a žiačok v roku 2010

Rodičia	Trstená	Bošany	Spolu
2009	15	21	36
2010	16	19	35

Tabuľka 3. Súbor rodičov v roku 2009 a 2010

Učitelia a učiteľky

Traja učitelia v Trstenej (triedni učitelia dvoch tried plus jedna učiteľka, ktorá učí svoj predmet súčasne v oboch triedach) a 10 učiteliek v Bošanoch.

Výsledky

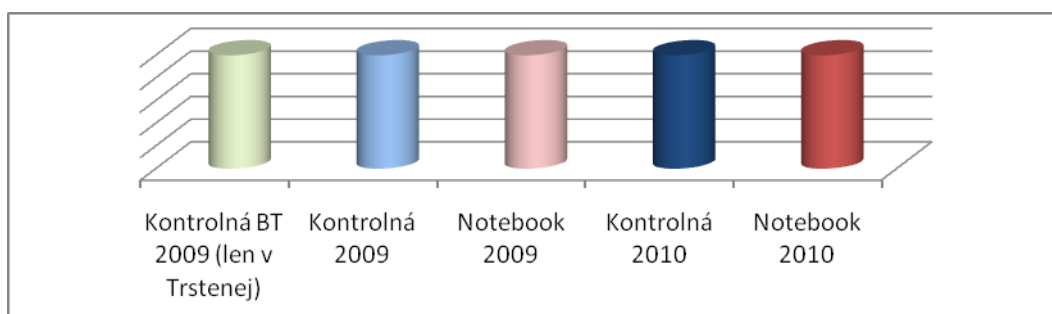
Dáta prezentujeme samostatne pre Trstenú a Bošany. Pri prezentácii dát sme využili farebný kód pre jednoduchšiu orientáciu:

Rok 2009

- Kontrolná trieda - svetlomodrá
- Experimentálna (notebooková) trieda – svetločervená
- Druhá kontrolná trieda – olivová (len v Trstenej v roku 2009)

Rok 2010

- Kontrolná trieda – tmavomodrá
- Experimentálna (notebooková) trieda – tmavočervená

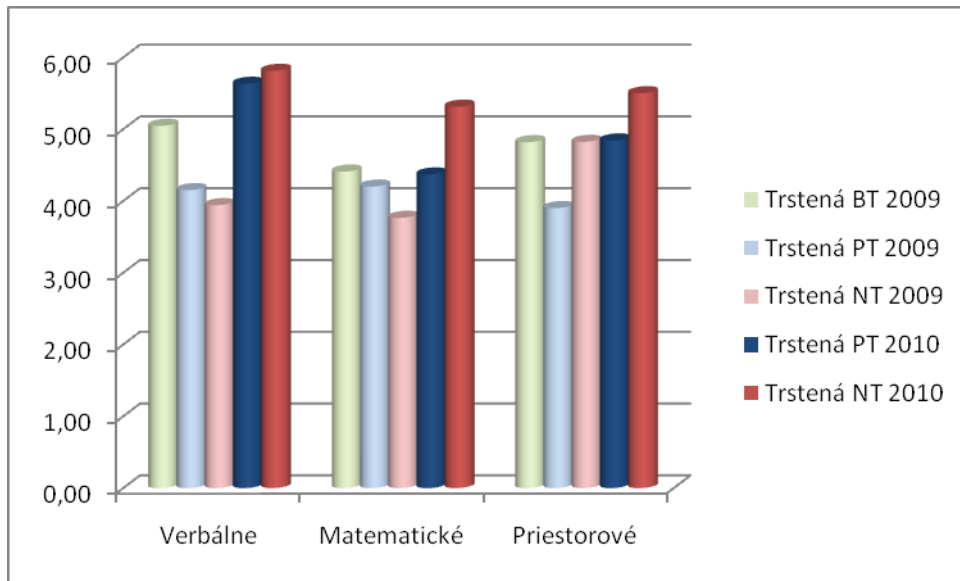

Graf 1. Farebné kódy

KOGNITÍVNE SPÔSOBILOSTI ŽIAKOV

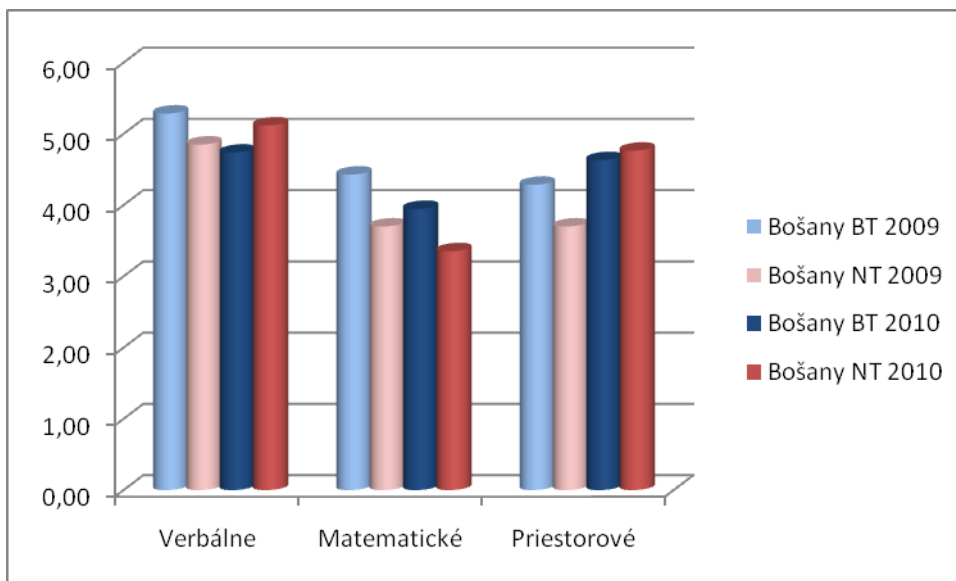
Porovnávali sme profily experimentálnych a kontrolných tried. V grafoch sú priemerné staninové hodnoty. V porovnaní so slovenskými normami boli výsledky všetkých tried v kategórii priemeru alebo (hlavne v roku 2009) mierne podpriemerné.

Experimentálna trieda NT v Trstenej je oproti kontrolnej mierne lepšia vo všetkých troch kognitívnych oblastiach; predovšetkým v matematickej je lepšia o celý jeden stanin. Pri porovnaní oproti roku 2009 je zjavné, že v experimentálnej triede NT v Trstenej prišlo k štatisticky významnému nárastu hodnôt; hlavne v oblasti verbálnych a matematických schopností. V týchto oblastiach bola táto trieda oproti dvom kontrolným pred rokom najhoršia, po roku dosiahla výrazne lepšie hodnoty (pri verbálnych spôsobilostiach takmer o dva staniny).

Graf 2. Kognitívne spôsobilosti, Trstená

V Bošanoch bol výsledok oboch tried v kognitívnych spôsobilostiach zhruba porovnateľný, notebooková trieda má mierne horší výsledok v oblasti matematických schopností. Porovnanie s rokom 2009 ukazuje štatisticky signifikantné zlepšenie notebookovej triedy v oblasti priestorových schopností.

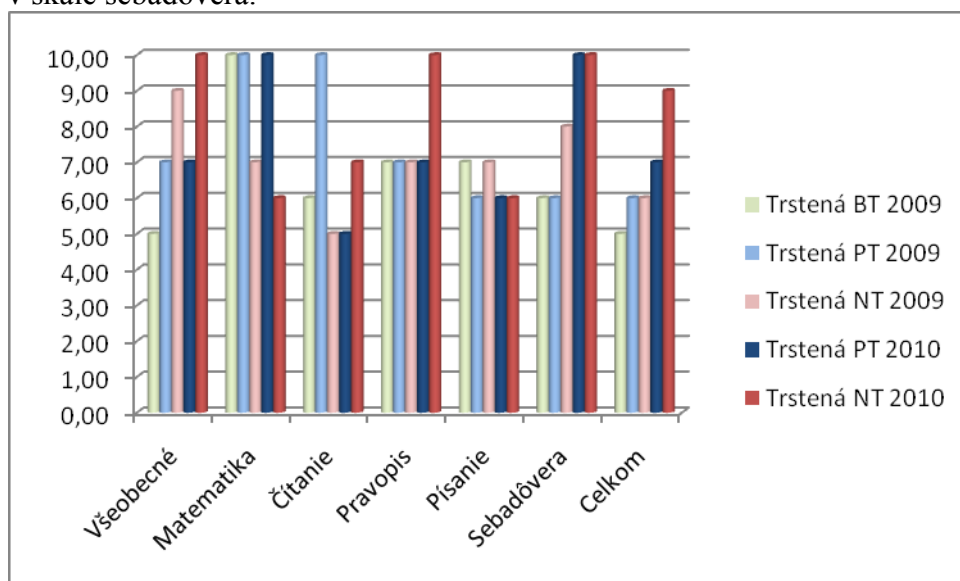

Graf 3. Kognitívne spôsobilosti, Bošany

ŠKOLSKÉ SEBAHODNOTENIE ŽIAKOV

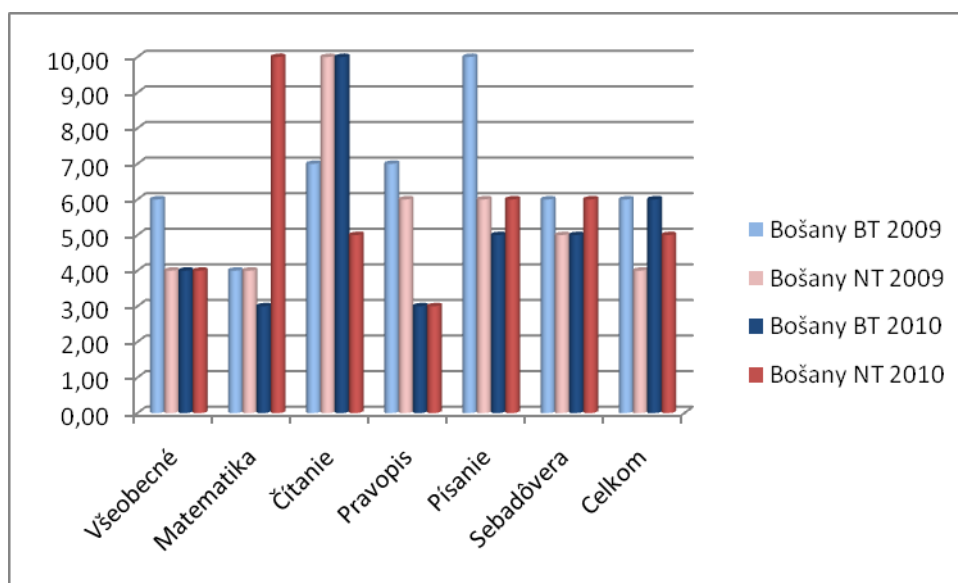
Skóre v Dotazníkoch školského sebahodnotenia dieťaťa porovnáva staninové hodnoty (modusy a priemery) pre jednotlivé triedy v oblastiach Všeobecné schopnosti a Sebadôvera. Sebahodnotenie žiakov a žiačok v Trstenej je v notebookovej triede oproti kontrolnej triede vyššie vo všetkých dimenziách okrem matematiky; v oblasti písania a sebadôvery bola hodnota rovnaká. Tento rozdiel v škále matematika je vo výskumnom súbore z Trstenej výrazný aj pri porovnaní priemerov namiesto modusov.

Pri medziročnom porovnaní sú výsledky zhruba podobné; notebooková trieda prejavuje nižšie sebahodnotenie v matematike, zvýšilo sa jej sebahodnotenie v oblasti pravopisu a zvýšilo sa jej celkové sebahodnotenie (toto zvýšenie je štatisticky signifikantné). V kontrolnej skupine prišlo medziročne k poklesu sebahodnotenia v subškále čítanie, a stúplo sebahodnotenie v škále sebadôvera.

Graf 4. Školské sebahodnotenie, Trstená

Bošanská notebooková trieda vykazuje podľa grafu 5 vyššie sebahodnotenie v matematike ako kontrolná trieda, a horšie sebahodnotenie v čítaní ako kontrolná trieda. Pri medziročnom porovnaní je badateľný značný nárast v oblasti sebahodnotenia žiakov a žiačok notebookovej triedy v matematike, a mierny pokles pri pravopise. Vyššie hodnoty sú zjavné aj pri porovnaní priemerov tejto subškály. Dôvodom môže byť intenzívne využívanie individuálnej výučby cez notebooky učiteľkou matematiky v tejto triede.

Graf 5. Školské sebahodnotenie, Bošany

DOTAZNÍKY PRE ŽIAKOV

V dotazníku pre žiačky a žiakov sme sledovali postoje k jednotlivým stránkam práce v škole. Výsledky boli relatívne homogénne. Dáta predstavujú percento pozitívnych odpovedí (všetky tri pozitívne odpovede na šesťstupňovej škále).

V Trstenej žiaci a žiačky notebookovej triedy dosiahli vyššie skóre vo všetkých oblastiach oproti kontrolnej triede – viac ich baví učenie a úlohy, zvládajú podľa svojich slov školu bez problémov, baví ich učenie v škole ako také, matematika, slovenčina, učenie s počítačom. 94% žiačok a žiakov notebookovej triedy (všetci okrem jedného) uviedlo, že ich baví učenie v škole ako také, a že sa oproti predchádzajúcemu roku zlepšili.

V Bošanoch bola úroveň školskej motivácie celkovo nižšia ako v Trstenej, čo môžeme pripísať charakteristikám tohto vývojového obdobia. Motivácia k učeniu medziročne stúpila v kontrolnej triede vo všetkých parametroch (tu je však porovnanie sporné pre zmeny v zložení triedy). V experimentálnej triede kleslo hodnotenie pri dimenziách „*ako ťa baví učenie a úlohy*“, „*baví ťa učenie v škole?*“ a „*učenie s počítačom*“. Na druhej strane má viac žiakov a žiačok pocit, že školu zvládajú bez problémov, a stúpol počet tých, ktorých baví matematika (až 71%). Tento pokles môže súvisieť so zmenou zamerania učiteľiek, ktoré sa po úvodnej fáze projektu začali menej orientovať na zábavu a skôr na akademické benefity a učenie. V dotazníku motivácie k práci v škole udáva v roku 2010 oproti roku 2009 viac žiakov a žiačok, že sa zlepšili v matematike.

INTERVIEW SO ŽIAKMI A ŽIAČKAMI

Rozhovory sme realizovali s 10 žiakmi a žiačkami; približne polovica z nich absolvovala rozhovor aj pred rokom a druhá polovica prvýkrát. Rozhovory prebiehali po dvojiciach (s cieľom znížiť stresujúci dosah), viedol ich vedúci výskumného tímu, otázky však kládli aj ďalšie členky tímu.

Všetci žiaci a žiačky v Trstenej v rozhovoroch spomínali notebooky v pozitívnom kontexte. Často spomínali používanie notebookov ako vec, na ktorú sa v škole tešia, niečo, čo robí školu zaujímavejšou. Uvádzali viacero zaujímavých aktivít, ktoré vďaka notebookom realizujú. Mnohé z nich zahŕňajú aj aktívny pobyt vonku, napr. návšteva hradu a následné strihanie videa. Viacerí uvádzajú, že by radi v budúcnosti pracovali s počítačmi. Oceňujú štýl práce v škole. Jedna žiačka dokonca pri otázke na budúcnosť uviedla, že by chcela byť „*taká učiteľka ako náš pán učiteľ*“.

Aj v Bošanoch vnímali všetky žiačky a žiaci notebooky pozitívne. Často ich uvádzali ako niečo, čo im pomohlo alebo čo robí školu zaujímavou. Uvádzali mnoho rôznych spôsobov, ako učiteľky robia ich hodiny zaujímavejšími prostredníctvom notebookov. Najčastejšie rezonovali hodiny matematiky, kde očividne možnosť učenia sa individuálnym tempom zaznamenala najvyšší úspech. Učia sa základom práce s textom – napríklad často mávajú za úlohu niečo prečítať a prepísať vlastnými slovami, nie skopírovať.

FÓKUSOVÉ SKUPINY S UČITEĽKAMI

Podľa učiteliek a učiteľa sú deti v notebookovej triede samostatnejšie. Notebooky dokážu niektoré procesy učenia sa a školskej prípravy zefektívniť. Zjednodušujú domácu prípravu, čo oceňujú hlavne rodičia. Učiteľky ďalej oceňujú väčšiu motiváciu žiakov a žiačok, a podporovanie zodpovednosti. Podľa učiteľky, ktorá učí v oboch triedach neviedlo používanie notebookov k individualizmu, ale naopak, deti v tejto triede sú lepšie v tímovej práci. V kontrolnej triede žiaci a žiačky vykazujú lepšie výsledky v pamäťových testoch, čo môže súvisieť so štýlom práce ich triednej učiteľky.

Učiteľky v Bošanoch akcentovali výhodu názornosti, motiváciu, a to, že projekt vedie k vyššej samostatnosti. Tiež spomínali, že žiaci a žiačky sa naučili lepšie spracovávať informácie. Podľa učiteľky matematiky sú vedomosti žiačok a žiakov v tejto triede trvalejšie. Z fókusovej skupiny bolo jasné, že prístup učiteliek má kľúčovú rolu v tom, aké benefity projekt dosiahne. Tí učitelia, ktorí technológie individuálneho prístupu skutočne využívajú, hovoria o rozdieloch oproti iným triedam; tí, ktorí využívajú skôr len možnosť prezentácie poznatkov (čo je možné dosiahnuť aj bez práce na notebookoch) nemajú pocit, že by sa trieda zásadne líšila od iných.

DOTAZNÍKY PRE RODIČOV

Použili sme vlastné dotazníky, podobné ako dotazníky pre učiteľky a učiteľov. Podľa odpovedí v dotazníkoch pre rodičov sú rodičia s projektom spokojní, a myslia si, že projekt prinesie ich deťom v budúcnosti výrazné výhody (s týmto výrokom súhlasilo 100% rodičov). 18 rodičov z 36 súhlasí, že počítačové technológie môžu motivovať ich dieťa, aby sa lepšie učilo.

Diskusia o limitoch výskumu

Ako sme diskutovali v predchádzajúcom príspevku (Masaryk & Sokolová, 2009A), tento výskum má viacero limitov - nedostupnosť dát z obdobia pred realizáciou projektu, potreba maximálnej obozretnosti pri akýchkoľvek generalizáciách vzhľadom k malej vzorke a množstvu premenných ovplyvňujúcich výsledky, nenáhodné rozdelenie žiakov do experimentálnej a kontrolnej skupiny; či špecifiká dvoch škôl vybraných do experimentu. Zároveň je pomerne náročné operacionalizovať závislé premenné, ktoré by mohli byť spoľahlivou mierou dosiahnutej zmeny, a súčasne zachytiť všetky ďalšie vedľajšie premenné, ktoré výsledok ovplyvňujú.

Ďalej, kým v Trstenej je vzorka medzi rokmi 2009 a 2010 v zásade totožná, v Bošanoch sa veľkosť hlavne kontrolnej skupiny zvýšila o 5 žiakov. Títo žiaci a žiačky sa v roku 2009 zúčastnili školskej akcie. Keďže ich výber nebol náhodný, môžeme predpokladať, že tento faktor ovplyvnil výsledky a porovnanie notebookovej triedy s kontrolnou skupinou je v tejto lokalite len orientačné.

Značnú úlohu zohráva aj fakt, že na prvom stupni (Trstená) väčšinu pedagogickej interakcie vedie jeden učiteľ, kým na druhom stupni (Bošany) je učiteliek viacero. V školskom roku 2010/2011 experimentálna trieda v Trstenej prejde na druhý stupeň, už ich nebude viesť jeden triedny učiteľ ale viacero učiteliek a učiteľov, a bolo by zaujímavé sledovať, čo tento prechod spôsobí.

V Bošanoch môžeme pozorovať značné rozdiely v tom, aký prínos má projekt pre žiakov a žiačky v rôznych predmetoch. Predpokladáme, že pedagogický prístup je významnou premennou; aktívny prístup a snaha o inovatívne vyučovanie dokáže výhody technológií vo vyučovacom procese podľa nášho názoru zásadne potencovať. A naopak, technológie dokážu motivovať učiteľov a učiteľky, aby neskĺzli do rutiny a neustále uvažovali, ako kurikulárny obsah sprostredkovať čo najprístupnejšou cestou. Na druhej strane, pri pasívnom prístupe vyučujúcich sa výhody technológií strácajú.

Závery

Podľa vyššie uvedených grafov je experimentálna trieda v Trstenej mierne lepšia oproti kontrolnej triede vo všetkých troch kognitívnych oblastiach; predovšetkým v matematickej. Pri porovnaní hodnôt s rokom 2009 je zjavné, že v experimentálnej triede v Trstenej prišlo k významnému zlepšeniu výkonu; hlavne v oblasti verbálnych a matematických schopností. V Bošanoch bol výsledok oboch tried v kognitívnych schopnostiach zhruba porovnateľný, pričom notebooková trieda dosiahla horší výsledok v oblasti matematických kognitívnych schopností.

Sebahodnotenie žiakov v Trstenej je v notebookovej triede vyššie vo všetkých škálach okrem matematiky. Bošanská notebooková trieda vykazuje výrazne lepšie sebahodnotenie v matematike ako kontrolná trieda (napriek tomu, že v teste kognitívnych schopností skórovali nižšie ako kontrolná trieda), a horšie sebahodnotenie v čítaní ako kontrolná trieda.

Zároveň sme u žiakov a žiačok v oboch triedach pozorovali vyššiu motiváciu ku štúdiu – v dotazníku aj individuálnych rozhovoroch.

Predpokladáme, že v rukách vhodne pripraveného učiteľa sa nástroje pre individuálne vzdelávanie pomocou informačných technológií môžu stať veľmi účinným pedagogickým nástrojom. Platí to hlavne pri predmetoch náročných na inkrementálne osvojovanie si určitých spôsobilostí ako je matematika. Použitie technológií 1:1 TRLE dokáže pri takomto predmete zvýšiť motiváciu žiakov, ich sebahodnotenie aj výkon.

Používanie technológií 1:1 TRLE zároveň podľa vyjadrení účastníkov a účastníčok našich výskumov vedie k vyššej samostatnosti, motivácii a zodpovednosti; a zefektívňuje školskú prípravu.

V experimentálnej triede, ktorá s projektom začala už na prvom stupni sa ukázalo významné medziročné zvýšenie kognitívnych schopností; toto pozorovanie by bolo vhodné ďalej experimentálne overiť na väčšej vzorke.

Záverom, naše dáta naznačujú, že trieda, ktorá začala s projektom v mladšom veku dokázala výhody tohto prístupu využiť viac. Preto predpokladáme, že zavedenie technológií 1:1 TRLE už na začiatku prvého stupňa základnej školy dokáže priniesť významné benefity pre pedagogický proces – samozrejme, za predpokladu vhodnej prípravy učiteliek a učiteľov a dodržania rovnováhy medzi prácou s technológiami a klasickou školskou prípravou.

Literatúra

- MASARYK, R., SOKOLOVÁ, L., 2009a, Prínosy projektu „Notebook pre každého žiaka“: kvantitatívne vs. kvalitatívne dáta. In: Blatný, M., Vobořil, D., Květon, P., Jelínek, M., Balaščíková, V., Kouřilová, S. (Eds.), Sborník abstrakt Sociální procesy a osobnost 2009 - Člověk na cestě životem: rizika , výzvy, příležitosti, s. 12, roč. 15, č. 1, ISSN 1211-8818, s. 12.
- MASARYK, R., SOKOLOVÁ, L., 2009b, Hodnotenie edukačného dosahu projektu Notebook pre každého žiaka. Učiteľské noviny, LVII, 22. 6. 2009, 26-28.
- MASARYK, R., SOKOLOVÁ, L., 2009c, Hodnotenie efektívnosti projektu „Notebook pre každého žiaka“. In: Sarmány – Schuller, I., Bratská, M. (Eds.), Premeny psychológie v európskom priestore – zborník z 27. Psychologických dní. Bratislava : Stimul. ISBN 9788089236749, s. 130-135.
- MATĚJČEK, Z., VÁGNEROVÁ, M., 1992, Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí – SPAS (T-216/slov.). Bratislava : Psychodiagnostika.
- SOKOLOVÁ, L., MASARYK, R., 2009, Technológie vo vyučovacom procese: Projekt "Notebook pre každého žiaka". In: Novinky v pedagogické a školní psychologii; Kvalita školy - podpora žáka a učitele. 28. - 29. augusta 2009. Zlín : Univerzita Tomáše Bati.
- THORNDIKE, R. L., HAGEN, E., VONKOMER, J., 1997, Test kognitívnych schopností – TKS (T-22). Pôvodné vydanie 1986. Bratislava : Psychodiagnostika.

KLÚČOVÉ KOMPETENCIE VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV PRE ZNALOSTNÚ SPOLOČNOSŤ¹

Margita Mesárošová, František Mesároš, Peter Mesároš

Úvod

Téma kompetencií nie je nová v psychológii, ani v aplikovaných disciplínach spojených so vzdelávaním a podnikaním, kam prenikla veľmi skoro po svojom zrode. Silne sa prezentuje v politickom, ekonomickom a sociálnom živote spoločnosti na celom svete. Boli vypracované definície kompetencií, ich taxonómie. Uvažuje sa o tom, ako kompetencie rozvíjať v záujme celospoločenského cieľa – dosiahnutia výraznejšieho napredovania znalostnej spoločnosti a ekonomiky a zvýšenia konkurencieschopnosti Európskej únie, ale aj cieľov individuálnych – rozvinúť osobnosť žiaka, študenta do takej miery, aby bol schopný uplatniť sa a konkurovať na trhu práce. Zisťuje sa však (Komisia Európskych Spoločenstiev, 2009), že to nie je jednoduchý proces, ale že aj napriek úsiliu a vynaloženým investíciám, jeho naplnenie stagnuje. Výskum kompetencií vysokoškolských študentov v podmienkach Slovenskej republiky nemá dlhú tradíciu v súvislosti s kompetenciami pre znalostnú spoločnosť. Túto medzeru má vyplniť výskumný projekt, ktorý autori tejto štúdie riešia.

Psychologické, pedagogické a sociálno-ekonomické chápanie pojmu kompetencií

Pojem kompetencia je zložitý a má mnoho významov. V rôznych kontextoch a oblastiach odbornej prípravy a vzdelávania, ako aj hodnotenia môže znamenať spôsobilosť, schopnosť, zručnosť, ale aj kvalifikáciu. Najčastejšie býva pojem kompetencia synonymom pre schopnosti a spôsobilosti. Zdôrazňuje sa však pritom jeho komplexnosť. Kompetencia je považovaná za širší pojem než len znalosť alebo spôsobilosť. Zahŕňa schopnosť spĺňať náročné komplexné požiadavky využívaním a mobilizovaním psychosociálnych zdrojov (spôsobilostí a postojov) v určitej situácii. Napríklad schopnosť komunikovať efektívne je kompetenciou, ktorá môže využívať individuálne znalosti jazyka, praktické spôsobilosti z oblasti informačných technológií a postojov k ľuďom, s ktorými sa komunikuje. Kompetencie predstavujú podľa nášho názoru komplexný súbor dispozícií budujúci na dvoch základných zložkách, mohli by sme ich pomenovať ako *výkonovú zložku a osobnostnú*, ku ktorým je žiaduce dodať aj *zložku metakognitívnu* (Mesárošová, Mesároš a Mesároš, 2009). Podstatnú súčasť kompetencií teda reprezentujú na jednej strane schopnosti, znalosti, spôsobilosti ako výkonové charakteristiky kompetencie osobnosti, na strane druhej stoja postoje a osobnostné vlastnosti ako osobnostné charakteristiky, ako sa domnievajú C. Carraccio et al. (2002). Podobný názor prezentuje aj J. R. Frank (2005), ktorý chápe kompetencie ako významné pozorovateľné znalosti, spôsobilosti a postoje, pričom zdôrazňuje, že tieto kompetencie sú nevyhnutné pre prax, uplatnenie na trhu práce v rôznych oblastiach – v zdravotníctve, v podnikateľskej sfére a pod. E. Lasnier (2000) poníma kompetenciu ako komplexnú pracovnú schopnosť - výkonnosť, ktorá je výsledkom integrácie, mobilizácie a dispozície súboru schopností a výkonností (možností a výkonností) kognitívneho, psychomotorického a sociálneho druhu a znalostí (deklaratívnych znalostí), využitých efektívnym spôsobom v určitých situáciách. V podobnom duchu sa pokúša

¹ Príspevok vznikol s podporou projektu Ministerstva školstva Slovenskej republiky Identifikácia kľúčových kompetencií študentov vysokých škôl pre potreby rozvoja vedomostnej spoločnosti na Slovensku Req-00073-0001 v rámci Stimulov pre vedu a výskum.

vymedziť pojem kompetencia R. Sandberg (2000), ktorý považuje kompetenciu za integrovanú aplikáciu znalostí, spôsobilostí, hodnôt, skúseností, kontaktov, externých znalostných zdrojov a nástrojov buď na vyriešenie problému, alebo na vykonanie aktivity, alebo zvládnutie situácie.

V oblasti vzdelávania býva pojem kompetencia vymedzovaný ako súbor produktov učenia – spôsobilostí alebo schopností - ktoré by mal každý jednotlivец nadobudnúť počas svojho vzdelávania. Stretávame sa tiež s chápaním kompetencie ako kvalifikácie (príkladom je zdravotníctvo - S. Buring et al., 2009; manažment - C. K. Prahalad, G. Hamel, 1990).

V tomto prípade ide o komplexnejšie vzdelávanie, ktoré nerozvíja len vedomosti, ale aj schopnosti, osobnostné predpoklady a pod.. Vo sfére ekonomiky a podnikania vyjadruje pojem kompetencie, a zvlášť pojem kľúčové kompetencie, primárne kompetencie organizácie, ktoré využíva na to, aby bola konkurencieschopná, pričom ide prioritne o schopnosti a potenciál firmy, nie iba vlastníctvo zdrojov.

Problém a cieľ štúdie

Odpoveď na otázku, ktorými kompetenciami a schopnosťami a v akej miere absolventi vysokých škôl disponujú, sme riešili v rámci pilotnej štúdie posudzovaním štyroch z ôsmich kompetencií pre celoživotné vzdelávanie. Zamerali sme sa na analýzu úrovne týchto kompetencií, ako aj vzájomné vzťahy medzi nimi. Preskúmali sa tieto kompetencie: digitálnu, verbálnu, matematickú a kompetenciu naučiť sa učiť.

1. *Digitálna kompetencia.* Predstavuje prácu s digitálnymi technológiami. Znamená sebaisté a kritické používanie informačných a komunikačných technológií na základe dostatočnej úrovne zručností a spôsobilostí v tejto oblasti.
2. *Matematická kompetencia.* Reprezentuje matematické spôsobilosti a základné spôsobilosti v oblasti vedy a techniky. Matematická kompetencia je schopnosť rozvíjať a používať matematické myslenie na riešenie rôznych problémov v každodenných situáciách, s dôrazom na proces, aktivitu a poznanie.
3. *Verbálna kompetencia.* Charakterizuje schopnosť vyjadrovať a vysvetľovať koncepty, myšlienky, pocity, fakty a názory ústnou a písomnou formou (počúvať, hovoriť, čítať a písať) a lingvisticky interagovať primeraným a kreatívnym spôsobom v celom rade spoločenských a kultúrnych súvislostí.
4. *Kompetencia naučiť sa učiť.* Schopnosť učiť sa vzťahuje na učenie, schopnosť sledovať a organizovať vlastné učenie, a to buď jednotlivo alebo v skupinách, v súlade s vlastnými potrebami. Jej podstatnou zložkou sú učebné štýly a prístupy.

Prvé tri kompetencie z hľadiska ich dominantného obsahu môžeme považovať za *kognitívne kompetencie* a pre zjednodušenie výkladu ich takto budeme súhrnne označovať.

Ďalším cieľom bolo identifikovať odlišnosti v rozhodujúcich kompetenciách z hľadiska rôznych premenných (rod a študijného odboru).

Vzorka

Cieľovú skupinu absolventov študentov vysokých škôl v našom výskumnom projekte reprezentoval výberový súbor pozostávajúci zo 420 študentov. Zloženie výberového súboru z hľadiska študijného odboru bolo takéto: 106 študentov filozofického a humanitného zamerania, 92 študentov technického a 180 študentov ekonomického smeru, 42 študentov ekonomicko-správneho smeru. Zloženie vzorky s z hľadiska rodu bolo takmer vyrovnané – 58,7 % žien, 41,3 % mužov. Priemerný vek súboru 22,56 rokov (od 21 do 34 rokov). Výber vzorky bol realizovaný skupinovým náhodným výberom. Priemerný prospech celého súboru bol 1,82; medián 1,87.

Metódy

Pri zhromažďovaní dát sme využili metódy posudzovania kompetencií verbálnej, matematickej, digitálnej (práca s informačnými technológiami), ako aj schopnosti naučiť sa učiť – prostredníctvom posudzovania učebných prístupov/štýlov.

Test verbálnej kompetencie

Schopnosť komunikovať v materinskom jazyku – jej zložku, ktorou je verbálne chápanie a schopnosť kritického myslenia, sme merali Verbálnym subtestom Testu manažérskych predpokladov (S. F. Blinkhorn; 1985, v úprave T. Kollárika et al, 1993), ktorý bol zvolený pre jeho náročnosť na pochopenie významu a logiky slovnej formulácie. Orientácia na verbálne chápanie a kritické myslenie ho robí dobrým testom pre profesie, kde sa vyžaduje vysokoškolské vzdelanie. Výkon v teste nezávisí od žiadnych špecifických vedomostí a nepreferuje absolventov humanitných, spoločenských odborov v protiklade s technicky vzdelávanými osobami. Nevyžaduje špecifickú ťažko pochopiteľnú slovnú zásobu. Okrem logických úloh sú v položkách obsiahnuté aj osobné záujmy, názory a vedomosti, čo najviac zodpovedá štruktúre pojmu kompetencia. Základným princípom tohto testu je hodnotenie a interpretácia písaného materiálu, ktorý je často spracovávaný v rámci mnohých zamestnaní vyžadujúcich vysokú úroveň vzdelania, a práve jeho úspešné zvládnutie je predpokladom úspechu. Test obsahuje 60 položiek, má dve formy. Reliabilita verbálneho testu (alfa) sa pohybuje od 0,77–0,79 (Kollárik et al., 1993, s. 29–33).

Matematická kompetencia

Matematická kompetencia bola meraná Numerickým subtestom Testu manažérskych predpokladov (Blinkhorn, 1985, v úprave T. Kollárika et al, 1993), ktorý vyžaduje vysokú úroveň v matematike, najmä zapájanie numerických schopností, strategického riešenia problémov, nielen matematických vedomostí. Dôležité pre správne vyriešenie položiek je pochopenie úlohy, stratégia riešenia a komplexné usudzovanie. Položky majú stúpajúcu obtiažnosť, súvisiacu s množstvom mentálnych procesov a mentálnych operácií potrebných na vyriešenie úlohy. So zvyšujúcim sa množstvom mentálnych transformácií rastie zložitosť problému a výkon potom viac koreluje so všeobecnou schopnosťou úsudku. Test obsahuje 33 položiek, má dve formy. Reliabilita numerického testu (alfa) sa pohybuje od 0,58 – 0,79.

Test digitálnej kompetencie

Ako test digitálnej kompetencie sme využili IT Fitness test spadajúci pod aktivity v rámci Európskeho týždňa e-Skills 2010 v Európe, ktorý zostavil tím pracovníkov Fakulty matematiky, fyziky a informatiky UK v Bratislave pod vedením Z. Kubincovej (<http://www.eskills.sk/>, 2010). Boli publikované štyri on-line verzie IT Fitness testu, ktoré obsahovali po 24 otázok. IT Fitness test umožňoval pracovať on-line a zároveň vyhľadávať na internete potrebné informácie, čiže bol zameraný nielen na teoretické vedomosti, ale aj praktické zručnosti. Poskytoval bezprostrednú možnosť dozvedieť sa percentuálne skóre, ktoré bolo základom pre naše analýzy. Počet otestovaných v Slovenskej republike bol vyše 50 000 účastníkov on-line, s priemernou úspešnosťou 39%. Študenti si otestovali on-line samostatne svoje digitálnu kompetenciu (informačnú spôsobilosť) a poskytli svoje percentuálne skóre anonymne.

Kompetencia naučiť sa učiť

Dotazník učebných štýlov a prístupu k učeniu, ktorý bol publikovaný N. Entwistleom (1981, s. 57–60), pozostáva z tridsiatich otázok zameraných na sebaopisovanie, ako študent pristupuje k získavaniu vedomostí počas štúdia v škole a pri samostatnom učení. Obsahuje sedem subškál, ktoré merajú jednotlivé učebné štýly. Reliabilita zisťovaná ako Cronbachov koeficient alfa bola na úrovni 0,64 pre náš skúmaný výberový súbor.

Škála A - Výkonová orientácia poskytuje skóre o tzv. výkonovej orientácii, ktorá naznačuje dobre organizované študijné metódy, súťaživosť a motív úspechu. Škála B - Reprodukčná

orientácia dáva informáciu o reprodukovateľnom prístupe k učivu založenom na mechanickom učení predpísanej učebnej látky a vonkajšej motivácii. Škála C - Učenie porozumením meria úsilie študenta dávať myšlienky do vzťahu s reálnym životom, podrobne mapovať, poznať učivo predmetu, ako aj úsilie porozumieť študovanú problematiku v súvislostiach. Škála D - Orientácia na význam umožňuje spoznať hlboký prístup k štúdiu založený na hľadaní významu poznatkov, vnútornej motivácii a záujmu o danú tému. Škála E - Využívanie logických operácií sústreďuje sa na schopnosť študenta využívať logické myslenie a racionálny prístup k poznatkom, ich overovanie. Škála F - Orientácia na detaily reprezentuje dôraz na fakty a detaily, ťažkosti vo vytváraní si všeobecného prehľadu, obrazu. Škála G - Povrchný prístup poukazuje na individualistickú metódu organizácie poznatkov, tendenciu predčasne prijímať záver alebo robiť zovšeobecnenia bez dostatočných dôkazov. Metóda umožňuje získať aj viac zložených skóre, ktoré informujú o rôznych aspektoch učebných štýlov: patologický učebný štýl, verzatilný prístup k učeniu, predikcia študijnej úspešnosti.

Metódy analýzy údajov

Normalita rozloženia dát bola preskúmaná prostredníctvom Shapiro- Wilk W testu, kde sa hodnoty významnosti pohybovali na úrovni štatistickej významnosti. Pre potreby analýzy významnosti rozdielov bola použitá preto neparametrická Kruskal- Wallisova ANOVA. Na zmapovanie úrovne kompetencií a posúdenie vzťahov medzi premennými boli použité deskriptívne štatistické metódy – stredné hodnoty.

Výsledky a diskusia

Pri zhodnotení otázky, ktorými kompetenciami a schopnosťami a v akej miere absolventi vysokých škôl disponujú, sme dospeli na základe nášho predvýskumu k predbežnému záveru, že ich celková úroveň je nízka, v niektorých kompetenciách absolventi bakalárskeho štúdia dosahujú výsledky priemerné a podpriemerné, o čom nasvedčujú mediánové hodnoty (tabuľka 1) pre väčšinu skúmaných osôb. Najnižšie výkony sme zaznamenali v skupine študentov filozofického a technického smeru pre matematickú kompetenciu, relatívne vyrovnané výkony študenti dosiahli v teste verbálnej kompetencie. Študenti všetkých smerov málo dokázali profitovať zo svojich doterajších znalostí a praktických spôsobilostí v teste digitálnej kompetencie, v ktorom najvyššie výkony podávali študenti ekonomického smeru v porovnaní s nízkymi výkonmi žien študujúcich filozofické odbory. Naopak, vo verbálnej kompetencii dominovali študenti filozofického smeru. Technicky orientovaní študenti dosahovali v testoch troch kognitívnych kompetencií stredné a mierne nadpriemerné hodnoty.

Tabuľka 1 Kvantifikácia výsledkov – deskriptívna štatistika

	digitálna kompetencia		matematická kompetencia		verbálna kompetencia	
	priemer	medián	priemer	medián	priemer	medián
ženy E	51,48	50,00	35,97	30,00	65,59	70,00
ženy F	36,73	32,00	27,56	20,00	75,85	82,50
ženy T	41,33	36,00	39,37	30,00	54,59	70,00
ženy B	--	--	33,67	25,00	61,57	70,00
muži E	64,33	70,50	51,00	50,00	75,13	82,50
muži F	48,33	54,00	44,00	45,00	94,00	95,00
muži T	41,68	40,50	45,96	40,00	63,45	70,00

muži B -- -- 62,83 70,00 79,84 85,00

Vysvetlivky:

E - ekonomický smer, F – filozofický smer, T – technický smer, B – ekonomicko-správny smer

Rozdiely v kompetenciách z hľadiska študijného odboru a rodu

V rámci pilotnej štúdie sme overovali, či sa odlišujú jednotlivé skupiny absolventov bakalárskeho štúdia, a to podľa študijného odboru a rodu, ako aj podľa klasifikácie študentov na základe dosahovaného prospechu. Ostatné premenné sme nezohľadňovali, tie budú predmetom ďalšej etapy overovania.

Stredné hodnoty (mediány) v nameranej úrovni jednotlivých kognitívnych kompetencií naznačili smer rozdielov (tabuľka 1). Zistené rozdiely z hľadiska študijného odboru v úrovni kognitívnych kompetencií, a to digitálnej, matematickej a verbálnej možno charakterizovať na báze štatistickej analýzy Kruskal-Wallis ANOVOU ako štatisticky významné (tabuľka 2 a tabuľka 3). *Digitálna kompetencia* meraná IT FITNESS testom bola zistená ako najnižšie rozvinutá u filozofického smeru. Najviac výkonná v oblasti digitálnej kompetencie sa prejavila skupina študentov ekonomického smeru, pričom rodové rozdiely sme zaznamenali iba u študentov filozofického smeru ($p < 0,02$), v prospech vyšších výkonov mužov.

Matematická kompetencia je podľa výsledkov nášho skúmania významnou pre rozlišovanie medzi odbormi, vzhľadom na to, že najvyššie výkony v nej dosahujú absolventi bakalárskeho odboru ekonomicko-správneho smeru štúdia – muži, ako aj muži ekonomického smeru, kým najhoršie výkony sa vyskytli v skupine žien absolventiek filozofického smeru. *Verbálna kompetencia* predstavuje v štruktúre kognitívnych kompetencií skúmanej skupiny absolventov bakalárskeho štúdia jedinou z kompetencií, v ktorej sme zaznamenali vyrovnanosť výkonov z hľadiska rodu, ako aj najvyššie namerané výkony. Môžeme to pripísať tomu, že vysokoškolskí študenti pracujú so slovným materiálom, ktorému musia porozumieť, v oveľa väčšom rozsahu. Rozdiely medzi odbormi signalizujú, že filozofický smer štúdia v nej dosahuje najvyšší stupeň rozvoja. Súhrne možno konštatovať, že najvyššie rozvinutými kompetenciami matematickými a digitálnymi disponujú študenti ekonomického zamerania, nadpriemernú verbálnu kompetenciu sme zaznamenali u absolventov filozofického smeru.

Tabuľka 2 Významnosť rozdielov zisťovaná Kruskal-Wallis ANOVOU v úrovni kognitívnych kompetencií podľa odboru

Kompetencia	medián					Celý súbor	Významnosť rozdielov	
	E	F	T	B	H		p	
Digitálna	53	32	40,5	-	44	19,71	0,0001	
Matematická	30	20	40	60	30	12,00	0,0074	
Verbálna	70	85	70	80	70	14,60	0,0022	

Vysvetlivky:

E - ekonomický smer, F – filozofický smer, T – technický smer, B – ekonomicko-správny smer

Tabuľka 3 Významnosť rozdielov zisťovaná Kruskal-Wallis ANOVOU v úrovni kognitívnych kompetencií podľa rodu v celom súbore

Kompetencia	medián		Významnosť rozdielov	
	muži	ženy	H	p
Digitálna	49	42	2,62	0,1053
Matematická	50	30	19,01	0,0000
Verbálna	80	70	6,26	0,0124

Kompetencia naučiť sa učiť. V úrovni prístupov k učeniu sme identifikovali významné rozdiely medzi študijnými odbormi. Najvyššou orientáciou podať vysoký výkon v štúdiu disponujú študenti technického smeru a ekonomicko-správneho smeru, ktorí využívajú v štúdiu najviac tiež logické overovanie poznatkov a verzatilný (všestranný) prístup k osvojovaniu nových poznatkov. Študenti filozofickej špecializácie majú najvyššie rozvinutú orientáciu na význam, pre ktorú je typické hlboké porozumenie poznatkov, na druhej strane sa vyznačujú nízkou reprodukovateľnou tendenciou pri osvojovaní. Rodové rozdiely sme zaznamenali v prospech mužov, ktorí sa snažia využívať v štúdiu väčšiu orientáciu na porozumenie poznatkov, logické operácie, preferujú všestranný štýl a je pre nich príznačná vyššia výkonová orientácia (Podrobnejšia analýza je v tabuľke 4).

Tabuľka 4 Významnosť rozdielov zisťovaná Kruskal-Wallis ANOVOU v úrovni dimenzií kompetencie učiť sa učiť podľa odboru

	Odbor				Významnosť rozdielov	
	E	F	T	B	H	p
	medián					
Orientácia na výkon	16	15	17	17	22,39	0,0001
Reprodukovateľná orientácia	16	12	15	14	31,89	0,0000
Orientácia na porozumenie	9	9	9	10	10,73	0,0133
Orientácia na význam	14	14	14	16	10,09	0,0178
Logické operácie	8	7	10	9,50	34,47	0,0000
Orientácia na detaily	5	3	5	5	11,31	0,0100
Povrchný učebný štýl	5	4	5	4,5	7,19	0,0661
Verzatilný učebný štýl	31	30	32	36,5	14,54	0,0023
Patologický učebný štýl	25	21	25	25	26,57	0,0000
Predikcia študijnej úspešnosti	69	74	74	74	15,83	0,0012

Vysvetlivky:

E - ekonomický smer, F – filozofický smer, T – technický smer, B – ekonomicko-správny smer

Záver

Sonda do štyroch kľúčových kompetencií ukázala podpriemernú úroveň týchto kompetencií: digitálnej, matematickej na jednej strane, a nadpriemernú úroveň verbálnej kompetencie. Zaznamenané boli parciálne rozdiely v úrovni jednotlivých kognitívnych kompetencií, a to tak z hľadiska študijného odboru, ako aj rodu. Predmetom predvýskumu boli tiež komponenty schopnosti naučiť sa učiť a ich vzťah k ostatným kompetenciám. Čiastkové výsledky naznačujú potrebu rozvíjať túto kompetenciu, pretože orientačná štúdia poukázala na nízku úroveň štúdia kompetencie naučiť sa učiť s porozumením a tiež na silné opieranie sa

na učiteľom prezentované materiály a nedostatočné využívanie hlbokého prístupu k študijnému materiálu a nízku poznávaciu motiváciu.

Literatúra

- BURING, S., BHUSHAN, A., BROESEKER, A., CONWAY, S., DUNCAN-HEWITT, W., HANSEN, L. et al., 2009, Interprofessional Education: Definitions, Student Competencies, and Guidelines for Implementation. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 73(4), 1-8.
- CARRACCIO, C., WOLFSTHAL, S.D., ENGLANDER, R., FERENTZ, K., MARTIN, C., 2002, Shifting paradigms: from Flexner to competencies. *Acad Med* 2002;77, 5, 361–7.
- ENTWISTLE, N., 1981, *Styles of Learning and Teaching*. Chichester etc: John Wiley & Sons,
- FRANK, J. R., 2005, *The CanMEDS 2005 Physician Competency Framework. Better Standards. Better Physicians. Better Care*. Ottawa: Royal College of Physicians and Surgeons of Canada.
- KOLLÁRIK et al., 1993, *Hodnotenie manažerských predpokladov*. Príručka. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV, 2009, *Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov. Kľúčové kompetencie pre meniaci sa svet*, Brusel, 25.11.2009.
- KUBINCOVÁ, Z., 2010, *IT Fitness test*, <http://www.eskills.sk>
- MESÁROŠOVÁ, M., MESÁROŠ, P., MESÁROŠ, F., 2009, *Kľúčové kompetencie pre znalostnú spoločnosť I.: Analýza teoretických modelov a prístupov*. *Ekonomika a manažment podniku*, 7(2), 5-22.
- PRAHALAD, C. K. a HAMEL, G., 1990, The core competence of the corporation. *Harvard Business Review*, 68, 79–91.
- SANDBERG, R., 2000, *Competence: The basis for a smart workforce*. In R. Gerber & C. Lankshear (Eds.). *Training for a smart workforce*. London: Routledge.

Abstract

The authors analyze, summarize and evaluate the level of key competences for knowledge society in bachelor degree graduates students. Pilot study was conducted on a random sample of 420 graduate students of economic, philosophical and technical specialization. Probe into four core competencies has shown below the average level of these skills: digital, mathematical, on the one hand, and above-average level of verbal skills. Results reveal the low level of learning to learn competency, the strong reliance to the teachers presented material and insufficient use of deep approach to learning materials.

Abstrakt

V stati autori analyzujú a sumarizujú a hodnotia doterajší systém poznatkov o kľúčových kompetenciách vo vzťahu k znalostnej spoločnosti. Bola realizovaná pilotná štúdia na vzorke 420 absolventov bakalárskeho štúdia ekonomického, filozofického a technického smeru, ktorá bola vybratá skupinovým náhodným výberom. Sonda do štyroch kľúčových kompetencií ukázala podpriemernú úroveň týchto kompetencií: digitálnej, matematickej na jednej strane, a nadpriemernú úroveň verbálnej kompetencie. Čiastkové výsledky naznačujú nízku úroveň kompetencie naučiť sa učiť s porozumením, ako aj na silné opieranie sa na učiteľom prezentované materiály a nedostatočné využívanie hlbokého prístupu k študijnému materiálu.

POSTOJE ŠTUDENTOV PSYCHOLÓGIE A MEDICÍNY K NOSITEĽOM VYBRANÝCH PSYCHIATRICKÝCH DIAGNÓZ¹

Gabriela Mikulášková, Zuzana Kráľová
Inštitút psychológie, FF PU, Prešov

Teoretické východiská

Predsudky, sociálna vzdialenosť a familiárnosť s psychickou poruchou

Mnoho štúdií potvrdilo existenciu stigmatizujúcich postojov k duševným poruchám, ktoré môžu mať za následok napr. neochotu zamestnávať osoby označené „duševne chorý“ (Link, 1987, podľa Corrigan et al., 2001) a celkovo sa vyhýbať interakcii s nimi (Martin et al., 1999, podľa Corrigan et al., 2001). Výskumníci sú presvedčení, že nie stereotyp sám o sebe, ale až emocionálna odpoveď, teda predsudok, je zdrojom diskriminácie. Niektoré výskumy (pozri Corrigan et al., 2001) poukazujú na to, že ak sa stereotyp „duševne chorí ľudia sú nebezpeční“ spojí s emóciou „mám z nich strach“, výsledkom je diskriminácia v podobe vyhýbania sa alebo odopierania im možností, ktoré majú zdraví ľudia – nazývame to sociálnym odstupom, ktorý odráža ochotu jedinca pustiť do svojej blízkosti osobu psychicky chorú. Corrigan (2001) sa venoval skúmaniu súvislosti medzi predsudkami, sociálnou vzdialenosťou a familiaritou (blízkosťou respondenta s osobou s psychiatrickou diagnózou) a postuloval nasledujúce závery:

- predsudky majú vplyv na diskriminačné správanie
- ľudia, ktorí sú relatívne oboznámení s duševnými poruchami nepodporujú a nehlásia sa ku predsudkom a ľudia, ktorí sú objektom predsudkov (pretože patria k menšinovej skupine) sú menej náchylní mať predsudky k duševne chorým
- familiárnosť s duševnou poruchou znižuje predsudky, čiže pomocou vzdelávania a kontaktných programov by bolo možné zmenšiť odsudzujúce postoje
- familiárnosť predikuje nižšiu úroveň vnímania nebezpečenstva zo strany duševne chorých ľudí. (Čím viac boli účastníci v kontakte s ľuďmi s psychickými poruchami, tým menej vnímali tieto osoby ako nebezpečné)
- familiárnosť je inverzne spojená so sociálnou vzdialenosťou. Medzi strachom a familiárnosťou nie zistený významný vzťah, ale ako bolo predpokladané, významný vzťah je medzi strachom a odhadovaným nebezpečenstvom. (Účastníci, ktorí mali strach z danej osoby sa častejšie psychicky chorej osobe vyhýbali)

Výskumný problém a výskumný cieľ

- ako súvisí výber štúdia s postojmi voči osobám s niektorými psychickými poruchami?
- ako súvisí ročník štúdia s postojmi voči osobám s niektorými psychickými poruchami?
- ako súvisí familiarita s postojmi a sociálnou vzdialenosťou k ľuďom s niektorými psychickými poruchami?
- ako súvisí množstvo informácií získaných v priebehu štúdia s postojmi a sociálnou vzdialenosťou k ľuďom s niektorými psychickými poruchami?

¹ Príspevok bol spracovaný s podporou grantového projektu VEGA (1/0759/10) Meranie morálneho usudzovania

Ciele výskumu

- zistiť rozdiely medzi postojmi študentov medicíny a študentov psychológie k ľuďom s psychiatrickými diagnózami
- zistiť rozdiely medzi skupinami študentov v ochote priblížiť sa ľuďom s psychiatrickými diagnózami
- zistiť rozdiely v postojoch k ľuďom s psychiatrickými diagnózami medzi študentmi, ktorí sa už sa s takými osobami stretli a tými, ktorí kontakt nemali
- zistiť rozdiely v postojoch k ľuďom s psychiatrickými diagnózami medzi študentmi, ktorí absolvovali klinický predmet a tými, ktorí ho neabsolvovali

Výskumná vzorka

Príležitostným výberom sme vybrali vzorku 204 univerzitných študentov, konkrétne 107 študentov bolo z odboru všeobecného lekárstva na LF UPJŠ v Košiciach a 97 študentov bolo z odboru psychológie na FF PU v Prešove. Študenti boli z prvého, tretieho a piateho ročníka štúdia v oboch odboroch, pričom z prvého ročníka medicíny sa výskumu zúčastnilo 32 študentov, z tretieho ročníka medicíny 28 študentov a z piateho ročníka medicíny to bolo 47 študentov. Z prvého ročníka psychológie sa zúčastnilo výskumu 29 študentov, z tretieho ročníka psychológie 31 a z piateho ročníka psychológie 37 študentov. Vzorku tvorilo 44 mužov a 160 žien, z ktorých 31 mužov a 76 žien boli študenti medicíny, a 13 mužov a 84 žien boli študenti psychológie.

Nástroj zberu údajov a štatistické spracovanie

Vo výskume bol použitý postojový dotazník Lickertovho typu, ktorý obsahuje 22 položiek, z ktorých je polovica formulovaná na zisťovanie pozitívneho postoja a druhá polovica formulovaná na zisťovanie negatívneho postoja. Dotazník obsahuje dve subškály. Prvá subškála je zameraná na zisťovanie samotného postoja, druhá subškála zisťuje ochotu človeka priblížiť sa a vpustiť si do svojho sociálneho priestoru ľudí s psychiatrickými diagnózami (subškála inšpirovaná Škálou sociálnej vzdialenosti podľa Corrigan et al.)

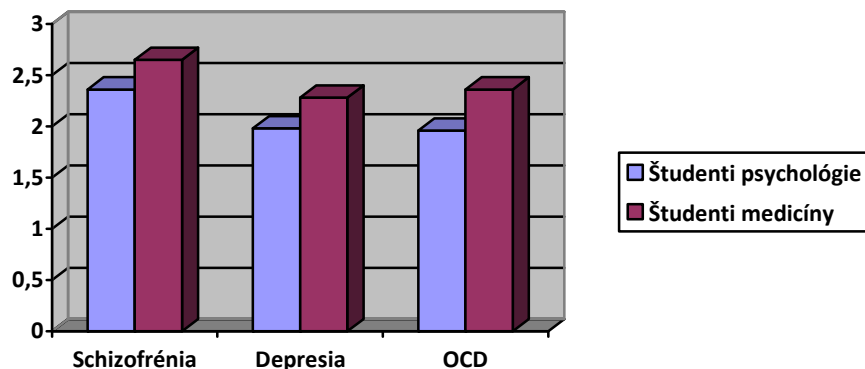
Dotazník zisťoval familiaritu respondentov s ľuďmi s psychiatrickou diagnózou položkami, ktoré boli vytvorené na základe The Level of Contact Report, ktorý bol taktiež použitý Corriganom et al., a ktorý obsahuje pôvodne 12 situácií, ktoré variujú v blízkosti, v ktorej človek mal možnosť byť s jedincom trpiacim niektorou psychiatrickou poruchou. (napr., „Nikdy som sa nestretol/a s osobou trpiacou schizofréniou.“). Štatistické spracovanie údajov bolo uskutočnené pomocou SPSS. Položky, ktoré boli formulované na zisťovanie negatívneho postoja sme rekódovali.

Tabuľka: Reliabilita subškál dotazníkov

Druh dotazníka	Reliabilita subškály postojov	Reliabilita subškály sociálnej vzdialenosti
Schizofrénia	0.644	0.776
Depresia	0.683	0.693
OCD	0.719	0.873

Výsledky výskumu

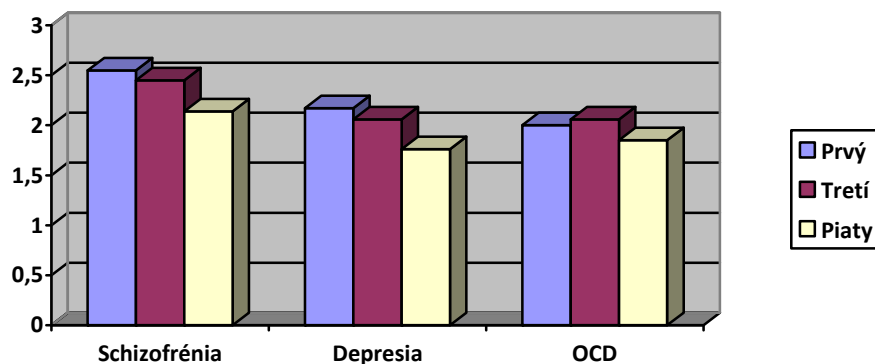
H1: Predpokladáme, že študenti psychológie majú pozitívnejšie postoje voči ľuďom s diagnózou schizofrénia, depresia a OCD, ako študenti medicíny.

Graf č. 1 znázorňuje hodnoty priemerov postojov študentov medicíny a psychológie k ľuďom s psychiatrickou diagnózou

Výsledok: Jednofaktorovou ANOVOU zistený signifikantný rozdiel na základe odboru. Študenti psychológie mali pozitívnejšie postoje k ľuďom s diagnózou schizofrénia, depresia a OCD ako študenti medicíny.

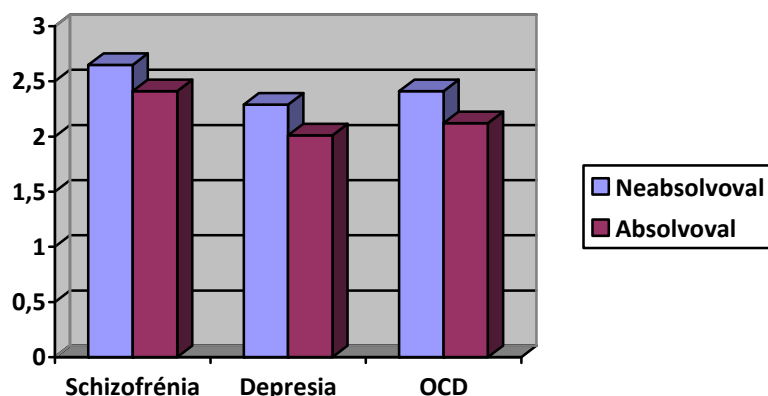
H2: Predpokladáme, že študenti 5.ročníka psychológie majú pozitívnejšie postoje k ľuďom s diagnózou schizofrénia, depresia a OCD než študenti 1. a 3.ročníka.

Graf č.2 priemerné hodnoty postojov študentov psychológie všetkých troch ročníkov k ľuďom s diagnózou schizofrénia, depresia a OCD

Výsledok: Jednofaktorovou ANOVOU zistený signifikantný rozdiel na základe ročníka. Študenti 5. ročníka psychológie mali pozitívnejšie postoje k ľuďom s diagnózou schizofrénia, depresia a OCD ako študenti 1. a 3. ročníka psychológie.

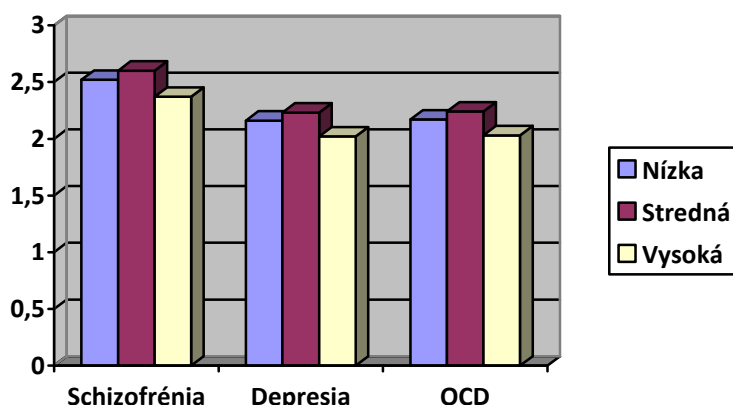
H3: Predpokladáme, že študenti, ktorí absolvovali jeden z klinických predmetov majú pozitívnejšie postoje k ľuďom s diagnózou schizofrénia, depresia a OCD než študenti, ktorí takýto predmet neabsolvovali.

Graf č.3 priemerné hodnoty postojov študentov oboch odborov k ľuďom s diagnózou schizofrénia, depresia a OCD podľa ne/absolvovania klinického predmetu

Výsledok: Jednofaktorovou ANOVOU zistený signifikantný rozdiel na základe ročníka. Študenti, ktorí absolvovali jeden z klinických predmetov majú pozitívnejšie postoje k ľuďom s diagnózou schizofrénia, depresia a OCD než študenti, ktorí takýto predmet neabsolvovali.

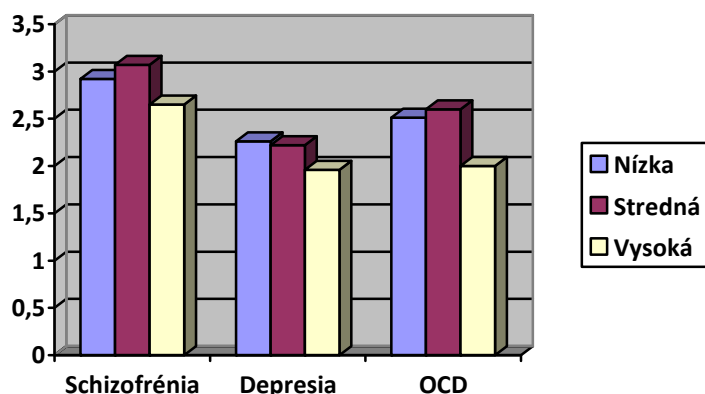
H4: Očakávame, že študenti, ktorí sú vysoko familiárny s osobami s diagnózou schizofrénia, depresia a OCD majú pozitívnejšie postoje voči týmto osobám, než študenti, ktorí mali familiaritu k daným duševným poruchám nízku alebo strednú.

Graf č.4 priemerné hodnoty postojov študentov oboch odborov k ľuďom s diagnózou schizofrénia, depresia a OCD podľa familiarity s danými diagnózami

Výsledok: Študenti vysoko familiárni k ľuďom s diagnózou schizofrénia, depresia a OCD mali pozitívnejšie postoje k ľuďom s diagnózou schizofrénia, depresia a OCD než študenti s nižšou úrovňou familiarity.

H5: Predpokladáme, že študenti, ktorí v oblasti familiarity s jednotlivými diagnózami (schizofrénia, depresia, OCD) skórovali vysoko, sú prístupnejší ku sociálnej interakcii s osobami s psychiatrickými poruchami, než študenti, ktorí mali familiaritu nízku alebo strednú.

Graf č. 5 priemerné hodnoty v subškále sociálnej vzdialenosti u študentov k ľuďom s psychiatrickými diagnózami získané na základe familiarity

Výsledok: Študenti, ktorí v oblasti familiarity s jednotlivými diagnózami (schizofrénia, depresia, OCD) skórovali vysoko, sú prístupnejší ku sociálnej interakcii s osobami s psychiatrickými diagnózami, než študenti, ktorí majú familiaritu nízku alebo strednú.

Interpretácia výsledkov a záver

Hypotéza H1 predpokladala, že študenti psychológie budú mať pozitívnejšie postoje k nositeľom psychiatrickým diagnóz, než študenti medicíny. Podľa našich očakávaní sa táto hypotéza potvrdila, bol zistený významný rozdiel v postojoch medzi študentmi oboch odborov. Študenti medicíny mali priemerné postoje v oblasti pozitívnych postojov, ale študenti psychológie skórovali v priemere nižšie, čiže vyjadrovali pozitívnejšie postoje ku osobám trpiacim schizofréniou, depresiou a OCD. Interpretovať toto zistenie je možné tým, že budúci psychológovia sú počas štúdia viac trenovaní k porozumeniu a empatii ako lekári. Biomedicínske chápanie (prezentované počas štúdia medicíny) vzniku psychických ťažkostí môže podľa niektorých autorov (pozri Klienke, 1994 a Dietrich et al.) viesť k predstave, že psychické poruchy majú biologický základ, čo implikuje nižšiu mieru zodpovednosti chorého za svoj stav (správanie spájané s nepredvídateľnosťou), a teda byť základom pre negatívnejšie postoje. Podobné zistenia uvádzajú konkrétne v prípade diagnózy schizofrénia Angermeyer a Matschinger (2005).

Hypotéza H2 postulovala rozdiel v postojoch študentov jednotlivých ročníkov psychológie k osobám s psychiatrickými diagnózami. Predpokladom bolo, že študenti 5.ročníka psychológie majú pozitívnejšie postoje k ľuďom s diagnózou schizofrénia, depresia a OCD, ako ich mladší spolužiaci v 1. a 3.ročníku. Na základe údajov zistených porovnaním priemerov získaných subškálou postojov k ľuďom trpiacim vybranými diagnózami môžeme povedať, že sa hypotéza potvrdila. Študenti 5.ročníka psychológie mali významne pozitívnejšie postoje k osobám so schizofréniou, depresiou a OCD ako študenti psychológie v nižších ročníkoch. Potvrdili sme výskum Corrigan et al. (2001) ktorý uvádza, že informácie o psychiatrických diagnózach sú predpokladom neudržiavania negatívnych postojov. Interpretovať uvedené zistenia môžeme zároveň tým, že študenti končiacich ročníkov absolvovali prax, kde väčšina z nich mala možnosť stretnúť sa s jedincami, ktorí mali psychiatrickú diagnózu. Corrigan et al. už v spomínanom výskume poukázali na fakt, že ak sa človek stretol s osobou s danou poruchou, znižuje to pravdepodobnosť predsudkov voči tejto poruche. Zistenia sú

v súlade so zistením výskumu (pozri Javed et al., 2006), ktorý uvádza, že mladší študenti udržiavajú menej pozitívnych postojov ku schizofrénii, ako starší, pretože podľa autorov predpokladajú ich vlastné zavinenie na vzniku poruchy.

Hypotéza H3 predpokladala rozdiely v postojoch študentov k ľuďom s psychiatrickými diagnózami v závislosti od ne/absolvovania predmetu psychiatria alebo klinická psychológia. V prípade tejto hypotézy sme študentov nerozdeľovali na základe ich odboru, ale na základe absolvovania jedného z predmetov. Pri tejto hypotéze sme vychádzali z už spomínaného výskumu Corrigan et al., ktorý vyslovil predpoklad, že čím viac človek vie o psychiatrických diagnózach, tým menej je náchylný robiť úsudky vedúce k negatívnym postojom a predsudkom. Keďže predmety psychiatria a klinická psychológia sa zaoberajú vysvetľovaním predpokladaných príčin, prejavov a dôsledkov jednotlivých porúch, študenti majú možnosť získať dôležité informácie o poruchách, na základe ktorých si môžu vytvárať nové a pretvárať nepotvrdené presvedčenia o psychiatrických diagnózach. Overením tejto hypotézy H3 sme zistili, že študenti, ktorí jeden z predmetov absolvovali mali štatisticky významne pozitívnejšie postoje k ľuďom trpiacim schizofréniou, depresiou a OCD, ako študenti, ktorí tento predmet ešte neabsolvovali.

V **hypotéze H4** sme predpokladali, že študenti, ktorí sú v bližšom vzťahu alebo sociálnom kontakte (familiarita) s osobami, ktoré majú diagnostikovanú schizofréniiu, depresiou, OCD majú pozitívnejšie postoje k ľuďom s danou psychiatrickou poruchou, ako študenti, ktorí majú úroveň familiarity nízku alebo strednú. Predpoklad bol formulovaný na základe výskumov Corrigan et al. a Chunga et al., ktorí zistili, že predchádzajúca skúsenosť s osobami trpiacimi psychickou poruchou znižuje predsudky voči týmto ľuďom. Zistili sme, že študenti, ktorí mali vysokú familiaritu s osobami so schizofréniiou, depresiou, OCD vykazovali podľa predpokladov najpozitívnejšie postoje.

Posledná **hypotéza H5** predpokladala vzťah familiarity s osobami trpiacimi psychiatrickými diagnózami a ochoty k sociálnej interakcii s týmito osobami. Predpokladali sme, že študenti patriaci do skupiny s vysokou familiaritou s osobami trpiacimi schizofréniiou, depresiou a OCD budú ochotnejšie pristupovať k sociálnej interakcii s osobami trpiacimi touto poruchou, než študenti, ktorí patria do skupín s nižšou familiaritou. Predpokladom H5 hypotézy bol výskum Corrigan et al., ktorý poukázal na to, že familiárnosť je inverzne spojená so sociálnou vzdialenosťou. Osoby, ktoré prišli mali možnosť vlastnej skúsenosti s ľuďmi trpiacimi psychiatrickou poruchou, boli ochotnejší vstupovať do sociálnej interakcie s týmito ľuďmi. Zistili sme, že študenti, ktorí mali blízku skúsenosť s osobami trpiacimi schizofréniiou, depresiou a OCD sú ochotnejší vstupovať do interakcie s týmito osobami viac, než študenti, ktorí mali iba miernu skúsenosť s danými osobami. Toto zistenie významne podporuje dôležitosť integrácie ľudí s psychiatrickou diagnózou. Sumárne konštatujeme, že výskum splnil naše očakávania.

Obmedzenia tohto výskumu vyplývajú zo spôsobu výberu do vzorky (príležitostný výber) a pravdepodobne z nízkeho počtu študentov po rozdelení do skupín na základe familiarity. Ďalším obmedzením je nižšia reliabilita dotazníka v suškálach postojov, konkrétne pri dotazníkoch vytvorených na diagnózu schizofréniiu a depresia. Vzhľadom na to, že výskum explicitne meral postoje je možné, že respondenti mali tendenciu dávať sociálne žiaduce odpovede a tým mohla byť ohrozená validita výskumu.

Literatúra

- ANGERMEYER, M. C., MATSCHINGER, H., 2005, Causal beliefs and attitudes to people with schizophrenia: Trend analysis based on data from two population surveys in Germany (pp. 331-334), *British Journal of Psychiatry*. vol. 186, no. 4.
- CHUNG, K. F., CHEN, E. Y. H. , LIU, C. S. M., 2001, University student's attitudes towards mental patients and psychiatric treatments (pp. 63-72), *International Journal of Social Psychiatry*. vol. 47, no. 2.
- CORRIGAN, P. W. , PENN, D. L., GREEN, A., LUNDIN, R., KUBIAK, M. A., 2001, Familiarity with and social distance from people who have serious mental illness (pp. 953 – 958), *Psychiatric service*. vol. 52, no.7.
- CORRIGAN, P. W., PENN, D. L., BACKS EDWARD'S, A., GREEN, A., LICKY DVWAN, S., 2001, Prejudice, social distance, and familiarity with mental illness (pp. 219 – 225), *Schizophrenia Bulletin*. vol.27, no.2.
- DIETRICH, S., MATSCHINGER, H., ANGERMEYER, M. C.,2005, The relationship between biogenetic causal explanations and social distance toward people with mental disorders: Results from population survey in Germany (pp. 166 – 174), *International Journal of Social Psychiatry*. vol. 52, no. 2.
- JAVED, Z. et al., 2006, Attitude of the university students and teachers towards mentally ill in Lahore, Pakistan (pp. 55-58), *Journal of Ayub Medical College Abbottabat*. vol. 18, no. 3.
- KLEINKE, C. L., 1994, Common principles of psychotherapy. Belmont CA, Wadsworth.

Abstract

The objective of this study was to become familiar with evaluation of people with mental illness by students of psychology and students of medicine. The aim of research was to compare attitudes and social distance of students from people with schizophrenia, depression and obsessive-compulsive disorder. Research have compared students on a base of the field of study, the year of study, completing the subject psychiatry or clinical psychology and on the base of familiarity with people with mental illness. Attitudes and social distance were ascertaining by three questionnaires which were created by authors. These questionnaires were specialized for three mental illnesses. In research were two-hundred and four participants. On the base of acquired data part of our hypotheses were confirmed: students of psychology had more positive attitudes towards people with schizophrenia, depression and OCD; students in 5.grade of psychology had more positive attitudes towards people with schizophrenia and depression than students in 1. and 3.grade of psychology; students that completed subject psychiatry or clinical psychology had more positive attitudes towards people with schizophrenia, depression and OCD; students with high familiarity with depression and OCD were more open to interact with people with these mental illnesses.

Key words

attitude, mental illness, social distance, familiarity

ZÁTĚŽOVÉ SITUACE, JEJICH VNÍMÁNÍ A ZVLÁDÁNÍ U ŽÁKŮ ZÁKLADNÍ ŠKOLY¹

Katarína Millová*, Pavel Tůma*, Mojmír Tyrlík*, Čeněk Šašinka*, Markéta Jankovská**
*Psychologický ústav FF MU, **Katedra psychologie FSS MU

Zvládáním stresu z psychologického hlediska se od 60. let 20. století zabývalo poměrně velké množství výzkumníků. Mezi nejvýznamnější modely copingu patří model R. S. Lazaruse (1993), který ovlivnil další směřování výzkumu v této oblasti. Jeho modelem se nechal inspirovat D. L. Tobin s kolegy a v 80. letech 20. století vytvořili hierarchický model copingových strategií (Tobin, Holroyd, Reynolds, 1984; Tobin et al., 1989).

V 60. letech přinesli Holmes a Rahe (Rahe et al., 1964) jednu z prvních klasifikací zátěžových situací. Později Lazarus a Launier (1978) rozlišili situace podle toho, jak je člověk vnímá. Jde o ztrátu/poškození, hrozbu nebo výzvu. Konkrétnější typy zátěžových situací uvádí u vysokoškolských studentů Millová, Blatný a Kohoutek (2008): problémy související se školou, partnerské, zdravotní, rodinné a pracovní problémy, krádež (ztráta) dokladů a problémy s policií. Popisují i genderové rozdíly: ženy častěji uváděly partnerské a zdravotní problémy, muži se častěji setkávali s pracovními problémy a problémy s policií.

Výsledky výzkumů zabývajících se generovými rozdíly ve využití copingových strategií jsou nejednoznačné. Některé z nich uvádí pouze vyšší výskyt strategií orientovaných na problém u mužů (např. Folkman, Lazarus, 1980) nebo častější využití strategií orientovaných na emoce u žen (Pritchard, Wilson, 2005). Jiní autoři uvádí rozdíly v obou typech copingových strategií (Arthur, Hiebert, 1994). Výběr copingové strategie je ovlivněn i hodnocením zátěžové situace, které se může u mužů a žen lišit (Arthur, Hiebert, 1994; Millová, Blatný, Kohoutek, 2008). Výběr strategií zvládání stresu je ovlivněn i věkem. V adolescenci se objevuje zvýšený výskyt neadaptivní strategie fantazijní únik (Blatný, Kohoutek, Janušová, 2002), který však není projevem patologie, ale souvisí například s denním sněním nebo představami „co kdyby...?“, které jsou charakteristické pro tohle vývojové období.

V návaznosti na předešlé výzkumy předpokládáme, že mezi chlapci a děvčaty jsou významné rozdíly v typech zátěžových situací. U dívek jsou častější situace týkající se problémů s blízkými lidmi (rodina, kamarádi, partneři). Zároveň je hodnocení zátěžové situace u dívek a chlapců odlišné. V souvislosti s vývojovým obdobím, ve kterém se nachází naši respondenti, očekáváme častější využití fantazijního úniku. U dívek předpokládáme častější využití strategií orientovaných na emoce, u chlapců častější strategie orientované na problém. Posledním z našich předpokladů je, že hodnocení situace ovlivňuje výběr copingové strategie. A to tak, že ovlivnitelnost a řešitelnost situace je spojena se strategiemi orientovanými na problém, zatímco pocit neovlivnitelnosti a neřešitelnosti situace vyvolává výběr strategií orientovaných na emoce.

¹ Výzkumná studie byla podpořena grantem Masarykovy Univerzity MUNI/A/0950/2009.

Metoda

Výzkumný soubor:

Výzkumný soubor tvořilo 206 žáků 8. a 9. tříd ZŠ (103 chlapců a 103 děvčat). Věkové rozmezí bylo 13 – 15 let (průměrný věk byl 14,23 let). Každý respondent ze souboru měl podepsaný informovaný souhlas od rodičů a zúčastnil se výzkumu dobrovolně a anonymně.

Metody:

Zátěžovou situaci, její hodnocení a copingové strategie jsme zjišťovali pomocí **Inventáře copingových strategií** (CSI – Coping Strategies Inventory; Tobin et al., 1984, 1989). Inventář je hierarchický, s faktory příklonu a odklonu na nejvyšší, terciární úrovni. Na sekundární úrovni se tyto faktory dělí na čtyři, podle orientace na problém a na emoce. Na primární úrovni je nakonec osm faktorů: řešení problému a kognitivní restrukturační (příklonové strategie zaměřené na problém), vyjádření emocí a sociální opora (příklonové strategie zaměřené na emoce), vyhýbání se problému a fantazijní únik (odklonové strategie zaměřené na problém) a sociální izolace a sebeobviňování (odklonové strategie zaměřené na emoce). Inventář pozůstává z popisu konkrétní zátěžové situace, kterou probandi zažili ve svém životě. Následně je situace hodnocena na 5 – bodové škále v dimenzích: řešitelná – neřešitelná; ovlivnitelná – neovlivnitelná; závažná – nezávažná; zaviněná Tebou - nezaviněná Tebou; známá – neznámá.

Původní verze inventáře obsahuje 72 výroků, takže každý typ copingové strategie je sycen 9 položkami. Protože byl inventář součástí větší baterie testů, z časových důvodů jsme test zkrátali. Pomocí faktorové analýzy jsme vždy vybrali 4 položky pro každý typ (spolu tedy 32 položek), které nejlépe sytily konkrétní typ copingové strategie.

Metody analýzy:

Kategorie zátěžových situací jsme vytvořili pomocí obsahové analýzy. Deskriptivní analýzu jsme použili při zjišťování hodnocení situace a četnosti využití copingových strategií. Vztahy mezi hodnocením situace a výběrem copingové strategie jsme zkoumali pomocí korelační analýzy. Testy meziskupinového vlivu jsme využili u zkoumání genderových rozdílů v typech zátěžových situací, jejich hodnocení a využití copingových strategií. Získané data byly zpracovány pomocí statistického programu SPSS.

Výsledky

1. Analýza zátěžových situací:

Pomocí obsahové analýzy jsme popsání zátěžové situace rozdělili do jednotlivých kategorií. Protože použitá metoda vychází ze situačně zaměřeného přístupu ke copingu, analýza zátěžové situace tvoří podstatnou část zkoumání procesu zvládnutí. Ze 191 situací jsme získali 8 kategorií zátěžových situací, 15 žáků vrátilo inventář bez vyplněné situace (tab. 1).

Tabulka 4: Typy zátěžových situací (N = 206; M = 103; Ž = 103)

situace	celý soubor	%	muži	%	ženy	%
rodinné konflikty	40	19	21	20	19	18
smrt	35	17	13	12	22	21
školní problémy	34	17	21	20	13	13
konflikty s jinými lidmi	24	12	6	6	18	17
zdravotní problémy	21	10	12	12	9	9
problémy s policií	10	5	7	7	3	3

partnerské problémy	9	4	3	3	6	6
jiné	18	9	10	10	8	8
nevyplnili	15	7	10	10	5	5
spolu	206	100	103	100	103	100

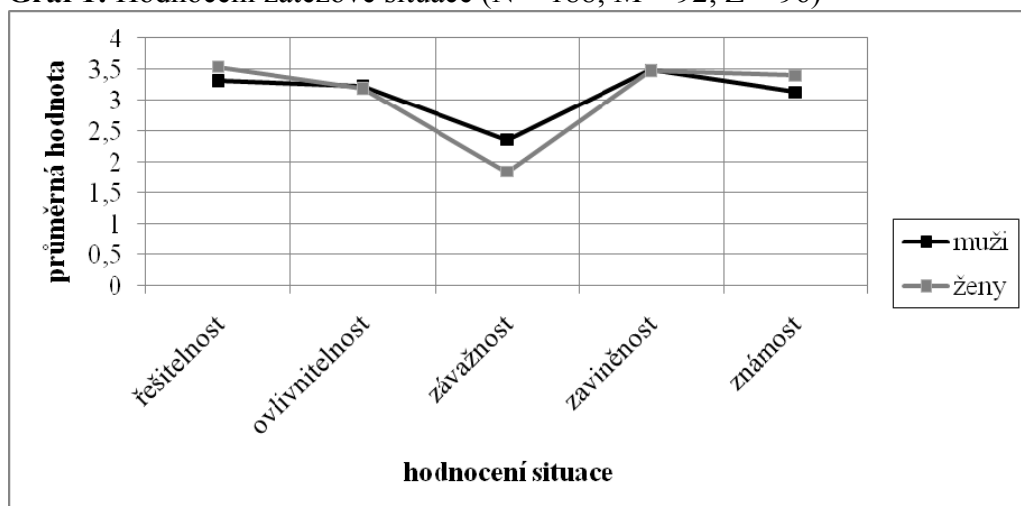
Nejčastější zátěžovou situací, kterou žáci popisovali, byly rodinné konflikty. Do této skupiny jsme zařadili hádky mezi rodiči, rozvod rodičů, hádky žáka s rodiči, sourozencem atd. Tato skupina tvořila téměř pětinu problémů. Dalšími výrazně zastoupenými skupinami problémů byly školní problémy (reparáty, obavy ze zkoušení nebo písemek, špatné vysvědčení atd.) a smrt (příbuzného, kamaráda, ale i domácího mazlíčka). Do skupiny konfliktů s jinými lidmi patřily hádky s kamarády nebo konflikty s učiteli. Ani jedna situace se netýkala konfliktu s úplně cizím člověkem. Zdravotní problémy se týkaly zejména vlastní nemoci/úrazu nebo nemoci/úrazu blízkého člověka. Mezi méně početné typy zátěžových situací patřily problémy s policií (jako pachatel, ale i poškozený), partnerské problémy a skupina nezařaditelných zátěžových situací (např. vyhoření chaty nebo ztracení se na neznámém místě).

Pomocí testu mezisubjektového vlivu jsme zjišťovali i genderové rozdíly v zátěžových situacích. Žádné statisticky významné rozdíly se však neobjevily.

2. Hodnocení zátěžové situace:

Hodnocení zátěžové situace významně ovlivňuje následný výběr strategií zvládnutí. Podle profilu na grafu 1 byly situace vnímány jako spíše neřešitelné, nezaviněné a závažné. V dimenzích ovlivnitelnosti a známosti dosahovalo hodnocení spíše středních hodnot na škále 1 – 5. Na zjištění rozdílů v hodnocení situace mezi chlapci a děvčaty jsme využili testy meziskupinového vlivu. Pomocí nich jsme odhalili jediný statisticky významný rozdíl: děvčata hodnotily situace jako závažnější než chlapci ($F = 8,281$; $Sig. = 0,004$).

Graf 1: Hodnocení zátěžové situace (N = 188; M = 92; Ž = 96)

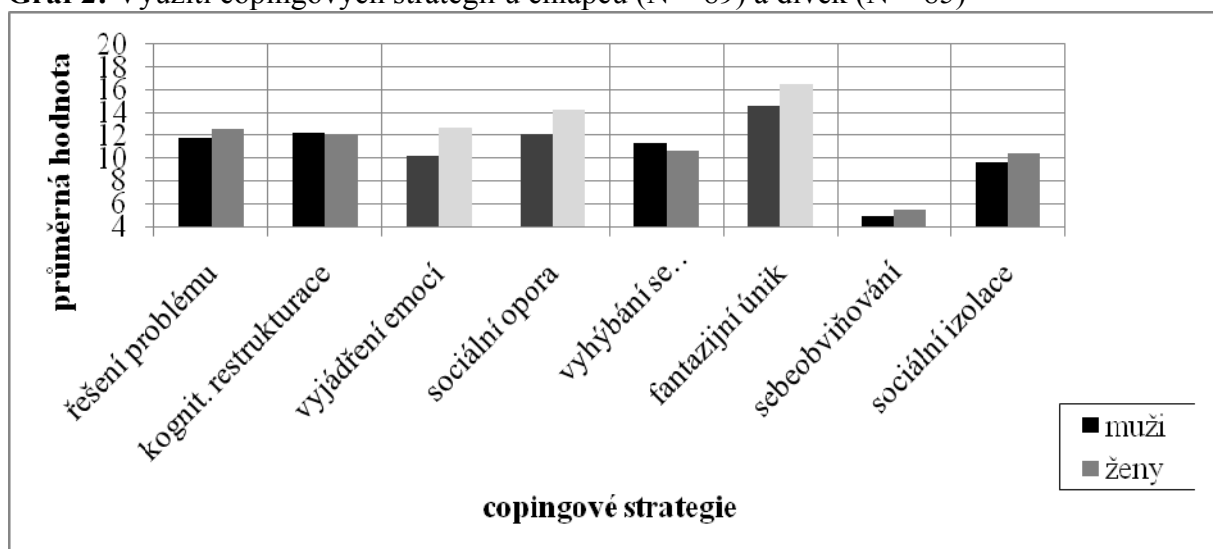

Dále jsme zjišťovali, jak hodnotí respondenti jednotlivé typy situací. Pomocí deskriptivní analýzy jsme zjistili, že nejvíce stresující byly zejména dva typy situací. První byla smrt blízké osoby, která byla nejčastěji označována jako neřešitelná (průměrná hodnota 1,24), neovlivnitelná (průměrná hodnota 1,28), závažná (průměrná hodnota 1,70) a neznámá (průměrná hodnota 1,37). Druhým typem situace byly partnerské problémy, které respondenti velmi často označovali jako neřešitelné (průměrná hodnota 1,25), nezpůsobené vlastní vinou (průměrná hodnota 2,62) a neznámé (průměrná hodnota 1,37).

3. Využití copingových strategií:

Pomocí deskriptivní statistiky jsme zjišťovali, kterou copingovou strategií používají respondenti nejčastěji a kterou nejméně často. Zaměřili jsme se i na odhalení genderových rozdílů v souboru (graf 2). Nejčastěji využívaná strategie byla fantazijní únik (průměrná hodnota $M = 14,60$; $\bar{Z} = 16,44$), nejméně častá byla strategie sebeobviňování (průměrná hodnota $M = 4,93$; $\bar{Z} = 5,47$).

Graf 2: Využití copingových strategií u chlapců (N = 89) a dívek (N = 85)

Statisticky významné rozdíly mezi chlapci a děvčaty se objevily u tří copingových strategií. Dívky si významně častěji vybíraly strategie vyjádření emocí ($F = 20,055$; $\text{Sig.} = 0,000$), sociální oporu ($F = 16,170$; $\text{Sig.} = 0,000$) a fantazijní únik ($F = 14,662$; $\text{Sig.} = 0,000$).

4. Vztah mezi hodnocením situace a výběrem copingových strategií:

Pomocí korelační analýzy jsme zjišťovali vztah mezi vnímáním zátěžové situace a následným výběrem copingové strategie (tab. 2).

Tabulka 2: Korelace mezi hodnocením situace a výběrem copingové strategie (N = 174; M = 89; $\bar{Z} = 85$)

	řešitelnost	ovlivnitelnost	závažnost	zaviněnost	známost
řešení problému	-0,035	0,078	0,036	0,153*	-0,068
kognit. restrukturační	0,185*	0,148*	-0,053	0,84	-0,023
vyjádření emocí	-0,280**	-0,159*	0,269**	-0,013	-0,058
sociální opora	-0,106	-0,56	0,134	-0,020	-0,089
vyhýbání se problému	0,033	-0,061	0,000	-0,088	0,093
fantazijní únik	-0,052	0,118	0,228**	0,081	-0,100
sebeobviňování	-0,094	0,073	0,102	0,127	0,027
sociální izolace	-0,121	-0,033	0,163*	0,051	0,064

* korelace jsou signifikantní na úrovni 0,05

** korelace jsou signifikantní na úrovni 0,01

Čím více byla situace vnímána jako neřešitelná a neovlivnitelná, tím méně žáci využívali kognitivní restrukturační, ale o to více využívali strategii vyjádření emocí. Čím byla stresová situace závažnější, tím byla větší tendence vyjádřit své emoce, ale zároveň se izolovat od svého okolí a unikat do fantazie. Poslední významný vztah jsme objevili u pocitu vlastního zavinění, které vedlo u žáků ke zvýšené tendenci řešit problém.

Diskuse

Cílem našeho výzkumu byla analýza zátěžových situací, jejich vnímání a zvládnutí u žáků 8. a 9. tříd základních škol. Na některé aspekty zkoumané problematiky jsme se zaměřili i z hlediska genderových rozdílů. Většina našich předpokladů se splnila. Neobjevili jsme žádné genderové rozdíly v zátěžových situacích a v častějším využití copingových strategií orientovaných na problém u chlapců.

Při analýze zátěžových situací jsme vycházeli z několika studií, které se touto problematikou zabývají (např. Arthur, Hiebert, 1994; Millová, Blatný, Kohoutek, 2008). Na základě jejich závěrů jsme předpokládali, že se objeví rozdíly v zátěžových situacích u chlapců a dívek. Statistická analýza však nic podobného neprokázala. Odlišné výsledky však mohly být způsobeny i věkem našich respondentů, který byl mnohem nižší než v těchto studiích (ty vycházely z dat dospělých lidí a vysokoškolských studentů). Je pravděpodobné, že genderové rozdíly v tom, jakou situaci hodnotíme jako zátěžovou, se objevují až v pozdějším věku. Zajímavé by bylo proto zjistit, v jakém věkovém období jedince se tyto rozdíly začínají objevovat.

Při zkoumání rozdílného vnímání zátěžové situace se nám náš předpoklad o genderových rozdílech splnil. Dívky vnímají situace jako závažnější, i když potkávají stejné typy stresových situací. Tento rozdíl však může být ovlivněn i odlišným způsobem výchovy chlapců a děvčat v rodině i ve škole.

Dále jsme se zaměřili na copingové strategie, jejich využití a případně genderové rozdíly. Naše očekávání týkající se vlivu věku na zvýšený výběr odklonové strategie fantazijního úniku se zcela naplnilo. Naše výsledky tak potvrzují závěry předešlých studií (např. Blatný, Kohoutek, Janušová, 2002). Co se týče genderových rozdílů ve využití copingových strategií, potvrdily se pouze částečně: dívky skutečně častěji využívaly strategie orientované na emoce (vyjádření emocí a sociální opora). U chlapců se žádná tendence k častějšímu využití strategií orientovaných na problém neobjevila.

Nakonec jsme zkoumali vztah mezi hodnocením zátěžové situace a následným výběrem copingové strategie, kde se náš předpoklad potvrdil. Pokud respondenti hodnotili situaci tak, že ji mohou nějakým konstruktivním způsobem vyřešit (řešitelná a ovlivnitelná), vybírali spíše strategie zaměřené na problém. Pokud situaci vnímali jako bezvýhodnou (neřešitelnou a neovlivnitelnou), měli tendenci volit spíše strategie zaměřené na emoce.

Výsledky popsané v článku jsou pouze dílčími výsledky širšího výzkumu, který se zabývá mj. i zvládnutím stresu u adolescentů. Dále se budeme věnovat adolescentům na druhé straně věkového spektra (tj. kolem 17/18 roku), u kterých budeme sledovat charakteristiky zvládnutí stresu. Tím získáme možnost srovnání dvou věkových skupin, což nám umožní lépe obsáhnout dynamiku procesu zvládnutí i případné změny mezi zvládnutím stresu u děvčat a chlapců.

Literatura

- ARTHUR, N., HIEBERT, B., 1994, Investigating gender influences on coping. Paper presented at the annual meetings of the American Education and Research Association, New Orleans. [electronic version]
- BLATNÝ, M., KOHOUTEK, T., JANUŠOVÁ P., 2002, Situačně kognitivní a osobnostní determinanty chování v zátěžové situaci. *Československá psychologie*, 46, 97-108.
- FOLKMAN, S., LAZARUS, R.S., 1980, An analysis of coping in middle-aged community sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 21, 219-239.
- LAZARUS, R.S., 1993, From psychological stress to the emotions: A history of changing outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44, 1-21.
- LAZARUS, R.S., LAUNIER, R., 1978, Stress – related transactions between person and environment. In: L.A. Pervin, M. Lewis (Eds.), *Perspectives in interactional psychology*. (pp. 287-327). New York: Plenum.
- MILLOVÁ, K., BLATNÝ, M., KOHOUTEK, T., 2008, Demanding life situations in university students: gender aspect. *Social Processes & Personality*, 1, 12-19.
- PRITCHARD, M.E., WILSON, G.S., 2005, Do coping styles change during the first semester of college? *The Journal of Social Psychology*, 146, 125-127.
- RAHE, R.H., MEYER, M., SMITH, M., KJAER, G., HOLMES, T.H., 1964, Social stress and illness onset. *Journal of Psychosomatic Research*, 8, 35-44.
- TOBIN, D.L., HOLROYD, K.A., REYNOLDS, V.C., 1984, Users manual for the Coping Strategies Inventory. Department of Psychology, Ohio University.
- TOBIN, D.L., HOLROYD, K.A., REYNOLDS, R.V., WIGAL, J.K., 1989, The hierarchical factor structure of the Coping Strategy Inventory. *Cognitive Therapy and Research*, 13, 343-361.

Abstrakt

Cílem studie byla analýza zátěžových situací, jejich vnímání a zvládnutí u žáků základní školy. Výzkumný soubor tvořilo 206 žáků ve věku 13 – 15 let. Nejčastějšími situacemi byly rodinné konflikty, smrt blízkého člověka a problémy ve škole. Nejvíce zatěžující byly smrt blízkého člověka a partnerské problémy. Žáci nejčastěji využívali ke zvládnutí fantazijní únik, nejméně sebeobviňování. Korelační analýza ukázala významné vztahy mezi hodnocením situace a strategiemi řešení problému, kognitivní restrukturační, vyjádření emocí, sociální izolací a fantazijním únikem.

Klíčová slova

zátěžové situace, hodnocení, zvládnutí, adolescence

Abstract

The aim of research was analysis of demanding life situations, their appraisal and coping in primary school pupils. Sample consists of 206 pupils aged 13-15 years. The most common situations were family conflicts, death of close person and problems at school. The most demanding were death of close person and partner problems. Wishful thinking was most often used coping strategy; problem avoidance was least frequent. Correlation analysis showed relationship between appraisal and problem solving, cognitive restructuring, express emotions, social isolation and wishful thinking.

Keywords

demanding life situations, appraisal, coping, adolescence

PERFEKCIONIZMUS VO VZŤAHU K SUBJEKTÍVNEJ POHODE

Nábělková Eva, Filačová Michaela

Perfekcionizmus

Perfekcionizmus má výskumnú históriu najmä v klinickej sfére. V začiatkoch svojho skúmania bol vnímaný ako jednodimenzionálny konštrukt a dával sa do súvisu s rôznymi patologickými aspektmi osobnosti, resp. so psychickými poruchami. Jednodimenzionálny pohľad považuje teda perfekcionizmus za jednoznačne nezdravý, resp. neurotický.

A. Ellis (podľa: Winter, 2006) pokladá za jadro perfekcionistických cieľov iracionálne požiadavky. Prehnané úsilie byť perfektný za každú cenu, nevyhnutne vedie človeka k sebanenávisti a trápeniu. Ellis sa v rámci racionálno-emocionálnej terapie snažil pomôcť svojim klientom pochopiť, že napríklad presvedčenie typu: „za každú cenu musím spraviť veci dokonalo“, je sebazničujúce, ale presvedčenie ako napr. „rád by som niečo dobré vykonal a budem potešený, ak sa mi to podarí čo najčastejšie“, je racionálne a užitočné. Už Ellis teda poukázal na dôležitý rozdiel medzi priáním robiť veci čo najlepšie a perfekcionistickou nutnosťou byť dokonalým za každú cenu, pri ktorej si stanovuje človek nerealisticky vysoké ciele.

Jednodimenzionálne ponímanie perfekcionizmu bolo teda príliš úzke. Zmena v nahliadaní na perfekcionizmus nastala v roku 1990, keď dve nezávislé skupiny autorov – P. Hewitt, G. Flett a kol. (1991) a R. Frost a kol. (1992) – poukázali na to, že perfekcionizmus je multidimenzionálny konštrukt. Vytvorili nové škálové metodiky, ktoré umožnili zachytávať aj čiastkové aspekty perfekcionizmu.

R. Frost so svojím tímom (podľa: Stoeber, Otto, 2006) dáva perfekcionizmus do súvisu s extrémne vysokými cieľmi a zvýšenou sebakritikou svojho výkonu. Vnútorňý myšlienkový svet perfekcionista vymedzuje prostredníctvom nasledujúcich šiestich dimenzií:

- *osobné štandardy* (personalstandards): stanovovanie si vysokých cieľov a štandardov;
- *organizovanosť* (organization): organizovanosť, úhladnosť, poriadnosť;
- *záujem o chyby* (concern over mistakes): zaoberanie sa vlastnými chybami chápanými ako zlyhanie, ktoré sprevádzajú negatívne reakcie;
- *pochybnosti v konaní* (doubts about actions): pochybovanie o vlastnom výkone, váhavosť, presvedčenie, že veci nie sú dosť dobré;
- *očakávania rodičov* (parental expectations): vysoké štandardy pochádzajúce z detstva;
- *kritika rodičov* (parental criticism): zvnútornená rodičovská kritika a tresty za chyby.

Multidimenzionálny konštrukt perfekcionizmu konceptualizovaný Frostom a jeho spolupracovníkmi (Marten, Lahart, Rosenblate) sa premietol do nástroja, ktorý daní autori vytvorili. Ide o Frostovu multidimenzionálnu škálu perfekcionizmu (FMPS), zostrojenú v roku 1990. Škála obsahuje 35 položiek sýtiacich šesť subškál, ktoré zahŕňajú vyššie popísané dimenzie perfekcionizmu.

Súčasná štúdie experimentujú s rôznymi kombináciami subškál pôvodnej Frostovej škály za účelom zistiť funkčné a dysfunkčné zložky perfekcionizmu. Viacerí výskumníci sa snažili škálu upravovať, obmieňať jej položky alebo zlučovať dimenzie. Austrálski autori N. Khawaja a K. Armstrong (2005) vychádzali z predpokladu, že táto škála by mohla mať aj menej faktorov ako originálnych šesť. Prostredníctvom faktorovej analýzy identifikovali štyri faktory (spoločný faktor zahŕňajúci dimenzie *kritika rodičov* a *očakávania rodičov*, spoločný faktor zahŕňajúci dimenzie *záujem o chyby* a *pochybnosti v konaní* a dva faktory splývajúce s pôvodnými dimenziami *osobné štandardy* a *organizácia*). Uvedení autori zároveň

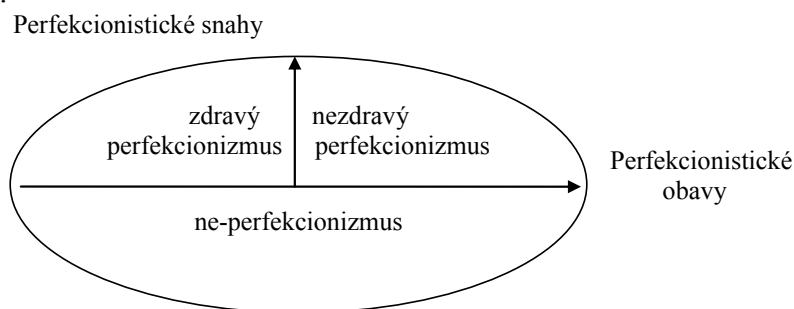
identifikovali dvojfaktorovú štruktúru škály, ktorá umožňuje rozlíšiť tzv. funkčný a dysfunkčný perfekcionizmus.

G. Fletta P. Hewitt(1991) chápu perfekcionizmus ako tendenciu dosahovať, resp. požadovať dokonalosť. Multidimenzionálny model týchto autorov je – na rozdiel od predchádzajúceho Frostovho modelu – zameraný na smerovanie perfekcionizmu a rozlišujú sa v rámci neho tri dimenzie, resp. typy perfekcionizmu (podľa: Winter, 2006):

- *Perfekcionizmus orientovaný na seba* (self-orientedperfekcionism) – u nositeľov tohto perfekcionizmu prevládajú požiadavky urobiť všetko dokonalo, sebakritičnosť a zameranosť na svoje chyby a nedostatky. Sú charakteristickí snahou o perfektnú organizáciu svojho života a sebadisciplínou. Napriek nespornéfunkčným stránkam tohto typu perfekcionizmu môžu aj tu prevládnúť práve „nezdravé“, neurotické prejavy, neistota a strach z odmietnutia,defenzívnosť, netrzeplivosť a prílišná súťaživosť.
- *Perfekcionizmus orientovaný na druhých*(otherorientedperfekcionism) – nositelia tohto typu perfekcionizmu nie sú až tak nároční na svoju osobnosť a svoj výkon, ale vyžadujú dokonalosť od druhých ľudí vo svojom okolí.
- *Sociálne predpísaný perfekcionizmus*(sociallyprescribedperfekcionism)– pre nositeľov tohto typu perfekcionizmu je typické presvedčenie, že druhí (rodičia, učitelia, resp. iní subjektívne významní ľudia) od nich očakávajú dokonalosť.Vnímané vysoké požiadavky zo strany sociálneho prostredia pokladajú zanevyhnutnú podmienku svojho prijatia druhými.

G. Flett a P. Hewitt (1991) taktiež vytvorili multidimenzionálnu škálu na meranie perfekcionizmu (Hewittova a Flettovamultidimenzionálna škála perfekcionizmu; HMPS), ktorá zahŕňa vyššie popísané dimenzie.

Autori J. Stoeber a K. Otto (2006) podrobili obemultidimenzionálne škály (Frostovu a Hewittovu) faktorovej analýze a objavili dva kľúčové faktory. Jeden z nich sýtil osobné štandardy, organizáciu, na seba orientovaný perfekcionizmus a perfekcionizmus orientovaný na druhých;druhý sýtil obavy z chýb, pochybnosti v konaní, rodičovské očakávania, rodičovskú kritiku a sociálne predpísaný perfekcionizmus. Prvý faktor označili spomínaní autori ako *faktor perfekcionistických snáh* a druhý ako *faktor perfekcionistických obáv*. Perfekcionizmus teda chápu ako konštrukt, ktorý zahŕňa tieto dve základné dimenzie (Obrázok 1).

Obrázok 1 Všeobecná štruktúra chápania dvoch foriem perfekcionizmu súvisiacich s rozlíšením dvoch základných dimenzií: perfekcionistické snahy a perfekcionistické obavy (Stoeber, Otto, 2006)

Práve toto dvojdimenzionálne chápanie perfekcionizmu umožňuje rozlíšiť tzv. zdravý a nezdravý perfekcionizmus. Výskumy poukazujú na to, že „zdravý“ perfekcionizmus predstavujú jedinci s vysokou úrovňou perfekcionistického úsilia a nízkou úrovňou perfekcionistických obáv. „Nezdravý“ perfekcionizmus reprezentujú jedinci s vysokou úrovňou perfekcionistických snáh a zároveň aj perfekcionistických obáv – sú to obavy zo všetkých činov, omylov, chýb, ktorých sa môžu dopustiť. Existuje ešte skupina ľudí, ktorých možno označiť ako neperfekcionistov – sú to jednotlivci, u ktorých je prítomná nízka úroveň

perfekcionistického úsilia. Perfekcionistické snahy, charakteristické vysokými osobnými štandardmi a výraznou prevahou perfekcionizmu orientovaného na seba, sú prevažne spájané s pozitívnymi charakterovými vlastnosťami, obzvlášť vtedy, ak výrazne presahujú mieru perfekcionistických obáv. Kým snahy pozitívne korelovali s pocitom zdravia a prospechu, obavy sa spájali s vyššou mierou depresivity (Stoeber, Otto, 2006). Nie všetky štúdie však spájajú „zdravý“ perfekcionizmus jedine s pozitívnym pôsobením. Sú štúdie, ktoré ho spájajú s oboma – pozitívnymi aj negatívnymi charakteristikami, dokonca pár štúdií spája aj „zdravý“ perfekcionizmus len s negatívnymi charakteristikami (Stoeber, Otto, tamtiež).

V našom výskume, ktorý ďalej predstavíme, sme stavali na tom, že perfekcionizmus možno považovať za relatívne stálu črtu osobnosti. Vychádzali sme z Frostovho multidimenzionálneho poňatia, pričom však predpokladáme aj opodstatnenosť rozlišovania tzv. funkčnej a dysfunkčnej formy perfekcionizmu.

Subjektívna pohoda

Existuje veľa vymedzení subjektívnej pohody, ktoré kladú dôraz buď na jej emocionálny alebo kognitívny aspekt. Dôraz na emócie kladie napríklad Beckerov štruktúrny model subjektívnej pohody (podľa: Džuka, 1997), ktorý zahŕňa štyri komponenty: aktuálnu psychickú pohodu (tvorenú pozitívnymi emóciami a náladami), habituálnu psychickú pohodu (reprezentovanú prevahou pozitívnych emócií a nálad nad negatívnymi), aktuálnu fyzickú pohodu (tvorenú aktuálnymi pozitívnymi telesnými pocitmi ako napr. vitalita, sviežosť, absencia telesných ťažkostí) a habituálnu fyzickú pohodu (charakterizovanú pretrvávajúcimi pozitívnymi pocitmi a absenciou fyzických ťažkostí).

Z tohto modelu vychádzali aj J. Džuka a C. Dalbertová (2002), ktorí vyvinuli slovenskú škálu na meranie emocionálnej subjektívnej pohody. Pri vytváraní škály najprv zozbierali najčastejšie deskriptory reprezentujúce diskkrétne emócie a telesné pocity. Následne – po realizácii štatistickej analýzy nástroja – zredukovali autori počet jednotlivých deskriptorov, pričom subškála pozitívneho rozpoloženia vo finálnej podobe obsahuje štyri itemy (telesná sviežosť, šťastie, radosť a pôžitok) a subškála negatívneho rozpoloženia obsahuje šesť itemov (strach, bolesť, smútok, hanba, pocity viny a hnev).

Výskumný problém

Za posledných dvadsať rokov sa v odbornej literatúre vedie diskusia o tom, či je perfekcionizmus len škodlivý a deštruktívny, alebo či sú niektoré jeho formy funkčné a konštruktívne. Niektorí odborníci tvrdia, že existuje normálny, „zdravý“ perfekcionizmus, ktorý reprezentuje snaha o dosahovanie vysokých štandardov a vynikajúcej úrovne, ktorý však treba odlišiť od neurotického, „nezdravého“ perfekcionizmu. Iní tvrdia, že dosiahnuť dokonalosť je nemožné, a preto aj snaha o ňu je patologická. V zahraničných štúdiách sa venuje perfekcionizmu oveľa väčší priestor ako na Slovensku či v Čechách. To nás viedlo k snahe nahliadnuť aspoň čiastkovo na perfekcionizmus vo zvolenej súvislosti so subjektívnou pohodou.

Cieľom nášho výskumu bolo zmapovať niektoré aspekty perfekcionizmu na vzorke vysokoškolských študentov. Zároveň sme chceli bližšie preskúmať konkrétne dimenzie perfekcionizmu diferencujúc študentov podľa pohlavia a podľa študijného odboru. Napokon sme chceli zistiť, či existujú súvislosti medzi dimenziami perfekcionizmu na jednej strane azložkami subjektívnej pohody na strane druhej. Vychádzajúc z cieľa výskumu sme sformulovali nasledujúce **výskumné otázky**:

VO1: V ktorej dimenzii perfekcionizmu skórujú vysokoškolskí študenti najvyššie?

VO2: Líšia sa v jednotlivých dimenziách perfekcionizmu muži od žien?

VO3: Líšia sa v jednotlivých dimenziách perfekcionizmu študenti telesnej výchovy a športu od študentov medicíny?

VO4: Ktoré dimenzie perfekcionizmu a v akom smere súvisia s pozitívnym a negatívnym emocionálnym rozpočením?

Metóda výskumu

Výskumnú vzorku tvorilo 80 vysokoškolských študentov (34 mužov a 46 žien), konkrétne 40 študentov medicíny na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a 40 študentov Fakulty telesnej výchovy a športu v Bratislave. Vek respondentov sa pohyboval od 22 – 25 rokov. Študenti boli vybraní kombináciou príležitostného a zámerného výberu. Výskumu sa zúčastnili dobrovoľne prostredníctvom vyplnenia anonymnej dotazníkovej zostavy, ktorá pozostávala z nasledujúcich metódik.

- Slovenský preklad *Frostovej multidimenzionálnej škály perfekcionizmu* (The Frost Multidimensional Perfectionism Scale, FMPS, 1990) v modifikácii N. Khawaju a K. Armstronga (2005).

Pôvodná Frostova škála sleduje šesť dimenzií perfekcionizmu (pozri vyššie), ktorú zredukovali austrálski výskumníci na základe faktorovej analýzy na štyri dimenzie (Khawaja, Armstrong, 2005). My sme pracovali s touto štvordimenzionálnou verziou škály, ktorá zahŕňala dimenzie: *osobné štandardy, záujem o chyby a pochybnosti v konaní, očakávania a kritika rodičov, organizácia*. Prostredníctvom škály sme tiež merali (rovnako ako Khawaja a Armstrong, tamtiež) dysfunkčný a funkčný perfekcionizmus, pričom dysfunkčný perfekcionizmus sýtia vybrané položky dimenzií záujem o chyby a pochybnosti v konaní, osobné štandardy; funkčný perfekcionizmus korešponduje s dimenziou organizácia. Respondenti svoje odpovede zaznamenávali na 5-stupňovej Likertovej stupnici.

- *Škála emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody* (SEHP), ktorej autorom je J. Džuka (2002).

Respondenti mali k dispozícii 10 položiek vyjadrujúcich emocionálny stav (pozri vyššie) a k nim 6-stupňovú škálu vyjadrujúcu frekvenciu výskytu týchto stavov, na základe čohobolo možné určiť skóre negatívneho a pozitívneho emocionálneho rozpočenia.

K spracovaniu výskumných dát sme použili štatistický program SPSS. Na základe testovania normality (Kolmogorov-Smirnovov test) sme žiadnu zo sledovaných premenných nemohli pokladať za normálne rozdelenú, preto sme pri ďalšej analýze používali neparametrické postupy (Mann-Whitneyho U-test, Spearmanov korelačný koeficient).

Výsledky výskumu

Ako prvotné oboznámenie so sledovanými premennými ponúkame výsledky štatistickej deskripcie za celý výskumný súbor (Tabuľka 1). Na základe týchto výsledkov odpovedáme aj na našu prvú výskumnú otázku.

Tabuľka 1 Deskriptívne parametre celého výskumného súboru VŠ (N = 80)

	CMDA	PEPC	ORG/ FUN.P.	PS	DYSF. PERF.	NEG. EMOC.	POZ. EMOC.
Priemer	32,8	21,5	22,1	22,3	27,5	17,3	16
Smer. odch.	7,9	6,4	4,6	3,7	6,2	4,1	3,4
Medián (Me)	32	21,5	22,5	22	27	17	16
% úrovne Me	49,2	47,8	75	62,9	49,1	47,2	66,7
Minimum	19	10	12	13	17	9	7
Maximum	57	44	30	31	47	30	23

CMDA – záujem o chyby a pochybnosti v konaní

PEPC – očakávania a kritika rodičov

ORG – organizovanosť

PS – osobné štandardy

% úrovne Me = (Me/celkové získateľné skóre)*100

DYSF.PERF. – dysfunkčný perfekcionizmus

FUNK.PERF. – funkčný perfekcionizmus

POZ.EMOC. – pozitívne emočné rozpoloženie

NEG.EMOC. – negatívne emočné rozpoloženie

VO1: V ktorej dimenzii perfekcionizmu skórujú vysokoškolskí študenti najvyššie?

Stredné hrubé skóre (medián), ktoré dosiahli naši probandi v dimenziách perfekcionizmu sme previedli na percentuálny podiel z celkového získateľného skóre v tej-ktorej dimenzii. Zistili sme, že najvyššie skórovali vysokoškolskí študenti v dimenzii organizovanosť (75%), za ňou nasledovala dimenzia osobných štandardov (62,9%), ďalej záujem o chyby a vážnosť v konaní (49,2%). Najmenej vysokoškolskí študenti skórovali v dimenzii očakávania a kritika rodičov (47,8%).

VO2: Líšia sa v jednotlivých dimenziách perfekcionizmu muži od žien?

V Tabuľke 2 uvádzame porovnanie mužov a žien v dimenziách perfekcionizmu. Jediný štatisticky významný rozdiel medzi pohlaviami sa preukázal v dimenzii osobné štandardy, ($p=0,013$), a to v prospech mužov.

Tabuľka 2 Rodové rozdiely v dimenziách perfekcionizmu

Premenná	Mediány	p-hodnota
CMDA	M 33,5	0,520
	Ž 32,9	
PEPC	M 22	0,191
	Ž 21	
ORG/FUNK.P	M 22,5	0,759
	Ž 21,9	
PS	M 23,5	0,013
	Ž 21,6	
DYSF.P	M 27	0,984
	Ž 27,8	

CMDA – záujem o chyby a pochybnosti v konaní

PEPC – očakávania a kritika rodičov

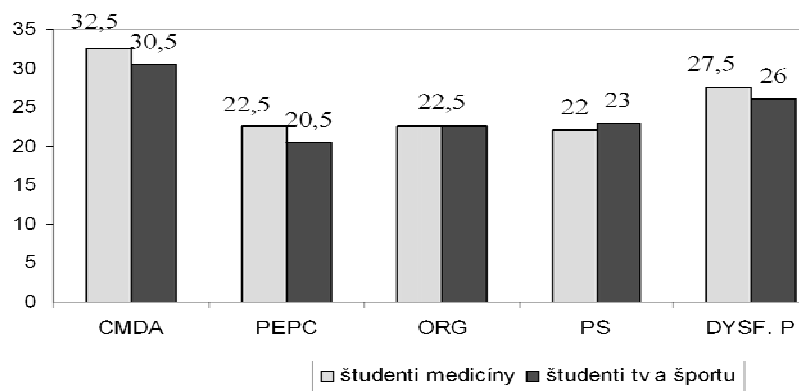
ORG – organizovanosť

PS – osobné štandardy

DYSF.P – dysfunkčný perfekcionizmus

FUNK.P – funkčný perfekcionizmus

VO3: Líšia sa v jednotlivých dimenziách perfekcionizmu študenti telesnej výchovy a športu od študentov medicíny?

CMDA – záujem o chyby a pochybnosti v konaní
 PEPC – očakávania a kritika rodičov
 ORG – organizovanosť/ funkčný perfekcionizmus
 DYSF.P – dysfunkčný perfekcionizmus
 PS – osobné štandardy

Obrázok 2 Porovnanie dimenzií perfekcionizmu medzi študentmi telesnej výchovy a športu a študentmi medicíny

Ako vidno z Obrázku 2, v medziskupinovom porovnaní športovcov s medikmi sa prejavujú určité rozdiely v dimenziách ako záujem o chyby a pochybnosti v konaní, očakávania a kritika rodičov a dysfunkčný typ perfekcionizmu smerom k vyšším hodnotám u študentov medicíny. Na základe výsledkov U-testu však tieto rozdiely nemožno pokladať za štatisticky významné.

VO4: Ktoré dimenzie perfekcionizmu a v akom smere súvisia s pozitívnym a negatívnym emocionálnym rozpoložením?

Ako indikátor miery tesnosti skúmaných vzťahov sme použili Spearmanov korelačný koeficient. Výsledky korelačnej analýzy prezentujeme v Tabuľke 3.

Tabuľka 3 Výsledky korelačnej analýzy pre dimenzie perfekcionizmu a emocionálnej subjektívnej pohody (N=80)

		CMDA	PEPC	ORG	PS	DYSF.P
NEG.EMOČNĚ ROZPOLOŽENIE	R	0,331	0,171	0,271	-0,026	0,271
	P	0,003	0,129	0,015	0,816	0,015
POZ.EMOČNĚ ROZPOLOŽENIE	R	-0,461	-0,073	-0,001	0,089	-0,432
	P	0,000	0,518	0,990	0,435	0,000

CMDA – záujem o chyby a pochybnosti v konaní
 PEPC – očakávania a kritika rodičov
 ORG – organizovanosť + funkčný perfekcionizmus
 DYSF.P – dysfunkčný perfekcionizmus
 PS – osobné štandardy

Identifikovali sme relatívne tesný negatívny vzťah medzi *pozitívnym emočným rozpoložením* na jednej strane a dimenziou *záujem o chyby a pochybnosti v konaní*, resp. *dysfunkčným perfekcionizmom* na strane druhej. Stredne tesný pozitívny vzťah sme zistili medzi *negatívnym rozpoložením* a dimenziou *záujem o chyby a pochybnosti v konaní*. Oba typy perfekcionizmu – *dysfunkčný* aj *funkčný (organizácia)* pozitívne korelovali s negatívnym emocionálnym rozpoložením (stredne tesné vzťahy významné na $\alpha=0,05$).

Pre zaujímavosť sme taktiež skúmali korelačné vzťahy medzi dimenziami perfekcionizmu a zložkami subjektívnej pohody vyčíslené zvlášť v skupine medikov a zvlášť v skupine športovcov. Medzi týmito skupinami sme v tesnosti korelačných vzťahov zistili isté rozdiely. Kým u skupiny študentov telesnej výchovy a športu sme zistili len jeden signifikantný relatívne tesný negatívny vzťah (záujem o chyby a pochybnosti v konaní – negatívne emočné rozpoloženie), v skupine študentov medicíny sme našli významných vzťahov viac. Porovnanie výsledkov korelačnej analýzy zvlášť u skupiny študentov medicíny a skupiny študentov telesnej výchovy a športu ponúkame v Tabuľke 4.

Tabuľka 4: Porovnanie korelačných vzťahov medzi dimenziami perfekcionizmu a zložkami emocionálnej pohody podľa študijného zamerania

korelačná analýza u študentov medicíny						
		CMDA	PEPC	ORG	PS	DYSF.P
NEG. EMOČNÉ ROZPOLOŽENIE	R	0,579	0,328	0,346	0,200	0,399
	P	0,000	0,039	0,029	0,216	0,011
POZ. EMOČNÉ ROZPOLOŽENIE	R	-0,482	-0,015	0,031	-0,050	-0,415
	P	0,002	0,924	0,852	0,758	0,008
korelačná analýza u študentov TV a športu						
		CMDA	PEPC	ORG	PS	DYSF.P
NEG. EMOČNÉ ROZPOLOŽENIE	R	0,042	-0,113	0,233	-0,183	0,046
	P	0,796	0,489	0,149	0,258	0,780
POZ. EMOČNÉ ROZPOLOŽENIE	R	-0,321	-0,009	0,047	0,235	-0,252
	P	0,043	0,954	0,771	0,144	0,116

Diskusia a závery

Život vysokoškolských študentov je dynamickým obdobím, ktoré v sebe zahŕňa množstvo úloh a požiadaviek. Výber a úspešné ukončenie vysokej školy môže byť vnímané ako posunutie sa k stanovenému cieľu (napr. k možnosti vykonávať zvolenú prácu). L. Pašková (2009) vo svojom výskume poukázala na dôležitosť výkonovej motivácie vo vzťahu k frekvencii prežívania pozitívnych a negatívnych emócií. Výsledky jej výskumu poukázali na to, že s nárastom výkonovej motivácie rastie aj častosť prežívania pozitívnych emócií. Podľa Paškovej (tamtiež) súvisí výkonová motivácia s duševnou pohodou a obidve tieto premenné tvoria základ pre podávanie výkonov a dosahovanie úspechu. Aj na základe týchto zistení sme teda predpokladali isté prepojenie medzi „zdravým“ perfekcionizmom a pozitívnym emočným rozpoložením.

Našu výskumnú vzorku tvorili vysokoškoláci dvoch rôznych odborov. Práve u týchto dvoch skupín sme do istej miery očakávali výskyt „zdravého“, funkčného perfekcionizmu. Predpokladali sme, že študenti – budúci lekári a takisto športovci patria k ľuďom, ktorý si stanovujú vysoké ciele a pri ich dosahovaní sa u nich vyskytujú pozitívne emócie. Zistili sme, že u študentov vo všeobecnosti prevládal funkčný perfekcionizmus, resp. dimenzie organizovanosť a osobné štandardy, nad dysfunkčným, ktorý sýti hlavne dimenzia záujem o chyby a pochybnosti v konaní. Rozdiely medzi študentmi týchto dvoch odborov v dimenziách perfekcionizmu neboli významné.

Perfekcionizmus sa vyskytoval približne v rovnakej miere u mužov aj u žien. Významný rozdiel bol len v dimenzii osobné štandardy, a to v prospech mužov. Môže to mať súvislosť so stále pretrvávajúcim rodovým stereotypom spoločensky zdôrazňovaného vysokého výkonu práve u mužov.

Čo sa týka vzťahu dimenzií perfekcionizmu k subjektívnej pohode, môžeme vo všeobecnosti konštatovať súhlasnú súvislosť dysfunkčného perfekcionizmu (resp. dimenzie záujem o chyby a pochybnosti v konaní) s negatívnym emočným rozpoložením a nesúhlasnú s pozitívnym rozpoložením. Na druhej strane, aj funkčný perfekcionizmus sa pozitívne vzťahoval k negatívnym emóciám. Môžeme to do istej miery vysvetliť tým, že aj „zdravý“ perfekcionizmus obsahuje v sebe prvky stresu. Stres je bežnou súčasťou života a dokonca istá dávka stresu je potrebná pre optimálne fungovanie, najmä čo sa týka výkonu. Negatívne emócie ako sú strach alebo hanba, či pocity viny môžu teda do istej miery pôsobiť na študentov ako hnací motor k tomu, aby dosiahli ciele.

V skupine študentov medicíny sme zistili viac významných vzťahov medzi dimenziami perfekcionizmu a subjektívnej pohody ako v skupine športovcov. U medikov v porovnaní so športovcami mierne prevládal (nie však štatisticky významne) dysfunkčný perfekcionizmus, ktorý sa prejavuje kladením si vysokých nereálnych cieľov. Podľa výskumníkov zaoberajúcich sa perfekcionizmom (Flett, Hewitt, 1991) je veľmi ťažké určiť, ktoré ciele sú nereálne vysoké a ktoré sú naopak reálne. Štúdium na lekárskej fakulte si vyžaduje nielen motiváciu a dobrý prospech. *Je to náročné štúdium, ktoré od študenta vyžaduje veľa, je preto pochopiteľné, že študenti medicíny si kladú vysoké ciele. A práve preto je obzvlášť ťažké určiť, či sú ich ciele reálne alebo nereálne.* Podľa našich výskumných zistení existuje u študentov medicíny súvislosť medzi dimenziami perfekcionizmu (záujem o chyby a váhavosť v konaní, očakávania a kritika rodičov, organizovanosť) a negatívnym emočným rozpoložením. S pozitívnym rozpoložením bol v nesúhlasnom vzťahu len dysfunkčný perfekcionizmus (v podstate korešpondujúci s dimenziou záujem o chyby a váhavosť v konaní). U študentov TV a športu bola v nesúhlasnom vzťahu s pozitívnym emocionálnym rozpoložením len dimenzia záujem o chyby a váhavosť v konaní, ďalšie signifikantné vzťahy sa nepreukázali.

Naším príspevkom sme chceli poukázať najmä na to, že existujú dva typy perfekcionizmu – „zdravý“ a neurotický, resp. funkčný a dysfunkčný. Pri realizovanom výskume sme do istej miery očakávali, že funkčný perfekcionizmus by mohol súvisieť s skôr s pozitívnym emočným prežívaním, tak ako dysfunkčný súvisí s negatívnym emočným prežívaním. Toto očakávanie sa nám však nenaplnilo, nakoľko oba typy – funkčný aj dysfunkčný perfekcionizmus – súviseli s negatívnym emočným rozpoložením. Problematiku však bez ďalších výskumov nemožno pokladať za uzavretú. Keďže sme v našom výskume dospeli k iným zisteniam ohľadne existujúcich súvislostí medzi týmito konštruktmi u medikov a k iným u športovcov, odporúčali by sme pre ďalšie skúmania vybrať väčšiu vzorku zahŕňajúcu aj iné študijné odbory.

Literatúra

- DŽUKA, J., 1997, Model aktuálnej a habituálnej subjektívnej pohody. *Československá psychologie*, 41, 385-398.
- DŽUKA, J., DALBERT, C., 2002, Vývoj a overenie validity škál emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SEHP). *Československá psychologie*, 46, 234-250.
- FLETT, G., HEWITT, P., 1991, TheMultidimensionalPerfectionismScale: Reliability, Validity and PsychometricProperties in PsychiatricSamples. *A JournalofConsulting and ClinicalPsychology*, 3, 464-468.
- FROST, R. et al., 1992, A comparisonoftwomeasuresofperfectionism. *Personality and IndividualDifferences*, 14, 119-126.
- KHAWAJA, N., ARMSTRONG, K., 2005, Factorstructure and psychometricpropertiesoftheFrostMultidimensionalPerfectionismScale: DevelopingshorterversionsusinganAustraliansample. *AustralianJournalofPsychology*, 57, 129-138.
- PAŠKOVÁ, L., 2009, Subjektívna pohoda vysokoškolských študentov. Banská Bystrica: Pdf UMB.
- STOEBER, J., OTTO, K., 2006, PositiveConceptionsofPerfectionism: Approaches, Evidence, Challenges. *Personality and SocialPsychologyReview*, 10, 295-319.
- WINTER, R., 2006, Perfekcionizmus – cesta do neba, či do pekla? Bratislava: Porta libri.

Abstrakt

V príspevku sú po teoretickom načrtnutí problematiky perfekcionizmu a subjektívnej pohody prezentované výsledky výskumu týchto fenoménov realizovaného na vzorke vysokoškolských študentov. Skúmané boli vzájomné vzťahy medzi dimenziami perfekcionizmu a emocionálnou zložkou subjektívnej pohody. Výskumnú vzorku tvorilo 40 študentov medicíny a 40 študentov telesnej výchovy a športu (46 žien a 34 mužov). Perfekcionizmus a jeho dimenzie boli zisťované Frostovou multidimenzionálnou škálou perfekcionizmu (1990) a emocionálna subjektívna pohoda bola meraná Škálou subjektívnej habituálnej emocionálnej pohody (Džuka, 2002). Výsledky poukazujú na existenciu pozitívnej súvislosti medzi niektorými aspektmi perfekcionizmu a negatívnym emocionálnym rozpoložením, najmä u študentov medicíny.

Kľúčové slová

Perfekcionizmus. Subjektívna pohoda. Vysokoškolskí študenti.

Abstract

Relationship between perfectionism and the subjective well-being

In the paper, there are – after short sketching the theoretical issue of perfectionism and subjective well-being – presented results of research carried out by these phenomena on a sample of university students. Relationships between dimensions of perfectionism and emotional component of subjective well-being were explored. The research sample consisted of 40 medical students and 40 students of physical education and sports (46 women and 34 men). Dimensions of perfectionism were measured through the Frost's multidimensional scale of perfectionism (1990) and subjective emotional well-being was measured through the Scale of habitual emotional subjective well-being (Džuka, 2002). Findings point, that there is positive relation between some aspects of perfectionism and negative emotional fettle, especially among students of medicine.

Keywords

Perfectionism. Well-being. University students.

ÚTOČNÉ, OBRANNÉ A SPECIFICKÉ MECHANISMY DOMÁCÍCH AGRESORŮ

Zdenka Paňáková

Úvod

Útočné a obranné mechanizmy domácích agresorů se navzájem prolínají. V Brně byly zhodnoceny nedostatky v pomoci obětem DN v Jihomoravském kraji, avšak pouze v obecné rovině. Publikace je zaměřena na informování veřejnosti o tom, jakým způsobem je zajišťována pomoc obětem DN, jaká jsou práva oběti a informace o tom, jak je může oběť prakticky uplatnit. Týká se zejména jednání oběti na policii, na Orgánu sociálně právní ochrany dětí, na přestupkové komisi, v intervenčním centru apod. (M. Čechová a spol.,2008).

Nejasnosti ve vymezení základního pojmu.

V České republice v zásadě platí co autor a co organizace, to odlišné způsoby vymezení podstaty domácího násilí (dále jen DN). Z toho plyne, že je nutné definici DN sjednotit, a to proto, aby mohly být případy jednotně evidovány, vyhodnocovány a mohly být stanoveny postupy, na základě kterých by bylo možné jednoznačně rozlišit, zda se jedná nebo nejedná o DN. Také sjednocená metodika posuzování DN by měla být dána k dispozici všem pomáhajícím institucím, včetně jednotlivých odborníků (psychologů, sociologů, poradců, právníků, sociálních pracovníků, soudních znalců, soudců apod.), kteří se ve své praxi setkávají nebo se mohou setkat s různými formami DN. Vymezením pojmu DN se zabývala OSN, která DN chápe jako „projev rodově podmíněného násilí, které má nebo by mohlo mít za následek tělesnou, sexuální nebo psychickou újmu nebo utrpení žen, včetně hrozby takovými činy, zstrašování a úmyslného omezování svobody, a to jak ve veřejném tak soukromém životě.“ V rámci Evropského společenství vymezila definici, t.j. podstatu DN Rada Evropy (1977, 1979, 2007) jako „násilné chování v rodině, které se týká jakéhokoliv činu nebo opomenutí, spáchaného v rámci rodiny některým z jejích členů, které narušuje život, tělesnou nebo duševní integritu, nebo svobodu jiného člena stejné rodiny, nebo vážně poškozuje rozvoj jeho osobnosti“. Obě definice jsou trochu rozdílné od definice DN Světové zdravotnické organizace, která je v České republice také často používá a od definice Ministerstva vnitra ČR (<http://www.mvcr.cz/2003/odbor/rovnost3.doc>), které definuje domácí násilí jako „dlouhodobé násilné chování v rodině, které zahrnuje jakékoliv činy nebo opomenutí spáchaná v rámci rodiny některým z jejích členů, které podkopávají život, tělesnou nebo duševní integritu, nebo svobodu jiného člena stejné rodiny, nebo vážně poškozují vývoj jeho osobnosti“. DN se od násilí v širším slova smyslu vymezuje typickým osobním vztahem mezi pachatelem a obětí, týká se tedy blízké osoby jako oběti, trvá delší dobu a má tendenci zesilovat se. DN způsobuje oběti újmu na zdraví, která má různou, kolísavou intenzitu, různě dlouhé trvání s tím, že akce agresora mohou být přerušované, ale vždy se stupňují a mají různé následky .

Újmy oběti zahrnují jak formu fyzickou, tak i psychickou, sociální, ekonomickou a sexuální. Útočníci většinou zachovávají tradiční postoje v rodině (muž/žena), kdy na straně oběti je žena. Domácí násilníci, tedy většinou muži, často chápou svůj vztah k partnerce jako vztah nadřazeného k podřízené. Vycházejí z tradičního pojetí úlohy ženy ve vztahu k muži, životeli rodiny. Žena musí, podle jejich představ, být svému muži vždy podřízená. Musí se o muže starat a vyhovět jeho potřebám. Jako podřízená, musí poslouchat a musí se také trestat. Muž

se k ní může chovat podle svého vlastního uvážení, většinou se stejně tak chová i k dětem, staví ženu a děti na roveň. Žena není jeho rovnocennou partnerkou. Násilník má právo rozhodovat, nařizovat a také donucovat Když neposlechne na slovo, má právo ji k poslušnosti donutit.. Tato tradice v mnoha rodinách přežívá dodnes.

Útočné, obranné a specifické mechanismy domácích agresorů se navzájem prolínají a mají různé formy, tj. formy komunikativní, nekomunikativní a formy specifické.

Formy komunikativní

Ke komunikativním formám patří především manipulace ohrožené osoby (lži), přímé i nepřímé manipulace okolí, pokud násilí vyjde najevo, tj. výklad své verze (ovlivňování a obcházení sousedů, ovlivňování svědků, orgánů, osob, které mají vliv na rozhodování opatrovnických, rozvodových či trestních soudů) s evidentní snahou zlepšit svou pozici, omluvit či bagatelizovat své jednání, případně očernit oběť. Ke komunikativním formám patří bezesporu i verbální útoky (křik, nadávky, ponižování oběti a vydírání), verbální útoky spojené s vyhrožováním a zastrašováním oběti (jestli odejdeš, zabiji Tě, připravím Tě o děti, tak Tě pomluví, že se budeš muset odstěhovat, unesu děti, budu Tě pronásledovat do konce života...). Verbální útoky mohou být spojeny s agresivní akcí, kdy násilník aktivně fyzicky na oběť zaútočí (nadávky spojené s fackami, agresor oběť současně kopne, přirazí ke zdi ...). Výsledkem bývá zranění oběti různé intenzity. Pokud jsou verbální útoky spojeny s fatálním následkem výsledkem je zabití oběti, případně těžké ublížení na zdraví.

Fyzické formy

Při fyzických formách násilí obvykle zasahuje v první linii policista, který je přivolán, případně i sousedy. Po příjezdu na místo činu policie zhodnotí situaci a podle metodických pokynů, které má k dispozici a svých vlastních poznatků rozhodne, zda skutečně o domácí násilí jde. Má k tomu také pomůcku, kterou vydal před časem Bílý kruh bezpečí. Už v této chvíli násilník manipuluje tak, že z činů obviňuje partnerku, která ho údajně vyprovokovala a snaží se dokázat, že se nejedná o jednostranný útok, ale o vzájemnou rvačku manželů, což domácím násilím není. Převažující reakcí násilníka je obviňování oběti, popírání vlastních agresivních činů, kterých se dopouštěl opakovaně. Svoje útočná tvrzení ničím nedokládá a používá tyto formy jako protiútok, tedy svoji obranu. Akce útočnicka bývají velmi různorodé. Většinou agresor nepřizná, že rozbil nábytek, kopal do věcí v bytě, přirazil obličej partnerky k nábytku, podrážel jí nohy, či jinak partnerku zranil, t.j. bil ji rukou, pěstmi, způsobil jí zlomení ruky, strkal do ní, tahal ji za vlasy, silně s ní třásl, povalil ji na pohovku, ohrožoval ji nožem tak, že jí nůž přiložil na krk, případně ji škrtil, vyvrátil jí palec u ruky, opakovaně ji fackoval, ze vzteku jí zničil mobil, bil ji hřbetem ruky či dlaní, házel po ní různými věcmi, bil ji různými předměty, poléval ji špinavou vodou i horkou tekutinou, např. kávou, gulášem apod., pohmoždil jí záda, žebra, způsobil oděrky po celém těle, klečel na ní, šlapal po jejím těle, poranil jí hlavu hozenými kameny, pokusil se ji podřezat, dusil ji polštářem, nařizoval jí klečat, vypínal v bytě energetické zdroje jako např. vodu, plyn, elektřinu.

Psychické formy

Z dlouhodobého stresu, strachu a obav se mohou u oběti projevit různé formy psychického utrpení, které se mohou projevovat i jako psychosomatické potíže, t.j. bušení srdce, úzkost, zvýšení krevního tlaku, třes končetin, poruchy spánku, zvýšená únava, netečnost, snížené seběvědomí.

Kombinované fyzické a psychické formy

S kombinácií fyzických a psychických forem se v praxi setkáváme nejčastěji. Také i v těchto případech obviněná osoba při jednání u soudu „zatlouká“ a „zatlouká,“ obviňuje ohroženou osobu, manipuluje s fakty, zvláště tehdy, když svá tvrzení oběť není schopna důvěryhodně doložit. Běžně se vyskytují vyhrůžky fyzickou újmou na zdraví oběti, např. vyhrožování zabitím, zabitím motorovou pilou, únosem dítěte do ciziny. Patří sem také sexuální formy DN, kdy převládají útoky, které se snadno prokazují u soudu tehdy, když zanechají stopy. Pokud jde jen o tvrzení partnerky, že se ji jednou násilník pokusil znásilnit, že ji donucoval k extrémním sexuálním praktikám, že ji proti její vůli nutil svlékat se, tak je dokazování velmi obtížné.

Formy smíšené

Jedná se zejména o formy sociální, t.j. používání sociálních typů vyhrůžek a činů je obzvláště u agresorů oblíbené. Frekvence jejich výskytu není tak častá jako u forem psychických a fyzických, ale přesto se vyskytují. Bohužel u soudů bývá málokdy zřetelně vyhodnoceno. Oběť uvádí určité skutečnosti, které však není schopna doložit např. svědecky, útočník to popírá a naopak ji z toho samého obviňuje nebo jako protiútok použije obvinění z jiného typu útoků. Takže nestačí, aby oběť uvedla, že partner kontroloval její osobní věci a tím ji ponižoval, že ji pomlouval na sociálním oddělení, u sousedů, u své rodiny a svých známých, na policii a pod. Je třeba to doložit. Oběť obtížně prokazuje, že ji agresor opakovaně bránil v užívání místností nebo, že právě on ji zamykl na balkoně, v kuchyni, uzavřel v miniaturní místnosti a další.. Obtížně se prokazuje i to, že jí agresor zakazoval stýkat se s rodiči, kamarádkami, sourozenci, případně jí bránil v užívání místnosti, prováděl ponižující výslechy dětí, znemožňoval jí přístup k telefonu. zabraňoval jí připravovat jídlo dítěti a další. Chování domácího násilníka neodpovídá standardnímu chování partnera v manželství, ale vyznačuje se tlakem a také ekonomickým násilím. Tomu pak odpovídá právní situace, ve které se oběť ocitá během trvání manželství i v době, kdy se např. po dlouholetém násilí rozhodne od agresora odejít. Kromě neplacení výživného sem patří manipulativní způsoby jednání agresora. Běžně se vyskytuje popírání toho, že najednou z domácnosti zmizí mobil, elektronika, šperky, části oblečení. Objeví se např. poničení (rozstříhání sukně) oblečení oběti. Oběť nemá důkaz, že to všechno násilník prodal nebo vyhodil, případně zničil.

Formy nekomunikativní

K nekomunikativním formám řadíme zejména podplácení (přímé o nepřímé, dárky, peníze, služby), zneužití sexu, únosy dětí, fyzické útoky bez verbální akce, podvody (cílené zadlužování, zadlužování sebe sama na úkor oběti, padělání podpisu oběti na různých listinách), finanční útoky (neplacení výživného na děti, poškozování majetku oběti, bydlení na úkor oběti, zneužívání instituce dosud existujícího manželství do doby rozvodu na úkor oběti).

Formy specifické

Domácí agresori často vystupují v médiích (rozhlas, televize, denní tisk) na společenských akcích a často se „vetřou“ na veřejné odborné konference, kde rozsáhle účelově diskutují a často se snaží postavit do role oběti (P. Komárková, 2009). K častým metodám domácích agresorů patří podávání trestních oznámení na oběť (pro křivé obvinění), na znalce (zpracování nepravdivého znaleckého posudku, pokud jim nevyhoví), na pomáhající

odborníky a pomáhající členy rodiny s úmyslem je zastrašit (dejte ruce pryč od mé ženy nebo to také odnesete), dokonce i na soudce, který agresorovi nevyhovuje (zneužití pravomoci veřejného činitele, čímž soudce získá poměr k věci a je následně z jednání vyloučen).

Současný systém ochrany obětí DN

Náš současný systém ochrany obětí DN má své kladné i stinné stránky, které souvisejí s celospolečenskou situací, která ovlivňuje nejen postoj útočníků vůči obětem DN, ale i způsoby jejich chování a úzce souvisí s nejednotností aplikace různých definic DN. Domácí agresor dobře ví, že oběť musí u soudu prokázat, že ji agresor napadl úmyslně. Jen v takovém případě je možné ho trestně stíhat. Ví však také, že pokud jej oběť nepravdivě obviní, tj. neprokáže jí tvrzené skutečnosti, může být sama trestně stíhaná pro trestný čin křivého obvinění. Proto agresor často podává trestní oznámení jako akt sebeobrany, a to zcela v duchu hesla „tvrzení proti tvrzení.“ Oběť obviňuje ze lži, ze ziskuchtivosti, z pomsty, ze snahy jej připravit o děti a mnohdy se snaží i dostat sebe do role poškozeného. Obrací tvrzení oběti proti ní. Např. uvede, že „opak je pravdou“ a sám byl obětí týrán. Snaží se také, aby jeho násilí nezanechalo viditelné stopy na těle oběti. To z toho důvodu, protože tím proti němu nemůže oběť předložit důkazy o trýznění. Agresori zneužívají důkazní nouze oběti a s oblibou používají různá křivá tvrzení a spoléhají na to, že i když následně nepředloží žádný důkaz svého tvrzení, slova však již byla vyřčena a mohla cíleně určitou osobu ve vztahu k oběti i ve vztahu k násilníkovi ovlivnit.

Právní ochrana obětí DN je v současné době dostatečně zajišťována právními předpisy. Také zásluhou občanských sdružení a nestátních organizací byly na ochranu obětí DN schváleny dvě důležité právní normy, které se úzce váží na problematiku DN.

Je zde v první řadě nový Trestní zákoník, tj. zákon č. 40/2009 Sb., a to § 199 „Týrání osoby žijící ve společném obydlí“, který nahradil dříve platný § 215a) zákona č. 140/1961 Sb.) „Týrání osoby žijící ve společně obývaném domě nebo bytě“, kterým se právě rozumí domácí násilí a zpřísnil tak postih osob páčajících DN. Se shora uvedeného je zřejmé, že jak současná právní úprava účinná od 1.1.2010, tak dřívější právní úprava účinná od 1.7.2004 skutkovou podstatu trestného činu „domáciho násilí“ váže bohužel pouze na společně obývaný prostor násilníka s obětí, což je velmi úzké pojetí DN.

Zákon č. 40/2009 Sb. také v § 354 nově zavádí trestný čin „Nebezpečné pronásledování“, které většinou následuje ze strany domácího agresora po odchodu oběti ze společné domácnosti, případně po rozvodu manželství.

Zákon č. 135/2006 Sb., kterým se mění některé zákony v oblasti ochrany před DN nabyt účinnosti dnem 1. 1. 2007 a rovněž znamená velký pokrok v ochraně obětí DN. Jde sice o občanskoprávní řešení v podobě vydávání předběžných opatření, které umožňují přikázat násilné osobě, aby dočasně opustila společné obydlí a nevstupovala do něj a jeho bezprostředního okolí, nebo také je možné agresorovi zakázat kontakt s ohroženou osobou. Zákon také řeší formy konkrétní pomoci obětem DN a osobám ohroženým DN, a to ať už se jedná o pomoc ambulantní nebo o pomoc azylové povahy. V každém kraji byla zřízena intervenční centra, která ohroženým osobám zprostředkují nebo přímo poskytnou pomoc a to zejména sociální, lékařskou, psychologickou a právní. Jsou to specializovaná pracoviště, která na základě § 60 zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách, poskytují sociální, právní a organizační pomoc osobám ohroženým domácím násilím, případně obětem DN bezplatně. Je však pravdou, že oběti DN se na tato centra často neobracují nebo jim nedůvěřují. Nevěří, že centra jsou schopny je před agresorem ochránit. V ČR se nachází celkem 15 intervenčních center (L. Čírtková, P. Vitoušová, 2007). Bohužel v praxi se v jejich práci vyskytují značné nedostatky při praktické aplikaci shora uvedených zákonů. Probíhá složité dokazování zda o DN jde či nejde a domácí agresor často ovlivňuje okolí a sám se často staví do role oběti.

Navozujú složitá a niekoľikaletá řízení trestní, opatrovnícká, rozvodová a majetková, kdy násilník má dostatek sil, prostředků i prostoru k obraně, manipulaci s fakty, lidmi, zkreslováním skutečností, ovlivňováním okolí, úřadů, soudů i svědků, která jsou pro oběť vyčerpávající.

Průběžně vychází řada publikací, které mají pomáhat obětem DN. Také na některých vysokých školách (např. na Institutu mezinárodních studií v Brně) jsou zpracovávána témata z oblasti DN (M. Bargel a spol. 2004, M. Prokop a spol. 2004), ať jde o pomoc relativně vzdálenou praktickým potřebám. K jisté nápravě přispěl výběr soudců (J. Dan, 2010). Domácí násilí je třeba řešit sjednocením jednotlivých druhů služeb. Dokud je každá služba v kompetenci jiného ministra, nemůže fungovat vzájemná výměna informací ani spolupráce mezi nimi. Vždy se pak budou vyskytovat duplicity, nejednotnost a nedostatky, které mohou ve svých důsledcích poškozovat zájmy obětí DN. Dopady bývají tragické. Příčiny se hledají v administrativním pochybení, v selhání oběti. Útěk oběti od násilníka se často chybně hodnotí jako negativum pro oběť. Když opustí dítě, je to její pochybení. Když kvůli stresům ztratí zaměstnání, když se dostane do finančních potíží, do psychické krize, když se léčí kvůli depresím, když ztratí životní spokojenost, hodnotí se to chybně jako zavinění ze strany oběti.

Výcvik členů pomáhajících profesí

Persefona, o.s. v Brně připravilo projekt pro školení odborníků sociálních služeb, například zaměstnanců azylových domů, občanských poraden, kteří budou kvalifikovaně obětem DN pomáhat. Ohrožené osoby mohou využívat tísňových linek, poradny na internetu (sr.: ICM 2010). Bílý kruh bezpečí již několik roků pořádá výcvikové kurzy pro policisty (L. Čírtková a spol. 2008). Také četná další o.s. pomáhají poradensky i jinak obětem DN (J. Vargová, 2006, Rosa 2009).

Závěr

Typy chování domácích agresorů jsou velmi různorodé. Popsané ukázky se týkaly chování domácích násilníků se negativně promítá nejen do oblasti fyzického a psychického zdraví. Poukážeme na to, že důvodem nedostatku je to, že nejsou stanovena přesná pravidla, která by omezovala DN. Odborníci v BKB správně už před lety postihli, že pomoc obětem DN vyžaduje průběžné školení těch, kteří se zabývají pomocí obětem DN. Protože policisté jsou v první linii, začalo se školením policistů, částečně i lékaři dostali letáky, podle kterých se jim doporučuje postupovat v případě, že při vyšetření pacienta u nich vznikne podezření ze spáchání trestného činu domácího násilí. U problémů pomoci obětem DN neexistuje bohužel ani základní shoda pro řešení klíčových otázek. I když došlo a dochází postupně ke školení příslušníků jednotlivých druhů policejních služeb, kvalitní a profesionální služby policie na okresech a menších obvodech nelze zajistit jednotný postup. Speciální přípravu by proto měli absolvovat policisté na obvodech, sociální pracovníci, soudci, advokáti a další pracovníci soudů. Měli by si osvojit zásady, kdy a za jakých okolností mohou vyslýchat dospělou oběť, nezletilé. Kromě policie, soudců a také advokátů by měli speciální přípravou projít lékaři, zdravotnický personál sociální pracovníci, pedagogičtí pracovníci. V rámci školení by se seznámili se svými kompetencemi a vhodnými postupy při kontaktu s oběti DN. Také u poradců neziskových organizací, by mohlo dojít ke zkvalitnění jejich působení. Nelze pominout důležitou úlohu soudních znalců při hledání pravdy, tj. spolehlivosti jednotlivých výpovědí, hodnocení lžiskore.

Literatura

- ČECHOVÁ, M, ČECHOVÁ, J, HORINOVÁ, A, MRÁZKOVÁ, Z, 2008, Bílá místa v péči o oběti domácího násilí. Brno, Persefona.
- BARGEL, Miroslav a spol., 2004, Domácí násilí jako společenským problém. Sborník seminárních prací studentů IMS. Brno.
- ČÍRTKOVÁ, Ludmila, VITOUŠOVÁ, Petra, 200, Pomoc obětem / svědkům trestných činů. Praha, Grada.
- DAN, Jiří, 2010, Využití psychologie při personální práci v justici: psychologická vyšetření soudců a státních zástupců. Spolek absolventů a přátel MU Brno. (<http://www.mvcr.cz/2003/odbor/rovnost3.doc>),
- KOMÁRKOVÁ, Pavla, 2009, Přijít o dítě? Klidně i ze dne na den. Podle znalců je otec nevyrovnaný manipulátor s poruchami osobnosti. Podle soudu se o syna starat může. MFD 18.12. s. B 1 a B 2.
- RADA EVROPY, 1977, 1979, 2007
- ROSA, 2009, Manuál pro efektivní interdisciplinární spolupráci v případech domácího násilí, <http://www.rosa-os.cz/index.php?id=14>)
- VARGOVÁ a spol., 2006, <http://www.rosa-os.cz>)
- ZÁKON č. 40/2009 Sb.
- ZÁKON č. 108/2006 Sb.
- ZÁKON č. 135/2006 Sb.

Abstrakt

Jsou popsány formy útočných mechanismů, které agresori nejčastěji používají vůči svým obětem v domácím prostředí. Jsou to formy komunikativní i mimokomunikativní. Mají různou intenzitu, různou dobu trvání, různé důsledky a následky. Jsou klasifikovány obranné mechanismy domácích násilníků, které uplatňují vůči okolí (širší rodina, sousedé, učitelé, ředitelé škol) a vůči orgánům (OSPOD, policejní orgány, správní orgány), soudům a jednotlivcům, kteří mají vliv na rozhodování soudů (soudní znalci, poradny). Ke specifickým formám, a to jak k útočným, tak i obranným patří zejména široká medializace ve sdělovacích prostředcích, která bývá velmi účinná a ve svých důsledcích ovlivňuje nejen širokou veřejnost, ale i rozhodování orgánů a soudů.

Klíčová slova

Útočné mechanismy, obranné mechanismy, specifické mechanismy, domácí agresori.

Abstract

Forms of aggressing mechanisms are described that aggressors most frequently use against their victims in the home environment. They are communicative and non-communicative forms. They have different intensity, different time of duration, different consequences and results. Classified are defense mechanisms of domestic violators, used against the environment (a broader family, neighbors, teachers, school headmasters) and towards organs (OSPOD, police organs, administrative bodies) law courts and individuals, who can affect the decisions of the courts (court specialists, counselling Office). Specific forms, both attacking over very effective in its consequences affects not only a broad public, but also the decisions of organs and courts. Types of the behaviour of domestic aggressors in the court procedures are characterised, both in civil and in criminal courts. The problem described, concerning the behaviour of domestic aggressors is negatively projected into the sphere of physical and psychic health of the victims, but also into the social and economic spheres.

Key words

aggressive mechanisms, defense mechanisms, specific mechanisms, domestic aggressor

SOC A HARDINESS MUŽŮ A ŽEN¹

Karel Paulík

Katedra psychologie a sociální práce, FF OU, Ostrava

Cíl

Hardines i sense of coherence (SOC) jsou koncipovány svými autory (Kobasa, Maddi, Kahn, 1982, Antonovsky, 1987) jako fenomény vyjadřující psychickou odolnost, čili schopnost vyrovnávat se se zátěží v jejím širším pojetí. Čili předpokládá se, že jako entity z okruhu osobnostních proměnných v interakci osobnosti a prostředí příznivě (při jejich dostatečné úrovni) ovlivňují vztahy mezi podněty a reakcemi na ně v rovině chování i prožívání.

Cílem tohoto příspěvku je zabývat se pravděpodobnými rozdíly obou proměnných u mužů a žen. Tématem sexuálních diferencí ve zvládnání zátěže se zabýváme již delší dobu. Dosud jsme publikovali výsledky několika různých dílčích výzkumů (viz např. Mlčák, Paulík, Záškodná eds., 2008, Paulík et al., 2009).

V tomto příspěvku nebudu zacházet do podrobností v oblasti rozdílů mužů a žen v rozsáhlém biologickém a socio kulturním kontextu, omezím se pouze na některé rozdíly ukazující se ve výsledcích měření hardiness a SOC pomocí příslušných metod.

Hardiness a SOC jsou oba konstrukty běžně zavedené v odborných kruzích jako třísložkové kompozity z okruhu osobnostních proměnných. Hardines tvoří commitment, challenge a control, SOC meaningfulnes, comprehensibility a manageability. V detailnějším pohledu na jejich přesné terminologické vymezení se vynořuje otázka, zda se jedná o osobnostní rysy, nebo spíše o psychické stavy (trait or state). Zdá se, že označení hardiness a SOC za osobnostní rys („personality trait“) - jak to činí např. G. A. Bonnano (2004) - není zcela v souladu s definováním rysu jako vnitřně konzistentní entity (viz Kolaříková, 2005), neboť sestávají se ze tří různých složek odpovídajících projevům chování i prožívání dosti rozdílných. To konec konců naznačují i výsledky výzkumů, kde sledované jevy někdy korelují jen s jednou či dvěma komponentami hardiness či SOC a s jeho celkovou hodnotou někdy korelují a jindy ne (srovnej Maddi et al., 2006). V tomto kontextu se pak jeví jako vhodnější pro vystižení podstaty SOC i hardiness vymezení jeho jako „skladby postojů a dovedností“ (viz např. Maddi, 2007, s. 62).

Je také otázkou do jaké míry se hardiness i SOC mění v průběhu života. Např. S. R. Maddi (op. cit.) soudí, že hardiness se může vyvíjet a lze jej také programově posilovat, což dokládá na příkladu „Hardy Trainingu“ v armádním výcviku. U SOC se soudí (srovnej Ruiselová et al., 2005), že se ustaluje v třetí dekádě ontogeneze, přičemž stabilnější je jeho úroveň u jedinců vykazujících vyšší hodnoty. U jedinců s nízkou úrovní SOC je patrná tendence k dalšímu snižování pod tlakem opakovaných negativních zkušeností.

Rozdíly je možno u obou proměnných shledat také u různých kultur a národů. V tomto ohledu byly zaznamenány nižší hodnoty hardiness u české populace (vcelku a v komponentě challenge) ve srovnání s populací americkou (viz např. Kebza, 2008), nebo nižší hodnoty SOC u slovenské populace než u populací řady západních zemí (Ruiselová et al., op. cit.). Pokud jde o rozdíly mezi muži a ženami k dispozici jsou např. údaje Ruiselové et al. o rozdílech slovenských mužů a žen ve všech složkách SOC, jejichž hodnoty byly u mužů oproti ženám vyšší.

¹ Příspěvek byl zpracován v rámci projektu podporovaného GAČR grant č. 406/09/0726 „Zvládnání zátěže mužů a žen“.

Zkoumaný soubor

Našeho výzkumu se zúčastnilo celkem 661 osob získaných ke spolupráci od začátku roku 2010 autorem při různých vzdělávacích akcích a poučenými studenty psychologie na Ostravské univerzitě. Složení výzkumného souboru přibližuje tabulka 1

Tabulka č.1: Zkoumaný soubor

		Věk	
Pohlaví	Počet	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka
Ženy	332	40,62	9,59
Muži	329	39,29	10,18
Celkem	661	39,73	10,08

Použité metody

Oslovení respondenti vyplnili dvě dotazníkové metody:

1. Inventář SOC(29) vyvinutý A. Antonovskym (1987) a do češtiny převedený J. Křivohlavým (1990). Úkolem dotázaných je ohodnotit svou situaci s využitím sedmibodových škál. Celkové skóre má rozpětí od 29 do 203 bodů. Kromě toho lze pro každého probanda stanovit skóre tří složek SOC: comprehensibility (11 položek), manageability (10 položek) a meaningfulnes (8 položek).
2. Inventář ke zjišťování hardiness (PVS- personal views survey - Kobasa, Maddi, Kahn, 1982), který do češtiny převedl rovněž J. Křivohlavý.(1991). 50 položek s odstupňovanou možností odpovědi na čtyřbodové škále (od nesouhlasu - /0/ po plný souhlas /3/). Celkové skóre má tedy možný rozsah od 0 do 150 bodů. I tento inventář umožňuje vedle celkové hodnoty hardiness postihnout jeho tři komponenty control, commitment a challenge.

Výsledky

Deskriptivní popis dat přináší tabulka 2

Tabulka č.2: Zjištěné hodnoty SOC a hardiness

		Pohlaví		
		muži	ženy	Celkem
SOC	Arit. průměr	136,36	132,69	134,53
	Směr. odchylka	17,03	18,01	17,62
Comprehensibility	Arit. průměr	45,40	44,45	44,92
	Směr. odchylka	7,24	7,27	7,267
Manageability	Arit. průměr	48,78	48,01	48,39
	Směr. odchylka	7,27	7,63	7,46
Meaningfulness	Arit. průměr	42,18	40,36	41,27
	Směr. odchylka	6,45	6,90	6,74

Hardiness	Arit. průměr	95,83	93,65	94,75
	Směr. odchylka	14,23	16,48	15,43
Control	Arit. průměr	34,60	33,82	34,21
	Směr. odchylka	5,44	6,27	5,88
Commitment	Arit. průměr	33,85	31,74	32,80
	Směr. odchylka	5,57	6,71	6,25
Challenge	Arit. průměr	27,38	28,09	27,73
	Směr. odchylka	6,15	6,52	6,35

Celkové hodnoty **SOC a hardiness** byly v našem souboru **poněkud vyšší u mužů než u žen**. **Statisticky významné byly rozdíly u SOC v celkové hodnotě** (t-test 2, 43, významný na 5% hladině) na 1% hladině významnosti a v komponentě **meaningfulness** (t- test 3,30, významný na 1% hladině). U **hardines** byla **u mužů vyšší celková hodnota** (t-test 2,02, významnost 5%) a komponenta **commitment** (t-test 4,39, 1% hladina).

Tabulka č.3: Vzájemné korelace v celém souboru

	SOC	SOC1	SOC2	SOC3	Hardiness	H1	H2	H3
SOC								
SOC1	0,77 ⁺⁺⁾							
SOC2	0,88 ⁺⁺⁾	0,53 ⁺⁺⁾						
SOC3	0,79 ⁺⁺⁾	0,36 ⁺⁺⁾	0,61 ⁺⁺⁾					
Hardiness	0,42 ⁺⁺⁾	0,26 ⁺⁺⁾	0,39 ⁺⁺⁾	0,39 ⁺⁺⁾				
H1	0,42 ⁺⁺⁾	0,27 ⁺⁺⁾	0,40 ⁺⁺⁾	0,36 ⁺⁺⁾	0,86 ⁺⁺⁾			
H2	0,43 ⁺⁺⁾	0,25 ⁺⁺⁾	0,39 ⁺⁺⁾	0,43 ⁺⁺⁾	0,87 ⁺⁺⁾	0,71 ⁺⁺⁾		
H3	0,21 ⁺⁺⁾	0,12 ⁺⁺⁾	0,19 ⁺⁺⁾	0,20 ⁺⁺⁾	0,78 ⁺⁺⁾	0,46 ⁺⁺⁾	0,48 ⁺⁺⁾	

^{+) hladina významnosti 5%; ^{++) hladina významnosti 1%}}

SOC = celkové skóre; SOC1= comprehensibility; SOC2 = manageability; SOC3 = meaningfulness. Hardiness = celkové skóre; H1 = control; H2 = commitment; H3 = challenge.

Jak je vidět z tabulky 3 hardiness a SOC spolu významně korelují jako celky i v jednotlivých komponentách. Dále jsou patrné interkorelace jednotlivých komponent obou proměnných i korelace komponent s celkovou hodnotou. Relativně nejnižší jsou korelace komponenty hardiness challenge s ostatními komponentami hardiness i s celkovým SOC i jeho jednotlivými komponentami.

Tabulka č.4: Vzájemné korelace v souboru žen

	SOC	SOC1	SOC2	SOC3	Hardiness	H1	H2	H3
SOC								
SOC1	0,76 ⁺⁺⁾							
SOC2	0,87 ⁺⁺⁾	0,52 ⁺⁺⁾						
SOC3	0,80 ⁺⁺⁾	0,38 ⁺⁺⁾	0,61 ⁺⁺⁾					

Hardiness	0,34 ⁺⁺)	0,19 ⁺⁺)	0,33 ⁺⁺)	0,33 ⁺⁺)				
H1	0,35 ⁺⁺)	0,23 ⁺⁺)	0,35 ⁺⁺)	0,30 ⁺⁺)	0,86 ⁺⁺)			
H2	0,37 ⁺⁺)	0,21 ⁺⁺)	0,36 ⁺⁺)	0,40 ⁺⁺)	0,89 ⁺⁺)	0,73 ⁺⁺)		
H3	0,14 ⁺)	0,04	0,15 ⁺⁺)	0,15 ⁺⁺)	0,78 ⁺⁺)	0,46 ⁺⁺)	0,52 ⁺⁺)	

⁺) hladina významnosti 5%; ⁺⁺) hladina významnosti 1%

SOC = celkové skóre; SOC1= comprehensibility; SOC2 = manageability; SOC3 = meaningfulness. Hardiness = celkové skóre; H1 = control; H2 = commitment; H3 = challenge.

Tabulka č.5: Vzájemné korelace v souboru mužů

	SOC	SOC1	SOC2	SOC3	Hardiness	H1	H2	H3
SOC								
SOC1	0,78 ⁺⁺)							
SOC2	0,88 ⁺⁺)	0,54 ⁺⁺)						
SOC3	0,77 ⁺⁺)	0,33 ⁺⁺)	0,60 ⁺⁺)					
Hardiness	0,51 ⁺⁺)	0,33 ⁺⁺)	0,46 ⁺⁺)	0,45 ⁺⁺)				
H1	0,49 ⁺⁺)	0,32 ⁺⁺)	0,45 ⁺⁺)	0,41 ⁺⁺)	0,85 ⁺⁺)			
H2	0,49 ⁺⁺)	0,29 ⁺⁺)	0,47 ⁺⁺)	0,44 ⁺⁺)	0,85 ⁺⁺)	0,67 ⁺⁺)		
H3	0,31 ⁺⁺)	0,22 ⁺⁺)	0,24 ⁺⁺)	0,29 ⁺⁺)	0,79 ⁺⁺)	0,47 ⁺⁺)	0,47 ⁺⁺)	

⁺) hladina významnosti 5%; ⁺⁺) hladina významnosti 1%

SOC = celkové skóre; SOC1= comprehensibility; SOC2 = manageability; SOC3 = meaningfulness. Hardiness = celkové skóre; H1 = control; H2 = commitment; H3 = challenge.

Chceme-li se bližšie podívať na prípadné rozdiely mužů a žen, do určité míry nám to může usnadnit tabulka č. 6. V ní jsou shrnuty korelační koeficienty pro muže a ženy .

Tabulka č.6: Vzájemné korelace v souboru mužů (nad diagonálou) a žen (pod diagonálou)

	SOC	SOC1	SOC2	SOC3	Hardin.	H1	H2	H3
SOC	1	0,78 ⁺⁺)	0,88 ⁺⁺)	0,77 ⁺⁺)	0,51 ⁺⁺)	0,49 ⁺⁺)	0,49 ⁺⁺)	0,31 ⁺⁺)
SOC1	0,76 ⁺⁺)	1	0,54 ⁺⁺)	0,33 ⁺⁺)	0,33 ⁺⁺)	0,32 ⁺⁺)	0,29 ⁺⁺)	0,22 ⁺⁺)
SOC2	0,87 ⁺⁺)	0,52 ⁺⁺)	1	0,60 ⁺⁺)	0,46 ⁺⁺)	0,45 ⁺⁺)	0,47 ⁺⁺)	0,24 ⁺⁺)
SOC3	0,80 ⁺⁺)	0,38 ⁺⁺)	0,61 ⁺⁺)	1	0,45 ⁺⁺)	0,41 ⁺⁺)	0,44 ⁺⁺)	0,29 ⁺⁺)
Hardiness	0,34 ⁺⁺)	0,19 ⁺⁺)	0,33 ⁺⁺)	0,33 ⁺⁺)	1	0,85 ⁺⁺)	0,85 ⁺⁺)	0,79 ⁺⁺)
H1	0,35 ⁺⁺)	0,23 ⁺⁺)	0,35 ⁺⁺)	0,30 ⁺⁺)	0,86 ⁺⁺)	1	0,67 ⁺⁺)	0,47 ⁺⁺)
H2	0,37 ⁺⁺)	0,21 ⁺⁺)	0,36 ⁺⁺)	0,40 ⁺⁺)	0,89 ⁺⁺)	0,73 ⁺⁺)	1	0,47 ⁺⁺)
H3	0,14 ⁺)	0,04	0,15 ⁺⁺)	0,15 ⁺⁺)	0,78 ⁺⁺)	0,46 ⁺⁺)	0,52 ⁺⁺)	1

⁺) hladina významnosti 5%; ⁺⁺) hladina významnosti 1%

SOC = celkové skóre; SOC1= comprehensibility; SOC2 = manageability; SOC3 = meaningfulness. Hardiness = celkové skóre; H1 = control; H2 = commitment; H3 = challenge.

V korelačních vztazích mezi oběma sledovanými proměnnými z okruhu odolnosti proti zátěži. se vyskytly mezi ženami a muži určité rozdiely. Nejzřetelnější z nich se týkal hardiness a SOC jako celku, kdy u mužů vyšla korelace mezi nimi vyšší o 0,17. Vůbec nejvýraznější rozdíl bylo možno zaznamenat u korelace součásti hardiness challenge,

s celkovým SOC (0,17) a s jeho komponentami comprehensibility (0,18) (u žen nedosáhla statistické významnosti).

Závěr

Hodnoty hardiness a SOC vycházely u mužů v našem souboru jako poněkud vyšší než u žen. Týkalo se to především celkových hodnot obou proměnných (v t-testu byl rozdíl v obou případech významný na 5% hladině) a komponenty commitment a meaningfulness (obě u mužů vyšší na 1% hladině významnosti). Muži tedy v našem souboru oproti ženám vykazovali o něco vyšší celkovou nezdolnost a tendenci vidět životní prostor jako uspořádaný, předvídatelný a zvládnutelný zřetelnější tendenci plně se věnovat řešenému problému s důvěrou ve správnost zvolené cesty. Tento výsledek je podobný s údaji dalších autorů (např. Ruiselová et al., 2005).

Korelační vztahy mezi hardiness a SOC zjištěné v našem výzkumu odpovídaly tomu, co bylo možno očekávat z vymezení obou konstruktů. Korelace mezi oběma sledovanými proměnnými jako celku dosahuje zhruba střední úrovně. Její výše naznačuje, že vzájemný vztah obou veličin není náhodný, nicméně je ovlivňován ještě dalšími proměnnými, které jsme zde nepostihli. Tato korelace je u mužů poněkud vyšší než u žen (rozdíl korelačních koeficientů u mužů a žen 0,17). Nejpatrnější rozdíly mezi muži a ženami se objevily v komponentě hardiness challenge (0,18), která v případě komponenty SOC comprehensibility u žen na rozdíl od mužů nedosáhla ani 5% hladiny statistické významnosti, a komponenty meaningfulness (0,14).

Naše výsledky podporují předpoklad, že určité rozdíly mezi muži a ženami ve fenoménech postihovaných konstrukty hardiness a SOC existují. Jejich bližší analýza ovšem vyžaduje další výzkum směřující k objasnění dalších zejména kauzálních souvislostí těchto rozdílů.

Literatura

- ANTONOVSKY, A., 1985, *Health, Stress And Coping*. San Francisco: Jossey – Bass.
- ANTONOVSKY, A., 1987, *Unravelling The Mystery of Health*. San Francisco: Jossey –Bass.
- ANTONOVSKY, A., 1993, *The Structure And Properties of The Sense of Coherence Scale*. *Social Science And Medicine* 37, 725-733.
- BONANNO, G. A., 2004, *Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events?* *American Psychologist*, 59, 20-28.
- KOBASA, S.C., MADDI, S.R., KAHN, S., 1982, *Hardiness And Health. A Prospective Study*. *Journal of Personality And Social Psychology* 42, 168 – 177.
- KOLAŘÍKOVÁ, O., 2005, *Téma osobnostních rysů v psychologii dvacátého století*. Praha: Academia.
- KEBZA, V., 2008, *Vulnerabilita, resilience a zdraví*. In: Dosedlová, J., Slováčková, Z. (Eds), *Předpoklady zdraví a životní spokojenosti* (pp 7-32), Brno: MSD.
- KŘIVOHLAVÝ, J., (1990) *Nezdolnost v pojetí SOC*. *Československá psychologie* XXXIV, 511-517.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 1991, *Nezdolnost typu hardiness*. *Československá psychologie* XXXV, 59-65.
- MADDI, S. R., 2007, *Relevance of hardiness assessment and training to the military context*. *Military Psychology*, 19, 61-70.
- MADDI, S. R., HARVEY, R. H., KHOSHABA, D. M., LU, J. L., PERSICO, M., BROW, M. *Relationships with repression, innovativeness, authoritarianism, and performance*. *Journal of Personality*, 74, 2006, 575-598.
- PAULÍK et al, 2009, *Moderátory a mediátory zátěžové odolnosti*. Ostrava: FF OU.

PAULÍK, K., ZÁŘICKÝ, P., 2008, Hardiness a sense of coherence v současném psychologickém výzkumu. In: Mlčák, Z. Paulík, K., Zášková, H. Osobnost v kontextu prosociálního chování a zátěžové odolnosti (pp.111-122), Ostrava: FF OU,
PELCÁK, S., 2010, Smysl pro soudržnost v prevenci, léčbě a rehabilitaci. In: Čechová, D. (Ed.), Psychologica XL. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (pp. 547-557), Bratislava: Stimul, FiF UK.
RUISELOVÁ, Z., BRATSKÁ, M., FEDÁKOVÁ, D., FRANKOVSKÝ, M., 2005, Antonovského dotazník životnej orientácie - mapovanie a predbežné normy na Slovensku. In Sarmány Schuller, I., Bratská, M. (Eds.), Psychológia pre život alebo ako je potrebná metanoia. 23. Psychologické dni Bratislava 8-10.9. 2005 (pp.453-458), Dunajská Streda: Pelikán.

Abstrakt

Príspevek sa zaoberá koncepty SOC a hardiness ako faktory psychickej odolnosti ovplyvňujúcimi zvládanie stresu s ohľadom na možné rozdiely mužů a žien.

Kľúčová slova

SOC, hardiness, coping, muži, ženy

Abstract

This research focuses on the study of concepts SOC and hardiness as factors of resilience determining coping with stress with regard to the possible differences between men and women.

Key words

SOC, hardiness, coping with stress, men, women

STARŠÍ A MLADŠÍ BRAT? OBRAZ SUSEDA VO VOĽNÝCH VÝPOVEDIACH SLOVÁKOV O ČECHOCH A ČECHOV O SLOVÁKOCH¹

Magda Petrjánošová
Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, Bratislava
magda.petrjanosova@savba.sk

O výskumnom projekte

Tento príspevok je prvým priblížením k výsledkom kvalitatívnej časti výskumného projektu *Meziskupinové postoje a meziskupinový kontakt v päti stredoevropských zemích*, ktorý rieši náš medzinárodný tím pod vedením Martiny Hřebíčkovéj a Sylvie Kouřilovej z Psychologického ústavu ČAV v Brne. V rámci projektu nás zaujímajú súvislosti kontaktu a vzájomného vnímania príslušníkov rôznych národných skupín v pohraničných oblastiach Českej republiky a vždy konkrétneho suseda - Slovenska, Poľska, Rakúska a Nemecka. Hlavnou metódou zberu dát je online dotazník, ktorý obsahuje postojové a hodnotiace škály, teplomer emočného vzťahu k jednotlivým národom a voľné výpovede (N=2900).

V tomto texte sa budem zaoberať iba spomínanými voľnými výpoveďami v rozsahu jednej vety až jedného odseku, a to konkrétne iba z českého (N=261) a slovenského (N=269) pohraničia o situáciách kontaktu a následnom hodnotení tých druhých². Ide o predbežné výsledky - výsledky prvého kola analýz a vzhľadom na obmedzený priestor pôjde skôr o úryvky z dát, na ktorých sa pokúsim ilustrovať niektoré široko zdieľané tendencie v odpovediach participantov/tiek, ako aj niekoľko zaujímavých špecifických fenoménov.

Čo sa týka metodologického aspektu, ide o tématickú analýzu (zatiaľ 56 kódov, 10 superkódov) so stopami kritickej diskurzívnej analýzy, t. j. zaujíma ma nielen, čo sa vo výpovediach hovorí, ale aj ako sa to hovorí, a čo môže potenciálne respondent/ka dosiahnuť, keď napr. druhú národnú skupinu konštruje týmto špecifickým spôsobom a nie iným. Zamerala som sa na vnímanie druhej národnej skupiny vrátane emočnej zložky, obraz druhého vs. sebaobraz – čiže explicitné aj implicitné porovnávanie, pripisované vlastnosti, tematizované rozdiely a podobnosti (ich ne/existenciu aj konkrétne rozdiely), a na referencie k široko zdieľaným stereotypom. Analýza bola podporená softvérom na kvalitatívnu analýzu dát Atlas.ti. Konkrétne výpovede uvádzam kurzívou a nechávam ich v originálnom prepise, v zátvorke za nimi uvádzam číslo výpovede.

Vybrané výsledky

Ne/existencia rozdielov

Vo veľkom počte výpovedí respondenti/ky z oboch strán hranice uvádzajú, že medzi Slovákami a Čechmi neexistujú žiadne rozdiely, ako je to vidno v nasledujúcom extrakte:

¹ Tento príspevok vznikol v rámci projektu *Meziskupinové postoje a meziskupinový kontakt v päti stredoevropských zemích* (GA ČR - P407/10/2394).

² Konkrétne znenie otázky bolo: „Na úvod sa skúste rozpamätať na nejakú svoju skúsenosť s občanom/občiankou Českej republiky, či už na Slovensku alebo pri Vašej návšteve v zahraničí. Ako sa v tejto konkrétnej situácii český občan/občiankasprával/-a? Ako ste sa správali Vy? Popíšte, prosím, túto udalosť do voľného priestoru.“

*Ext. 1: Na škole se setkávám s mnoha slováky, takže zkušeností mám dost a nějakou konkrétní si nemůžu vybavit, **chovají se stejně jako češi**, piji stejný alkohol, kouří stejně cigaraty a opici mají taky stejnou, akorát na seznámení se líbají na obě tváře :) (1585)*

Na citovanej výpovedi je zároveň vidno typickú štruktúru, akú tieto výpovede mávali – respondenti/ky najprv uviedli v akých kontextoch a aký častý majú kontakt s členmi druhej národnej skupiny a až potom predostretli svoje tvrdenie o druhej strane, často ilustrované konkrétnymi príkladmi.

S témou neexistencie rozdielov sa často spoluvyskytovali neochota zovšeobecňovať a téma spolupatričnosti. Neochota zovšeobecňovať a vypovedať o celej druhej skupine bola často zdôvodňovaná nedôležitosťou národnosti alebo pôvodu, a naopak dôležitosťou individuálnych vlastností, konania, miesta, kde človek žije, atď. Z perspektívy spolupatričnosti zas nebola druhá národná skupina konštruovaná ako *tí druhí*, ale ako súčasť širšieho *my*, ako *naši*, a to buď cez metaforu *bratov*, alebo cez metaforu *nie-cudzincov*. Ilustrujú to nasledujúce dva extrakty, pričom je zaujímavé, že metaforu *bratov* častejšie používali Slováci/enky a naopak metaforu *nie-cudzincov* častejšie Česi/šky:

*Ext. 2: Pracujem v jednej firme s máme tu veľa kolegov českej národnosti, skúsenosti mám iba pozitívne. Správala som sa k nemu, **ako nášmu**, pretože ich považujem stále za našich bratov. A oni nás taktiež. Aspoň ja mám takéto skúsenosti. (226)*

*Ext. 3: Vzhledem k tomu, že jsem se narodila a vyrůstala za trvání federace, vnímám je **jako součást našeho národa; dělá mi problém uvědomit si, že jsou cizinci...** Jsou bezprostřední, veselí, kultivovaní. Jestliže se s nimi setkám, nevidím v komunikaci a projevu rozdíl mezi Čechem a Slovákem; navíc příjemně působí jejich měkká slovenština. (1762)*

Okrem spomínanej typickej štruktúry výpovedí u oboch extraktov, extrakt č. 3 je zároveň príkladom toho, ako sa v jednom výroku bežne stretávali viaceré témy – všeobecné nastavenie voči druhej národnej skupine a jeho zdôvodnenie, referencia k jazyku³, obraz podľa respondentky typických vlastností členov tejto skupiny, atď.

Ak respondenti/ky pripisovali druhej národnej skupine vo všeobecnosti konkrétne vlastnosti, boli to typicky vlastnosti pozitívne, ktoré by sa dali viac-menej zhrnúť do obrazu extrovertovanej osobnosti. Česi boli opisovaní opakovane ako *priateľskí, ústretoví, empatickí, príjemní, živiálni* a Slováci ako *srdeční, otvorení, milí, veselí, zábavní, bezprostřední, temperamentní, sdílní, upřímní*. V princípe sa oba heteroobrazy podobali, s výnimkou Slovákom pripisovaného *temperamentu* a *pocitu silného národného uvědomění* (zväčša v pozitívnom kontexte, k tejto téme viď aj nižšie). Ak respondenti/ky explicitne porovnávali obe skupiny, veľmi často vyzdvihovali práve to, čo na druhej skupine hodnotia pozitívne, takže uvádzané rozdiely boli často v prospech *tých druhých*. Česi boli konštruovaní ako *uvolněnější, spontánnější, usmievavejší, otvorenější, zhovorčivejší*; Slováci ako *více otevření, impulsivnější*, tí, ktorí sa *chovají srdečněji*, ale aj ako *více ctižádostiví, s vyšším sebedůvědomím*.

O druhých len dobre?

Zdá sa, že v prípade Čechov a Slovákov je sociálne akceptovateľné skôr hovoriť o druhej skupine v pozitívnom kontexte. Naznačovala by to jednak extrémna vzácnosť iba negatívnych výrokov (1 o Slovákoch, 1 o Čechoch), a jednak špecifická výstavba výpovedí, v ktorých sa objavuje viac odporujúcich si hodnotení.

³ Veľmi zaujímavej téme jazyka sa žiaľ v tomto texte kvôli jeho rozsahu tiež nestihneme venovať.

V extrakte 4 tak napr. vidíme v druhej časti relatívne všeobecnú výhradu voči väčšine Čechov a konkrétnu sťažnosť na diskrimináciu *niektorými obchodníkmi*, ale celá výpoveď je rámcovaná veľmi pozitívne - respondent/ka explicitne uvádza, že nemá *žiadnu zlú skúsenosť*, negatívna časť prichádza až po prípusťkovej spojke *akurát*:

*Ext. 4: Cez leto chodím do Čiech pracovať, ľudia sú tam milí, **nemám žiadnu zlú skúsenosť**, akurát ma mrzí, že väčšina Čechov už po slovensky rozumie veľmi slabo a niektorí obchodníci s Vami inak jednajú - neúctivo - len preto, že som zo Slovenska. (69)*

Extrakt 5 zasa negatívnou skúsenosťou začína, ale táto nie je rozšírená na celú národnú skupinu, naopak, je do istej miery (*bylo to asi i tím*) vysvetľovaná konkrétnym kontextom, v rámci ktorého je negatívna reakcia lepšie pochopiteľná:

*Ext. 5: V Bratislave jsem mel brigadu na 14 dni. Hlidal jsem parkoviste. Hodne ridicu mi tehdy nadavalo, protoze jsem cech. Bylo to **ale** i asi tím, ze jsem jim zakazoval jet na vychod z parkoviste, ale nutil jsem je jet obloukem ven. Jinak jsme pratelsti, ale kdy dojde na zapas ve sportu se slovakama, neznam bratra. (1739)*

Takáto argumentácia špecifickým kontextom bola pomerne bežnou stratégiou pri oslabovaní negativity výpovede, inokedy participanti/ky dosiahli podobný efekt už spomínaným zdôrazňovaním dôležitosti individuálnych vlastností.

Vysoký výskyt skôr pozitívne ladených výpovedí a ani naopak extrémne nízky výskyt výpovedí negatívnych nie je prekvapujúci v kontexte väčšej sociálnej akceptácie prosociálneho správania a deklarovaného priateľského nastavenia voči druhým. Čo ma naopak prekvapilo, bolo množstvo výpovedí, ktoré boli skôr pozitívne, ale namiesto jasne pozitívneho hodnotenia (kontaktu alebo priamo druhej národnej skupiny) používali opatrné formulácie typu *nemám žiadne zlé skúsenosti, nikdy som nemala s nimi problém*, a pod. Ako je vidno v nasledujúcich príkladoch, takéto formulácie akoby vyjadrovali istý odstup, akoby možnosť výskytu *nejakého problému* bola nielen mysliteľná, ale dokonca do istej miery očakávaná:

*Ext. 6: **Nemám žiadne zlé skúsenosti** s Čechmi. Ak som bola u nich na návšteve vždy sa správali miho. (190)*

*Ext. 7: Je vždy vše v porádku. Domluva je vždy dobrá. **Nikdy se neobjevil výjmečný problém**. Jen jednou jsem zažila komickou situaci kdy v na návštěvě slovenska jsem se bavila anglicky. Důvod byl takový, že to byl východňár a s ním to bylo lepší komunikovat anglicky. (1496)*

*Ext. 8: Zkušenosti mám časté - ve škole i mimo ni. **Vztah zcela bez problémový. Necítím, žádný problém u sebe ani u druhé strany.** (1778)*

Výhrady

Keď už prišlo (v menej ako desatine výpovedí) na konkrétne výhrady voči druhej národnej skupine alebo jej správaniu, panovala o negatívne vnímaných aspektoch prekvapivá zhoda, ktorá zrejme naznačuje vzťahovanie sa ku široko zdieľaným diskurzom o *tých druhých*. Skúsenosti v zhode s takýmito očakávaniami sa potom nielen lepšie pamätajú, ale aj sa o nich ľahšie rozpráva, pretože hovoriaci/a môže vďaka odvolaniu sa na zdieľané diskurzy rátať s ľahkým pochopením a prijatím jeho výpovede. Slováci Čechom takto pripisovali určité povýšenectvo, subjektívnu nadradenosť a porušovanie princípu rovnocennosti. Ilustruje to nasledujúci extrakt, v ktorom je viditeľné aj dištancovanie sa hovoriaceho od takéhoto hodnotenia Slovákov cez použitie vetnej konštrukcie s podmieňovacím spôsobom – *ako keby*:

Ext. 9: S ČR mám mám väčšinou len negatívne skúsenosti. Boli aj pozitívne, ale tie zlé prevládali. Aspoň z toho čo som zažil mi to pripadalo, ako keby Česi brali Slovensko ako rozvojovú krajinu. Ako by sme boli na nižšej úrovni ako oni. (250)

Česi sa zasa pri opise Slovákov vzťahovali k diskurzu o ich nacionalizme, a to buď s jasne negatívnymi konotáciami, ako v extrakte 10, alebo v rôznych jemnejších variantoch, ako v extrakte 11, kde je výrok oslabený cez použitie subjektívizujúceho *mám pocit, že* a príslovkového určenia miery *poněkud*:

*Ext. 10: Poznala jsem plno Slováků, kteří se chovali naprosto stejně jako Češi - za daných okolností. Na Slovensku byli pohostinní a příjemní. Ale také jsem se setkala s **velkou arogancí Slováků, sebestředností až nacionalismem...** (1620)*

*Ext. 11: se slovaký se vidam kazdy den, studuji se mnou v krouzku. Docela casto jezdim do Tater. Nevidim rozdíl chovani mezi setkaním s cechem a slovakem. **Slováci jsou mam pocit ponekud nacionalistictější.** (1661)*

Takáto referencia k pripisovaným nacionalistickým alebo xenofobickým tendenciám bola niekedy priamo označená nálepkou nacionalizmu, inokedy bola menej explicitná, a vyplývala napr. z popisovaného subjektívneho prekvapenia respondenta nad priateľskosťou k iným národom, akoby očakával presný opak :

*Ext. 12: V Dánsku Slováci zapadli spolu s Čechy mezi ostatní národy. **Byli přátelští vůči jiným národům (což se mi u Slováků zdá být vyjímečné)** (1740)*

Referencia k diskurzu o nacionalizme Slovákov nebola vždy negatívna, ale v takom prípade bolo typické formulovanie opisu cez iné termíny, napr. cez koncept národnej hrdosti, ako vidno v nasledujúcej výpovedi, ktorá pokračovala popisom pohodového stretnutia:

*Ext. 13: Slováci mají **více národní hrdosti** než my (...) (1707)*

Skryté problémy a tabu v komunikácii

Aj výpovede o pozitívnych skúsenostiach a dobrých vzťahoch s druhou národnou skupinou však niekedy, typicky úplne na konci, obsahovali narážku na existenciu diskurzu o nepriateľskom správaní jednej skupiny voči druhej, voči ktorému sa hovoriaci alebo hovoriaca vymedzovali. V extrakte 14 sa tak napr. dozvedáme nielen o konkrétnej pozitívnej skúsenosti respondentky, ale aj o diskurze o prípadoch negatívneho správania Čechov voči Slovákom:

*Ext. 14: Mám len pozitívne skúsenosti so stretnutiami s českými občanmi, nikdy som sa nestretla s neochotou alebo iným negatívnym správaním. **Poznám to len z počutia od druhých ľudí.** (229)*

Podobne v extrakte 15 je zdôraznenie respondenta, že *žiadna nenávisť sa neprejavila*, referenciou k existencii diskurzu o vzájomnej nenávisti, o ktorom vie, ale ktorý *tu*, v rozprávaní o tomto priateľskom vzťahu nechce použiť:

*Ext. 15: Pracoval som v Prahe s o 3 roky starsim Cechom, rozumeli sme si viac nez dobre vďaka podobným zaujmom...Myslím, ze som v nom nasiel dobrego kamarata. **Ziadna nenavist medzi Cechmi a Slovákmi sa tu neprejavila.** (236)*

Veľmi podobnú situáciu ilustruje aj extrakt 16, keď je cez použitie upresňujúceho *ke mně* naznačené, že nie ku všetkým sa Slováci vždy správajú priateľsky a zároveň je vyhlásením respondenta/ky, že rozhodne *nie je proti nim*, naznačená existencia negatívneho postoja voči Slovákom, od ktorého sa týmto *rozhodne* dištancuje:

*Ext. 16: Jelikož bydlím přes týden na koleji, setkávám se se Slováky poměrně často. Ke mně se chovají vždy velmi přátelsky. Sem tam mám problém s překladem, ale vždycky se nějak dorozumíme. **Rozhodně nejsem proti nim.** (1504)*

Zjednodušujúci obraz celkom dobre fungujúceho susedského spolužitia problematizujú aj referencie k tabuizovaným témam, hovorenie o ktorých môže podľa respondentov/tiek viesť k *problémom* alebo *rozporom*. Takéto témy sa neprekvapivo často týkajú buď už spomínaného *národného cítenia* Slovákov, alebo *rôzneho výkladu histórie*:

*Ext. 17: Byl jsem na vojně v období dělení federace. Většina Slováků se chovala sympaticky, ale ani s těmi, kteří měli výrazné národní citění jsem neměl problém, **pokud jsem se o tomto tématu nepokoušel žertovat.** Což jsem tedy občas dělal. (1469)*

*Ext. 18: Se slovenskými spolužáky v běžných rozhovorech není žádná velká jazyková ani kulturní bariéra. **Rozpory však vznikají při debatě o různě vykládané historii.** (1672)*

Namiesto záveru

V tomto texte som priblížila len niektoré zdieľané tendencie v odpovediach participantov/tiek a niekoľko špecifických fenoménov, na mnohé ďalšie zaujímavé výsledky už žiaľ nestačil rozsah príspevku. Takými sú napríklad celá téma používania svojho materinského jazyka alebo jazyka druhej národnej skupiny pri vzájomnej komunikácii, téma športového rivalstva a iné. Pripomínam, že stále ide iba o výsledky prvého kola analýz. V ďalšej fáze sa plánujeme sústrediť na mieru zhody pri analýze tých istých výpovedí vždy dvoma výskumníkmi a porovnať výpovede medzi respondentami/kami z rôznych národných skupín. Predovšetkým nás však zaujíma, nakoľko je celý experimentálny pokus kombinovať v tom istom projekte kvantitatívnu aj kvalitatívnu analýzu dát úspešný, či je takáto kombinácia prínosná, a či nám pomôže lepšie pochopiť vzájomné vnímanie susedských národov, ktoré je bezpochyby komplexným, mnohoúrovňovým a niekedy aj vnútorne rozporuplným výskumným problémom.

Abstrakt

Výskumný projekt *Meziskupinové postoje a meziskupinový kontakt v pěti středoevropských zemích* sa zameriava na súvislosti kontaktu a vzájomného vnímania medzi príslušníkmi a príslušníčkami susedných národov v pohraničných oblastiach Českej republiky a vždy konkrétneho susedného štátu - Slovenska, Poľska, Rakúska a Nemecka. Hlavnou metódou zberu dát je online dotazník, ktorý obsahuje rôzne postojoové a hodnotiace škály, ako aj teplomer emočného vzťahu a voľné výpovede (N=2900). V tomto texte analyzujeme práve voľné výpovede z českého (N=261) a slovenského (N=269) pohraničia o situáciách kontaktu a následnom hodnotení *tých druhých*. Pri tématickej analýze sa sústreďujeme na vnímanie druhej národnej skupiny vrátane emočnej zložky, pripisované vlastnosti, tematizované rozdiely a podobnosti, ako aj referencie k široko zdieľaným stereotypom.

Kľúčové slová

heterostereotypy, meziskupinový kontakt, Slováci, Česi, tématická analýza.

Abstract

The research project *Intergroup attitudes and intergroup contact in five Central European countries* concentrates on the interplay of intergroup contact and perception between the members of neighbouring nations in the border regions of the Czech Republic and each of the neighbouring states - Slovakia, Poland, Austria and Germany. The main data gathering method is an online questionnaire with different attitude and evaluation scales, as well as a

feeling thermometer of emotional relations and open statements (N=2900). In this text we analyse only the open statements from the Czech (N=261) and Slovak (N=269) borderlands about the situations of contact and the following evaluation of *the others*. In the thematic analysis we concentrate on the perception of the other national group including the emotional component, ascribed characteristics, thematized differences and similarities, as well as references to any broadly shared stereotypes.

Key words

heterostereotypes, intergroup contact, Slovaks, Czechs, thematic analysis.

VYJEDNÁVANIE SOCIÁLNYCH NORIEM VO VIRTUÁLNYCH PROSTREDIACH - PRÍKLAD WEBSTRÁNKY PRE SOCIÁLNE SIETE FACEBOOK¹

Magda Petrjánošová
Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, Bratislava
magda.petrjanosova@savba.sk

Úvod

Pri spoločnom fungovaní ľudských bytostí v skupinách zohrávajú dôležitú úlohu sociálne normy - implicitné aj explicitne naformulované pravidlá a očakávania o tom, aké konanie je správne, prípustné a/alebo v konkrétnych kontextoch a situáciách vhodné. V tomto texte popisujem a analyzujem príklady vytvárania, dodržiavania a vyjednávania sociálnych noriem v špecifickom druhu sociálneho prostredia – vo virtuálnom prostredí webstránky pre sociálne siete Facebook (www.facebook.com).

Webové stránky pre sociálne siete (napr. Facebook, MySpace, Flickr, LinkedIn, Couchsurfing a i.) sa mimoriadne rozšírili po roku 2003. Sú to webové služby, ktoré umožňuje používateľom mať verejný alebo polo-verejný profil, zverejniť zoznam používateľov, s ktorými majú nejaké prepojenie a navzájom si tieto zoznamy „priateľov“ alebo „kontaktov“ sprístupniť (boydová, Ellisonová, 2007). Stránok pre sociálne siete existujú stovky, technologicky sú si podobné, ale rôzne sú skupiny, ktoré priťahujú, aj praktiky a kultúry, ktoré sa tam postupne vyvíjajú.

Webstránka pre sociálne siete Facebook vznikla v roku 2005, momentálne existuje v sedemdesiatich jazykových mutáciách vrátane slovenčiny a má 400 mil. aktívnych používateľov, z ktorých sa každý druhý prihlási aspoň raz denne. Na Slovensku „je na Facebooku“ 1,1 mil. používateľov, čiže každá piata obyvateľka alebo obyvateľ SR má otvorené používateľské konto - priestor pre sociálne konanie, ktorý využíva v rôznej miere a rôznym spôsobom, v súlade s jej/jeho zámermi a preferenciami.

Na Facebooku má každý² vytvorenú osobnú stránku, ktorej hlavnými súčasťami sú profil s fotografiou, hypertextový zoznam kontaktov, tzv. nástenka – priestor, kde sa zobrazujú všetky jeho/ jej verbálne aj iné aktivity, ako aj príspevky ľudí zo zoznamu kontaktov, a album obrázkových, audio alebo video súborov, ktoré zdieľa (čiže ich umiestnil/a na svoju stránku).

Ak sa pozrieme na Facebook ako na zvláštny druh sociálneho prostredia, v ktorom ľudia spolu interagujú (aj keď nie zoči-voči), a v ktorom je teda samozrejme možné pozorovať aj vytváranie, dodržiavanie a vyjednanie sociálnych noriem, ukáže sa ako veľmi prínosné kombinovať rôzne metódy získavania empirického materiálu. Výhodou kombinácie pološtruktúrovaných interview (N=60); analýzy špecifických multimedialných

¹ Tento príspevok vznikol v rámci grantu VEGA č. 2/0179/09 *Dynamika sociálnych a morálnych noriem*.

² Priemerný používateľ má v kontaktoch 130 priateľov, strávi denne na stránke Facebook viac ako 55 min., je členom 13 skupín a za mesiac pošle 8 návrhov na zaradenie medzi priateľov, 9 krát vyjadrí svoj pozitívny postoj k výrokom a zdieľaným obsahom od iných, napíše 25 komentárov, stane sa fanúšikom 4 korporátnych stránok a dostane pozvánku na 3 podujatia (<http://www.facebook.com/?ref=logo#!/press/info.php?statistics>).

a interaktívnych textov, ktoré neustále vytvárajú a pretvárajú jednotlivci aj skupiny využívajúce túto webstránku; a dlhodobého participatívneho pozorovania je možnosť nielen pozorovať a popísať konanie ľudí, ale aj nechať si vysvetliť subjektívne významy, ktoré jednotlivým stratégiám samotní participanti a participantky prisudzujú.

Tento text som koncipovala ako prvý náhľad do zozbieraného empirického materiálu a navyše vzhľadom na obmedzený rozsah príspevku vyberám len niektoré témy, na ktorých sa dá fungovanie sociálnych noriem online zdokumentovať, a to ne-anonymitu, očakávanie aktuálnosti informácií, (ne)uvádzanie vzťahového statusu, a rozsah a druh zdieľaných informácií.

Ne-anonymita

V prostredí Facebook je široko zdieľanou normou ne-anonymita, ktorá súvisí s bežným používaním fotografie a celého a pravého mena (hoci si to služba pri zakladaní používateľského konta nevie vynútiť - predpokladá totiž použitie mena a priezviska, ale prijme akékoľvek dve alebo viac mien).

Zo 60 participantiek a participantov len desať malo v mene akúkoľvek zmenu oproti oficiálnemu prepisu, čo podporuje názor, že zdieľanou normou neanonymity Facebook podporuje také konštruovanie online identity, ktorá nie je v rozpore s tým, ako sa človek prezentuje svojim známym v interakcii zoči-voči (por. Gibbsová et al., 2006). Z participantov a participantiek len dve použili hovorovú verziu krstného mena (napr. Zuzka), päť malo medzi krstné meno a priezvisko ešte vloženú prezývku, jedna mala medzi meno a priezvisko vloženú príslovku „zatial“, akoby sa chystala meno meniť, napríklad vydajom. Len dve osoby vystupovali na Facebooku s takým menom, pod akým by ich nenašli cez vyhľadávaciu funkciu ich zbežní známi - jedna participantka využívala len zdvojené krstné meno a jeden participant mal svoje slovenské meno prepísané so zámenou foneticky rovnako znejúcich hlások - v rozhovore explicitne zmienil, že nechcel byť jednoducho vyhľadateľný.

Nesporne dôležitou súčasťou profilu na Facebooku je fotografia, skoro rovnako dôležitá ako meno. V rámci profilu zaberá veľká fotografia dominantný priestor, v rámci zoznamu kontaktov sa zasa zjavuje len meno a maličká fotografia a je ju vidno aj pri každom komentári, aj inej aktivite (vid' nižšie). Má dôležitú sebaaprezenačnú funkciu, čo súvisí s nepísanou normou, dať si do profilu reálnu fotografiu a navyše ju udržiavať aktuálnu. Zo všetkých participantov a participantiek len šiesti majú fotografiu, na ktorej sú ťažko rozpoznateľní (napr. dlhé vlasy sčesané dopredu tak, že zakrývajú celú tvár) alebo nejakú grafickú reprezentáciu, na ktorej vôbec nie sú rozpoznateľní (silueta proti slnku, obrázok). Normou je evidentne mať rozpoznateľnú podobizeň, typicky kde je človek sám. Slovanami participantiek: *Na fotke som sama, pretože reprezentuje mňa...a keďže ja sa cítim ako samostatná osobnosť, tak mám profilovku samotnú* (Vanda, 23 r.), *Som tam sama, fotka má vystihovať mňa a moju osobnosť* (Elena, 22 r.). Táto norma má ale aj pragmatický aspekt – na to, aby mohla služba Facebook fungovať tak, ako to od nej jej používatelia očakávajú, treba udržať rozpoznateľnosť jednotlivých profilov, ako to evokuje aj nasledujúci participant: *Sám a som tam ja konkrétne, žiaden obrázok, preto, aby bolo jasné, koho profil to je* (Miroslav, 20 r.)

Očakávaná aktuálnosť profilu

Niektorí si profil ani fotografiu nezmenili, odkedy si vytvorili používateľské konto (priemerne cca. 18 mesiacov), ale typické je skôr vysvetlenie „*mením profil aj fotku, aby boli aktuálne*“ (Yan, 21 r.). Použitý nedokonavý vid slovesa naznačuje opakovanie deja, podobne ako v iných výpovediach použité rôzne príslovky času ako *párkrát, viackrát, čas od času*. Najčastejšiu zmenu popísala Alexa (citovaná v extrakte 1), ktorá ju zdôvodňuje častou zmenou svojho vzhľadu, a tým vlastne implicitne evokuje normu aktuálnosti použitej fotografie. Že svoju profilovú fotografiu aktualizuje nadmerne často v porovnaní s ostatnými, si zrejme uvedomuje, čo naznačuje použitím smajlíka, ako keby na zmiernenie prípadného šoku po oznámení tak neštandardného počtu profilových fotografií, podobne ako by sa v komunikácii tvárou v tvár ospravedlňujúco alebo šibalsky usmiala a pokrčila pri tom plecami:

Extr. 1: Prispôbujem to aktuálnemu vzhľadu ☺

Int: Zmenil/a si si profilovú fotku? Ak hej, prečo?

A: Momentálne mam asi 80 profilovych fotiek :D menim ich dost casto, pretoze aj ja svoj vyzor dost casto menim, takže prispôbujem to aktualnemu vzhľadu ☺ (Alexa, 24 r.)

(Ne)uvádzanie vzťahového statusu

Ďalšou informáciou, ktorú je o sebe na Facebooku možné uviesť, je vzťahový status. Existuje viacero možností ako vydatá/ženatý, zadaná/ý, nezadaná/ý, je to komplikované a i. Rozhodnutie či a ako vzťahový status ne/vypĺňať môže byť aj čisto pragmatickej povahy, resp. môže obsahovať sebareprezentačné, strategické aj pragmatické prvky a u rôznych používateľov môžu prevládať rôzne aspekty, čo sa navyše môže meniť v rôznych obdobiach.

Napr. citovaná participantka vysvetľuje, ako sa jej postoj ku zverejneniu vzťahového statusu menil s meniacou sa životnou situáciou. Pri otázke, či by si teda status zmenila, keby sa zmenili okolnosti, evokuje zaujímavú normu, nemeniť si status na „nezadaná“ hneď, ak išlo o dlhodobý vzťah. Jej vysvetlenie je pritom useknuté po spojke, ktorá naznačuje dôsledok čiže, akoby už ani nebolo treba vypovedať, aký ten dôsledok je, lebo je všeobecne jasný a zjavný:

Ext. 2: Nechcem to dávať všetkým na vedomie

B: Mala som donedávna „vo vzťahu“, no po čase som nad tým uvažovala, že keby som sa s mojim partnerom rozišla (a nie je k tomu ďaleko), tak to nechcem dávať všetkým na vedomie.. tak som to radšej vymazala úplne.

Int: Takže by si ho nezmenila, keby sa zmenili okolnosti?

B: Keby som si to nechala zverejnené, aj tak by som si ho nezmenila zatiaľ, lebo mám už dva roky toho istého partnera, čiže... (Bára, 20 r.)

K anekdoticky vďačnej téme komplikácií vyjednávania toho, kedy je vhodné zverejniť na Facebooku zmenu v rámci partnerských vzťahov sa vyjadruje aj Renáta, keď vysvetľuje, ako rozmýšľanie a váhanie o zmene statusu prebieha:

Ext. 3: Už som zadaná?

Int: Máš vyplnený status zadaný/á vs. single?

R: najprv som ho mala. no v mojom veku vzhľadom k nestabilite vzťahov som to nakoniec dala prec, ved kto ma pozna blizsie, tak vie, co s kym riesim a ake vzťahy udržiavam.

Int: A menila si ho, keď sa zmenili okolnosti?

R: kým som mala zverejneny tento status, zvykla som ho zmenit, no a tam dochadzalo k problemom, ze „kedy ho zmenit?“ „uz som zadaná?“ to je jeden z dovodov, preco som to dala prec...proste status je verejna vec a napisem donho len tolko, co uznám za vhodne, ze sa

„svet“ moze dozvediet. ked riesim nejaky sukromny problem, nedam to predsa na status (Renáta, 20 r.)

Renáta zároveň vysvetľuje, ako takéto rozmýšľanie podľa nej ovplyvňuje vek používateľa alebo používateľky, keď postuluje špeciálne okolnosti *jej veku*, v ktorom uvádza ako charakteristickú práve *nestabilitu vzťahov*. Na záver citovaného prehovoru zároveň definuje opozičný vzťah medzi *verejnou* informáciou, ktorú sa *svet môže dozvedieť*, a *súkromným problémom*, ktorý si nechá pre seba a nezverejní. To by podporovalo našu teóriu o tom, že konštruovanie identity na Facebooku sa okrem sebaaprezenačných motívácií vyznačuje aj dodržiavaním normy ochrany vlastného súkromia a nezverejňovania konfliktných alebo problematických informácií (prítom čo je potenciálne konfliktné alebo problematické sa vyjednáva spoločne v interakciách).

Zdieľanie obsahov

Dôležitou súčasťou osobnej stránky je *nástenka*, ktorá je vizitkou všetkých aktivít a kde je vidno obsahy, ktoré (formou multimediálnych linkov) používatelia zdieľajú, ich komentáre a pod.

Napr. participantka Karla vysvetľuje, že čo na svoju stránku umiestni, je podrobené určitému procesu cenzúry, snaží sa, aby tam *nebuchla akúkoľvek hlúposť*, čiže zvažuje, čo by mohlo zaujať jej známych. Ondrej zas explicitne referuje o tom, že očakáva od ostatných na základe svojich zdieľaných obsahov uznanie:

Ext. 4: Aby mohli uznať, že mám dobrý vkus

Int: Čo si posledne zavesil na FB? Fotky svoje a iných, pesničky, videá, linky?

O: Hm...nepamatam sa...možno nejakú pesničku, ktorá sa mi páčila, aby si ju mohli vypočuť aj iní a uznať, že mam dobry vkus =D (Ondrej, 19 r.)

Podobné zvažovanie je vidieť u ďalšej participantky, ktorá tiež zdôrazňuje *zaujímavosť*, *vtipnosť* a *schopnosť osloviť* ako žiaduce vlastnosti zdieľaných príspevkov. Explicitne rozpráva o tom, ako sa snaží trafiť do vkusu jej známych, pričom má k dispozícii ich spätnú väzbu, vždy minimálne *jeden koment* alebo „I like“ (pozitívnu reakciu v zmysle „to sa mi páči“, ktorá je veľmi ľahko uskutočniteľná stlačením tlačidla „I like“, ktoré je pri každom komentári alebo fotografii):

Ext. 5: Nestalo sa mi, že by mi nikto nedal koment

Viacmenej tam vesiam len tie veci, pri ktorých mam pocit, ze su zaujmove pre ostatnych ludi....a snazim sa pisat veci vtipnou a oslovujucou formou, nestalo sa mi, ze by mi nikto nedal co len jeden koment alebo „like“ ku statusu... (Renáta, 20 r.)

Na takéto triafanie sa do vkusu svojich *dôležitých iných (significant other)* a zrejme aj zmenu konania, ak sa očakávaná pozitívna spätná väzba nedostaví, možno nahliadať z hľadiska vyjednávania noriem ako na vyjednávanie toho, čo je vhodné zdieľať na vlastnej nástenke a čo nie – pričom keď ľudia v rámci nejakej skupiny navzájom prispôsobujú svoje konanie, každý z nich tak zároveň prispieva k udržiavaniu alebo postupnému meneniu úzu.

Určité normy existujú aj pre vymedzenie toho, čo je bežné a normálne, napr. aké informácie je normálne o sebe zverejňovať. To sa postupne vyjednáva medzi interagujúcimi – v našich rozhovoroch sa to ukázalo hlavne na tom, ako ľudia opisovali prispôbovanie svojej vlastnej sebaaprezenácie buď podľa toho, čo videli u iných (ext. č. 6, 7), alebo podľa toho, na čo boli explicitne upozornení (ext. č. 8).

Ext. 6: Tak som si pridala rok aj ja

Myslím, že na začiatku som si napr. dala iba deň a mesiac narodenia, neskôr som pridala aj rok. Dôvod, neviem, mám taký pocit, že sa mi to spočiatku zdalo príliš osobné písať aj rok, ale potom keď som videla, že veľa kamarátov tam má zverejnený aj rok, tak som si ho pridala aj ja. (Hana, 24 r.)

Hana tu vysvetľuje, ako v priebehu času zmenila názor na to, čo je a čo nie je *príliš osobné písať*, na základe toho, ako videla konat' v tomto ohľade svojich kamarátov. V extrakte 7 Rast'o referuje o tom, ako doplnil ďalšie informácie o sebe týkajúce sa jeho rodiny, keď sa zvýšila jeho kompetencia používania služby a zistil *aké info sa dajú doplniť do profilu*. V tomto prehovore nešpecifikuje, či to zistil prehliadaním profilov iných, teda vlastne pozorovaním toho, aké informácie o sebe zdieľajú oni, alebo opätovným otvorením si profilového dialógu a zameraním sa na nevyplnené kolónky:

Ext. 7: Doplnil som si ženatý a mená detí

Doplnil som si zenaty a mena deti po case, ked som sa pozeral ake info sa daju doplnit do profilu. (Rast'o, 33 r.)

Naopak participantka Katka, citovaná v extrakte 8, tiež referuje o zmene vo svojom profile, ale na základe explicitného podnetu od inej osoby - *kamaráta*, ktorý ju upozornil na neštandardnosť jej konania, na čo ona zareagovala spôsobom, ktorý uľahčuje fungovanie jednotlivcov v spoločnosti a prispôsobila sa väčšine:

Ext. 8: Upravila som to na podnet kamaráta

Spočiatku som uviedla len základne údaje a fotku, nič navyiac, teraz som ho doplnila o svoje zaujmi, aj celkovo upravila na podnet kamarata, ktorý mi povedal, že tam nič viac o sebe nemam. (Katka, 20 r.)

Namiesto záveru

V tomto texte som priblížila niektoré zdieľané tendencie v odpovediach participantov/tiek ohľadom vyjednávania sociálnych noriem, na mnohé ďalšie zaujímavé výsledky už žiaľ nestačil rozsah príspevku - takými sú napríklad celá téma umiestňovania textových aj obrazových informácií o iných, ale aj vhodnosť a spôsoby korigovania predošlých komunikačných aktov vlastných aj cudzích, verejné prežívanie identifikovania sa s religióznou alebo politickou skupinou a pod.

Ale aj na tých zopár uvedených príkladoch som ukázala, ako sa aj vo virtuálnom prostredí spolufungovaním mnohých ľudí nutne vytvárajú určité sociálne normy ako implicitné predpisy konania, ktoré určujú, čo je vhodné a čo nie, čo je odmeňované a čo je trestané. Samozrejme je Facebook so svojimi miliónmi obyvateľov v tomto zmysle iným virtuálnym prostredím, než malý *chat*, kde sa dá naozaj hovoriť o tom, že konkrétne skupina používateľov vytvára a udržiava konkrétny súbor noriem. Služba Facebook uplatňuje isté všeobecne platné minimálne etické štandardy, ktoré vypracovali jej poskytovatelia, ale ďalšie normy spolufungovania sa vytvárajú v rámci jednotlivých menších skupín, ktoré tam existujú (v širšom zmysle slova, bez konkrétnych ostrých hraníc). Niektoré normy sú potom širšie zdieľané než iné a zároveň nakoľko je jeden človek členom mnohých skupín, v niektorých môže byť súčasne to isté konanie hodnotené pozitívne a v iných sankcionované.

Zrejme tu funguje zároveň istý druh sociálneho učenia a ľudia častejšie konajú tak, ako to videli u iných, ak bola reakcia okolia pozitívna, než ak bola reakcia negatívna alebo žiadna, čo môže v niektorých prípadoch znamenať trest ignoráciou. Napr. debaty o politike sa

niekedy ľudia snažia explicitne zastaviť, ale omnoho častejšie na takéto výroky proste nereagujú, hoci toto pravidlo samozrejme neplatí napríklad v skupinách občianskych aktivistov. Aj nadmerné verejné prejavy vzájomnej lásky za využívania veľkého počtu zdobnení a srdiečok sú prípustné len v niektorých skupinách, v iných sú príčinou skrývaného alebo aj verejného posmechu. Vyjadrenie negatívneho postoja je tak možné buď cez úplné nereagovanie (čo ale nie je jednoznačný signál, pretože kvôli množstvu zdieľaných informácií sa často stane, že nikto nereaguje preto, že príspevok zanikol v mase iných), alebo cez negatívny alebo nesúhlasný komentár, čo je náročnejšie na čas a energiu. Neexistuje totiž ani negatívny ekvivalent tlačidla „I like“ alebo „to sa mi páči“, takže Facebook vlastne uľahčuje pozitívnu a sťažuje negatívnu spätnú väzbu.

Literatúra

BOYD, D. M. , ELLISON, N. B., 2007, Social network sites: Definition, history, and scholarship. In *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13 (1): article 11. Stiahnuté 3.4.2008 z <http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html>

GIBBS, J. L. , ELLISON, N. B. , HEINO, R.D., 2006, Self-Presentation in Online Personals. The Role of Anticipated Future Interaction, Self-Disclosure, and Perceived Success in Internet Dating. In *Communication Research*, 33 (2): 152-177.

Abstrakt

Pri spoločnom fungovaní ľudských bytostí v skupinách zohrávajú dôležitú úlohu sociálne normy - implicitné aj explicitne naformulované pravidlá a očakávania o tom, aké konanie je správne, prípustné a/alebo v konkrétnych kontextoch a situáciách vhodné. V tomto texte popisujem a analyzujem príklady vytvárania, dodržiavania a vyjednávania sociálnych noriem v špecifickom druhu sociálneho prostredia – vo virtuálnom prostredí webstránky pre sociálne siete Facebook. Analyzovaný empirický materiál zahŕňa kvalitatívne interview so slovenskými používateľkami a používateľmi tejto služby (N=60), ako aj analýzu špecifických multimediálnych a interaktívnych textov, ktoré neustále vytvárajú a pretvárajú jednotlivci aj skupiny využívajúce túto webstránku.

Kľúčové slová

sociálne normy, vyjednanie, Facebook, kvalitatívne interview, analýza textu

Abstract

Social norms – implicit and explicitly stated rules and expectations about what actions are right, tolerable and/or appropriate in specific contexts and situations - play an important role in the coexistence of human beings in groups. In this text I describe and analyse the processes of creating, maintaining and negotiating some social norms in a specific social environment – in the virtual environment of the Social Networking Site Facebook. The analyzed empiric material includes qualitative interviews with Slovak users of the service (N=60), as well as specific multimedia and interactive texts permanently re/created by the individuals and/or groups using the website.

Key words

social norms, negotiating, Facebook, qualitative interview, text analysis

FOBICKÉ PORUCHY A JEJICH CHARAKTERISTICKÝ VÝZNAMOVÝ PROFIL

Zuzana Pokorná
Psychologický ústav AV ČR, Brno

Úvod

Článek se zabývá lidmi trpícími fobií a jejich specifickým způsobem přidělování významu tak, jak ho chápou Kreitlerovi ve své teorii významu (Kreitler a Kreitler, 1990). Tito izraelští psychologové se dlouhodobě zabývají rolí významu v psychice jedince a vytvořili významový systém (meaning system), který je co do šíře a hloubky zpracování bohatší než dosavadní koncepce významu (Osgood, 1957). Je postaven na množství exploračních studií, které ověřovali jeho oprávněnost a dostatečnost a na mnoha validizačních a srovnávacích studiích na klinické i neklinické populaci. Významové kategorie byly korelovány s několika známými osobnostními dotazníky (např. Big Five, Eysenckův dotazník, MMPI). Koncepce teorie významu byla v české literatuře několikrát prezentována, přesto se nejedná o příliš známý a rozšířený nástroj práce s textovými daty (např. Urbánek, 2003; Pokorná 2007; Pokorná, Urbánek, 2010; Urbánek, Czeakoová, Pokorná, 2009).

Fobické strachy se řadí z hlediska diagnostických a nozologických systému pod úzkostné poruchy, které stojí dlouhodobě v centru pozornosti psychologů, psychiatrů i lékařů. A to zejména pro jejich rozšířenost (úzkost je symptomem velkého množství psychických obtíží), pro jejich spojitost se somatickými onemocněními (uvádí se, že v USA necelých 50 % pacientů v primární zdravotní péči trpí mmj. i úzkostí) a také vzhledem k finanční nákladnosti zdravotní péče spojené s úzkostnými poruchami (Weisberg et al, 2007).

Přestože jsme se v naší studii zaměřili na „čistě fobické“ jedince, uvědomujeme si, že se tyto symptomy a syndromy vyskytují většinou komorbidně s dalšími psychickými poruchami (Beinvenu, Stein, 2003; Eysenck, Rachman, 1965; Reich, 1999).

Dlouhodobě nás zajímá otázka, nakolik jsou fobické a úzkostné poruchy totožné v dynamice vzniku. Snažíme se najít odpověď na otázku, jsou-li fobie homogenní nozologickou skupinou a které styčné body lze najít mezi osobnostmi lidí s fobickými strachy a s úzkostnými poruchami. V tomto článku bude prezentována první část dlouhodobé studie, která se zaměřuje na otázku, jestli mají jedinci s fobiemi „něco společného“ z hlediska přidělování významu a jestli lze pro ně stanovit jednotný významový profil odlišný od úzkosti a lidí bez fobií.

Metodologický rámec

Jak bylo naznačeno výše, tato studie se opírá o izraelskou koncepci významu (Kreitler a Kreitler, 1990) kterou lze zařadit mezi psychosémantické přístupy využitelné pro výzkumné účely i v klinické praxi. Význam je zde chápán jako kognitivní obsahy spojené s referentem (Urbánek, 2002), jinak řečeno význam je vždy významem něčeho, co je v našem případě označováno termínem referent. Význam je také aktivním prvkem v psychice člověka, aktivně se podílí na kognici, na emočním prožívání i na našem chování. Vstupní informaci může být přiřčen bohatý a rozmanitý význam, který může obsahovat vždy dvě formy – lexikální (obecně sdílenou a sdílitelnou) a personální.

Informace o specifických práce s významem daného jedince získáváme pomocí obsahové analýzy textových dat různé formy – volná výpověď, prozaický text nebo např. na podkladě Dotazníku významu. Jedná se o metodu vytvořenou v rámci Teorie významu manželi

Kreitlerovými, jež se skládá z 11 podnětových slov, na která respondent reaguje a které má za úkol vysvětlit (standardní instrukce viz Pokorná, 2007 nebo Kreitler, Kreitler, 1990). Vybraná slova v sobě obsahují potenciál pro využití všech významových kategorií ve stejné míře. Existuje několik sad podnětových slov, přičemž je vytvořena např. specifická sada pro děti, rozdílná ale z hlediska významových možností obdobná sada pro využití formou re-testu atd. Sada, kterou jsme užívali v naší studii, obsahovala podnětová slova: *vytvořit, ulice, život, bycikel, pocity, vzít, přátelství, umění, zavraždit, moře a telefon*.

Významový systém je základním pojmem této koncepce a obsahuje čtyři proměnné mapující různé úrovně přisuzování významu.

Nejobecnější a nejširší proměnou jsou **Dimenze významu** (Dim), které se zaměřují na obsah výpovědi, čili na to, co nám jedinec o něčem (o referentu) říká. Obsahují 22 kategorií jako např. emoce, akce, časové vlastnosti aj. (viz tab. 1). **Typy vztahů** (TR) charakterizují způsob, jakým je významová hodnota spojena s referentem a zahrnují atribuci, komparaci, příklad a metaforu (viz tab. 1). **Formy vztahů** (FR) se zabývají kvalitou vztahu mezi výpovědí a referentem z logicko-sémantického hlediska a každá z kategorií se dělí na pozitivní a negativní formu (viz tab. 1). Poslední kategorií, se kterou jsme pracovali, jsou **Posuny referentů** (RS) zaměřující se na rozdíl mezi aktuálním a původním referentem. Aktuální referent (o čem aktuálně jedinec vypovídá) je málokdy totožný s původním referentem (v našem případě s podnětovým slovem z Dotazníku významu). Je tedy zcela běžné, že u mentálně a psychicky zdravých jedinců se referent rozvíjí, v opačném případě, kdy by zůstával po celou dobu identický s referentem původním, uvažovali bychom o silné kognitivní rigiditě až fixaci. Přehled posunu referentů viz tab. 1.

Tab. 1. Významový systém

Dimenze významu (Dim)	
Dim 1	Kontextové umístění
Dim 2a	Zařazení do třídy: třídy, členové
Dim 2b	Zařazení do třídy: části
Dim 3	Funkce, účel a role
Dim 4a	Akce a možnosti činnosti (referent koná)
Dim 4b	Akce a možnosti činnosti (konáno s referentem)
Dim 5	Způsob výskytu a fungování
Dim 6	Příčiny a předchůdci
Dim 7	Následky a důsledky
Dim 8a	Oblast použití (subjekt referentu)
Dim 8b	Oblast použití (objekt referentu)
Dim 9	Materiál referentu
Dim 10	Struktura
Dim 11	Stav a potencionální změny stavu
Dim 12	Váha a hmotnost
Dim 13	Velikost a rozměr
Dim 14	Kvantita a počet
Dim 15	Vlastnosti polohy
Dim 16	Časové vlastnosti
Dim 17a	Vlastnictví (referentu)
Dim 17b	Náležení, příslušnost (referentu)
Dim 18	Vývoj
Dim 19a	Smyslové kvality (charakterizující referenta)
Dim 19b	Smyslové kvality (vnímané referentem)
<i>specifikace: 0 vizuální; 1 barva a jas, 2 forma a tvar, 3 sluchové čítí; 4 taktilnost; 5 chuťové vjemy; 6 teplota; 7 vůně; 8 vnitřní vjemy (bolest), 9 průhlednost/zřetelnost; 10 tlak a ohebnost (rigidnost), 11 vlhkost</i>	
Dim 20a	Emoce a pocity (vyvolané ref.)
Dim 20b	Emoce a pocity (vnímané ref.)
Dim 21a	Úsudky a hodnocení (vztahující se k referentu)
Dim 21b	Úsudky a hodnocení (zastávané referentem)
Dim 22a	Kognitivní kvality a akce (vyvolané ref.)
Dim 22b	Kognitivní kvality a akce (referentu)
Typy vztahů (TR)	
TR 1a	Atributivní: kvalita vůči substanti (substantivní)
TR 1b	Atributivní: akce vůči původci děje (akční)
TR 2a	Komparativní: podobnost, identita
TR 2b	Komparativní: rozdíl, kontrast
TR 2c	Komparativní: komplementární
TR 2d	Komparativní: relační
TR 3a	Dokládající příkladem: ilustrující příklad
TR 3b	Dokládající příkladem: ilustrující situace

TR 3c	Dokládající příkladem: ilustrující scéna
TR 4a	Metaforicko-symbolický: interpretace
TR 4b	Metaforicko-symbolický: metafora konvenční
TR 4c	Metaforicko-symbolický: metafora
TR 4d	Metaforicko-symbolický: symbol
Formy vztahů (FR)	
FR 1: Tvrzení (1a) VH vypovídá pozitivně o referentu. (1b) VH vypovídá o referentu negativně.	FR 5: Disjunktivní (oddělující) (5a) disjunktivně pozitivní (5b) disjunktivně negativní
FR 2: Částečný vztah (2a) částečně pozitivní (2b) částečně negativní	FR 6: Závazný (6a) závazný pozitivní (6b) závazný negativní
FR 3: Univerzální (3a) univerzální pozitivní (3b) univerzální negativní	FR 7: Otázka (7a) otázka pozitivní (7b) otázka negativní
FR 4: Konjunktivní (kombinující) (4a) konjunktivní pozitivní (4b) konjunktivní negativní	FR 8: Toužebný vztah (8a) toužebný pozitivní (8b) toužebný negativní
Posuny referentů (RS)	
SR 1	Aktuální referent je identický s tím prezentovaným
SR 2	Aktuální referent je opakem (negací) prezentovaného r.
SR 3	Aktuální referent je částí prezentovaného r.
SR 4	A. r. je vstupní podnět upravený dodáním nějaké významové hodnoty.
SR 5	A. r. je předchozí významová hodnota
SR 6	A. r. je spojen s prezent. nebo předchozím referentem pouze asociativně
SR 7	A. R. NENÍ V ŽÁDNÉM OČIVIDNÉM VZTAHU K PREZENTOVANÉMU NEBO PŘEDCHOZÍMU REF.
SR 8	A. r. je prezentovaný ref. bráný jako označení
SR 9	A. r. je gramatickou variací prezentovaného refer.
SR 10	A. r. je kombinací několika předchozích VH
SR 11	A. r. je nadřazenou kategorií prezentovaného referentu
SR 12	A. r. je synonymem prezentovaného referentu
SR 13	Původní referent je nahrazen implicitní významovou hodnotou

Celkem obsahuje významový systém 86 kategorií a zahrnuje dva módy významu – personální a lexikální. Mentálně zdravý jedinec je schopen pasivně využít všechny kategorie, avšak aktivně používá (upřednostňuje) pouze určitý výběr z nich, který tvoří významový profil každého z nás. Jinými slovy řečeno, zmapujeme-li významový systém, získáme tzv. **významový profil** jedince, čili určitou sumu kategorií, kterou jedinec používá nebo naopak ignoruje při přisuzování významu. Pro lepší pochopitelnost najdete v tab. 2. ukázkou analýzy výroku „moře je množství slané vody obklopující kontinenty“. Je zde patrné, že každé významové jednotce je přiřčen pouze jeden kód u každé proměnné. Významový profil může být stanoven pro jedince či pro skupiny.

Tab. 2. Příklad analýzy textu

Referent	Významová hodnota	Dim	TR	FR	RS
moře	množství	14	1a	1a	1
množství	vody	9	1a	1a	5
vody	slané	19a4	1a	1a	5
vody	obklopující	5	1b	1a	5
obklopující	kontinenty	8b	1a	1a	5

Metoda

V našej štúdií sme postupovali v nasledujúcich krokoch. Prvne bol administrovaný a metódou obsahovej analýzy analyzovaný Dotazník významu. V ďalšej fázi boli identifikované pozitívne a negatívne preferované kategórie, čili bola zistená četnosť výskytu jednotlivých promenných a bol vybrán prvý a štvrtý kvartil četnosti promenných. Na základe tohoto výberu bol stanoven významový profil každého respondenta.

Výskumný soubor

Respondenti boli vyberaní prostredníctvom e-mailu, webových stránok (studentských i voľne dostupných) a osobných kontaktů, jedná sa teda o postup zámerného výberu metódou „snow-ball sampling“ ovplyvnenou samovýberom.

Výskumný soubor sa skladal z troch skupín a to z jedinců trpiacich fobiemi (ďalej skupina F), jedinců trpiacich úzkosťami (skupina U) a jedinců bez fobických a úzkostných symptómů, čili kontrolná skupina (ďalej skupina K). Do týchto troch skupín boli respondenti rozdelení na základe Dotazníku pro screening úzkostných poruch (ďalej jen SUP), ktorý bol konštruovaný pro účely tejto štúdie. Celkom sa soubor skladal z 40 respondentů, 30 žena a 10 mužů a nezahŕňa úzkostné jedince, neboť analýza jejich dat teprve probíhá. Průměrný věk činil 27,2 let (rozsah 16-63), v pásme 19-25 let se nacházelo 57,5 % respondentů. Z hlediska nejvyššího dosaženého vzdělání prevažovali probandi se středoškolským vzděláním s maturitou 55 %, ďalej s vysokoškolským vzděláním 25 %, 5 % mělo ukončeno vzdělání základní a 15 % vyšší odborné školy.

Skupina fobiků nebyla z hlediska rozložení fobií homogenní, neboť obsahovala jedince s fobiemi ze zvířat, situací, sociálních fobií i klaustrofobií. Složení bylo následující: pavouci (7), hadi (5), jiná zvířata (3), výšky (4), pohled na krev (3), létání (1), sociální fobie (1), klaustrofobie (5), více než jedna fobie (5). Pro další štúdie by bylo vhodné soubor rozšířit a porovnat zvlášt' tradiční nozologické jednotky, čili rozdělit fobie na skupinu strachů ze zvířat a situací (případně i tyto dvě zvlášt'), na fobie sociální a na agorafobie. Předpokládáme, že tyto 3 skupiny by mohly vykazovat poněkud odlišný obraz.

Cíl výzkumu

Naším cílem bylo zmapovat významový profil jedinců trpiacich fobiemi. Zajímalo nás, zda mají fobici špecifický významový profil a pokud ano, jestli se tento profil liší od profilu lidí bez fobií a jedinců úzkostných?

Předpokládali jsme, že fobičtí jedinci se budou v četnosti užívání jednotlivých promenných lišit od jedinců nevykazujících žádnou úzkostnou symptomatologii a to zejména v Dimenzích významu.

Analýza dat

Probíhala na třech úrovních. Nejdříve byly porovnány obě skupiny z hlediska četnosti jednotlivých kategorií. Vzhledem k šignifikantnímu rozdílu v délce textu mezi skupinami (F 122, K 177, Ú nejkratší, $p < 0,01$) jsme pracovali s četnostmi relativními. Data byla zpracována pomocí Mann-Whitney U testu. Dalším krokem bylo porovnání profilů jedinců napříč skupinami pomocí kontingenčních tabulek a Chí-kvadrátu a na závěr byl vytvořen významový profil pro skupinu fobických jedinců za pomoci kontingenčních tabulek a byla provedena jeho interpretace.

Výsledky

Obě zkoumané skupiny se lišily při porovnání relativních četností v 11 kategoriích na $p < 0,05$ a v dalších 5 na $p < 0,10$, kterou jsme vzhledem k velikosti vzorku považovali rovněž za zajímavou. Dohromady se fobici od kontrolní skupiny liší v 16 kategoriích. Při srovnání profilů se odlišovaly obě skupiny v 9 proměnných ($p < 0,10$).

Porovnání relativních četností a profilů

Skupina F více než kontrolní skupina používala zejména následující kategorie, u nichž jsou vždy uvedeny příklady z Dotazníku významu:

- (Dim 1) Zařazení do kontextu (*kolo je sportovní pomůcka*);
- (Dim 9) Materiál (*vytvořit něco z nějaké hmoty*);
- (TR 1a) Atributivní vztah (*ulice je prostor ohraničený domy*);
- (Dim 22b) Kognitivní akce referentu (*život je epizoda tvora, který přemýšlí*);
- (Dim 20b) Emoce týkající se referentu (*přátelství ... podělit se o radosti*).

Poslední dvě kategorie odkazující na emoce a kognice se objevují také ve významovém profilu a tvoří nejcharakterističtější rozdíl mezi fobiky a kontrolní skupinou. Fobici také významně méně často používají:

- (Dim 10) Strukturu (*ulice jsou dvě řady domů obrácené čelem k sobě*);
- (Dim 21a) Úsudky a hodnocení vztahující se k referentu (*telefon je nepostradatelný*);
- (RS 9) Gramatická variace referentu (*vzít – vezmu něco někomu*);
- (Dim 22a) Kognitivní kvality a akce vyvolané referentem (*umění v nás vzbuzuje dojmy*);
- (Dim 4a) Akce a možnosti akce – referent koná (*telefon – můžu zavolat někomu*).

Při analýze samotných profilů se navíc ještě ukazuje, že fobici se více než kontrolní skupina vyhýbají užívání příkladů pomocí popisu situace (TR 3b), závazné formě vztahu v pozitivním modu (FR 6a) a asociativním posunům referentů (SR 6)

Provedeme-li metaanalýzu výsledků na jednotlivých úrovních, zjistíme, že ve všech analýzách se fobici více zaměřují na vlastní emoce (Dim 20b) a kontext (Dim 1) a méně používají kategorie označující úsudky (Dim 21a, 21+), kognitivní aspekty (Dim 22a), strukturu (Dim 10), kategorizaci (Dim 2b) a asociace (SR 6).

Porovnání s úzkostnými stavy

Protože analýza profilu jedinců trpících úzkostnými poruchami nebyla v době příspěvku hotova, porovnávali jsme profil fobiků s profilem úzkosti, jak ho postulovali Kreitlerovi ve své studii (Kreitler a Kreitler, 1988). Ti došli k závěru, že pro úzkost obecně lze stanovit specifický významový profil, který má s fobiky styčné body, ale v mnoha kategoriích se liší. Na podkladě srovnání se zatím ukazuje, že fobie a úzkost mají dva společné charakteristické rysy a to zvýšenou emocionalitu na straně respondentů (Dim 20b) a sníženou aktivitu (Dim 4a). To je ve shodě s dynamickými teoriemi úzkosti a strachu (např. Freud, 2002). Oproti fobikům úzkostní jedinci častěji používají kategorie stavy (Dim 11), časové vlastnosti (Dim 16), senzorycké kvality (Dim 19b), hodnocení zastávané referentem (Dim 21b) a metaforu (TR 4c).

Interpretace profilu fobiků

Na základě všech jmenovaných analýz jsme stanovili významový profil fobií, který lze interpretovat následujícím způsobem. Fobici vykazují specifika ve třech oblastech:

v emocionalitě, v kognitivním vztahování se ke světu a ve vlastní aktivitě. Z hlediska emocí se přespríliš zaměřují na vlastní city a vnitřní prožitkový svět na úkor zájmu o prožívání ostatních. Typická je náladovost, přecitlivělost až emoční labilita. Z hlediska kognitivního je nejvýraznější silná potřeba kontroly, která probíhá prostřednictvím zaměření se na detaily, rizika, fakta a popisy. S tím zřejmě také souvisí kontrast mezi velmi dobrým analytickým myšlením a sníženou kognitivní kontrolou. Zdá se, že analytické myšlení je dobře uplatňováno jako forma kontroly prostředí, nicméně při snaze o kontrolu vlastního prožitkového světa kognice selhává a převažuje emocionalita. V poslední oblasti aktivity vykazují fobici znatelně snížené vlastní aktivní jednání oproti zvýšenému chování pasivnímu a inhibici. Mají tendenci vyhýbat se novým zkušenostem a nejsou ochotni či spíše schopni vlastním úsilím aktivním jednáním zvýšit svůj pocit pohody a well-beingu. Nové podněty a způsoby reagování jsou potencionálně vyhodnoceny jako ohrožující.

Shrnutí

Studie byla zaměřena na otázku, zda lze u jedinců s fobiemi najít společné rysy ve způsobu přisuzování významu okolnímu světu, která se potvrdila. Byly zjištěny odlišnosti od kontrolní skupiny i do jedinců úzkostných. Zde považujeme za nutné zmínit, že jsme si vědomi možnosti zkreslení výsledků na straně kódérů. Čili je možné, že texty kódované v českém jazyce a v hebrejštině v sobě nesou určité rozdíly, stejně tak způsob kódování námi a izraelskými autory se může v určitých aspektech lišit. Tyto možnosti zkreslení jsou dlouhodobě konzultovány s izraelskými autory, přesto považujeme za nezbytné učinit další krok a to je srovnání fobiků se skupinou úzkostných jedinců analyzovaných stejnými autory. Dále jsme si vědomi, že vzorek respondentů, se kterým jsme pracovali je příliš malý a příliš heterogenní na to, abychom mohli zobecňovat zjištěné výsledky na celou populaci lidí trpících fobiemi. Považujeme proto naše výsledky za první krok v dlouhodobě studii, který ukázal, že tímto způsobem a touto metodou lze postihnout odlišnosti mezi vybranými skupinami.

Literatura

- BIENVENU, O. J., STEIN, M. B., 2003, Personality and anxiety disorders: A review. *Journal of Personality Disorders*, 17, 2, 139–151.
- EYSENCK, H. J., RACHMAN, S., 1965, Dimensions of personality. In the causes and cures of neurosis. San Diego, CA: Robert R. Knapp. (Cit. podle O. J. Bienvenu, M. B. Stein, 2003, Personality and anxiety disorders: A review. *Journal of Personality Disorders*, 17, 2, 139–151.)
- FREUD, S., 2002, Spisy z let 1913–1917. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek.
- KREITLER, H., KREITLER, S., 1990, *The Cognitive Foundations of Personality Traits*. Plenum Press: New York.
- KREITLER, H., KREITLER, S., 1988, Trauma and Anxiety: The Cognitive Approach. *Journal of Traumatic Stress*, 1, 1, 35–36
- OSGOOD, C.E., SUCI, G.J., TANNENBAUM, P.H., 1957, *The Measurement of Meaning*. University of Illinois Press, Urbana.
- POKORNÁ, Z., 2007, Osobnost jedinců trpících fobiemi z hlediska významového profilu. Diplomová práce.
- POKORNÁ, Z., URBÁNEK, T., 2010, Přisuzování významu u fobických jedinců. *Československá psychologie*. V tisku.

REICH, J., 1999, Comorbid Anxiety and Depression and Personality Disorder: A Possible Stress-Induced Personality Disorder Syndrome. *Psychiatric Annals*, 29, 12, 707–712.

URBÁNEK, T., 2002, Psychosémantika v pojetí manželů Kreitlerových. In: Baumgartner, F., Frankovský, M., Kentoš, M. (Eds.), *Sborník Sociálne procesy a osobnosť 2002*, Spoločenský ústav SAV, Ústav experimentálnej psychológie SAV, Košice, 320-328.

URBÁNEK, T., 2003, *Psychosémantika*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, nakladatelství Pavel Křepela.

URBÁNEK, T., CZEKÓOVÁ, K., POKORNÁ, Z., 2009, Psychosémantické aspekty vybraných fotografií z IAPS. In: L. Golecká, J. Gurňáková, I. Ruisel (Eds.). *Sociálne procesy osobnosť 2008*. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 57-65.

WEISBERG R. B., DYCK, I., CULPEPPER, L., KELLER, M. B., 2007, Psychiatric Treatment in Primary Care Patients With Anxiety Disorders: A Comparison of Care Received From Primary Care Providers nad Psychiatrists. *The American Journal of Psychiatry*. Washington: Vol. 164, Iss.2; pg. 276-283

Abstrakt

Príspevek pojednáva o úzkostných poruchách (zejména fobiách) z hľadiska psychosémantického prístupu manželů Kreitlerových (Kreitler, Kreitler, 1990). Byly porovnávané významové profily fobiků, úzkostných poruch a kontrolní skupiny. Zaměřili jsme se na to, jestli fobičtí jedinci mají určité specifické osobnostní rysy, které je predisponují k náchylnosti pro nadměrně intenzivní strachy. Tato studie podpořila výzkumnou hypotézu, že jedinci vykazující zřetelné fobické strachy se budou lišit ve způsobu zpracování významu od ostatních skupin. Jako charakteristické pro fobické strachy se ukázala především specifika v oblasti emocí, kognice a vlastní aktivity.

Klíčová slova

anxieta, fobie, strach, teorie významu, psychosomatika, Kreitlerovi

Key words

anxiety, phobia, fear, meaning theory, psychosemantics, Kreitlers

SEBAKONTROLA ĽUDÍ V STREDNOM VEKU V SÚVISLOSTI S PREŽÍVANÍM KRÍZY STREDU A NAPLNENÍM ŽIVOTA ZMYSLOM¹

Beáta Ráčzová, Zuzana Najmíková
Katedra psychológie FF UPJŠ, Košice
beata.raczova@gmail.com

Cieľom príspevku je priblížiť problematiku obdobia stredného veku a to vo vzťahu k sebakontrolu, miere prežívania „krízy stredú“ a s tým súvisiacou otázkou zmyslu života. Všetky tri premenné zohrávajú dôležitú úlohu v rámci adaptačných mechanizmov, ktoré sa môžu uplatniť pri zvládaní zmien, ktoré táto životná etapa prináša. Našou ambíciou bolo priniesť informácie o existencii a charakte vzťahov medzi premennými. V úvode považujeme za potrebné objasniť používané pojmy. V prvom rade pojem kríza polovice života, ktorý môžeme podľa P. Oleša (1994) popísať ako subjektívne prežívaný proces zmien osobnosti, ktoré :

- sú vyvolané pocitom, že spôsoby adaptácie dosiahnuté v rannej dospelosti sú v strednom veku už nepostačujúce;
- sa zakladajú na zmene časovej perspektívy, na potrebe akceptácii smrti ako osobnej udalosti a nie niečoho, čo sa týka len iných ľudí a ktoré sa zakladajú na bilancovaní a prehodnocovaní životného úsilia a cieľov;
- smerujú k reinterpretácii koncepcie seba samého a k vytvoreniu plánov smerujúcich do druhej polovice života (Oleš, 1994). Spadá teda do obdobia strednej až neskorej dospelosti, čo zahŕňa životné obdobie medzi 35. a 50. až 55. rokom života. (Diamond, 1998; Hrdlička, Kuric, Blatný, 2006; Vágnerová, 2000; Sheehyová, 1999).

Ďalším termínom je termín sebakontrola (či sebaregulácia). Sebakontrola bola skúmaná na dvoch úrovniach, ako stav a ako črta alebo charakteristika osoby. Ako črta vypovedá sebakontrola o schopnosti uplatňovať kontrolu nad vlastnými impulzmi v rôznych situáciách a podmienkach a pri dosahovaní svojich cieľov. Sebakontrola ako stav vyjadruje kapacitu osoby brániť svojim popudom a pohnútkam aby sa v každej chvíli či situácii menili (Stillman a kol., 2009). Sebakontrola je často považovaná aj za kapacitu k zmene a adaptácii self, aby sa mohol vytvoriť lepší a optimálnejší súlad medzi self a svetom. Táto kapacita nie je u všetkých ľudí rovnaká a zahrňuje zmenu nie len správania, ale aj myšlienok a emócií. (Baumeister, 2002; Tangey, Baumeister, Boon, 2004). Ľudia, ktorých osobnosť je v súlade s ich prostredím sú šťastnejší a zdravší. Tento súlad je možné podstatne zlepšiť práve úpravou svojho self. Schopnosť sebaovládania je považovaná za jednu z najsilnejších a najdôležitejších adaptačných schopností človeka (Tangey, Baumeister, Boon, 2004). V období stredného veku je pocit sebakontroly dôležitým faktorom ovplyvňujúcim zdravie aj celkový well-being človeka. V tomto veku pociťujú ľudia vo všeobecnosti menej stresorov, nad ktorými by strácali kontrolu (Lachman, 2004). V súvislosti so sebakontrolou sa viacerí významní teoretici zhodujú najmä v tom, že je to druh vysokej funkcie osobnosti integrujúcej mnohé rôzne aktivity a procesy self (Baumeister, 2000).

Posledný pojem, ktorý sa pokúsime priblížiť, je pojem zmysel života v období stredného veku, ktorý O'Connor a Chamberlain (podľa Halama, 2007) hodnotia ako čas zvýšeného zvnútorňovania a prehodnocovania zmyslu existencie. Podľa týchto autorov je práve obdobie uprostred životného vrcholu veľmi dôležité pre kladenie si existenciálnych otázok, keďže ľudia v tomto veku sa jednak pozerajú no to, čo už bolo, ale zároveň majú ešte pred sebou

¹ Štúdia vznikla ako súčasť grantovej úlohy VEGA č. 1/0785/09

dostatok času na to, aby štrukturovali význam svojich životných zážitkov a skúseností, aby hľadali odpovede na svoje existenciálne otázky a rekonštruovali svoje ponímanie zmysluplnosti života (Křivohlavý, 2006; Halama, 2007). Častou súčasťou obrazu krízy polovice života je aj podľa Halamu (2007) intenzívne hľadanie zmyslu života a dôvody pre potrebu modifikácie životného zmyslu treba podľa neho hľadať hlavne v zmenách patriacich k tomuto životnému obdobiu. Človek v strednom veku je konfrontovaný s množstvom už spomínaných zmien na psychickej aj fyzickej úrovni, ktoré sa týkajú prakticky všetkých stránok jeho osobného života, vrátane rodinného, intímneho aj pracovného. Toto ustavičné hľadanie zmysluplnosti všetkého, ktoré je charakteristické pre obdobie stredného veku označuje Sheehyová (1999) ako „krízu zmyslu“.

Otázkou pre nás ostáva, do akej miery sa odzrkadlí úroveň sebakontroly a naplnenia života zmyslom v prežívaní krízy stredného veku, ktorá patrí do kategórie tranzitných kríz, vnímaných ako krízy z očakávaných životných zmien. Predpokladáme, že dokážu intenzívne ovplyvniť spôsob reagovania na možnú krízu stredného veku, ktorá vyplýva z nárokov kladených na človeka počas jeho zrenia, a ktoré musí človek v priebehu svojho života zvládnuť.

Cieľ výskumu:

- zistiť vzťah medzi mierou vnímanej sebakontroly u ľudí v strednej dospelosti a mierou prežívania stredného veku ako krízy,
- vzťah medzi mierou naplnenosti zmyslu života a mierou prežívania krízy stredného veku
- vzťah medzi mierou vnímanej sebakontroly a mierou naplnenosti zmyslu života u ľudí v strednom veku
- vplyv rodu, vzdelania a rodinného stavu na všetky 3 premenné (miera prežívania krízy stredného veku, miera sebakontroly a miera naplnenosti zmyslu života)

Hypotézy:

Hypotéza č.1: Predpokladáme existenciu štatisticky významného vzťahu medzi mierou prežívania krízy stredného veku a mierou sebakontroly u ľudí v strednom veku (pričom predpokladáme, že ľudia v strednom veku, ktorí prežívajú krízu stredného veku majú nižšiu mieru sebakontroly v porovnaní s tými, ktorí krízu stredného veku neprežívajú).

Hypotéza č.2: Predpokladáme existenciu štatisticky významného vzťahu medzi mierou prežívania krízy stredného veku a mierou naplnenosti zmyslu života u ľudí v strednom veku. (pričom predpokladáme, že ľudia v strednom veku, ktorí prežívajú krízu stredného veku prežívajú svoj život v menšej miere ako zmysluplný v porovnaní s tými, ktorí krízu stredného veku neprežívajú).

Hypotéza č.3: Predpokladáme existenciu štatisticky významného vzťahu medzi mierou sebakontroly a mierou naplnenosti zmyslu života u ľudí v strednom veku. (pričom predpokladáme, že ľudia v strednom veku, ktorí majú vysokú mieru sebakontroly prežívajú svoj život vo väčšej miere ako zmysluplný v porovnaní s tými, ktorí majú nízku mieru sebakontroly).

Výskumná vzorka: 111 respondentov/tiek vo vekovej kategórii medzi 35. až 55. rokom života, teda do obdobia strednej až staršej dospelosti (44 mužov a 67 žien). Priemerný vek všetkých participantov bol 45,65. Zber údajov prebiehal v rokoch 2009 až 2010.

Metodiky: Vo výskume boli použité 3 dotazníky, ktoré popisujeme v nasledujúcej časti. Dotazník krízy polovice života (Piotr Oleś, 1995). Pre účely nášho výskumu bol vybraný iba jeden subtest menovaného dotazníka - Škála intenzity krízy polovice života - KPZ, ktorá pozostáva z 52 položiek. Škála KPZ meria intenzitu krízy polovice života a vzťahuje sa aj na rad ďalších problémov, ako sú: dosiahnutie stredného veku, pozorovateľné negatívne telesné zmeny v organizme, prehodnotenie osobných cieľov, úsilia a životného štýlu, zmena koncepcie seba, potreba zmien v živote, pocit dezintegrácie v oblasti osobného snaženia aj

cieľov činnosti, či nedostatok plánov a cieľov do druhej polovice života (Oleš, 1995). Vyššie skóre pritom vypovedá o intenzívnejšej kríze stredného veku.

Škálu sebakontroly SBK (Tangey, Baumeister, Boone, 2004) - meria individuálne rozdiely v sebakontrolu. Vyššie dosiahnuté hrubé skóre v škále vypovedá o väčšej miere sebakontroly. Existenciálnu škálu - ESK (Länge, Orglerová, Kundi, 2001). ESK obsahuje 46 položiek, pričom odpovede sú priradené ku štyrom vlastnostiam: sebaodstup, sebaapresah, sloboda a zodpovednosť. Celkové hrubé skóre (CS), ktoré je súčtom hrubých skóre P a E vypovedá o schopnosti človeka dobre vychádzať so sebou samým aj so svetom a o jeho schopnosti aktívne sa vysporiadať s vnútornými aj vonkajšími nárokmi vlastného života ako aj s hodnotami, ktoré mu ponúka (Länge, Orglerová, Kundi, 2001). Zložená stupnica CS teda meria prežívanie zmysluplnej osobnej existencie, a preto sme sa pre účely nášho výskumu zamerali práve na ňu. Respondentov/ky je možné na základe celkového získaného skóre v tomto dotazníku rozdeliť do troch kategórií: 1. – tí, ktorí pociťujú svoj život ako zmysluprázdny (pod 169 bodov), 2. – tí, ktorí pociťujú svoj život ako zmysluplný (169 až 249 bodov), 3. – tí, ktorí svoj život pociťujú ako úplne zmysluplný (nad 249 bodov).

Vybrané výsledky a ich interpretácia

V hypotéze 1 sme predpokladali existenciu štatisticky významného vzťahu medzi mierou prežívania krízy stredného veku a mierou sebakontroly u ľudí v strednom veku.

Na overenie H 1 hypotézy boli použité dáta (pozri tab. č.1), ktoré priniesla Škála intenzity krízy polovice života (KPZ) a Škála sebakontroly (SBK). Priemerné hrubé skóre celej výskumnej vzorky v tejto škále bol 140,25 (SD = 29,076). V Škále sebakontroly bolo 123,50 (SD = 17,702) (prehľad výsledkov vid'. Tabuľka č.3). Hodnota Pearsnovho korelačného koeficientu vyšla $r = -0,569$ a tento výsledok je štatisticky významný na úrovni $p = 0,01$. Hodnota vypovedá o existencii tesného vzťahu medzi mierou prežívania krízy stredného veku a mierou sebakontroly u ľudí v strednom veku, čo potvrdzuje H1.

Tabuľka č.1: Výsledky respondentov dosiahnuté v Škále intenzity krízy polovice života, Škále sebakontroly a Existenciálnej škále.

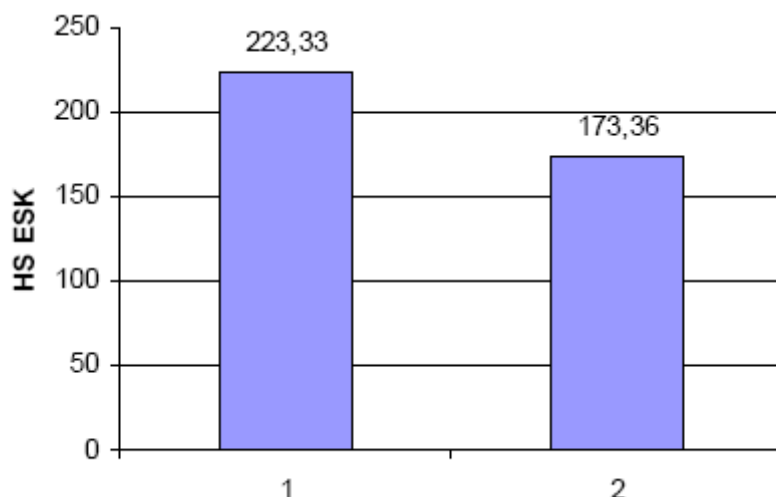
	\bar{x}	SD	Min	Max	n
HS KPZ	140,25	29,076	78	203	111
HS SBK	123,50	17,702	86	169	111
HS ESK	198,83	34,397	94	257	111

Pred overovaním H 1.1., v ktorej sme predpokladali, že ľudia v strednom veku, ktorí prežívajú krízu stredného veku, vykazujú nižšiu mieru sebakontroly v porovnaní s tými, ktorí krízu stredného veku neprežívajú. Vzorku sme rozdelili do skupín prostredníctvom ± 1 SD od priemerného hrubého skóre v Škále KPZ. Získali sme tak dve extrémne skupiny – skupinu ľudí, ktorí krízu stredného veku neprežívajú (priemerné HS v sebakontrolu 140,48, $n = 21$) a skupinu tých, ktorí krízu stredného veku prežívajú (priemerné HS v sebakontrolu 112, $n = 22$). Medzi týmito skupinami sme následne zisťovali existenciu rozdielu v miere sebakontroly použitím, čo výsledky t – testu pre dva nezávislé výbery ($t = 6,712$, $p = 0,000$) potvrdili. Naše výsledky naznačujú, že ľudia, ktorí prežívajú krízu stredného veku majú nižšiu mieru sebakontroly v porovnaní s tými, ktorí túto krízu neprežívajú.

V hypotéze č.2: sme predpokladali existenciu významného vzťahu medzi mierou prežívania krízy stredného veku a mierou naplnenosti zmyslu života u ľudí v strednom veku.

Pri overovaní H 2 sme vychádzali z výsledkov, ktoré priniesli škály KPZ a ESK (prehľad výsledkov pozri tab.č. 1). Pearsonov korelačný koeficient $r = -0,619$, pri $p = 0,01$ vypovedá o tom, že medzi skúmanými premennými existuje významný negatívny vzťah, čo potvrdzuje našu druhú hypotézu. Výsledok naznačuje, že čím je vyššia miera prežívania krízy, tým je nižšia miera prežívania naplnenia života zmyslom. Tieto výsledky boli potvrdené aj pri overovaní podhypotézy H 2.1.

Graf č.1 : Priemerné HS respondentov/tiek dosiahnuté v Existenciálnej škále vzhľadom k prežívaniu krízy stredného veku.

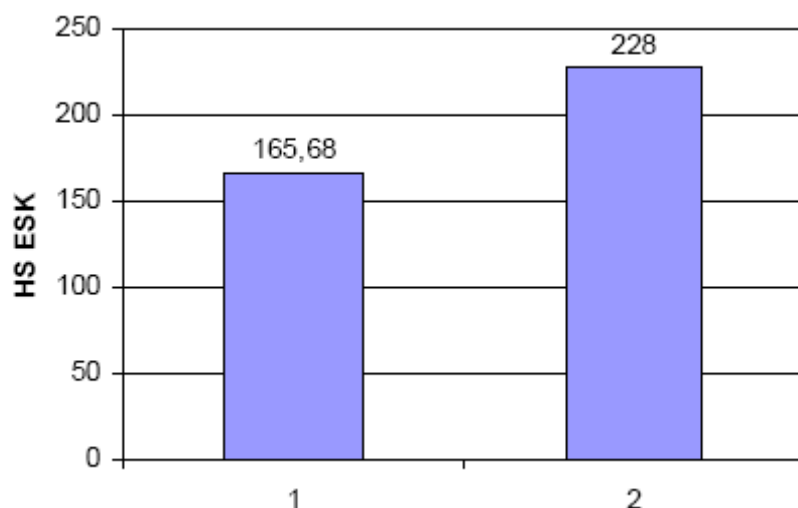
1 – respondenti/tky, ktorí neprežívajú krízu stredného veku

2 - respondenti/tky, ktorí prežívajú krízu stredného veku

V tejto hypotéze sme predpokladali, že ľudia v strednom veku, ktorí prežívajú krízu stredného veku prežívajú svoj život v menšej miere ako zmysluplný v porovnaní s tými, ktorí krízu stredného veku neprežívajú. Pri porovnávaní nami vytvorených extrémnych skupín (ktoré vznikli na základe skóre v dotazníku Krízy polovice života, pozri graf č.1) a to v miere naplnenia zmyslu života, sme použili Mann–Whitney – ho U test. Výsledky ($U = 32,5$, $p = 0,000$) potvrdili, že medzi tými, čo prežívajú krízu stredného veku a tými, čo ju neprežívajú existuje štatisticky významný rozdiel v miere naplnenosti zmyslu života. Pri detailnom pohľade na výsledky zistíme, že ľudia, ktorí neprežívajú krízu stredného veku majú vyššiu mieru naplnenosti zmyslu existencie ako tí, ktorí ju prežívajú.

Poslednou overovanou hypotézou bola H 3, v ktorej sme predpokladali existenciu štatisticky významného vzťahu medzi mierou sebakontroly a mierou naplnenosti zmyslu života u ľudí v strednom veku. Korelačná analýza, ktorou sme zisťovali vzťah medzi sebakontrolou a zmyslom života potvrdila jeho existenciu ($r = 0,614$, $p = 0,01$) a tým aj platnosť stanovenej hypotézy.

Graf č.2: Priemerné HS respondentov/tiek dosiahnuté v Existenciálnej škále vzhľadom k miere sebakontroly

- 1 – respondenti/tky, ktorí vykazujú nízku mieru sebakontroly
 2 - respondenti/tky, ktorí vykazujú vysokú mieru sebakontroly

Pre overenie našej subhypotézy H 3.1., v ktorej sme predpokladali, že ľudia v strednom veku, ktorí majú vysokú mieru sebakontroly prežívajú svoj život vo väčšej miere ako zmysluplný v porovnaní s tými, ktorí majú nízku mieru sebakontroly, sme použili údaje získané škálami SBK a ESK. Participantov sme opäť rozdelili do skupín na základe +/- 1 SD od priemerného hrubého skóre v škále SBK. Takto získané extrémne skupiny sme následne porovnávali v miere naplnenosti zmyslu života. Mann-Whitney – ho U test ($U = 22,55$) ukázal, že medzi skupinou ľudí s nízkou mierou sebakontroly a skupinou ľudí s vysokou mierou sebakontroly existuje štatisticky významný rozdiel a pri pohľade na priemerné hrubé skóre, ktoré tieto skupiny dosiahli v ESK vidíme, že ľudia v strednom veku, ktorí majú vysokú mieru sebakontroly prežívajú svoj život vo väčšej miere ako zmysluplný ako tí, ktorí majú nízku mieru sebakontroly (pozri graf č.2).

Zhrnutie vybraných výsledkov nášho výskumu a diskusia

1. Vyššia miera prežívania krízy stredného veku sa vzťahuje k nižšej miere sebakontroly a naopak. Vychádzajúc z našich zistení môžeme konštatovať, že miera schopnosti človeka kontrolovať svoje odpovede na rôzne udalosti je ovplyvnená mierou prežívania krízy stredného veku. Tí, ktorí prechádzajú touto krízou preukazujú nižšiu schopnosť sebakontroly, čo je v súlade s tým, čo o prežívaní krízy stredného veku uvádzajú napríklad Hrdlička, Kuric a Blatný (2006) či Eis (1994). Spomínaní autori konštatujú, že v kríze stredného veku je negatívne ovplyvnená schopnosť človeka ovládať svoje správanie a prejavy emócií a pod.
2. Vyššia miera prežívania krízy stredného veku sa teda vzťahuje k nižšej miere naplnenosti zmyslu života. Z našich zistení teda vyplýva, že to, či človek prežíva alebo neprežíva krízu stredného veku ovplyvňuje aj mieru prežívanej zmysluplnosti života.
3. Vzájomný vzťah medzi sebakontrolou a prežívaním zmyslu života sa taktiež ukázal ako významný - vyššia miera sebakontroly sa vzťahuje k vyššej miere naplnenosti zmyslu života. Ľudia v strednom veku s vyššou mierou sebakontroly majú zároveň aj zmysel života naplnený vo väčšej miere a oproti tomu ľudia s nižšou mierou sebakontroly majú aj zmysel života naplnený v menšej miere. Na základe týchto zistení môžeme povedať, že mieru prežívania

zmysluplnosti života u ľudí v strednom veku ovplyvňuje aj to, akou mierou sebakontroly disponujú. Vysoká miera sebakontroly sa u nich vzťahuje k vyššej miere naplnenosti zmyslu života a nízka miera sebakontroly sa naopak vzťahuje k prežívaniu nižšej miery naplnenosti zmyslu života.

Snaha objasniť prepojenia medzi sebakontrolou, zmyslom života v kontexte prežívania krízy stredného veku bola inšpirovaná aktuálnosťou problematiky stredného veku. Všetky spomínané fenomény majú procesualný charakter. Naším cieľom bolo zachytiť ich vzájomné vzťahy a zmeny, ku ktorým v tranzitívnych obdobiach života človeka dochádza.

Práve kríza stredného veku je charakterizovaná ako zložitá tranzícia, obdobie posunu alebo zlomu či zmeny v základnej osobnosti človeka, v jeho správaní a pocite identity, ktorá vytvára psychologický distress (Wethington, 2000). Podľa P. Říčana (2004, str.304) má kríza polovice života „svoju vnútornú zákonitosť a prebieha len sčasti pod vplyvom aktuálnych životných udalostí.“ Diskusiu, vyvoláva otázka ako krízu stredného veku vnímať, ako k nej pristupovať, či sa jej obávať. Tí, ktorí sa týchto zmien obávajú, pokladajú túto časť svojho života za krízu, avšak tí, ktorí pochopia že všetky tieto zmeny pomáhajú pri príprave na druhú polovicu života, vnímajú túto etapu svojho života skôr ako dobrodružstvo. (Diamond, 1998). Výskumy ukazujú, že najmä ženy vnímajú túto etapu svojho života väčšinou pozitívne. Vyjadrujú sa o prežívaní vyššej satisfakcie z úspechov, o zvyšovaní sebaistoty ako aj o vyššej úrovni celkového well-eingu. Stredný vek je teda možné vnímať aj ako čas rozvoja osobnej identity a sebaúčinnosti (Brown, Bromberger, Matthews, 2005). Sebakontrola a naplnenie života zmyslom sú podľa nášho názoru vzhľadom k tomu relevantnými faktormi, ktoré môžu ovplyvniť priebeh i prežívanie, mnohými obávaného, obdobia stredného veku.

Literatúra

- EIS, Z., 1994, Krize všedního dne. Praha: Grada.
- BAUMEISTER, R.F., 2002, Ego Depletion and Self-Control Failure: An Energy Model of the Self's Executive Function. In: *Self and Identity*, 1, 129-136.
Dostupné na internete: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf>, 25. 5. 2009
- BROMBERGER, J., BROWN, CH., MATTHEWS, K., 2005, How Do African and Causian Woman View Themselves at Midlife? In: *Journal of Applied Social Psychology*, 35, 10, 2057-2075. Dostupné na internete: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf>, 25. 5. 2010
- DIAMOND, J., 1998, Mužská menopauza. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- HALAMA, P., 2007, Zmysel života z pohľadu psychológie. Bratislava: Slovak Academic Press.
- HRDLIČKA, M., KURIC, J., BLATNÝ, M., 2006, Krize středního věku – úskalí a šance. Praha: Portál.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 2006, Psychologie smysluplnosti existence – otázky na vrcholu života. Praha: Grada.
- LÄNGLE, A., ORGLEROVÁ, CH., KUNDI, H., 2001, ESK – Existenciální škála. Praha: Testcentrum.
- LACHMAN, M.E., 2004, Development in Midlife. In: *Ann. Rev.Psychol.*, 55, 305-331.
- OLEŚ, P., 1995, Kryzys po połowy życia u mężczyzn a radzenie sobie ze stresem. *Roczniki filozoficzne*, 43, 4, 91-110.
- ŘÍČAN, P., 2004, *Cesta životem*. Praha: Portál.
- SHEEYOVÁ, G., 1999, Průvodce dospělostí. Praha: Portál.
- STILLMAN, T.F. a kol., 2009, The Psychological Presence of Family Improves Selfcontrol. In: *Journal of Social and Clinikal Psychology*, 28, 4, 498-529. Dostupné na internete: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf>, 14. 8. 2010.

TANGNEY, J.P., BAUMEISTER, R.F., BOONE, A.L., 2004, High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades, and Interpersonal Success. In: *Journal of Personality*, 2, 271-322.

WETHINGTON, E., 2000, Expecting Stress: Americans and the „Midlife Crisis“. In: *Motivation and Emotion*, 24, 2, 85-102. Dostupné na internete: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf>, 20.6. 2010.

TEST TŘÍ STROMŮ JAKO UKAZATEL NĚKTERÝCH OSOBNOSTNÍCH A RODINNÝCH CHARAKTERISTIK 1

Iva Rozsypalová, Mojmír Svoboda
Psychologický ústav, FF MU, Brno

Úvod

Test tří stromů, jehož autorem je portugalský lékař R. J. Corboz, je **projektivní grafická metoda rodinné diagnostiky**. V psychologické praxi dosud není běžně používána. Předchozí práce, které se tímto testem zabývaly, potvrdily jeho rozlišovací schopnost v oblasti rodinných vztahů a doporučují jej jako vhodný doplněk Kresby rodiny či Kresby stromu. Corboz náhodně přišel na to, že když měly sedmileté děti namalovat „nějaké stromy“, většinou namalovaly tři stromy. Když pak děti požádal, aby zkusily stromy pojmenovat podle osob ze své rodiny, ve většině případů děti zvolily sebe a své rodiče, méně často se na kresbách objevovali sourozenci či prarodiče. Corboz tedy vycházel z hypotézy, že děti prostřednictvím kresby tří stromů (vědomě i nevědomě) znázorňují svoji osobu a dvě nejdůležitější osoby ze svého života, nejčastěji rodiče. Corboz se domníval, že dítě si díky imaginativnímu myšlení snadno stromy představí jako lidi a naopak; že schéma tří stromů je ideální pro reprezentaci struktury rodiny a vztahů v ní.

Cíle

Cílem tohoto výzkumu bylo dále **rozšířit poznatky** o Testu tří stromů, především o dalších možnostech jeho interpretace.

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořilo **85 žáků 4. a 5. tříd základních škol**. Primárně nás zajímala percepce rodinných vztahů běžné populace žáků základních škol, tak jak ji zobrazili na kresbě tří stromů v porovnání s hodnotami škál Rohnerovy metody rodinné diagnostiky. V průběhu sběru dat se nám však naskytla možnost pracovat s dyslektickými dětmi, tuto možnost jsme využili a k **60ti člennému souboru běžných žáků** jsme jako srovnávací skupinu připojili **25 dyslektických žáků**.

Metoda

Administrovali jsme **Test tří stromů**, Rohnerovu škálu sebehodnocení dítěte **PAQ** a škálu posouzení rodičovského chování **PAQR**. Jako doplňkovou metodu jsme použili Kresbu rodiny. Skupinu běžných a dyslektických dětí jsme metodou T-test porovnali v rámci Rohnerových dotazníků a metodou Chí-kvadrát v rámci kresby tří stromů. Nalezené rozdíly však byly odrazem skutečné rodinné situace dětí, nešlo o specifika spojená s dyslexií. K analýze vztahů mezi kresbou a dotazníkovými metodami jsme se tedy rozhodli obě skupiny spojit do jednoho souboru. Výsledky jsme získali korelací hodnotících kritérií Testu tří stromů s jednotlivými subškálami Rohnerových dotazníků.

¹ Tento příspěvek vznikl za podpory v rámci programu rektora Masarykovy univerzity (č. projektu MUNI/A/0941/2009

Výsledky

Ve shodě s předchozími pracemi jsme dospěli k následujícím závěrům:

- děti středního školního věku na své kresbě **nejčastěji zobrazují model úplné rodiny, bez dominance některého stromu**
- na typické kresbě těchto dětí jsou zobrazeny **stromy bez vzájemných dotyků, tvarové podobnosti a bez zvláštních znamení**
- **symetrie kresby** se objevuje zhruba u poloviny případů
- připojujeme se také k názoru, že při hodnocení Testu tří stromů je nutné přihlížet k věku vyšetřovaného dítěte; nejvýraznějším věkovým specifikem je zobrazení, respektive absence identifikačního stromu, přičemž z našeho výzkumu vyplynulo, že **děti středního školního věku ještě stále častěji zobrazují vedle rodičovských stromů strom sourozence namísto identifikačního stromu**

Srovnání kreseb tří stromů a Rohnerových dotazníků přineslo tyto výsledky:

- **výskyt identifikačního stromu** může mít souvislost s některými charakteristikami, které se týkají citových projevů otce k dítěti
- **zvláštní znamení** naznačující patologie v kresbě odráží celkově méně vřelý projev matky vůči dítěti
- **detailní doplňky** na jednu stranu ukazují na lepší schopnost dítěte projevovat své city (v našem souboru probandů se jednalo o doplňky v mateřském stromu), na druhou stranu mohou být vyjádřením odmítavějšího a hostilnějšího chování osoby, na jejímž stromu byly zobrazeny (v našem případě šlo o otcovský strom)
- **dotyk** sourozeneckého a mateřského stromu souvisí s horším sebehodnocením dítěte; zobrazení otce a sourozence, jako **stromů stejného druhu**, může mít souvislost s nižším sebehodnocením, emoční inhibovaností a vyšší mírou pesimismu u dítěte
- **tvarová podobnost** všech tří stromů může naznačovat menší angažovanost otce ve výchově dítěte

Závěr

Test tří stromů nám poskytuje rychlý orientační pohled na postavení dítěte v rodině a na vztahy k jeho nejbližšímu okolí. Velkou výhodou této metody je **nenáročnost administrace**. Má také **velký projektivní potenciál** daný tím, že v zadání nesmí figurovat žádná zmínka o rodině a dítě opravdu kreslí „nějaké tři stromy“. S tím je spojeno také odbourání případných obranných mechanismů, se kterými jsme se setkali při zadávání kresby rodiny.

Ve shodě s předchozími pracemi věnovanými Testu tří stromů, doporučujeme jeho **individuální užívání** s velkým důrazem na následné inquiry. Tato metoda má oprávněné místo mezi nástroji diagnostiky rodinných vztahů a její společné užití s jinými metodami může pomoci dotvořit komplexní obraz osobnosti dítěte i s jeho interpersonálními vazbami. Osobní zkušenost nás přivedla k názoru, že tato metoda také může být velmi vhodným **iniciačním materiálem** pro diagnostický či terapeutický rozhovor s dítětem na téma rodinných vztahů.

Literatura

- ALEXANDROVÁ, R., 1998, *Test tří stromů - využití u dětí mladšího školního věku*. Diplomová práce. Brno: Psychologický ústav FF MU.
- COUFALOVÁ, R., 2009, *Test tří stromů – využití u dětí staršího školního věku*. Diplomová práce. Brno: Psychologický ústav FF MU.
- KOČÁRKOVÁ, J., 2001, *Test tří stromů u dětí z dysfunkčních rodin*. Diplomová práce. Brno: Psychologický ústav FF MU.
- REITEROVÁ, E., 2001, *Projektivní test tří stromů*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- SEDLÁKOVÁ, R., 1993, *Test tří stromů - první aplikace na české populaci*. Diplomová práce. Brno: Psychologický ústav FF MU.
- SVOBODA, M., 1999, *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál.
- ŽENČÁKOVÁ, T., 2002, *Test tří stromů u dětí z dětských domovů a úplných rodin*. Diplomová práce. Brno: Psychologický ústav FF MU.

VZŤAH PROAKTÍVNEHO COPINGU A KONTRAFAKTOVÉHO MYSLENIA V KONTEXTE OSOBNOSTI

Zdena Ruiselová, Alexandra Prokopčáková
Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava
expszru@savba.sk ; expspro@savba.sk

Kontrafaktovo myslíme, keď uvažujeme „Čo keby...“ a v mysli sa zaoberáme alternatívami inými, ako je tá, ktorá v skutočnosti nastala. Odhadujeme možné dôsledky výberu iných alternatív, porovnávame ich a celý tento proces sprevádzajú silné emócie. Väčšinou sa analyzujú minulé situácie, pričom spúšťáčom tohto typu myslenia je najčastejšie neúspech alebo zlyhanie pri dosahovaní cieľa.

Vnímaná osobná účinnosť (self-efficacy), sa týka usudzovania o vlastnej kompetencii a vyjadruje postoj jedinca k vlastnej vnútornej pripravenosti dosahovať žiaduce výsledky svojho konania. Podľa Banduru (1986) ľudia s vysokou mierou vnímanej osobnej účinnosti motivujú a regulujú svoje konanie tým, že si dávajú náročné ciele a mobilizujú svoje vnútorné i vonkajšie zdroje, aby tieto ciele dosiahli.

Vo svojej salutogenetickej teórii aj Antonovsky (1987) v súvislosti s „generalizovanými zdrojmi rezistencie“ rozoberá kľúčový pojem teórie – zmysel pre koherenciu SOC.

Greenglasová (2002) zdôrazňuje multidimenzionálnosť proaktívneho copingu a jeho orientáciu na budúcnosť. Jeho hlavným úsilím je budovanie vlastných zdrojov spájajúcich sa s vytváraním a napĺňaním cieľov, pričom sa využíva porovnanie nárokov a rizika problémovej situácie s vlastnými cieľmi jednotlivca. Greenglasová vypracovala aj metódu PCI (Proactive Coping Inventory) na zisťovanie proaktívneho zvládania, ktorá obsahuje sedem subškál (stratégií): 1) proaktívny coping, 2) reflektívny coping, 3) strategické plánovanie, 4) preventívny coping, 5) vyhľadávanie inštrumentálnej opory, 6) vyhľadávanie emočnej opory, 7) vyhýbanie.

Problém

Vzhľadom na viaceré zistenia, týkajúce sa kontrafaktového myslenia a jeho vzťahov s efektívnosťou procesov zvládania náročných situácií sa ukazuje, že toto myslenie môže v určitých situáciách byť nápomocné riešeniu problémov v budúcnosti. Kladieme si teda nasledujúce otázky:

- 1) Do akej miery budú charakteristiky kontrafaktového myslenia (frekvencia, ako aj názor o možnej pomoci kontrafaktového myslenia v budúcnosti) súvisieť s proaktívnym zvládaním náročných situácií, s Antonovského zmyslom pre koherenciu SOC i s Bandurovou self-efficacy?
- 2) Možno nájsť analógiu resp. styčné body medzi kontrafaktovým myslením a niektorými dimenziami proaktívneho copingu?
- 3) Zhoršuje vysoká anxieta proaktívny coping?
- 4) Sú rozdiely v proaktívnom copingu a kontrafaktovom myslení v závislosti od veku?

Metódy

- 1) Kontrafaktové myslenie (Ruiselová) – 10 otázok, zameraných na kvantitatívne i kvalitatívne aspekty kontrafaktového myslenia
- 2) Dotazník životnej orientácie (Antonovsky) – zisťuje zmysel pre koherenciu SOC

- 3) Dotazník STPI (Spielberger) – zisťuje osobnostné charakteristiky anxiety, zvedavosť, agresivitu a depresivitu
- 4) Škála proaktívneho zvládania PCI (Greenglass et al., slovenská verzia Ficková)
- 5) Škála Generalized Self-Efficacy Scale (GSES) (Jerusalem a Schwarzer, slovenská verzia Košč a Heftyová).

Výber

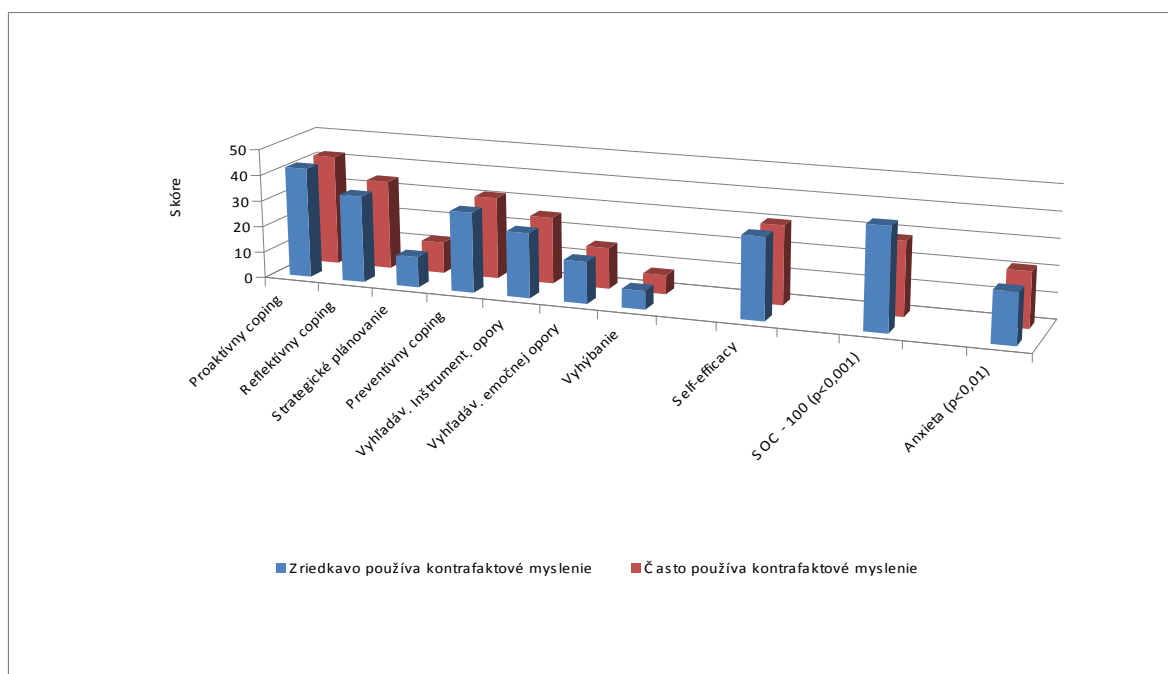
Základný výber tvorilo 259 žien – zdravotných sestier vo veku 19 – 53 rokov, priemerný vek bol 31,25 roka, štandardná odchýlka 7,82 roka.

Výsledky a diskusia

V rámci kontrafaktového myslenia sme vybrali len niektoré jeho charakteristiky (frekvencia jeho výskytu, ako aj na názory probandov na to, do akej miery im tento typ myslenia pomáha) a skúmali sme ich vo vzťahu k efektívnosti zvládania náročných situácií (reprezentovanej SOC a GSES), k proaktívnemu zvládaniu a k vybraným charakteristikám osobnosti – najmä anxiety.

Ako odpoveď na prvú otázku sa zistilo, že

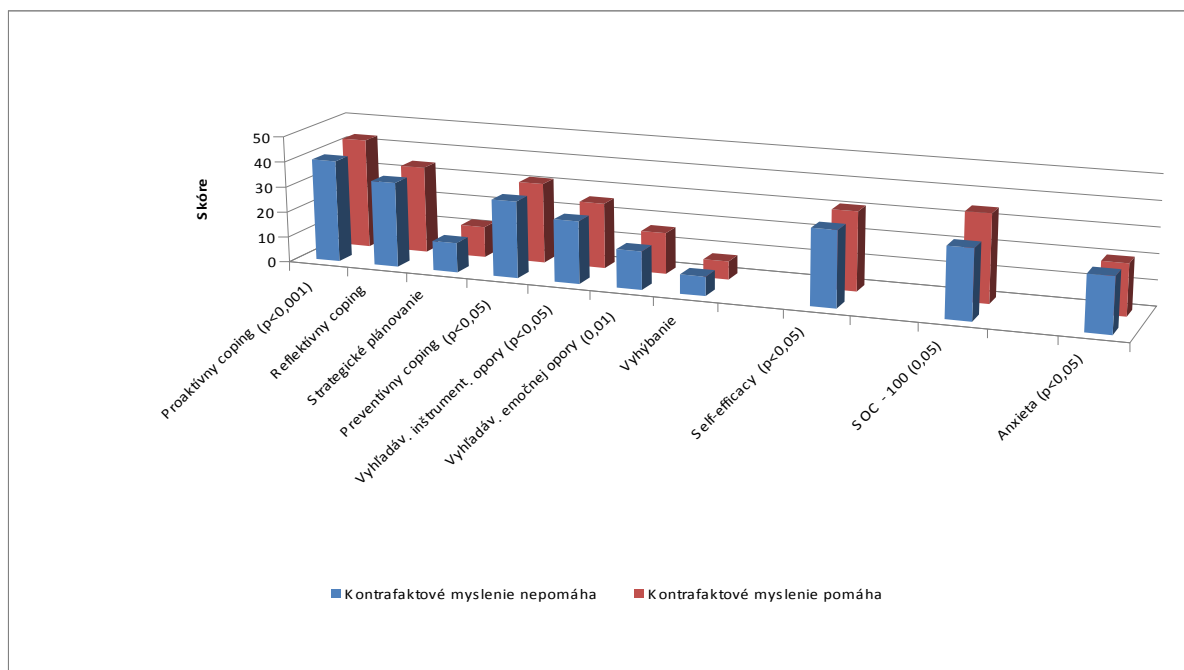
- osoby s vysokou úrovňou koherencie používajú kontrafaktové myslenie zriedkavejšie
- **frekvencia kontrafaktového myslenia** s dimenziami *proaktívneho zvládania* ani s úrovňou *self-efficacy* významne nesúvisí
- **anxióznejšie** osoby používajú **kontrafaktové myslenie frekventovanejšie** (Obr. 1)

Obr. 1. Frekvencia používania kontrafaktového myslenia a proaktívny coping, self-efficacy, SOC a anxieta

- ženy, ktoré si myslia, že im **kontrafaktové myslenie pomáha** vykazujú *vyššiu úroveň self-efficacy (GSES), koherencie SOC* aj *signifikantne vyšší proaktívny i preventívny coping*, vyššie vyhľadávanie *inštrumentálnej i emočnej opory* (Obr. 2) v porovnaní so ženami, ktoré kontrafaktové myslenie za nápomocné nepovažujú.

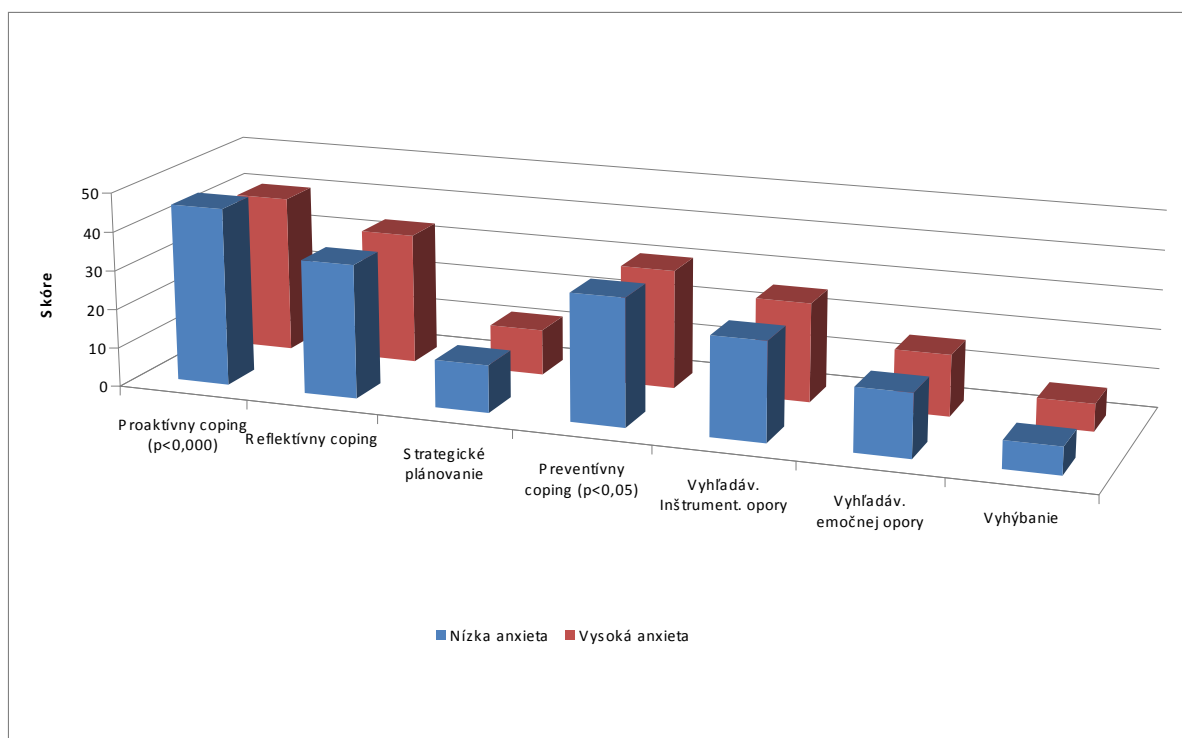
Aj na našu druhú otázku, či existuje analógia, resp. styčné body medzi kontrafaktovým myslením a proaktívnym copingom možno teda odpovedať kladne.

Obr. 2. Nápomocnosť kontrafaktového myslenia pri riešení budúcich problémov a proaktívny coping, self-efficacy, SOC a anxieta

Kladne možno odpovedať aj na tretiu položenú otázku, či vysoká anxieta zhoršuje proaktívny coping, pretože:

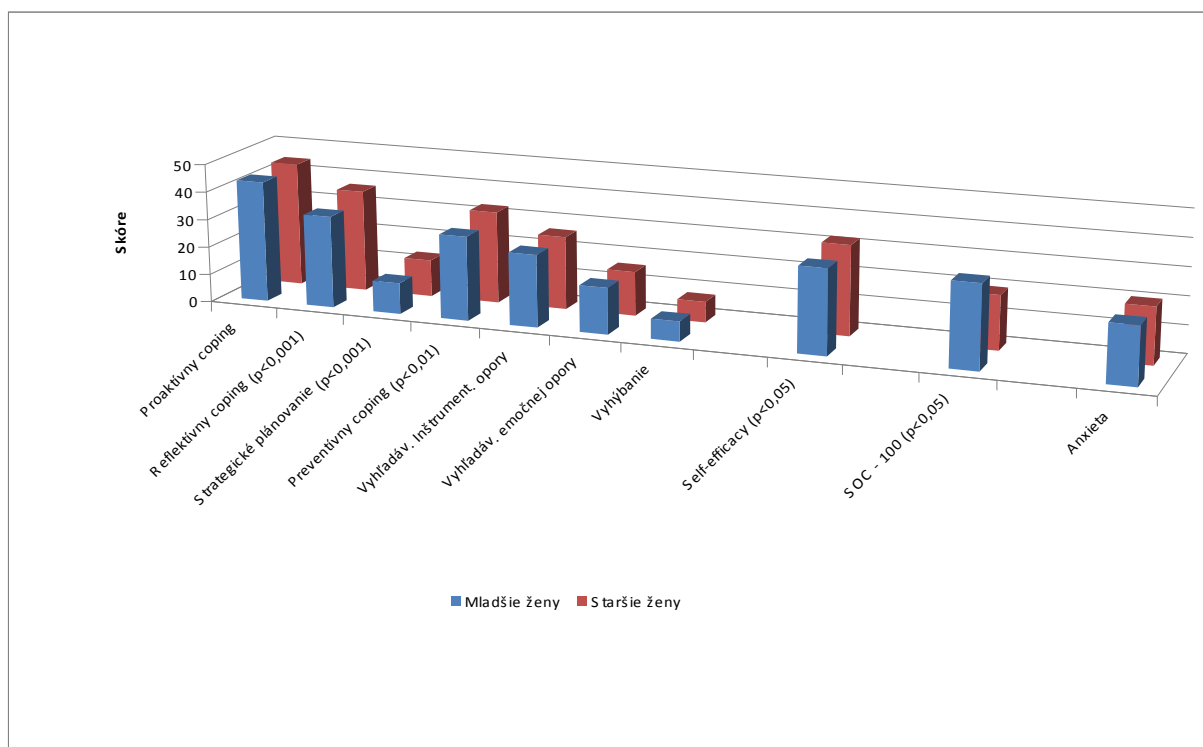
- ženy s vyššou úrovňou **anxiety** skórujú významne *nižšie* v *proaktívnom copingu*, t. j. ich vytyčovanie cieľov a uvažovanie o nich i správanie zamerané na ich dosiahnutie sú horšie v porovnaní so ženami s nižšou anxieta ako aj v *preventívnom copingu* zameranom na detekciu možných budúcich stresorov a plánovanie potrebných akcií pred tým, než začne pôsobenie týchto stresorov (Obr. 3).

Obr. 3. Úroveň anxiety a proaktívny coping

Na štvrtú otázku odpovedá obr. 4 a tab. 1: zistila sa vyššia úroveň koherencie SOC i vyššia úroveň *self-efficacy*, ako aj vyššie úrovne *reflektívneho* a *preventívneho copingu* i *strategického plánovania* (v škále PCI) u žien vo vyššom veku. Výsledky sú z porovnania extrémnych skupín zdravotných sestier vo veku 19-23 rokov a 39-53 rokov.

Tabuľka 1 ďalej ukazuje, že **vek** signifikantne *neovplyvňuje* sledované charakteristiky *kontrafaktového myslenia*. Ukazuje tiež, že tieto charakteristiky významne súvisia s úrovňou anxiety, a to tak, že anxióznejšie osoby frekventovanejšie používajú kontrafaktové myslenie. Tento typ myslenia však viac pomáha osobám s nižšou úrovňou anxiety, čo potvrdzuje zistenia našich predchádzajúcich výskumov.

Obr. 4 . Vek a proaktívny coping, self-efficacy, SOC a anxieta

Tab 1. Vek a charakteristiky kontrafaktového myslenia

	χ^2	df	Sig.
Vek / Frekvencia kontrafaktového myslenia	1,957	1	,162
Vek / Nápomocnosť kontrafaktového myslenia	0,332	1	,565
Anxieta / Frekvencia kontrafaktového myslenia	7,804	1	,005**
Anxieta / Nápomocnosť kontrafaktového myslenia	5,042	1	,025*

Záver

Ak sa kontrafaktové myslenie chápe ako regulátor správania, jeho primárna funkcia je podľa funkčnej teórie Epstudeho a Roeseho (2008) centovaná na manažment a koordináciu prebiehajúceho správania. Naše výsledky sú v súlade s touto teóriou. Kontrafaktové myšlienky sú silno prepojené na ciele a podieľajú sa na regulácii správania. Kontrafaktové myslenie môže byť funkčné – ak vedie k vhl'adu do vhodnejšieho správania, prípadne k riešeniu (náprave) jednotlivcovho problému a môže byť korektívne – ak nasleduje po neúspešnej sociálnej skúsenosti.

Doterajšie výsledky nám umožňujú konštatovať, že kontrafaktové úvahy môžu k proaktívnemu copingu prispievať v značnej miere, pretože rozširujú repertoár úvah aj o hypotetické alternatívy riešení a dovoľujú simulovať v myslí možné priebehy procesu riešenia problému i zvládania záťaž. Osobnostný kontext kontrafaktového myslenia a proaktívneho copingu je taktiež významný.

Literatúra

- ANTONOVSKY, A., 1987, *Unraveling the mystery of health*. San Francisco: Jossey Bass.
- BANDURA, A., 1986, *Social foundation of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- EPSTUDE, K., ROESE, N. J., 2008, The functional theory of counterfactual thinking. *Personality and Social Psychology Review*, 12, 168-192.
- GREENGLASS, E.R., 2002, Proactive coping. In: E. Frydenberg (Ed.), *Beyond coping: Meeting goals, visions, and challenges* (pp. 37-62). London, UK: Oxford University Press.
- GREENGLASS, E.R., FIKSENBAUM, L., 2009, Proactive coping, positive affect, and well being. *European Psychologist*, 14, 1, 29-39.

Abstrakt

Štúdia sa zaoberá proaktívnym copingom a vybranými charakteristikami kontrafaktového myslenia vo vzťahu k efektívnosti zvládacích procesov (reprezentovanými SOC a GSES) a anxiety. Výsledky ukazujú vyššiu úroveň proaktívneho i preventívneho copingu ako aj vyššiu úroveň SOC a GSES v súvislosti s pozitívnym názorom o pomoci kontrafaktového myslenia pri riešení problémov v budúcnosti, ale aj s nižšou úrovňou anxiety. Zistenia analyzujeme aj z vekového hľadiska.

PERCEPTIONS OF ILLNESS, LIFE SATISFACTION AND MEANINGS OF LIFE AMONG PATIENTS WITH CHRONIC DISEASES

Jarosław Sak¹, Michał Wiechetek², Marek Jarosz², Jerzy Mosiewicz³, Dariusz Sagan⁴, Anita Majchrowska⁵, Jakub Pawlikowski¹, Andrzej Kapusta⁶

¹ Department of Ethics and Human Philosophy, Medical University of Lublin,

² Department of Social Psychology and Psychology of Religion, The John Paul II Catholic University of Lublin,

³ Chair and Department of Internal Diseases, Medical University of Lublin,

⁴ Chair and Department of Thoracic Surgery, Medical University of Lublin,

⁵ Independent Medical Sociology Unit, Medical University of Lublin,

⁶ Department of Ontology and Theory of Knowledge, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, jareksak@tlen.pl

Introduction

Understanding patients' social and psychological needs as well as recognising their problems with a proper body and psyche consist an important task for medical personnel. The key psychological issue for the people afflicted with chronic diseases is to find out the sense of everyday pursuits and activities. It is especially important for their future ability to restart social life, and to perform specific functions in the society, e.g. their family or work place. Medical and psychological literature capture many aspects of the quality of life, satisfaction of life or meaning of life among people suffering from various chronic diseases (Kallay, Miclea, 2007; Olesovsky, 2003; Thompson, 2007). Prior studies do not always allow making a statement that becoming ill with a specific disease results in lowering the sense of meaning in life. However, the same studies indicate that people being in the identical life circumstances and experiencing similar events may have entirely different perception of themselves, their situation and illness. As a result, they may differ in the sense of life meaning.

It is worth to make an attempt to define relations between the way in which people with chronic diseases perceive what it is like "to be ill" and their perception of meaning and satisfaction of life. This attempt has been made by S. Kay Toombs in her theoretical conception of illness. She has made use of phenomenological conceptual framework in order to emphasize that illness means to a patient much more than a mere sum of physical symptoms. S. K. Toombs claims that an illness is genuinely and fundamentally experienced by a patient as „[...] a global sense of disorder – a disorder which includes the disruption of the lived body (with the concurrent disturbance of self and world) and the changed relation between body and self (manifested through objectification and alienation from one's body)” (Toombs, 2003, 90). Explaining this definition of an illness, S. K. Toombs states that the detailed consideration of 'a global sense of disorder' reveals that it is a life experience composed of such things as the loss of: integrity, certainty, control, freedom of acting and family life. The original experience of losing integrity may appear in various forms. In the most basic sense it appears as awareness of bodily weakness or injury. A disease disturbs fundamental integrity of body and self, resulting e.g. in the situation that the body which used to be naturally involved in a process of living and not to attract the attention of the mind, is now becoming an undesired object of one's awareness. A badly functioning object-body reveals itself as a strange and originally secret being which in fact appears to be out of control of the sick individual. The experience of body otherness is experienced acutely during patients' talks with their physicians (Toombs, 2003, 90-91).

Phenomenological analyses indicate that an illness constitutes an altered state of 'being-in-the-world' that may be of limited duration or may endure till the end of an individual's life (as it happens in the case of many patients with terminal chronic diseases). Usually, the sick individual, experiencing an altered existence, is not able to continue regular life activity, work or entertainment. S. K. Toombs points out the subsequent exclusion of a patient from the society in which he or she has worked studied or pursued his/her life goals so far. The exclusion phenomenon, according to Toombs, also refers to the patient's relation to his/her family, for the family members can continue their participation in the main stream of life activity. Thus, the existential aloneness becomes a necessary element of an illness itself. S. K. Toombs (2003) also highlights an extremely important fact that an altered existence means not only disturbing everyday activity or lowering the level of engagement in achieving life goals, but also changing essentially the normal way of perceiving the reality – changing the experience of time and space. A disease limits individuals' everyday experience through the pain, suffering, disability or even the loss of life meaning (Toombs, 2003, 96-97).

A subjective aspect of human experience, which is individual or even intransitive and associated with bodily and psycho-spiritual aspect of a human person, is also highlighted in personalistic conceptions of health and illness. John F. Crosby (1996) distinguished two basic dimensions in human subjectivity: selfhood and personal freedom (autodetermination). The selfhood category expresses one's being in a kind of self-aware relation to oneself, the relation of 'non-intentional reflexiveness'. The selfhood enables human beings to know themselves as subjects, and not as objects. Using sympathy and empathy, we are able to enter somebody's intimate life and even to experience them in the way they experience themselves. However, it is never possible, J. F. Crosby (1996) highlighted, to become present to others as they are to themselves, and as I am present to myself.

A synthesis of a biological and spiritual sphere, typical of personalistic accounts of health and illness, is apparent in the Josef Seifert's (2002) conception. He distinguished three main and 'inviolable' aspects of a human being: the level of biological and species-non-specific function of a human organism, species-specific human forms of body, and fundamental, metaphysical human person's dignity, expressed in sensually detectible aspects of a human body. J. Seifert (2002) also made use of Aristotelian concept of *entelechia*, i.e. a purposeful directness of health and life. The health of a human person reveals itself in the integrity of body and consciousness, and through the ability to recognise values and to act according to them.

A phenomenon of illness is associated with constraining, even to some low degree, personal freedom of a human being. Physical disability is not the only element of this constraint. Another essential element of personal freedom is spiritual freedom. Even major physical impairment is not necessarily associated with the loss of spiritual freedom, or the impossibility of expressing oneself and perceiving meaning of one's life. We can hypothesize that redefining life meaning by a person with chronic disease is an essential psychological mechanism of overcoming the otherness of his/her body and the disorder itself. The best known and the most creative theory of life meaning is the one developed by Victor E. Frankl (1963). The author of the theory referred to the three levels of human functioning: biological, psychological and spiritual. In this framework, the sense of life meaning is a subjective state of satisfaction related to activity aimed at values (Frankl, 1963). Such a definition inspired the development of many interesting psychological accounts of the meaning of life and methods of its evaluation, e.g. the discussion on 'existential neurosis' presented by S. Maddi (1967). At present one of the most frequently cited notions is G. T. Reker and P. T. P. Wong's 'concept of personal meaning' (Reker, Wong, 1988; Reker, 2000). The concept seems to be the best account of the phenomenon defined as „the cognizance of order, coherence, and purpose in one's existence, (...), and an accompanying sense of fulfilment” (Reker, Wong, 1988, 221).

The sense of meaning in life may to some degree be associated with positive emotions and satisfaction with achievements to date. It should be noted that the psychology of health indicates at least three important elements of well-being, namely presence of positive emotions, absence of negative emotions, and satisfaction of life achievements (Diener, 1984).

In the light of statements presented above, it seems to be an important research endeavour to capture a relation between the perception of illness as a phenomenon affecting various dimensions of human existence and both the sense of life meaning and the satisfaction with life experiences. The aim of the current article is to define relations between the perception of various aspects of a disease and both the feeling of satisfaction and meaning in life among people with chronic diseases.

Material and methods

The study population included 225 adults (117 women and 108 men) treated in the Department of Internal Disease and Department of Thoracic Surgery - Medical University of Lublin, Poland. All participants were hospitalised because of various chronic diseases; the patients had suffered from disorders for at least three months. The group had a mean age of $M=57.11$ years ($SD=17.79$). The study was conducted from January to October 2009.

The following measure instruments were used: 1) The Multidimensional Essence of Disease and Illness Scale (MEDIS) by J. Sak; 2) The Satisfaction With Life Scale (SWLS) by E. Diener, R. A. Emmons, R. J. Larson and S. Griffin, adapted by Z. Juczyński; 3) The Life Meaningfulness Scale (LMS) by P. Halama, adapted by M. Wiechetek.

The Multidimensional Essence of Disease and Illness Scale (MEDIS), developed by J. Sak (2010), refers to the research strategies used in the psychology of health that aim to answer the question about common understanding of illness (Turk, Rudy, Salovey, 1986). The MEDIS scale is designed for examining colloquial expressions in order to test general beliefs about the essence of an illness. The scale helps to evaluate what "being ill" means to a given respondent, without referring to any specific disease. The scale consists of 28 items assigned to five dimensions describing: self realisation constraints (10 items), mental dysfunction (5 items), physical dysfunction (5 items), infection (4 items), and social withdrawal (4 items). Because of the different numbers of items in the dimensions, the arithmetic mediums of results obtained from respondents were calculated separately for each of five factors. A 5-point Likert-like scale (where 1 equals "strongly disagree" and 5 equals "strongly agree") assigned to each of 28 items helps evaluate to what degree a respondent agrees with a given description of "being ill". The higher medium (min. – 1.0, max. – 5.0) in a given dimension is, the more importance is assigned to the dimension in understanding the essence of "being ill" (Sak, 2010).

The Satisfaction With Life Scale (SWLS) created by E. Diener, R. A. Emmons, R. J. Larson and S. Griffin (1985) is an instrument used to evaluate the feeling of satisfaction with living conditions and life achievements. The questionnaire consists of five statements that participants are asked to rate on a 7-point Likert scale. An enquired person assesses to what degree each of the five statements describes his/her life. The results are summed up and a total sum (ranging from 5 to 35 points) reflects the degree of satisfaction with one's life (Juczyński 2001).

The Life Meaningfulness Scale (LMS), designed by P. Halama, is based on a G. T. Reker and P. T. P. Wong's concept of personal meaning of life (Halama, 2002). The LMS helps to diagnose the general sense of life meaning and three specific dimensions, namely an affective component (a feeling of satisfaction or fulfilment), a cognitive component (optimistic beliefs, cognitive frameworks and interpretations) and a motivational component (commitment to realised aims and a system of values). Surveyed people are asked to rate – a

5-point Likert scale where 1 equals “strongly disagree” and 5 equals “strongly agree” – 14 items (e.g. “I am satisfied with my life, even if it becomes tough sometimes”) with reference to their perception of a proper life.

All analyses of the collected data were performed using SPSS 14.0. software, the main statistical model was of correlational type.

Results

The analysis of the data (the Pearson correlation coefficients presented in Table 1) has shown some statistically important negative correlations between three dimensions of the MEDIS scale and the total result of the SWLS scale, and between the affective component and the total result of the LMS scale.

Negative correlations between perception of a disease in the light of self realisation constraints and a feeling of satisfaction with one’s life ($r=-0.248$; $p=0.004$), an affective component of the LMS ($r=-0.291$; $p=0.001$), and the total result of the LMS ($r=-0.212$; $p=0.006$) were revealed in the study. Other dimension of the MEDIS that correlated with the SWLS and the LMS was the factor describing a perception of “being ill” in terms of mental dysfunction. A negative correlation was observed between the factor and both the total result of the SWLS ($r=-0.199$; $p=0.021$) and the affective component of the LMS ($r=-0.190$; $p=0.012$). Analogical correlations were also observed between the MEDIS dimension describing a disease as a social withdrawal and the total result of the SWLS ($r=-0.211$; $p=0.014$), and the affective component of the LMS ($r=-0.233$; $p=0.002$). There were no significant relations between: both cognitive and motivational components of the LMS and individual dimensions of the MEDIS.

Table 1. Relationships between perception of being ill, life satisfaction and meanings of life in the group of patients with chronic diseases (Pearson’s correlations)

* $p<0.05$ ** $p<0.005$

The MEDIS factors	SWLS		Affective component (LMS)		Cognitive component (LMS)		Motivational component (LMS)		The LMS total result	
	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p
Self realisation constraints	-.248(**)	.004	-.291(**)	.001	-.038	.617	-.138	.069	-.212(*)	.006
Mental dysfunction	-.199(*)	.021	-.190(*)	.012	.046	.549	-.032	.676	-.079	.308
Physical dysfunction	-.070	.422	.040	.603	.099	.197	.064	.400	.088	.257
Infection	-.096	.268	.023	.763	.025	.741	.088	.246	.054	.484
Social withdrawal	-.211(*)	.014	-.233(**)	.002	-.068	.379	.049	.523	-.111	.153

Discussion

The results indicate that in a group of people with chronic diseases the patients with the lower degree of satisfaction of life tend to perceive their illness as leading to some important self realisation constraints. Similar relations were observed between self realisation constraints and both the affective component of the LMS and the total result of the scale. The more fulfilled and satisfied with their lives people with chronic diseases are, the lesser

significance they attach to perceiving a state of “being ill” as a mental dysfunction and social withdrawal.

It should be noted that even though there are some significant relations between the feeling of being fulfilled and the tendency to perceive the state of “being ill” as less burdensome existentially, there are no statistically significant relations ($p < 0.05$) between the cognitive and motivational components of the LMS. Such a structure of results may be the effect of the fact that the cognitive component (describing positive beliefs and cognitive frameworks) as well as the motivational component (reflecting respondent’s commitment to life goals) may be dependent on a patient’s subjective “world of illness”. These two components, unlike the affective component, describe an individual’s attitude to the future and not to his/her private past. The affective component refers mainly to the past achievements of the patient. Medical practice confirms the observation that patients with chronic diseases who have changed their perception of an illness into a more positive one become more optimistic about their life too. This optimism appears in their willingness to make plans for the future and to implement them. With regard to the affective component of the LMS (i.e. the feelings of fulfilment and satisfaction with one’s life), we may suppose that its dependence on the perception of patient’s illness is weaker. Indeed, the dependency seems to be reverse, namely, the perception of “being ill” appears to be conditional on previous life experiences, including individual’s achievements. It thus may be concluded that a feeling of satisfaction with one’s life is a kind of ‘vaccine’ against pessimism and doubt about one’s existential possibilities in disease. A patient expressing greater satisfaction with life is less vulnerable to human relations destruction, i.e. the social withdrawal. The probability of such a conclusion seems to be dependent on the way we interpret the relation between the self realisation constraints and the total result of the LMS. The question is to what degree the result is conditional on the affective component alone, and to what degree it is as well dependent on other factors of the LMS. The existence of a substantial relation between the MEDIS factor describing the self realisation constraints and the LMS affective component seems to be insufficient to provide an unequivocal answer to the question. There are some other variables that were not covered by our study and the interpretation needs to take into account that they may have some kind of influence on the results. It is conceivable that some personality factors may influence the perception of an illness as well as the feeling of satisfaction with life.

The results of the study may be essential guidelines for medical personnel who deal with sick people on an everyday basis. It is common that patients are lonely in their attempt to create the perception of their condition. In the pursuit to feel less insecure, they search for information that would help them understand what has happened to them and what the possible consequences of a given disease are. All too often the collected information is incomplete, unverified, or – what is equally disadvantageous – completely unclear. Such a situation fails to help regain the lost integrity of one’s body and self (Toombs, 2003). The medical personnel should be aware of the fact that their duty is not only to treat a patient, but also to provide honest information about a disease (the information expressed in a language clear for the patient) and to provide some psychological support. With regard to this support, it seems reasonable to take into account some forms of assistance available in the associations of patients with chronic diseases. It is well known that no one would understand an individual better than another person with an analogous disorder. Such a clinical support strategy may help the patient to create an adequate clinical presentation of the disease and to reduce the risk of unjustified fear. Having an adequate (and not fictional) presentation of the illness may be of great importance for the patient’s decisions and plans, and for assessing his/her ability to implement them successfully. The information given by medical personnel to a person with a chronic disease may have direct influence on the individual’s feeling of meaning of life. Thus, it is important in medical practice not to leave a patient with some obscure information in the

living space that is limited by a disease, but to provide some psychological and spiritual support, from the patients' associations, too.

References

- CROSBY, J.F., 1996, *The Selfhood of the Human Person*. Washington DC: The Catholic University of America Press.
- DIENER, E., 1984, Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575.
- DIENER, E., EMMONS, R.A., LARSON, R.J., GRIFFIN, S., 1985. The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- FRANKL, V.E., 1963, *Man's Search for Meaning: An Introduction to Logotherapy*. New York: Washington Square Press.
- HALAMA, P. 2002, Vývin a konštrukcia škály životnej zmysluplnosti. *Československá psychologie*, 46, 265-276.
- JUCZYŃSKI, Z., 2001, *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- KALLAY, É., MICLEA, M., 2007, The role of meaning in life in adaptation to life-threatening illness. *Cognitie Creier Comportament/Cognition, Brain, Behavior*, 11(1), 159-174.
- MADDI, S.R., 1967, The existential neurosis. *Journal of Abnormal Psychology*, 72(4), 311-325.
- OLESOVSKY, P., 2003, Meaning in life, and depression: A comparative study of the relation between them across the life span. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering*, 64(2-B), 972.
- REKER, G. T., WONG, P. T. P., 1988, Aging as an individual process: toward a theory of personal meaning. In: J. Bitten, V. L. Bengston (Eds.), *Emergent theories of aging*. New York: Springer, 214-246.
- REKER, G.T., 2000, Theoretical perspective, dimensions, and measurement of existential meaning. In: G.T. Reker, K. Chamberlain (Eds.), *Exploring existential meaning: Optimizing human development across the life span*. Thousand Oaks: Sage Publications, 39-55.
- SAK, J., 2010, Wielowymiarowa Skala Istoty Choroby jako nowe narzędzie badawcze w naukach o zdrowiu [The Multidimensional Essence of Disease and Illness Scale as a New Tool in Health Sciences]. *Zagadnienia Naukoznawstwa/Problems of The Science of Science*, 2(184), 303-311.
- SEIFERT, J., 2002, What is Human Health? Towards Understanding its Personalist Dimensions. In: P. Taboada, K. Fedoryka-Cuddeback, P. Donhue-White (Eds.), *Person, Society and Value. Towards a Personalist Concept of Health*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 109-143.
- THOMPSON, P., 2007, The relationship of fatigue and meaning in life in breast cancer survivors. *Oncology Nursing Forum*, 34(3), 653-660.
- TOOMBS, K.S., 2003, *The Meaning of Illness. A Phenomenological Account of the Different Perspectives of Physician and Patient*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- TURK, D.C., RUDY, T.E., SALOVEY, P., 1986, Implicit models of illness. *Journal of Behavioral Medicine*, 9(5), 453-474.

Abstract

The aim of the study was to define the relationships between the perceptions of illness, patients' satisfaction with life and their meanings of life. The examined group (N=255) consisted of 117 women and 108 men. All respondents were treated in hospital for chronic diseases. The average age of respondents came to M=57,11 (SD=17,79). The following measure tools were used: The Multidimensional Essence of Disease and Illness Scale (MEDIS) by J. Sak, the Life Meaningfulness Scale (SWLS) by E. Diener, R. A. Emmons, R. J. Larson and S. Griffin in the Polish adaptation by Z. Juczyński and the Life Meaningfulness Scale (LMS) by P. Halama in the Polish adaptation by M. Wiechetek. The MEDIS scale factors describe: self realisation constraints, mental dysfunction, physical dysfunction, infection and social withdrawal. The scale includes 28 items describing "being ill". It was concluded that a global level of satisfaction of life decreases if the patients perceive illness as leading to self realisation constraints.

Key words

perceptions of illness, life satisfaction, meaning of life, patients

PROBLÉMY MERANIA EMOCIONÁLNEJ INTELIGENCIE: PROJEKT ¹

Vladimír Salbot, Eva Nábělková

Úvod

Poznávanie a meranie „kognitívnej“ inteligencie má už vyše 100 rokov. V priebehu genézy tohto konštruktu došlo k viacerým závažným zmenám – od jej chápania ako všeobecnej rozumovej schopnosti až po chápanie inteligencie ako triedy schopností, od chápania inteligencie ako vrodenej kvality vs. chápania inteligencie ako naučenej schopnosti až po konvergentné teórie inteligencie a riešenie vzajomných vzťahov explicitných a implicitných teórií inteligencie a pod. (Ruisel, 2004). Podobne aj meranie „kognitívnej“ inteligencie prešlo mnohými zmenami. Jednou z dôležitých zmien v meraní inteligencie bola napríklad tendencia zostavovať a používať tzv. kultúrne spravodlivejšie testy inteligencie. Veľký ohlas znamenala Gardnerova koncepcia „viacerých inteligencií“ a triarchická teória inteligencie R. J. Sternberga (Gardner, 1997; Sternberg, 2002). V deväťdesiatych rokoch 20. storočia sa začali „objavovať“ ďalšie „nové druhy“ inteligencií. Jednou z nich je aj psychologický konštrukt emocionálnej inteligencie. „Nové inteligencie“ priniesli zo sebou dva vážne problémy – prvý z nich je ten, do akej miery tieto konštrukty prispievajú k obohateniu psychologického poznania, druhý sa týka spôsobu merania týchto „nových druhov“ inteligencií a jeho validity.

Modely emocionálnej inteligencie

Prvú predstavili koncept emocionálnej inteligencie (EI) P. Salovey a J. Mayer v roku 1990. Podľa neho tvorili jadro EI tri duševné procesy: posudzovanie a vyjadrovanie emócií, regulácia či kontrola emócií, využívanie emócií adaptívnym spôsobom (Neubauer, Freudenthaler, 2007). V roku 1997 svoj pôvodný model prepracovali a chápu EI ako súbor emocionálnych schopností, ktoré možno rozdeliť do štyroch vetví: 1. vnímanie, posudzovanie a vyjadrovanie emócií; 2. emocionálna podpora myslenia; 3. porozumenie emóciám a ich analýza; 4. premyslená regulácia emócií (Neubauer, Freudenthaler, tamtiež). Tento model je základom chápania emocionálnej inteligencie ako schopnosti až po dnešnú dobu. Salovey a Mayer vyvinuli aj nástroj na meranie EI – *Multifactor Emotional Intelligence Scale* (MEIS). Ich škála je považovaná za výkonový test emocionálnej inteligencie.

Iní autori (napríklad Bar-On, Weisinger, ale aj popularizátor Goleman) však chápu emocionálnu inteligenciu ako súbor rozličných nekognitívnych charakteristík, spôsobilostí a zručností, ktoré ovplyvňujú pripravenosť jedince úspešne sa vyrovnávať s nárokmi a tlakom prostredia. Toto ponímanie sa označuje ako zmiešaný model EI (Neubauer, Freudenthaler, 2007), nakoľko zahŕňa „emocionálne schopnosti“, ale najmä osobnostné črty súvisiace s emocionalitou. Najznámejší z týchto zmiešaných modelov EI je zrejme model Bar-Ona, ktorý pôvodne obsahoval 5 všeobecných dimenzií zahŕňajúcich 15 kľúčových faktorov EI: 1. intrapersonálne spôsobilosti (sebeaúcta, vedomie vlastných emócií, aserivita, sebaaktualizácia); 2. interpersonálne spôsobilosti (empatia, sociálna zodpovednosť, interpersonálne vzťahy); 3. adaptabilitu (riešenie problémov, testovanie reality, flexibilita); 4. zvládanie stresu (tolerancia voči stresu, ovládanie impulzov); 5. všeobecnú náladu (šťastie,

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0711/10 „Overovanie psychometrických vlastností nástroja na meranie črtovej emocionálnej inteligencie“

optimizmus). V roku 2000 Bar-On svoju teóriu prepracoval a nový model, konceptualizovaný pod názvom model emocionálnej a sociálnej inteligencie, obsahuje 10 komponentov pôvodného modelu ako konštitučné prvky EI (sebaúcta, vedomie vlastných emócií, aserivita, sebaaktualizácia, empatia, interpersonálne vzťahy, riešenie problémov, testovanie reality, flexibilita, tolerancia voči stresu, ovládanie impulzov), pričom zostávajúcich 5 prvkov pôvodného Bar-Onovho modelu sa považuje za akési facilitujúce prvky emocionálnej a sociálnej inteligencie (Neubauer, Freudenthaler, 2007).

V kontexte nášho príspevku, ako aj ďalej predstaveného projektu, je kľúčovým model tzv. črtovej emocionálnej inteligencie anglického psychológa K. V. Petridesa, nakoľko práve nástroj vychádzajúci z tohto modelu budeme v rámci nášho budúceho výskumu (podporeného grantovou agentúrou VEGA) overovať na vybraných kohortách slovenskej populácie.

Petrides a jeho spolupracovníci chápu EI ako konšteláciu sebedripísaných schopností a behaviorálnych dispozícií súvisiacich s emóciami, resp. emocionalitou (Pérez et al., 2007). Nakoľko je v tomto poňatí EI konceptualizovaná ako osobnostná črta (spadajúca do osobnostného priestoru na nižšiu hierarchickú úroveň ako napríklad črty Big Five, Petrides et al., 2007), používa sa ako synonymum črtovej EI aj pojem *vlastná emocionálna účinnosť* (trait emotional self-efficacy). Petrides toto črtové poňatie EI podporuje okrem iného aj tým, že už Thorndike /1920/ považoval osobnostnú črtu sociabilita za kľúčovú vo vzťahu k sociálnej inteligencii, Gardner /1983/ podobne vzťahoval črtu emocionalita k intra- a interpersonálnej inteligencii a dokonca aj Salovey a Mayer /1990/ uvádzali osobnostné črty (empatia, flexibilita, atď.) ako obsahové domény emocionálnej inteligencie (podľa: Petrides, 2009).

Koncept črtovej EI býva niekedy kritizovaný z toho dôvodu, že príliš koreluje so základnými osobnostnými dimenziami, a tak vlastne neprispieva ničím novým ku kriteriálnemu rozptylu (problematická kriteriálna prírastková validita). Štatistické analýzy údajov širšie koncipovaných výskumov (napr. Petrides et al., 2007) poukazujú na to, že črtová EI má dostatočnú prírastkovú, ako aj diskriminačnú validitu. K. V. Petrides so spolupracovníkmi (tamtiež) napríklad empiricky doložili prírastkovú validitu črtovej EI (nad rámec faktorov Big Five, aj eysenckovských faktorov Giant Three) pri predikcii takých kriteriálnych premenných ako životná spokojnosť, ruminácia negatívnych udalostí, či adaptívne a maladaptívne copingové stratégie. Črtová emocionálna inteligencia, resp. vlastná emocionálna účinnosť sa teda javí byť relatívne samostatným osobnostným konštruktom, ktorým má význam sa ďalej zaoberať.

Model emocionálnej inteligencie K. V. Petridesa a jeho spolupracovníkov (podľa: Neubauer, Freudenthaler, 2007) je prvým systematickým modelom črtovej EI zahŕňajúci domény odvodené na základe obsahovej analýzy existujúcich modelov EI. Ide o nasledujúcich 15 domén, pričom 13 z nich vytvára štyri všeobecnejšie faktory a dve stoja samostatne (napr. Petrides, et al., 2007):

1. *Emocionalita* zahŕňajúca: črtovú empatiu, percepciu emócií, expresiu emócií a osobné vzťahy;
 2. *Sociabilita* zahŕňajúca: manažment emócií (druhých), asertivitu a sociálnu uvedomelosť;
 3. *Well-being* zahŕňajúci: črtový optimizmus, črtové šťastie a sebaúctu;
 4. *Sebakontrola* zahŕňajúca: reguláciu emócií, nízku impulzívnosť a zvládanie stresu;
- + Samostatné domény: adaptabilita a sebamotivácia.

Meranie emocionálnej inteligencie

Merania emocionálnej inteligencie vychádzajú z vyššie naznačených prístupov, resp. modelov. Existujú nástroje, ktorých zámerom je uchopiť EI ako schopnosť, resp. súbor čiastkových schopností (výkonové testy EI zamerané na tzv. maximálne správanie), ako aj nástroje, ktoré sa snažia postihnúť EI ako osobnostnú črtu majúce sebaopisný charakter (tzv. self-report testy zamerané na typické správanie).

Meranie EI ako kognitívno-emočnej schopnosti (s primárnym vzťahom k zložkám tzv. „kognitívnej“ inteligencie) prináša obligátne výhody aj nevýhody spojené s používaným tzv. odpoveďových resp. výkonových metodík. Toto meranie je objektívnejšie (nižšia možnosť zámerného aj nezámerného skresľovania zo strany probandov) v porovnaní s meraním výpoveďovými metodikami, na druhej strane je výraznejšie reduktívne, t. j. zameriava sa len na vybraný aspekt, resp. niektoré aspekty konštruktu reprezentované väčšinou príliš zjednodušenými problémovými situáciami či úlohami. Možno predpokladať, že EI ako emočno-kognitívna schopnosť súvisí okrem flexibility kognitívno-pamäťových mechanizmov aj so špecifickými poznatkami a so schopnosťou riešiť problémy v rôznych oblastiach, v ktorých majú kľúčovú rolu emócie. Ťažkosti súvisiace s meraním EI ako schopnosti môžu teda súvisieť aj s tým, že EI „stavia“ skôr na implicitných, ako explicitných a skôr na procedurálnych ako deklaratívnych poznatkoch a doménou jej uplatnenia sú práve problémy a úlohy, ktoré nemajú len jedno jediné a jednoznačne stanovené správne riešenie (čiastočne možno túto prekážku prekonať prostredníctvom tzv. konsenzuálneho alebo expertného skórovania riešení, ale aj tento spôsob prináša určité špecifické úskalía).

Meranie EI ako osobnostnej črty (s primárnym vzťahom k osobnostným vlastnostiam) zase prináša obligátne výhody aj nevýhody spojené s používaným výpoveďových, resp. sebaopisných metodík. Okrem toho, že ich konštrukcia je v porovnaní s konštruovaním výkonových testov EI výrazne jednoduchšia, skórovanie jednoznačnejšie a reliabilita vyššia (Austinová, Saklofske, 2007), majú sebavýpoveďové metodiky potenciál priniesť informácie o vnútorných procesoch či skúsenostiach a o typickom správaní, čo stavia na introspekcii a sebaopoznaní respondentov. Na druhej strane, slabinou výpoveďových metodík je možnosť zámerného i nezámerného skresľovania zo strany probandov v zmysle sociálnej žiaducosti výpovedí, resp. to, že validita výpovedí je viazaná na kvalitu sebareflexie respondentov.

Každopádne, najdôležitejším zhrnutím problematiky merania EI je to, že operacionalizácia a meranie EI ako osobnostnej črty vedie k zásadne odlišnému konštruktu ako operacionalizácia a meranie EI ako kognitívno-emočnej schopnosti (Pérez et al., 2007). Svedčia o tom okrem iného aj mnohými výskumami identifikované primerane vysoké pozitívne korelačné vzťahy EI ako schopnosti s „kognitívnu“ (psychometrickou) inteligenciou a len náhodné, resp. žiadne vzťahy s osobnostnými vlastnosťami, naopak, EI ako črta vykazuje slabé, resp. nulové vzťahy s „kognitívnu“ inteligenciou, ale stredné až relatívne silné vzťahy s osobnostnými vlastnosťami (Austinová, Saklofske, 2007).

Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQue)

V súvislosti s výskumným projektom prezentovaným ďalej v našom príspevku chceme stručne predstaviť *Dotazník črtovej emocionálnej inteligencie (Trait Emotional Intelligence Questionnaire)* K. V. Petridesa a kol. Dotazník TEIQue vychádza z vyššie spomínaného modelu, ktorý konceptualizuje EI ako osobnostnú črtu a možno prostredníctvom neho zistiť skóre v rámci 15-tich subškál (črtová empatia, percepcia emócií, expresia emócií, osobné vzťahy, manažment emócií, asertivita, sociálna uvedomelosť, črtový optimizmus, črtové šťastie, sebaúcta, regulácia emócií, nízka impulzivnosť, zvládanie stresu, adaptabilita, sebamotivácia), ďalej skóre v štyroch faktoroch (well-being, sebakontrola, emocionalita, sociabilita) a tzv. globálnu črtovú EI.

Existujú viaceré verzie dotazníkov TEIQue – jednak špecifické verzie pre konkrétne vekové skupiny a jednak plné a skrátené formy dotazníka (napríklad 153-položkové verzie TEIQue a TEIQue-AF pre dospelých a adolescentov, ako aj 30-položkové skrátené verzie TEIQue-SF a TEIQue-ASF, 75-položková verzia TEIQue-CF a 36-položková verzia TEIQue-CSF pre deti od 8 do 12 rokov). Približne od r. 2000 sú v rámci medzinárodných univerzitných výskumných programov adaptované a validizované aj rôzne preklady (francúzsky, nemecký, španielsky atď.) dotazníka TEIQue (Pérez et al., 2007; Mikolajczak et al., 2007; Freudenthaler et al., 2008; Sánchez-Ruiz et al., 2010).

Výskumný projekt

V tejto časti príspevku by sme chceli stručne predstaviť náš výskumný projekt *Overovanie psychometrických vlastností nástroja na meranie črtovej emocionálnej inteligencie* podporený slovenskou grantovou agentúrou VEGA (zodpovedný riešiteľ: Vladimír Salbot; doba riešenia: január 2010 – december 2011). Projekt má metodologický charakter a je zameraný na overenie použiteľnosti pôvodne anglických nástrojov na meranie črtovej emocionálnej inteligencie (dotazníky rady TEIQue, autor K. V. Petrides a kol.) v rámci vybraných kohort slovenskej populácie. S týmto zámerom sme nadviazali spoluprácu s kolektívom autorov TEIQue z Katedry psychológie na Londýnskej univerzite. Do slovenčiny preložené nástroje pre dve vekové kategórie (mladší školský a dospelý vek) budú overované s cieľom zistiť ich validitu a reliabilitu, ako aj potvrdiť predpokladanú štvorfaktorovú štruktúru tohto konštruktú črtovej emocionálnej inteligencie.

Ciele nášho výskumu sú teda nasledujúce:

1. Preložiť nástroje *Trait Emotional Intelligence questionnaire* (TEIQue) na meranie črtovej EI pre dve vekové kategórie do slovenčiny.
2. Overiť reliabilitu, validitu a faktorovú štruktúru modifikácií TEIQue pre dve vekové skupiny (8-12 rokov + 18 a viac rokov), ako aj ich skrátených verzií.
3. Sprístupniť overené nástroje na meranie črtovej EI odbornej psychologickej komunite.

Náš metodologický postup overovania psychometrických vlastností nástrojov na meranie EI korešponduje s metodológiou u nás aj v zahraničí štandardne používanou pre tento druh výskumov. Aj pri overovaní konkrétneho nástroja TEIQue na populácii nemecky, španielsky a francúzsky hovoriacich boli použité analogické metodologické postupy (Pérez et al., 2007; Mikolajczak et al., 2007; Freudenthaler et al., 2008; Sánchez-Ruiz et al., 2010).

Konvergentnú kriteriálnu validitu overovaných nástrojov TEIQue budeme overovať prostredníctvom korelačnej analýzy premenných získaných TEIQue a premenných získaných ďalšími validizačnými nástrojmi. *Kriteriálnu prírastkovú validitu* budeme overovať prostredníctvom viacnásobnej regresnej analýzy, resp. parciálnych korelácií, konkrétne či EI meraná TEIQue významne posilňuje prediktívnu validitu osobnostných vlastností vzhľadom na kritérium depresivity, úzkostnosti, emocionálnej pohody, uprednostňovania adaptívnych kopingových stratégií, preferovanosti rovesníkmi atď. *Reliabilitu* overovaného nástroja v zmysle *stability v čase* (test-retestová reliabilita) budeme posudzovať na základe korelačného koeficientu medzi výsledkami opakovaných meraní. *Reliabilitu* v zmysle *vnútornej konzistencie* nástroja posúdime na základe Cronbachovho koeficientu alfa.

V rámci overovania validity plánujeme okrem overovaných nástrojov TEIQue použiť nasledujúce štandardizované alebo výskumné metodiky:

- ŠAD (I. Ruisel a kol.) – dotazník na meranie úzkosti a úzkostlivosti u detí;
- STAI (I. Ruisel a kol.) – dotazník na meranie úzkosti a úzkostlivosti u dospelých;
- Eysenckove osobnostné dotazníky pre deti aj dospelých (J.H.J. Eysenck, J.G.B. Eysenck; J. Senka) – Giant three;

- Škály depresivity a nervozity z Freiburského osobnostného dotazníka;
- SEHP – Škála emocionálnej habituálnej pohody (J. Džuka - C. Dalbert);
- NEO-FFI (P.T.Costa, R.R.McCrae; I.Ruisel a kol.) – Big Five;
- LOPS – Dotazník optimizmu a pesimizmu (D. Levy; I. Sarmány-Schuller);
- RSS – Rosenbergova škála sebahodnotenia (M. Rosenberg; I. Ruisel);
- PCI (Proactive Coping Inventory) – dotazník proaktívneho zvládania životných nárokov (I. Šolcová a kol.);
- MARS – Škála štýlov afektívnej regulácie (R.J. Larsen, Z. Prizmie; V. Poliach).

Záver

Na záver možno konštatovať, že problematika teoretickej konceptualizácie a merania emocionálnej inteligencie nie je ešte zďaleka uzavretá. Odhliadnuc od mierne zmätočných zmiešaných modelov EI (zmätočných najmä v súvislosti s meraním takto vymedzeného konštruktú) si autori príspevku myslia, že aj konštrukt EI ako schopnosti, aj konštrukt EI ako osobnostnej črty majú svoje opodstatnenie. Javí sa to tak, že modely týchto dvoch konštruktov sa nevyklučujú, ale, naopak, dopĺňajú. Otáznym zostáva, či je pre črtovú EI adekvátne používanie pojmu inteligencie. Autorom príspevku sa ako vhodnejší javí Petridesov termín vlastná emocionálna účinnosť. V príspevku predstavený výskumný projekt aspiruje na overenie a sprístupnenie psychometricky korektného nástroja na meranie práve tejto vlastnej emocionálnej účinnosti, nakoľko na Slovensku doposiaľ podobný nástroj neexistuje.

Literatúra

- AUSTINOVÁ, E.J., SAKLOFSKE, D.H., 2007, Příliš mnoho typů inteligence? O podobnostech a rozdílech mezi sociální, praktickou a emoční inteligencí. In: R. Schultze, R.D. Roberts (Eds.), *Emoční inteligence – přehled základních přístupů a aplikací* (s. 127-148), Praha: Portál.
- FREUDENTHALER, H.H., NEUBAUER, A.C., GABLER, P., SCHERL, W.G., RINDERMAN, H., 2008, Testing and validating the Trait emotional intelligence questionnaire (TEIQ-ue) in a German speaking sample. *Personality and Individual Differences*, 45, 673-678.
- GARDNER, H., 1997, *Dimenze myšlení*. Praha: Portál.
- MIKOLAJCZAK, M., LUMINET, O., LEROY, C., ROY, E., 2007, Psychometric Properties of the Trait Emotional Intelligence Questionnaire: Factor Structure, Reliability, Construct, and Incremental Validity in a French-Speaking Population. *Journal of Personality Assessment*, 88, 338-353.
- NEUBAUER, A.C., FREUDENTHALER, H.H., 2007, Modely emoční inteligence. In: R. Schultze, R.D. Roberts (Eds.), *Emoční inteligence – přehled základních přístupů a aplikací* (s. 53-72), Praha: Portál.
- PÉREZ, J.C., PETRIDES, K.V., FURNHAM, A., 2007, Měření rysové emoční inteligence. In: R. Schultze, R.D. Roberts (Eds.), *Emoční inteligence – přehled základních přístupů a aplikací* (s. 201-218), Praha: Portál.
- PETRIDES, K.V., PITA, R., KOKKINAKI, F., 2007, The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *British Journal of Psychology*, 98, 273-289.
- PETRIDES, K.V., 2009, Psychometric properties of the Trait emotional intelligence questionnaire (TEIQ-ue). In: C. Stough et al. (Eds.), *Assessing Emotional Intelligence* (pp. 85-101), London: Springer Science + Business media.
- RUISEL, I., 2004, *Inteligencia a myslenie*. Bratislava: Ikar.

SANCHÉZ-RUIZ, M. J., PÉREZ-GONZÁLEZ, J. C., PETRIDES, K. V., 2010, Trait emotional intelligence profiles of students from different university faculties. *Australian Journal of Psychology*, 62, 51-57.

STERNBERG, R.J., 2002, *Kognitívni psychologie*. Praha: Portál.

Abstrakt

Po teoretickej analýze konštruktu EI ako osobnostnej črty a EI ako schopnosti približujú autori príspevku model črtovej emocionálnej inteligencie anglického psychológa K. V. Petridesa. Zároveň predstavujú svoj výskumný projekt VEGA zameraný na overenie psychometrických vlastností slovenských adaptácií nástrojov rady pôvodných anglických dotazníkov na meranie črtovej emocionálnej inteligencie – Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQue).

Kľúčové slová

emocionálna inteligencia, meranie, psychometrické vlastnosti

Abstract

Problems of measurement of the emotional intelligence: project

There is theoretical analysis of the construct of emotional intelligence as a personality trait and as ability in the paper. Authors point the model of trait emotional intelligence of English psychologist K.V. Petrides. Authors introduce their research project VEGA oriented to the verification of psychometrical properties of Slovak adaptations primary English questionnaires intended to measurement of trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQue).

Key words

emotional intelligence, measurement, psychometrical properties

ŘEŠENÍ DOMÁCÍHO NÁSILÍ V EVROPSKÉM PARLAMENTU

Jiří Sedlák, Zdenka Paňáková

Úvod

Evropský parlament (dále jen EP) zastupuje dnes všechny občany Evropské unie (dále jen EU). Měl od roku 1958 pouze poradní funkci. Od podpisu Lisabonské smlouvy je společně s Radou Evropy (dále jen RE) zákonodárcem s podílem na legislativním rozhodování. Význam a úlohu EP zajišťuje Generální sekretariát, který řídí EP, koordinuje legislativu a připravuje porady, dílčí a plenární zasedání. Má 5.400 zaměstnanců. Před každým poslancem jsou před začátkem zasedání rozmístěny Konečný návrh pořadu jednání (2010) a také formuláře, ve kterých je vytištěno všechno, o čem se bude následně ten den jednat. Poslanci se hlásí do diskuse před začátkem jednání i volně do diskuse až když je zahájena. Délka projevu poslanců je určena a je velmi krátká. Komisaři rozhodují v kolegiu. Každý se vyjadřuje ke každé otázce. Na radě ministrů a premiérů se univerzálně jedná o všem. Práce komisí, kterých je dvacet záleží v tom, že mají právo iniciovat problém, ale nemají možnost rozhodovat o něm. Pouze navrhnou řešení. Řešení pak schvaluje Rada, tj. zástupci vlád a poslání parlament. To jsou zástupci občanů. V Evropské Radě zasedají předsedové vlád a hlavy států, kdežto v EP zasedají poslanci, kteří dostali mandát v přímých volbách. ČR je členem EU šestým rokem (Wie funktioniert 2007, M. Mocek 2.010).

Ani EP nemá právo zákonodárné iniciativy. Pouze Evropská komise má legislativní iniciativu. Jako jediná může (Parlamentu a Radě) předkládat návrhy právních předpisů Evropské unie. Budovy EP jsou dvě. V Bruselu a ve Štrasburku. V přízemí je v budově EP 736 sedadel pro poslance, zařízení na regulaci zvuku, sedadla pro administrativu. Zasedají tam poslanci přímo volení ve svých státech a v jednotlivých politických stranách. Sedadla nejsou uspořádána podle států, ale podle politických skupin, kterých je osm (Lidovci /265 členů/, Socialisté /184/, Liberálové /84/, Zelení /55/, Konzervativci /54/, Svobodní /32/, Levice /35/ a Nezařazení /27/). Každá politická strana má svého předsedu. V předsednictvu zasedá kromě předsedy Evropského parlamentu 14 místopředsedů a pět kvestorů (EP 2009, Tváře EP 2010).

Zúčastnili jsme se zasedání EP o lidských právech ve Štrasburku ve dnech 17.-19. 5.2.010, Vyslechli jsme Příspěvek Alstrid Lullingové („Rovné zacházení pro muže a ženy samostatně výdělečně činné“), společnou rozpravu o „Přistoupení EU k Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod z hlediska Mezinárodního trestního soudu podle Římského statutu“. V ní zprávu podával Ramón Jáuregui Atondo, který vystoupil také s příspěvkem „Internacionální aspekty přistoupení EU k Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod.“

Otázka násilí a domácího násilí

Pro práci Evropského parlamentu je typické velmi široké pojmání problematiky násilí na ženách. svědčí o tom celá řada témat, obsažených např. v Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod (Rada Evropy 1950, ČR 1991). Chrání lidská práva lépe než české zákony. Patří sem také Evropská úmluva o dodržování lidských práv (Rada Evropy 1950), která zavazuje státy nejen k provádění aktivit proti násilí na ženách a dětech a k jejich ochraně před dalším násilím, ale i zjišťovat nedostatky v této oblasti. V oblasti domácího násilí nebyla

dosud přijata opatření, která by byla závazná pro členské země. Ke konci 90. let byl zaveden program (kampaň) Daphne (Nulová tolerance k násilí) Aktivita o právech obětí násilí včetně dětských obětí byly schváleny dříve než se jimi začala zabývat EU. Byla to např. Deklarace práv dítěte. New York, OSN (20. 11. 1959, která již tehdy měla — myšlenku zvláštní ochrany dětí, zájem dítěte jako nejvyšší měřítko zákonodárné činnosti. Bohužel jen doporučující charakter. Deklarativní byla také Úmluva o právech dítěte (New York 1989, 1991, ČR 1976), která stanoví, že všechny státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, se zavazují respektovat a zabezpečovat práva stanovená touto úmluvou každému dítěti. Přední musí být zájem dítěte předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, správními nebo zákonodárnými orgány. Státy musí dítěti zajistit takovou ochranu a péči, jaká je nezbytná pro jeho blaho, a to prostřednictvím zákonodárných správních opatření, zabezpečují mu přístup k informacím, které jsou zaměřeny na rozvoj jeho sociálního, duchovního a mravního blaha i jeho tělesného a duševního zdraví. Na Deklaraci a na Úmluvu navázal později právně závazný nástroj EU, zahrnující i obětí domácího násilí. Šlo o rámcové rozhodnutí Rady Evropy o postavení obětí v trestním řízení (2001), které stanovuje minimální práva obětí.

Otázky domácího násilí (dále jen DN) se začaly řešit v zemích západní Evropy v 70. letech, kdy vznikaly díky úsilí ženského hnutí první projekty a služby zaměřené na podporu žen a dětí, obětí domácího násilí. Postupem času se do těchto aktivit začaly stále více zapojovat nejrůznější státní instituce a orgány. V 90. letech se začal rozvíjet tento typ služeb i v zemích bývalé východní Evropy. Řada z těchto zemí je v současnosti členy Evropské unie. V některých zemích již byly přijaty zákony zajišťující ochranu obětí a prevenci opakování násilí v rodině Činnost Evropského parlamentu spolu s Radou Evropy se otázkami DN zabývá. Má k tomu složitý aparát. Parlamentních výborů je jednadvacet. Problematikou domácího násilí se zabývá Výbor pro práva žen a rovnost pohlaví. Předsedá mu Švédka Eva Britt Sanson. ČR má v tomto výboru zastoupení. Otázky DN řeší i Výbor pro právní otázky (JURI) Byla publikována studie o násilí na ženách, kterou vypracovalo Generální ředitelství EP pro vnitřní politiku v roce 2005. Počátky zájmu Výboru o otázky DN lze vysledovat hlavně od roku 2007, kdy EP navázal na Úmluvu o ochraně lidských práv a svobod schválenou v roce 1950 Radou Evropy. Od té doby se obrana základních hodnot, které patří k univerzálním, vyskytuje v celé historii. EP je diskusním shromážděním, které se zabývá informacemi o dodržování práv žen, hnutími na obranu lidských práv a je ve styku s organizacemi pro ochranu lidských práv v celém světě. Úsilí EP směřuje k tomu, aby bylo násilí proti jakékoliv újmě zařazeno mezi právně závazné zákony v zemích Evropské unie (europarl.europa.eu/activities/...=FEMM/27935/27933/europarl.europa.eu/sides)

Z nedávných aktivit Evropského parlamentu v této oblasti lze poukázat zejména na Usnesení EP (2009). V něm EP mimo jiné vyzval Evropskou komisi, aby Radě a Parlamentu předložila ucelenější program politiky EU v oblasti boje proti všem formám násilí na ženách. Tento pokyn vychází ze zkušenosti, že je nezbytně zapotřebí získávat údaje ve všech státech unie jednotně. Kromě toho nejsou v EP k dispozici jednak srovnatelné kvantitativní a kvalitativní údaje o všech formách násilí páchaného na ženách a dívkách, jednak příslušní ukazatelé, takže nejsou vypracovány jednotné pokyny pro činnost a strategii států. Stále ještě existují značné rozdílnosti, pokud jde nejen o druh shromažďovaných údajů, o sledované skupiny obyvatelstva ale i o druh posuzovaného násilí. Dosud chybí srovnatelné kvantitativní i kvalitativní údaje o všech formách násilí páchaného na ženách a dívkách. Takže jsou značné nedostatky v činnosti a strategii států. Poskytované informace od států nebývají vypracovány se znalostí o následcích příznaků, vznikajících z obětí DN. Na místní, regionální i vnitrostátní úrovni měly by být proto zavedeny důrazné institucionální mechanismy pro zajištění

provádění, koordinaci a sledování těchto nástrojů. Proto RE doporučila zřídit skupinu odborníků, která by DN jednoznačně definovala, sjednotila různorodé definice a parametry kampaní v celé Evropě, zlepšovala pomoc obětem DN v oblasti právní, lékařské, psychologické, sociální a finanční, navrhla odborný výcvik policie, pracovníků justice, všech pracovníků, jež se s oběťmi DN setkávají a pracují s nimi. Také by vyhodnocovala výsledky prostřednictvím jednotných měřítek. Ochranou obětí, zejména dětí v trestním řízení před dalším traumatizováním se zabývalo mezinárodní setkání odborníků na trestní právo v Evropské unii. Šlo o děti, o postižené osoby či o oběti DN. Když se u soudu dětem oživují trestné činy, vyvolávají se u nich další traumata, takže jde o sekundární viktimizaci. Odborníci hledali pravidla, která by oběti co nejvíc šetřila. Současné trestní právo neumožňuje oběti získat jisté zadostiučinění ze strany pachatele trestného činu. Odborníci také diskutovali o možnosti výslechu dětských obětí, který by byl nenásilný a netraumatizující

Široké pojetí násilí na ženách v rámci EP podle pléna EP (2009) zahrnuje celou řadu velmi různorodých empirických výzkumů a na jejich základě formuluje EP návrhy na mnohá praktická opatření v rámci EU. Týkají se obchodování s ženami a dětmi, boje proti organizovanému zločinu, zmírňování chudoby v rozvojových zemích, ochrany žen, dětí a mladých lidí před všemi formami násilí, úsilí o změnu postojů a ochranu žen v rámci migrantů a etnických menšin, odstranění beztrestnosti pachatelů, zajišťování právní ochrany obětí a vypracování zpráv o lidských právech. V EU se systematicky shromažďují údaje o způsobech řešení nebo neřešení násilí obecně i o řešení nebo nevhodném řešení případů DN v jednotlivých státech. V krajních případech se uplatňuje toto pravidlo: při porušení nebo toleranci zvláště závažných případů. V takových kauzách zvažuje EU konkrétní kroky. Musí ovšem jít o neuspokojivý postih na vnitrostátní úrovni, kdy došlo k porušení mezinárodních závazků a základních práv nebo k jejich tolerování. V podstatě jde pouze o případy, kdy došlo k obzvláště hrubému porušení, jež splňuje jedno nebo více předem určená kritéria. Jsou to případy násilí, kdy se pachatelé nezodpovídali ze závažných trestných činů. Může se to týkat i případů, které řeší občanské soudy. EU sleduje také ty případy, kdy ve státě neexistují zákony postihující trestné činy násilí či DN nebo kdy jsou uvedené zákony nedostatečné (např. v případech vražd nebo vynucených sebevražd spáchaných ve jménu cti); Řadí se sem také případy, které souvisí s diskriminačními právními předpisy a zvyklostmi a případy násilí, ohrožování, obtěžování a represe zaměřené na osoby, které bojují za lidská práva.

Definice domácího násilí

Všichni odborníci považují shodně DN za skrytou kriminalitu. Praktické řešení pomoci obětem DN naráží na potíže, protože odborníci různých oborů se neshodli na jednoznačné definici DN. V praxi se vyskytují celá řada vymezení tohoto pojmu. Také v odborné literatuře je možno najít řadu definic, které se od sebe více nebo méně liší. Pokud je nám známo, jeden z prvních autorů, kteří se pokusili o definici domácího násilí u nás, byl Jiří Dunovský (dětský lékař) Uveřejnil ji v časopise v roce 1936 a zúžil pozornost jen na dětské oběti.

Deklarace o odstranění násilí páchaného na ženách (2009) obsahuje současnou definici DN. Schválilo ji zasedání EP: „Výrazem násilí páchané na ženách“ se rozumí jakýkoli násilný čin namířený proti ženám, jehož výsledkem je nebo může být fyzická, sexuální nebo psychologická újma či utrpení žen, včetně hrozeb takových činů, nátlaku nebo svévolného zbavení svobody, ať už ve veřejném, nebo soukromém životě.“ V diskusi vystoupila m.j. A. Záborská a José Mendes Bota (Portugalsko), který poukázal na to, že se násilí vyskytuje často během válečných událostí (Hlavní směry EU 2009, Usnesení o odstranění násilí 2009). Uvedená definice je širší než definice Světové zdravotnické organizace. Poslanci správně

poukázali na to, že jsou méně prozkoumané případy psychologického útlaku proti ženám, které jsou zaměřeny na ponižování, zesměšňování a podlamování jejich sebevědomí (čtk 2006). Do konce roku 2009 došlo k dohodě o celoevropském akčním plánu, prostřednictvím kterého je možné proti případům násilí lépe bojovat. V definici EU při výčtu hlavních znaků chybí oblast ekonomická, chybí termín oběti DN, dětské oběti DN (J.Sedlák 2007).

Definice DN podle Světové zdravotnické organizace obsahuje čtyři hlavní znaky: 1. jakýkoliv násilný jednosměrný čin, který se týká oběti DN a má eskalující průběh a je dlouhodobý. 2. Je nepravdivý a jeho důsledky se projevují ve formě újmy u oběti. 3. Újma zahrnuje formu fyzickou, psychickou, sociální, ekonomickou a sexuální. 4. Probíhá v soukromí (bez kontroly společnosti) nebo na veřejnosti mezi blízkými osobami.

Otázky domácího násilí v České republice

V českých médiích jsou relativně málo prezentovány zprávy o činnosti Výboru pro práva žen a rovnost pohlaví. V žádné zemi Evropské unie neexistuje dostatečně rozvinutá síť služeb poskytujících pomoc a podporu obětem DN, které by byly dostupné všem obětem. Situace je neuspokojivá zvláště v nových členských zemích EU, kde neexistuje např. dostatečný počet specializovaných azylových domů pro ženy s dětmi, oběti DN. Důsledkem je např. velmi obtížná situace žen, rozhodujících se opustit násilného partnera, neboť nemají jinou dostupnou alternativu řešení své situace než zůstat s násilníkem. V mnoha evropských zemích ještě stále nejsou standardem efektivní zákony chránící oběť a i v případě jejich přijetí je úspěšnost jejich prosazování v praxi velmi diskutabilní. Nenaplnuje jejich hlavní poslání, kterým je ochrana oběti DN před násilím. Účinek všech opatření pro ochranu obětí DN zeslabuje a omezuje nedostatečný trénink policistů (hlavně venkovských), lékařů, psychologů, soudních znalců, pedagogů, sociologů, sociálních pracovníků a také jejich slabá součinnost a spolupráce. Zcela chybí angažovanost státu, který by měl veškerou aktivitu v pomoci obětem DN centrálně řídit. Některé aktivity našich orgánů a organizací, zaměřené na pomoc obětem DN, navazují na činnost sousedních států i na aktivity EP. Centrální řízení problémů DN v ČR neexistuje (P. Uhl 2010).

Parlamentní shromáždění Rady Evropy vybídlo v roce 2004 státy Evropy, aby zahájily kampaň k potírání domácího násilí v Evropě. K základním myšlenkám patřilo považovat DN za prioritu domácí politiky a zabývat se touto otázkou v širokém politickém rámci za účasti vlády, parlamentu a občanské společnosti. Obětem poskytovat lepší soudní, psychologickou a finanční ochranu, vést státy ke spolupráci s Evropskou komisí, Evropským parlamentem a nevládními organizacemi, soustředit se na tři hlavní aspekty: na prevenci, pomoc obětem a poskytování informací veřejnosti. Některé státy, mezi něž patří i ČR podnikly řadu kroků k realizaci uvedených doporučení. Orgány i dobrovolní pracovníci řešili v ČR specifickou problematiku DN od prvních občasných krůčků (J. Dunovský 1996) až po systematická opatření. K nim se v ČR řadí § 199 Týrání osoby žijící ve společném obydlí a § 354 Nebezpečné pronásledování zákona č. 40/2009 Sb. trestního zákoníku a také zákon č. 135/2006 Sb., kterým se mění některé zákony v oblasti ochrany před domácím násilím. Týká se to změny zákona o Policii ČR, změny občanského soudního řádu, změny zákona o sociálním zabezpečení a změny zákona o působnosti orgánů ČR v sociálním zabezpečení.

V r. 2001. vznikla Rada vlády pro rovné příležitosti žen a mužů. EU vyzvala státy v roce 2006, aby řešily problém snižování rozdílů mezi muži a ženami na trhu práce. Od roku 2010 se zřizují různá zařízení která pečují o děti do zahájení školní docházky (P. Uhl 2010). Pracuje vládní zmocněnec pro lidská práva, v sekci pracuje 47 odborníků. Zprávy pro

evropskou komisi a pro Radu Evropy vypracovávají ministerstva. Provádí se speciální školení policistů podle manuálu, který mají k dispozici, jsou vypracovány rámcové pokyny pro lékaře a specifické, podrobné návody pro oběti, které jim usnadňují řešení problémů, spojených s domácím násilím. Řešení problémů DN se opírá o tři základní pilíře: 1. o policii ČR, 2. o Intervenční centra, 3. o soudní orgány (P. Vitoušová 2010).

V ČR existuje několik diskriminovaných skupin. Patří k nim také oběti DN, i když to zatím nevešlo do povědomí státních orgánů či do praxe pomáhajících profesí. Především matky s malými dětmi, ženy samoživitelky podle našeho názoru lze chápat jako diskriminované skupiny. Proti týrání žen jako obětí DN pracují hlavně neziskové organizace. Platová diskriminace je v naší zemi velmi výrazná. I přes všechny zákony, diskriminace obětí DN v praxi existuje. Zesiluje ji současná krize. Žena má většinou na starosti domácnost, děti, pociťuje dopady krize mnohem výrazněji. Pak je tu další skupina žen, která je výrazně diskriminována. Jsou to ženy po padesátce, zvláště když jsou oběťmi DN. Za další diskriminovanou kategorií považujeme ženy-matky-oběti s malými dětmi. Doplácejí na to, že mají malé děti, nebo dospívající, zůstávají s nimi nejčastěji při jejich nemocích doma. Organizace, které bojují za rovná práva žen jsou u nás roztříštěné. Nemohou usilovat o dodržování práv obětí DN. Díky organizacím, jako je Bílý kruh bezpečí, Liga lidských práv, ProFem, Naše dítě, další organizace bojující proti týrání žen a usilují o pomoc obětem DN, je pomoc obětem v současné době lépe zajišťována než dříve. Negativní jevy jsou více podchyceny, mluví se o nich otevřeněji než dříve. Z právního hlediska je u nás situace velmi dobře ošetřená. Avšak horší je to s vymahatelností práva, která je v ČR nedostatečná. Na jedné straně jsou zákony, na druhé straně jsou konkrétní možnosti obrany. Když si oběť stěžuje na násilí, na obtěžování nebo diskriminaci, musí shromáždit důkazy a také energii, musí být vytrvalá, zajistit si finanční prostředky, které většinou nemá. Spor pak dost často prohraje (M. Kudrnovská 2010, red. a,b,c 2010).

Závěr

Způsob řešení DN je v 27 státech EU velmi nerovnoměrný. Proces sjednocování činnosti státních orgánů a nestátních organizací je proto řešen formou výzev, doporučení a návrhů. Při sjednocování se setkávají různá i protichůdná hlediska. Hledat alternativy se ukazuje jako nezbytné pro realizaci reálných změn systému z hlediska různých vědních oborů (např. ekonomie, sociologie, psychologie, pedagogiky, lékařských a právních věd). Některé deklarované návrhy se podařilo vtělit do zákonů v některých státech. Problémy DN se řeší i mimo EU. Příkladem je Rakousko, Německo, OSN.

Na základě intenzivní aktivní pomoci obětem DN považujeme za potřebné iniciovat zavedení výuky rodičovské pedagogiky v rámci všeobecného vzdělání mládeže, dále navrhnout a zajistit v rámci aktivit ministerstva spoluzodpovědnost školství za výchovu dětí v rodině a kontrolovat dodržování mezinárodních úmluv. I když v současné době probíhá v ČR hospodářská a společenská krize, doporučujeme, aby bylo ustaveno samostatné ministerstvo lidských práv, které by centrálně pečovalo o oběti i agresory násilí a domácího násilí.

Literatura

ČTK, 2006, Práva žen jsou málo chráněná. HN 8.8. č. 152, s.4.
 DEKLARACE O ODSTRANĚNÍ NÁSILÍ PÁCHANÉHO NA ŽENÁCH, 2009, EP.
 DEKLARACE PRÁV DÍTĚTE, 1959, New York: OSN.

- DUNOVSKÝ, J., 1987, *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum.
- EVROPSKÁ ÚMLUVA O DODRŽOVÁNÍ LIDSKÝCH PRÁV, 1950, Rada Evropy.
- EVROPSKÝ PARLAMENT, 2009, Lucemburk.
<http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/homeCom.do?language=CS&body=FEMM>, [http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies/download.do?language=cs&file=27933, 2735](http://www.europarl.europa.eu/activities/...=FEMM/27935/27933/europarl.europa.eu/sides), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2009-0098&language=CS&ring=B7-2009-0139>, http://www.osn.cz/dokumenty.osn/soubory/de_klarace-prav-ditete.pdf, <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-o-pravech-ditete.pdf>
- KONEČNÝ NÁVRH POŘADU JEDNÁNÍ 17.-20. května 2010, Štrasburk.
- MOCEK, M., 2010, Bez Unie by krize byla katastrofou. *Právo* 15.2. s. 10.
- PÖTTERING, H.G., 2008, Padesát let Evropského parlamentu. In: *Svědectví bývalých předsedů Evropského parlamentu*. Lucemburk.
- RED (a), 2010, Evropa vyhlásila boj proti chudobě a sociálnímu vyloučení. *Brněnský Metropolitan* 5, březen, s. 12-13.
- RED (b), 2010, Odbor sociální péče Magistrátu města Brna: Evropa vyhlásila boj chudobě a sociálnímu vyloučení. *Brněnský Metropolitan* 5, březen, s. 12-13.
- RED (c), 2010, Odbor sociální péče Magistrátu města Brna: Město Brno řeší chudobu dlouhodobě. *Brněnský Metropolitan* 5, březen, s. 12-13.
- RED (d), 2008, *Svědectví bývalých předsedů Evropského parlamentu*. Lucemburk.
- SEDLÁK, J., KOHOUTEK, R., BŘEZINA, M., 2007, *Nové mýty o domácím násilí – I*. Universitas, revue Masarykovy univerzity 3, s. 18-21.
- TVÁŘE EVROPSKÉHO PARLAMENTU, 2010, Lucemburk.
- UHL, Petr, 2010: *Konec ochrany lidských práv?* *Právo* 16.8., s. 6.
- ÚMLUVA O OCHRANĚ LIDSKÝCH PRÁV A ZÁKLADNÍCH SVOBOD, 1950, Rada Evropy.
- USNESENÍ EVROPSKÉHO PARLAMENTU O ODSTRANĚNÍ NÁSILÍ PÁCHANÉHO NA ŽENÁCH, 2009, Lucemburk, 26.11.
- VITOUŠOVÁ, P., 2010, *Pomoc obětem kriminality v hlavním městě Praze*. Praha: BKB.
- WIE FUNKTIONIERT DIE EUROPÄISCHE UNION, 2007, *Ihr Wegweiser zu den Organen und Einrichtungen der EU*, Luxemburg..
- ZÁKON č. 40/2009 Sb.
- ZÁKON č. 135/2006 Sb.

Abstrakt

Dvojitá návštěva Evropského parlamentu (EP) v Bruselu a Štrasburku přispěla zejména k přesnějším informacím. Ve všech zemích Evropské unie (EU) je domácí násilí (DN) závažným společenským problémem. V západní Evropě v 70. letech vznikaly první služby zaměřené na podporu obětí (DN). Postupně se připojovaly jednotlivé státní instituce a orgány. V 90. letech se rozvíjel tento speciální typ služeb v zemích východní Evropy. Nové zákony zajišťovaly ochranu obětí i prevenci opakování. V žádné zemi EU však neexistuje dostatečně rozvinutá síť služeb. Důsledkem je obtížná situace žen, rozhodujících se opustit násilného partnera (mají jedinou alternativu řešení, zůstat s agresorem). Ještě nejsou standardem efektivní zákony, které by chránily oběti DN. Pokud jsou přijaty, je úspěšnost jejich prosazování v praxi diskutabilní a nenaplnuje hlavní poslání, kterým je ochrana ohrožených osob před domácím násilím. Velké rozdíly existují nejen v jednotlivých zemích EU, ale i v účinnosti institucí, jež mají ve svém programu pomoc obětem DN.

Klíčová slova

domáci násilí, síť speciálních služeb v Evropské unii, úroveň pomoci obětem násilných činů

Abstract

The double visit to the European parliament (EP) contributed to more exacting information. In all countries of the European Union (EU) the domestic violence (DV) is a serious sal problem. In western Europe, during the 1970s, the first services were formed, aimed at the support of the victims of (DV). Gradually the individual state institutions and organs joined them. In the 1990s this special type of services developed in the countries of eastern Europe. New laws ensured the protection of victims as well as the prevention of repetition. But in no EU country there exists a sufficiently developed network of services. The consequence of a difficult situation of women deciding to leave the violent partner (they have the only affirmative solution, to remain with the partner). There do not yet exist standard effective laws that would protect the victims of DV. If they are accepted, their success in putting them through is in practice discussible and does not fulfill the main mission, which is the protection of the threatened persona before domestic violence. Great differences exist not only in the individual countries of the EU, but also in the effect of the institutions they have in their programme of helping the victims of DV.

Key words

domestic violence, a network of special services in the European Union, the standard of the help ton victims of violent deeds

ZÁVISLOST NA POLI A JEJÍ VZTAH K INTELIGENCI A OSOBNOSTI¹

Mojmír Svoboda, Helena Klimusová, Iva Burešová
Psychologický ústav FF MU, Brno

Termín kognitivní styl byl podle některých autorů (Riding, Cheema, 1991) poprvé použit Allportem v roce 1937 a definován jako pro jedince typický nebo obvyklý způsob řešení problémů, myšlení, vnímání a uchovávaní informací. Witkin a Goodenough (1981) uvádějí tyto charakteristiky kognitivního stylu: jsou konzistentní v čase, převládá ve více oblastech činnosti, jsou hodnotově neutrální. Zájem o styly často pochází z hledání odpovědi na otázku, proč tradiční testy schopností dokáží vysvětlit pouze část rozdílů ve výkonu a úspěšnosti jedinců. Vysvětlením by mohly být osobnostní vlastnosti, ale ani toto vysvětlení není úplné – jak uvádějí např. Sterneberg a Grigorenko (2001), dva lidé mohou mít shodnou celkovou úroveň např. svědomitosti, ale jsou svědomití v různých oblastech a různým způsobem. Tito autoři chápou kognitivní styly jako jakési rozhraní či spojnicí mezi schopnostmi a osobností. Za důležité považují rozlišení mezi stylem a strategií. Styly jsou spíše neuvědomované, zatímco strategie zahrnují vědomou volbu mezi alternativami. Strategie jsou více závislé na kontextu či úkolu, styly vykazují větší stabilitu napříč časem i úkoly. Závislost-nezávislost na poli patří k nejznámějším a nejvíce prozkoumaným kognitivním stylům. Autorem této koncepce je americký psycholog Herman A. Witkin. Jeho zájem o kognitivní procesy souvisel s tradicí německé Gestalt psychologie (Witkin koncem 30. let pracoval s Wolfgangem Köhlerem). Koncept závislosti na poli se začal vynořovat při zkoumání individuálních rozdílů ve schopnosti prostorové orientace. V těchto rozdílech se projevovala také určitá preference ve způsobu vnímání, která byla označena jako závislost-nezávislost na poli. Osoby nezávislé na poli vnímají objekty v podnětovém poli jako samostatné entity oddělené od tohoto pole – dokáží narušit uspořádání vjemového pole a podržet jeho určitou část odděleně, zatímco osoby závislé na poli jsou více ovlivněny kontextem podnětu (Witkin, Goodenough, 1981). Witkin se domníval, že míra závislosti na poli je vyjádřením jedincovy úrovně diferenciací. Mezi její indikátory řadil oddělenost self a nonself a oddělení jednotlivých psychických a neurofyzilogických funkcí (Witkin et al., 1962). Osoby závislé na poli vykazují nižší míru separace mezi self a prostředím a jsou tak strukturou prostředí více ovlivněny než osoby na poli nezávislé, které využívají svůj vnitřní referenční rámec a do vjemového pole tak vnášejí vlastní strukturu. Nezávislost na poli může být chápána jako schopnost kognitivní restrukturační (Witkin, Goodenough, 1981). Rozdíly mezi jednotlivci nemusí být na úrovni původní percepce, ale ve způsobu, jakým je informace ze smyslů dále zpracovávána. Pokud situace nabízí možnost různých interpretací, někteří jedinci mají tendenci rozložit původní vjem a restrukturovat ho v jiné podobě, tj. spojují různé části vjemového pole, zatímco ostatní nadále přijímají vjemové pole v počáteční podobě. Ačkoli byl koncept závislosti na poli původně rozvíjen v oblasti vnímání, postupně byl zkoumán jeho dopad na další funkce – kde je vjemové pole symbolicky reprezentováno. Dimenzi závislost-nezávislost na poli odpovídá v obecné rovině dimenze členěného (articulated) vs. globálního fungování. Vysvětlení rozdílů v závislosti na poli podobné koncepci kognitivní restrukturační nabízí Pascual-Leone (1988, cit. dle Quiamzade, 2000). V závislosti na kontextu nebo charakteristikách určitých částí percepčního pole jsou aktivována propojená schémata nebo postupy. V této fázi se závislí a nezávislí na poli neliší. Poté jsou deaktivována schémata nebo

¹Příspěvek vznikl za podpory projektu GAČR 406/07/1343.

strategie, které nejsou vhodné nebo nezbytné v dané situaci. Tato deaktivace je silnější u osob nezávislých na poli než u osob na poli závislých. Např. Hochman (1971) demonstroval ve své studii vztahů výsledků v testu skrytých figur a StroopověColor-Word-Testu, provedeném na souboru 48 vysokoškolských studentek, že mezi inhibicí a nezávislostí na poli existuje poměrně těsný vztah.

Měření závislosti na poli

Nástroje používané v počátcích výzkumů závislosti na poli měly primárně zjišťovat schopnost orientace v prostoru a vyžadovaly poměrně složité vybavení. V testu Rod and Frame Test (RFT) zkoumaná osoba v temné místnosti sleduje na displeji před sebou světélkující čtverec, který je od svislé osy odchýlen o 28°. Uvnitř čtverce se pohybuje světélkující tyčinka tak, jak s ní prostřednictvím dálkového ovládání vyšetřovaná osoba rotuje. Úkolem zkoumané osoby je umístit tyčinku do svislé polohy. Test sestává ze 24 po sobě následujících pokusů. Rozpracování této metody představuje Body Adjustment Test (BAT), kde je proband umístěn v malé temné místnosti v křesle, které může být vychylováno ze svislého směru. Úkolem vyšetřované osoby je dostat křeslo do vertikální polohy. Další alternativou je RoomAdjustment Test (RAT), kdy je křeslo ve stabilní poloze a proband rotuje s místností; opět je jeho úkolem dostat ji do svislé polohy (Svoboda, 2005). Nejpoužívanějším nástrojem je WitkinůvEmbeddedFigures Test (EFT). Vyšetřovaná osoba hledá jednoduché figury, které jsou „skryté“ v komplexních figurách. Existuje dětská verze testu (CEFT) a rovněž verze pro skupinovou administraci (GEFT). Jak uvádí Svoboda (2005), mezi výsledky testů EFT, BAT a RAT existuje poměrně těsný vztah; Witkin sloučil výsledky v těchto testech v jediný index, jehož stabilita ověřovaná retestem po 3 - 4 letech byla poměrně značná ($r = 0,64 - 0,94$).

Závislost na poli a inteligence

Vztah k inteligenci je považován za jeden z hlavních problémů teorie závislosti na poli jako kognitivního stylu. Nástroje pro měření závislosti na poli, např. EFT, často nevykazují dostatečnou diskriminační validitu s tradičními testy inteligence - nezávislost na poli se často pojí s vyšší inteligencí. Toto zjištění vedlo k úvahám, zda není nezávislost na poli jen jedním z projevů vyšší inteligence.

Vztah mezi FDI a inteligencí byl podrobně zkoumán už Witkinem a jeho kolegy. Při srovnání výsledků EFT se subtestem Kostky z Wechslerova inteligenčního testu dosahovala korelace 0,80, korelace BAT a RFT se stejným subtestem nabývala o něco nižších hodnot kolem 0,60 (Svoboda, 2005). Witkin tyto nálezy vysvětloval existencí společného faktoru, který se podílí na řešení obou typů úloh – schopnost, která umožňuje překonávat skrytý obsah. K této hypotéze se na základě svých výsledků klonili i jeho kolegové Goodenough a Karp (1961), kteří provedli faktorově analytickou studii s výsledky tří Witkinových testů, Wechslerova testu inteligence a několika percepčních testů. Dubois a Cohen (1970) však realizovali studii na 142 vysokoškolských studentkách, kde našli množství významných korelací (0,21-0,56) mezi skóry z nástrojů měřících závislost na poli a různými skóry z testů inteligence, z nichž mnohé měly jen malý nebo neměly žádný vztah k nalézání skrytého obsahu, prostorovým schopnostem nebo organizaci neverbálního materiálu. I v dalších studiích bylo potvrzeno, že vyšší inteligence, především její prostorová a na obecnější rovině performační složka, je spojena s větší nezávislostí na poli. Závěry těchto studií měly dopad jak na teorii závislosti na poli, tak na aplikace např. ve vzdělávání. Zdá se, že závislost-nezávislost je spíše schopnost než kognitivní styl, který by měl být i podle původních požadavků právě Witkina a Goodenougha hodnotově neutrální. Avšak Witkin (1962, 1978, cit. dle Richardson, Turner, 2000) dokonce namítal, že jde ve skutečnosti o nedostatek inteligenčních testů, které nejsou

schopny zachytit silné stránky osob závislých na poli – tj. nejsou užitečným nástrojem pro popis inteligentního chování u velké části osob (závislých na poli). Mohou např. skórovat hůř v testech usuzování, ale ve skutečnosti nemusí být problém v procesu usuzování, ale už v úvodním kódování informací, kde mohou selhávat v třídění podstatných informací od irelevantních (Richardson, Turner, 2000). Tito autoři proto navrhuji, že by v inteligenčních testech bylo vhodné úlohy skórovat tak, aby byly odděleny jednotlivé procesy a výkon v usuzování a v percepčních procesech byl hodnotitelný zvlášť. Takové rozdělení na konkrétní procesy podle nich nabízí Sternbergova teorie triarchické inteligence – rozděluje jednotlivé komponenty (procesy), které jsou instrumenty inteligentního chování. Ve vztahu ke konceptu závislosti na poli je zajímavý koncept selektivity, tj. způsobu, jak si jedinec volí práci s konkrétními aspekty úkolu a tím se současně vyhýbá práci s jinými aspekty. To odpovídá Witkinově pojetí kognitivního stylu jako psychologické preference, jak zacházet se zkušeností.

Dá se ovšem namítnout, že nedostatek není na straně inteligenčních testů, ale naopak na straně nástrojů na měření FDI. Ty jsou podle Ridinga a Mathiase (1991) nastaveny tak, že kdo v nich neuspěje, je považován za závislého na poli, a jeho případné silné kognitivní stránky jsou opomíjeny. Jones (1997, cit. dle Richardson, Turner, 2000) hledá vztah mezi závislostí na poli a různými skóry z testu WISC. Předpokládá, že pokud bude závislost na poli měřena pomocí EFT, nezávislí na poli budou lépe skórovat v performační části testu WISC a budou mít díky tomu vyšší celkový skór. U závislosti na poli měřené Ridingovým nástrojem CSA (CognitiveStylesAnalysis) neočekával rozdíly v celkové inteligenci. Nezávislí na poli klasifikovaní podle EFT skutečně dosáhli vyšších skórů ve dvou performačních subtestech (Doplňování obrázků a Skládanky) a jednom verbálním, a dosáhli tak i vyššího celkového skóru. Když byla analýza opakovaná, tentokrát se závislostí na poli měřenou pomocí CSA, vztahy s inteligencí nebyly tak těsné - byl nalezen jen jeden vztah: závislí na poli (globalisté) lépe skórovali v subtestu Podobnosti, což vedlo k celkovému vyššímu verbálnímu skóru než u osob s analytickým kognitivním stylem. Zdá se tedy, že zatímco EFT zvyhodňuje nezávislé na poli a lépe rozpoznává jejich silné stránky, u CSA je tomu naopak. Z výsledků studie je zřejmé, že vztah inteligence a kognitivních stylů souvisí také s použitým nástrojem.

Závislost na poli a osobnost

Podobně jako v oblasti kognitivních funkcí, i v oblasti osobnostních charakteristik je možno aplikovat Witkinovu teorii diferencie pole, tentokrát pole „vnitřního“ – osoby nezávislé na poli mají rozvinutější smysl pro oddělenou identitu, snáze rozlišují mezi pocity, vlastnostmi a potřebami svými vlastními a vnějšími. Opět zde působí vnitřní referenční rámec pro definování sebe sama a umožňuje tak fungovat se značnou autonomií. Tato autonomie může být rozdělena na dvě funkce – sociální interakce a vztahy (Quiamzade, 2000). Naopak osoby, u kterých je percepce určována z velké míry kontextem podnětů, budou při sebepercepci značně ovlivněny sociálním kontextem a budou více závislé na vnějších vztazích (Riding, Cheema, 1991). Souvislostí závislosti na poli a sociálních a vztahových aspektů patří tak mezi nejfrekventovanější témata výzkumů z této oblasti. Witkin a Goodenough (1977) shrnuli ve své přehledové studii závěry o rozdílech v interpersonálním chování mezi osobami závislými a nezávislými na poli z pohledu teorie diferencie. Osoby závislé na poli se více vztahují k sociálnímu kontextu a jsou citlivé na sociální podněty, ale činí tak především v nejasných situacích, kdy jim tento kontext poskytne informace umožňující vyjasnění situace. Závislí na poli vykazují větší interpersonální orientaci, zájem o ostatní, upřednostňují fyzickou blízkost, jsou emocionálně otevření. Na rozdíl od osob nezávislých na poli jim vyhovují povolání obsahující kontakt s jinými lidmi a také jim více záleží na tom, jak jejich povolání hodnotí lidé v jejich okolí (Alvi et al., 1988, Saracho, 1991). Nezávislí na poli dávají přednost

nesociálním situacím a udržují si od ostatních fyzický i emocionální odstup, jsou méně vnímaví v sociálních situacích.

Závislí na poli tedy disponují souborem sociálních dovedností, které se u nezávislých na poli vyskytují v menší míře. Nezávislí na poli mají naopak výhodu v kognitivních schopnostech a strukturaci. To Witkin a Goodenough (1977) interpretují jako doklad, že je možno dimenzi závislosti-nezávislosti na poli považovat za hodnotově neutrální: každý z pólů kognitivních stylů obsahuje složky, které jsou výhodné v určitém typu situací. Rozdíly v interpersonální orientaci potvrzují i novější studie, např. McRae, Young (2000) administrovali skupinovou verzi EFT a dotazník interpersonální orientace (FIRO-B) souboru kanadských vysokoškoláků. Nezávislí na poli vykazovali nižší potřebu v afektivní oblasti.

V této souvislosti jsou s výše uvedenými zjištěními v souladu také vztahy mezi morálním usuzováním (dosaženým stupněm morálního vývoje) a závislostí-nezávislostí na poli (Gibbset al., 1986, Mwamwenda, 1991). Osoby nezávislé na poli projevují větší tendence k sociálně nezávislým a eticky ideálním rozhodnutím, a dosahují tak vyššího stadia morálního vývoje. Zajímavou oblastí zkoumání jsou rozdíly v sugestibilitě a víře v nadpřirozené jevy, která je výraznější u osob závislých na poli (Snel et al., 1995, Hergowich, 2003). Tyto rozdíly mohou být i zde vyloženy jako důsledek lepší schopnosti nezávislých na poli vyrovnávat se s neurčitým podnětovým polem.

Kromě zkoumání vztahů s interpersonálními vlastnostmi se objevují také snahy nalézt souvislosti mezi kognitivními a osobnostními styly, např. Jungovou typologií (Myers&McCaulley, 1985, cit. dle Sternberg, Grigorenko, 1997) nebo Millonovými styly osobnosti (Durf, 1995).

Závěr

Intenzivní zájem o kognitivní styly se v psychologii projevoval především v 60. a 70. letech minulého století, poté zájem kolísal; v současné době se studie zaměřují především na styly učení a využití kognitivních stylů v oblasti informačních technologií. Koncept závislosti-nezávislosti na poli je pro své těsné vztahy s inteligencí mnohými autory považován spíše za schopnost než kognitivní styl, i když závěry studií nejsou zcela jednoznačné.

Literatura

- ALVI, S. A., KHAN, S. B., HUSSAIN, M. A., BAIG, T., 1988, Relationship between Holland's typology and cognitive styles, *International Journal of Psychology*, 23, 449–459.
- DUBOIS, T. E., COHEN, W., 1970, Relationship between measures of psychological differentiation and intellectual ability, *Perceptual and Motor Skills*, 31, 411–416.
- DURF, T. H., 1995, The relationship between Millon's basic personality styles and the cognitive style of field dependence-independence. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering*, 55, 5064.
- GIBBS, J. C., CLARK, P. M., JOSEPH, J. A., GREEN, J. E., GOODRICK, T. S., MAKOWSKI, D. G., 1986, Relations between moral judgment, moral courage, and field independence. *Child Development*, 57, 185–193.
- GOODENOUGH, D., KARP, S., 1961, Field dependence and intellectual functioning. *Journal of Abnormal & Social Psychology*, 63(2), 241–246.
- HERGOVICH, A., 2003, Field Dependence, Suggestibility and Belief in Paranormal Phenomena, *Personality and Individual Differences*, 34, 195–209.
- HOCHMAN, S. H., 1971, Field independence and Stroop color-word performance. *Perceptual and Motor Skills*, 33, 782–782.

- MCRAE, L., YOUNG, J., 1990, Fieldindependence and the FIRO-B. *Perceptual and Motor Skills*, 70(2), 493-494.
- MWAMWENDA, T. S., 1991, Cognitivestyles and moralreasoning. *PsychologicalReports*, 69, 328-330.
- QUIAMZADE, A., 2000, Socialimplicationoffield dependence/independence: Within-grouphomogeneity and between-groupdifferentiationeffects. *SwissJournalof Psychology/SchweizerischeZeitschriftfür Psychologie/Revue Suisse de Psychologie*, 59(1), 49-60.
- RIDING, R., CHEEMA, I., 1991, Cognitivestyles--anoverview and integration. *Educational Psychology*, 11, 193.
- RIDING, R., MATHIAS, D. , 1991, Cognitivestyles and preferredlearning mode, readingattainment and cognitiveability in 11-year-old children. *Educational Psychology*, 11(3-4), 383-393.
- RICHARDSON, J., TURNER, T., 2000, Field dependence revisited I: intelligence. *Educational Psychology*, 20(3), 255-270.
- SARACHO, O. N. ,1991, Students' preference forfield-dependence-independenceteachercharacteristics. *Educational Psychology*, 11(3/4), 323-332.
- SNEL, F. W. J. J., VAN DER SIJDE, P. C., WIEGANT, F. A. C., 1995, Cognitivestylesofbelievers and disbelievers in paranormalphenomena. *Journalofthe Society forPsychicalResearch*, 60, 251-257.
- STERNBERG, R.J. , GRIGORENKO, 1997, Are Cognitivestylesstill in style? *AmericanPsychologist*, 52, 700-712.
- STERNBERG, R. J., GRIGORENKO, E. L., 2001, A capsulehistoryoftheory and research on styles. In R. J. Sternberg, L. F. Zhang, Eds.), *Perspectives on thinking, learning and cognitivestyles*, 1-21, Mahwah, NJ: LawrenceErlbaumAssociates.
- SVOBODA, M. (2005). *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál.
- WITKIN, H. A., DYK, R. B., FATERSON, H. F., GOODENOUGH, D. R., KARP, S. A., 1962, *Psychologicaldifferentiation: Studiesofdevelopment*. New York: Wiley.
- WITKIN, H., GOODENOUGH, D., 1977, Field dependence and interpersonalbehavior. *Psychological Bulletin*, 84(4), 661-689.
- WITKIN, H. , GOODENOUGH, D. ,1981, *Cognitivestyles: Essence and origins*. New York: International University Press.

Abstrakt

Príspevok podáva prehľad poznatkov o kognitívnom styli závislost-nezávislost na poli. V úvode je venovaný priestor vymezení konceptu kognitívnych stylů, závislosti-nezávislosti na poli a Witkinově teorii diferenciacie. Ďalej je v príspevku pojednané o výzkumoch vzťahu závislosti na poli a inteligencie a osobnosti.

INŠTITÚCIA MATERSKEJ ŠKOLY A JEJ VPLYV NA RODOVÉ SPRÁVANIE A VZŤAHY DETÍ

Natália Šenkárová

Školská inštitúcia má výrazný vplyv na osvojovanie správania u detí. Formálne prístupy školy zakrývajú podstatnú časť vyučovacieho procesu, ktorou je skryté kurikulum. Stanovená téma je mimoriadne zaujímavá najmä preto, že táto stránka vyučovacieho procesu je vskutku neviditeľná a pritom veľmi účinná. Svoje poslanie si plní nenápadne, zatiaľ čo prezentované vyučovanie si získava pozornosť žiakov a preto si neuvedomujú, že za celou formalitou je niečo viac. Rozhodla som sa zamerať na danú problematiku a pozrieť sa na to, ako inštitúcia materskej školy svojim neformálnym kurikulumom vplýva na rodové nerovnosti.

Cieľom práce je odhaliť, či inštitúcia materskej školy má dopad na rodové stereotypy ukotvené v správaní detí. Pokiaľ je jej vplyv veľmi výrazný, potom ma zaujíma, akým spôsobom škôlka pôsobí na vnímanie rodových nerovností deťmi. Snažím sa odhaliť prístupy, postoje a spôsoby, ktorými učiteľky učia deti správaniu, aké je požadované od chlapcov a aké od dievčat. Skúmaním rodových nerovností v prostredí škôlky sa môže ozrejmiť, kde sa začali tieto odlišnosti formovať alebo minimálne upevňovať.

Výučba rodového správania je jedným z cieľov skrytého kurikula. Výskumy, ktorých cieľom bolo preskúmať túto rodovo necitlivú pedagogiku, poukazujú na každodenné žité situácie a hovoria, že vžitosťou je vplyv na osvojovanie rodovej identity detí mocnejší. Školský systém ovplyvňuje chlapcov a dievčatá tak, aby vykazovali požadované správanie, ktoré prislúcha každému pohlaviu. (Kaščák 2007)

Materská škola, rovnako ako i ostatné školy, má ako oficiálne tak i neoficiálne, či skryté sféry svojho pôsobenia. „V našich podmienkach je materská škola ponímaná skôr ako priestor umožňujúci plynulejší prechod z rodinného prostredia a prípravu na základnú školu, než „naozajstná“ škola.“ (Filagová 2006: 1) Avšak ako píše Koťa a Havlík, škôlka je priestorom, kde sa dieťa začína „učiť“ pravidlám sociálneho styku a komunikácie, kompromisom, zvykať na záťažové situácie a rozvíjať ďalšie schopnosti, ktoré môžu byť užitočné pre neskoršie zvládanie životných situácií.“ (Filagová 2006: 1)

Počas terénneho výskumu som zhromaždila množstvo dát, ktorých vyhodnotenie smeruje k overeniu stanovených hypotéz.

- Ak sa deti správajú podľa rodových stereotypov a rozlišovaní, potom učiteľky tieto stereotypy a rozlišovania reprodukovujú alebo svojim správaním nepriamo tolerujú a niekedy aj posilňujú, čím sa uchovávajú a reprodukovujú.
- Ak sú učiteľky aktívne vo vytváraní rodových rozlišovaní a stereotypov, potom deti priamo a okamžite reagujú na túto aktivitu osvojovaním si týchto rodových rozlišovaní a stereotypov a ich automatickým vykonávaním.
- Ak sa učiteľky ani len nepriamo vo svojom správaní neangažujú v rodovom správaní a stereotypoch a deti ich napriek tomu automaticky vykonávajú, potom sa v nich tieto rodové správania formovali v inom ako v školskom prostredí.
- Mimoškolské sociálne prostredie vplýva na deti veľmi výrazne a významne vplýva na udržovanie a osvojovanie rodových rozlišovaní.

Výskum bol zameraný na deti predškolského veku a inštitúciu materskej školy. Ako lokalitu pre výskum som si vybrala dve škôlky v Bratislave, obidve sa nachádzajú v mestskej časti Ružinov, pričom sú od seba dosť vzdialené a ich okolité prostredie je značne odlišné. Deti, s ktorými bol výskum uskutočnený boli žiakmi poslednej triedy materskej školy, čiže deti vo veku 5-6 rokov. Celkovo som pozorovanie zopakovala trikrát, teda v troch triedach, z čoho dve sa nachádzali v tej istej škôlke.

V prvých dvoch triedach bol vyčlenený priestor pre chlapcov a priestor pre dievčatá. Organizácia týchto priestorov mala svoje pravidlá (bližšie sú popísané v praktickej časti), podľa ktorých sa deti riadili. V **prvej triede** bola táto organizácia na vyššej úrovni, pretože samotné učiteľky vykazovali väčšiu aktivitu ako v druhej triede. Ich aktívnejší prístup spočíval najmä v ich častej pozornosti, ktorú deťom venovali. Deti si všímali takmer stále, opakovane ich upozorňovali na dodržiavanie triednych pravidiel alebo vhodné správanie a za porušenie poriadku deti potrestali (konkrétnejšie to vysvetlím na uvedených príkladoch z terénu). Počet chlapcov a dievčat bol v prvej triede pomerne vyrovnaný, spolu bolo detí 22. V **druhej triede** bolo o niečo menej detí, približne 17 a z toho prevažná väčšina chlapci. Organizácia triedneho priestoru tu bola veľmi podobná ako v predchádzajúcej triede, ale organizácia chodu triedy nebola až taká precízna, pretože učiteľky boli často menej všímavé a aktívne. Počas vyučovania boli učiteľky stále prítomné, aby mohli deti kontrolovať. Hoci deti menej napomínali, bol tu ich zásah značne viditeľný.

Situácia v týchto dvoch triedach sa líšila od **tretej triedy**, v ktorej som svoj výskum ukončila. priestor je rozdelený na niekoľko úsekov, ale nie je až tak zreteľne členený ako v predchádzajúcich triedach. Organizácia vyučovania bola miestami chaotická, hoci jej predstava bola jasná. Problém bol v prístupe učiteľiek, ktoré v triede často absentovali. Počas hrania deti ostávali niekedy aj pol hodinu samé, tak mali voľnosť a v triede bol chaos, hluk a neporiadok (čo bolo veľmi odlišné od predchádzajúcich dvoch tried, kde bola stanovená disciplína, ktorú deti dodržiavali). Učiteľky deti sem tam skontrolovali, ale svoju pozornosť im venovali minimálne. Počet žiakov bol približne 20, z toho väčšina chlapci.

Ako primárnu metódu som si zvolila zúčastnené pozorovanie, ktoré tvorí $\frac{3}{4}$ výskumu. Ďalej to boli neštrukturované rozhovory s učiteľkami a deťmi.

Kľúčovými dátami boli najmä informácie zozbierané prostredníctvom zúčastneného pozorovania. Tie som roztriedila do troch veľkých okruhov :

1. Vplyv učiteľa na rodové správanie detí
2. Prejav rodových stereotypov bez aktivity učiteľa
3. Antistereotypné správanie detí

Vplyv učiteľa na rodové správanie detí

Učiteľ, ako rešpektovaná autorita, svojim rozhodovaním a riadením má možnosť ovplyvňovať detské správanie. Pri výchove detí pritom odlišujú, či ide o chlapca alebo dievča a podľa toho vyberajú adekvátny prístup. Prístupy učiteľov boli odlišné v závislosti od pohlavia a to viedlo k rozdielnym výchovným vplyvom. Používané výchovné metódy som rozdelila do štyroch skupín.

1. Rozdelenie detí

Najvýraznejšie sa vplyv na rodové správanie detí prejavil v rozdeľovaní detí v priestore na chlapčenskú a dievčenskú skupinu. Toto rozdelenie podliehalo inštitucionálnym pravidlám, ktoré platili pre každú triedu v škôlke. Samotná organizácia priestoru vytvára podnety na uvedomovanie si odlišností medzi chlapcami a dievčatami. Triedy v prvej škôlke mali viditeľne rozdelený priestor. Na prvý pohľad tu bol oddelený chlapčenský priestor od dievčenského. Priestor bol rozdelený dopravným (chlapčenským) a hnedým (dievčenským) kobercom. Na dopravnom koberci sa nachádzali chlapčenské hračky (skladačky, autá, lode, vlak, stavebné náradie...) Hnedý koberec bol zaplnený dievčenskými hračkami (upratovacie pomôcky, plyšové hračky, hračkárske elektrospotrebiče, kuchynská linka a šporák, bábiky, kočíky...). Pre priblíženie uvádzam nákres triedy:

Zavedené inštitucionálne pravidlá sa vzťahovali na rozčlenený triedny priestor a organizáciu pohybu a aktivít detí v ňom. Deti boli daným pravidlám vystavované každý deň prostredníctvom neustáleho upozorňovania zo strany učiteľov. Základným pravidlom v triede bolo, že hračky sa nesmú prenášať z jedného koberca na druhý. Ak deti náhodou pravidlá porušovali boli okamžite napomenuté.

„Peter, kde beháš s tým lietadlom? Len choď pekne pristáť na dopravný koberec, na čo sme ho kupovali?“

Podobnými výrokmi boli deti v prvej výskumnej triede atakované každý deň v prípade, že sa zabudli a prekročili hranicu svojho priestoru. V triede sa tak utvárali dve separované skupiny: dievčenská a chlapčenská. V rámci týchto dvoch oddelených skupín sa odohrávajú odlišné hry a tak chlapci naberajú iné skúsenosti ako dievčatá. Zatiaľ, čo dievčatám sú doslova podsúvané domáce práce, či staranie sa o deti, chlapcom sú pridelované skôr pracovné aktivity – výbava pre stavbára, skladačky, opravárske náradie.

Deti sa naučili, kam patria chlapčenské hračky (teda aj chlapci sami) a dievčenské (teda aj dievčatá). Dôkazom bolo nie len automatické zaujatie príslušných miest deťmi po tom ako prišli do škôlky (chlapci po príchode automaticky prešli na dopravný koberec a hrali sa s autami, dievčatá si zase hľadali zábavu v kuchynke), ale aj ich reakcie na porušenie pravidla inými deťmi.

Juan sa zabudol a behal autíčkom po hnedom koberci. Karin: „Juan, auto patrí na dopravný koberec!“

Spôsob separovania sa v žiakoch zakorenil o to viac, že nešlo len o rozdeľovanie detí počas hier a pri výbere hračiek. Rozdelenie na chlapcov a dievčatá učiteľky často uplatňovali aj počas vyučovania. Napríklad počas nacvičovania básničky učiteľka rozsadila triedu: *„Chlapci si sadnú na ľavo a dievčatá na pravo.“* Často pri rozdeľovaní využívali spôsob rozsadenia detí na dopravný (chlapčenský) a hnedý (dievčenský) koberec. Na základe princípu delenia sa práve príslušnosť k danému pohlaviu stala hlavným kritériom pre zaradenie sa do skupiny.

2. Submisia verzus Dominancia

Z analýzy dát vyplynulo, že učiteľky často stavajú dievčatá do submisívne pozície a chlapcov do dominantnej. V niektorých prípadoch sú aj chlapci vystavovaní submisívnej pozícii, avšak dievčatá dominantnej takmer vôbec. Chlapci zastávali submisívne postavenie len v prípadoch, kedy ich bolo treba ukládať, pretože narušali priebeh vyučovania alebo ich správanie bolo netolerantné. Naopak dievčatá vystupovali submisívne ako v ich prirodzenom postavení.

Najčastejšie boli dievčatá tlačené do submisívnej pozície, keď išlo o prezentovanie slušného správania, ovládanie pravidiel alebo správne zodpovedanie otázok. Učiteľky sa na dievčatá často obracajú ako na tie, ktoré vedia vysvetliť ostatným ako sa majú deti v triede

správať, čo je správne a čo nie, čo sa môže a čo nie. Automaticky od dievčat'a očakávajú správne odpovede a dávajú ich za príklad ostatným deťom.

Deti majú nacvičovať Kukulienku. Učili sa, že vždy majú dať najskôr čas predohre a potom začínajú spievať, ale všetci začali spievať hneď bez predohry.

Učiteľka: „Hanka, čo som povedala? Prečo máte dať čas predohre? Hm? Hana!! Hovor!“

Hanka: „Ale ja som nespievala.“

Učiteľka: „Ja nehovorím, že si spievala, ale vysvetli ostatným deťom, prečo musíme najskôr počkať, kým dohrá predohra.“

Od dievčat je očakávané, že vedia aké sú pravidlá, pretože dievčatá sú považované za tie poslušné a poddajné. Chlapci sú naopak tí divokí, ktorí pravidlá porušujú, preto im ich treba neustále opakovať. Neznamenal som ani jednu situáciu, v ktorej by bol chlapec oslovený s podobnou požiadavkou. Veľmi často opakovanou otázkou, ktorú učiteľky kládli dievčatám bolo :

„ale kým budeme v škôlke, budeme sa správať ako?“

Dominancia chlapcov sa väčšinou spájala s ich silou a agresiou.

Deti sa pripravujú na raňajky. Najskôr sa musia ísť umyť a na WC.

„Prvé sa idú umyť baby! Chalani počkajú na koberci.“ Počas umývania sa z kúpeľne ozýva hluk, tak učiteľka vyzve Paľka, aby ich išiel ukludniť: „Paľo, chod' tam narobiť poriadok.“

Učiteľky nie len vytvárali takéto situácie, ako v predošlom príklade, ale prispievali k tomu aj svojimi reakciami na chlapčenské správanie. Teda nie len, že boli tvorcami konkrétnej situácii, ale chlapčenskú dominanciu podporovali aj svojimi prístupmi k už vzniknutej situácii. Vhodným príkladom sú bitky medzi chlapcami, ktoré učiteľky riešili úplne odlišne ako bitky medzi dievčatami.

Pre porovnanie uvediem tri príklady :

1) Peter sotil do Jura. Učiteľka na Peťa vôbec nereagovala, naopak podporila Jura k násiliu. „Ty sa necháš otľkať? Normálne sa mu postav a vylep mu, keď ti toto bude robiť! Snáď sa ho nebojíš!“

2) Karin sotila Barborku.

Učiteľka: „Čo si to urobila?“

Karin: „Povedala som jej prepáč.“

Učiteľka: „To je v poriadku, že si jej povedala prepáč, ale čo ju sáčeš?“

V prvom prípade, učiteľka nevyhrešila chlapca, ktorý bitku začal, ale naopak snažila sa podporiť zbitého chlapca, aby sa bránil. Medzi dievčatami sa snažila bitku vyriešiť tým, že vynadala dievčaťu, ktoré bitku začalo, pretože dievčatá sa predsa nebijú. Chlapci sú agresívni a táto mužská agresia je jedným z rodových stereotypov, podobne ako ženská jemnosť. Ak sa zbitý chlapec rozplakal, nestretol sa s veľkým pochopením, naopak, učiteľky sa na neho obrátili s poznámkou o tom, že veľkí chlapi neplačú. Plač u chlapcov bol potláčaný a bolo badať snahu učiteľov o to, aby boli chlapci smelí a silní. U dievčat bol plač prijateľný a prirodzený, pretože sú krehké stvorenia, ktoré sa majú vedieť namiesto bitiek porozprávať.

3. Pozornosť venovaná deťom

Počas vyučovania sa učiteľky častejšie obracali na chlapcov, tak isto sa im častejšie venovali počas úloh a viac im pomáhali a nabádali ich na správne odpovede. Vysvetľujú to tým, že dievčatá sú komunikatívnejšie a pozornejšie, preto im netreba toľko pomáhať ako chlapcom, ktorí majú väčší problém s vyjadrovaním a pozornosťou.

V priebehu vyučovania boli chlapci vyvolávaní častejšie ako dievčatá. Dievčatá boli často vyzvané k odpovedi, až potom ako chlapci nevedeli správnu odpoveď. Aj počas skúšania učiteľky pristupovali k deťom odlišne. Chlapci mali väčšie problémy s odpovedaním, preto ich učiteľky nabádali, pomáhali im, radili im, až kým sami neprišli na správnu odpoveď. V prípade dievčat bolo skúšanie veľmi rýchle, pokiaľ dievča nevedelo

odpovedať, učiteľka vyvolala niekoho iného. Základným pravidlom bolo prihlásiť sa, ak chce niekto niečo povedať. Avšak deti toto pravidlo neustále porušovali, pričom u chlapcov sa takéto porušenie nekarhalo, naopak tolerovalo sa. Dievčatá dostali vždy vynadané, že vykrikujú bez prihlásenia a neboli vypočuté. Chlapci dostali slovo aj bez prihlásenia a vždy mali veľa priestoru na to, aby sa vyjadrili. Na druhej strane dievčatá sa k slovu ani nemuseli dostať, či sa hlásili alebo nie, ich odpovede boli prerušené alebo ignorované.

4. Pochvaly a tresty

Deťom boli za zlé správanie alebo porušenie pravidiel udeľované tresty. Tieto tresty mali odlišnú formu v závislosti od toho, za čo bol trest udelený a tiež od toho, či ho má dostať chlapec alebo dievča. Nebolo nič neobvyklé, že za rovnakú chybu boli deti potrestané odlišným spôsobom. Dievčatá boli väčšinou len slovne napomínané, zatiaľ čo si chlapci odpykávali svoje tresty v spálni alebo v kúte. Napríklad na hodine chlapci vyrušovali, tak ich učiteľka niekoľko krát napomenula, aby prestali inak pôjsť do spálne. Chlapci ani na tretí krát neposlúchli a tak dostali trest. Dievčatá vyrušovali tiež, ale ani raz ich nepotrestali, len ich stále upozorňovali. Podobne to bolo aj pri nacvičovaní besiedky. Traja chlapci a dve dievčatá sa stále zabávali a nespievali pesničku s ostatnými deťmi. Učiteľka vynadala chlapcom, pričom si dievčatá ani nevšimla. Vyhrešení boli aj vtedy, keď zabudli text pesničky alebo básničky, hoci takéto chyby robili aj dievčatá. Učiteľky k tomuto problému pristupovali odlišne. Dievčatám vždy našepkali, aby si spomenuli, chlapcov však vždy vyhrešili s poznámkou o ich neschopnosti. Tento rozdielny prístup vychádzal z toho, že dievčatá to vedia, len si nemôžu spomenúť, ale chlapci sú neposlušní a neschopní sa to naučiť.

Jano a Peťo si nevedia zapamätať svoju úlohu. Učiteľka: „Jano, Peťo už na Vás nemám nervy. Nebudete hovoriť na besiedke.“

Na to Karin poplietla celú vetu: „Karinka, ale je toto možné? Ved' ty si vždy vedela básničky, pod' so mnou, povieme to spolu.“

Dievčatám bolo venovaných viacej pochvál ako chlapcom. Zatiaľ, čo chlapci boli stále karhaní, dievčatá boli naopak chválené a vystavované ako vzor pre ostatných. Dokonca aj pri takých činnostiach ako je upratovanie boli dievčatá pochválené a chlapci boli podrobení kritike, že si nevedia ani pekne upratať. Pochvaly boli rozdávané za peknú úlohu alebo dobrú odpoveď. Avšak väčšinou sa to týkalo dievčat, chlapci si zaslúžili ocenenie málokedy. Tento princíp chválenia fungoval podobne ako princíp trestania. Za rovnako dobre spravenú úlohu si dievča vyslúžilo pochvalu a chlapec ostal bez povšimnutia alebo mu učiteľka len prikývla.

Prejav rodových stereotypov bez aktivity učiteľa

Opakované ovplyvňovanie detí má za následok, že si deti tieto návyky osvoja a budú ich vykonávať samé bez toho, aby ich niekto usmerňoval. Naučené rodové stereotypy sa tak vyskytujú automaticky a ich opakovaným vykonávaním sa v deťoch upevňujú.

Deti sa po príchode do triedy automaticky rozdeľujú na chlapcov a dievčatá. Chlapci sa usádzajú medzi chlapcov na dopravný koberec a dievčatá sa zaraďujú medzi dievčatá. Týmto dvom skupinám zodpovedajú špecifické aktivity a hry, pri ktorých chlapci aj dievčatá preukazujú odlišné správanie, pričom konanie a správanie v rámci oboch skupín je identické. Deti robili rozdiel medzi chlapčenskými a dievčenskými hrami. Navzájom ich tieto hry vôbec nefascinovali a nezaujímali. Počas jedného rozhovoru mi chlapci vysvetľovali aké bojové hry sa hrajú. Juan hovorí, že s dievčatami je nuda a že sa s nimi nechcú hrať, lebo ich hry sú hlúpe.

JUAN: „S dievčatami sa nechcem hrať, lebo sa hrajú blbosti. To je nuda.“

JA: „Aké blbosti sa hrajú?“

JUAN: „Ja neviem. Také blbosti. Na zajačikov a s kočičkami.“

JA: „A vy sa čo hrajete?“

Juan: „My bojujeme!“

Prejavy správania, ktoré deti pri hrách vykazovali ako aj charakter jednotlivých hier boli tiež rozdielne. Chlapci sa správali súťaživo a agresívne. Neustále sa snažili medzi sebou pretekať v snahe byť najlepší. Ich hry mali často bojový charakter, hrali sa na hrdinov zachraňujúcich planétu, bojujúcich robotov alebo ničiteľov. Dievčenské hry mali rodinný nádych a boli viac emotívne ladené. Dievčatá sa hrávali na mamičky – starali sa o bábätká, krmili ich, prezliekali, ukladali spať, varili im. Vzťahy medzi nimi boli založené skôr na vzájomnej pomoci, k bábätkám pristupovali veľmi citlivo a starostlivo.

Deti sa neseparovali len pri hrách pred vyučovaním, ale aj počas vyučovania. Po príkaze učiteľky upratať hračky a posadiť sa na koberec sa deti bez korigovania rozdelili na chlapcov a dievčatá tak, že si každý sadol na vlastný koberec. Aj počas vyučovania, keď mali deti vytvoriť spoločný kruh sa pochytili za ruky chlapci s chlapcami a dievčatá s dievčatami.

Ďalšie naučené správanie sa prejavovalo pri upratovaní hračiek. Učiteľky vždy poverovali chlapcov upratovaním skladačiek a autíčok a dievčatá upratovaním bábik, kočíkov a farbičiek. Pokiaľ deti neupratali hračky poriadne, učiteľky poslali dievčatá, aby to doupratovali. Takto sa často stávalo, že dievčatá upratovali po sebe a aj po chlapcoch. Avšak učiteľky nikdy nepožiadali chlapcov, aby doupratovali dievčenské hračky. Takáto korekcia zo strany učiteľa spôsobila, že dievčatá upratovali hračky automaticky bez toho, aby ich niekto o to žiadal a to nie len svoje, ale aj chlapčenské hračky. Naopak, chlapci si vždy poupratovali svoje hračky a dievčenských sa ani nedotkli.

Vyššie som spomínala, že dievčatá sú viac chválené ako chlapci. Je to akási snaha podporiť ich, aby dané správanie vykazovali častejšie. Pre dievčatá to bola motivácia, aby sa snažili správať stále vzorne, poslušne a usilovne. Svoje úlohy sa usilovali spraviť, čo najlepšie a samé sa chodili pochváliť učiteľke, aby sa dočkali ocenenia. Počas nacvičovania besiedky sa predvádzali pred učiteľkou, že sa naučili básničky, ktoré majú recitovať. U chlapcov sa takáto iniciatíva nevidí, neprejavujú žiadnu snahu dosahovať pochvaly.

Antistereotypné správanie detí

V podkapitole, v ktorej som hovorila o rozdeľovaní detí na dve rodové kategórie som spomenula niekoľko príkladov ako deti reagujú na nestereotypné správanie. Typickým a základným príkladom je už len fakt, že deti vnímajú oddelený chlapčenský a dievčenský sektor v triede.

Dievčatá sa prechádzali s kočíkmi po hnedom koberci. Hanka omylom prešla na dopravný koberec. Samo po nej kričí: „Hana! S kočíkmi sa máte hrať na hnedom koberci!“

Veľmi podobne rozlišujú aj hry, aké sa deti hrajú. Chlapec, ktorý sa hral s dievčenskými hračkami bol vystavený smiechu: „Pozri, Lukáš je baba!“ Taká bola reakcia chlapcov na kamaráta, ktorý sa hral v kuchynke s dievčatami.

Jeden z chlapcov v prvej triede – Marko – bol výnimkou. Marko sa s chlapcami vôbec nehrával, naopak bol stále s dievčatami – hrával sa v kuchynke, kočíkoval s nimi bábätká, varil, upratoval. Akékoľvek chlapčenské hry a chlapčenský kolektív odmietal. Ostatní chlapci ho vôbec nepovažovali za chlapca a na základe jeho správania a konania ho priradzovali k dievčatám. Ako ilustračný príklad uvediem úryvok z rozhovoru s chlapcami.

Samo: „My sme sa chceli hrať s autodráhou, ale Lukáš nám ju zobral.“

JA: „Tak ste sa mohli hrať s bábikami ako Marko.“

Paľo: „No ale Marko je stále s dievčatami.“

JA: „Lebo ho to baví, nie?“

Juan: „Ale Marko nie je chlapec. Stále sa hrá s bábikami.“

JA: „A preto nie je chlapec?“

Samo: „No, on tam má sestru, vieš? Oni sa stále spolu hrajú. Ja by som sa tam nechcel hrať s nimi.“

Takéto vnímanie bolo veľmi silno ukotvené v deťoch prvej výskumnej triedy, v ktorej bolo na dodržiavanie pravidiel prísne dozerané. V druhej triede som podobné správanie

nezaznamenala. V tretej výskumnej triede som pozorovala niekoľko prípadov, kedy sa chlapci hrali v kuchynke s hrncami a varechami. V tejto triede deti neboli korigované, v ktorej časti triedy sa majú hrať, preto deti nepovažovali za neprirodzené, pokiaľ sa nejaký chlapec hral v kuchynke. Avšak, i napriek tomu, chlapci zaobchádzali s tzv. „dievčenskými“ hračkami úplne odlišným spôsobom ako dievčatá. Ich hry nezodpovedali typickým dievčenským hrám, hoci pri tom používali tie isté hračky. Skôr mali charakter chlapčenských hier. Napríklad *Roman a Kristián sa hrali v kuchynke, tvárili sa že varia elixír, ktorý dajú vypíť nepriateľovi, aby umrel*. Podobne chlapci často krát využívali zeleninu z kuchynky ako bomby alebo sa snažili elektrospotrebiče rozobrať a zdemolovať. Pri týchto hrách sa chlapci síce hrajú medzi dievčatami a s ich hračkami, ale v skutočnosti stále prejavujú určité stereotypné správanie.

Záver

Výsledky výskumu ma vedú k záveru, že prostredie materskej školy hrá dôležitú úlohu v osvojovaní si rodového správania žiakmi. Učiteľky deti podporujú v učení rodových návykov. Ich prístupy prispievajú k vytváraniu rodových nerovností. Rodové prejavy v správaní a konaní detí učiteľia vnímajú ako správne, čím ich v deťoch upevňujú a podieľajú sa na ich reprodukcii. Učiteľia väčšinou nekorigovali správanie, ktoré bolo v súlade s rodovým rozlíšením, i keď toto správanie nemuselo byť správne (napríklad bitky medzi chlapcami). Na druhej strane správanie, ktoré vykazovalo antistereotypné prejavy (bitka medzi dievčatami, plač chlapcov) bolo okomentované alebo skorigované. Pôsobenie materskej školy je natoľko účinné, že sa deti správajú podľa stereotypných predstáv bez toho, aby ich niekto upozorňoval. K takémuto automatickému správaniu dochádza v dôsledku neustáleho vplyvu, ktorému sú deti v škôlke vystavované.

Napriek tomu, že materská škola má výrazný vplyv na rodové správanie, deti sa určitým rodovým predstavám učia aj v inom ako školskom prostredí. Veľmi významným je napríklad domáce prostredie, v ktorom sú deti učené rôznym rodovým predstavám. Predstavy, ktoré si deti prinášajú z domu sú v škôlke výrazne upevňované a posilňované, pričom tiež dochádza k učeniu nových predstáv. Naučené rodové stereotypné správanie si deti so sebou odnášajú zo škôlky do nasledovného života v iných inštitúciách a prostrediach. Môžeme tak povedať, že materská škola je významnou inštitúciou pri formovaní ľudskej rodovej identity.

Literatúra

- KAŠČÁK, O., FILAGOVÁ, M., 2007, Javisko a zákulisie školy: O materskej škole a skrytom kurikule. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- KAŠČÁK, O., 2006, Moc školy: O formatívnej sile organizácie. Bratislava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- FILAGOVÁ, M., 2006, Socializačné odkazy skrytého kurikula materskej školy. Vyhľadávané Október 11, 2009, na: <http://www.kpg.zcu.cz/capv/HTML/95/95.pdf>
- CORSARO, W. A., EDER, D., 1990, Children's peer cultures. Vyhľadávané Apríl 21, 2009, na: <http://arjournals.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.so.16.080190.001213>
- BOURDIEU, P., 1990, Structures, habitus, practices. In: P. Bourdieu, The logic of practice. Stanford, CA: Stanford University Press.

NEPATOLOGICKÝ NARCIZMUS V KAŽDODENNOM ŽIVOTE

Milica Schraggeová, Zuzana Portelekyová
 Katedra psychológie, FF UK, Bratislava
 schraggeova@fphil.uniba.sk

Koncept narcizmu je v psychologickej literatúre spracovaný najmä z klinického pohľadu a patrí k jednému z najvýznamnejších príspevkov hlbinných smerov. Bol to Sigmund Freud, kto ako prvý, na základe svojej klinickej praxe rozpracoval tému sebalásky, ktorú označil ako narcizmus. Freud (1969) predpokladal, že narcizmus je všeobecný a pôvodný jav, ktorý vývojovo nasleduje po štádiu autoerotizmu a preto ho nazval primárnym narcizmom. Tému narcizmu spracovávali pokračovatelia psychanalytického hnutia, predovšetkým Kohut (1991) a Kernberg (1999).

Pre nás je dôležité spomenúť, že už Freud i Kohut sa domnievali, že narcizmus nie je len patologickou zložkou osobnosti, či vývinovou etapou, aleže určitá stabilná zložka narcizmu pretrváva v jedincovi po celý život. Teda pripúšťali nepatologickú formu narcizmu, ktorú môžeme bežne pozorovať vo svojom okolí. Podobne Fromm (1969) považuje istú mieru narcizmu u dospelého za nevyhnutnú. Röhr (2001) vidí rozdiel medzi patologickým a zdravým narcistom v pomere ambícií a reálnych schopností. Narcistickí jedinci majú nafúknuté self, ich ideálna predstava splýva s realitou a nedokážu rozlíšiť kým vlastne sú, kým zdraví narcisti majú ambície odpovedajúce schopnostiam.

Houbová et al. (2005) uvádza, že zdravý narcizmus charakterizuje pozitívne vnímanie seba, menšia závislosť na mienke druhých, resp. drobné zlyhania človeka neohrozujú. Patologický narcista zakrýva pocity menejcennosti nadradenosťou. Sebaistota narcistického jedinca je krehká, nie je schopný zlyhania primerane spracovať. Podobne Campbell (2005) opisuje zdravého narcistu ako človeka, ktorého sebavedomie nezávisí od prostredia, na rozdiel od patologických narcistov, ktorí potrebujú obdivovateľov.

Vo vývoji rôznych metód merania konceptu narcizmu môžeme podľa Trecheru (1995) rozlíšiť tri etapy:

1. Testy, v ktorých premenná „narcizmus“ je jednou z viacerých skúmaných faktorov, napr.

Millon Clinical Multiaxial Inventory, MCMI, kde sa nachádza škála narcizmu MCMI-N;

Škála narcizmu v rámci Inventory Personality Disorders (IPD) vyvinutá Jonesom

2. Testy, v ktorých narcizmus je základnou premennou

a) škály a dotazníky, napr. škála narcizmu NPD v rámci MMPI; Narcistický osobnostný dotazník (Narcissistic Personality Inventory, NPI), ktorý sformulovali Raskin a Hall (1979) na meranie individuálnych rozdielov v narcizme v neklinickej populácii.

b) projektívne testy (TAT, ROR).

Burnsten (podľa Trechera, 1995) tvrdí, že narcizmus nie je možné pozorovať priamo, ale prezentuje sa na základe a v spojení s určitými prejavmi správania ako napríklad: ambície, exhibicionizmus, chýbanie empatie.

Raskin a Novacek (1989) popisujú zistenia viacerých výskumov v ktorých sa potvrdilo, že ľudia dosahujúci vysoké skóre v NPI sa prejavujú ako relatívne dominantní, extraverti, exhibicionisti, agresívni, impulzívni, vysoko súťaživí, na výkon orientovaní, na seba zameraní, s vysokým sebahodnotením, často nekonformní, s grandióznymi predstavami o sebe. Ich okolie ich vníma ako egoistických a arogantných. Mnohokrát bývajú manipulatívni, málo empaticí a v medziľudských vzťahoch vyhľadávajú vlastný prospech.

Sedikides et al. (2004) uvádzajú, že narcizmus môže byť pre život jedinca prospešný Zdravý narcizmus je charakterizovaný pozitívnym pohľadom na vlastné self a poskytuje isté

psychologické výhody. Neklinickí narcistickí jedinci sú so sebou spokojní a pri prekonávaní prekážok nemávajú o ich zvládnutí takmer žiadne pochybnosti. Bývajú šťastní, sú menej náchylní k depresiám, úzkosti alebo smútku, nepociťujú samotu, dokonca hodnotia svoju subjektívnu pohodu pomerne vysoko. Len málokedy podliehajú stresu a ak predsa, ľahšie ho prekonávajú (Sedikides et al., 2004; Vogel, 2006).

Viacerí výskumníci (Sedikides et al., 2004; Farwell, Wohlwend-Lloyd, 1998) potvrdzujú, že nerealistické očakávania a optimistická viera v seba nemusia byť maladaptívne, ale naopak môžu viesť k mentálnemu zdraviu a produktivite jedincov. Preukázalo sa (Farwell, Wohlwend-Lloyd, 1998), že optimistické videnie budúcnosti vedie ľudí k púšťaniu sa do ťažkých úloh a sebaochraňujúce vlastnosti týchto ľudí môžu udržiavať odolnosť pri konfrontácii so zlyhaním. Jedinci, ktorí skórujú vyššie v NPI, prejavujú výraznejšie optimistické očakávania smerom do budúcnosti a pozitívnejšie hodnotia minulé udalosti. Avšak pri nevydarených udalostiach osoby s narcistickými črtami prejavovali hostilitu a hnev vo väčšej miere ako respondenti s nízkou mierou narcizmu.

Sedikides et al. (2004) zistili, že narcizmus vo svojej zdravej forme pomáha jedincom pri prekonávaní rozličných traumatizujúcich udalostí tým, že títo ľudia majú nerealistický pocit vlastnej nezraniteľnosti a viery, že budú schopní prekonať čokoľvek, čo im život prinesie.

Narcistický líder

Maccoby (podľa Declamaire, 2005) tvrdí, že pre vodcu – lídra je potrebné byť po istú hranicu narcistom. Ako dva základné predpoklady úspešných lídrov identifikoval schopnosť mať víziu a schopnosť strhnúť ľudí. Schopnosť vízie sa prejavuje pri rozhodovaní, navrhovaní riešenia problémov, charakteristikách nevyhnutných pri riadení ľudí. Maccoby približuje aj vnútornú reguláciu psychiky narcistických jedincov založenú na slabosti superega, ktorá je nahradená ideálom Ja. Ideál Ja podporuje formovanie vodcu vo väčšej miere ako zrelé superego. Vzťahové ťažkosti rovnako ako slabá orientácia na druhých zabezpečujú reguláciu interpersonálnej vzdialenosti a zachovanie si istého odstupe. Maccoby (podľa Declamaire, 2005) potvrdil u lídrov existenciu určitej narcistickej tenzie, ktorá vedie k existencii dvoch obrazov stojacich proti sebe, grandiozity a opovrhovania sebou. A práve dosahovanie úspechov redukuje túto tenziu. McMahon a Rosen (2009) tvrdia, že narcisti sú veľmi úspešní tým, že majú odvahu a sú ochotní viac riskovať, ako aj schopní očariť a presvedčiť druhých svojimi rečníckymi schopnosťami. Jorstad (1996) sa domnieva sa, že ľudia vo vysokých pozíciách bývajú vystavení latentným skupinovým dynamickým silám, ktoré ich v narcizme utvrdzujú a zároveň sa stávajú stále viac závislými na akceptácii svojimi podriadenými, túžia neustále zažívať svoje vodcovstvo.

Maccoby (2000) uvádza kritické body, kedy sa produktívny narcizmus u narcistických lídrov môže zmeniť na neproduktívny. Sú to: A) Nadmerná citlivosť na kritiku B) Slabí poslucháči C) Nedostatok empatie D) Nechuť k mentoringu E) Obrovská túžba súťažiť

Narcizmus v interpersonálnych vzťahoch

Negatívne charakteristiky narcizmu sa najviac pozorujú v oblasti medzil'udských vzťahov. Campbell (2002), ktorý sa do hĺbky venoval štúdiu narcizmu v interpersonálnych vzťahoch definuje narcistov ako dominantných s chýbajúcou empatiou, súťaživých a machiavelistických, s nízkou oddanosťou a starostlivosťou o partnera vo vzťahu. Nestránia sa ale iných, vyžadujú totiž sociálny kontakt, ale najmä za účelom obdivu a pocitu dominancie. Sú vykorisťovateľskí, prejavujú sa všeobecným nedostatkom empatie k pocitom iných a vysokými nárokmi (Raskin, Shaw, 1988). Sú egocentrickí, vstupujú do romantických vzťahov a udržiajú ich len pre zvýšenie svojho ega. Preferujú jedincov, v ktorých vidia

možnosť zvýšiť pozitívnu pozornosť na svoju osobu. Bývajú vtipní a obklopení mnohými ľuďmi, často sú sociálnejší než ostatní a stávajú sa neustále závislejší na sociálnej scéne. Cítia sa tak populárni, dôležití, mocní a žiadaní. Sú energickí a uprednostňujú interakcie s mnohými ľuďmi pred intímnymi rozhovormi s niekoľkými (Campbell, 2002).

Ciele výskumu a hypotézy

Narcizmus sa nevyskytuje len v patologickú formu, ale v rôznych stupňoch a modifikáciách sa s ním stretávame aj v každodennom živote. K zviditeľňovaniu a propagácii narcistických jedincov často prispievajú médiá, ponúkajúce neprimeraný priestor viac menej prázdneho exhibicionizmu týchto typov osobností.

Cieľom nášho výskumu bolo odhalenie individuálnych rozdielov v prejavoch narcizmu. Predpokladali sme, že zistíme rozdiely v individuálnej miere narcizmu medzi študentmi rôznych odborov, a že narcistické prejavy správania budú akceptované vo väčšej miere v pracovnej oblasti pri posudzovaní úspešného lídra, kde sú uprednostňovaní ľudia sebavedomí, asertívni, orientovaní predovšetkým na úspech. Naopak tieto vlastnosti nebudú podporované v interpersonálnych vzťahoch pri určovaní atribútov priateľa, kde ľudia viac očakávajú altruistické, či empatické správanie, ktoré u ľudí s narcistickým správaním v mnohých situáciách absentuje. Domnievali sme sa, že individuálne rozdiely v narcizme budeme pozorovať aj medzi pohlaviami.

H1: Predpokladáme vyššiu individuálnu mieru narcizmu u študentov manažmentu v porovnaní so študentmi psychológie vo faktoroch chýbanie empatie, machiavelizmus a dominancia.

H2: Predpokladáme u mužov vyššiu mieru narcistických prejavov v správaní vo všetkých faktoroch.

H3: Predpokladáme akceptovateľnosť narcistických prejavov správania vo vyššej miere pri posudzovaní úspešného lídra oproti priateľovi, najmä vo faktoroch dominancia a úspech a v nižšej miere pri faktore neistota.

H5: U študentov manažmentu predpokladáme vyššiu akceptovateľnosť narcistických prejavov v správaní lídra.

H6: U participantov s vyšším skóre vo faktore Narcizmus, predpokladáme vyššiu akceptovateľnosť narcizmu pri posudzovaní lídra aj priateľa.

Metódy a priebeh výskumu

Výskumnú vzorku tvorilo 50 študentov z fakulty manažmentu a 50 študentov psychológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave z tretieho až piateho ročníka, vo veku od 21 do 24 rokov. Zo študentov psychológie bolo 9 mužov a 41 žien, pri študentoch manažmentu 30 žien a 20 mužov.

Na postihnutie individuálnych rozdielov v narcizme sme využili metódu N15 vytvorenú Trecherom a jeho spolupracovníkmi (1995) pre skúmanie narcizmu v neklinickej populácii. Dotazník pozostáva z 28 položiek, výrokov o sebe, ktoré posudzuje respondent na škále od -3 po +3 (-3 predstavuje vôbec neplatí a +3 úplne platí). Počas tvorby tohto nástroja na meranie narcizmu Trechera (1995) uskutočnil jeho validizáciu s ostatnými metódami ako aj napríklad so spomínaným Narcistickým osobnostným dotazníkom Raskina a Halla. Metóda N15 sa delí sa na 3 faktory, z ktorých každý má 5 položiek: Faktor I – skreslený obraz o sebe (alebo narcizmus vo všeobecnosti); faktor II machiavelizmus a faktor III – dominancia-moc. Dve vedľajšie subškály predstavujú chýbanie empatie (9 položiek) a exhibicionizmus (4 položky). Pre zistenie konzistencie subškál sme vypočítali Cronbachov α koeficient s nasledujúcimi

výsledkami: Chýbanie empatie $\alpha=,742$; Narcizmus $\alpha=,609$; Macjiavelizmus $\alpha=,692$; Dominancia $\alpha=,565$; Exibicionizmus $\alpha=,504$.

Akceptovateľnosť narcistických prejavov správania – Na zachytenie rozdielov v akceptovateľnosti narcistických prejavov sme využili metódu nazvanú zoznam atribútov zložený z deviatich faktorov (Dominancia, Pocit neistoty, Úspech, Expresivita, Defenzivita, Etický, Empatia, Citlivosť na kritiku, Agresia) obsahujúcich rozličné prídavné mená. Táto metóda, rovnako ako N15 bola využitá v štúdiu Trecheru (1995). Úlohou respondentov bolo posúdiť na škále od 1 do 6 do akej miery by mal danú vlastnosť mať úspešný líder. V druhej situácii pri rovnakom postupe úlohou subjektov bolo posúdiť človeka, ktorého by chceli za priateľa. Zoznam bol v oboch prípadoch totožný, tvorený 41 adjektívami.

Výsledky

Porovnanie študentov manažmentu so študentmi psychológie v jednotlivých faktoroch narcizmu prinieslo jediný významný rozdiel vo faktore Chýbanie empatie, ktorého skóre bolo vyššie u manažérov. Domnievame sa, že tento výsledok skôr naznačuje vyššiu mieru empatie u budúcich psychológov, čo súvisí s ich študijným zameraním, ako nedostatok empatie u študentov manažmentu. Predpokladáme, že v prípade úspešných manažérov z reálneho života, by skóre narcistických prejavov bolo vyššie a rozdiely medzi manažérmi a psychológmi by boli výraznejšie.

V tabuľke 1 uvádzame porovnanie narcizmu medzi pohlaviami. V zhode so zisteniami iných autorov, (Robinson, 2002, Campbell, 2005), sa potvrdili významne vyššie miery narcizmu u mužov. Tento výsledok potvrdzuje, že narcizmus je skôr maskulínny koncept a viac odpovedá životným postojom, presvedčeniu a tendenciám mužskej populácie. Na druhej strane naše výsledky nechceme preceňovať, keďže vo výskumnej vzorke sme mali viac žien ako mužov.

Tab.1 Porovnanie pohlavných rozdielov v črtách narcizmu

Faktory Narcizmu	MUŽI N=29		ŽENY N=71		Sig.
	Priemer	SD	Priemer	SD	
Celkové skóre	92,52	12,72	80,31	11,42	,001
Narcizmus (Skreslený pohľad o sebe)	20,07	3,12	19,53	3,44	
Machiavelizmus	14,07	4,24	11,42	3,80	,003
Dominancia	19,69	3,43	16,94	3,18	,001
Chýbanie empatie	22,79	5,87	18,75	4,18	,002
Exibicionizmus	15,65	2,51	13,62	3,35	,004

V tabuľke 2 uvádzame rozdiely v posúdení akceptovania narcistických prejavov u lídra a u priateľa v celom súbore respondentov. Potvrdili sa významné rozdiely vo faktoroch

Dominancia, Úspech, Defenzívnosť, Citlivosť na kritiku, v zmysle vyššej miery akceptovania prejavov narcizmu u vedúcich pracovníkov. Naopak v posúdení želaného priateľa boli významne vyššie faktory, Neistota, Empatia, Etika.

Tab. 2 Porovnanie posudzovania úspešného lídra a želaného priateľa v narcistických prejavoch (T-test)

Narcistické prejavy	Posúdenie lídra		Posúdenie priateľa		Sig.
	Priemer	SD	Priemer	SD	
Dominancia	34,43	6,43	22,6	5,27	,001
Pocit neistoty	10,07	3,74	11,96	3,68	,001
Úspech	24,20	2,82	20,06	3,51	,001
Expresivita	17,69	2,98	18,09	3,25	
Defenzivita	8,77	2,93	7,16	2,66	,001
Etika	15,24	2,19	15,79	1,91	,003
Empatia	14,30	2,05	15,81	2,06	,001
Citlivosť na kritiku	5,78	2,72	4,61	1,86	,001
Agresivita	8,30	2,48	7,25	2,32	,001

Na základe celkového priemerného skóre narcizmu sme respondentov rozdelili do dvoch skupín. Jedinci, ktorí dosiahli skóre nad priemernou hodnotou 83 boli zaradení do skupiny s vysokým narcizmom, a tí, ktorí dosiahli nižšie skóre ako priemer, do skupiny s nízkym narcizmom. Porovnanie posúdenia narcistických prejavov u lídra medzi skupinou respondentov s nízkym a s vysokým narcizmom, poukázalo na väčšiu akceptáciu narcistických črt u jedincov, ktorí sami majú vyššie skóre narcizmu. Išlo hlavne o faktor Dominancia, naopak vo faktore Etika a Empatia dosahovala ich predstava nižšie hodnoty oproti jedincom s nízkym narcizmom (tab.3)

Tab 3. Porovnanie posúdenia narcistických prejavov u lídra medzi skupinou respondentov s nízkym a s vysokým narcizmom

Narcistické prejavy lídra	Nízky narcizmus N=49		Vysoký narcizmus N=51		Sig.
	Priemer	SD	Priemer	SD	
Dominancia	31,98	5,76	36,78	6,20	,001
Pocit neistoty	9,22	3,02	10,88	4,19	,008
Úspech	24,45	2,46	23,96	3,28	
Expresivita	18,02	2,55	17,37	3,34	
Defenzivita	8,36	3,02	9,16	2,82	
Etika	15,96	1,81	14,55	2,33	,002
Empatia	14,88	1,70	13,74	2,21	,01
Citlivosť na kritiku	5,41	2,49	6,13	2,90	
Agresivita	7,84	2,29	8,75	2,59	

Viac významných rozdielov medzi skupinou s nízkym a s vysokým narcizmom sme zaznamenali pri porovnaní predstavy priateľa (tab.4). U jedincov s nízkym narcizmom je predstava priateľa ako menej dominantného, viac expresívneho (otvorene komunikuje, afektívny), menej defenzívneho, menej citlivého na kritiku. Na druhej strane mali predstavu vyššej etiky a empatie. Výsledky naznačili, že jedinci tak s vyššou, ako aj s nižšou mierou

narcizmu akceptujú do značnej miery narcistické prejavy lídra. Pri posudzovaní priateľa je však viac odlišností v tom, nakoľko sú narcistické prejavy akceptované. Pre jedincov s nižším narcizmom sú narcistické charakteristiky u priateľa menej žiaduce vo viacerých oblastiach správania.

Tab.4 Porovnanie posúdenia narcistických prejavov priateľa medzi skupinou respondentov s nízkym a s vysokým narcizmom

Narcistické prejavy priateľa	Nízky narcizmus N=49		Vysoký narcizmus N=51		Sig.
	Priemer	SD	Priemer	SD	
Dominancia	20,33	4,23	24,78	5,29	,001
Pocit neistoty	11,31	3,23	12,59	4,01	
Úspech	19,43	3,77	20,66	3,16	
Expresivita	18,80	3,23	17,41	3,15	,01
Defenzivita	6,90	3,13	7,41	2,09	,028
Etika	16,10	1,95	15,49	1,85	,065
Empatia	16,20	1,94	15,43	2,13	,034
Citlivosť na kritiku	3,84	0,98	5,35	2,19	,001
Agresivita	6,69	2,18	7,78	2,34	,009

Závery

Akceptovanie nepatologických narcistických prejavov závisí od interpersonálneho kontextu. Potvrdila sa predstava a akceptovanie úspešného lídra ako: dominantného, úspešného, držiaceho si odstup od spolupracovníkov (defenzivita), citlivého na kritiku voči svojej osobe. V kontexte želanej predstavy priateľa sa ukázali ako dôležité prednosti: etika, empatia, menej úspešný, menej dominantný, menej sebavedomý (neistota).

Významné rozdiely medzi mužmi a ženami naznačili, v zhode s inými autormi, že narcizmus predstavuje viac mužský koncept. V nepatologickej miere sa faktory Machiavelizmus, Chýbanie empatie, Dominancia, Exhibicionizmus vyskytovali vo väčšej miere u mužov.

Vyššie skóre v narcizme pozitívne súvisí s vyššou akceptáciou narcizmu v prejavoch lídra aj priateľa. Naopak, jedinci s nižším skóre narcizmu pripisujú vyššie hodnoty v empatii a etike ako u lídra tak aj u priateľa

Literatúra

- CAMPBELL, W.K.,2002, Narcissism and Commitment in Romantic Relationships. *Social Psychology Bulletin*,28,484-495.
- CAMPBELL, W.K.,2005, When you love a man who loves himself. Canada:Sourcebooks, Inc., 2005. Dostupné na:<http://books.google.com>
- DECLAMAIRE, R., 2005, Tensions narcissiques chez les dirigeants. *Acta Psychiatrica Belgica*, 105/4, 221-228.
- FARWELL, L., WOHLWEND-LLOYD, R., 1998, Narcissistic Processes: Optimistic expectations, favorable self-evaluations and self-enhancing attributions. *Journal of Personality*, 66, 65-83.
- FREUD, S., 1969, Vybrané spisy I. Prednášky k úvodu do psychoanalýzy. Praha: Avicenum.
- FROMM, E., 1969, Lidské srdce. Jeho nadání k dobru a zlu. Praha: Ypsilon.
- HOUBOVÁ, P. et al., 2005, Narcistická porucha osobnosti – diagnostika a léčba. *Psychiatrie pro praxi*, 1, 18-25.
- JORSTAD, J., 1996, Narcissism and Leadership: some differences in male and female leaders. *Leadership & Organization Development Journal*, 17, 49-57.

- KERNBERG, O., 1999, Normální a patologická láska. Pohled současné psychoanalýzy. Praha: Portál.
- KOHUT, H., 1991, Obnova self. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- MACCOBY, M., 2000, Narcissistic leaders. The incredible pros, the inevitable cons. Harvard Business Review, 78, 69-77.
- MCMAHON, G., ROSEN, H., 2009, Narcissism at work, 64-67. Dostupné na: www.trainingjournal.com
- RASKIN, R., SHAW, R., 1988, Narcissism and Use of Personal Pronouns. Journal of Personality, 56, 393-404.
- RASKIN, R., NOVACEK, J., 1989, An MMPI Description of the Narcissistic Personality. Journal of Personality Assessment, 53, 66-81.
- ROBINSON, D.J., 2002, Poruchy osobnosti podľa DSM-IV Vysvetlené. Trenčín: Vydavateľstvo F.
- RÖHR, H.P., 2001, Narcizmus – vnitřní žalář. Vznik poruchy, průběh a možnosti jejího překonání. Praha: Portál.
- SADIKIDES, C., RUDICH, E., GREGG, A., 2004, Are normal narcissists Psychologically healthy? Self esteem matters. Journal of Personality and Social Psychology, 87, 400-416.
- TRACHERA, J.L., 2005, Que es el narcisismo? Crecimiento personal: Serendipity.
- VOGEL, C., 2006, A field guide to narcissism. Psychology today, 39, 68-75.

INTEGROVANÁ OSOBNOSŤ A STRATÉGIE ZVLÁDANIA ZÁŤAŽE¹

Eva Sollárová, Tomáš Sollár
Ústav aplikovanej psychológie, FSVaZ UKF, Nitra
esollarova@ukf.sk

K optimálnemu fungovaniu osobnosti dochádza vtedy, keď sú rôzne aspekty osobnosti integrované do relatívne harmonického celku. Výskumy Rogersa (1951, 1962) a Seemana (1983, 2008) ukázali, že miera osobnostnej integrácie predpovedá veľa ziskov v oblasti optimálneho fungovania osobnosti. Napríklad, vysoko integrovaní ľudia sú otvorení novým skúsenostiam, zvyčajne vysoko skórujú v indexoch vlastného ocenenia, sú prispôsobiví v riadení stresu a konfliktu a sú schopnejší zvládať životné problémy. Tému optimálneho fungovania osobnosti sa viac pozornosti venovalo v kontexte terapeutických zmien než v kontexte mimoterapeutickom. Zameraním nášho príspevku práve na mimoterapeutický kontext chceme prispieť k stúpajúcemu záujmu o pozitívnu psychológiu v duchu Seligmanom zdôrazňovaného zamerania na rozvoj silných stránok a kompetencií jednotlivca, na posilňovanie pohody (well-being) a dosahovanie kvalitného fungovania jednotlivca (Seligman, Csikszentmihalyi, 2000; Seligman, 2008).

Humanistické koncepty integrácie zdôrazňujú, že elementy musia byť v súlade s organizmičnými potrebami. Rogers (1962) zdôrazňoval, že integrácia má za následok rozvinutie väčšej kongruencie medzi správaním a autentickjšími časťami osobnosti. Jeho prístup zameraný na klienta vo vzťahu k dôrazu na celú osobnosť sa premietal do exploračie optimálneho fungovania osobnosti. Dôraz na pozitívne kvality výrazne zatienil dôraz na dysfunkčnosť a psychopatológiu a je reprezentovaný Rogersovým opisom „plne fungujúceho človeka“ (Rogers, 1962) a Seemanovým výskumom psychologicky integrovaného človeka (Seeman 1983, 2008). Obaja ilustrujú pretrvávajúci dôraz na optimálne fungovanie človeka. Výsledky ich výskumov indikujú, že existujú konzistentné vzorce správania, ktoré charakterizujú efektívne fungujúci systém človeka. Tieto vzorce správania majú funkciu kritérií na posúdenie výsledku psychoterapie ako aj funkciu opisu optimálnej osobnostnej organizácie a predstavujú konečný cieľ aktualizácie ľudského organizmu, ktorý podľa nás nemusí byť limitovaný na terapeutický kontext (Sollárová, 2005, 2008). Jeho dominantnými, vzájomne súvisiacimi charakteristikami sú otvorenosť k vlastnému prežívaniu, žitie existenciálnym spôsobom a vnímanie vlastného organizmu ako dôveryhodného zdroja prežívania/skúsenosti, čo vedie k dosiahnutiu uspokojivých rozhodnutí a konania. Človek s uvedenými charakteristikami sa podľa Rogersa stáva plnšie fungujúcim človekom, čo má viacero implikácií, z nich zdôrazňuje integráciu. Integrovaného človeka Rogers chápe ako zjednoteného v rámci seba na všetkých úrovniach, u ktorého sa znižuje rozdiel medzi „rolovým self“ a „reálnym self“. Rogers už v roku 1951 konštatuje, že ideálne self sa počas terapie mení v smere reálnejšieho alebo dosiahnuteľnejšieho ideálu. Reálne self sa mení v smere, ktoré ho približuje k ideálu pred i po terapii. Korelačný koeficient medzi reálnym a ideálnym self je spočiatku nízky, ale v dôsledku terapie sa vďaka konvergujúcemu smeru reálneho a ideálneho self zvyšuje. Predkladáme názor, že miera súladu medzi reálnym a ideálnym self je ukazovateľom miery integrovanosti osobnosti aj v mimoterapeutickom kontexte a bude súvisieť s parametrami optimálneho fungovania osobnosti tak, ako ich potvrdili výskumy efektívnej terapie zameranej na klienta.

¹ Príspevok bol podporený grantovou agentúrou VEGA (projekt č. 1/0836/10: Diagnostika psychologicky integrovaného človeka v kontexte copingu a rozhodovania) a bol riešený v rámci centra výskumu kognícií CEVKOG.

Ako ukazovateľ reálneho self sme v našom výskume použili sebahodnotenie interpersonálnych charakteristík, a ako ukazovateľ ideálneho self sme použili hodnotenie interpersonálnych charakteristík ako želaného stavu. Úroveň integrovanosti osobnosti potom meriame rozdielom aktuálneho a želaného stavu, pričom nezáleží v predstavovanom výskume na smere rozdielu, iba na absolútnej odchýlke, pričom čím menší je rozdiel, tým vyššia je miera integrovanosti osobnosti.

Zmena bazálnej osobnostnej konfigurácie v dôsledku úspešnej terapie zameranej na klienta prebieha podľa Rogersa (1951) okrem iného v smere väčšej unifikácie a integrácie osobnosti, ako aj smerom k efektívnejšiemu zvládaniu stresových situácií.

Najčastejšie uvádzanými prvkami osobnej efektívnosti potvrdenými výskumne Seemanom a jeho tímom (in Seeman, 2008) boli *schopnosť prežívať a percipovať self*. Schopnosť prežívať ako proces je spojený s takými významnými odvodenými kvalitami ako prispôsobivosť v riadení stresu a konfliktu. Tým podporuje Rogersove (1951) zistenia, že jednotlivec po úspešnej terapii má tendenciu vnímať sám seba ako schopnejšieho zvládať životné problémy. Preto predpokladáme, že integrovanejší jednotlivci budú používať efektívnejšie copingové stratégie.

Metódy

Výskumný súbor

Vzorku tvorili riadiaci a neriadiaci pracovníci zamestnaní v sociálnej sfére (zamestnanci MPSVaR) (n=55). Vek respondentov sa pohyboval od 28 do 57 rokov, s priemerom 44,27 roka ($SD_{age}=8,74$). Dvaja respondenti vek neuviedli. Väčšiu časť vzorky tvorili ženy (83,6%).

Metodiky

Integrovanosť

Ako ukazovateľ integrovanosti sme použili slovenský preklad Wigginsovej škály IAS-R (Interpersonal Adjective Scale; Wiggins 1991, preložená J. Výrostom), skrátenú na 32 párov adjektív, ktoré probandi hodnotili dvakrát. V prvom kroku posudzovali vlastné reálne self (vnímanú intenzitu interpersonálnych charakteristík) a v druhom kroku posudzovali ideálne self (želanú intenzitu interpersonálnych charakteristík). Ukazovateľ integrovanosti predstavoval rozdiel medzi uvedenými dvomi posudzovaniami. Výsledné skóre sme vytvorili súčtom rozdielov v jednotlivých 32 adjektívach v absolútnej hodnote.

Zvládanie záťaže

Na meranie zvládania záťaže sme použili dve metodiky. Prvou bola slovenská verziu dotazníka Proactive Coping Inventory (Greenglass et al., 1999; Daniel, Romanová, Sollár, 2002), ktorá meria zvládanie v siedmich dimenziách. Položky sú formulované v prvej osobe a sú hodnotené na štvorbodovej škále. Sedem dimenzií predstavuje: *Proaktívne zvládanie*, charakterizuje ho samostatné formulovanie cieľov, kognície a správanie zamerané na ich dosahovanie; druhú dimenziu *Reflektívne zvládanie*, charakterizuje zvažovanie rôznych alternatív správania v určitej situácii pomocou porovnávania s ich predstavovanou efektívnosťou; tretia dimenzia *Strategické plánovanie*, meria ako sa jednotlivec zameriava na proces generovania plánov zameraných na dosahovanie cieľov; štvrtá dimenziu, *Preventívne zvládanie*, charakterizuje anticipovanie potenciálnych stresorov a spúšťanie prípravy pred tým, ako sa tieto stresory naplno prejavia; piatu dimenziu predstavuje *Vyhľadávanie inštrumentálnej podpory*, kedy sa jednotlivec snaží získať rady, informácie a spätné väzby od ľudí, ktorí patria do jeho sociálnej siete, v situáciách, ktoré vníma ako ohrozujúce; šiestu dimenziu, *Vyhľadávanie emočnej podpory*, charakterizuje vyrovnávanie sa s pôsobiacim stresom pomocou odhadovania pocitov, vyvolávania empatie a hľadania spojenectva vo

vlastnej sociálnej sieti; siedmu dimenziu, *Vyhýbanie sa riešeniu situácií*, charakterizuje vyhýbanie sa aktivite v situáciách, ktoré si vyžadujú riešenie.

Druhou metodikou bol dotazník Coping Strategies Inventory (Tobin et al., 1984). Dotazník obsahuje 72 výrokov, ktoré tvoria 8 primárnych škál. Položky sú formulované v prvej osobe a sú hodnotené na päťbodovej škále, pričom v prvom kroku má participant opísať stresujúcu situáciu, ktorú zažil v poslednom období a výrokmi sa vyjadruje k tejto situácii. Dotazník umožňuje hodnotiť zvládanie záťaže na troch hierarchických úrovniach, v tomto príspevku prezentujeme výsledky prvej úrovne, nakoľko skúmanie vzťahom na premenné integrovanosti je v našej literatúre nové. Ide o nasledovných 8 primárnych škál: *Riešenie problémov* predstavuje kognitívne a behaviorálne stratégie zamerané na elimináciu stresu modifikáciou situácie, ktorá ho vyvoláva; *Kognitívna reštrukturalizácia* – kognitívna stratégia, ktorá modifikuje význam situácie, ktorá stres vyvoláva; *Sociálna opora*, stratégie vzťahujúce sa k hľadaniu emocionálnej podpory; *Vyjadrenie emócií*, stratégie zamerané na uvoľnenie emócií ktoré sa vyskytujú v stresovej situácii; *Vyhýbanie sa problému*, stratégie zahrňujúce odmietnutie alebo vyhnutie sa myšlienkam alebo činnostiam, ktoré sa vzťahujú k stresovým udalostiam; *Fantazijný únik*, kognitívna stratégia, ktorá reflektuje túžbu alebo želanie aby realita nebola stresujúca, *Sociálna izolácia*, stratégie utiahnutia sa od priateľov, rodiny, kolegov a významných ľudí, ktorí sú spojení s emocionálnou reakciou v stresovom procese, *Sebakritika*, stratégie založená na sebaobviňovaní a sebakritike vzťahom k výskytu stresujúcej udalosti alebo nevhodnému manažmentu.

Výsledky

Vo výsledkoch uvádzame korelácie ukazovateľa integrovanosti s charakteristikami stratégií zvládania, Použili sme Spearmanov koeficient poradovej korelácie. Výsledky sú uvedené v tabuľke.

Tab. 1. Korelácie integrovanosti a zvládania záťaže

		Proaktívne zvládanie	Reflektívne zvládanie	Strategické plánovanie	Preventívne zvládanie	Vyhľadávanie inštrumentálnej podpory	Vyhľadávanie emočnej podpory	Vyhýbanie sa riešeniu situácie
Integrovanosť	r_s	-0.333	-,166	-,060	-,451	-,112	,125	,153
	p	.013	,227	,665	,001	,416	,363	,265
	n	55	55	55	55	55	55	55

		Stratégia riešenie problému	Stratégia kognitívna reštrukturalizácia	Stratégia vyjadrenie emócií	Stratégia sociálnej opory	Stratégia vyhýbanie problému	Stratégia fantazijný únik	Stratégia sebaobviňovanie	Stratégia sociálna izolácia
Integrovanosť	r_s	,070	,280	,210	,179	,228	,345	,023	-,231
	p	,730	,158	,292	,372	,253	,078	,910	,247
	n	27	27	27	27	27	27	27	27

Spomedzi všetkých skúmaných premenných zvládania záťaže vo vzťahu k ukazovateľu integrovanosti sme zistili štatisticky významný vzťah v dvoch prípadoch: proaktívne zvládanie a preventívne zvládanie. Záporná korelácia znamená, že čím je vyššia miera integrovanosti osobnosti tým väčšie je využívanie danej stratégie zvládania záťaže. Mieru integrovanosti vyjadruje nízke skóre v premennej, pretože menší rozdiel medzi vnímaným (reálnym) self a želaným (ideálnym) self považujeme za ukazovateľ väčšej, nie menšej miery integrácie osobnosti. Všetky ostatné korelácie sú štatisticky nevýznamné, navyiac pri sledovaní veľkosti koeficientov vidieť, že ide o veľmi slabú silu vzťahov, prakticky nezávislosť. Jedna korelácia naznačuje potenciálne vyšší vzťah premenných, vzťahom na nízky počet

respondentov je tento výsledok štatisticky nevýznamný (stratégia fantazijný únik). V prípade potvrdenia významnosti tohto vzťahu na väčšej vzorke môže výsledok znamenať, že nižšia miera integrovanosti je spojená so stratégiou fantazijný únik, teda s kognitívnou stratégiou, ktorá reflektuje túžbu alebo želanie, aby realita nebola stresujúca. Obdobný aspekt je tiež podstatou použitého ukazovateľa integrovanosti, kedy jednotlivec hodnotí istú túžbu, aby „realita bola iná“ (realita vlastného self).

Diskusia

Štúdia prezentuje vzťahy medzi integrovanosťou jednotlivca chápanou ako miera súladu medzi ideálnym a reálnym self a vybranými parametrami optimálneho fungovania osobnosti – stratégiami zvládania záťaže. Zo všetkých skúmaných stratégií zvládania záťaže vo vzťahu k ukazovateľu integrovanosti sme zistili súvislosť integrovanosti s dvomi stratégiami - proaktívnym a preventívnym zvládaním záťaže. Pre obe stratégie je v chápaní Greenglassovej a jej tímu (1999) typický aspekt orientácie na budúcnosť pri riešení každodenných situácií, aj situácií, ktoré sú vnímané ako záťažové, prípadne potenciálne záťažové. Zistený výsledok podporuje Rogersove (1962) zistenie, že plne fungujúca osobnosť vďaka dôvere vo vlastný organizmus ako zdroja skúsenostných dát sa bude uspokojivejšie rozhodovať a konať. Domnievame sa, že zistená nezávislosť medzi mierou integrovanosti a stratégiami zvládania záťaže identifikovanými metodikou CSI môže súvisieť s charakterom identifikácie stratégií zvládania, keďže participant hodnotí vybranú určitú, konkrétnu situáciu, ktorú zažil za posledné obdobie a tá nemusí byť typickým ukazovateľom jeho typicky volenej stratégie zvládania záťaže.

Zistenie nezávislosti, resp. slabého vzťahu medzi mierou integrovanosti a stratégiami zvládania záťaže môže tiež znamenať, že rôzne integrovaní jednotlivci sa nelíšia vo všeobecnosti v preferovaných klasicky chápaných stratégiách zvládania záťaže (riešenie problému, vyhľadávanie sociálnej opory, vyhýbanie). Práve časový aspekt vložený do zvládania záťaže, s ktorým pracuje Greenglasová a jej tím (1999) sa ukazuje ako diferencujúci vzhľadom na skúmanú premennú integrovanosti osobnosti.

Uvažujeme o proaktívnom nastavení ako o želanom stave. Rogers (1951) prináša výsledky skúmania efektu psychoterapie zameranej na človeka, kde dokumentuje významné posuny v schopnosti vnímať seba ako nezávislejšieho a schopnejšieho zvládať životné problémy. Podobné zistenia uvádzame na inom mieste (Sollárová, Sollár, 2007) v kontexte psychologickéj intervencie mimo terapeutického kontextu, kedy hodnotíme zmeny účastníkov výcviku v smere posilňovania optimálneho fungovania osobnosti. Pri diagnostike plnšieho fungovania osobnosti, Domnievame sa, že naše výsledky podporujú opodstatenosť konceptu optimálne fungujúcej osobnosti v kontexte nezávislom od procesu psychoterapie, prípadne inej, rozvojovej intervencie. Proaktívne nastavenie osobnosti sa javí ako premenná diferencujúca rozdielnu mieru integrovanosti osobnosti.

Literatúra

- DANIEL, J., ROMANOVÁ, M., SOLLÁR, T., 2002, Novšie metodické prístupy k stratégii správania In: Zvládanie záťaže, jej diagnostika a výcvikové programy. Nitra, UKF, 7-12.
- GREENGLASS, E., SCHWARZER, R., JAKUBIEC, D., FISKENBAUM, L., TAUBERT, S., 1999, The Proactive Coping Inventory (PCI): A Multidimensional Research Instrument. [Vyhľadané 27.12.2007 na <http://userpage.fu-berlin.de/~health/poland.htm>]
- ROGERS, C. R., 1951, Client-Centered Therapy. London. Constable.

- ROGERS, C. R., 1962, Toward Becoming a Fully Functioning Person. In *Perceiving, Behaving, and Becoming: A New Focus for Education*. Yearbook, ed. By Arthur W. Combs, pp. 21-33. Washington, DC: Association for Supervision and Curriculum Development.
- SEEMAN, J., 1983, *Personality Integration: Studies and Reflections*. New York, Human Sciences Press.
- SEEMAN, J., 2008, *Psychotherapy and the Fully Functioning Person*. Bloomington, AuthorHouse.
- SELIGMAN, M., E., P., CSIKSZENTMIHALYI, M., 2000, Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55, 5-14.
- SELIGMAN, M., E., P., 2008, Positive Health. *Applied Psychology: An International Review*, 57, 3-18.
- SOLLÁROVÁ, E., 2005, *Aplikácie prístupu zameraného na človeka (PCA) vo vzťahoch*. Bratislava, Ikar.
- SOLLÁROVÁ, E., 2008, Optimálne fungovanie osobnosti. Aplikácia prístupu zameraného na človeka na rozvojové tréningy. In I. Ruisel a kol. *Myslenie – osobnosť – múdrosť*. Bratislava, UEP, 237-252.
- SOLLÁROVÁ, E., SOLLÁR, T., 2007, Charakteristika zmien interpersonálneho správania v rôznych typoch výcvikov. In E. Sollárová, M. Popelková, M. Pohánka (eds.). *Zážitkové učenie a podpora rozvoja osobnosti*. Nitra, FSVaZ, s. 116-123.
- TOBIN, D. L., HOLROYD, K. A., REYNOLDS, V.C., 1984, *Users manual for the Coping Strategies Inventory*. Ohio: Ohio University.
- WIGGINS, J. S., 1991, *The Interpersonal Adjectives Scales*. Psychological Assessment Resources Inc., Odessa, Florida.

Abstrakt

Integrovaného človeka chápe Rogers ako zjednoteného v rámci seba na všetkých úrovniach. K optimálnemu fungovaniu osobnosti dochádza, keď sú rôzne aspekty osobnosti integrované. Téma optimálneho fungovania osobnosti sa viac pozornosti venovalo v kontexte terapeutických zmien. Zameraním príspevku na mimoterapeutický kontext prispievame k stúpajúcemu záujmu o pozitívnu psychológiu v duchu Seligmanom zdôrazňovaného zamerania na rozvoj silných stránok a kompetencií jednotlivca. Skúmali sme vzťah miery integrácie osobnosti a stratégií zvládania záťaže sociálnych pracovníkov. Zistenia ukazujú, že integrovanejší jednotlivci viac využívajú proaktívne zamerané stratégie. Naopak, integrovanosť osobnosti nesúvisí so stratégiami vyhľadávania sociálnej opory ani s vyhýbavými stratégiami. Výsledky naznačujú, že integrovanejšia osobnosť sa prejavuje skôr proaktívnym nastavením k vytváraniu životných príležitostí, ako reaktívnym nastavením v smere riešenia záťažových situácií, keď tieto nastanú.

Kľúčové slová

optimálne fungujúca osobnosť, ideálne/reálne self, zvládanie záťaže

Abstract

Integrated person is defined by Rogers as being harmonized on all the levels. Personality is fully functioning when different aspects of personality are integrated. Fully functioning personality was studied mostly in the context of therapeutic changes. This article studies integrated personality in nontherapeutic context which contributes to positive psychology in Seligman's point of view which emphasizes development of individuals' strengths and competencies. We studied the relationship of coping strategies and the level of personality integration of social workers. Results show that more integrated persons prefer using proactively oriented strategies. On the other side, level of personality integration is not in

relation to emotion-focused and avoidance coping strategies. Results suggest that integrated individuals tend to act proactively and create life opportunities. They not only react and solve problems when they arise.

Key words

integrated person, fully functioning person, coping strategies

HOUSE TREE PERSON TEST VE VZTAHU K TYPU INTERPERSONÁLNIHO CHOVÁNÍ

Iva Stehnová, Mojmír Svoboda
Psychologický ústav, FF MU, Brno

Úvod

House-Tree-Person test, dále již jen H-T-P, je unikátní grafickou projektivní technikou, která v českém psychologickém prostředí nemá příliš stoupců. Je založena na administraci tří projektivních stimulů – domu, stromu a postavy. Každý z nich působí na jinou oblast lidského prožívání a rozvíjí velké množství vědomých i nevědomých asociací na různé podněty z jedincova života. Díky jeho unikátnímu složení a dobře propracovanému systému skórování, je tento test zajímavou alternativou velmi známých metod jako je kresba postavy nebo kresba stromu. Ve výzkumném projektu jsme se pokusili o analýzu poznatků týkající se interpersonálního chování jedinců a jejich následnou aplikaci do systému kvalitativního skórování H-T-P testu, na základě kvantitativního zpracování kresebných charakteristik H-T-P testu a výsledků Dotazníku interpersonální orientace.

Metody

H-T-P test

House-Tree-Person test je projektivní tematická kresebná technika vytvořená Johnem N. Buckem v roce 1948. Test byl vytvořen proto, aby napomáhal klinickým psychologům a psychiatrům zjišťovat údaje o dětských pacientech vztahující se k jejich osobní zralosti, senzitivitě, výkonnosti, stupni integrace osobnosti a o interakci testovaného s jeho okolím. Test odráží jedincovy vědomé i nevědomé asociace na třech projektivních stimulech: domu, stromu a postavě. Díky kombinaci tří kreseb test nabízí širší pole interpretací, než je tomu u administrace pouze jedné z kreseb. Rovněž také poskytuje obraz o jedincových obavách z testu, negativním postoji ke kreslení, reflektuje únavu i potíže s adaptací na základě konzistence kreseb. Pro naše účely byla využita achromatická verze testu.

FIRO-B

Dotazník interpersonální orientace byl vytvořen Williamem C. Schutzem v roce 1958. Dotazník je koncipován tak, aby bylo možno provést odhad chování jedince v interpersonálních situacích a predikovat jeho sociální interakce. Zaměřen je na chování ve třech oblastech: Inkluze (I), Kontroly (C) a Afekce (A). Každá oblast je posuzována z hlediska jedincova chování (e) a chování, které jedinec vyžaduje od okolí (w). Dotazník se tedy skládá ze šesti škál, na které se dotazuje 54 položek. Výjimečnost dotazníku je především v tom, že měří nejenom individuální charakteristiky osob, ale lze z něj predikovat i vztahy mezi jedinci.

Cíle

Cílem výzkumu bylo přinést nové poznatky ohledně testu H-T-P testu u české populace formou neklinického výzkumného projektu a podpořit tím jeho využívání v českém klinickém prostředí. Dále jsme chtěli ověřit, zda lze interpersonální chování jedince predikovat na základě výskytu určitých kresebných znaků v kresbách H-T-P, o něž se ve svém manuálu opírá Hammer (1991).

Výzkumný soubor

Výzkumný projekt byl vytvořen pro dospělou populaci ve věku 18 - 70 let. Velikost výzkumného vzorku činila 309 osob. 132 mužů a 177 žen s různou úrovní dosaženého vzdělání.

	vzdělání zš	vzdělání sš (výuční list)	vzdělání sš (maturita)	vzdělání voš	vzdělání vš	Řádkové součty
muž	0	23	84	1	24	132
žena	1	23	94	5	54	177
Četnost	1	46	178	6	78	309

Výsledky

Data získaná projektivním H-T-P testem byla zpracována kvantitativně na základě stanovených 69 kresebných charakteristik. Každé kresebné charakteristice byly určeny dvě nebo více hodnotících úrovní.

Pro přehlednější interpretaci jsme výsledky z testu FIRO-B sloučili do tří skupin a tím rozlišili osoby s vysokými, průměrnými a nízkými skóry v dotazníku.

Pro analýzu dat byl využit neparametrický test Pearsonův chí-kvadrát. Kresebné charakteristiky byly porovnávány se sloučenými výsledky testu FIRO-B pomocí kontingenčních tabulek.

Statistickou analýzou se potvrdil vztah mezi čtrnácti kresebnými charakteristikami a různými typy interpersonálního chování.

Souhrn statisticky významných vztahů

	obecné	Dům	strom					postava					Řádkové součty		
	slunce	Zeleň	velikost	dimenzionalita větví	struktura kmene	narušený kmen	zvíře	kořeny	oči	obočí, řasy	uš	zuby	pokryvka hlavy	sexuální diferenciac	
Ie	X	X		X											3
Iw						X	X								2
Ce															0
Cw															0
Ae			X					X					X	X	4
Aw					X				X	X	X	X			5

I – inkluze, C – kontrola, A – afekce, e – vyjadřované chování, w – vyžadované chování

Výsledky nepotvrdily žádný vztah mezi škálami kontrolního chování (Ce, Cw) a kresebnými charakteristikami.

Škála vyjadřovaného inkluzivního chování (Ie) významně koreluje se třemi kresebnými charakteristikami – slunce, zeleň u domu, dimenzionalita větví.

Slunce je zobrazováno mnohem častěji osobami sociálně velmi dobře adaptovanými se sklonem k vyhledávání lidí. **Zeleň u domu** ve formě keřů, květin nebo stromů u domu zobrazily spíše osoby sociálně velmi dobře adaptované se sklonem k vyhledávání lidí.

Dimenzionalita větví. Osoby sociálně velmi dobře adaptované mnohem častěji zakreslí stromu nějaký typ větví, než aby strom ztvárnily pouze s korunou.

Škála vyžadovaného inkluzívního chování (Iw) významně koreluje se dvěma kresebnými charakteristikami – kmenový defekt, zvířata u stromu.

Typickým ztvárněním stromu je strom bez většího detailování. Ve všech případech, kdy byl zakreslen **defekt kmenové části stromu**, byl strom doplněn o velké množství různých detailů a zakreslovaly ho osoby se silnou potřebou být v kontaktu s ostatními. Kreslení **zvířete** ke stromu bylo při testování spíše ojedinělou záležitostí, pokud se zvíře v blízkosti stromu vyskytlo, pak jej znázorňovaly osoby se silnou potřebou být v kontaktu s lidmi.

Škála vyjadřovaného afektivního chování (Ae) významně koreluje se třemi kresebnými charakteristikami – velikost stromu, pokrývka hlavy, sexuální diferenciacie postavy. **Malé stromy** mají tendenci ztvárňovat spíše osoby, které jsou hnány potrebou být ke všem přátelští a navazují těsné citové vztahy k ostatním. **Čepici nebo klobouk** na hlavě postavy kreslí častěji osoby přátelské, které rády navazují hluboká citová pouta k ostatním. Sexuálně diferencované postavy jsou zejména výtvorem osob přátelských a otevřených, které rády dávají najevo city a emoce vůči ostatním.

Škála vyžadovaného afektivního chování (Aw) významně koreluje se třemi kresebnými charakteristikami – strukturovaný kmen, zuby postavy, oči postavy. **Znázorňování struktury stromové kůry** je charakterističtější pro osoby sociálně opatrné, které nerady dávají najevo citová pouta k ostatním. Osoby zakreslující postavě **zuby** jsou v sociálních vztazích velmi opatrné, až chladé a nerady přijímají i dávají najevo emoční pouto k ostatním. Zobrazení **očí** bez zornic je nejtýpčtější pro skupinu osob, které velmi rádi iniciují blízké vztahy k ostatním. Zajímavý je i málo četný vztah znázornění hlavy bez tváře, jenž také častěji tvoří osoby s tendenci k vyžadování otevřených a silně citově laděných vztahů.

Literatura

- BUCK, J. N., 1995, (Revised by Warren, W.L.). House-Tree-Person projective drawing technique: Manual and Interpretive Guide. Los Angeles: Western Psychological Services.
- GAWLIK, K., 2007, O projektivním kresebném testu Domu-stromu-člověka podle N. J. Bucka. Rorschach a projektivní metody. 3.ročník, 175-182.
- HAMMER, E. F., 1991, The H-T-P clinical research manual. Los Angeles: Western Psychological Services.
- HECKHAUSEN, J., HECKHAUSEN H., 2008, Motivation and Action. New York: Cambridge University Press.
- JOLLES, I., 1996, A Catalog for the Qualitative Interpretation of the House-Tree-Person (H-T-P). Los Angeles: Western Psychological Services.
- PERVIN, L. A., JOHN, O. P., 1999, Handbook of Personality: Theory and Research. New York: The Guilford Press.
- ŘÍČAN, P., ŽENATÝ, J., 1988, K teorii a praxi projektivních technik. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

RODINNÉ ZÁZEMIE TVORIVÝCH ADOLESCENTOV

Eva Szobiová, Veronika Harazinová
Katedra psychológie, FF UK, Bratislava

Oblasť psychosociálnych aspektov tvorivosti, najmä rodinného prostredia, patrí v posledných dvoch desaťročiach k výskumne často rozpracovávaným okruhom. Aj vďaka tomu je dnes nepopierateľným faktom, že vplyv rodiny, v ktorej dieťa vyrastá, je intenzívny a má formujúci efekt na celú osobnosť. Preto zo záverov štúdií o rodine v kontexte s tvorivosťou vyplynulo, že sa zaraďuje k významným faktorom podieľajúcim sa na prejavovaní tvorivosti jednotlivca. Rodinné prostredie, ktoré ovplyvňuje vývin tvorivosti, zahŕňa v sebe množstvo činiteľov: počnúc miestom bydliska, materiálmi podmienkami života rodiny, štruktúrou rodiny a postavením jednotlivca v nej, nevynímajúc hierarchiu jej hodnôt a mnohé ďalšie. K nim sa zaraďuje strata rodiča ako traumatický zážitok v detstve, ktorý patrí medzi frekventovane sa vyskytujúce udalosti v živote géniov. V štúdiách tvorcov (Eisenstadt, 1978, podľa Sternberga, 1999) viac než štvrtina stratila rodiča do desiateho roku života, viac než dve tretiny do pätnásteho a takmer polovica do dvadsiateho prvého roku. Pri pôsobení straty rodiča na tvorivosť dieťaťa nie je rozhodujúci samotný fakt osirelosti, ale spôsob akým ho prijme a poradí si s ním. Nutnosť vyrovnáť sa so stratou môže priniesť skoršie psychologické dozrievanie motivujúce k tvorivej expresii a poskytnúť širšiu perspektívu k tvorivej produktivite (Kerr, Chopp, 1999).

Komplikované osobité okolnosti života, prežívanie udalostí, ktoré sú deprivujúce, no sú výzvou k výnimočnej tvorivosti nachádzame u viacerých tvorcov. Ich biografické štúdie ponúkajú svedectvo o tom, že už v detstve objavili tvorivosť ako východisko z neľahkých životných peripetií.

Možno usudzovať, že v súvislosti s rodinným zázemím existuje viac smerov vývinu tvorivosti. Jedným smerom je tvorivosť vznikajúca ako dôsledok trápenia v nepriaznivých okolnostiach života rodiny a traumatizujúcich situáciách (ťažká choroba rodiča, úmrtie rodiča, súrodencia a i.) alebo tvorivosť ako únik z problémov v konfliktnej, zložitej situácii v rodinách disharmonických, disfunkčných či narušených. Tento smer vývinu tvorivosti umožňuje vysvetliť, že mnohým tvorcom, ktorí žili v konfliktných rodinách, sa darilo v ich tvorbe. V súvislosti s rodinným zázemím MacKinnon (1962) uvádza, že ľudia s vysokou tvorivosťou opisujú svoj domov ako menej šťastný než iní. Hlavsa (1985) v tomto kontexte analyzuje tzv. existenciálne teórie tvorby, ktoré ukazujú tvorivosť ako východisko zo životných rozporov človeka. Aj v našom výskume (Kováčová, 1979) uvádzali tvorivé deti častejšie nedorozumenia a osobité okolnosti (rozvod, uzavretie nového manželstva, ťažká choroba niektorého z rodičov a iné) v porovnaní s ich menej tvorivými rovesníkmi. Dôvodom môže byť práve senzitivita, ktorá patrí k charakteristickým znakom tvorivého jednotlivca. Dacey a Lennonová (2000) uvádzajú, že tvorivé deti prežívajú viac traumatických zážitkov (2-9) v porovnaní s ostatnými (1-3). Ide o udalosti vzbudzujúce emócie ako smútok či hnev, ktoré narúšajú život dieťaťa. Ukazuje sa, že traumatický zážitok v detstve sa „podpisuje“ pod tvorivosť.

V rodinách tvorcov sa frekventovanejšie objavuje „odstup“ rodiča od dieťaťa (Stein, 1964; Gardner, 1997). Táto vzdialenosť môže byť forma emocionálneho priestoru alebo chýbanie nadmernej ochrany, ktoré provokujú nezávislosť a slobodu prejavu sprevádzaného originalitou. „Odstup“ sa môže vzťahovať ku konfliktu a napätiu medzi rodičom a dieťaťom, ktoré podnecujú k osamostatneniu a tvorivému hľadaniu. Autori Kerr, Chopp (1999) sa zmieňujú aj o názoroch, podľa ktorých odmietajúci rodičia vzbudzujú u dieťaťa rebelantstvo vedúce k nezávislému mysleniu, kým milujúci rodičia môžu viesť dieťa ku konformite.

Otázkou zostáva aká je vhodná miera odstupu či vzdialenosti vo vzťahu rodič-dieťa, ktorá vedie k nezávislosti a umožňuje dieťaťu cítiť sa isté pri skúmaní a učení, pričom má príležitosť rozvíjať vlastnú sebadôveru.

Rovnako MacKinnon (1962) a Siegelman (1973) zistili zo životopisných údajov v rodinách tvorcov menej otvorene vyjadrovanie nežnosti a vrelosti citov, menej intenzívne a menej súdržné vzťahy medzi tvorivými deťmi a ich rodičmi.

Okrem nemalého počtu tvorcov demonštrujúcich v svojich dielach konflikt a nešťastie z disfunkčných a narušených rodín, z ktorých vyšli, *pochádzajú tvoriví umelci no najmä vynálezcovia, vedci a matematici zo šťastných, dobre fungujúcich intaktných rodín. Znamená to, že existuje aj ďalší smer vývinu tvorivosti: ukotvený v podmienkach úplných rodín, ktoré podporujú rozvoj detí.*

Z viacerých výskumov vyplynulo, že v rodinnej histórii slávnych tvorcov sa už najmenej dve generácie predtým venovali danej alebo veľmi blízkej oblasti (Bloom et al., 1985). Dokladajú to príklady rodín vedcov Huxleyovcov, spisovateliek Brönteových či hudobníkov Bachovcov, Straussovcov a i. Nastáva tak nielen prenos ideí, hodnôt, aktivít a zručností, ale aj genetických premenných, ktoré môžu byť v rodinnom prostredí zosilnené učením. Retrospektívne rozhovory s úspešnými vedcami a umelcami, ktoré Bloom et al. (1985) uskutočnili, poukazujú na mimoriadny rodičovský vklad do rozvoja nadania svojich detí. Aj štúdie Amabileovej (1983) či Dacey a Lennonovej (2000) svedčia o tom, že rodičia poskytovali tvorivým deťom modelové hodnoty (sebaovládanie, citlivosť, rešpekt k myšlienkam a autonómii dieťaťa, podpora záujmov a cieľov dieťaťa, dôveru voči jeho úsudku, schopnosť chrániť ho pred ujmom spôsobenou sebe a druhým).

Niektoré výskumy (Kerr, Chopp, 1999; Dacey, Lennon, 2000) odhalili, že v rodinách tvorcov boli vzťahy medzi rodičmi rovnocennejšie než v bežných rodinách: nekládol sa dôraz na stereotypné rozdelenie rolí a pripúšťala sa v nich väčšia flexibilita. V rodinách podporujúcich tvorivosť zohrávali významnú rolu *humor a hra*, či rozličné materiály a zdroje k „objaviteľskému“ správaniu detí; nechýbali aj *zbierky, hobby a záujmy*, ktoré poskytli možnosti k tvorivej expresii. Výskum Mendecku (podľa Tumu, 2001), ktorý sa týkal vzťahu rodičov a ich pôsobenia na budúcich úspešných vynálezcov odhalil, že rodičia s deťmi úzko spolupracovali, dávali im najavo svoje veľké očakávania, prejavovali im lásku, rešpektovali ich subjektivitu, umožňovali im autonómne správanie, menej sa angažovali v ich konaní, mali menej času venovať sa deťom vzhľadom na výkon svojej profesie a deti mali preto viac priestoru na vlastný tvorivý prejav.

Štúdia Daceyho a jeho kolegov (Dacey, Lennon, 2000) sa zamerala na zmapovanie životného štýlu rodín a jeho vplyvu na rozvoj tvorivého potenciálu mladistvých. Práve životný štýl rodičov obsahoval neobvyklý aspekt: väčšina matiek vykonávala povolanie, ktoré nebolo tradične ženské (obhajkyňa, chirurgička, umelkyňa). Zároveň sa obaja rodičia venovali intenzívne svojím záujmom, ktoré nesúviseli s ich povoláním. Deti týchto rodičov vypovedali, že väčšinou pociťovali silnú podporu a pracovali omnoho usilovnejšie než ich spolužiaci.

Aj prístup Csikszentmihalyia (1993, podľa Howe, 1999) k identifikácii tých adolescentov, ktorí ukutočnili objavy (na rozdiel od bežných študentov), potvrdil význam podpory a podnetnosti rodiny. Keď mali adolescenti uviesť ako prežívali svoje učebné a študijné aktivity, ukázali sa rozdiely medzi tými, ktorí hodnotili rodinné prostredie ako podporujúce a stimulujúce v porovnaní s ostatnými adolescentami. Tieto rozdiely spočívali v opise seba ako pozornejších a ostražitejších pri učení a štúdiu, pričom návyk učiť sa z vlastného záujmu pripísali práve zázemiu podnetnej a podporujúcej rodiny, ktorá im poskytla tento benefit vedúci k ich objaviteľským aktivitám.

Aspekt *úplnosti rodiny* sa v ranom, predškolskom a školskom veku javí byť dôležitou podmienkou rozvoja tvorivosti. V útlom veku je pre dieťa dôležitá prítomnosť obidvoch rodičov. V tomto období negatívne pôsobí ponechaná nezávislosť a sloboda. Zdá sa, že má

skôr deštruktívne účinky. Už Eisenman a Foxman (1970) zistili, že žiaci, ktorí pochádzali z neúplných rodín dosahovali z hľadiska tvorivosti horšie výsledky než žiaci žijúci s oboma rodičmi. Viaceré štúdie dokazujú, že spolupráca a aktívna účasť oboch rodičov na výchove vedie k zvýšeným možnostiam rozvinúť u detí ich tvorivý potenciál (Kováč, 1982). Aj podľa Čápa (1996) jedinci z neúplných rodín dosahujú z hľadiska tvorivosti horšie výsledky než jedinci vyrastajúci v úplnej rodine. Domnievame sa, že pre rozvoj dieťaťa je dôležitá optimálna kombinácia maskulínnych a feminínnych zážitkov. Nasvedčuje tomu aj výskum Dočkala a Kováča (1994), ktorí zistili, že tvorivosť detí je v predškolskom a školskom veku v pozitívnom vzťahu s tvorivosťou matiek.

Aj vek rodičov a ich vzdelanie sa spomedzi ďalších aspektov rodinného života ukázali ako dôležité vo vzťahu k tvorivosti. Rodičia najtvorivejších detí školského veku boli v nami realizovanom výskume (Kováčová, 1979) cca o 2 roky mladší. Rovnako aj vo výskume tvorivosti detí predškolského veku zistil Kováč (1982), že rodičia tvorivých detí mali v priemere o 2 roky nižší vek. Nazdávame sa, že mladší rodič je flexibilnejší a dokáže sa ľahšie vcítiť do situácie dieťaťa, čo má pravdepodobne pozitívny vplyv na tvorivosť.

Úlohu vzdelania rodičov vo vzťahu k tvorivosti detí sa pokúsili preskúmať Getzels a Jackson (1964), ktorí zistili vyšší výskyt akademicky vzdelaných otcov s vysokou profesionalitou v skupine tvorivých detí. Na význam vzdelania pri podnecovaní rozvoja tvorivosti poukázali tiež výskumy Kováča (1982), Dočkala (1996), v ktorých rodičia tvorivých detí mali častejšie vysokoškolské vzdelanie. Aj Ochse a Simonton (podľa Lubarta, 1994) výskumom potvrdili, že *tvoriví ľudia vyrastali často v intelektuálne stimulujúcom rodinnom prostredí*. Medzi tieto formatívne vplyvy sa zahŕňajú domáce knižnice, časopisy, rozličné hobby odporované v užšej či širšej rodine.

Poradie narodenia v súrodeneckej konštelácii je jedným z významných faktorov vstupujúcich do tvorivého výkonu. Ukázalo sa, že s jednotlivými pozíciami narodenia súvisí aj oblasť, v ktorej je jedinec tvorivo činný. Napríklad u jedináčikov a prvorodených sa zistilo, že dosahujú výborné výsledky v klasickej hudbe, sú špecialisti v oblastiach kde nemusia prekročiť tradičné a overené koncepty. Môže to súvisieť s tým, že sa identifikujú s rodičmi, často pokračujú v ich „šľapajách“, akceptujú spoločenské zásady, majú viac interakcií s dospelými, ktorými sú ľahšie ovplyvniteľní, čo predikuje ich sklon ku konzervativizmu, konvenčnosti (Eckstein, 2000; Sulloway, 1999). No argument, že prvorodení majú vyššie zastúpenie medzi slávnymi ľuďmi, zase poukazuje na ich vyššiu tvorivosť (Altus, 1996 podľa Baer et al., 2005). Odlišné pohľady sú na tvorivosť narodených v iných pozíciách. Keďže sú menej pod tlakom byť konformní k prijatým normám, prinášajú revolučné myšlienky prekračujúce tradičné paradigmy. Svojimi nekonvenčnými názormi a správaním prispievajú k zmene najmä v čase radikálneho politického, sociálneho alebo vedeckého obratu. Vstupujú do oblastí, kde úspech závisí od správneho definovania problému a schopnosti pohybovať sa vo viacerých okruhoch (Sulloway, 1999). Nekonvenčnosť neskôr narodených svedčí v prospech ich tvorivosti (Dacey, Lennon, 2000). Z uvedeného vyplýva, že názory na vzťah poradia narodenia a tvorivosti sú nekonzistentné.

Problém

V súlade s vyššie uvedenými teoretickými podkladmi a zisteniami dostupných výskumov v tejto oblasti je cieľom našej štúdie zistiť, či existujú vzťahy medzi niektorými bližšie špecifikovanými aspektmi rodinného zázemia a úrovňou tvorivého potenciálu adolescentov. Výskumy zameriavajúce sa na skúmanie rozličných aspektov rodinného prostredia v súvislosti s úrovňou tvorivosti jednotlivca prinášajú nejednoznačné výsledky. Vzhľadom na rozporuplné zistenia týkajúce sa úplnosti rodiny, veku a vzdelania rodičov, osobitých udalostí a nedorozumení v rodine a poradia narodenia sme si stanovili za cieľ zistiť,

v akom smere tieto jednotlivé faktory rodinného prostredia vplývajú na tvorivosť adolescentov.

Výskumné otázky

1. Vyrastajú tvoriví adolescenti v úplných rodinách?
2. Majú rodičia tvorivých adolescentov významne nižší vek ako rodičia menej tvorivých?
3. Dosahujú rodičia tvorivých adolescentov významne vyššie vzdelanie?
4. Vyskytuje sa viac osobitých okolností, nedorozumení a rodinných tragédií v rodinách tvorivých adolescentov?
5. Dosahujú jedináčikovia a prvorození vyššie skóre v testoch tvorivého myslenia než iné pozície narodenia?

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo spolu 82 adolescentov (35 chlapcov a 47 dievčat), ktorí boli študentami druhého a tretieho ročníka dvoch štvorročných gymnázií v Banskej Bystrici (N=56) a Banskej Štiavnici (N=26). Priemerný vek bol 17,2 roka (16-roční, N=16; 17-roční, N=34; 18-roční, N=32).

Výskumné metódy

Anamnestické údaje adolescentov sme zisťovali pomocou nami zostaveného Dotazníka rodinnej konštelácie, ktorý v roku 2007 overovala a pre potreby širšie koncipovaného výskumu upravila Szobiová. Adolescenti v dotazníku uvádzali pohlavie, vek, počet detí v domácnosti, poradie narodenia v zmysle pozície medzi súrodencami (prvorodený, druhorodený, prostredný, najmladší, jedináčik), kým bol študent vychovávaný do svojich 7 rokov (oboma rodičmi, matkou, otcom, starými rodičmi, prípadne inými – uviesť kým). K ďalším sledovaným údajom patrili: vek matky a otca, ich vzdelanie, častosť nedorozumení v spolunažívaní medzi rodičmi, osobité udalosti v rodine (úmrtie alebo ochorenie jedného alebo oboch rodičov, rozvod rodičov, uzavretie nového manželstva, úmrtie súrodenca a tragédia v bližšej rodine, ktorú mali špecifikovať). Dotazník mal spolu dvadsať otázok, z toho 6 bolo otvorených.

Test tvorivého myslenia - TSD-Z (Urban, Jellen, Kováč, 2002) umožňuje aj kvalitatívne hodnotenie tvorivosti a okrem kognitívnych zahŕňa aj osobnostné charakteristiky. Okrem komponentov divergentného myslenia (fluencia - počet prvkov; flexibilita – nové rozličné prvky; originalita – nekonvenčnosť; citlivosť na problémy – estetika, komplexnosť pohľadu), zachytáva aj niektoré osobnostné dimenzie tvorivosti: odvahu riskovať, prekonávanie bariér a prekážok, zaujatosť námetom, vytrvalosť, koncentráciu, humor, hravosť, emocionalitu. Test vychádza z princípov nedokončených tvarov, ktoré nedávajú zmysel a tento im treba dať tým, že sa dokreslia. Ide o 5 figúr, ktoré sú uzavreté v rámečku, posledná čiara sa nachádza mimo neho. Celkove sa vyhodnocuje 14 položiek, pričom výsledné skóre je limitované hodnotou 72. Verbálny test „*Vtipný príbeh k obrázku*“ sme použili pre získanie komplexnejšieho obrazu o tvorivých schopnostiach adolescentov. Jedná sa o obrázok zo školského prostredia, blízky študentskému obdobiu a veku, ktorý podnecuje fantáziu, nápaditosť, humorné ponímanie situácie, nekonvenčné nápady a bohatšiu slovnú zásobu, zložitejšie vetné konštrukcie. Hodnotili sme flexibilitu - bod bol pridelený za každú odlišnú odpoveď poukazujúcu na iný, netradičný opis a pohľad na situáciu, nový spôsob riešenia, schopnosť zmeniť zameranie myslenia, zmena prístupu na rozdiel od väčšiny. Originalita bola hodnotená na škále 0-2 znakmi jedinečnosti, novosti, nekonvenčnosti, odklonom od toho, čo je bežné a malou

štatistickou frekvenciou i v zmysle ukazovateľov tzv. tvorivej sily (vtipnosť, komplexnosť, neočakávanosť vzhľadom na vek a pod.).

Získané údaje sme štatisticky spracovali pomocou metód deskriptívnej štatistiky. Pretože sme predpokladali, že by mohli existovať rozdiely v charakteristikách medzi chlapcami a dievčatami, testovali sme rozdiely t- testom (Levenovým testom homogenity variancie). Rozdiely medzi skupinami podľa poradia narodenia sme testovali pomocou jednovchodovej analýzy rozptylu (ANOVA).

Výsledky

Najskôr sme zisťovali priemerné hodnoty, smerodajné odchýlky ako aj krivky rozloženia výkonov adolescentov v testoch tvorivého myslenia, potom sme porovnali výkony chlapcov a dievčat, napokon sme porovnali výsledky podľa poradia narodenia.

Ako prvé výsledky uvádzame intersexuálne rozdiely v závislosti od výkonu v TSD-Z a verbálnom teste tvorivosti s názvom „Vtipný príbeh k obrázku“. Medzi uvedenými testami sa nezistili významné korelácie (vysoká hodnota korelácie $r(82) = 0,88$; $p < 0,01$). Výsledky v teste TSD-Z sme získali testovaním rozdielov priemerov dvoch súborov parametrickým Levenovým testom homogenity variancie (t-test pre dve nezávislé premenné), vzhľadom k tomu, že dáta boli normálne rozložené.

Z tabuľky 1 je zrejmé, že dievčatá v našom výskumnom súbore sa líšia od svojich rovesníkov chlapcov v celkovom výkone len v TSD-Z. Dosahovali vyššie priemerné hodnoty ako chlapci, čo znamená, že dievčatá v tomto súbore skórovali vyššie nielen v komponentoch divergentného myslenia (fluencii - počet prvkov; flexibilita – nové rozličné prvky; originalita – nekonvenčnosti; citlivosti na problémy – estetika, komplexnosti pohľadu), ale mali aj vyššiu odvahu riskovať, tendenciu prekonať bariéry a prekážky, boli zaujaté námetom, vytrvalejšie a koncentrovanejšie, s tendenciou spracovať námet humorne, hravo a emocionálne.

Tabuľka 1 Rozdiely vo výkonoch chlapcov a dievčat v Urbanovom teste tvorivosti

Test	Chlapci (N=35)		Dievčatá (N=47)		T	p
	AM	SD	AM	SD		
Urbanov test tvorivosti	27,6	9,4	32,15	8,34	-2,312	0,023

Tabuľka 2 Porovnanie výsledkov chlapcov a dievčat v teste verbálnej tvorivosti

Test	Chlapci		Dievčatá		Mann-Whitney U Test	
	(N= 35)		(N= 47)		U	Sig. (2-tailed)
Vtipný príbeh k obrázku	Mean Rank	Sum of Ranks	Mean Rank	Sum of Ranks	0,699	0,190
	37,97	1329	44,13	2074		

Na testovanie intersexuálnych rozdielov vo verbálnej tvorivosti sme použili neparametrický Mann-Whitneyho test na základe nerovnomerného rozloženia skóre. Adolescentky dosahovali priemerne vyššie skóre v teste „Vtipný príbeh k obrázku“ ako chlapci, avšak toto zistenie nie je signifikantne významnej hodnoty ($U(82)=0,19$; $p > 0,05$). Poukazuje na všeobecne zisťovanú tendenciu k vyššej verbálnej tvorivosti dievčat (Fichnová, 2002; Szobiová, 1998; Trojanová, Stránska, 2009).

Aby sme zistili, či existujú rozdiely medzi tvorivými a menej tvorivými adolescentami v sledovaných aspektoch rodinného zázemia, vytvorili sme extrémne skupiny. Ako kritérium rozdelenia do extrémnych skupín sme použili u nás štandardizovaný Urbanov test tvorivosti. Kritérium predstavoval priemer + alebo - jedna štandardná odchýlka, u tvorivých chlapcov bola vrchná hodnota 37 a viac a u najmenej tvorivých dolná hodnota 18 a menej. U tvorivých dievčat, hodnota nad 40,5. Pod hodnotu 24 vrátane boli adolescentky zaradované do skupiny najmenej tvorivých. Následne sme porovnávali výsledky tvorivých a najmenej tvorivých adolescentov v závislosti od štruktúry rodiny, veku, vzdelania rodičov, nedorozumení a osobitých udalostí v rodine, poradia narodenia.

Pri hľadaní odpovede na 1. výskumnú otázku sme sledovali aspekt úplnosti/neúplnosti rodiny najprv v celom výskumnom súbore. Ukázalo sa, že z celkového počtu 82 adolescentov vyrastalo v úplných rodinách 92,6% adolescentov, ktorí dosiahli vo figurálnom teste TSD-Z priemerné skóre 30,31 a $SD=8,96$. V neúplných rodinách vyrastalo do 7. roku života 7,4% adolescentov, ktorí v TSD-Z skórovali: $AM=30,20$ a $SD= 11,54$. Je zrejmé, že výkon adolescentov z úplných a neúplných rodín nie je výrazne rozdielny. Pri skúmaní aspektu úplnosti rodiny v extrémnych skupinách sme zistili, že tvoriví adolescenti ($N=12$) vyrastali do svojich 7. rokov ako v úplných ($N=11$), tak v neúplných rodinách ($N=1$). Aj menej tvoriví ($N=16$) vyrastali ako v úplných ($N=14$), tak v neúplných rodinách ($N=2$). Ako je zrejmé, faktor úplnosti/neúplnosti rodiny nie je v našom výskumnom súbore pre výkon vo figurálnom teste tvorivosti rozhodujúci.

Odpoveď na 2. výskumnú otázku sme hľadali porovnaním veku rodičov v extrémnych skupinách. Hoci matky tvorivých adolescentov boli v priemere o rok mladšie ($AM= 44,75$; $SD= 5,48$) oproti matkám menej tvorivých ($AM= 45,85$; $SD= 5,22$) a otcovia tvorivých cca o 2 roky mladší ($44,42$; $SD= 4,48$) oproti ocom menej tvorivých ($46,77$; $SD= 4,27$), testovanie rozdielov veku rodičov nepreukázalo ich štatistickú významnosť.

Tabuľka 3 Porovnanie vzdelania rodičov tvorivých a menej tvorivých adolescentov

Vzdelanie	Extrémne skupiny	AM	SD	Kolmogorov test	df	Sig.
Vzdelanie matky	Tvoriví	2,33	0,65	0,279	12	0,011
	Menej tv.	2,25	0,86	0,260	16	0,005
Vzdelanie otca	Tvoriví	2,33	0,49	0,417	12	0,000
	Menej tv.	1,94	1,12	0,272	16	0,002

Pri zodpovedaní 3. výskumnej otázky sme u tvorivých adolescentov zistili vyššie vzdelanie rodičov (tabuľka 3); najmä ich otcovia dosahovali v porovnaní s menej tvorivými vyšší stupeň vzdelania. (Pritom na škále 0-3 sa za základné vzdelanie rodiča neudelil žiaden bod, 1 sme prideliť za stredoškolské vzdelanie bez maturity, 2 v prípade stredoškolského s maturitou a 3 predstavovalo vysokoškolské vzdelanie).

Odpoveď na 4. výskumnú otázku napovedá tabuľka 4, ktorá sa vzťahuje k frekvencii nedorozumení medzi rodičmi a výskytu osobitých udalostí v rodine. Vyplýva z nej, že tvoriví adolescenti častejšie uvádzali nimi vnímané nedorozumenia medzi rodičmi a vyšší výskyt osobitých udalostí v rodine v porovnaní s menej tvorivými spolužiakmi.

Tabuľka 4 Porovnanie frekvencie nedorozumení medzi rodičmi a osobitých udalostí v rodine medzi tvorivými a menej tvorivými adolescentami

Aspekty rodin. života	Extrémne skupiny	AM	SD	Kolmogorov test	df	Sig.
Nedorozumenia medzi rodičmi	Tvoriví	1,75	1,14	0,328	12	0,011
	Menej tv.	1,63	1,15	0,332	16	0,000
Osobité udalosti	Tvoriví	3,42	2,94	0,227	12	0,088
	Menej tv.	2,31	2,09	0,335	16	0,000

Pritom frekvencia nedorozumení bola odstupňovaná od niekedy – často – takmer vždy – vždy a do osobitých udalostí boli zahrnuté: ťažké ochorenie rodiča/-ov, úmrtie rodiča/-ov, rozvod, uzavretie nového manželstva, úmrtie súrodenca, tragédia v blízkej rodine, ktorú mali špecifikovať.

V premennej poradie narodenia, ktorá sa vzťahovala k 5. výskumnej otázke, sme vytvorili tri kategórie: prvorodení plus jedináčikovia, druhorodení plus prostrední a najmladší. Rozdiely medzi skupinami podľa pozície narodenia v súrodeneckej konštelácii sme testovali pomocou jednofaktorovej analýzy rozptylu (ANOVA). Výsledky analýzy rozptylu uvádzame v tabuľke 5. Jedináčikovia a prvorodení adolescenti nedosahujú vyššie skóre v teste tvorivého myslenia v porovnaní s druhorodenými, prostrednými a najmladšími. Prvorodených a jedináčikov bolo 10 (AM=29, SD=14,57), druhorodených a prostredných 7 (AM=28, SD=15,15) a najmladších bolo 11 (AM=33,82, SD=12,55).

Tabuľka 5 Významnosť rozdielov (oneway ANOVA) vo výkonoch v Urbanovom teste tvorivosti medzi prvorodenými a jedináčikami (N=10), druhorodenými a prostrednými (N=7) a najmladšími (N=11) adolescentmi.

Test	Rozptyl	Suma štvorcov	Stupne voľnosti	Priemerný štvorec	F	P
Urbanov test	Medzi skupinami	186,792	2	93,396	0,480	0,624
	V rámci skupín	4863,636	25	194,545		
	Celkove	5050,429	27			

Výsledky svedčia o tom, že sa v TSD-Z medzi sledovanými skupinami neukázali štatisticky významné rozdiely t-teste ($T(28)=0,044$; $p < 0,05$).

Záver

Výsledky nášho výskumu ukázali, že výkon adolescentov z úplných a neúplných rodín nie je výrazne rozdielny. Hoci rodičia tvorivých adolescentov boli mladší, nelíšili sa významne vo veku od matiek a otcov menej tvorivých adolescentov. Rodičia tvorivých adolescentov dosahovali vyššie vzdelanie oproti rodičom menej tvorivých adolescentov (štatisticky významne). Tvoriví adolescenti uvádzali častejší výskyt osobitých udalostí a nedorozumení v rodine. Prvorodení adolescenti a jedináčikovia nedosahovali vyššie skóre v teste tvorivého myslenia než iné pozície narodenia.

Literatúra

- AMABILE, T.M., 1983, *The Social Psychology of Creativity*. New York : Springer – Verlag.
- BAER, M., OLDFHAM, G., R., HOLLINGSHEAD, A.,B., JACOBSON, G.,C., 2005, Revisiting the Birth Order-Creativity Connection: The Role of Sibling Constellation. *Creativity Research Journal*, 17, 1, 67-77.
- BLOOM, B., et al., 1985, *Developing talent in young people*. New York: Ballantine.
- ČÁP, J., 1996, *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: Institut sociálních vztahů.
- DACEY, J.S., LENNON, K. H., 2000, *Kreativita*. Praha : Grada Publishing. 250s.
- DOČKAL, V., KOVÁČ, T., 1994, Oplyvňovanie tvorivých výkonov prázdninovými aktivitami. In: Jurčová, M., Zelina. M. (ed.): *Kreativizácia a jej bariéry*. Ústav experimentálnej psychológie SAV Bratislava, 111- 118.
- DOČKAL, V., 1996, Rodinné prostredie ako činiteľ rozvoja detských talentov. In: *Retrospektíva, realita a perspektíva psychológie na Slovensku*. Zborník príspevkov VIII. zjazdu slovenských psychológov. Bratislava: Stimul, 316 –317.
- ECKSTEIN, D., 2000, Empirical Studies Indicating Significant Birth-Order Related Personality Differences. *Journal of Individual Psychology*, vol.56, 4, Winter 2000, 481- 494.
- EISENMAN, R. FOXMAN, D. J., 1970, Creativity: Reported Family Patterns and Scoring Methodology. In: *Psychological Reports*, 26, 2, 615 – 621.
- FICHOVÁ, K., 2002, *Stimulácia tvorivých schopností u detí predškolského veku*. Dizertačná práca. Bratislava, FFUK.
- GARDNER, H., 1997, *Extraordinary minds*. New York: Basic Books.
- GETZELS, J.W., JACKSON, P.W., 1964, The highly intelligent and the highly creative adolescent. In: C.W. Taylor, F. Barron, (Eds.): *Scientific Creativity: its Recognition and Development*. New York - London: John Wiley and Sons, 161 –172.
- HLAVSA, J., 1985, *Psychologické základy teórie tvorby*. Praha: Academia, 356 s.
- HOWE, M. J.A., 1999, Prodigies and Creativity. In: J. R. Sternberg (Ed.): *Handbook of Creativity*. Edinburgh, Cambridge University Press, 431-446.
- KERR, B., CHOPP, C., 1999, Families and Creativity. In: RUNCO, M. A., PRITZKER, S.R. (Eds.): *Encyclopedia of Creativity*. New York: Academic Press, vol.1, 709-715.
- KOVÁČ, T., 1982, Vývin tvorivých aktivít u detí predškolského veku v podmienkach materskej školy a v rodine. Záverečná správa. Bratislava: Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, 103 s.
- KOVÁČOVÁ, E., 1979, Odrasť niektorých charakteristík rodinného a školského prostredia v tvorivých výkonoch. *Československá psychologie*, 23, 6, 549-553.
- LUBART, T. I., 1994, Creativity. In: R. J. Sternberg, (Ed): *Thinking and Problem Solving*. San Diego, Academic Press, 289- 332.
- MacKINNON, D. W., 1962, The nature and nurture of creative talent. In: *American Psychologist*, 17, 484-495.
- SIEGELMAN, M., 1973, Parent behavior correlates of personality traits related to creativity in sons and daughters. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 40, 1, 43-47.
- STEIN, M. I., 1964, A transactional approach to creativity. In: Taylor, C.W., Barron, F.(Eds.): *Scientific creativity- its recognition and development*. New York: Wiley, 217-227.
- STERNBERG, R. J. (ed.), 1999, *Handbook of Creativity*. Volume 1. New York: Cambridge University Press.
- SULLOWAY, F. J., 1999, Birth Order. In: M.A. Runco, S. R. Pritzker, (Eds.): *Encyclopedia of Creativity*. New York: Academic Press, vol.1, 189-202.
- SZOBIOVÁ, E., 1998, Tvorivosť z pohľadu interpohlavných rozdielov u adolescentov. In: Sarmány Schuller, I. a kol: *Človek na počiatku nového tisícročia*. Zborník príspevkov z Psychologických dní. Bratislava, Stimul, 226 – 228.

- TROJANOVÁ, L., STRÁNSKÁ, Z., 2009, Vztah mezi tvořivostí pubescentů a některými faktory rodinného prostředí. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 44, 2, 99-118.
- TUMA, M., 2001, Tvorivé procesy človeka. Banská Bystrica, Úrad priemyselného vlastníctva SR., 423s.
- URBAN, K.K., JELLEN, H.K., KOVÁČ, T., 2002, Urbanov Figurálny test tvorivého myslenia (TSD-Z). Príručka. Bratislava: Psychodiagnostika, a.s.

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na špecifické aspekty rodinného života: úplnosť rodiny, vek a vzdelanie rodičov, poradie narodenia v súrodeneckej konštelácii, nedorozumenia medzi rodičmi, osobité udalosti v rodine adolescentov z pohľadu ich tvorivosti. Úroveň tvorivých schopností sa zisťovala u 82 študentov gymnázií vo veku 17,2 roka Urbanovým figurálnym testom tvorivého myslenia (TSD-Z) a verbálnym testom „Vtipný príbeh k obrázku“. Kvantitatívnou analýzou sa potvrdili štatisticky významné rozdiely medzi tvorivými a menej tvorivými adolescentami v úrovni vzdelania rodičov, frekvencii nedorozumení medzi rodičmi a osobitými udalosťami v rodine. V ostatných skúmaných aspektoch rodinného prostredia sa významné rozdiely nezistili.

Kľúčové slová

tvorivosť, rodina, adolescencia

HODNOTENIE JAZYKOVÝCH SCHOPNOSTÍ ŠTUDENTOV STREDNÝCH ŠKÔL. POROVNANIE SEBAHODNOTENIA ŠTUDENTA A HODNOTENIA UČITEĽA.

Barbora Váryová, Gabriela Kosturská
Katedra psychológie, FF UK, Bratislava

Aktuálny stav problematiky a spoločenská potreba

Napriek zvyšujúcemu sa počtu stredoškôľakov s diagnostikovanou dyslexiou, nemáme dostatok validných informácií o obraze tejto vývinovej poruchy v období adolescencie. V pedagogickej a psychologickej praxi chýbajú štandardizované metodiky na diagnostiku, ako aj postupy na nápravu porúch čítania pre žiakov na 2. stupni ZŠ a vyššie. Čoraz častejšie sa objavujú prípady žiakov s problémami s čítaním zachytenými v staršom školskom veku. Pozornosť odborníkov sa čoraz častejšie upriamuje na poruchy porozumenia čítaného textu. Na závažnosť celej problematiky čítania v adolescencii u nás poukázali aj medzinárodné porovnávacie štúdie (PISA, PIRLS).

Obraz poruchy čítania v adolescencii – teoretické východiská

Dyslexia - špecifická vývinová porucha čítania sa spravidla prejavuje od počiatkov výuky čítania v škole. Má presne opísané charakteristické prejavy v mladšom školskom veku, známe dôsledky na učenie a úspešnosť v škole, ako aj sekundárne emočné a behaviorálne problémy. Je konštitučného pôvodu, tesne spätá s jazykom a ani vysoká úroveň intelektových schopností nie je zárukou, že sa tento špecifický problém s čítaním neobjaví. S vývinom sa zvykne upraviť v základných prejavoch (zvládnutie základnej techniky čítania v zmysle dekódovania textu), avšak úplne nevymizne. Jej prejavy sa menia, kompenzujú, no rýchlosť čítania zostáva pomalšia v porovnaní s intaktnou populáciou.

Človek nemôže využívať svoje vyššie jazykové schopnosti na porozumenie a pochopenie významov, kým nie sú napísané slová v texte správne dekódované a identifikované.

Fonologický deficit, ktorý sa považuje za vysvetľujúci príčinný faktor dyslexie sa v adolescencii prejavuje v tom, že čítanie je menej automatické, vyžaduje si viac námahy a je pomalé. Pre takýchto čitateľov je preto najväčšou pomocou poskytnutie dlhšieho času na úlohu. To im umožní dekódovať slová v texte a následne použiť vyššie kognitívne a lingvistické zručnosti na zachytenie kontextu a pochopenie významu, ktorý pod časovým stresom nevedeli presne alebo rýchlo dekódovať (Shaywitz, Fletcher, 1999).

Aj iní autori upozorňujú na skutočnosť (napr. Hatcher, Snowling, Griffith, 2002), že hoci sa problémy s čítaním a pravopisom môžu do určitej miery s vekom individuálne kompenzovať, typickými pretrvávajúcimi znakmi dyslexie sú pomalá rýchlosť čítania, fonetický pravopis a chudobný písomný prejav. Často sa tiež uvádza, že čítanie nepostačuje na osvojovanie si požadovaných vedomostí v školskom prostredí. Avšak u jedincov s dyslexiou, ktorí majú vysokú úroveň verbálnych jazykových schopností a všeobecných vedomostí o svete (Ransby, Swanson, 2003) je veľmi dobrá prognóza pre zlepšenie sa v porozumení čítaného textu. Predpokladá sa, že dokážu kompenzovať svoje ťažkosti v rozpoznávaní slov práve prostredníctvom verbálnych jazykových schopností.

Problémom je, že u mnohých jedincov s vývinovou dyslexiou sa stretávame práve s deficitom vo verbálnych jazykových schopnostiach (Bishop, Snowling, 2004, Goulandris, Snowling,

2001, Snowling, Walker, 2000 a iní) a v pracovnej pamäti (napr. Ransby, Swanson, 2003). Wiseheart et al. (2009) skúmali porozumenie významu viet u dospelých dyslektikov a dospeli k záveru, že pre dyslektikov je charakteristický mierny syntaktický deficit porozumenia, ktorý reflektuje ťažkosti s udržaním a manipulovaním s verbálnymi kódmi v pracovnej pamäti.

Problém s porozumením čítaného je v prípade starších študentov veľmi častý. Okrem plynulej schopnosti dekódovať slová (zvládnutej techniky čítania), závisí porozumenie čítaného textu od narastajúceho slovníka, všeobecných vedomostí a aktívneho využívania porozumievacích stratégií, ktorými sú predvídanie, dopytovanie, samoobjasňovanie, konštruovanie myšlienok reprezentujúcich zmysel textu, vzťahovanie informácii z textu k predošlým poznatkom, monitorovanie porozumenia, sumarizovanie a hľadanie objasnení (Caccamise, Snyder, 2005).

V praxi sa rozvíjanie čitateľských schopností uskutočňuje paralelne s osvojením si pravopisných (ortografických) schopností. V posledných rokoch rastie počet štúdií, ktoré skúmajú vzájomné vzťahy medzi jazykovo-kognitívnymi procesmi písanej reči a tie potvrdzujú, že čitateľské a pravopisné schopnosti sú veľmi úzko prepojené. Najmä v staršom veku sú prípady tzv. „čistej“ dyslexie výnimočné, pretože vývinová dyslexia sa kombinuje s inými špecifickými poruchami učenia (osvojenia si pravopisnej normy – dysortografia).

Caravolas a Volín (2001) na základe výsledkov testovania pravopisných schopností českých detí s diagnózou dyslexia tvrdia, že typickým znakom dyslektikov je zvýšená produkcia pravopisných chýb, ktoré sú síce fonologicky správne, ale nie po gramatickej stránke a u dyslektikov nachádzame charakteristické ťažkosti pri osvojení si ortografických pravidiel. K podobným záverom prišla aj Vencelová, Caravolas a Mikulajová (2009). Zdôrazňujú, že pravopisné výkony a vývin ortografických schopností nie je možné posudzovať bez ohľadu na čítanie. Čítanie v porovnaní s písaním je kognitívne menej náročná aktivita, pretože text ostáva prítomný, a preto nedochádza natoľko ku zaťaženiu pracovnej pamäti. Pri čítaní buď znovupoznávame napísaného slova (ak už máme mentálnu reprezentáciu slova), alebo dekódujeme neznáme slovo pomocou zvukových reprezentácií slova v orálnom lexikóne a znalosti pravidiel prevodu písmeno-hlávka. Pri písaní znalosť hovorenej formy slova neľahčuje jeho správne napísanie, vysoké nároky sú kladené na prevod zvukovej podoby slova do grafických symbolov, pričom vyslovené slovo je percepčne prítomné len krátko.

Prejavy dyslexie sú v transparentných jazykoch viditeľnejšie pri písaní, ako pri čítaní, a to z toho dôvodu, že vrodený fonologický deficit obmedzuje vytváranie fonologickej štruktúry mentálnych reprezentácií slov čo sa prejaví pri kódovaní fonologickej štruktúry do písanej (grafickej) podoby. Dyslektici majú ťažkosti s automatickým používaním pravopisných pravidiel a to aj v prípade, ak si ich formálne už osvojili. Ťažkosti v písaní môžu byť v dospelosti jediným znakom dobrej alebo mierne kompenzovanej vývinovej dyslexie (Mikulajová, 2010).

Cieľ projektu

Cieľom projektu bolo poukázať na úroveň čítania s porozumením u slovenských študentov na stredných odborných školách a vytvoriť podklady pre opis špecifik narušeného čítania s dôsledkami na školské výkony a hodnotenie učiteľom. Taktiež overiť experimentálne verzie metodík dotazníkov na hodnotenie základných kompetencií hovorenej, čítanej a písanej reči pre stredoškóľakov.

Výskumné otázky

1. Dokážu študenti objektívne posúdiť svoje jazykové schopnosti? Aké výsledky prinesie porovnanie sebahodnotenia študenta (Dotazník pre študentov) s exaktným kritériom (Test čítania s porozumením a Pravopisný test)?
2. Dokážu učitelia Slovenského jazyka posúdiť jazykové schopnosti študentov? Aké výsledky prinesie porovnanie hodnotenia študenta (Dotazník pre učiteľov) s exaktným kritériom (Test čítania s porozumením a Pravopisný test)?
3. Budú výsledky sebahodnotenia študenta a hodnotenia učiteľa v dotazníkoch v ekvivalentných 8 úlohách podobné alebo odlišné?
4. Bude anamnestická otázka týkajúca sa kvality čítania na základnej škole (Dotazník pre študentov) súvisieť s exaktným kritériom (Test čítania s porozumením a Pravopisný test)?
5. Súvisí známka zo Slovenského jazyka (Dotazník pre učiteľov) s exaktným kritériom (Test čítania s porozumením a Pravopisný test)?

Metódy

Test čítania s porozumením (Caravolas, Mikulajová, Vencelová, experimentálna verzia) - hodnotí schopnosť porozumenia pri čítaní v časovo obmedzenom úseku 6 minút. Výkon v teste závisí od rýchlosti dekódovania a rozpoznávania slov a následného extrahovania významu úseku textu. Maximálne skóre je 46 bodov. Pre študentov stredných škôl boli vypracované orientačné percentilové normy na vzorke 241 študentov stredných odborných škôl (Kosturská, 2010).

Pravopisný test - dva vybrané subtesty (Vybrané slová, Gramatický subtest) zo Súboru testov pre hodnotenie pravopisných schopností pre školskú a klinickú prax (Caravolas, Mikulajová, Vencelová, 2008). Hodnotí lexikálne vedomosti pri písaní a schopnosť manipulovať s ortografickým obrazom slov a využívať informácie o gramatickom statuse slov (slovný druh, osoba, pád, číslo).

Dotazník na sebahodnotenie jazykových schopností pre študentov stredných škôl (Váryová, Kosturská, nepubl.). Študent posudzuje svoje schopnosti v hovorenej reči, čítaní a písaní v podmienkach vyučovania a v prostredí školy na škále 1 – 4. Hodnotí svoj vzťah k rôznym úlohám a aktivitám na hodine slovenského jazyka. Dotazník pozostáva z 15 úloh.

Dotazník hodnotenia jazykových schopností pre učiteľov (Váryová, Kosturská, nepubl.). Dotazník je určený pre učiteľov slovenského jazyka na strednej škole, ktorí hodnotia študenta v oblastiach hovorenej reči, čítania a písania na škále 1 – 4. Dotazník pozostáva z 9 otázok. Ku 8 otázkam existuje ekvivalentná otázka v Dotazníku sebahodnotenia študenta. Deviatá otázka sa týka známky zo slovenského jazyka.

Podkladom pre tvorbu dotazníkov bol Dotazník na hodnotenie ranej gramotnosti pre učiteľov (Mikulajová, Váryová, Brišáková, 2009), ktorý hodnotí výkon žiakov v jazykových schopnostiach, čítaní a písaní na prvom stupni ZŠ.

Realizácia výskumu a výskumná vzorka

Výskum prebehol vo februári 2010, skupinovo v jednotlivých triedach (cca 30 min). Jednotlivé metódy boli administrované nasledovne: 1. Test čítania s porozumením, 2.

Pravopisný test, 3. Dotazník. Následne boli oslovení učitelia Slovenského jazyka so žiadosťou o vyplnenie Dotazníka pre učiteľov ku každému študentovi. Analýza výsledkov z dotazníkov sa týkala 8 ekvivalentných otázok.

Výskumu sa zúčastnilo 133 študentov 1. a 2. ročníkov stredných odborných škôl v Bratislave, z toho chlapcov 76 a 57 dievčat.

Výsledky

Tabuľka: Vzťahy medzi jednotlivými premennými. Hodnoty predstavujú Pearsonové korelácie.

	Dotazník pre študenta	Dotazník pre učiteľa	Anamnest. otázka	Anamnest.ot. 10. percentil	Známka SJ
Test čítania	0, 241 **	0, 213 *	0, 351 **	0, 308	0, 213 *
Pravopis.test	0, 358 **	0, 441 **	0, 416 **	0, 458 **	0, 382 **

** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

Výskumná otázka 1: Výsledky štatistickej analýzy poukázali na vysoko signifikantný vzťah medzi tým, ako sa hodnotili študenti v Dotazníku a výkonmi v Teste čítania a Pravopisnom teste. Hodnoty Pearsonových korelácií sú uvedené v tabuľke.

Výskumná otázka 2: Výsledky v tabuľke poukazujú na signifikantný vzťah medzi hodnotením študenta učiteľom (Dotazník pre učiteľov) a exaktným kritériom výsledkoch v Teste čítania s porozumením a v Pravopisnom teste. V prípade Pravopisného testu vyšiel vzťah vysoko významný (0, 441 **).

Výskumná otázka 3: Výsledky porovnania v jednotlivých položkách poukázali na vysokú mieru zhody medzi sebahodnotením študenta a hodnotením učiteľa v Dotazníkoch. V otázkach 2 a 4 boli priemery v hrubom skóre totožné a iba mierne sa odlišovali v otázke 8. Signifikantné rozdiely v hodnotení sa vyskytli len pri prvej a šiestej otázke, kde si študenti udávali vyššie hodnotenie oproti hodnoteniu učiteľa.

Výskumná otázka 4: Anamnestická otázka smerovala k identifikovaniu prípadov s problémami v čítaní už v detstve a prípadov dyslexie. Výsledky Pearsonových korelácií sú uvedené v tabuľke. Korelácie medzi "problémovým" čítaním v detstve a výsledkami v Teste čítania a Pravopisnom teste boli vysoko signifikantné. Na základe orientačných noriem k Testu čítania s porozumením sme vyčlenili extrémnu skupinu slabých čitateľov – 10. percentil (N = 22). V rámci tejto vytvorenej skupiny boli identifikovaní aj integrovaní študenti so ŠPU (N = 8). Hoci išlo o málopočetnú skupinu, vysoko signifikantný vzťah vyšiel pre výkon v Pravopisnom teste.

Výskumná otázka 5: Signifikantný vzťah sa preukázal aj medzi známkou zo Slovenského jazyka (Dotazník pre učiteľov) a exaktným kritériom (Test čítania s porozumením a Pravopisný test). Výsledky sú uvedené v tabuľke. Opäť vyššie korelácie vyšli pre Pravopisný test.

Záver

1. Hodnotenia učiteľa sa ukázali ako menej presné pri hodnotení úrovne čítania. Hodnotenie môžu ovplyvňovať aj rôzne prejavy správania študenta. Presnejšie je hodnotenie pravopisu a písomného prejavu študenta. Vysoko signifikantný vzťah sa preukázal medzi výsledkami v Dotazníku pre učiteľa a známkou zo Slovenského jazyka 0, 887 **.

2. V zhode s teóriou sa preukázala vysoká citlivosť pravopisných testov, ktoré najmä v transparentných jazykoch odlišia dyslexiu aj vo vyššom veku. Týmto smerom je nutné orientovať výskum, výsledkom ktorého by vznikla nová diagnostická metóda.
3. Preukázal sa význam tzv. anamnestickéj otázky, kde v zhode s teóriou ostávajú slabí čitatelia v začiatkoch výuky čítania slabími aj naďalej, môže ísť aj o prípady neodhalenej dyslexie.
4. Dotazníky možno považovať za užitočný nástroj na odhalenie študentov s problémami v učení a s učením (t.j. „učiť sa učiť“).
5. Test čítania s porozumením sa ukazuje ako vhodné doplnenie diagnostických metód a poukazuje na nutnosť jeho ďalších overovaní.

Na stredných školách sa môžeme stretnúť s integrovanými študentami s diagnózou dyslexia v anamnéze, a tiež s novými prípadmi, ktoré boli v detstve nerozpoznané. Spektrum slabých čitateľov býva širšie, dopĺňajú ho aj ďalší žiaci a študenti, s nízkym záujmom a motiváciou pre štúdium. Podľa zahraničných štúdií (napr. Neil, 2006) každoročne narastá počet študentov s poruchami učenia, ktorí sú diagnostikovaní na strednej škole, niektorí až na univerzite. Kompenzačné stratégie, ktoré postačovali na zvládnutie nárokov základnej školy sa so zvyšovaním nárokov strednej školy zdajú byť neúčinné. Zvlášť v slovenskom jazyku, ktorý charakterizuje transparentnosť a pravidelnosť ortografických pravidiel, sa môžu prejavovať ťažkosti pri učení vyplývajúce s nedostatkov čítania s porozumením vo vyšších triedach ZŠ, prípadne až na stredných školách. Ďalším možným vysvetlením je problematika špecifickej poruchy porozumenia, ktorá je relatívne nová a v našich podmienkach jej nie je venovaná dostatočná pozornosť. Odhalenie danej poruchy si vyžaduje precíznu diagnostiku jazykovo-kognitívnych schopností, predovšetkým nefonologických zložiek reči, ktoré sa javia byť kľúčové pri vývine špecifickej poruchy porozumenia. Predpokladáme, že nedostatočná pozornosť, ktorá je venovaná študentom s poruchami porozumenia, je výsledkom samotného školského systému, ktorý najmä v prvých rokoch štúdia kladie dôraz na kvantitatívne ukazovatele výkonu, akými sú rýchlosť a množstvo prečítaného textu.

Literatúra

- BISHOP, D.V.M., SNOWLING, M.J., 2004, Developmental Dyslexia and Specific Language Impairment: Same or Different? In Psychological Bulletin [online]. ISSN 0033-2909, Nov 2004, Vol. 130, Issue 6, p. 858-886, 28p. [cit. 2010-01-15]. Dostupné na: Ebsco Host, Databáza ERIC, EJ 688519.
- CACCAMISE, D., SNYDER, L., 2005, Theory and Pedagogical Practices of Text Comprehension. In: Topics in Language Disorders [online]. ISSN 02718294, Jan- Mar 2005, Vol. 25, Issue 1, p. 5-20, 16 p. [cit. 2009-12-02]. Dostupné na: Ebsco Host, Databáza Academic Search Complete, AN 16746843.
- CARAVOLAS, M., MIKULAJOVÁ, M., VENCELOVÁ, L., 2008, Súbor testov na hodnotenie pravopisných schopností pre školskú a klinickú prax. 1. vyd. Bratislava: MABAG, 2008. ISBN 978-80-89113-3.
- CARAVOLAS, M., VOLÍN, J., 2001, Phonological spelling errors among dyslexic children learning a transparent orthography: the case of Czech. In Dyslexia [online]. ISSN 10769242, Oct-Dec 2001, Vol. 7, Issue 4, p. 229-245, 17p. [cit. 2010-03-20]. Dostupné na: Ebsco Host, Databáza MDLINE with Full Text, PMID 11881783.
- GOULANDRIS, N.K., SNOWLING, M.J., WALKER, I., 2000, Is Dyslexia a Form of Specific Language Impairment? A comparison of Dyslexia and Language Impaired Children as Adolescent. In Annals of Dyslexia [online]. ISSN 0736-9387, 2000, Vol. 50, p. 103- 120, 17p. [cit. 2010-03-07]. Dostupné na: Ebsco Host, Databáza ERIC, EJ627937.

- HATCHER, J., SNOWLING, M.J., GRIFFITH Y.M., 2002, Cognitive assessment of dyslexic students in higher education. In *The British Journal Of Educational Psychology* [online]. ISSN 00070998, Mar 2002, Vol. 72, Issue 1, p. 119-133, 13p. [cit. 2010-02-01]. Dostupné na: Ebsco Host, Databáza MEDLINE with Full Text, PMID 11916468.
- KOSTURSKÁ, G., 2010, *Obraz porúch čítania v období adolescencie*. Diplomová práca. Katedra psychológie. Filozofická fakulta. Univerzita Komenského v Bratislave, s. 80.
- MIKULAJOVÁ, M., 2010, *Metódy diagnostiky dyslexie*. 1. vyd. Bratislava : MABAG spol. s. r.o., 2010. ISBN 978-80-89113-73-6.
- MIKULAJOVÁ, M., VÁRYOVÁ, B., BRIŠÁKOVÁ, K., 2009, Dotazník na hodnotenie ranej gramotnosti pre učiteľov. In Zs. Cséfalvay (Ed.). *Logopaedica XII*. Bratislava : Mabag spol. s. r. o., 2009, s. 70 – 77. ISBN 978-80-89113-59-0.
- NEIL, A.P., 2006, How dyslexic teenagers cope: an investigation of self-esteem, coping and depression. In *Dyslexia* [online]. ISSN 10769242, Nov2006, Vol. 12, Issue 4, p. 256-275, 20p. [cit. 2009-11-06]. Dostupné na: Ebsco Host, Databáza Academic Search Complete, AN 22817100.
- RANSBY, M.J., SWANSON, H.L., 2003, Reading comprehension skills of young adults with childhood diagnoses of dyslexia. In *Journal Of Learning Disabilities* [online]. ISSN 00222194, Nov-Dec 2003, Vol. 36, Issue 6, p. 538-555, 18p. [cit. 2010-02-01]. Dostupné na: Ebsco Host, Databáza MEDLINE with Full Text, PMID 15493436.
- SHAYWITZ, S.E., FLETCHER, J.M., 1999, Persistence of Dyslexia. The Connecticut Longitudinal Study at Adolescence. In: *Pediatrics* [online]. ISSN 00314005. Dec99; Vol. 104, Issue 6, p1351, 9p. [cit. 2009-11-06]. Dostupné na: Ebsco Host, Databáza Academic Search Complete, AN 2610079.
- SNOWLING, M.J., 2001, From language to reading and dyslexia. In *Dyslexia* [online]. ISSN 10769242, Jan-Mar 2001, Vol. 7, Issue 1, p. 37-46, 10p. [cit. 2010-02-01]. Dostupné na: Ebsco Host, Databáza MEDLINE with Full Text, PMID 11305230.
- VENCELOVÁ, L., CARAVOLAS, M., MIKULAJOVÁ, M., 2009, Niektoré súvislosti vo vývine čítania a písania u slovensky hovoriacich detí. In Zs. Cséfalvay (Ed.). *Logopedica XII*. Bratislava : MABAG spol. s. r. o., 2009, s. 60-69. ISBN 978-80-89113-59-0.
- WISEHEART, R., ALTMANN, L.J., PARK, H. et al., 2009, Sentence comprehension in young adults with developmental dyslexia. In *Annals Of Dyslexia* [online]. ISSN 07369387, Dec 2009, Vol. 59, Issue 2, p. 151-167, 17p. [cit. 2010-02-01]. Dostupné na: Ebsco Host, Databáza MEDLINE with Full Text, PMID 19911285.

SEXUÁLNE OBŤAŽOVANIE V ŠKOLE

Katarína Vasková, Ladislav Lovaš
katarina.vaskova@gmail.com

Úvod

Problematika sexuálneho obťažovania na pracovisku je už na Slovensku pomerne známa. Vďaka jej medializácii najmä v súvislosti s prijímaním zákona, ktorý o nej pojednáva, to platí nielen o odbornej, ale aj o širšej verejnosti. V oblasti školstva je situácia iná. Nedá sa síce povedať, že by školstvo bolo v tejto súvislosti celkom prehliadané, nakoľko účastníkmi (účastníčkami) niektorých výskumov sexuálneho obťažovania v práci boli aj učitelia. Tým sa však pohľad na sexuálne obťažovanie v školách nevyčerpáva. Nedostatok pozornosti voči nemu sa odráža aj v tom, že sa výraz sexuálne obťažovanie v školách ako odborný termín prakticky nepoužíva, nie je témou odborných, ani verejných diskusií. Na prezentovaný príspevok je preto možné pozerieť aj ako na pokus upútať pozornosť na túto vážnu otázku, na tento vážny spoločenský problém.

V zásade sa v chápaní sexuálneho obťažovania v školách vychádza z definícií sexuálneho obťažovania v práci. K nim je možné zaradiť aj vymedzenie pojmu sexuálne obťažovanie v novele antidiskriminačného zákona v legislatíve SR. Znie je nasledovne: „*Sexuálne obťažovanie je verbálne, neverbálne alebo fyzické správanie sexuálnej povahy, ktorého úmyslom alebo následkom je alebo môže byť narušenie dôstojnosti osoby a ktoré vytvára zastráňujúce, ponižujúce, zneuctňujúce, nepriateľské alebo urážlivé prostredie.*“ (zákon č. 85/2008 Z. z.

Popri možnosti využiť všeobecnú definíciu sexuálneho obťažovania niektorí autori považujú za potrebné minimálne pre potreby výskumu definovať sexuálne obťažovanie v školách zvlášť. Súvisí to so špecifikami postavenia študentov a učiteľov a ich vzťahov v kontexte výchovy a vzdelávania v podmienkach školy. Napríklad Witkovska (2005) definuje sexuálne obťažovanie študentov/tiek ako nevhodné a/alebo neprijateľné správanie sexuálnej povahy, ktoré nepriaznivo zasahuje do študentských práv na podporujúce, bezpečné a rešpektu plné prostredie v škole, a/alebo ktoré ovplyvňuje študentovu dôstojnosť negatívnym spôsobom. Toto zahŕňa rôzne typy správania s verbálnymi, fyzickými a inými prejavmi.

Čo sa týka foriem sexuálneho obťažovania, aj v prostredí školy je možné využívať ich známe kategorizácie. K najznámejším patrí kategorizácia Fitzgeraldovej a kol. (1999), identifikovaná na základe faktorovej analýzy ich dotazníka. Ide o nasledovné kategórie:

1. *rodové obťažovanie* (gender harassment), ktoré zahŕňa napríklad aj verbálne, fyzické, alebo symbolické správanie, ktoré je posúdené ako hostilné a ofenzívne (napríklad ukazovanie alebo distribúcia pornografických materiálov, a iné)
2. *nechcená sexuálna pozornosť*, ktorá zahŕňa verbálne aj neverbálne prípady ako napríklad aj dotyky, opakované pozvania na rande, zízanie na ženské prsia a podobne.
3. *sexuálny nátlak*, kde je práca alebo odmena objektu sexuálneho obťažovania podmienená sexuálnou spolupracou. Patria sem napríklad nasledujúce formy správania: nechcené dotyky na intímnych miestach, ponuka peňazí za sexuálne služby a iné.

V školskom prostredí má zásadný význam odlišovanie sexuálneho obťažovania podľa účastníkov. Môže ísť o obťažovanie študentov učiteľmi alebo inými zamestnancami školy, učiteľov študentmi a napokon obťažovanie študentov študentmi. Posledné spomínané patrí medzi najfrekventovanejšie.

Dôležitým aspektom sexuálneho obťažovania sú rozdiely v jeho posudzovaní súvisiace so subjektivitou vnímania sociálnych interakcií. Preto bolo našim zámerom venovať pozornosť aj na to, ktoré formy správania budú respondentmi vnímané ako vhodné resp. nevhodné a do akej miery. Preto jedným z pojmov, s ktorými sme v rámci výskumu pracovali boli aj normatívne presvedčenia. Huesmann a Guerra (1997) ich definujú ako individuálne kognitívne štandardy o akceptovateľnosti správania, ktoré ovplyvňujú, a tiež sú ovplyvnené mentálnym spracovaním udalostí. V procese zhodnocovania možných reakcií zohrávajú rolu aj morálne pravidlá a hodnoty, vzťahujúce sa na vhodnosť konkrétneho správania.

Sexuálne obťažovanie patrí medzi javy, ktoré so sebou prinášajú nemalé negatívne dôsledky. Medzi najčastejšie patrí napríklad nízke sebavedomie, strach, zhoršený školský výkon a schopnosť koncentrácie, depresia, pocity izolácie od okolitého prostredia, nespavosť a absentérstvo. (Walsh, 2007; Petersen, Hyde, 2009) V niektorých prípadoch môže dôjsť až k rozvinutiu post traumatickej stresovej poruchy. (Willness, Steel, Lee, 2007)

V tomto príspevku uvádzame zistenia, ktoré sa týkajú viacerých otázok. Zistovali sme, ktoré formy obťažovania patria medzi najčastejšie a či sú rodové rozdiely v skúsenostiach so sexuálnym obťažovaním študentom/kou a v jeho následnom hodnotení. Zaujímali sme sa aj o to, ktoré formy sexuálneho obťažovania sú vnímané ako nevhodné v kontexte troch možností obťažovania: študenta učiteľom, učiteľa študentom, študenta študentom

Metóda

Výskumná vzorka

Vzorku 343 respondentov sme vyberali prostredníctvom príležitostného výberu zo stredných odborných škôl a gymnázií (278 študentov – 137 chlapcov a 141 dievčat z gymnázií aj zo SOŠ; 65 učiteľov – 8 mužov, 57 žien z gymnázií aj zo SOŠ). Priemerný vek u študentov bol 18,8 a u vyučujúcich 39,34.

Metodika

Pre potreby tohto výskumu sme vytvorili dve sady dotazníkov, prispôsobených vzorke vyučujúcich a študentov, pričom každá z nich obsahovala:

- dotazník týkajúci sa *výskytu* sexuálneho obťažovania, ktorý tvorilo 25 položiek so štyrmi možnosťami odpovede (1 – nikdy sa mi to nestalo, 2 - stalo sa mi to raz, 3 – občas sa mi to stáva a 4 – veľmi často sa mi to stáva), pričom respondenti pri svojich odpovediach zohľadňovali aj rod aktéra obťažovania
- tri dotazníky týkajúce sa *vhodnosti* jednotlivých foriem obťažovania, ktoré probandi hodnotili na 100 bodovej škále. Obsahovali rovnakých 25 položiek, avšak navzájom sa líšili vzhľadom na typ vzťahu, a to nasledovne:
 - obťažovanie študenta vyučujúcim
 - obťažovanie vyučujúceho študentom
 - obťažovanie študenta študentom (tento dotazník bol administrovaný len študentom)

Hodnoty Cronbachovej alfy sa pohybovali od 0,83 po 0,96.

Výsledky

Výskyt sexuálneho obťažovania

Keďže hodnota vnútornej konzistencie dotazníkov týkajúcich sa výskytu bola dostatočne vysoká, rozhodli sme sa priradiť každej z odpovedí istý počet bodov, a to nasledovne: od 1 bodu – nikdy sa mi to nestalo po 4 body - stáva sa mi to veľmi často. Potom sme si vytvorili priemerné odpovede respondentov na jednotlivé položky. V kontexte nie

normálneho rozloženia dát však spomínaný priemer splňal len orientačnú funkciu. Pre spracovanie dát sme využili neparametrické štatistické metódy.

Pri analýze výskytu na vzorke študentov nás najprv zaujímalo, či sú rodové rozdiely v skúsenostiach jednotlivých probandov so sexuálnym obťažovaním. Podľa Mann-Whitneyho U-testu medzi študentmi a študentkami nebol štatisticky významný rozdiel ($Z = -0,377$, $p < 0,706$) v zažívaní sexuálneho obťažovania vo všeobecnosti, nezávisle na pohlaví aktéra.

Ak však hlbšie prenikneme do problematiky, ukazujú sa štatisticky významné rozdiely ($Z = -2,058$, $p < 0,040$), a to nasledovne: Wilcoxonov test potvrdil, že študenti mužského pohlavia boli významne viac aktérmi, než študentky, nezávisle na pohlaví posudzovateľa.

Následne nás zaujímalo, či sú rodové odlišnosti aj v prípade, že bol aktérom študent alebo študentka. V oboch prípadoch sa nám rozdiely prostredníctvom Mann-Whitneyho U-testu potvrdili. Ukázalo sa, že študentky sú významne viac obťažované študentmi než študenti ($Z = -3,764$, $p < 0,000$). A tiež, že študenti sú významne viac obťažovaní študentkami než študentky ($Z = -3,909$, $p < 0,000$).

Ďalej sa ukázalo, že existujú aj isté špecifiká v rámci vnútro- a medzi-rodového obťažovania. Medzi formy správania, ktoré boli najčastejšie, a ich aktérom bol vždy človek opačného rodu než obeť patrili: opakované pozvania na rande, telefonáty, SMS správy, vyjadrujúce záujem o bližší vzťah aj napriek jeho/jej nezájmu (priemerné hodnotenia sa pohybovali od 1,6099 do 1,8936).

Okrem toho sa medzi najčastejšie zažívané formy obťažovania, ktorých aktérmi boli tak dievčatá, ako aj chlapci, avšak obeť bola vždy rovnakého rodu ako aktér, zaradili nasledovne: otázky typu: „Mal/a si niekedy mimopartnerský sex?“ (priemerné hodnotenia sa pohybovali od 1,3121 do 1,5036).

Medzi najčastejšie sa v rámci výskytu dostali aj formy správania, ktoré boli nezávislé tak od rodu obeť, ako aj aktéra. Konkrétnejšie sú uvedené aj s priemernou skúsenosťou s nimi v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka č. 1 – Priemerné skóre odpovedí najfrekvencovanejších foriem sexuálneho obťažovania vyskytujúceho sa vo všetkých kombináciách rodu aktéra a obeť

forma správania	posudzovateľ		aktér
	muž	žena	
očierňovanie žien/mužov vo všeobecnosti so sexuálnym podtónom (napríklad „ženy sú cundry“)	2,3358	2,2411	muž
	2,0146	1,8511	žena
otázky a /alebo poznámky o sexualite a/alebo sexuálnom živote študenta, či fyzickom vzhľade (napr. telesné miery) v jeho prítomnosti	1,6934	1,8936	muž
	1,6496	1,7447	žena

Pri vzorke vyučujúcich sme postupovali tak, ako pri vzorke študentov. Najskôr sme analýzou pomocou Wilcoxonovho testu zistili, že vyučujúci boli významne viac obťažovaní študentmi než študentkami ($Z = -2,184$, $p < 0,029$).

Ďalej sa ukázalo, že aj pri vzorke učiteľov boli isté formy správania, ktoré patrili medzi najčastejšie v závislosti od rodu aktéra. Jednotlivé formy, ako aj priemernú skúsenosť s nimi popisuje nasledujúca tabuľka

Tabuľka č. 2 – Priemerné skóre najfrekvencovanejších foriem sexuálneho obťažovania, závislé od rodu aktéra

aktér	forma správania	priemerné skóre
muž	vydávanie nevhodných sexuálne podfarbených zvukových prejavov (pískanie,...), keď prechádza okolo	1,276

muž	opakované pozvania na rande, telefonáty, SMS správy, vyjadrujúce záujem o bližší vzťah aj napriek jeho/jej nezáujmu	1,184
žena	verejné diskusie o sexuálnom živote, vzhľade (napr. telesné miery) v neprítomnosti študenta	1,107
žena	vtipy o sexuálnom živote študenta v jeho neprítomnosti	1,107

Objavili sa aj také formy správania, ktoré patrili medzi najfrekvencovanejšie, a to nezávisle na rode aktéra. Ich konkrétne podoby, ako aj priemernú skúsenosť s nimi opäť popisuje nasledujúca tabuľka.

Tabuľka č. 3 – Priemerné skóre najfrekvencovanejších foriem sexuálneho obťažovania, nezávisle od rodu aktéra

forma správania	aktér	
	muž	žena
očierňovanie žien/mužov vo všeobecnosti so sexuálnym podtónom (napríklad „ženy sú cundry“)	1,430	1,338
zízanie na študenta, vyzliekanie očami	1,261	1,123
rozprávanie sexuálnych vtipov, ktoré sú mu nepríjemné	1,200	1,138
otázky a /alebo poznámky o sexualite a/alebo sexuálnom živote študenta, či fyzickom vzhľade (napr. telesné miery) v jeho prítomnosti	1,184	1,107

Vzhľadom k veľkému rozdielu v počte respondentov študentov a vyučujúcich nebolo možné zistiť významnosť rozdielov v ich odpovediach týkajúcich sa výskytu sexuálneho obťažovania. Taktiež kvôli nepomernému počtu mužov a žien nebolo možné porovnávať medzi sebou vyučujúcich a vyučujúce v ich odpovediach.

Normatívne presvedčenia

Pri analýze normatívnych presvedčení sme postupovali obdobne ako pri analýze výskytu sexuálneho obťažovania. Percentuálnym odpovediam sme priradili zodpovedajúci počet bodov, to je od 0 po 100.

Pri analýzach študentov – respondentov nás najskôr zaujímalo, či sa preukázali rodové rozdiely vo vnímaní učiteľa alebo učiteľky ako aktéra obťažovania voči študentovi. V tomto prípade sme dáta podrobili Wilcoxonovmu testu, ktorý ukázal, že študenti nezávisle na pohlaví štatisticky významne viac vnímali ako nevhodné jednotlivé formy obťažovania ak aktérom bol vyučujúci ($Z=-5,181$, $p<0,000$)

Ďalej sa pomocou Mann-Whitneyho U-testu ukázalo, že študentky významne negatívnejšie ($Z=-4,685$, $p<0,000$) vnímali obťažovanie vyučujúcou než študenti. Pri hodnotení vyučujúceho ako aktéra sa podobné rozdiely nepreukázali ($Z=-1,503$, $p<0,133$).

Aj v tomto prípade sa ukázali niektoré formy, ktoré boli spoločne vnímané ako menej nevhodné z celého spektra položiek, a to nezávisle na rode aktéra aj posudzovateľa. Podrobnejšie ich popisuje nasledujúca tabuľka.

Tabuľka č. 4 – Priemerné skóre najmenej nevhodných foriem sexuálneho obťažovania, vyskytujúceho sa vo všetkých kombináciách rodu posudzovateľa a aktéra

forma správania	posudzovateľ		aktér
	muž	žena	
očierňovanie žien/mužov vo všeobecnosti so sexuálnym podtónom (napríklad „ženy sú cundry“)	87,573	90,82	muž
	84,891	88,007	žena

rozprávanie sexuálnych vtipov, ktoré sú recipientovi neprijemné	87,488	90,768	muž
	84,410	91,141	žena

Ďalej nás zaujímali rodové rozdiely v posudzovaní v kontexte obťažovania učiteľa študentom. Najprv sme dáta podrobili Wilcoxonovmu testu, aby sme zistili, či je významný rozdiel v posudzovaní študenta a študentky ako aktéra obťažovania nezávisle na rode posudzovateľa. Tu sa nepreukázali nijaké štatisticky významné rozdiely ($Z=-0,502$, $p<0,616$). Nasledovne sme prostredníctvom Mann-Whitneyho U-testu zistili, že študentky významne viac hodnotili obťažovanie vyučujúceho študentkou ako nevhodné než študenti ($Z=-2,215$, $p<0,027$). Pri hodnotení aktéra študenta sa takéto rozdiely nepreukázali ($Z=-1,590$, $p<1,112$).

Formy, ktoré boli hodnotené najbenevolentnejšie nezávisle od rodu aktéra i posudzovateľa sú podrobnejšie uvedené v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka č. 5 – Priemerné skóre najmenej nevhodných foriem sexuálneho obťažovania, vyskytujúceho sa vo všetkých kombináciách rodu posudzovateľa a aktéra

forma správania	posudzovateľ		aktér
	muž	žena	
vtipy o sexuálnom živote vyučujúceho v jeho neprítomnosti	72,573	73,611	muž
	72,410	75,656	žena
verejnú diskusiu o sexuálnom živote, vzhľade (napr. telesné miery) v neprítomnosti vyučujúceho	79,798	78,522	muž
	78,875	79,559	žena
zízanie na vyučujúceho, vyzliekanie očami	83,666	87,761	muž
	81,658	87,686	žena

Napokon nás ešte zaujímali rodové rozdiely v posudzovaní v kontexte obťažovania študenta študentom. Najprv sme dáta podrobili Wilcoxonovmu testu, aby sme zistili, či je významný rozdiel v posudzovaní študenta a študentky ako aktéra obťažovania nezávisle na rode posudzovateľa. Tu sa nepreukázali nijaké štatisticky významné rozdiely ($Z=-1,587$, $p<0,113$).

Nasledovne sme prostredníctvom Mann-Whitneyho U-testu zistili, že opäť študentky vo významne väčšej miere hodnotili obťažovanie študentkou ako nevhodné než študenti ($Z=-3,300$, $p<0,001$). Pri hodnotení aktéra študenta sa takéto rozdiely nepreukázali ($Z=-1,201$, $p<0,230$).

Napokon, nasledujúce tri formy správania patrili medzi najmenej nevhodné a to vo všetkých kombináciách rodu aktéra a posudzovateľa. Podrobnejšie ich uvádzame v tabuľke.

T

Tabuľka č. 6 – Priemerné skóre najmenej nevhodných foriem sexuálneho obťažovania, vyskytujúcich sa vo všetkých kombináciách rodu posudzovateľa a aktéra

forma správania	posudzovateľ		aktér
	muž	žena	
otázky typu: „Mal/a si niekedy mimopartnerský sex?“	64,883	72,141	muž
	60,581	72,208	žena
otázky a /alebo poznámky o sexualite a/alebo sexuálnom živote študenta, či fyzickom vzhľade v jeho prítomnosti	74,193	81,238	muž
	72,317	81,567	žena
zízanie na študenta, vyzliekanie očami	76,170	76,402	muž
	65,403	78,641	žena

Pri vyučujúcich nás najskôr zaujímalo, či sa preukázali rodové rozdiely vo vnímaní učiteľa alebo učiteľky ako aktéra obťažovania voči študentovi, opäť nezávisle na rode posudzovateľa. V tomto prípade sme dáta podrobili Wilcoxonovmu testu, ktorý nepreukázal žiadne významné odlišnosti ($Z=-0.365$, $p<0.715$). Ukázalo sa, že vyučujúci nezávisle na rode pôvodcu správania hodnotili tie isté formy najbenevolentnejšie, ba dokonca zastávali aj tie isté miesta v rebríčku poradia. Sem patria niektoré uvedené v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka č. 7 – Priemerné skóre najmenej nevhodných foriem sexuálneho obťažovania študenta vyučujúcim/vyučujúcou, nezávisle od rodu aktéra

forma správania	aktér	
	muž	žena
otázky typu: „Mal/a si niekedy mimopartnerský sex?“	96,615	96,615
otázky a /alebo poznámky o sexualite a/alebo sexuálnom živote študenta, či fyzickom vzhľade v jeho prítomnosti	98,000	98,153

V

rámci normatívnych presvedčení nás tiež zaujímalo, či sa preukázu rozdiely v hodnotení sexuálne obťažujúceho správania nezávisle na rode posudzovateľa vo vzťahu obťažovania vyučujúceho študentmi, avšak Wilcoxonov test nepotvrdil žiadne významné rozdiely, a teda vyučujúci nehodnotili inak obťažovanie vyučujúceho študentom ani študentkou ($Z=-1,272$, $p<0.203$).

Aj v tomto prípade nás ešte zaujímalo, ktoré formy správania boli hodnotené najbenevolentnejšie. Podrobnejšie ich popisuje tabuľka.

Tabuľka č. 8 – Najmenej nevhodné formy sexuálneho obťažovania pri obťažovaní vyučujúceho študentom/študentkou

forma správania	aktér	
	muž	žena
otázky a /alebo poznámky o sexualite a/alebo sexuálnom živote vyučujúceho, či fyzickom vzhľade (napr. telesné miery) v jeho prítomnosti	93,923	95,000
verejnú diskusiu o sexuálnom živote, vzhľade (napr. telesné miery) v neprítomnosti vyučujúceho	94,000	94,076
očierňovanie žien/mužov vo všeobecnosti so sexuálnym podtónom (napríklad „ženy sú cundry“)	94,538	95,000

Ako sme spomínali vyššie, pre nepomerné zastúpenie mužov a žien vo vzorke nebolo možné zistiť, aké sú rodové rozdiely medzi vyučujúcimi. Obdobne pre nepomerné zastúpenie vyučujúcich a študentov vo vzorke nebolo možné zisťovať ani rozdiely medzi týmito skupinami.

Diskusia

Naše výsledky naznačujú, že medzi študentmi vo všeobecnosti nie sú významné rodové rozdiely. Spomínaný výskumný záver podporuje niekoľko zahraničných štúdií (napríklad Vicario, 2008, a iní). Na druhej strane sa ukázalo, že študentky sú významne viac obťažované študentmi a študenti študentkami, než aktérom toho istého rodu. Chlapci pritom boli významne častejšie aktérmi ako dievčatá, a to tak pri vzorke učiteľov, ako aj študentov.

V zhode s Vicariovou štúdiou (2008) sa aj u nás potvrdilo, že sú isté podoby obťažovania, ktoré patrili medzi najčastejšie zažívané, a mohli by sme ich nazvať

charakteristickými v rámci tzv. „medzi-rodového“ a „vnútro-rodového“ obťažovania. Teda, šlo o správanie, ktoré je najčastejšie realizované voči študentom opačného pohlavia (napríklad opakované pozvania na rande aj napriek nezáujmu a zízanie na druhého, či vyzliekanie ho očami). Na druhej strane dievčatá obťažujú dievčatá a chlapci chlapcov najčastejšie rovnakým spôsobom, napríklad nechcenými intímnymi otázkami a rozpráváním sexuálnych vtipov.

V rámci vzorky vyučujúcich platilo, že tie isté formy sexuálneho obťažovania patrili medzi najčastejšie, a to či už bol aktérom študent, alebo študentka. Takmer identické formy správania sa najčastejšie aj objavovali pri vzorke študentiek obťažovaných študentom. Spomínaný jav by sme mohli vysvetliť nadpolovičným zastúpením žien vyučujúcich vo vzorke. Tým by sa mohlo do istej miery objasniť aj to, prečo bol významne viac aktérom pri vyučujúcich študent. Na základe uvedených obmedzení zdôrazňujeme potrebu ďalších štúdií, zaoberajúcich sa touto problematikou.

Analýzy v rámci normatívnych presvedčení ukázali, že nezávisle na rode posudzovateľa pri vzorke študentov bolo významne negatívnejšie hodnotené obťažovanie študenta vyučujúcim – mužom. Spomínané výsledky nekorešpondujú so zisteniami zahraničných štúdií (viď napr. Loredo, 1995). V našom prípade by sme mohli vzniknutý rozdiel pripísať početným publikáciám v populárnych novinách a časopisoch, kde sa prezentujú rôzne prípady obťažovania ženy mužom, ktoré sa udiali na pracoviskách, ale aj na školách. Samozrejme však odporúčame zrealizovať v budúcnosti výskumy, ktoré by sa zaoberali nielen samotným vnímaním, ale aj jeho determinantmi.

Ďalším zaujímavým zistením, ktoré analýzy priniesli bol fakt, že v každej z trojice rôznych kontextov obťažovania sa významné rodové rozdiely na vzorke študentov sa preukázali u chlapcov, ktorí zakaždým významne menej nevhodne vnímali obťažovanie ženou. Spomínaný jav korešponduje iba so zisteniami zo zahraničia, ktoré sa týkajú pracovného prostredia. (viď napr. McCabe a Hardman, 2005).

Pri vzorke vyučujúcich sa neukázali žiadne rozdiely vo vnímaní na základe rodu aktéra. Toto zistenie nekorešponduje s vyššie uvedenými závermi zahraničných analýz. Spomínaný fakt by sme do istej miery opäť mohli pripísať nerovnomernému zastúpeniu mužov a žien vo vzorke.

Záver

Centrom záujmu bola oblasť vplyvu vzájomných vzťahov medzi študentmi a vyučujúcimi a aj rodových odlišností na normatívne presvedčenia o obťažovaní, pričom samotná problematika sexuálneho obťažovania na Slovensku doposiaľ nebola skúmaná na vedeckej úrovni. Podarilo sa nám odhaliť najčastejšie podoby obťažovania na školách, aj popísať ich hodnotenie študentmi a učiteľmi, čo môže pomôcť účinnej intervencii proti sexuálnemu obťažovaniu. Vytvorili sme aj nový nástroj disponujúci dobrou vnútornou konzistenciou, ktorý sa môže v budúcnosti stať kvalitným dotazníkom pre výskum v tejto oblasti v našich podmienkach. Napokon, v neposlednej rade sme sa pokúsili pritiahnúť pozornosť na potrebu ďalších štúdií zaoberajúcich sa sexuálnym obťažovaním v našich podmienkach.

Literatúra

- CHIODO, D., a kol., 2009, Impact of Sexual Harassment Victimization by Peers on Subsequent Adolescent Victimization and Adjustment: A Longitudinal Study. *Journal of Adolescent Health*, 4, s. 1-7.
- FITZGERALD, a kol., 1999, Measuring Sexual Harassment in the Military: The Sexual Experiences Questionnaire (SEQ-DoD). *Military Psychology*, 11, s. 243-263
- HUESMANN, L. R., GUERRA, N. G., 1997, Children's Normative Beliefs About Aggression and Aggressive Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 2, s. 408-419.
- LOREDO, C., a kol., 1995, Judgments and Definitions of Sexual Harassment by High School Students. *Sex Roles*, 32, 1/2, s. 29-45.
- MCCABE, M. P., HARDMAN, L., 2005, Attitudes and Perceptions of Workers to Sexual Harassment. *The Journal of Social Psychology*, 145, 6, s. 719-740.
- PETERSEN, J.L., HYDE, J.S., 2009, A longitudinal investigation of peer sexual harassment victimization in adolescence. *Journal of Adolescence*, s. 1-16.
- WALSH, M., DUFFY, J., GALLAGHER-DUFFY, J., 2007, A More Accurate Approach to Measuring the Prevalence of Sexual Harassment Among High School Students. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 39, 2, s. 110-118.
- WILLNESS, CH. R., STEEL, P., LEE, K., 2007, A Meta-analysis of the Antecedents and Consequences of a Workplace Sexual Harassment. *Personnel Psychology*, 60, 1, 127-162.
- Zákon č. 85/2008 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon) v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 308/1993 Z. z. o zriadení Slovenského národného strediska pre ľudské práva v znení neskorších predpisov

Abstrakt

Sexuálne obťažovanie v škole je prehliadanou témou. Prvým krokom v jeho štúdiu je zmapovanie situácie zistením jeho podôb a miery výskytu. V nadväznosti na to bolo našim cieľom bolo zistiť, či zohráva rod aktéra a respondenta významnú rolu v rámci skúseností s ním a pri jeho hodnotení v rôznych vzťahových kontextoch. Konkrétne šlo o obťažovanie študenta a vyučujúceho študentom, a tiež študenta vyučujúcim. Identifikované boli najčastejšie formy sexuálneho obťažovania v rôznych druhoch vzťahov v škole, ako aj rodové rozdiely v konfigurácii aktér – obeť.

Kľúčové slová

Sexuálne obťažovanie, škola, školské sexuálne obťažovanie

Abstract

Sexual harassment at school is neglected topic. First step in its research is mapping its forms and occurrence. In this context was our aim verification of role of gender in this sphere. We were interested about experienced forms of sexual harassment and its normative evaluation in different relationships with students and teachers as participants. We were concerned on harassment between students (with respect to gender), and on harassment of students by teachers. Identified were most frequent forma of sexual harassment at school in different types of relationships a gender differences in actor- victim configuration.

Key words

Sexual harassment, school, school sexual harassment

SELECTED ETHICAL PROBLEMS IN PSYCHOTHERAPY

Hikmet Vavrečková Salihová
Psychologický ústav FF MU, Brno
hikmet@mail.muni.cz

The contribution deals with certain ethical questions in psychotherapy the psychology counselors may encounter during their professional practice. The selected topics are the questions considering the other types of relationships between counselors and patients (friendly, business or sexual), and the questions regarding the secrecy and confidentiality. In addition, the contribution deals with the competencies of a counselor and the boundaries of such competencies, with the responsibilities of a counselor for the potential suicidal behavior of a patient, as well as with the question whether or under what circumstance it would be adequate to receive a gift from a client. This contribution does not have its primary objective to serve as a certain manual but as a guideline for the conduct in specific situations; it is based on the efforts to zoom on certain problems the psychology counselors may encounter in their professional practice and to leave them some space for contemplation over these issues.

Secrecy, Duty of Reporting

Are there any exceptions of inability to keep confidentiality?

Confidentiality has been also an important aspect of the therapy. Without a client's knowledge of the fact that a counselor must keep the secrets confidential, the client would certainly exercise no liberty of disclosure and the client would fail to express his/her emotions. According to the suggestions of the EAP ethical policy, the psychotherapy counselors should inform their clients about the legal limitations of the confidentiality. The facts about the clients should be discussed only because of the professional reasons and only with the individuals whom the case concerns. The psychotherapy counselors should present the personal information obtained from the clients upon a written consent of a client or under the fact of withholding the data leading to the identification of the person. In the Czech Republic, the duty of confidentiality is governed by Sections 167 and 168 of the Penal Code.

Friendships, Sexual Relationships

Is it ethical to create, aside from the therapeutic professional relationship, the friendship, sexual relationship, or partner relationship? Is it unethical to create such relationships despite the therapy being concluded? How may a sexual relationship with a counselor hurt the client?

The European Association for Psychotherapy states as follows regarding the sexual relationships: "A sexual relationship shall be unethical with anyone from the clients, students, research participants or persons that are subjected to research." Moreover, the association provides recommendations to the psychotherapy counselors to prevent therapeutic relationships with close persons, insofar as such would affect negatively their professional assessment or increase the risk of abuse. An example of such close relationships may be the treatment or research of the employees, students, supervisors, close friends or relatives.

Based on the previous research actions (e.g. Brown, 1988; Vinson, 1987) concerning the impacts of a sexual relationship on a client, Pope (2007) states the following ten general categories for the consequences: ambivalence, guilt, emptiness and isolation, sexual disorientation, destroyed ability to trust, confusion of roles and boundaries, emotional instability, suppressed anger, increased risk of suicide, and cognitive dysfunction (in the area of concentration, memory, etc.).

Violating the Boundaries of Competence

What are the boundaries of my competence?

Competence is governed by the Code of Ethics of the Czech Republic Psychotherapy Organization; it however delimits, regarding the actions in practice, only "the areas and treatment methods that the counselors are able to perform based on their sufficient knowledge and expertise", and defines that the professions shall be performed via competent and ethical means.

The suggestions of the EAP ethical policy deal with an issue of competence in more detail; it states in general that the psychotherapy counselors are aware of their boundaries of competence and their limits of psychotherapeutic techniques. They should render only the services for which they are trained and experienced. Moreover, the policy states that the training, experience and counseling options should be adequate to the needs of people the counselors are working with.

Pope (2007) states the two types of competence. The first is an intellectual competence, which includes the knowledge based on empirical research, education and expertise – it expresses the basic capability of correctly estimating, conceptualizing and planning the adequate treatment for a client's problem. The second is an emotional competence expressing a counselor's self-experience, self-acceptance and self-monitoring.

Responsibility for Potential Suicide Attempts of Patients

Should we feel responsible for a suicide committed during the period of our counseling?

Responsibility for potential suicidal behavior may bring on a therapeutic counselor a tremendous load connected to feelings of sadness, defeat and even depression. Especially in the event of a successful suicide it may be difficult to come to terms with the own professional responsibility for the death of someone we took care for via certain means. There is a question of whether it would be possible to make a client competent for the capability and responsibility toward his/her own "ability to live". It shall most likely depend on a momentous situation and circumstances of a client, as well as on the fact where the counselor is engaged in his/her practice. Naturally, the options of institutionalized care (e.g. the psychiatric treatment centers) would be much better because there is a possibility of better supervision of a patient and better approach toward various preventive measures. In such settings, the responsibility for suicide is perceived as divided among more of the assisting professionals. Based on the measures hereto, it might be nevertheless possible to believe that the patient would be perceived as incompetent, or at least as less competent. Therefore, is it, in this case, possible to leave the responsibility of suicide only to the treating personnel or not?

Gifts

This issue may deal with the following questions:

How to react in situations when a client offers us a gift?

Are there situations that may be more adequate for acceptance of a gift than the others may?

The therapeutic counselors have often encountered situations when the clients offered them various presents (flowers, bottles of spirit, money, etc.). The clients often do so because they desire to establish a certain position with the counselor over the others, they believe that the counselor shall render them better services or remember them more than the other clients. Of course, such behavior might be also a feeling of appreciation on behalf of the clients. Sometimes, for example, the clients do not offer presents but the services they are professionally engaged in.

Is it therefore ethical to accept a gift, even though we had been paid for our therapeutic service, be it the way of salary or direct payment by the client?

According to Jones (2000), a therapeutic counselor should contemplate the entire situation at hand. The counselor should decide to the best of his/her abilities whether to accept or refuse the gift in order to hurt the patient the least. The counselor should assess whether e.g. the value of the gift does not exceed the service rendered, possibilities of a client, as well as whether the client would not be affected negatively by the rejection of the gift.

A certain role may be played via timing of the gift presentation. It would be different if the client brings the gift prior to the commencement of the therapy, during its course, or at the very end of it.

Kryl (2008) is of the opinion that the acceptance of the gifts and/or other courtesies may be dangerous not only because we open ourselves to the manipulation tactics on behalf of the client, but primarily because we would participate in the abuse of the client.

References

Zákon č. 140/1961 Sb. ve znění z.č. 161/2006 sb. Trestní zákon, <http://zakony.ic.cz/trestni-zakon/tz.html>

Návrh etických zásad EAP,

http://www.psychoterapeuti.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=76&Itemid=1

JONES C., 2000, Questions of ethics in counselling and therapy, Buckingham, Philadelphia: Open University Press

POPE K.S., VASQUEZ M.J.T., 2007, Ethics in psychotherapy and counseling: Practical guide, USA, PB Printing

KRYL M. 2008, Etická úskalí v psychoterapii, Psychiatria pre prax, 9 (5), 256-258

Abstrakt

Príspevek sa zaoberá niektorými etickými otázkami v psychoterapii, se ktorými se psychoterapeuti môžu ve svých praxích setkat. Vybranými tématy jsou otázky ohledně jiných vztahů mezi terapeuty a pacienty (přátelskými, obchodními či sexuálními), otázky okolo důvěrnosti informací a mlčenlivosti. Dále se zabýváme kompetencemi terapeuta a jejich překročeními, odpovědností terapeuta za možné suicidální jednání pacienta, ale také otázkou, zda nebo za jakých okolností je vhodné přijmout od klienta dárek.

Abstract

The paper deals with selected ethical issues that psychotherapists encounter in their practices. We focused on relationships between therapists and patients (namely friendship, business or sexual), and confidentiality and secrecy. We are also interested in therapist competence and their limits, the responsibility to suicidal risk, and circumstances it is appropriate to take a gift from a client.

STRATÉGIE ZVLÁDANIA ZÁŤAŽOVÝCH SITUÁCIÍ A SEBAKONTROLA ¹

Monika Vavricová
Katedra psychológie, FF UPJŠ, Košice
vavricova.monika@gmail.com

Úvod

Prepojenie problematiky sebakontroly a zvládania je pomerne novou záležitosťou napriek tomu, že podstata týchto dvoch konštruktov sa prekrýva. Je zrejmé, že zistenia v oblasti sebakontroly môžu byť podnetné pre oblasť zvládania a naopak. Potvrdzujú to aj Eisenberg, Valiente a Sulik (2009) tvrdením, že niektoré kapitoly zaoberajúce sa copingom sú vo svojej podstate zhodné s kapitolami o sebakontrolle, preto sa môžu zistenia v týchto oblastiach prekrývať a vzájomne obohacovať. Rober a Wit (2006) ale dodávajú, že len málo autorov sa pokúsilo integrovať teórie copingu a sebakontroly.

Môžeme uvažovať o tom, že sebakontrola je nápomocná v procese zvládania. Aby človek efektívne zvládol stresovú situáciu je potrebné kontrolovať myšlienky, emócie a blokovať vzrušenie. Práve regulácia emócií, impulzov a správania sú hlavné oblasti sebakontroly. Jedinec, ktorý využíva sebakontrolu počas stresovej situácie, ju bude pravdepodobne aj lepšie zvládať, nakoľko sebakontrola mu umožní lepšie sa adaptovať na zmenené podmienky prostredia.

Vymedzenie pojmu sebakontrola

Sebakontrolu môžeme zjednodušene definovať ako kontrolu, ktorú má jedinec nad sebou (Lováš, 2008). Mohli by sme ju chápať ako osobnostnú charakteristiku, schopnosť a ako kognitívnu štruktúru, kde tvorí súčasť výkonného self (executive self), ktorý okrem toho zahŕňa kontrolné myšlienky, kontrolné stratégie a sebareguláciu (Neiss et al., 2005). Muraven a Baumeister (2000) definujú sebakontrolu ako formu uplatňovanej kontroly jedinca nad sebou. Je to adaptívna schopnosť prekonať sebecké impulzy a správať sa v spoločnosti žiaduco podľa pravidiel a noriem (tamtiež). Môžeme tu uvažovať o aktívnom úsilí Self, ktoré je zamerané na zmenu aktuálnej odpovede (Baumeister, Alquist, 2009). Lováš (2008) uvádza, že sebakontrola pomáha dosiahnuť potrebný súlad jedinca s prostredím, tým že sa jedinec prispôsobí, ako protipól prispôsobovaniu si prostredia. Napomáha zvíťaziť nad impulzom, aby sme dosiahli želané, cielené správanie (Muraven a Baumeister, 2000).

V literatúre sa môžeme stretnúť s tým, že niektorí odborníci rozlišujú medzi pojmi sebaregulácia a sebakontrola. Baumeister, Exline (1999) objasňuje, že sebakontrola predstavuje len operačnú fázu sebaregulačného procesu, teda snahu jedinca zmeniť svoje správanie, aby bolo v súlade so štandardami a cieľmi. Preto by sme mohli o sebaregulácii uvažovať ako o *aktívnej zložke*, ktorá vedie človeka k formovaniu a kladeniu si cieľov a predstavuje širší konštrukt zahrňujúci sebakontrolu. Naopak sebakontrolu by sme mohli považovať za *inhibičnú zložku*, ktorej úlohou je inhibícia aktuálnych impulzov. Definujeme sebakontrolu ako námahu, ktorú vynakladáme, aby sme zmenili svoje myslenie, správanie a cítenie a tým konali v súlade so spoločenskými normami, kultúrnymi ideálmi alebo osobnými cieľmi. Hlavnou podstatou je utlmenie svojich aktuálnych túžob, pohnútok a želaní a zamerať sa na dlhodobejšie ciele so zreteľom požadovaného správania. Prikláňame sa

¹ Príspevok vznikol s grantovou podporou VEGA 1/0785/09 (Osobnostné a situačné faktory sebakontroly)

k označovaniu sebakontroly pojmami sebakontrola aj sebaregulácia, nakoľko aj v odbornej literatúre nie je vždy jasné či autor hovorí o sebakontrolle alebo sebaregulácii.

Stratégie zvládania záťažových situácií a sebakontrola

Napriek tomu, ako sme v úvode uviedli, prepojenie sebakontroly a zvládania je pomerne novou témou, v odbornej literatúre sa stretáme s viacerými pokusmi o vysvetlenie vzťahu medzi sebakontrolou a konkrétnymi stratégiami zvládania stresových udalostí. Musíme ale poznamenať, že ich kvalita je limitovaná, nakoľko ich primárnym cieľom nebolo overiť tento vzťah. Napriek tomu poukazujú na prepojenie medzi sebakontrolou a individuálnymi odlišnosťami v preferovaných stratégiách zvládania.

Block a Block (2006) hovoria o sebaregulácii v termínoch *kontrola ega*, ktorý reprezentuje snahu jedinca ovládať impulzy a variuje od primeranej kontroly až po maladaptívnu nadmernú sebakontrolu a *ego resiliencia*, ktorý predstavuje kapacitu jedinca modifikovať svoje správanie v závislosti od meniacej sa situácie, teda snahu jedinca aktuálne zvýšiť, alebo znížiť kontrolu, ale stále v medziach osobných limitov a cieľov. Keď zoberieme do úvahy definíciu sebakontroly, ktorú sme prezentovali vyššie, mohli by sme uvažovať o tom, že práve ego resiliencia reprezentuje naše chápanie sebakontroly, nakoľko kontrola ega odráža nepožadované správanie v podobe nadmernej kontroly, ktorá je maladaptívna.

Block a Block (2006) zistili, že deti predškolského veku, ktoré mali problém so sebakontrolou boli svojimi učiteľmi častejšie opisované ako agresívne a impulzívne, naopak deti, ktoré mali primeranú ego resilienciu, dokázali primerane zvládať záťažové udalosti a používali adaptívne stratégie zvládania. Preto upozorňujú, že práve regulačné mechanizmy, ako ego resiliencia, môžu zohrávať relevantnú úlohu pre pochopenie toho, ako jedinec zvláda stresovú situáciu.

Podobne aj Fabes et al. (1994); Fabes, Eisenberg, Eisenbud (1994); Kyrios, Prior (1990) poukazujú na vzťah medzi sebakontrolou a zvládaním. Vo svojich štúdiách zistili, že deti s primeranou sebareguláciou využívali konštruktívne kopingové stratégie a nepreferovali používanie únikových a agresívnych zvládacích reakcií. Uvedení autori sa zameriavali na štúdium detskej populácie, preto je otázne, či sa dajú uvedené zistenia zovšeobecniť aj na dospelú populáciu.

Priekopníkmi v oblasti preverenia vzťahu medzi sebakontrolou a zvládacími stratégiami práve u dospelaj populácie je Rosenbaum (1980), ktorý sa intenzívne zaoberá sebakontrolou a jej súvislosťou so zvládaním. Sebakontrolu definuje ako vôľové a neautomatické správanie zamerané na kontrolu emócií a kognícií. Kategorizoval sebakontrolné správanie ako: a) využívanie kognícií na kontrolu emócií a fyziologických odpovedí, b) využívanie na problém orientovaných copingových stratégií, c) schopnosť odložiť okamžité uspokojenie, d) vnímaná sebaúčinnosť (tamtiež). Uvádza, že pomocou sebakontroly dokáže jedinec redukovať distresové emócie a tenziu, a tým dosiahnuť kontrolovateľnosť situácie (Rosenbaum, 1980), a že efektívna sebakontrola môže napomôcť jedincovi držať sa svojich cieľov aj v prípade, že je z obmedzovaný v svojich snahách (Rosenbaum, Ben-Ari, 1985).

Napriek tomu, že tento autor sa dlhodobo venuje zvládaniu a sebakontrolle Tangney, Baumeister, Boone (2004) jeho prístup kritizujú a upozorňujú, že jeho chápanie sebakontroly je oklieštené, nakoľko sebakontrola okrem vedomých, vôľových zahŕňa aj nevedomé procesy. Taktiež dodávajú, že sa výskumne sústreďuje len na populáciu s klinickými problémami a nie na normálnu populáciu, čo do značnej miery limituje zovšeobecnenie jeho zistení.

Fabes a Eisenberg (1997), sa tiež výskumne zamerali na preverenia vzťahu medzi sebakontrolou a zvládacími stratégiami u dospeljej populácie. Konkrétne sa zamerali na overenie hypotézy existencie vzťahu medzi regulačnou kontrolou a reakciami na každodenné stresory. Zistili, že jedinci, ktorí dosiahli vysoké skóre v sebaregulácii, neprežívali vysoký stupeň emocionálneho vzrušenia v reakcii na stresovú udalosť, konštruktívnejšie zvládali stresovú udalosť a preferovali využívanie proaktívnych zvládacích stratégií na rozdiel od jedincov, ktorí dosiahli nízke skóre v sebakontrolle.

Eisenberg et al. (2007, 2009) vo svojej neskoršej práci hovoria o sebaregulácii v termínoch *namáhavá kontrola (EC)*, reprezentujúca úmyselnú námahu inhibovať neželané impulzívne správanie alebo emócie, prípadne plánovať a aktivovať správanie, ktoré smeruje k dosiahnutiu cieľa a *reaktívna kontrola (RC)*, ktorá naopak reprezentuje neúmyselné reakcie zahrňujúce impulzivitu až prehnajú sebakontrolu. Nízka úroveň namáhavej kontroly je vo vzťahu s problémovým správaním, naopak vysoká úroveň korelovala so sebareguláciou (Eisenberg et al., 2007). Ďalej Eisenberg, Valiente a Sulik (2009) upozorňujú, že viaceré zvládacie stratégie priamo reflektujú namáhavú a reaktívnu kontrolu. Konkrétne, stratégiu zameranú na riešenie problému, emocionálnu reguláciu, kognitívnu reštruktúraciu a rozptýlenie, zaraďujú pod emocionálnu reguláciu. Stratégie ako kognitívna interferencia a emocionálne vzrušenie pod reaktívnu reguláciu (Eisenberg, Valiente a Sulik, 2009). Chceli by sme ale upozorniť, že z definície namáhavej kontroly vyplýva, že reprezentuje sebareguláciu ako širší a strešný pojem sebakontroly.

V predkladanej štúdií sa zameriavame na analýzu rozdielov medzi jedincami s vysokou a nízkou úrovňou sebakontroly v preferovaných copingových stratégiách. Na základe zistenia, že viaceré prejavy problémového správania sú výsledkom nedostatočnej schopnosti jedinca kontrolovať sa, predpokladáme, že jedinec s primeranou úrovňou sebakontroly preferuje používanie dobrovoľných „voluntary“ zvládacích stratégií, pretože sú vedomé, adaptívne a viac flexibilné oproti nedobrovoľným „involuntary“ stratégiám, ktoré reprezentujú únikové a vyhýbavé reakcie na stresovú situáciu. Medzi „voluntary“ stratégie zaraďujeme: na problém orientované zvládanie, akceptácia problému, pozitívne myslenie a medzi „involuntary“: únikové stratégie, fyziologické a emocionálne rozrušenie (Copas et al., 2001).

Výskumný výber

Výskumu sa zúčastnilo 197 študentov prvého až štvrtého ročníka Univerzity P. J. Šafárika a Technickej Univerzity v Košiciach, vo veku 19 až 26 rokov, ktorí boli vybraní príležitostným výberom. Z celkového počtu bolo 63,8% žien. Na základe administrácie Škály sebakontroly sme identifikovali 52,3% (n=103) respondentov s nízkou úrovňou sebakontroly a 47,7% (n=94) s vysokou úrovňou sebakontroly.

Nástroje merania

V našom výskume sme použili metodiky zamerané na identifikáciu preferovaných stratégií zvládania a úrovne sebakontrolného správania

1. Responses to Stress Questionnaire – RSQ (Connor-Smith et al., 2000)
 - zdôrazňuje duálny prístup k zvládaniu: dobrovoľné „voluntary“, kontrolované ↔ nedobrovoľné „involuntary“, automatické zvládacie stratégie
 - na základe faktorovej analýzy boli identifikované faktory: Zaujatie primárnej kontroly – kontrolované copingové stratégie

Zaujatie sekundárnej kontroly – kontrolované copingové stratégie
 Vyhýbavé zvládanie – automatické copingové stratégie
 Nedobrovoľná angažovanosť – automatické copingové stratégie
 Nedobrovoľné vyhýbanie – automatické copingové stratégie

$\alpha=0,876$

2. Škála sebakontroly – Self – Control Scale (Tangney, Baumeister, Boone, 2004)

35 položiek na zistenie miery sebakontroly

$\alpha=0,849$

Výsledky

Analýzou výsledkov získaných zo Škály sebakontroly sme identifikovali respondentov s vysokou a nízkou úrovňou sebakontroly. Následne sme porovnávali jedincov s vysokou a nízkou úrovňou sebakontroly v preferovaných stratégiách zvládania. Na základe porovnania sme sledovali významnosť v preferovaných stratégiách zvládania v rámci skupín s vysokou a nízkou sebakontrolou (Tabuľka č. 1).

Tabuľka č.1: Rozdiely v preferovaných stratégiách zvládania medzi jedincami s vysokou a nízkou sebakontrolou

STRATÉGIE ZVLÁDANIA	NÍZKA SK		VYSOKÁ SK		U	P
	M	SD	M	SD		
ZAUJATIE PRIMÁRNEJ KONTROLY						
Riešenie problému	9,44	1,289	9,82	1,441	4184.0	0.09
Emocionálna regulácia	8,56	1,569	9,24	1,489	9694.0	0.03
Prejavenie emócií	9,105	1,865	9,76	1,612	4802.0	0.17
ZAUJATIE SEKUNDÁRNEJ KONTROLY						
Kognitívna reštruktúrácia	6,65	1,666	8,29	1,585	4432.0	0.29
Pozitívne myslenie	8,73	1,736	9,2	1,896	4037.0	0.04
Akceptácia	8,61	1,805	8,23	1,484	4116.0	0.08
Rozptýlenie	7,18	1,676	7,87	2,046	3974.0	0.02
VYHÝBAVÉ ZVLÁDANIE						
Vyhýbanie	7,07	1,684	7,01	1,659	4824.0	0.96
Popretie	6,06	1,815	5,64	1,556	4212.0	0.10
Planá nádej	8,47	2,086	7,93	1,993	4068.0	0.05
NEDOBROVOĽNÁ ANGAŽOVANOSŤ						
Ruminancia	8,64	2,057	8,03	2,044	4052.0	0.04
Intrusívne myšlienky	8,56	2,145	8,52	2,025	4834.0	0.98
Fyziologické nabudenie	7,69	1,954	8,04	2,109	4302.0	0.17
Emocionálne nabudenie	9,18	1,954	8,84	1,699	4154.0	0.08
Nekontrolované konanie	7,75	2,05	6,48	1,955	3089.0	0.00
NEDOBROVOĽNÉ VYHÝBANIE						
Znecitlivenie	6,41	1,586	6,15	1,737	4235.0	0.12
Kognitívna interferencia	7,44	1,923	6,58	1,629	3542.0	0.01

Únik	7,22	1,742	6,59	1,803	3822.0	0,1
------	------	-------	------	-------	--------	-----

M – priemer, SD – štandardná odchýlka, N – počet participantov, SK = sebakontrola, $p < 0,05$

Pomocou Mann-Whitney testu sme zistili, že jedinci s vysokou úrovňou sebakontroly signifikante viac preferovali používanie copingových stratégií ako emocionálna regulácia, pozitívne myslenie a rozptýlenie. Naopak jedinci s nízkou úrovňou sebakontroly signifikantne viac preferovali copingové stratégie ako ruminancia, planá nádej, kognitívna interferencia a nekontrolované konanie. Stratégie emocionálna regulácia, pozitívne myslenie a rozptýlenie zaraďujeme medzi kontrolované, dobrovoľné zvládanie. Naopak stratégie ruminancia, planá nádej, kognitívna interferencia a nekontrolované konanie medzi nedobrovoľné, automatické zvládanie. Preto môžeme konštatovať, že sa potvrdil náš predpoklad, že jedinci s vysokou úrovňou sebakontroly preferujú používanie dobrovoľných „voluntary“ zvládacích stratégií, oproti nedobrovoľným „involuntary“ stratégiám, ktoré reprezentujú únikové a vyhýbavé reakcie na stresovú situáciu.

Diskusia a záver

Hlavným cieľom našej práce bolo poukázať na rozdiely v preferovaných copingových stratégiách medzi respondentmi s vysokou a nízkou sebakontrolou. Konkrétne sme sledovali, či jedinci s vysokou úrovňou sebakontroly budú preferovať dobrovoľné zvládacie stratégie.

Na základe našich výsledkov sme zistili, že jedinci s vysokou úrovňou sebakontroly signifikante viac preferovali používanie dobrovoľných copingových stratégií ako emocionálna regulácia, pozitívne myslenie a rozptýlenie. Potvrdzujú to aj Fabes, Eisenberg, Eisenbud (1994); Kyrios, Prior (1990) ktorí zistili, že jedinci s primeranou sebareguláciou využívali konštruktívne copingové stratégie, ako je na problém orientované zvládanie, pozitívne myslenie, akceptácia problému a nepreferovali používanie únikových a agresívnym stratégií. Naopak jedinci s nízkou úrovňou sebakontroly signifikantne viac preferovali copingové stratégie, ako ruminancia, planá nádej, kognitívna interferencia a nekontrolované konanie. Potvrzuje to aj Fabes a Eisenberg (1997), ktorí zistili, že jedinci, ktorí dosiahli nízke skóre v sebaregulácii, prežívali vysoký stupeň emocionálneho vzrušenia v reakcii na stresovú udalosť a preferovali využívanie únikových zvládacích stratégií.

Medzi nedostatky našej práce priradíme najmä malú výskumnú vzorku. Obmedzenia našej štúdie vidíme aj v tom, že dotazník RSQ bol preklad z anglickej verzie, čím mohlo dôjsť k skresleniu validity a tým aj našich záverov.

Literatúra

- BAUMEISTER, R.F., ALQUIST, J.L., 2009, Is There a Downside to Good Self-control? Self and Identity, 2, 115-130.
- BAUMEISTER, R.F., EXLINE, J.J., 1999, Virtue, personality, and social relations: Selfcontrol as the moral muscle. Journal of Personality, 67, 1165–1194.
- BAUMEISTER, R.F., VOHS, K.D., TICE, D.M., 2007, The strength model of self-control. Current Directions in Psychological Science, 16, 351-355.
- BLOCK, J.H., BLOCK, J., 2006, Venturing a 30-Year Longitudinal Study American Psychologist, 61, 4, 315–327.
- COMPAS, B.E., CONNOR, J.K., SALTZMAN, H., THOMSEN, A.H., WADSWORTH, M.E., 2001, Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress, and potential in theory and research. Psychological Bulletin, 127, 87–127.

- EISENBERG, N., FABES, R.A., GUTHRIE, I.K., 1997, Coping with stress. The roles of regulation and development. In: S.A. Wolchik, I.N. Sandler (Eds.), *Handbook of children's coping: Linking theory and intervention*, 41–70.
- EISENBERG, N., SPINRAD, L.T., GAERTNER, B., POPP, T., SMITH, C.L., KUPFER, A., GREWING, K., LIEW, J., HOFER, C., 2007, Relations of Maternal Socialization and Toddlers' Effortful Control to Children's Adjustment and Social Competence. *Developmental Psychology*, 43, 5, 1170–1186.
- EISENBERG, N., VALIENTE, C., SULIK, M.J., 2009, How the study of regulation can inform the study of coping. In E.A. Skinner, M.J. Zimmer-Gembeck (Eds.), *Coping and the development of regulation. New Directions for Child and Adolescent Development*, 124, 75–86.
- FABES, R.A., EISENBERG, N., 1997, Regulatory control and adults' stress-related responses to daily life events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1107–1117.
- FABES, R.A., EISENBERG, R., EISENBUD, L., 1993, Physiological and behavioral correlates of children's reactions to others in distress. *Developmental Psychology*, 29, 655–663.
- FABES, R.A., EISENBERG, N., KARBON, M., BERNZVAIG, J., SPEER, A.L., CARLO, G., 1994, Socialization of children's vicarious emotional responding and prosocial behavior: Relations with mothers' perceptions of children's emotional reactivity. *Developmental Psychology*, 30, 44–55.
- KYRIOS, M., PRIOR, M., 1990, Temperament, stress, and family factors in behavioural adjustment of 3–5-year-old children. *International Journal of Behavioral Development*, 13, 67–93.
- LOVAŠ, L., 2008, Agresia a sebakontrola. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Psychologica XXXIV* (pp. 66-77), Bratislava: Stimul FiF UK.
- MURAVEN, M., BAUMEISTER, R.F., 2000, Self-regulation and depletion of limited resources: Does selfcontrol resemble a muscle? *Psychological Bulletin*, 126, 247-259.
- MURAVEN, M., TICE, D.M., BAUMEISTER, R.F., 1998, Self-control as limited resource: Regulatory depletion patterns. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 774–789.
- NEISS, M.B., STEVENSON, J., SEDIKIDES, C., FINKEL, E.J., KUMASHIRO, M., RUSBULT, C.E., 2005, Executive Self, Self-Esteem, and Negative Affectivity: Relations at the Phenotypic and Genotypic Level. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 593-606.
- RIDDER, D., WIT, J., 2006, *Self-regulation in health behavior*. New York: Wiley.
- ROSENBAUM, M., 1980, A schedule for assessing self-control behaviors: Preliminary findings. *Behavior Therapy*, 11, 109-121.
- ROSENBAUM, M., BEN-ARI, K., 1985, Learned helplessness and learned resourcefulness: Effects of noncontingent successes and failure on individuals differing in self-control skills. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 198-215.
- TANGNEY, J.P., BAUMEISTER, R.F., BOONE, A.L., 2004, High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*, 72, 271–324.

Abstrakt

Jednou z nových výziev pre výskum copingu je objasnenie súvislostí medzi sebakontrolou a zvládaním záťažových situácií. Vzájomné prepojenie týchto dvoch oblastí je pomerne nové, napriek tomu, že ich podstata sa prekrýva. Je zrejmé, že zistenia v oblasti sebakontroly môžu byť podnetné pre oblasť zvládania a naopak. Preto je cieľom nášho príspevku informovať o možnostiach prepojenia sebakontroly a zvládania. V predkladanej štúdii prezentujeme

analýzu rozdielov medzi jedincami s vysokou a nízkou úrovňou sebakontroly v preferovaných copingových stratégiách. Administrovali sme dotazník RSQ a Self-Control Scale 197 vysokoškolským študentom.

Kľúčové slová:

sebakontrola, zvládanie

ANALÝZA VNÚTORNEJ KONZISTENCIE ŠKÁL SLOVENSKEJ VERZIE MMPI-2¹

Marta Vavrová

Katedra psychologických vied, FSVaZ, UKF, Nitra
marta.vavrova@ukf.sk

Úvod

Minnesotské multidimenzionálne osobnostné inventórium: MMPI-2 vytvorili roku 1989 autori Butcher, Dahlstrom, Graham, Tellegen a Kaemmer ako revíziu pôvodného inventória z roku 1943 (Graham, 1993 podľa Burke, 2007). MMPI-2 bolo preložené do 32 jazykov a v súčasnosti sa používa v 45 krajinách sveta. I keď bol test pôvodne vyvinutý ako klinický nástroj, dnes sa používa v súdnictve, medicíne, neuropsychológii, v pracovnej a školskej oblasti (Butcher, Perry, 2008). K jeho výraznému rozšíreniu za hranice USA viedli viaceré dôvody, ako napr. objektívna forma vyhodnocovania, ale v prvom rade to bola vysoká validita testovania a široký diagnostický záber. Z týchto dôvodov začala v roku 2008 štandardizácia MMPI-2 i na Slovensku. Sledujúc základné kroky štandardizačného procesu vznikli dva nezávisle preklady, ktoré boli posúdené a po výbere vhodných znení položiek prešli jazykovou korektúrou, čím vznikla slovenská verzia s pracovným názvom „X3“ korigované. Následne bol uskutočnený spätný preklad slovenskej verzie a jeho porovnanie s anglickou pôvodnou verzou, ktorého výsledky ukázali iba minimálne nedostatky skôr literárneho charakteru. Súbežne bolo realizované overenie obsahovej ekvivalencie použitím indexu potvrdenia na súbore slovenských mužov a žien (Melišková, 2010, Vavrová, 2010), ktoré poukázalo na položky s nedostatočnou obsahovou ekvivalenciou. Tieto položky je potrebné upraviť, zvažujúc pritom, či je dôvodom nedostatočnej obsahovej ekvivalencie chyba v preklade, alebo napr. kultúrna rozdielnosť medzi slovenským a americkým súborom, berúc do úvahy výsledky spätného prekladu. Ďalšia štúdia bola zameraná na overenie použiteľnosti amerických noriem pre slovenskú populáciu (Vavrová, Štefániková, 2010). Výsledky potvrdili potrebu vytvorenia vlastných noriem pre slovenskú populáciu. Pri skúmaní použiteľnosti testu v klinických podmienkach (Štefániková, 2008, Melišková, 2009) sme zistili, že inventórium spoľahlivo diferencovalo klinickú a bežnú populáciu vo väčšine skúmaných škál.

V rámci overovania psychometrických charakteristík slovenskej verzie MMPI-2 sme sa rozhodli tiež analyzovať vnútornú konzistenciu škál slovenskej verzie ako jedného z ukazovateľov jeho reliability. Vnútorná konzistencia vypovedá o reliabilite testu, konkrétne o vzájomnom vzťahu medzi položkami, teda do akej miery položky spolu súvisia, t.j. sú navzájom konzistentné (Halama, 2005). Ako uvádza Halama (2005, s. 100): „súvis a vzájomný vzťah položiek je dôležitá vlastnosť testu, ktorá reflektuje, že položky sú kauzálne spôsobované jednou latentnou premennou. Ak potom položky nemerajú tú istú latentnú premennú môžeme ich označiť ako chybové“.

Z množstva 128 škál inventória sme sa zamerali na základné štandardné klinické škály: Hypochondria (Hs), Depresia (D), Hystéria (Hy), Psychopatická odchýlka (Pd), Maskulinita-feminita (Mf), Paranoja (Pa), Psychasténia (Pt), Schizofrénia (Si), Hypománia (Ma) a Sociálna introverzia (Si) a obsahové škály: Úzkosť (ANX), Strachy (FRS), Nutkavosť (OBS), Depresia (DEP), Záujem o vlastné zdravie (HEA), Bizarné

¹ Tento výskum bol podporený univerzitnou grantovou agentúrou UGA UKF

psychické aktivity (BIZ), Hnev (ANG), Cynizmus (CYN), Antisociálne správanie (ASP), Správanie typu A (TPA), Nízka sebaúcta (LSE), Sociálna nepohoda (SOD), Problémy v rodine (FAM), Poruchy pracovného výkonu (WRK) a Negatívny postoj k terapii (TRT). S cieľom určiť, či je vnútorná konzistencia jednotlivých škál dostatočná, sme výsledné hodnoty slovenského súboru porovnali s hodnotami amerického a chilského súboru.

Metódy

Analýze sme podrobili súbor 100 mužov slovenskej populácie s dôrazom na reprezentatívnosť vzorky vzhľadom na vek ($M=38$) a z hľadiska demografického. Ďalej sme použili dáta amerického ($n=797$) (Butcher et. al, 1996) a chilského (Rissetti et. al., In: Butcher, 1996) normatívneho súboru ($n=522$).

K analýze vnútornej konzistencie škál sme použili Cronbachov koeficient alfa, ktorý by mal dosahovať hodnotu najmenej 0.7, ideálna je hodnota 0.8 až 0.9 (Halama, 2005). Do úvahy je však potrebné brať i to, že niektoré škály môžu zachytávať rôzne symptómy tej istej poruchy, a teda nie všetky jej položky musia spolu súvisieť a možno skôr očakávať nižšie hodnoty. Ako objektívne kritérium k posúdeniu, či je dosiahnutá hodnota Cronbachovho koeficientu alfa jednotlivých škál dostatočná, resp. vypovedajúca o dostatočnej vnútornej konzistencii meranej škály, sme výsledky slovenského súboru porovnali s hodnotami Cronbachovho koeficientu alfa amerického normatívneho súboru, a pre ilustráciu i s chilským normatívnym súborom. Dáta amerického súboru vnímame ako normu, keďže ide o pôvodný normatívny súbor. Dáta iných krajín, kultúrne bližších slovenskej populácii, v ktorých prebehla štandardizácia MMPI-2, sme nemali aktuálne k dispozícii, keďže výpočet vnútornej konzistencie v nich nebol štandardnou súčasťou a ide o dáta veľmi podrobné.

Výsledky

S cieľom posúdiť vnútornú konzistenciu vybraných škál slovenskej verzie MMPI-2 ako jedného z ukazovateľov jeho reliability sme vypočítali Cronbachov koeficient alfa. Výsledky analýzy pre štandardné klinické škály uvádzame v Tabuľke 1 a pre obsahové škály v Tabuľke 2. Pre prehľadnosť a ilustráciu uvádzame zároveň i hodnoty Cronbachovho koeficientu alfa pre americký a chilský súbor.

Tabuľka 1 Vnútorná konzistencia základných štandardných klinických škál pre slovenský, americký a chilský súbor

Štandardné klinické škály	Počet položiek	Cronbachov koeficient α -slovenský súbor $n=100$	Cronbachov koeficient α -U.S. súbor $n=797$	Cronbachov koeficient α -Chile súbor $n=522$
Hs	32	.77	.77	.81
D	57	.55	.59	.56
Hy	60	.62	.58	.57
Pd	50	.59	.60	.63
Mf	56 (M), 56 (F)	.60	.58	.40
Pa	40	.60	.34	.55
Pt	48	.88	.85	.90

Sc	78	.74	.85	.92
Ma	46	.64	.58	.62
Si	69	.79	.82	.80

Legenda: Hs- Hypochondria, D- Depresia, Hy- Hystéria, Pd- Psychopatická odchýlka, Mf- Maskulinita-feminita, Pa- Paranoja, Pt- Psychasténia, Sc- Schizofrénia, Ma- Hypománia, Si- Sociálna introverzia

Tabuľka 2 Vnútoraná konzistencia obsahových škál pre slovenský, americký a chilský súbor

Obsahové škály	Počet položiek	Cronbachov koeficient α -slovenský súbor n=100	Cronbachov koeficient α - U.S súbor n=797	Cronbachov koeficient α -Chile súbor n=522
ANX	23	.43	.83	.82
FRS	23	.74	.81	.72
OBS	16	.76	.78	.74
DEP	33	.83	.87	.85
HEA	36	.80	.82	.76
BIZ	23	.78	.82	.73
ANG	16	.71	.76	.76
CYN	23	.77	.84	.86
ASP	22	.71	.73	.78
TPA	19	.70	.71	.72
LSE	24	.78	.84	.79
SOD	24	.81	.78	.80
FAM	25	.73	.80	.78
WRK	33	.56	.87	.82
TRT	26	.79	.86	.78

Legenda: ANX- Úzkosť, OBS- Nutkavosť, FRS- Strachy, DEP- Depresia, HEA- Záujem o vlastné zdravie, BIZ- Bizarné psychické aktivity, ANG- Zloba, CYN- Cynizmus, ASP- Antisociálne správanie, TPA- Správanie typu A, LSE- Nízka sebaúcta,- SOD- Sociálna nepohoda, FAM- Problémy v rodine, WRK- Poruchy pracovného výkonu, TRT- Negatívny postoj k terapii

Diskusia

V rámci analýzy psychometrických vlastností slovenskej verzie MMPI-2 ako súčasť procesu jeho štandardizácie pre slovenskú populáciu, sme skúmali vnútornú konzistenciu základných štandardných a obsahových škál. Pre všetky uvedené škály sme vypočítali Cronbachov koeficient alfa, ktorého hodnota by sa mala pohybovať na hranici najmenej 0.7 (Halama, 2005), aby sme mohli povedať, že skúmaná škála je konzistentná. Pri niektorých škálach homogenita nie je očakávaná, pretože škála môže zachytávať rôzne symptómy toho istého ochorenia. Položky zachytávajúce jeden symptóm by mali byť konzistentné, avšak nemusia

byť konzistentné s položkami škály zameranými na iný symptóm ochorenia. V prípade škál MMPI-2 je to napr. škála Paranoja (Pa), kde hodnota Cronbachovho koeficientu alfa sa v americkom normatívnom súbore rovnala iba 0.34.

Aby sme mohli zistené hodnoty posúdiť z hľadiska dostatočnej alebo nedostatočnej vnútornej konzistencie, porovnali sme ich s americkým i chilským normatívnym súborom (Tabuľka 1, 2). Hodnoty Cronbachovho koeficientu alfa sa pohybovali v rozmedzí 0.55 až 0.88 u štandardných klinických škál a v rozmedzí 0.43 až 0.83 u obsahových škál. Najnižšiu hodnotu u štandardných klinických škál sme zistili u škály Depresia (D)- 0.55, ale pri porovnaní s americkým súborom (0.59) alebo chilským súborom (0.56) je táto hodnota ako ukazovateľ vnútornej konzistencie vyhovujúca. V prípade obsahových škál sme zistili nízke hodnoty v škále Úzkosť (ANX)- 0.43 a Poruchy pracovného výkonu (WRK)- 0.56. Pri bližšej analýze týchto položiek sme zistili, že táto hodnota je spôsobená jedinou položkou, a v prípade oboch škál tou istou: 299 so znením: „Nedokážem sa sústrediť na jednu vec.“ Vynechaním tejto položky by sa hodnota koeficientu zvýšila v škále Úzkosť (ANX) na 0.78 a v škále Poruchy pracovného výkonu (WRK) na 0.79. Z toho usudzujeme na potrebu zvážiť preklad tejto položky, keďže evidentne narušuje vnútornú konzistenciu uvedených obsahových škál.

Z porovnania koeficientov môžeme konštatovať dostatočnú vnútornú konzistenciu skúmaných škál slovenskej verzie MMPI-2 vo všetkých skúmaných škálach, okrem obsahovej škály Úzkosť (ANX) a Poruchy pracovného výkonu (WRK), kde je však inkonzistencia spôsobená jedinou položkou. Vnútorná konzistencia škál inventória teda nie je len jedným z ukazovateľov reliability, resp. spoľahlivosti merania. V procese štandardizácie môže poskytnúť informácie o položkách, resp. správnosti či nesprávnosti ich prekladu, a to určením položiek, ktorých odstránenie bude viesť k zvýšeniu vnútornej konzistencie škály.

Literatúra

- BURKE, T. J., 2007, Detecting malingering on the MMPI-2: An examination of the utility of combining the validity scales in non- compensatory model. Kentucky: Western Kentucky University.
- BUTCHER, J. N. et al., 1996, International adaptations of the MMPI-2: Research and clinical applications. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- BUTCHER, J. N., PERRY, J., 2008, Personality Assessment in Treatment Planning: Use of the MMPI-2 and BTPI. Oxford: University Press US.
- HALAMA, P., 2005, Princípy psychologickéj diagnostiky. Trnava: Vydavateľstvo Trnavskej univerzity.
- MELIŠKOVÁ, M., 2009, Príspevok k štandardizácii MMPI-2. Diplomová práca. Nitra: UKF.
- MELIŠKOVÁ, M., 2010, Prvotná analýza obsahovej ekvivalencie slovenskej verzie MMPI-2. Česko-slovenské konferencie doktorandů oborů pomáhajících profesí. Ostrava.
- VAVROVÁ, M., ŠTEFÁNIKOVÁ, J., 2010, Overenie validity slovenskej verzie MMPI-2 v klinických podmienkach a možnosti adaptácie amerických noriem pre slovenskú populáciu. V.
- Medzinárodná konferencia doktorandov odborov psychológia a sociálna práca. Nitra: UKF.
- RISSETTI, F. J., HIMMEL, E., GONZALEZ-MORENO, J., A., G.: Use of MMPI-2 in Chile: translation and adaptation. In: BUTCHER, J. N. et al., 1996, International adaptations of the MMPI-2: Research and clinical applications. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- ŠTEFÁNIKOVÁ, J., 2008, Príspevok k štandardizácii MMPI-2 a prvé skúsenosti s jeho aplikáciou na Slovensku. Diplomová práca. Bratislava: FFUK.
- VAVROVÁ, M., 2010, Analýza obsahovej ekvivalencie slovenskej verzie MMPI-2 (2). Psychologické dny. Olomouc: Univerzita Palackého.

Abstrakt

Predkladaná štúdia sa zaoberá analýzou vnútornej konzistencie škál slovenskej verzie MMPI-2 ako súčasť štandardizačného procesu na Slovensku. Zamerali sme sa na štandardné klinické a obsahové škály. Skúmaniu bolo podrobených 100 mužov slovenskej populácie. Výsledky naznačujú dostatočnú vnútornú konzistenciu skúmaných škál pri porovnaní s americkým normatívnym súborom.

Kľúčové slová

MMPI-2, vnútorná konzistencia, škály

UČITELÉ A DOMÁCÍ NÁSILÍ

Mojmír Vážanský

Institut celoživotního vzdělávání, Mendelova univerzita, Brno
mojmir.vazansky@mendelu.cz

Úvod

Domácí násilí často začíná nenápadně. Objevuje se psychické znevažování a ponižování, nadměrná kontrola, izolace; budoucí oběť první příznaky mnohdy přehlédne. Při opomenutí razantního postupu ve směru okamžitého odporu vůči infekci různých podob iluzorní převahy nad blízkou osobou se zvýší jeho tendence, stoupne četnost opakování a intenzita. Jak známo, v interpersonálním vztahu dochází k symbolickému střídání období násilí a poměrného klidu. Dominantní faktory v podobě vizuálně projevované lásky, klíčící naděje (ve zlepšení nebo změnu aktuální situace) a evidentního strachu se cyklicky projevují v „době líbánek“, v etapě rostoucího napětí až kulminace konfliktu a následného období „usmířování“, zahlazování stop a snahy vrátit devastované relace mezi zainteresovanými osobami do původních nebo lépe běžných, normálních kolejí.

Dítě, které silně prožívá pocity příkoří z častých trestů třeba jednoho z rodičů nebo zákonných zástupců a považuje je za nadměrné, přílišné a zejména nespravedlivé, má právo požádat o konkrétní pomoc i bez vědomí svých opatrovníků. Obrátit se může na oddělení sociálně právní ochrany dětí odboru sociálních věcí nebo na příslušná školská a zdravotnická zařízení, dokonce i na státní orgány. Uvedené instituce mají zákonem stanovenou povinnost týranému dítěti poskytnout bezprostřední pomoc. Jestli se opravdu jedná o naplnění skutkové podstaty nebo jde o výmysl dítěte, mohou posoudit odborníci z oboru psychologie a pedagogiky.

Dětské oči a srdce, myšlení i podoby jednání však nelze měřit dospělými, třeba racionálními postupy. Obrat týraného jedince při hledání institucionální nebo lidské pomoci je značně obtížný. Bortí se mu svět, došlo k citelnému narušení úzkých vazeb k nejbližším. Jak může mladistvý poznamenaný jedinec ještě věřit starším a dospělým jako životním vzorům, když se cítí zklamaný, ostrčený, zbytečný? Najde ještě sílu oslovit někoho neznámého, zajít na příslušné instituce a přiměřeně věku narazit na tvrdou byrokracii, někdy shovívavý přístup, náznaky přehlížení, opovržení. Vyskytne se dokonce odmítavý postoj některých úředníků, často poskytujících minimální ochotu řešit problém druhých, potřebných jedinců, hledajících záchranu ve své bolesti.

Možnosti korekce přístupu k odhalení sociálně patologického jevu ve školní praxi

Do popředí vystupuje role učitele, nejlépe na prvním stupni základních škol, kde mnohdy ještě nejsou vztahy mezi žáky a učiteli tak deformované jako v pozdějších letech školní docházky mladých osob. Záleží pouze na vstřícnosti obou stran, na vzájemné důvěře. Více závisí na osobnosti pedagoga, který odložil škrabošku nezájmu a vnímá náznaky odlišnosti v chování svěřenců a vidí v profesní činnosti opravdu poslání, celoživotní údel pomáhat a být nablízku osobám, které někdy zoufale hledají pomoc a doufají ve změnu k lepšímu, v korekci závadného výchovného prostředí.

Dokumenty sotva pomohou. Existující materiály MŠMT ČR (Prevence sociálně patologických jevů, Metodický pokyn k prevenci ...) si totiž všímají zejména problematiky užívání návykových látek. Primární prevence na školách však stěží postihuje veškeré otázky záškoláctví, málo úspěšně bojuje s případy šikany, rasismu, xenofobie a vandalismu, marně se

snaží čelit zvýšené kriminalitě a delikvenci mladistvých, naráží na různé stupně závislosti na politickém a náboženském extremismu a většinou selhává v patologickém hráčství.

Pedagogové, nutno otevřeně konstatovat, zaujímají zcela marnou roli při rozpoznání a zajištění včasné intervence vůči evidentním případům domácího násilí, týrání a zneužívání dětí (včetně komerčního zneužívání), ale i ohrožování mravní výchovy mládeže atd.

Učitelé v praxi všedního dne pedagogického působení většinou považují chování dětí za normální a nezávadné. Eventuelním odlišnostem obvykle z hlediska výchovných limitů a obecně uznávaných společenských norem sotva přikládají mimořádný význam. Změnu přístupu pedagogických pracovníků (někdy) navodí až cílená informace poučeného odborníka nebo dokonce až privátní zájem samotného kantora, co všechno se pod pojmem týrání skrývá a jaké existují formy a zákulisí domácího násilí u dítěte.

Pedagogičtí pracovníci se svými přednostmi i chybami, vyplývajícími z permanentního tlaku okolností rytmu školního života, se trvale nacházejí na iluzorní křižovatce. Ustavičně využívají osobně uznávané strategie jednání a manévrovací umění při aplikaci adekvátních schopností mezi povinnostmi prioritně vzdělávajícího a podstatně méně vychovávajícího pedagoga. Zmítají se v soukolí nástrah a pastí ze strany nadřízených (vedení školy a pokyny zřizovatele, školní inspekce), rodičů a zákonných zástupců, zainteresovaných institucí (orgány péče o dítě OPD, oddělení sociálně právní ochrany dětí OSPOD, nestátní neziskové organizace NNO, Policie aj.), dokonce též samotných žáků. Samozřejmě plní výchovně vzdělávací úkoly, řeší běžné každodenní střety a výchovné problémy se současnou mladou generací.

Mladí učitelé někdy s nadšením, nebo starší a zasloužilí pedagogové s převažující běžnou rutinou a bujícími projevy profesní deformace, přistupují k edukativnímu lidskému materiálu podle míry osobního zaujetí. Dlužno konstatovat, že většina opravdových profesionálů na školách maximálně naplňuje soukromé představy o pomoci dětem na počátku jejich životní dráhy. Avšak jejich úsilí často naráží na překážky. Zejména si uvědomují „svázané ruce“ při řešení kritických momentů, náročných výchovných situací, sledování změn v chování některých dětí, kdy se raději stahují do pozadí, zaujímají pozice „mrtvého brouka“, případně přehrávají odpovědnost na výchovného poradce, školního psychologa, asistenta pedagoga, tělocvikáře a jiné kolegy, na ostatní. Třídní učitelé, ale i další zaměstnanci školy se někdy podvědomě brání zvýšené soukromé pozornosti vůči evidentním projevům existujícího domácího násilí za zdmi žákovských domovů, v rodinách. Spolupráce mezi školou a rodinou je pohříchu tristní, na úkor postižených vyvolává pocity beznaděje a zmaru. Trvale vyvolávaná snaha školního personálu o spolupráci mezi školou a rodinou naráží na bariéru apatie, chladu, někdy i snížené porce možností kontaktů s rodiči, až na evidentní přehlížení až opovrhování funkce školy jako zprostředkovatele pedagogického vlivu ze strany sociálně slaběji vyspělých zákonných zástupců.

A navíc učitelé, na konci kariéry již mnohdy postižení syndromem vyhoření, mají méně rozvinuté penzum znalostí o přímých dokladech zjevného domácího násilí. S vědomím, že latentní formy fyzického a psychického násilí, sexuálního zneužívání, sociální izolace nebo ekonomické kontroly za zavřenými dveřmi jsou sociálně nebezpečné a že před formami domácího násilí není nikdo chráněný, však sotva mohou individuálně pátrat po příčinách na dětech páchaného zla. Mohou jen opakovaně upozorňovat, nabádat, bez možnosti finálního řešení. Na rozdíl od pracovníků Policie, kteří se na základě speciálních školení a dostupných materiálů musí rozhodovat okamžitě. S použitím přiměřeného způsobu jednání a bez náznaku emoční labilitity zachovávají příslušníci učitelského stavu jistý odstup a sníženou osobní zainteresovanost. Raději volí cestu přivřených očí a akutní nedoslýchavosti, řešení zjištěného případu domácího násilí na dětech předáním do patřičné péče specializovaných „pomocných“ sil.

Avšak existuje jediná povinná cesta. Školy, všechna školská zařízení a další instituce pro děti a mládež, zkrátka každý výchovný pracovník, i při podezření na týrání dítěte, musí splnit tzv. **ohlašovací povinnost**, oznámení příslušnému orgánu sociálně právní ochrany dětí ve shodě s oznámením na Policii. Postiženým nezletilým jedincům se musí podle zákona věnovat zvýšená pozornost (§ 6 odst. 1 zákona o sociálně právní ochraně dětí), což se týká i dětí, ohrožených násilím, které probíhá mezi rodiči. Učitelé proto musí bezpodmínečně disponovat škálou adekvátních informací ze života dítěte i prostředí, v němž svěřený jedinec vyrůstá, žije, s předpokladem vytvoření komplexního obrázku o celkové situaci v rodině. Podle novelizovaného § 12 může být taky rodičům uložena povinnost využít pomoc odborného poradenského zařízení. Zvláště v případech, kdy jeden z rodičů podobnou pomoc opomněl (lékaři nemají ohlašovací povinnost, jen mohou postiženým osobám doporučit odbornou pomoc psychologických poraden a krizových center).

Kde začít? Návrhy na změnu závažné situace pro zvýšení zainteresovanosti učitelů

Jako alternativa případného zlepšení přístupu učitelstva vůči zřetelným fyzickým, psychickým, sociálním, sexuálním i ekonomickým atakům, i následkům domácího násilí se přímo nabízejí vybrané postupy:

- a/ nejprve zajištění administrativních, doposud málo slibných výsledků přinášející opatření – zásadní **zlepšení cíleně orientované aktivity** příslušného odboru (úsek prevence odboru 24) MŠMT ČR na palčivé otázky domácího násilí na dětech a mládeži s cílem rozvoje osobní angažovanosti pedagogů zejména na základních i středních školách a výchovných zařízeních:
 - na stránkách www.msmt.cz jsou dokonce v roce 2010 k dispozici pouze stručné a zavádějící informace o rozpracování *Strategie prevence* v aktualizaci *Metodického pokynu pro prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže* a její podrobné konkretizaci v manuálu *Sociálně patologické jevy – průvodce pedagoga*, jehož vydání MŠMT ČR plánovalo v souladu s tzv. Akčním plánem k Národní strategii protidrogové politiky již v roce 2006 (Budinská, 2005), pohříchu bez přihlídnutí ke sledovaným otázkám domácího násilí;
 - vědomí polovičatého nebo slabého stupně zapojení do problematiky domácího násilí na dětech vyplývá z běžného koloritu častého střídání pracovníků na ministerstvu, jejich nízkého úsilí a pokleslé ochoty eliminovat frekvenci výskytu případů týraných osob, třeba i podrobnou a účinnou informační aktivitou vůči pedagogickým pracovníkům;
- b/ zabezpečení důsledného a komplexního poučení, případně občasného poutavého, podnětného a účinného proškolení pracovníků s dětmi o zdánlivě banálních příznacích a mnohdy kritických a společensky vysoce nebezpečných důsledcích domácího násilí na dětech a možnostech spolupráce mezi rodiči, učiteli a odpovědnými institucemi. Je nutné využívat všech eventuelních dostupných cest a prostředků k trvalému toku informací, opakovaně vybízet k záměrné pozornosti, stimulovat sledování slovních i neverbálních projevů dětí, vnímat náznaky psychických i tělesných změn svěřenců v životě;
- c/ ze strany samotných pedagogických pracovníků – konkrétní individuální stimulace lidského zaujetí, hlavně na základních a středních školách i výchovných zařízeních. Problém se zdaleka netýká pouze některých tříd, případně jedinců s výchovnými obtížemi, nýbrž potenciálně každého žáka. Vždyť se jedná o pouhou viditelnou špičku ledovce existence latentního výskytu jevu! Daleko širší nebezpečí se skrývá pod hladinou nevědomosti, někdy pohodlnosti, jindy nevšímavosti nebo přehlížení, snad i opomíjení povinností sledovat změny u dětí, někdy navíc také podhodnocení příznaků. Je třeba trvale posilovat podíl pedagogů na odhalování často zrudným forem chování rodičů a vychovatelů vůči vlastním nebo též svěřeným dětem.

Konkrétní návrhy

A/ Jako eventuelní model k vyzkoušení a aplikaci při řešení problémů s domácím násilím dětí v péči se jeví projekt „zážitkového semináře“ pro kantory, poskytující nejen přehledku rozmanitých názorů přítomných, nýbrž i mapování, zaznamenání odlišností aplikovaného přístupu, nabídnutí baterie a alternativy možných postupů. Současně však upozorňuje na ideální herní moment, záměrně bez vztahu ke konkrétní praktické události.

Při samotné akci účastníci například obdrží přímou otázku „Jak si představujete agresora, který záměrně ubližuje blízké osobě?“. Následuje bezprostřední instrukce s výzvou „Uporně se zaměřte na oběť a popište, co podle vás prožívá“. Další otázka pomůže odhalit předpokládané osobní vlastnosti agresora a pak oběti: „Jaké si myslíte, že má násilník a jeho oběť vlastnosti? Uveďte vlastní názor!“ Přítomní učitelé obdrží zevrubný popis modelových situací, u nichž mají rozpoznat, zda se jedná o šikanu nebo o domácí násilí.

B/ Někteří účastníci mohou navíc upřednostnit náročné hraní rolí. Jeden učitel se plně vžije do role agresora, druhý představuje jeho oběť, postiženého. Průběh a řešení situace se natáčí na video, následně se promítá a pak společně hodnotí. Při řešení se vhodně využívají různé varianty násilí i jeho řešení, zařazuje se diskuze, vyzvedávají se klady, také se hledají negativa při jednání. Každý názor je třeba zachytit, reagovat na něho, vysvětlovat, posuzovat ze všech úhlů, hledat symptomy odlišností a budoucích omylů v působení, v mezilidském vztahu.

C/ Jinou cestu přípravy na uspokojivé řešení alarmujícího stavu výskytu domácího násilí v rodinách poskytuje i profesní příprava adeptů učitelství. Pedagogická výuka i běžná praxe prošla v posledních letech i na pedagogických fakultách v ČR celou řadou změn. S vědomím zvláštností kvality studentů a hladiny osobní angažovanosti k předpokládané životní pomoci druhým a potřebným se budoucí sociální nebo speciální pedagogové, případně další studenti, různě podrobně seznámili s formami citlivých reakcí na změny klimatu ve školní třídě, kolektivu dětí, na odhalování příznaků domácích problémů. K pracovní způsobilosti učitelů samozřejmě patří řešení problémových situací, vzniklých ve třídě během výuky i mimo výuku ve škole. Vyskolení a vždy pro klasickou praxi méně připravení mladí pedagogové (avšak údajně s lepším ovládním a sebekontrolou, Kariková, 2000) se po skončeném studiu uplatňují nejen ve školství, ale také ve zdravotnictví nebo v útvarech sociálně právní ochrany dětí a mládeže.

D/ A že znáte další, v praxi osvědčené postupy? Proč si je necháváte pro sebe? Vždyť existují příležitosti sdělit své zkušenosti ostatním, aby se počet případů týraných nezletilých, ale též dospělých nebo i starých osob markantně snižoval. Ve prospěch hlavně těch mladších, ale nepochybně i všech ostatních. Každý člověk přece stojí za to, aby procítil plnohodnotný život, společně s dalšími vnímal přednosti i úskalí životních etap, krásy a výhod lidského společenství a vzájemné prospěšnosti.

Před uvedením nabídky určitých kroků je třeba naléhavě připomenout několik křiklavých případů nedávné minulosti, které mohou zainteresované zpětně upozornit na obdobné alarmující události i v dřívějším období.

➤ Jednačtyřicetiletá učitelka týrala vlastní děti, připínala jim na krk obojky, vozila je v kufru auta. Její desetiletý syn dokonce navštěvoval stejnou školu. Učitelé i vedení školy se dozvěděli o indiciích prožitého týrání až na základě náhodného „objevení“ četných podlitin na těle. Případ však převzala Policie až na základě anonymního udání. Představitelé školy popřeli, že by učitelka týrala děti ve třídě.

➤ Jako alarmující model stavu společnosti nebo výstraha či jen konstatování se ukazuje formující se erupce násilí i ve škole mezi spolužáky i proti samotným učitelům. Ředitele brněnských základních škol nedávno zaskočila obdržená e-mailová zpráva z paintballového

klubu s nabídkou výměny plánované návštěvy zoologické zahrady nebo historické památky za údajnou adrenalinovou aktivitu s názvem: „Zastřelte si svého učitele.“ Nebezpečí zneužití volby záměny hry se skutečnou akcí (viz četné případy eskalace násilí vůči člověku nejen v Evropě, ale i na jiných kontinentech) je zcela evidentní. Představitel Paintball Clubu Brno na svou obranu uvedl, že výzvu učitelé prý dezinterpretovali, poněvadž titulky údajně představoval pouhou recesi. S přihlédnutím na množství různých zbraní v domácích sejfech a relativně snadný přístup zájemců k získání zbrojního pasu se situace jeví jako sotva zdá přehlédnutelná.

➤ Desetileté soužití hluchoněmého páru z Brna provázely dlouhodobé fyzické útoky ze strany padesátiletého muže. Družku bil tak často, až se žena na radu ošetřujícího lékaře odhodlala osobní problém nahlásit a násilník musel na několik dní opustit společnou domácnost. Rozhodně však nebyl sám! Počet tyranů, vykázaných z dosahu obětí, prý sice proti roku 2007 poklesl, ale skutečnost neznámá vytrácení násilí z jihomoravských domácností. V republikových statistikách je Jihomoravský kraj v počtu vykázaných osob dokonce na třetím místě. V čem je příčina? V loňském roce odevzdalo klíče od bytu v Brně 33 lidí a 163 obětí se obrátilo na Policii. Ze statistik vyplývá, že domácím násilím trpí nejvíce ženy, které tyranizuje jejich manžel nebo druh. Odborníky nebo policisty v Brně navštívilo dohromady 131 žen a 32 mužů, často staří lidé, kteří se nemohou fyzickým a psychickým útokům účinně bránit. Týrání nahlásily oběti většinou až v době, kdy jim nehrozilo bezprostřední násilí.

Kam se vlastně poděly veškeré zveřejněné údaje o alarmujících palčivých případech násilí na dětech dříve i z nedávné minulosti? Proč se skrývají tvrdé postihy, obcházejí aplikované sankce a proč se odmítá veřejná diskuze o možnostech a hledání nápravy činů a jednání agresorů? Copak se vrací nebo opět vyplácí libivá politika přimhouření očí? Nelze uvěřit! A reálné či potenciální oběti prozatím jenom mlčí a připravují živnou půdu na podobné útoky vlastní nebo se stahují do propadlišť lidské společnosti.

Způsoby řešení

- O společném zájmu a **účinné spolupráci** všech zainteresovaných složek s opravdovým a účinným profesním zájmem kompetentních osob na úřadech i v praxi běžného pedagogického života již padlo několik slov. Jde o aplikaci všech vhodných kroků směrem k příznivé perspektivě v radikálním snížení počtu a sociálních dopadů obětí útoků domácích tyranů na osoby v okolí.

- Apel na příslušníky nejen učitelského stavu. Od pedagogů se vždy bude automaticky očekávat citlivé vnímání symptomů eventuelních společensky závadných projevů výchovného působení v domácím prostředí. Obezřetné a vysoce taktní **sledování a posuzování** konkrétních případů se považuje za vrcholnou samozřejmost a projev každého mistra pedagogického řemesla.

- V záloze existuje skutečně silná zbraň – **intenzivní a účinné školení**, perfektně zajištěné, připravené a realizované na všech stupních. Vytvoření široké nabídky speciálního vzdělávání k volbě a aplikaci podle možností a dispozic v různém prostředí nebo stavu problémových situací, lze považovat za prioritní samozřejmost. Solidní všestranně nároky uspokojující přípravu, vlastní realizaci, materiály, pomůcky však musí bezpodmínečně zajistit opravdoví odborníci, teoretičtí i praktičtí znalci problémů a okolností ze všech stran v otázkách domácího násilí na dětech.

Závěr

Permanentní součinnost pracovníků psychologické a pedagogické fronty na úseku zlepšení situace při řešení a potírání extenzivních vědů domácího násilí na slabých, nemocných, menších a bezbranných osobách kolem nás lze jen přivítat. Každý podnět, nápad, inspirace stojí za přemýšlení, přispěje k úvahám o využití a po dokonalém zvážení o eventuelní zařazení do repertoáru osobního jednání a řešení kritických momentů výchovného nebo nápravného působení. Etický kodex pomáhajícího pracovníka mezi řádky upozorňuje na rozsah spojení poskytované ruky, hlavy a srdce ve prospěch domácím násilím postiženého jedince. Naléhá, připomíná a koriguje snahy každého jedince při úpravě hladiny společenského vnímání sociálně odsouzení hodného případu.

Literatura

- BUDÍNSKÁ, M., 2005, Strategie prevence sociálně patologických jevů v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2005 – 2008. Veřejná správa č. 35. <http://www.aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/s/2005/37/pril1.html>
- GJURIČOVÁ, Š., KOCOURKOVÁ, J., KOUTEK, J., 2000, Podoby násilí v rodině. Praha: Vyšehrad. 104 s. ISBN 80-7021-416-3
- KARIKOVÁ, S., 2009, Niektoré odlišnosti osobnostných charakteristik budúcich učiteľov a ekonómov. „Jednota v odlišnosti.“ Psychologie pro třetí tisíciletí. Psychologické dny 2009 Olomouc. Praha: Testcentrum, 121-123.
- KOLÁŘ, M., 2005, Bolest šikanování. Praha: Portál. 255 s. ISBN 80-7367-014-3
- Metodický pokyn k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních, 2007. Praha: MŠMT. 18 s. (č.j. 20 006/2007-51)
- MIŠKOLCOVÁ, L., 2009, Učitel a stres. „Jednota v odlišnosti“. Psychologie pro třetí tisíciletí. Psychologické dny 2009 Olomouc. Praha: Testcentrum, 210-212.
- Násilí v rodině a jeho důsledky, 1999. Sborník z konference v Prachaticích. Praha: JAN. 95 s. ISBN 80-8552-956-4
- PETRŽÍLKOVÁ, M., TÝC, M., 2006, Prevence sociálně patologických jevů. Průzkum ve školských zařízeních. Praha: MŠMT ČR. 25 s.
- Strategie prevence sociálně patologických jevů v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2005 – 2008, 2005. Praha: MŠMT. 18 s. (č.j. 10844/2005-24)
- VÁGNEROVÁ, K. et al., 2009, Minimalizace šikany. Praha: Portál. 152 s. ISBN 978-80 7367-611-7

Abstrakt

Příspěvek na základě dlouholeté výchovně vzdělávací orientace autora poukazuje na řešení opomíjeného problému pedagogické praxe v kontextu adekvátní informovanosti o otázkách domácího násilí. Současně naléhavě upozorňuje na skutečnost, že učitelé, přes účast na vzdělávacích akcích o sledovaném tématu, zcela opomíjejí osobní specifickou angažovanost pro vstupní zachycení primárních příznaků změn v jednání a projevech žáků. Sdělení zahrnuje i návrh možností zlepšení stavu znalostí pracovníků zejména v základním školství prostřednictvím přehledu a charakteristik skutků a následků vybraných forem sociálně patologického jevu.

Klíčová slova

formy domácího násilí, role pedagoga při odhalování domácího násilí, spolupráce rodiny, školy a ostatních kompetentních faktorů

Abstrakt

The paper, based on the long-term educational orientation of the author, addresses the neglected problem of teaching practice in the context of adequate awareness about domestic violence issues. Simultaneously it urgently highlights the fact that teachers, through participation in numerous educational activities in the field of the monitored issue, neglect of personal commitment to a specific input capture of the primary symptoms of changes in action and expressions of pupils. The paper includes also design of options to improve the state of knowledge of workers in the education sector through a survey of characteristics of matters and the consequences of all forms of socio-pathological phenomenon.

Kľúčová slova

forms of domestic violence, role of a pedagogue in the process of revealing domestic violence, cooperation of family, school and other competent factors

KLAMSTVO AKO FENOMÉN V ELEKTRONICKEJ KOMUNIKÁCI

Martina Vicianová*, Ladislav Lovaš**

*Katedra pedagogických štúdií FPV ŽU, Žilina

**Katedra psychológie FF UPJŠ, Košice

Východiská

„... klamstvo je verejne odsudzované, ale aj napriek tomu praktizované každým,“ známy výrok Nyberga (1999), ktorý dotvárajú aj ďalšia literatúra a uskutočnené výskumy. Aj my nadobúdame presvedčenie, že klamstvo je každodenným sociálnym procesom. Nie je výnimočné, že ľudia klamú pre dosiahnutie sociálnych cieľov, presvedčanie ostatných vo svoj prospech, riadenie dojmov, poskytovanie podpory a uistenie sa v presvedčení. V prípade, že je niektorý z týchto cieľov hlboko cenený, predstavuje priestor pre vznik klamstva.

Pohľad filozofie

Pri filozofických úvahách o problematike klamstva nám vyvstanú dva druhy otázok. Jednou z nich je otázka definícií. Zaraďujeme sem otázky ohľadom definície klamstva, akým spôsobom je potrebné ho definovať a aké má podoby. Otázky druhého druhu majú morálny charakter. Patria sem otázky typu či je klamstvo a podvádzanie morálne, kedy a či vôbec je morálne prijateľné.

Aspekt morality zahŕňa v definíciách klamstva aj Bok (1978). Jeho stanovisko vyzdvihuje nutnú podmienku pre klamstvo a to, že: *“osoba, ktorej je vyhlásenie adresované má právo vedieť pravdu.”* V prípade, že osoba nemá právo vedieť pravdu nejde o klamstvo. Podľa tejto definície teda naše zámerné nepravdivé vyhlásenie zlodejovi, ktorý sa nás pýta, kde sme ukryli peniaze nie je klamstvo, pretože zlodej nemá právo vedieť pravdu o našich peniazoch.

Ďalšie definície

Definícia klamstva zo slovenských slovníkov hovorí (Jazykovedný ústav, 2003) : *„klamstvo je falošné vyhlásenie za účelom klamať iným; úmyselne nepravdivý, zavádzajúci výrok (opak pravdy).“*

Zaujímavý pohľad na tieto výroky priniesol profesor filozofie J.A. Mahon (2008). Vo svojej filozofickej úvahe o klamstve sa zamýšľa nad tým, že všetky klamstvá sú nepravdivé vyjadrenia, ale nie všetky nepravdivé vyjadrenia sú klamstvá. Napríklad neklamem, ak zlyhá moja pamäť, čo spôsobí, že určím niečo nepravdivo aj napriek tomu, že stále hovorím pravdu. V iných prípadoch zas ľudia nehovoria pravdu, len preto, aby zavtipkovali. Ak je zrejmé, že rozprávam vtip, nie je to klamstvo.

Ani autori Zuckerman, DeFrank, Hall a kol. (1979) medzi klamstvo nezaraďujú sarkastické poznámky. Tieto aj napriek tomu, že neobsahujú pravdivé informácie, však nie sú brané ako podpora falošnej viery človeka voči ktorému je sarkastická poznámka otočená. Autor tejto poznámky chce totiž rôznymi spôsobmi, najčastejšie mimikou alebo zmenou tónu hlasu, odkryť podstatu sarkazmu respektíve podávanej informácie.

Kalifornský psychológ Paul Ekman (1997a) považuje klamstvo za čin úmyselný a stanovuje dve kritéria klamstva:

- úmysel s možnosťou voľby – človek má v úmysle klamať. Zámerne volí klamstvo. Pritom má na výber medzi možnosťami „povedať pravdu“ a „klamať“. Jeho zámerom je klamstvo.
- nenaznačenia adresátovi, že je oklamáný – obrazne povedané, herec v divadle nie je klamár, aj napriek tomu, že nehovorí divákovi pravdu a na javisku zomiera. Samotná situácia divadelného predstavenia totiž naznačuje adresátovi, aby sa nebralo vážne nič, čo sa v jeho

prostredí povie a odohrá. Naopak, ak adresátovi žiadnym spôsobom nenaznačíme, že by to tiež nemusela byť pravda a nenaznačuje to ani situačný kontext, potom sa s veľkou pravdepodobnosťou pokúšame klamať. Túto situáciu môžeme pozorovať aj v prostredí internetu

Klamstvo na internete

Možnosť prezentovať sa rozličnými spôsobmi je jedna z najzaujímavejších možností, ktoré prostredie internetu ponúka. Ako prostredie, v ktorom ľudia pomerne často využívajú rôzne typy osobností a správania a to v pozitívnom aj negatívnom zmysle ho popisuje množstvo autorov (Reid, 1998; Suler, 2001; Šmahel 2008 a ďalší).

Medzi samotnými užívateľmi je rozšírené tvrdenie o tom, že je to prostredie, v ktorom sa všeobecne veľa klame. Hovoria o tom nielen naše výsledky ale aj práca Davida Šmahela (2006). S týmto tvrdením súhlasilo 38% českých užívateľov internetu. Autor sa pokúsil odpovedať na otázku, aké je správanie týchto užívateľov v tomto anonymnom prostredí. Na otázku, či v poslednom polroku na internete napísali o sebe niečo nepravdivé kladne odpovedalo 21% mužov a 16% žien. Tieto údaje akoby narušovali mediálne rozšírený obraz internetu ako nedôveryhodného prostredia.

Teda aj napriek tomu, že klamstvo sa nejaví ako preferovaná stratégia väčšiny užívateľov internetu, nie sú tieto praktiky neobvyklé (Spitzberg, 2006; Whitty, 2002). Ako prostredie, v ktorom sa najčastejšie klame sa prejavili práve prostredia chatov a práve tomuto prostrediu sa venovala Whittyová (2002), ktorá sa zamerala na analýzu správania sa v prostredí chatu. Jej výsledky dokazujú, významný vplyv pravidelnosti využívania chatu: príležitostní užívatelia klamali častejšie ako ostatní. Autorka sa domnieva, že rozvoj dôvery je v prostredí internetu rovnako ako v reálnom svete postupným procesom a jedinec potrebuje stráviť s komunikačným partnerom viac času, kým začne o sebe prezrádzať osobné informácie. Whittyová pripája aj alternatívne vysvetlenie pre príležitostných užívateľov. Podľa nej im chýba zámer využívať chat ako pravidelné komunikačné médium, namiesto toho ho využívajú ako prostriedok trávenia voľného času, zábavy a experimentovania.

Ciele

Cieľom našej práce bolo priblížiť a spoznať problematiku klamstva ako sociálneho javu a zmapovať jeho výskyt v prostredí internetu, pričom sme sa snažili zvýšiť záujem o danú problematiku. Pretože aj samotní užívatelia sú presvedčení o tom, že je to prostredie, v ktorom je klamstvo všeobecne rozšírené. Vzhľadom k danému faktoru sme sa zaujímali aj o stratégie, ktoré jednotlivci pri rozpoznávaní klamstva, v rámci CMC rozpoznávajú. Problémy, s ktorými sme sa stretli pri vymedzovaní klamstva, sme sa pokúsili zjednotiť na základe výpovedí jednotlivých respondentov, a tak priniesť základné poznatky o tomto fenoméne. Domnievali sme sa, že práve toto vymedzenie napomôže nielen našej práci, ale aj rozvoju záujmu o danú tému.

Takže naše ciele:

1. Aké sú dôvody využívania chatu?
2. Aké boli najčastejšie dôvody klamstva v danom prostredí?
3. Aké stratégie využívajú užívatelia chatu na odhalenie klamstva?
4. Považujú užívatelia chatu toto prostredie za dôveryhodné?
5. V akej oblasti v rámci chatu užívatelia najčastejšie klamali?

Metóda

Pre zistenie našich cieľom sme vytvorili dotazník, ktorý obsahoval 13 otázok. Otázky boli zamerané na priblíženie základných charakteristík užívateľov, ako pohlavie, vek, dĺžka využívania internetu a otázka, ktorá zisťovala, či užívatelia vôbec využívajú prostredie chatu, ktoré bolo základnou podmienkou pre vyplnenie dotazníka. Tieto údaje nám slúžili na lepšie priblíženie výskumnej vzorky. Dotazník ďalej zisťoval, prostredníctvom otvorených otázok dôvody využívania chatu, dôvody klamstva a čo je podľa nich klamstvo a aké stratégie na odhaľovanie klamstva v rámci internetu využívajú. Pýtali sme sa aj na oblasti, v ktorých najčastejšie užívatelia chatov klamú a či považujú prostredie chatu za dôveryhodné. Pri týchto otázkach mali užívatelia dve možnosti odpovede (áno - nie). Dotazník mal elektronickú podobu a bol k dispozícii v chatových prostrediach www.chatik.sk, www.4ever.sk.

Vzorka

Zamerali sme sa na užívateľov, ktorí majú s internetom dostatok skúseností a využívajú prostredie chatu. Predpokladali sme, že práve oni budú schopní lepšie popísať jav, ktorý je predmetom výskumu. Väčšina respondentov patrila k dlhodobým užívateľom internetu.

Vzorku tvorilo 209 respondentov, z toho 135 žien (64,59%) a 74 mužov (35,41%). Priemerný vek respondentov bol 24 rokov. Dlhodobé využívanie internetu uviedlo 205 užívateľov. Všetci respondenti aktívne využívajú chat a neznámych ľudí aktívne oslovovalo 30 žien a 34 mužov.

Výsledky

Odpovede na otvorené otázky sme zaraďovali do kategórii podľa konceptu obsahovej analýzy Straussa a Corbinovej (1999). Ako prvé sme určité pojmové označenia roztriedili do tzv. konceptov, ktoré sme stanovili ako základné jednotky analýzy. Týmto postupom bolo získané väčšie množstvo pojmových označení – konceptov resp. kategórií. Všeobecné charakteristiky týkajúce sa respondentov (vek, pohlavie, dĺžka využívania chatu, oslovovanie neznámych ľudí) ako aj špecifiká chatu (hodnotenie dôveryhodnosti chatu, oblasť klamstva).

Dôveryhodnosť chatu:

Výsledky ukázali, že za dôveryhodné prostredie označilo chat 42 účastníkov výskumu (20,01%). Za nedôveryhodné ho spolu označilo 167 účastníkov (79,9%). Kladne sa vyjadrilo k otázke, „už niekedy klamali v rámci chatu“ 103 respondentov, záporne 106 respondentov. Podľa týchto výsledkov môžeme povedať, že prostredie chatu je všeobecne považované za nedôveryhodné, k využitiu klamstva v tomto prostredí sa prikláňa skoro polovica z opýtaných. Slabá väčšina z nich túto možnosť vylučuje (viď tabuľka č.1).

Tabuľka č.1 Dôveryhodnosť chatu a využitie klamstva v rámci chatu

	ÁNO	%	NIE	%	SPOLU
DOVERYHODNOSŤ CHATU	42	20,01	167	79,9	209
UZ NIEKEDY KLAMALI V RÁMCI CHATU	103	49,28	106	50,72	209

Oblasť klamstva

Vyhodnotili sme 103 odpovedí (viď. tabuľka č.2), teda odpovede tých respondentov, ktorí uviedli, že niekedy klamali v rámci chatu. Najvyšší počet respondentov uviedlo nepravdivé údaje o svojom bydlisku a to 30 (29,14%). Druhou najčastejšou oblasťou s nepravdivými údajmi bola oblasť veku. Uviedlo ju 24 respondentov (23,30%) uviedlo, že klamalo práve v nej. Zaujímavé je, že sa objavila aj oblasť „sexuálnej orientácie“, v ktorej klamali 2 respondenti (1,96%), čo mohlo súvisieť s experimentáciou s identitou mladých užívateľov. Oblasť „iné“ označili 3 respondenti, pričom sa jednalo o oblasť : aktuálne prežívanie, záujmové činnosti a vzťah s priateľmi (viď. tabuľka č.2).

Tabuľka č. 2 Oblasť, v ktorej užívatelia chatu klamali najčastejšie

OBLASŤ	POČET	%
Bydlisko	30	29,14
Vek	24	23,30
Výzor	18	17,48
Stav	14	13,59
Vzdelanie	7	6,80
Pohlavie	5	4,86
Iné	3	2,87
Sexuálna orientácia	2	1,96
SPOLU	103	100

Dôvody klamstva

Ako hlavná kategória pre dôvod klamstva sa ukázala OCHRANA OSOBY, ktorá súvisí s využitím anonymity daného prostredia. Respondenti mali najčastejšie obavy zo zneužitia osobných informácií. Na druhej strane sa tu vyskytli tendencie VZBUDIŤ ZÁUJEM spolu s tendenciou JAVIŤ SA LEPŠÍM, čo prostredie internetu umožňuje aj vďaka svojim charakteristikám. Klamstvo bolo využívané aj pre ZÁBAVU, pričom „obeťou“ bola druhá strana. Niektorí užívatelia akoby sa chceli obhájiť a ako dôvod klamstva uvádzali ich NEZRELOSŤ a experimentovanie s týmto prostredím, ktoré poskytuje anonymitu. Opakom takéhoto experimentovania je obťažovanie a NEPRÍJEMNÉ SPRÁVANIE SA DRUHEJ STRANY . Tu mali užívatelia snahu ukončiť komunikáciu čo najrýchlejšie a vyhnúť sa konfliktom.

Dôvody využívania chatu

Myslíme si, že jedným z dôvodov využitia chatu je aj možnosť využiť klamstvo v tomto prostredí. Medzi výslednými odpoveďami i prevládala kategória LACNÁ KOMUNIKÁCIA S PRIATEĽMI, pri ktorej zdôrazňovali kontakt s rodinou a priateľmi a lacný spôsob komunikácie. Chat bol tiež prostredím zdroja INFORMÁCIÍ, ktoré respondenti získavali. Pre niektorých to bolo prostredie, v ktorom spoznávali nových ľudí, či už úmyselne alebo náhodne. Jednalo sa o kategóriu NOVÝ KONTAKT. Chat bol tiež prostredím pre krátenie si voľného času a zábavu. My sme sa rozhodli vytvoriť kategóriu NUDA, ZÁBAVA.

Rozpoznanie klamstva

Pri tejto téme sme analyzovali odpovede 124 respondentov, ktorí uviedli, že sú schopní rozpoznať klamstvo v prostredí chatu. Viac ako polovica opýtaných si bolo istá tým, že dokáže rozpoznať klamstvo v rámci chatu. Pri analýze odpovedí sa nám podarilo analyzovať tri základné postupy: OVEROVANIE, pričom respondenti využívali prostriedky ako informácie od druhých osôb, zisťovanie informácií aj prostredníctvom osobného stretnutia, na základe ktorého mohli vyvrátiť niektoré tvrdenia. Zaujímavá je stratégia, ktorú nemôžeme explicitne zadefinovať jednalo sa o INTUÍCIU a ÚSUDOK. Respondenti sami nevedeli presne uviesť, ako prídu nato, že im niekto klame. Pre viac analyticky založených užívateľov bola prijateľná stratégia, ktorá sa zamerala na CHYBU KLAMÁRA. Vďaka textovej forme komunikácie a použitím istého verbálneho štýlu lepšie vedeli identifikovať klamstvo a to aj vďaka preklepom a typografickým informáciám

Záver

Vzhľadom k *dôvodom klamstva* sme sa stretli so snahou o ochranu osobných údajov, spojenú s obavou pred zneužitím. Súvislosť s týmito obavami môžeme hľadať v psychologických aspektoch tejto komunikácie. Možnosť zaznamenania týchto údajov spolu s anonymitou druhej strany môže spôsobiť nepríjemnosti v živote každého užívateľa. Na druhej strane sa tu objavovali tendencie vzbudiť záujem a snahu javiť sa lepším, čo prostredie internetu umožňuje v plnej miere so svojimi charakteristikami. Jedná sa najmä o anonymitu a absenciu percepčného kontaktu. Táto atmosféra vedie užívateľov k neviazanosti, prejavovaniu vlastných citov, fantazijných myšlienok a snov, ktoré by sa zdráhali prejavovať za bežných okolností, najmä ak by boli spochybňované sociálnymi normami (Reid, 1998). S tým úzko súvisí aj využívanie klamstva pre zábavu užívateľov. Veľmi zaujímavá bola tendencia niektorých užívateľov, ktorí akoby sa snažili obhájiť a za dôvod klamstva udávali ich nezrelosť v súvislosti s vekom. V prípade nepríjemného správania sa druhej strany a z obavy pred konfliktom, užívatelia neváhali použiť klamstvo, ako spôsob pre ukončenie komunikácie. Pri celkovom zhodnotení prostredia chatu je veľmi pravdepodobné, že na výskyt klamstva, predstieraní a experimentovania má vplyv efekt disinhibície (Vybíral, 2002).

Z našich analýz sa nám podarilo vytvoriť niekoľko kategórií *dôvodov využívania chatu*. Medzi našimi respondentmi prevládala kategória, ktorá využívala chat hlavne kvôli komunikácii, pričom bola dôvodom komunikácia a kontakt s rodinou a priateľmi. Toto zistenie korešponduje s výskumom Vaculíka a Duškovej (2001). Medzi ďalšie dôvody zaradovali užívatelia zdroj vyhľadávania informácií, či už od priateľov alebo od neznámych užívateľov. Na túto skutočnosť nadväzuje ďalší dôvod využitia chatu, keď respondenti zámerne vyhľadávali v danom prostredí nové kontakty, či už zo zábavy alebo za účelom zoznámenia. Chat bol tiež prostredím relaxácie a krátenia si voľného času. Možno práve preto, že umožňuje ľuďom oddeliť svoje správanie od skutočnej identity (Suler, 2001).

V našom prieskume sa ukázalo, že užívatelia chatu vytvárajú rôzne *stratégie pre rozpoznanie dôveryhodnosti* informácií získaných od ostatných užívateľov. Viac ako polovica respondentov si bolo istá tým, že dokáže rozpoznať klamstvo v rámci chatu. Pri analýze odpovedí sa nám podarilo rozpoznať jeden zo základných postupov a to overovanie, pričom respondenti využívali prostriedky, ktoré boli zamerané na kognitívne procesy, pomocou ktorých odvodzovali závery a atribúcie na základe minimálnych informácií (Hancock, Dunham, 2001). Overovanie dopĺňali osobným stretnutím. V prípade nedostatku informácií a tzv. „vodítok“ sa užívatelia spoliehali na dojem z partnera, ktorý si vytvárali na základe intuície a úsudku. Podobný jav sa vyskytol aj v práci Koubalíkovej a Šmahela (2008). Pre viac analyticky založených užívateľov bola prijateľná stratégia, ktorá sa zamerala na chybu klamára. Vďaka textovej forme komunikácie a použitím istého verbálneho štýlu, vedeli lepšie identifikovať klamstvo, a to aj vďaka preklepom a typografickým informáciám.

Medzi hlavnými dôvodmi sa vyskytla snaha o ochranu osobných údajov pred zneužitím, snaha javiť sa lepším a veľmi zaujímavá bola ochrana pred vznikom konfliktu. Väčšina užívateľov považovala prostredie chatu za nedôveryhodné, preto sme sa pýtali, akým spôsobom rozoznávajú klamstvo. Medzi stratégie zisťovania dôveryhodnosti správ boli zahrnuté metódy, ako overovanie faktov, intuícia, ale aj analýza rozhovoru s klamárom a vyčkávanie na jeho chybu.

Sme si vedomí, že presnosť výsledkov závisí aj od výskumného nástroja. V našom prípade sa jednalo o nový dotazník, ktorý sme si sami vytvorili. Počas práce s týmto nástrojom sme zistili jeho nedostatky, najmä v tom, že Tieto nedostatky by sa po ďalšom prepracovaní mohli odstrániť, aby sa tento nástroj zefektívnil a napomohol tak k ďalším výskumom tohto fenoménu.

Literatúra

- BOK, S., 1978, *Lying: Moral Choice in Public and Private Life*. NY: Random House
- DUŠKOVÁ, R., 2001, Psychologické aspekty komunikace on-line. Bakalárska práca. Brno FSS
- EKMAN, P., 1997a, Lying and Deception. In N.L. STEIN, P.A. ORNSTEIN, B. TVERSKY & C. BRAINERD (EDS.) *Memory for everyday and emotional events*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 333-347.
- HANCOCK, J., DUNHAM, P.J., 2001, Impression Formation in Computer Mediated Communication Revisited : An Analysis of the Breadth and Intensity of Impressions. Dostupne: <http://crx.sagepub.com/cgi/content/abstract/28/3/325>
- MAHON J. A., 2008, Stanford Encyclopedia of Philosophy: The Definition of Lying and Deception dostupne: <http://plato.stanford.edu/entries/lying-definition/>
- NYBERG, D., 1993, *The Varnished Truth : Truth Telling and Deceiving in Ordinary Life*. Chicago: University of Chicago Press. Paperback edition (1993). Dostupne: <http://empathy.colstate.edu/Books/nyberg.htm>
- REID, E., 1998, The Self in the Internet: Variations on the Illusion of One Self. In: Gackenbach, J. (eds): *Psychology and the Internet, Intrapersonal, Interpersonal, and Transpersonal Implications*, San Diego Academic Press. 29-42
- SPITZBERG, B.H., 2006, Preliminary development of a model and measure of computer-mediated communication (CMC) competence. *Journal of CMC* 11,2 <http://jcmc.indiana.edu/vol11/issue2/spitzberg.html>
- STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J., 1999, *Základy kvalitativního výskumu*. Sdružení podané ruce Brno, Nakladatelství Albert, Boskovice
- SULER, J., 2001, *The Psychology of Cyberspace*. Dostupne: <http://www-usr.rider.edu/~suler/psycyber/psycyber.html>
- ŠMAHEL, D., 2006, Czech adolescents on the Internet . dostupne: <http://www.terapie.cz/materials/smahel-antalya-2006.pdf>
- ŠMAHEL, D., 2008, Fenomén lhaní v prostředí internetu. *Československá psychologie* . roč. 52, s.289-301
- VRIJ, A., 2000, *Detecting Lies and Deceit. The Psychology of Lying and the Implications for Professional Practice*. Chichester England: John Wiley & Sons Ltd, 2000. 254 s. ISBN 0-471-85316 -X
- VYBÍRAL, Z., 2002, Výzkum disinhibice u mladých uživatelů chatu. In: Plaňava, I., Pilát M. (2002): *Děti, mládež a rodiny*. Brno: Barrister & Pricipal, s. 275 – 2
- WHITTY, M., 2002, Liar, Liar! In: *Computers in Human Behavior* 18 (2002) 343–352
- World Internet Statistic 2010 .Dostupné : <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>

ZUCKERMAN, M., DEFRANK, R.S, HALL, J.A, 1979, Facial and vocal cues of deception and honesty. *Journal of Experimental Social Psychology*, 15, 378 - 396

Abstrakt

Táto práca sa snaží spoznať fenomén klamstva v kontexte elektronickej komunikácie. Spoznáva názory užívateľov chatu na dôveryhodnosť tohto prostredia a určuje dôvody, ktoré ich vedú ku klamstvu. Zameriava sa tiež na stratégie, ktoré respondenti využívajú pri odhaľovaní klamstva. Pre výskumnú vzorku 209 respondentov bol použitý dotazník, ktorý mal elektronicke podobu. Ukázalo sa, že užívatelia považujú prostredie chatu za nedôveryhodné v 79,9% a ako hlavný dôvod klamstva uvádzajú ochranu osobných údajov a vzbudenie záujmu u druhej osoby.

Kľúčové slová

klamstvo, chat, dôveryhodnosť

Abstract

This study aims to uncover the deception phenomenon in context of electronic communication. It gets to know the opinion of chat users on credibility of this environment and it determines reasons which lead to deception. This study focuses on strategies used by respondents in order to detect deception. In 209 respondents an online questionnaire was used. The results showed that 79.9 % of chat users consider the chat environment to be unreliable and as the main reasons for deception respondents stated the protection of personal data and arouse interest in other person.

Keywords

deception, chat, credibility

ZDRAVIE OPTIKOU KOMPARATÍVNYCH OPTIMISTOV/PESIMISTOV

Jozef Výrost
Spoločenskovedný ústav SAV, Košice
vyrost@saske.sk

Komparatívny optimizmus (comparative optimism, CO) je vyjadrením očakávaní a presvedčení človeka, že sa mu negatívne udalosti pravdepodobne stanú menej často ako iným ľuďom. **Komparatívny pesimizmus** chápeme ako jeho opozitum. Tento fenomén popísal v r. 1980 N. D. Weinstein a nazýval ho *nerrealistickým optimizmom* (unrealistic optimism). V literatúre sa ešte môžeme stretnúť tiež s označením tohto fenoménu pod pojmom *optimistická predpojatnosť* - optimistic bias (napr. Armor, Taylor, 2002) alebo *ilúzia osobitnej nezraniteľnosti* - illusions of unique invulnerability (napr. Burger, Burns, 1988).

Najintenzívnejšie sa prejavuje v očakávaní budúcich udalostí, osobitne pri očakávaní negatívnych udalostí. Možno bude užitočné pripomenúť potrebu rozlišovať medzi **dispozičným a komparatívnym** optimizmom: kým DO vyjadruje generalizované presvedčenie, že to, čo sa nám deje a čo dosahujeme je skôr pozitívne ako negatívne, CO sa vzťahuje na špecifické javy a využíva skôr sociálne porovnávanie (zlé veci sa stanú skôr iným ako mne). Tým možno vysvetliť, že výskum venovaný súvislostiam DO a CO prináša dôkazy, že medzi nimi nie je lineárny vzťah (napr. Radcliffe, Klein, 2002).

Za uplynulé obdobie sa pôsobenie fenoménu komparatívneho optimizmu preukázalo v rozmanitých oblastiach života: od ochorení ako cukrovka, vysoký tlak, rakovina, cez závislosti ako užívanie drog, alkoholu a fajčenie, až po neplánovanú graviditu či dopravnú nehodu. Z realizovaných výskumov teda môžeme zovšeobecniť poznanie, že pod vplyvom komparatívneho optimizmu:

- ľudia vo vzťahu k návykovým látkam (drogy, alkohol, nikotín) usudzujú, že môžu produkovať závislosti – u iných
- nechránený sex môže viesť k nežiaducim dôsledkom, riziko že sa to stane im samotným však vnímajú ako menšie
- riskantná jazda iných ohrozuje viac, ako keď jazdia na hrane oni sami...

Ukazuje sa teda, že CO ako stratégia nabáda a nezriedka i vedie k **rizikovému správaniu**. V oblasti zdravia sa teda javí skôr ako kontraproduktívny (Gibbons, Gerrard, & Lane, 2003).

Komparatívny optimizmus sa v prvom období jeho štúdia chápal, s poukazom na úvahy Sigmunda Freuda, ako efektívny výraz seba - obranných mechanizmov. Predpokladalo sa (Taylor, Brown, 1988), že ako pozitívna ilúzia bude osobe prospešný, bude príznakom duševného zdravia a zaručí významné psychologické benefity (odolnosť, pocit šťastia, spokojnosť, výkonnosť a úspech). Ako sa zdá, pozabudlo sa pritom na autentický výklad názorov S. Freuda, že prvoradým účelom seba - obranných mechanizmov je obrana voči úzkosti, a k najjednoduchším z nich patrí popretie („nám sa to stať nemôže“).

Uvedené otázky stáli pri rozhodnutí ilustrovať pôsobenie komparatívneho optimizmu na dátach ESS (European Social Survey).

Metóda

V druhom kole Európskej sociálnej sondy (ESS Round 2), realizovanom v r.2004-5, bol súčasťou metodiky rotujúci modul s názvom **Zdravie a zdravotná starostlivosť v meniacej sa Európe** (Modul pripravila skupina pod vedením S. Kooikera v zložení: J. Kragstrup, E. Holme Hansen, N. Britten, A.M. Oltarzewska). 2. kola ESS sa zúčastnilo 47 537 osôb, v

reprezentatívnych vzorkách z 25 krajín. Na posúdenie komparatívneho optimizmu/pesimizmu sme použili kombináciu 2 škál dotazníka ESS:

C7: Aký je Váš zdravotný stav?

1 2 3 4 5
veľmi dobrý dobrý priemerný zlý veľmi zlý

D18: Kolkokrát za posledných 12 mesiacov ste sa obrátili na lekára so svojimi problémami? Zarátajte prosím kontakt s každým lekárom, vrátane špecialistov a praktických lekárov.

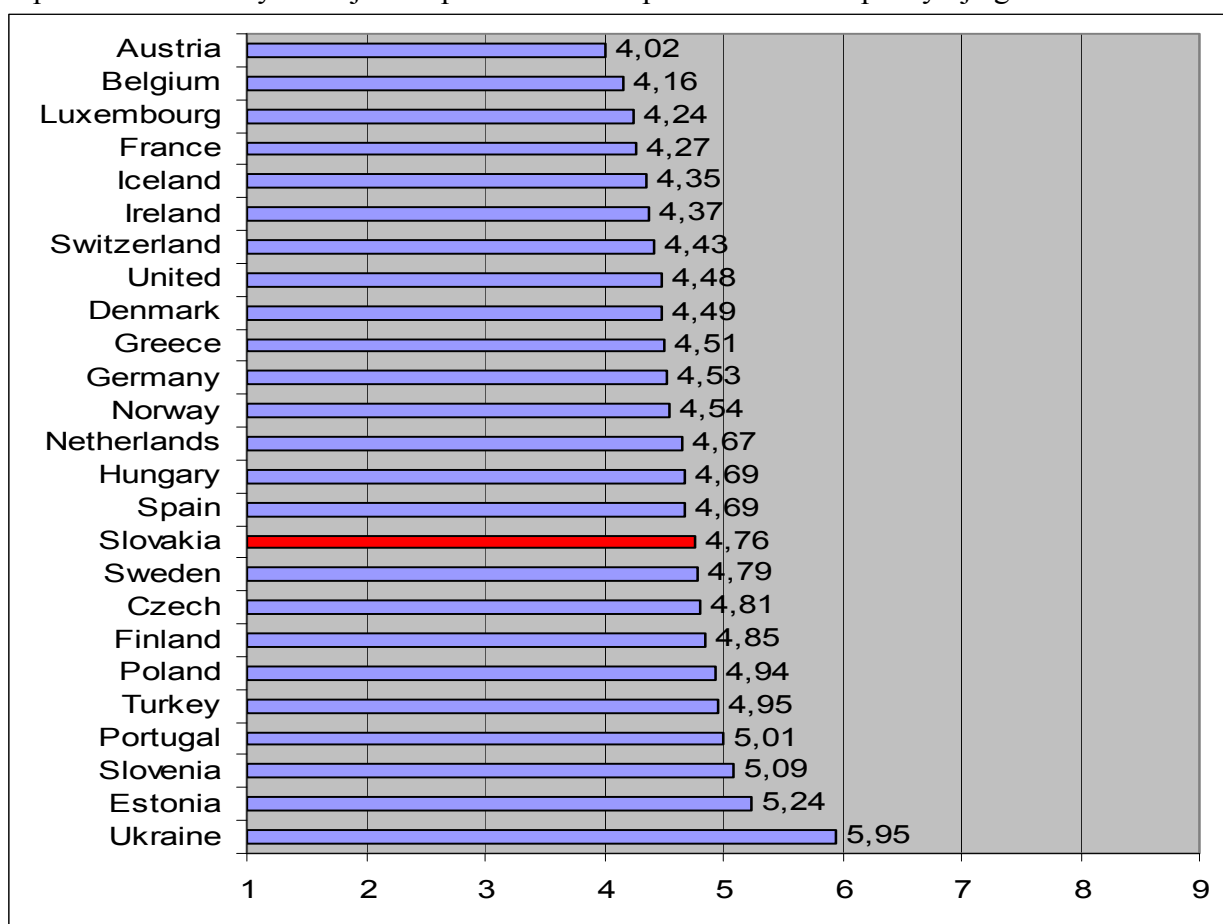
1 2 3 4 5
nikdy raz alebo dvakrát 3 – 5-krát 6 – 10-krát viac ako 10-krát

Na tejto kombinovanej (C7 – D18) škále CO bolo rozpätie hodnôt od -4 (svoj zdravotný stav považuje za veľmi dobrý a navštívil lekára viac ako 10-krát) do +4 (svoj zdravotný stav považuje za veľmi zlý a nenavštívil lekára ani raz). Tieto hodnoty sme previedli na štandardnú 9-bodovú škálu spôsobom $-4 = 1$ až $+4 = 9$.

Napokon pre potreby analýzy s CO ako nezávislou premennou sme vytvorili 3 kategórie: 1-3 = 1 pesimisti, 4-6 = 2 stred (realisti), 7-9 = 3 optimisti

Výsledky

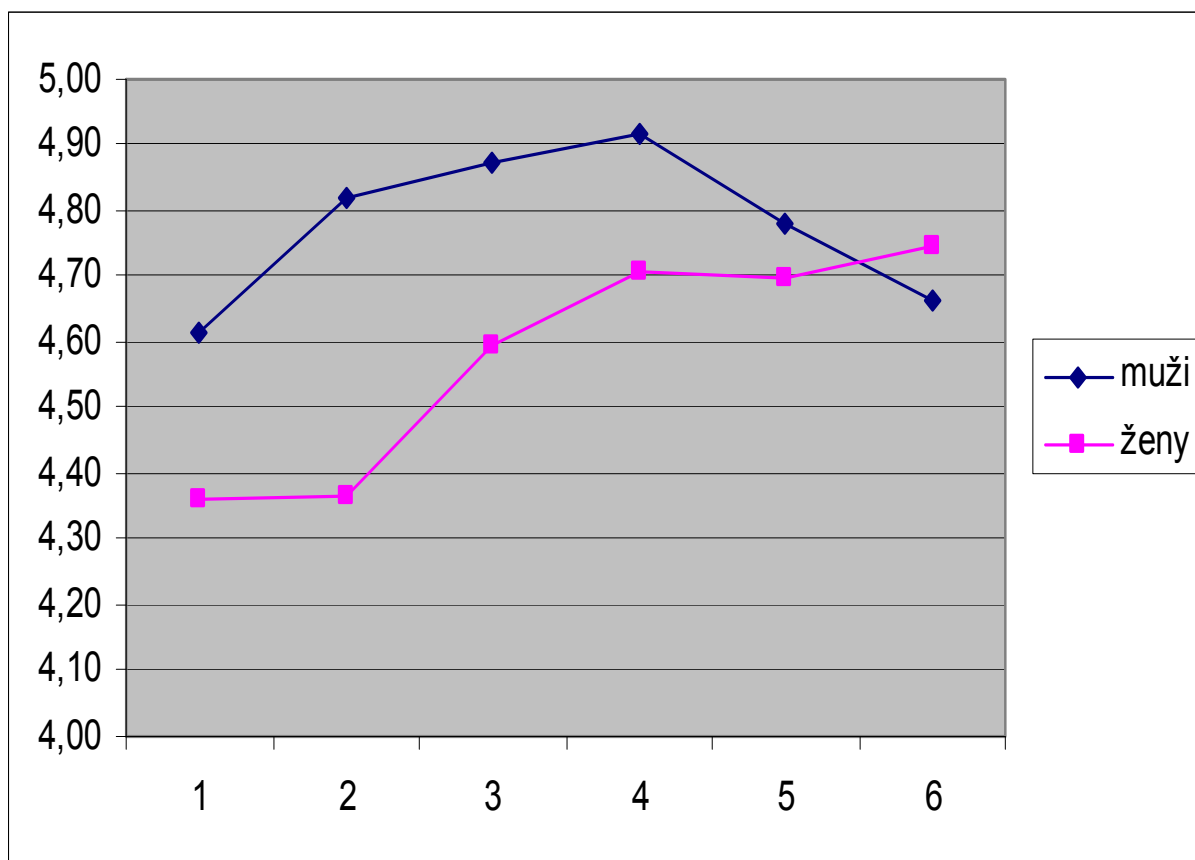
Prvou alternatívou analýzy dát v prípade možností, ktoré poskytujú multilaterálne komparatívne výskumy, je obvykle hľadanie odpovede na otázku, či existujú rozdiely medzi respondentmi z rôznych krajín. Odpoveď na takto položenú otázku poskytuje graf č.1:

Graf č. 1.: Priemery odpovedí respondentov z účastníckych krajín na 9-bodovej škále CO

Z hľadiska zamerania nášho príspevku má táto informácia len ilustratívnu úlohu, ale potvrdzuje existenciu rozdielov medzi odpoveďami respondentov z rôznych krajín (ANOVA, $F=243,63$, $p<0.0001$). Hoci celkový priemer sa pohybuje vo všetkých krajinách, z hľadiska rozpätia škály CO, v pásme realizmu, miera výskytu komparatívneho optimizmu je najvyššia u respondentov z Ukrajiny a vyššia aj u respondentov z Estónska, Slovinska, Portugalska, Turecka a Poľska.

Z ďalších sociálno-demografických činiteľov sa ako významné vo vzťahu ku komparatívne optimizmu/pesimizmu prejavili tri: rod, vek a vzdelanie. O rodovej a vekovej podmienenosti komparatívneho optimizmu nám dáva informácie graf č.2:

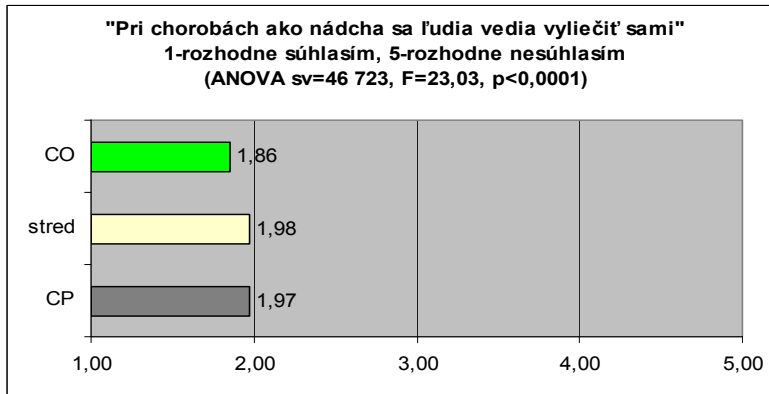

Graf č.2: Priemery odpovedí respondentov v škále CO podľa rodu a veku

Z uvedených údajov vyplýva, že muži ($M=4,78$) sú vo väčšej miere komparatívni optimisti ako ženy ($M=4,58$), pričom tento rozdiel je štatisticky významný (ANOVA, $F=326,58$, $p<0.0001$), a mladší sú vo väčšej miere komparatívni optimisti ako starší (ANOVA, $F=74,56$, $p<0.0001$). Zaujímavý je relatívny vzrast komparatívneho pesimizmu v oblasti zdravia u mužov vyšších vekových kategórií (55 až 64, 65 a viac), ktorý potvrdzuje existenciu rodových rozdielov v adaptácii na starobu. Pokiaľ ide o vzdelanie, respondenti s nižším vzdelaním sú vo väčšej miere komparatívni optimisti ako ostatní a tento rozdiel je opäť štatisticky významný (ANOVA, $F=39,69$, $p<0.0001$).

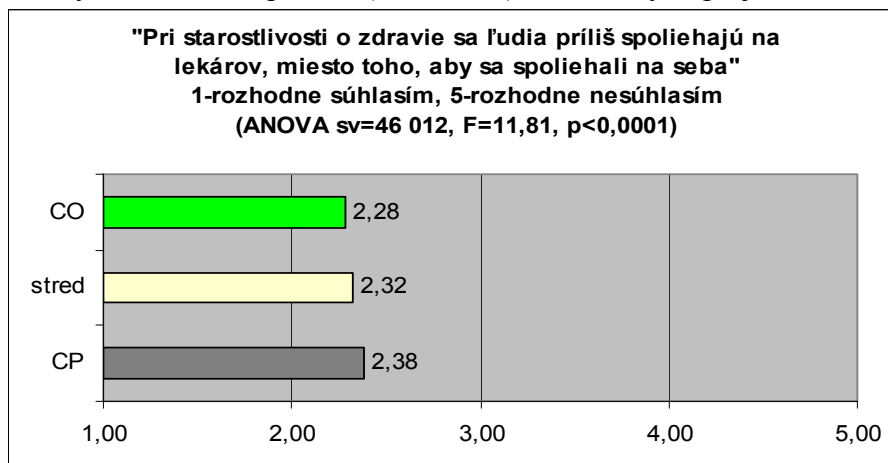
Z psychologického hľadiska určite zaujímavejšia sa môže javiť „drobnokresba“, ktorá umožňuje názornejšie popísať účinky komparatívneho optimizmu vo vzťahu ľudí k vlastnému zdraviu a starostlivosti o zdravie. V týchto analýzach bude CO vystupovať ako antecedent, nezávislá premenná.

Graf č.3 znázorňuje odpovede 3 skupín respondentov (CO – komparatívni optimisti, stred – realisti, CP – komparatívni pesimisti) na otázku z dotazníka ESS, uvedenú v záhlaví grafu (odpoveďová škála bola 5-bodová škála likertovského typu).

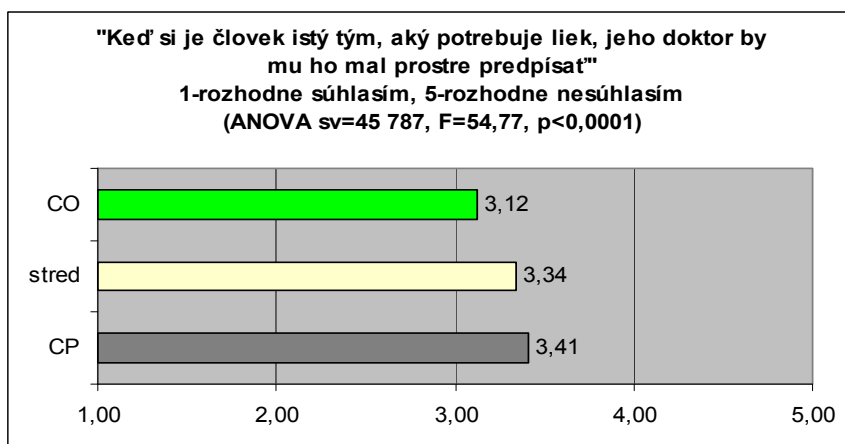
Graf č. 3: Priemery odpovedí respondentov na otázku D20 „nádcha“

Ako možno vidieť, všeobecne prevládali súhlasné odpovede, ale miera súhlasu skupiny CO bola významne vyššia ako ostatných dvoch skupín (ANOVA sv = 46 723, F = 23,03, p < 0,0001). Post – hoc porovnania priemerov skupín (Tukey) ukázali, že medzi ostatnými dvomi skupinami (stred a CP) sa rozdiely neprejavili.

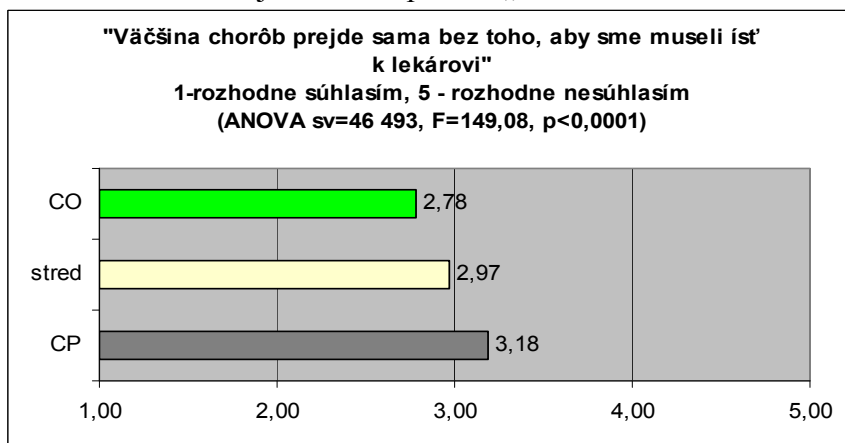
Graf č.4: Priemery odpovedí respondentov na otázku D21 „spoliehanie sa na lekárov“

Aj v odpovedi na túto položku prevládol súhlas s tvrdením, miera súhlasu skupiny CO bola opäť najvyššia (ANOVA sv = 46 012, F = 11,81, p < 0,0001). Existuje však aj štatisticky významný rozdiel medzi „realistami“ a „pesimistami“.

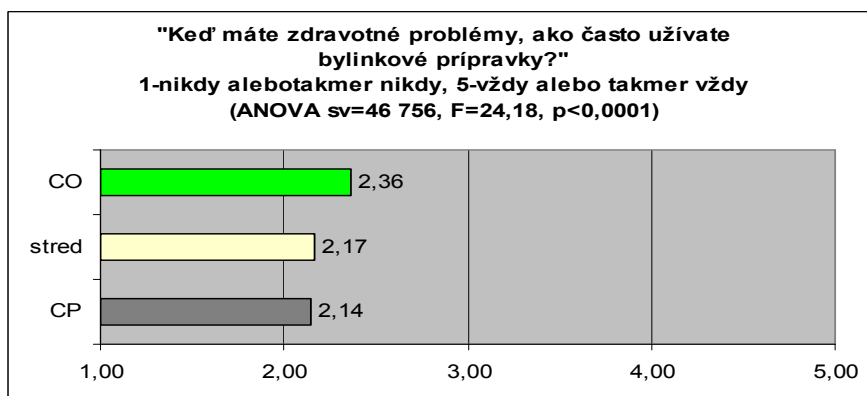
Graf č.5: Priemery odpovedí respondentov na otázku D22 o „predpise liekov“

Prevládajúcou tendenciou odpovedí v tomto prípade je nesúhlas s uvedeným tvrdením. Miera nesúhlasu komparatívnych optimistov je však významne nižšia ako ostatných (ANOVA sv = 45 787, F = 54,77, p < 0,0001). Štatisticky významný rozdiel sa preukázal v rovnakom smere aj medzi skupinami „stred“ a CP.

Graf č.6: Priemery odpovedí respondentov na otázku D19 „choroby prejdú samé“

Ako možno vidieť, v dvoch skupinách (CO a stred) prevládli súhlasné odpovede, že choroby prejdú samé a v jednej (CP) nesúhlasná. Medzi skupinami sa prejavili významné rozdiely (ANOVA sv = 46 493, F = 149,08, p < 0,0001), aj v porovnaní medzi sebou navzájom.

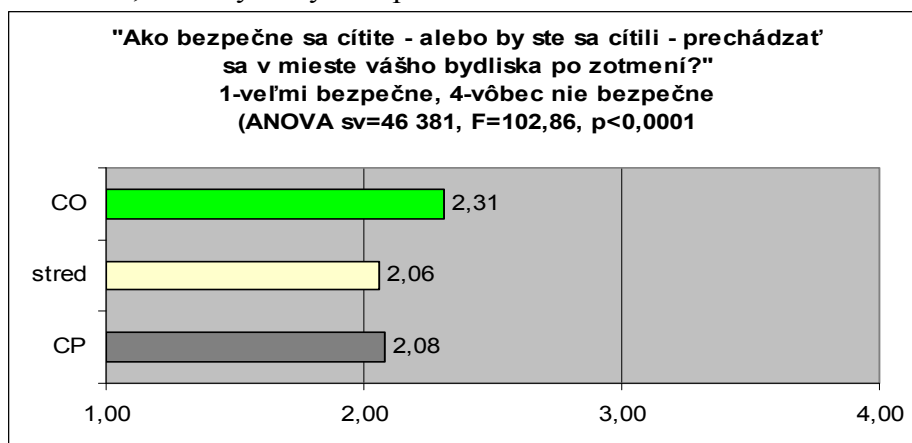
Graf č.7: Priemery odpovedí respondentov na otázku D6 „liečba bylinkami“

V tomto prípade bola použitá mierne pozmenená škála odpovedí s opačným smerovaním (1 – nikdy, 5 – vždy). Prevládajúcou odpoveďou v tomto prípade je nesúhlas s tvrdením, ale medzi skupinami sa opäť prejavili štatisticky významné rozdiely (ANOVA sv = 46 756, F = 24,18, p < 0,0001). Miera nesúhlasu s používaním bylinkových prípravkov na liečbu vlastných zdravotných problémov komparatívnych optimistov je nižšia ako ostatných dvoch skupín (medzi nimi navzájom sa rozdiel neprejavil).

Uvedené výsledky analýzy umožňujú z týchto „čriepkov“ našej drobnokresby načrtnúť obraz zdravotne rizikových praktík, ku ktorým inklinujú komparatívni optimisti pri starostlivosti o vlastné zdravie:

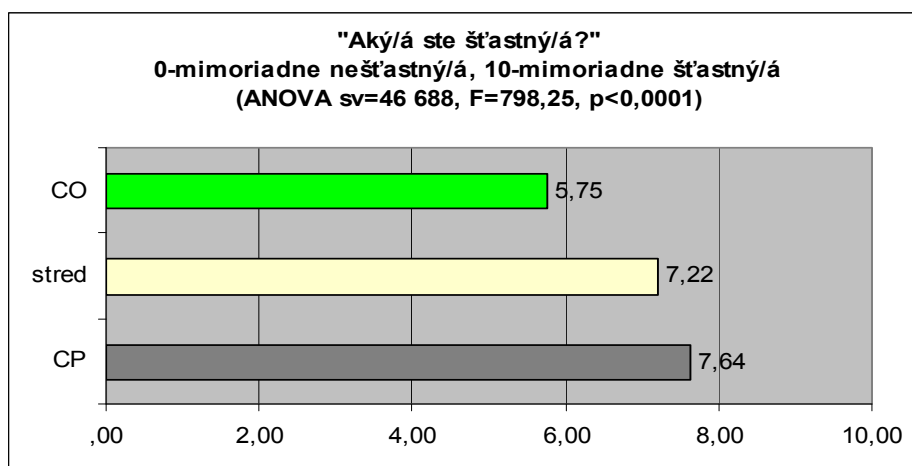
- keďže pravdepodobnosť, že budem chorý/a je menšia ako ostatných, potrebujem lekárov (návštevy a ich služby) menej – ak vôbec – ako iní
- ak ochorím, „vyliečim sa sám/a“, veď „ľudia sa príliš spoliehajú na lekárov namiesto toho, aby sa spoliehali na seba“.
- väčšina chorôb „prejde sama bez toho, aby sme museli ísť k lekárovi“.
- a ak by predsa neprešla, ak už je to nutné, sú tu ešte bylinkové prípravky...

Zostáva tu ešte otázka, ktorá svojho času bola intenzívne diskutovaná (napr. Colvin, Block, 1994 a reakcia Taylor, Brown, 1994), či naše ilúzie (v tomto prípade komparatívny optimizmus) sú oporou alebo prekážkou nášho duševného zdravia a pohody. Ak platí téza Shelley E. Taylorovej a J.D.Browna a ilúzie nás obraňujú a tým posilňujú našu pohodu, komparatívni optimisti by mali byť menej úzkostní ako pesimisti, ak platí téza R.C. Colvina a J.Blocka, malo by to byť naopak.

Graf č.8: Priemery odpovedí respondentov na otázku C6 „pocit bezpečia“

Výsledok analýzy potvrdzuje názor Colvina a Blocka, skupina komparatívnych optimistov sa prejavila ako subjekt intenzívnejšie zažívajúci pocity nebezpečenstva v uvedenej situácii a teda prezentovala vyššiu mieru úzkosti ako ostatné skupiny. Tento rozdiel bol štatisticky významný (ANOVA sv = 46 381, F = 102,86, p < 0,0001). V post – hoc porovnaníach sa rozdiely medzi ostatnými dvomi skupinami neprejavili.

Graf č.9: Priemery odpovedí respondentov na otázku C1 „pocit šťastia“

Komparatívni pesimisti, ktorí si „poisťujú stávky“ očakávaním, že budú mať viac smoly ako iní, na prvý pohľad nečakane, sú (presnejšie cítia sa byť) najšťastnejší. Je to paradoxné len zdanlivo: v skutočnosti komparatívni pesimisti sú virtuózi psychologickéj sebaobrany. Ak sa naozaj stane, že budú mať v porovnaní s inými smolu, je to dôkaz ich jasnozrivosti. Ak sa stane čokoľvek iné, je to „výborné“, dopadli lepšie ako čakali. V ľudových múdrostiach, prísloviach a pranostikách bola táto súvislosť rozpoznaná už dávno (napr. že na medvediu kožu sa pripíjajú, až keď je medveď ulovený.) Už v dávnych dobách špiónov školili na úlohy tak, že ich pripravovali na najhoršie eventuality – ak nastali, boli na ne pripravení a vedeli čo urobiť, ak nastalo čokoľvek iné, nutne to bolo to lepšie ako očakávali ... a to ich vnútorne posilňovalo. Takže komparatívni pesimisti sa cítia byť menej šťastní ako ostatné dve skupiny (ANOVA sv = 46 688, F = 798,25, p < 0,0001). V post – hoc porovnaníach sa štatisticky významný rozdiel prejavil aj medzi realistami (stred) a pesimistami (CP).

Aby sme získali psychologicky efektívnejší nástroj na overenie našich predpokladov, vytvorili sme z položiek ďalšieho rotujúceho modulu v dotazníku 2.kola ESS „Škálu emocionálnej pohody“ (koeficient reliability Cronbachovo alfa bol 0,849) z 5 položiek:

„Ako často ste sa takto cítili v posledných 2 týždňoch?“

G1: „Bol som veselý“ a v dobrej nálade“.

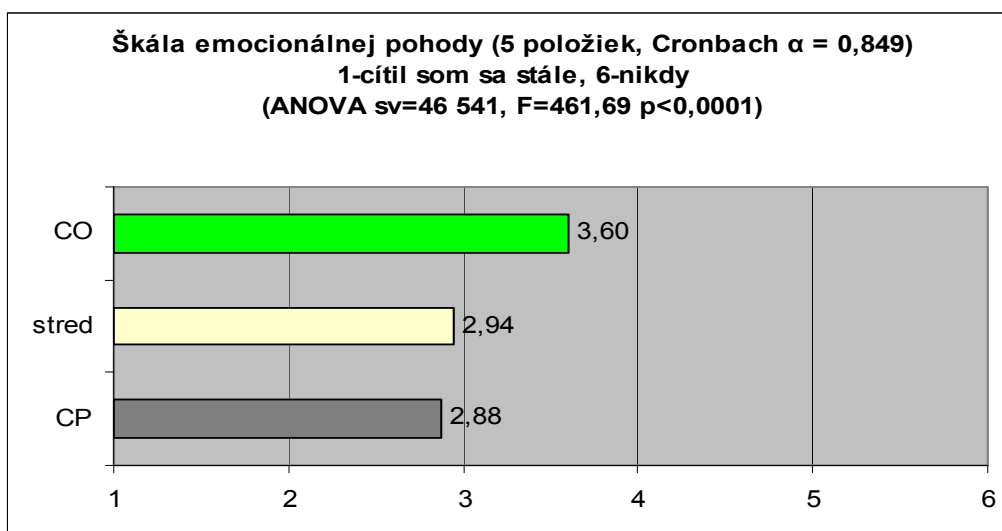
G2: „Cítil som sa pokojný a uvoľnený“.

G3: „Cítil som sa aktívne a vitálne“.

G4: „Zobudil som sa s pocitom, že som, svieži a odpočínutý“.

G5: „Môj každodenný život bol naplnený vecami, ktoré ma zaujímajú“.

1	2	3	4	5	6
stále	väčšinou	viac než polovicu času	menej než polovicu času	sem – tam	nikdy

Graf č.10: Priemery odpovedí respondentov v Škále emocionálnej pohody

Výsledok uskutočnenej analýzy potvrdzuje zistenia, popísané vyššie (ANOVA sv = 46 541, F = 461,69, p < 0,0001): úroveň emocionálnej pohody, vyjadrená respondentmi v skupine komparatívnych optimistov, je signifikantne nižšia, ako realistov a tých zase štatisticky významne nižšia ako komparatívnych pesimistov. Osobitne rozdiel v priemere skupiny CO v škále voči ostatným je povšimnutiahodný.

Záver

Výsledky potvrdili, že kultúrne vzorce a sociálne stereotypy ovplyvňujú do istej miery aj úroveň komparatívneho optimizmu v starostlivosti o vlastné zdravie. Odpovede väčšiny respondentov sa pohybujú v pásme komparatívneho realizmu, ako sa dalo očakávať, ale miera výskytu komparatívneho optimizmu je v niektorých krajinách vyššia (Ukrajina, Estónsko, Slovinsko, Portugalsko, Turecko a Poľsko).

V dátach ESS sa muži prejavujú vo väčšej miere komparatívnymi optimistami ako ženy, povšimnutiahodný je relatívny vzrast komparatívneho pesimizmu v oblasti zdravia u mužov vyšších vekových kategórií (55 až 64, 65 a viac), ktorý potvrdzuje existenciu rodových rozdielov v adaptácii na starobu. Mladšie osoby sú vo väčšej miere komparatívni optimisti ako starší a respondenti s nižším vzdelaním sú vo väčšej miere komparatívni optimisti ako ostatní.

Analýza odpovedí komparatívnych optimistov na jednotlivé položky metodiky poukázala na detailnejší obraz zdravotne rizikových praktík, ku ktorým inklinujú komparatívni optimisti pri starostlivosti o vlastné zdravie:

- keďže pravdepodobnosť, že budem chorý/a je menšia ako ostatných, potrebujem lekárov (návštevy a ich služby) menej – ak vôbec – ako iní
- ak ochoriem, „vyliečim sa sám/a“, veď „ľudia sa príliš spoliehajú na lekára namiesto toho, aby sa spoliehali na seba“.
- väčšina chorôb „prejde sama bez toho, aby sme museli ísť k lekárovi“.
a ak by predsa neprešla, ak už je to nutné, sú tu ešte bylinkové prípravky...

V otázke, či naše ilúzie (v tomto prípade komparatívny optimizmus) sú oporou alebo prekážkou nášho duševného zdravia a pohody (podľa Shelley E. Taylorovej a J.D.Browna ilúzie nás obťažujú a tým posilňujú našu pohodu, a teda komparatívni optimisti by mali byť menej úzkostní ako pesimisti, ak platí téza R.C. Colvina a J.Blocka, malo by to byť naopak).

V prezentovaných výsledkoch uskutočnených analýz nájdeme odpoveď, že komparatívni optimisti prejavili vyššiu mieru úzkosti, intenzívnejšie zažívali pocit nebezpečenstva, cítili sa menej šťastní ako komparatívni realisti a komparatívni pesimisti, a napokon, úroveň emocionálnej pohody komparatívnych optimistov, vyjadrená celkovým skóre vo vytvorenej škále, je signifikantne nižšia ako ostatných dvoch skupín.

Zdanlivo paradoxné fungovanie tohto mechanizmu sme sa pokúsili ozrejmiť takto: Komparatívni pesimisti, ktorí si „poisťujú stávky“ očakávaním, že budú mať viac smoly ako iní, na prvý pohľad nečakane sú (presnejšie cítia sa byť) najšťastnejší. Je to teda paradoxné len zdanlivo: v skutočnosti komparatívni pesimisti sú virtuózi psychologickéj sebaobrany. Ak sa naozaj stane, že budú mať v porovnaní s inými smolu, je to dôkaz ich jasnozrivosti. Ak sa stane čokoľvek iné, je to „výborné“, dopadli lepšie ako očakávali.

Literatúra

- ARMOR, D. A., TAYLOR, S. E., 2002, When Predictions Fail: The Dilemma of Unrealistic Optimism. In: Gilovich, T., Dale G., Kahneman, D. (Eds.), *Heuristics and biases: The psychology of intuitive judgment*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- BURGER, J. M., BURNS, L., 1988, The illusion of unique invulnerability and the use of effective contraception. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 14, 2, 264-270
- COLVIN, R.C., BLOCK, J., 1994, Do positive illusions foster mental health? An examination of the Taylor and Brown formulation. *Psychological Bulletin*, 116, 3-20
- Gibbons F. X., Gerrard, M., Lane, D. J., 2003, A social-reaction model of adolescent health risk. In: J. J. Suls & K. A. Wallston (Eds.), *Social Psychological Foundations of Health and Illness*. Oxford, Blackwell, 107-136.
- RADCLIFFE, N.M., KLEIN, W.M.P. , 2002, Dispositional, unrealistic and comparative optimism: Differential relations with the knowledge and processing of risk information and beliefs about personal risk. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 6, 836-846
- TAYLOR, S. E., BROWN, J.D., 1988, Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health. *Psychological Bulletin*, 103, 193-210
- TAYLOR, S. E., BROWN, J.D., 1994, Positive illusions and well-being revisited. Separating fact from fiction. *Psychological Bulletin*, 116, 21-27
- WEINSTEIN, N. D., 1980, Unrealistic optimism about future life events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 806-820

Abstrakt

Komparatívny optimizmus (Weinsten, 1980) je vyjadrením očakávaní a presvedčení človeka, že sa mu negatívne udalosti pravdepodobne stanú menej často ako iným ľuďom. Komparatívny pesimizmus je jeho opozitom. V príspevku na dátach 2. kola ESS (European Social Survey), konkrétne rotujúceho modulu „Zdravie a zdravotná starostlivosť v meniacej sa Európe“ (Kooiker et al., 2003) ilustrujeme pôsobenie komparatívneho optimizmu v starostlivosti o zdravie a súčasne analyzujeme súvislosti komparatívneho optimizmu s prežívaním šťastia, úzkosti a subjektívnou pohodou.

VALUES, SOCIAL IDENTITY, SELF-ESTEEM AND HOPE AS PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF READINESS TO MIGRATORY BEHAVIOURS AMONG POLISH MEDICAL STUDENTS

Michał Wiechetek*, Marek Jarosz*, Jarosław Sak**, Jakub Pawlikowski**

*The John Paul II Catholic University of Lublin

** Medical University of Lublin

wiechetek@kul.pl

Introduction

Migration can be described as a mass movement of people, mainly motivated by a desire to find a better life. This phenomenon was present in the culture and the history of mankind since the beginning of human existence. Most frequently cited theories explaining the phenomenon of migration are the following: neoclassical theory (associated with the search for higher wages), the new economics of migration (livelihood diversification connected with delegating for migration one member of a group), dual labour market theory (the necessity to recruit staff from outside due to the reluctance of native workers to perform certain jobs), and the world systems theory (describing movement of the capital and its impact on national economic development) (Stalker, 2000).

Published in 2009, the European Commission report indicates that at the beginning of 2008, 2.3 million Poles had been living abroad for more than two months. The intensification of the Polish migration can be linked to two types of factors: the accession of Poland to the European Union and the country's economic problems (unemployment, living conditions significantly different from the standards of western countries).

In literature it is possible to find many models, which explain the migratory behaviour. Among them are the following: A. Richmond's (1993) "Migration motivation model", "The concept of migrant personality" prepared by Boneva and Frieze (2001), Bańka's model of the indicators and results of the openness to international carrier (2005), and Łaguna's model (2009) that describes migration as purposeful behaviour.

The migration motivation model developed by Richmond (1993) suggests that migratory behaviour may be caused by economic and political factors. Furthermore, the individual that decides to migrate may consider the migration as a choice, or as a constraint, and may experience convenience, or inconvenience, when dealing with the situation. For example, employees who migrate to work legally abroad decide freely to migrate because of economic reasons and do not face any major problems with it. By contrast, victims of the ethnic or religious conflicts, and wars, emigrate under constraint because of political reasons and have to face various obstacles created by the state.

The concept of migrant personality developed in 2001 by Boneva and Frieze assumes that the willingness to migrate is determined primarily by three groups of personality variables. First category includes needs of achievements, power and affiliation. Second encompasses such elements of the value system as work and family. Third consists of personality characteristics of the "Big Five" model (e.g. openness to new experiences). In addition to the foregoing groups of variables, Boneva and Frieze suggest the influence of some other variables, but they do not define the factors. So understood readiness to migrate may transform into real conduct, into specific behaviour. In order to achieve such a transformation, some additional psychic and social variables, or some advantages of leaving the homeland, need to occur.

Two latter models of the mentioned above are developed in Poland. Bańka's model of the indicators and results of the openness to international carrier (2005) describes two groups of factors that stimulate migration. First refers to individual differences and includes: self-esteem, optimism, control perception and competence perception. Second consists of contextual variables: information, participation, self-efficiency, competence perception, social support, and carrier models and standards. These two groups of variables indicate the openness to international carrier. Such openness leads to planning and starting carrier abroad.

The model developed by Łaguna (2009) describes migration with reference to theoretical assumptions of the psychological models of purposeful behaviours. Such an account is an attempt to integrate the purposeful behaviour theories developed by Rotter, Ajzen, Heckhausen and Gollwitzer. The essential categories in the model are the intention and the plan to migrate. These two depend on various psychic variables that include expected value and chance of migration as well as self-esteem, hope and efficiency in an international carrier.

The models described above indicate that the migration is an multidimensional phenomenon and the readiness to migratory behaviours may be motivated by a wide range of factors. The factors may be social or economic, e.g. social and economic situation in a given country or area, and associated availability of job posts. However, psychological variables also seem to be essential, such as personality characteristics, self-esteem, preferred value system, hope for success, and affection for the place of living.

Aim and the research group

The aim of this study is to define the variables that are associated with the willingness to migrate, understood as the readiness to abandon the homeland. The study was conducted on 140 medical students (42% men, 58% women). The average age of the respondents was $M = 23.22$ ($SD = 0.67$).

This group is specific as, after graduation, it is very easy for them to find a better job in their profession in Western countries than in Poland. At present in Poland more and more hospitals face the shortage of medical personnel, especially of specialised physicians. The substantial number of physicians decide to migrate abroad, where they can work for higher salaries and in comfortable settings. After Poland's access to the EU, there are no longer any formal obstacles that could hinder physicians' emigration in order to become employed legally abroad. Polish physicians working abroad do not have the problem with having their certificates of professional qualifications recognised by foreign institutions.

The decision of migrating is usually well considered and the individuals prepare themselves to such decision many years, even during university studies. In the light of such assumption, it seems interesting to study medicine students' readiness to migratory behaviours and analyse its determinants.

Methods

The study was based on various questionnaires:

- Readiness to Migratory Behavior Scale (self-made) - 9 statements regarding the desire to leave the country, each rated on a seven degree scale.
- Hope Scale – which allows to evaluate the psychological hope construct, i.e. the belief about possessing competency enabling success achievement (Łaguna, Trzebiński & Zięba, 2005);

- Rosenberg's Self-esteem Scale – testing the level of global self-esteem, considered as a relatively permanent attitude to oneself (Łaguna, Lachowicz-Tabaczek & Dzwonkowska, 2007);
- Portrait Value Questionnaire - which measures four dimensions of values such as openness to change, conservation, self-transcendence, and self-enhancement (Schwartz, 2005);
- Social Identity Scale - which allows to examine the degree of national identification (Cameron, 2004).
- Financial Expectations Questionnaire (self-made) - measuring the expected earnings of medical students after graduation

Results

Gathered data were used to evaluate the correlation coefficient of readiness to migratory behaviours and other variables measured in the study. The r-Pearson correlation coefficient was used to estimate the relations (Ferguson & Takane, 1997). The conducted studies indicate that among the medical students the willingness to migrate is associated with the following: low social identity ($r = -0,363$), high openness to changes ($r = 0,183$), high self-esteem ($r = 0,166$) and high financial expectations ($r = 0,205$) (see Table 1). No statistically essential relations have been noted between readiness to migrate and hope for success, and such values as: conservation, self-transcendence, self-enhancement.

Table 1. Readiness to migrate, and the measured variables (Pearson's correlations)

Variables:	Migration	Openness to change	Conservation	Self-transcendence	Self-enhancement	Social identity	Self-esteem	Hope
Openness to change	.183(*)	-						
Conservation	-.087	-.168(*)	-					
Self-transcendence	-.001	-.211(*)	-.323(**)	-				
Self-enhancement	.152	-.720(**)	-.269(**)	-.092	-			
Social identity	-.363(**)	-.112	.205(*)	.174(*)	-.215(*)	-		
Self-esteem	.166(*)	.211(*)	.168(*)	.128	.219(**)	.068	-	
Hope	.081	.329(**)	.165	.267(**)	.265(**)	.160	.484(**)	-
Financial needs	.205(*)	.142	-.014	-.075	.218(**)	-.247(**)	.096	.123

* p<0.05; ** p<0.01

The aim of the second phase of analysis was to create multidimensional model describing the readiness to migratory behaviours among medicine students. The AMOS 18 software was used to test the relations between variables. Structural equation modelling (SEM) allows to estimate relations existing among various variables and to evaluate to what degree the set of relations explains the dependent variable (Arbuckle, 2006). The development of the model started with full testing of the relations between all variables. Then, one by one, not essential relations were excluded. Through the modeling of structural equations it was possible to create a model in which variables best explaining readiness to undertake the migratory behavior are: social identity, openness to change, self-esteem and hope for success (see Diagram 1). The result has satisfying goodness of fit indices (namely, $\chi^2 = 6,72$, $\chi^2/df = 2,24$, $df = 3$, $p < 0,88$; RMSEA = 0,001; N Hoeltera = 1618,00). The set of distinguished variables explains 18% of the readiness to migrate variable. The willingness to migrate is explained directly by openness to change, social identity and self-esteem.

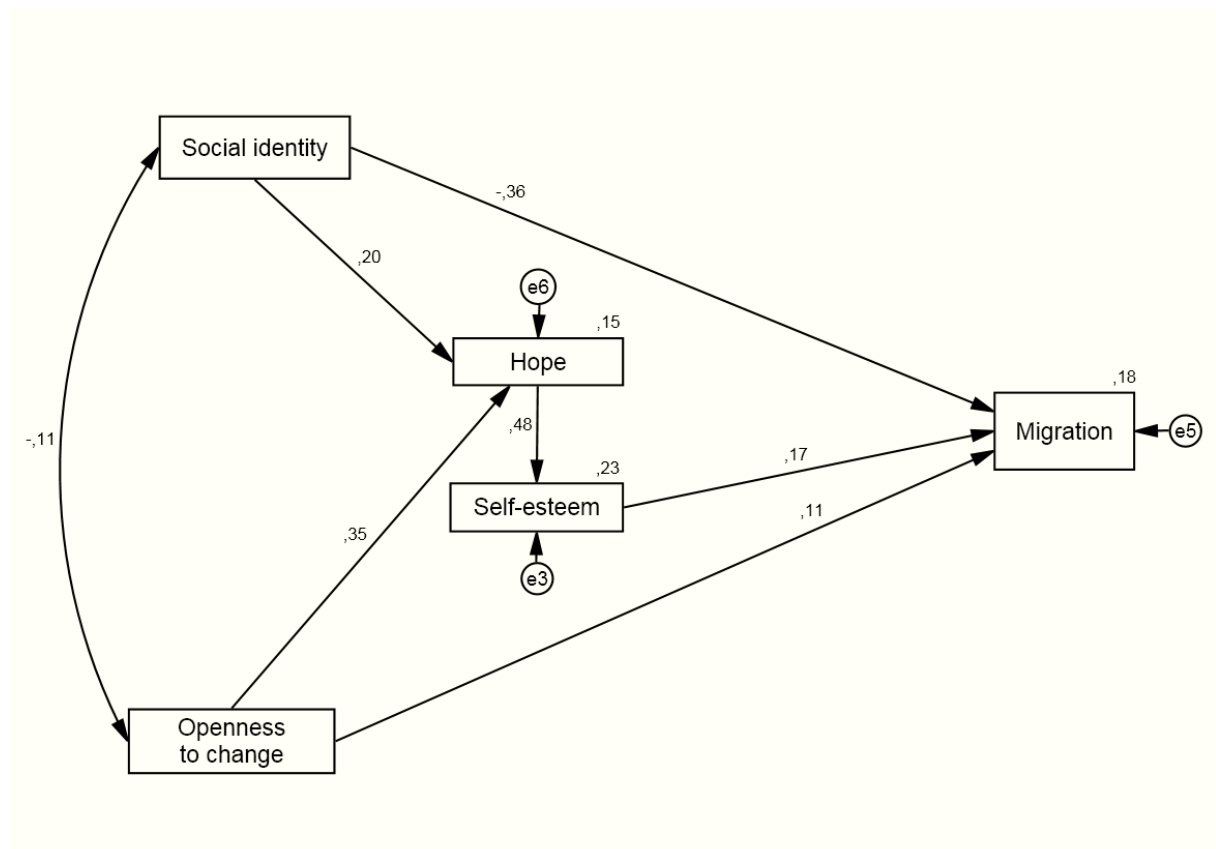

Diagram 1. Multidimensional model explaining the readiness to migrate

Discussion

The study is coherent with existing theoretical and empirical accounts (Boneve & Frieze, 2001; Bańka 2005; Łaguna 2009). It indicates that medicine students' willingness to undertake work abroad may be explained by a range of variables, namely financial expectations, self-esteem, value system and the level of social identity. The latter appeared to be the most important predictor variable of willingness to leave the homeland. The individuals expressing a strong sense of national identity are less willing to leave Poland because of financial reasons. The model based on gathered data explains only 18% of the readiness to migrate result's variability. It suggests that migratory behaviours' analysis should be multidimensional and multifaceted, which may be gained by referring to social context and individual values of the person. It seems plausible that such an analysis could indicate variables that are culture universal, specific to a given country, and even to a profession or study profile.

The results are interesting because of the importance of individual variables. It has been noted that variables describing the individuals' perception of themselves are more closely related to the readiness to migrate, than the economic variables. Therefore, it may be concluded that financial needs are not the unique and sufficient motives for leaving the homeland. Besides suffering from financial problems, the individuals willing to leave their country have to be convinced that they possess required abilities and be open to new experiences.

The research project included only some psychic variables. It seems necessary to estimate the influence of other variables that may have essential impact on decision to leave. Such variables may include: (real or imaginary) support from others, presence of migratory examples in the closest milieu (family or friends), and conviction or level of certainty about chances to fulfil plans or dreams in the country or abroad. The important item also seems to be the command of foreign language and the knowledge about foreign countries that may become an individual's destination, and personal experience associated with touristic travels abroad.

The study suggests some practical guidance: if we want to keep young people in the country, we need to create favourable conditions for their professional and personal development. However, we should not neglect developing their social and group identity. Because of such identity, young Polish people may become more willing to remain in the country and realise their potentials here.

References

- ARBUCKLE, J. L., 2006, *Amos 7.0 User's Guide*. Chicago: SPSS.
- BAŃKA, A., 2005, *Otwartość na karierę międzynarodową. Podstawy teoretyczne oraz struktura czynnikowa Skali Otwartości na Karierę Międzynarodową*. Poznań: Print B–Warszawa: Instytut Rozwoju Karier.
- BONEVA B. S., FRIEZE, I., 2002, *Toward a Concept of Migrant Personality*. *Journal of Social Issues*, Vol. 57, No 3, pp. 477 – 491.
- FERGUSON, G. A., TAKANE, Y., 1997, *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- ŁAGUNA, M., 2009, *Rola przekonań o sobie w planowaniu podjęcia pracy za granicą*. *Psychologia społeczna*, 4, 4, 228-238.
- ŁAGUNA, M., LACHOWICZ-TABACZEK, K., DZWONKOWSKA, I., 2007, *Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga - polska adaptacja metody*. *Psychologia Społeczna* 2, 164-176.

- ŁAGUNA, M., TRZEBIŃSKI, J., ZIĘBA, M., 2005, Kwestionariusz Nadziei na Sukces. Podręcznik. Warszawa: Pracowania Testów Psychologicznych PTP.
- RICHMOND, A., 1993, Reactive migration: sociological perspectives on refugee movements. *Journal of Refugee Studies*. Vol. 6, p. 7-24
- SCHWARTZ, S. H., 2005, Robustness and fruitfulness of a theory of universals in individual human values. In A. Tamayo & J. B. Porto (Eds.), *Valores e comportamento nas organizações* [Values and behavior in organizations] (pp. 56–95). Petrópolis, Brazil: Vozes.
- STALKER, P., 2000, *Workers Without Frontiers. The Impact Of Globalization On International Migration*, Geneva: International Labour Office.

Abstract

Nowadays migration is very important issue in Poland (for ex. in 2008 2,3 million Poles were abroad for more than two months). The study focuses on the role of psychological factors such as: self-esteem, hope, social identity, values and financial needs in readiness to take migrant behaviors. Data were collected from 140 Polish medical students. Structural equation modeling showed that social identity, openness to change and self-esteem play the most important role in the process of thinking about going to work abroad.

Key words

migration, self-esteem, social identity, hope, values

PĚTIFAKTOROVÝ MODEL OSOBNOSTI A EMPATICKÉ TENDENCE U STUDENTŮ STŘEDNÍCH A VYSOKÝCH ŠKOL¹

Zdeněk Mlčák

Teoretická východiska výzkumu

Prezentovaná studie je teoreticky a metodologicky podložena poznatky, které se vztahují k pětifaktorovému modelu osobnosti, k multidimenzionálnímu pojetí empatie a k fenoménu dobrovolnictví.

Pětifaktorový model osobnosti, který konceptualizovali P. T. Costa a R. R. McCrae (viz např. McCrae, Costa, 1996) reprezentuje přístup, který strukturuje osobnost s využitím rysového hlediska. Osobnostní rysy, vlastnosti či dimenze jsou v psychologii většinou chápány jako trvalé, vrozené a individuálně diferencované dispozice k různým způsobům chování. Pětifaktorový model osobnosti je tvořen neuroticismem, extravertí, otevřeností vůči zkušenosti, přívětivostí a svědomitostí. Podrobný popis těchto dimenzí u nás podali M. Hřebíčková a T. Urbánek (2001).

Multidimenzionální pojetí empatie M. H. Davise (1980, 1983, 1996) spočívá v chápání empatie jako strukturovaného fenoménu, jenž kromě emocionálních a kognitivních složek zahrnuje i další komponenty. Podrobnější informace o tzv. organizačním modelu empatie M. H. Davise jsou uvedeny v jiné publikaci (Mlčák, 2009). M. H. Davis v rámci tohoto modelu empatie (1983, s. 113) definuje empatii v širokém smyslu jako „reakci jedince na pozorované prožívání druhého“. Dispoziční empatii podle tohoto autora tvoří čtyři vzájemně související, nicméně oddělené tendence. Empatický zájem (EC – empathic concern) měří tendenci prožívat vřelost, soucit, sympatii a zájem o druhé osoby, kteří se ocitli v nepříznivých podmínkách. Přijímání perspektivy (PT – perspective taking) diagnostikuje tendenci přijímat hledisko druhých, které je založeno na nonegocentrickém myšlení a snahu přizpůsobit psychologický náhled na druhé osoby v každodenním životě. Osobní distres (PD – personal distress) měří tendenci prožívat na sebe orientované pocity úzkosti, neklidu či diskomfortu při percepci jiných osob, které se ocitli v naléhavých či nouzových situacích. Fantazie (FS – fantasy) umožňuje hodnocení tendence imaginativně se přesunout do pocitů a jednání fiktivních postav v knihách, hrách a filmech a uvědomovat si jejich situaci.

Dobrovolnictví dnes představuje celkově nesourodý fenomén, jenž zahrnuje široké spektrum různých aktivit. Pro potřeby této studie, a také s ohledem na současnou odbornou literaturu (viz např. Omoto, Snyder, 1995; Penner 2002 aj.), lze dobrovolnictví vymezit jako dlouhodobé, svobodně zvolené a plánované prosociální chování zaměřené na prospěch či zlepšování pohody cizích osob, sociálních skupin či komunit, které je vykonáváno z nemateriálních motivů a v organizačním kontextu.

Při psychologickém studiu dobrovolnictví se – kromě funkcionálního (motivačního) přístupu (podrobněji viz Clary et al., 1998), který se pokouší o identifikaci funkcí či motivů, jež vedou osoby k dobrovolnickým aktivitám – široce uplatňuje i dispoziční (rysový) přístup, jenž usiluje o identifikaci konfigurace osobnostních vlastností, které souvisí s rozhodnutím jedince stát se dobrovolníkem a setrvat v této roli.

S ochotou stát se dobrovolníkem, s délkou dobrovolnictví i počtem odpracovaných hodin, souvisí rysy prosociální osobnosti. Podle L. A. Pennera a jeho spolupracovníků (Penner et al.,

¹ Příspěvek byl podpořen projektem specifického výzkumu Ostravské univerzity v Ostravě SGS3/FF/2010 s názvem „Osobnostní aspekty prosociálního chování u adolescentů“.

1995; Penner, 2002) k nim patří především na druhé orientovaná empatie (other oriented empathy), která se vztahuje ke kognitivním a emocionálním aspektům osobnosti a ochota pomáhat (helpfulness), odrážející spíše její behaviorální aspekt. S dobrovolnictvím jsou spjaty i další osobnostní aspekty, k nimž patří prosociální postoje a sociální odpovědnost.

S dobrovolnictvím souvisí také altruistická osobnost (viz Rushton, 1981; Batson, 1991), která se vyznačuje tendencí nezištně pomáhat druhým a o jejíž existenci se vedou v psychologii dlouhodobé spory. K charakteristikám této osobnosti patří vyšší míra akceptace morálních hodnot, sociální odpovědnost i vyšší úroveň emocionální a kognitivní empatie. Konzistentně se ukazuje, že právě altruismus je nejvýznamnějším prediktorem dobrovolnictví (viz např. Penner, Finkelstein, 1998; Mowen, Sujan, 2005).

L. A. Penner se spolupracovníky (2005) podává přehled empirických studií, které se týkají vlivu dobrovolnictví na osobnost. Tyto studie dokládají celkově pozitivní vývojový dopad na osobnost dobrovolníků. U adolescentů vede dobrovolnictví k rozvoji prosociálních postojů, hodnot a osobní identity a k větší pravděpodobnosti, že se budou dobrovolnictvím zabývat i v dospělosti. Dobrovolnictví zvyšuje jejich sebeúctu, sebedůvěru i jejich akademickou úspěšnost. Současně má dobrovolnictví adolescentů pozitivní vliv na výskyt nebezpečného nebo antisociálního chování.

Výzkum

Výzkumný projekt, jehož teoretická východiska byla popsána výše, využívá poměrně rozsáhlé databáze, která byla vytvořena syntézou kompatibilních dat, pocházejících z dílčího projektu B výzkumného úkolu GA ČR č. 406/06/0861 „Prosociální chování se zřetelem k altruismu, afiliaci a empatii“ (autor projektu B – Z. Mlčák) a z dat, jež byla získána v projektu specifického výzkumu Ostravské univerzity v Ostravě SGS3/FF/2010 s názvem „Osobnostní aspekty prosociálního chování u adolescentů“ (řešitel Z. Mlčák, spoluřešitelé Půlpánová, R. Volná, L. Smitalová).

Cíle studie jsou zaměřeny na získání důkazů, že u respondentů existují statisticky významné rozdíly v dimenzích osobnosti a v úrovni empatických dispozic s ohledem na jejich pohlaví, studijní zaměření, dobrovolnickou zkušenost, interakci jejich pohlaví a studijní zaměření, interakci jejich pohlaví a dobrovolnické zkušenosti, interakci jejich studijní zaměření a dobrovolnické zkušenosti a interakci jejich pohlaví, studijní zaměření a dobrovolnické zkušenosti.

K dosažení uvedených cílů byly využity výsledky získané aplikací tří diagnostických metod, které tvořily NEO pětifaktorový osobnostní inventář (Hřebíčková, Urbánek, 2001), IRI – Index interpersonální reaktivity (Davis, 1980, 1983, 1996) a MCSDS – Marlow – Crowneho škála sociální desirability (Crown, Marlowe, 1960).

Výzkumný soubor tvořilo celkem 1454 středoškolských a vysokoškolských respondentů. Jejich věkové rozpětí činilo 15 – 22 let. Do souboru byly zahrnuti respondenti z 5 středních škol a respondenti z 1. – 3. ročníku některých fakult Ostravské univerzity v Ostravě a Vysoké školy báňské – Technické univerzity v Ostravě. I přes velký počet respondentů výzkumného souboru jej však nelze považovat za reprezentativní.

Tab. č. 1 Struktura souboru respondentů

Proměnná	Úroveň proměnné	Abs. četnost	Rel. četnost
Pohlaví	Muži	402	27,6
	Ženy	1052	72,4
Studijní zaměření	Pomáhající obory	718	49,5
	Tech. a ekonom. obory	736	50,6
Dobrovolnická zkušenost	Ne	887	61,0

	Ano	567	39,0
Celkem respondentů		1454	100,0

Ve výše uvedené tab. č. 1 je uvedena základní struktura souboru respondentů z hlediska atributivních proměnných. V tomto kontrolním souboru všechny studentky studovaly ekonomické obory a všichni studenti studovali technické obory.

Statistická analýza výzkumných výsledků

Údaje získané administrací výše uvedených diagnostických metod byly sestaveny do databáze. Atributivní proměnné tvořily pohlaví, studijní zaměření a dobrovolnická zkušenost, závisle proměnné reprezentovaly skóry použitých diagnostických metod. V rámci statistické analýzy byla provedena MANOVA – multivariační analýza variance, z níž jsou, vzhledem k možnému rozsahu této studie, vyňata pouze nejpodstatnější, tj. statisticky signifikantní data. Proto nejsou uvedeny ani výsledky testu homogenity, který prokázal ve všech případech statisticky nevýznamnou varianci. V tabulkách č. 2 – č. 6 symbol SČ označuje součet čtverců, SV stupeň volnosti, PČ průměrný čtverec, F poměr hodnoty rozptylu mezi skupinami a uvnitř skupin F a symbol Sig hladinu statistické významnosti.

V tab. č. 2 jsou soustředěna data, která se týkají pohlaví. Studentky vykazují statisticky vyšší úroveň neuroticismu (N = 1052; M = 24,36; SD = 7,53) oproti studentům (N = 402; M = 20,73; SD = 7,66), přívětivosti (1052; M = 30,95; SD = 5,54) oproti studentům (N = 402; M = 29,44; SD = 5,87), empatického zájmu (N = 1052; M = 17,41; SD = 3,44) oproti studentům (N = 402; M = 15,47; SD = 3,58), přijímání perspektivy (N = 1052; M = 16,78; SD = 4,28) oproti studentům (N = 402; M = 15,79; SD = 4,42), fantazijní empatie (N = 1052; M = 15,35; SD = 5,67) oproti studentům (N = 402; M = 12,85; SD = 6,01) a statisticky významně vyšší úroveň osobního distresu (N = 1052; M = 14,30; SD = 4,34) oproti studentům (N = 402; M = 11,23; SD = 4,80).

Tab. č. 2 MANOVA pro proměnnou – pohlaví

Proměnná	SČ	SV	PČ	F	Sig.
Neuroticismus (N)	3127,02	1	3127,02	54,53	0,001
Přívětivost (P)	579,32	1	579,32	18,45	0,001
Empatický zájem (EC)	699,19	1	699,19	59,96	0,001
Přijímání perspektivy (PT)	124,77	1	124,77	7,03	0,008
Osobní distres (PD)	2383,51	1	2383,51	119,72	0,001
Fantazie (FS)	1195,99	1	1195,99	36,40	0,001

V tab. č. 3 jsou uvedena data, která se týkají studijního zaměření. Respondenti, kteří studují pomáhající obory, dosahují statisticky vyšší úrovně otevřenosti vůči zkušenosti (N = 718; M = 27,59; SD = 6,26) oproti kontrolnímu souboru (N = 736; M = 25,45; SD = 5,86), empatického zájmu (N = 718; M = 17,61; SD = 3,44) oproti kontrolnímu souboru (N = 736; M = 16,15; SD = 3,57) a statisticky vyšší úrovně přijímání perspektivy (N = 718; M = 17,34; SD = 4,24) oproti kontrolnímu souboru (N = 736; M = 15,69; SD = 4,28).

Tab. č. 3 MANOVA pro proměnnou – studijní zaměření

Proměnná	SČ	SV	PČ	F	Sig.
Otevřenost vůči zkušenosti (O)	645,26	1	645,26	18,12	0,001
Empatický zájem (EC)	120,89	1	120,89	10,37	0,001
Přijímání perspektivy (PT)	201,78	1	201,78	11,37	0,001

V tab. č. 4 jsou prezentována data, která se týkají dobrovolnické zkušenosti. Studenti a studentky s dobrovolnickou zkušeností dosahují statisticky vyšší úrovně extraverze ($N = 567$; $M = 33,98$; $SD = 7,15$) oproti studentům a studentkám bez této zkušenosti ($N = 887$; $M = 32,80$; $SD = 7,26$), otevřenosti ke zkušenosti ($N = 567$; $M = 28,12$; $SD = 6,29$) oproti studentům a studentkám bez dobrovolnické zkušenosti ($N = 887$; $M = 25,48$; $SD = 5,84$), svědomitosti ($N = 567$; $M = 31,00$; $SD = 7,03$) oproti studentům a studentkám bez dobrovolnické zkušenosti ($N = 887$; $M = 29,82$; $SD = 6,62$), empatického zájmu ($N = 567$; $M = 17,56$; $SD = 3,61$) oproti studentům a studentkám bez dobrovolnické zkušenosti ($N = 887$; $M = 16,43$; $SD = 3,50$) a vyšší úrovně přijímání perspektivy ($N = 567$; $M = 17,49$; $SD = 4,35$) oproti studentům a studentkám bez dobrovolnické zkušenosti ($N = 887$; $M = 15,87$; $SD = 4,21$), statisticky vyšší úrovně empatické fantazie ($N = 567$; $M = 16,17$; $SD = 5,77$) proti studentům a studentkám bez dobrovolnické zkušenosti ($N = 887$; $M = 14,11$; $SD = 5,75$) a sociální žádoucnosti ($N = 567$; $M = 19,46$; $SD = 4,71$) oproti studentům a studentkám bez dobrovolnické zkušenosti ($N = 887$; $M = 18,46$; $SD = 4,93$). Studenti a studentky s dobrovolnickou zkušeností dosahují statisticky nižší úrovně osobního distresu ($N = 567$; $M = 13,11$; $SD = 4,72$) oproti studentům a studentkám bez dobrovolnické zkušenosti ($N = 887$; $M = 13,67$; $SD = 4,64$).

Tab. č. 4 MANOVA pro proměnnou – dobrovolnická zkušenost

Proměnná	SČ	SV	PČ	F	Sig.
Extraverze (E)	374,46	1	374,46	7,23	0,007
Otevřenost vůči zkušenosti (O)	1430,28	1	1430,28	40,16	0,001
Svědomitost (S)	254,05	1	254,05	5,56	0,019
Empatický zájem (EC)	86,58	1	86,58	7,42	0,007
Přijímání perspektivy (PT)	360,46	1	360,46	20,32	0,001
Osobní distres (PD)	194,29	1	194,29	9,76	0,002
Fantazie (FS)	249,83	1	249,83	7,60	0,006
Sociální žádoucnost (ŠŠŽ)	208,93	1	208,93	8,88	0,003

V tab. č. 5 jsou prezentována data, která se vztahují k interakci dvou nezávisle proměnných – tj. pohlaví a studijní zaměření. Všechny zjištěné rozdíly dosahují statistické významnosti na hladině 0,05. Výsledky indikují, že studenti pomáhajících oborů ($N = 119$; $M = 33,79$; $SD = 7,68$) vykazují vyšší úroveň extraverze než studentky pomáhajících oborů ($N = 283$; $M = 31,93$; $SD = 7,78$) a také vyšší úroveň přijímání perspektivy ($N = 119$; $M = 16,15$; $SD = 4,60$) než studentky pomáhajících oborů ($N = 283$; $M = 15,63$; $SD = 4,35$). Studentky pomáhajících oborů mají však vyšší úroveň přívětivosti ($N = 283$; $M = 29,64$; $SD = 5,85$) než studenti pomáhajících oborů ($N = 119$; $M = 28,95$; $SD = 5,91$).

Tab. č. 5 MANOVA pro interakci proměnných pohlaví x studijní zaměření

Proměnná	SČ	SV	PČ	F	Sig.
Extraverze (E)	338,77	1	338,77	6,54	0,011
Přívětivost (P)	203,78	1	203,78	6,49	0,011
Přijímání perspektivy (PT)	81,08	1	81,08	4,57	0,033

Data uvedená v tab. č. 6 se týkají interakce dvou nezávisle proměnných – studijního zaměření a dobrovolnické zkušenosti ukazují, že u studentů a studentek kontrolního souboru mají osoby s dobrovolnickou zkušeností vyšší úroveň svědomitosti ($N = 369$; $M = 30,77$; $SD = 7,27$) než osoby bez dobrovolnické zkušenosti ($N = 349$; $M = 30,32$; $SD = 6,31$).

Tab. č. 6 MANOVA pro interakci proměnných studijní zaměření x dobrovolnická zkušenost

Proměnná	SČ	SV	PČ	F	Sig.
Svědomitost (S)	258,28	1	258,28	5,65	0,018

Diskuse výsledků

Ve výzkumu bylo zjištěno (viz tab. č. 2), že studentky ve srovnání se studenty vykazují statisticky vyšší úroveň neuroticismu, přívětivosti, empatického zájmu, přijímání perspektivy, osobního distresu a fantazijní empatie. Tyto výsledky, které odrážejí genderové diference vcelku nijak nepřekvapují, neboť k obdobným výsledkům již dospěla řada autorů. V případě empatických tendencí je však vysvětlení rozdílů v odborné literatuře dosud neuzavřeno (pro přehled viz Hoffman, 1977; Lennon, Eisenberg, 1987), vzhledem k tomu, že není jasné, zda se jedná o reálně existující rozdíly mezi ženami a muži nebo o artefakty, vyplývající z odlišné percepce vlastního pohlaví a z genderových stereotypů a očekávání. Rozdíly mohou vyplývat i z předsudků, které se uplatňují při sebehodnotícím měření (self-reportu). Např. měření empatie prostřednictvím nonverbálních a vokálních projevů nebo i fyziologická měření empatie se obdobné rozdíly mezi muži a ženami neprokázaly (podrobněji viz Mlčák, 2009). Z hlediska studijního zaměření se ukázalo (viz tab. č. 3), že respondenti, bez ohledu na jejich pohlaví, kteří studují pomáhající obory ve srovnání s respondenty, kteří studují technické a ekonomické obory dosahují statisticky vyšší úrovně otevřenosti vůči zkušenosti, empatického zájmu a přijímání perspektivy. V hypotetické rovině by bylo možné očekávat, že se projeví mnohem více rozdílů.

Nejzajímavějších výsledků bylo dosaženo z hlediska dobrovolnické zkušenosti (viz tab. č. 4). Respondenti, kteří disponují touto zkušeností bez ohledu na pohlaví a studijní zaměření ve srovnání s respondenty bez této zkušenosti, dosahují statisticky vyšší úrovně extraverze, otevřenosti ke zkušenosti, svědomitosti, empatického zájmu, přijímání perspektivy, empatické fantazie, ale i sociální žádoucnosti. Respondenti s dobrovolnickou zkušeností dosahují také statisticky nižší úrovně osobního distresu. Rozdíly se nepotvrdily pouze u faktoru přívětivosti, což je poněkud překvapující. Dobrovolnická zkušenost se vzhledem k dosaženým výsledkům jeví jako faktor, který poměrně široce diferencuje z hlediska studovaných konceptů. Zdá se, že dobrovolnická zkušenosti diferencuje dokonce více než studijní zaměření.

Studium interakce pohlaví a studijního zaměření indikuje (viz tab. č. 5), že studenti pomáhajících oborů vykazují vyšší úroveň extraverze a přijímání perspektivy než studentky pomáhajících oborů. Naopak studentky pomáhajících oborů dosahují vyšší úrovně přívětivosti.

Z hlediska interakce studijního zaměření a dobrovolnické zkušenosti (viz tab. č. 6) se prokázalo, že u studentů a studentek kontrolního souboru mají osoby s dobrovolnickou zkušeností vyšší úroveň svědomitosti. Zkoumání interakce pohlaví a dobrovolnické zkušenosti nepřineslo žádné statisticky průkazné výsledky, stejně jako interakce všech tří atributivních proměnných, tj. pohlaví, studijního zaměření a dobrovolnické zkušenosti. Výsledky jsou konzistentní s některými zjištěními, s jinými jsou však poněkud v rozporu. Např. G. Carlo se svými spolupracovníky (Carlo, Okun, Knight, de Guzman, 2005) zjistil u souboru více než 800 vysokoškolských studentů, že dobrovolnictví souvisí se všemi dimenzemi pětifaktorového modelu osobnosti, kromě neuroticismu. Nejvýznamnější spojení dobrovolnictví bylo zjištěno s přívětivostí, poté s extraverzí, následovala svědomitost a otevřenost ke zkušenosti. R. B. Kosek (1995), zjistil spojení dobrovolnictví s přívětivostí a otevřeností ke zkušenosti, G. Elshaug a J. Metzger (2001) zjistili významnou spojitost dobrovolnictví s extraverzí a přívětivostí. Spojení dobrovolnictví s přívětivostí a extraverzí

bylo prokázáno konsistentně i v řadě dalších výzkumů. A. M. Omoto and M. Snyder (1995) dokonce považují kombinaci extravertze a přívětivosti za obecnou pomáhající dispozici. G. Carlo se spolupracovníky se domnívají (Carlo et al. 2005), že vliv těchto osobnostních dispozic na dobrovolnickou aktivitu může být přímý, ale i zprostředkovaný dalšími motivy (tj. postoji, hodnotami, cíli apod.).

Na rozdíl od výše uvedených autorů výsledky této studie neprokázaly žádné rozdíly v dimenzi přívětivosti mezi respondenty s dobrovolnickou zkušeností a bez ní. V ostatních zjištěních jsou výsledky této analogické. Tuto skutečnost je možné vysvětlit tím, že výzkumný soubor respondentů nelze považovat z hlediska dobrovolnictví za homogenní. Respondenti se vzájemně lišili nejen v délce dobrovolnické zkušenosti, ale i v charakteru dobrovolnických aktivit. Do výzkumného souboru byli zařazeni např. respondenti pracující s dětmi či hendikepovanými lidmi, ale i jedinci pomáhající při záplavách nebo osoby působící jako dobrovolní hasiči apod.

Závěr

Výsledky studie upozorňují na význam dobrovolnické zkušenosti, která úzce souvisí s osobnostními rozdíly mezi respondenty, kteří touto zkušeností disponují, a respondenty, kteří tuto zkušenost dosud nezískali. Z výsledků se zdá, že tato proměnná poměrně málo interaguje s pohlavím i studijní zaměřeností respondentů. I když z výsledků studie nelze jednoznačně usuzovat na přímočarou kruhovou kauzalitu mezi dobrovolnickou zkušeností a osobnostními dimenzemi, jako reálná se jeví možnost, a to zejména v dlouhodobém vývojově psychologickém pohledu, že prosocialní chování vytváří určitou konfiguraci osobnostních dimenzí a naopak, že určitá konfigurace osobnostních vlastností častěji vede k prosociálnímu chování včetně dobrovolnických aktivit. Tato studie potvrzuje pozitivní souvislost mezi dobrovolnickou zkušeností a žádoucími osobnostními vlastnostmi a implicitně podporuje myšlenku nutnosti zásadní společenské podpory rozvoje dobrovolnických aktivit v České republice, která má relativně malý počet dobrovolníků a projevuje tendenci tuto činnost, na rozdíl od vyspělých západních zemí, poněkud podceňovat. Dobrovolnictví, které reprezentuje rovněž velmi významný ekonomický efekt, je zapotřebí u nás citlivě zavádět do všech sfér veřejného života a především do resortu školství, ve kterém mohou být tyto formy prosociálního chování vysoce efektivní v procesu eliminace nežádoucích jevů (arogance, agrese, šikana, nekázeň, drogová experimentace apod.)

Literatura

- BATSON, C. D., 1991, The altruism question: Toward a socialpsychological answer. Hillsdale: NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- HOFFMAN, M. L., 1977, Personality and social development. Annual Review of Psychology, 28, 1977, 295-321.
- McCRAE, R. R., COSTA, P. T., 1996, Toward a new generation of personality theories: Theoretical context for the five-factor model. In: Wiggins, J. S. (Ed.), The five-factor model of personality: Theoretical perspectives (pp.51-87), New York : Guilford Press,
- CARLO, G., OKUN, M. A., KNIGHT, G. P., DE GUZMAN, M. R., 2005, The interplay of traits and motives on volunteering: Agreeableness, extraversion, and prosocial value motivation. Personality and Individual Differences, 38, 1293-1305.
- CLARY, E. G. SNYDER, M., RIDGE, R. D. et al., 1998, Understanding and assessing the motivation of volunteers: A functional approach. Journal of Personality and Social Psychology, 74, 1516-1530.
- DAVIS, M. H., 1983, Measuring individual differences in empathy: Evidence for

- multidimensional approach. *Journal of Personality and Social psychology*, 44, 115- 126.
- DAVIS, M. H., 1996,. *Empathy: A social psychological approach*. Boulder: Westview Press.
- DAVIS, M. H., HULL, J., YOUNG, R., WAREN, G., 1987, Emotional reactions to dramatic film stimuli: The influence of cognitive and emotional empathy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 113-126.
- ELSHAUG, C., METZER, J. , 2001, Personality attributes of volunteers and paid workers engaged in similar occupational tasks. *Journal of Social Psychology*, 141, 752-763.
- HŘEBÍČKOVÁ, M., URBÁNEK, T., 2001, NEO pětifaktorový osobnostní inventář podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCraee, Praha: Testcentrum.
- KOSEK, R. B., 1995, Measuring prosocial behaviors of college students. *Psychological Reports*, 77, 739-742.
- LENNON, R., EISENBERG, N., 1987, Gender and age differences in empathy and sympathy. In: Eisenberg, N. (Ed.), *Empathy and its development* (pp. 195-217. Cambridge: Cambridge University Press.
- MLČÁK, Z., 2009, Teoretické aspekty empatie. In: Zášková, H., Mlčák, Z. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie* (s. 99-148) Praha: TRITON.
- MOWEN, J. C., SUJAN, H., 2005, Volunteer behavior: A hierarchical model approach for investigating its trait and functional motive antecedents. *Journal of Consumer Psychology*, 15, 170-182.
- OMOTO, A. M., SNYDER, M., 1995, Sustained helping without obligation : Motivation, longevity of service, and perceived attitude change among AIDS volunteers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 671-686.
- PENNER, L. A., 2002, Dispositional and organizational influences on sustained volunteerism: An interactionist perspective. *Journal of Social Issues*, 58, 447-467.
- PENNER, L. A., DOVIDIO, J. F., PILIAVIN, J. A., 2005, Prosocial behavior: Multilevel perspectives. *Annual Review of Psychology*, 56, 365-292.
- PENNER, L. A., FINKELSTEIN, M. A., 1998, Dispositional and structural determinants of volunteerism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 525-537.
- RUSHTON, J. P. ,1981, The altruistic personality. In: Rushton, J. P., Sorrentino, P. M. (Eds.), *Altruism and helping behavior: Social, personality, and developmental perspectives* (pp.251-266), Hillsdale: NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Abstrakt

Studie pojednává o některých vybraných výsledcích výzkumu pětifaktorového modelu osobnosti a empatických tendencí u relativně početného souboru středoškolských a vysokoškolských studentů (N = 1454) v kontextu jejich pohlaví, studijní zaměřenosti a dobrovolnické zkušenosti a jejich interakcí.

Klíčová slova

pětifaktorový model osobnosti, empatické tendence, dobrovolnictví.

Abstract

The study deals with a some selected research findings of the five-factor model of personality and empathic tendencies in relative large sample of Czech middle school and university students (N = 1454) in the context their gender, field of study, and volunteering experience and their interactions.

Key words

five-factor model of personality, empathic tendencies, volunteering.

EMOCIONÁLNA INTELIGENCIA A POSTOJE K PRÍSLUŠNÍKOM MENŠÍN U ADOLESCENTOV¹

Zuzana Zacharová*, František Baumgartner**

*Fakulta sociálnych štúdií MU, Brno,

**Psychologický ústav AV ČR

Východiská výskumu

Výskum venovaný emocionálnej inteligencii (EI) sa rozdelil do dvoch odlišných oblastí - modely emocionálnej inteligencie ako schopnosti (Mayer, Salovey, 1997) a črtové modely (Petrides, Furnham, 2001). Obe perspektívy sa líšia konceptualizáciami konštruktov EI, ako aj metódami merania, no zhodnú sa na tom že, kognitívne schopnosti nie sú jediným prediktorom úspešnej adaptácie jedincov, ale je nutné zohľadniť práve emočné kompetencie (Nelis et al., 2009).

Jednou zo základných zručností súvisiacich s EI je aj schopnosť empatie, ktorá okrem iného znamená porozumenie emóciám druhých, predstavenie si ich pocitov a myšlienok. Obzvlášť v súčasnej multikultúrnej spoločnosti, kde sa rozmanitosť a odlišnosť ľudí stali bežnou realitou, je rozvinutie schopnosti empatie nevyhnutnou dispozíciou k dosahovaniu kvalitných interpersonálnych vzťahov aj napriek možným (etnickým, kultúrnym, náboženským) odlišnostiam ľudí. Niekoľko výskumov (Esses, Dovidio, 2002; Batson, Ahmad, 2009) dokazuje pozitívny vplyv (zložiek) empatie na medziskupinové vzťahy a na nižšiu odmietavosť jedincov voči minoritám. Esses a Dovidio konkrétnejšie vysvetľujú tento fakt zameraním sa na emocionálne-afektívne (skôr než na kognitívne) reakcie znevýhodnených, čo môže evokovať empatiu, ktorá zároveň môže viesť k rozvinutiu viac pozitívnej a prosociálnej orientácie smerom k menšine ako takej.

Pri vytváraní postojov u dospievajúcich hrajú okrem iných faktorov (situácie, okamžité potreby, vplyvy dospelých a vrstovníkov) dôležitú úlohu stereotypy a predsudky, ktoré spoločnosť prezentuje. Výskumníci tvrdia, že nie kognitívne hodnotenie (stereotypy), ale práve emocionálne nabitá reakcia smerom k minoritám (predsudky), vedú k diskriminačnému správaniu (Stangor et al., 1991; Fiske, 1998). Z výskumov vyplýva, že zástupcom tohto druhu správania je sociálna vzdialenosť. Predstavuje relatívnu ochotu osoby participovať na vzťahoch rôznej sociálnej blízkosti s osobou, ktorá má stigmatizovanú identitu (Bowman, 1987).

Cieľ výskumu

Súčasťou realizovaného rozsiahlejšieho výskumného projektu zameraného na skúmanie možností rozvíjania EI (ako schopnosti), odstraňovanie prejavov antisociálneho správania, zvýšenie schopnosti zvládať záťaž a stres, ako aj na zmenu postojov jedincov k vyššej tolerancii a eliminácii predsudkov je aj sledovanie vzťahov kľúčových premenných (EI ako schopnosť, črtová EI, IQ a sociálna vzdialenosť), ktoré sú z hľadiska dosahovania efektívnej intervencie podstatné. Primárnym zámerom predkladanej štúdie je zistenie miery vplyvu EI ako schopnosti na formovanie postojov (sociálnej vzdialenosti) jedincov k etnickým, náboženským, fyzickým a sociálnym odlišnostiam, a to u detí v období ranej adolescence a v strednom školskom veku. Predpokladáme všeobecne pozitívnu asociáciu vyššej úrovne EI

¹ Príspevok vznikol v rámci výskumného zámeru Psychologického ústavu AV ČR reg. č. AV0Z70250504 a grantového projektu GA ČR, č. 406/09/2096.

(ako schopnosti) s viac tolerantnými a otvorenými postojmi k akceptovaniu odlišností. Očakávame ďalej, že miera sociálnej vzdialenosti adolescentov sa bude líšiť vzhľadom na jednotlivé verzie testov, pričom pohlavie predkladaných osôb v teste sa signifikantne prejaví pri určovaní preferencií ako takých. Taktiež očakávame rozdiely s výskytom vyššieho sociálneho dištancu zo strany chlapcov oproti dievčatám. Výskumným zámerom je tiež overenie nástrojov merania oboch konštruktov- emocionálnej inteligencie a sociálnej vzdialenosti a ich použiteľnosť v súbore detí v období rannej adolescencie (teda v strednom školskom veku, 12-13 r.).

Výskumný výber a metódy

Výskumu sa zúčastnilo 125 žiakov šiestych a siedmich ročníkov základných škôl v Bratislave. Výberový súbor, získaný zámerným spôsobom bol podmienený možnosťou a ochotou školy zrealizovať výskum. Priemerný vek bol 12.28 (SD=0.66). Výberový súbor tvorilo 72 dievčat a 53 chlapcov.

Z testových metód sa použili škály: Dotazník črtovej emocionálnej inteligencie - krátka forma (TEIQue-CSF, Petrides, Furnham, 2001). Pozostáva z 36 položiek. Jedná o seba výpoved'ovú metódu, v ktorej účastníci volia jednu z piatich možností na 5 bodovej Likertovej škále podľa miery nakoľko súhlasia, alebo nesúhlasia s daným tvrdením (1 znamená nesúhlas, 5 vyjadruje súhlas). Cronbachovo Alfa pre túto škálu sa pohybuje nad hodnotou 0.70. Podľa zistení v rôznych výskumoch neklesá pod danú hranicu (Mavroveli, 2010). Krátka forma pre adolescentov TEIQue-CSF poskytuje len globálne skóre črtovej EI, výpočet čiastkových skóre autori pre túto verziu neodporúčajú.

Situácia skúška emocionálneho porozumenia upravená verzia testu Situation Test of Emotional Understanding (STEU, MacCann, Roberts, 2008). Test slúži k zisťovaniu úrovne emocionálnej inteligencie ako schopnosti. Sleduje sa, nakoľko deti rozumejú základným emóciám a emocionálnym situáciám, a ako sú schopní vnímať, spracovať a vyhodnotiť emocionálne ladenú informáciu. Účastníkom výskumu sa predkladajú rozličné životné situácie. V pôvodnej verzii obsahuje 42 situácií z pracovnej, osobnej a partnerskej sféry, ktoré sme upravili tak, aby vyhovovali našej vekovej kategórii. V tejto modifikovanej podobe obsahuje 26 situácií. Z piatich možností, ktoré zahŕňajú rôzne modalities emócií volia skúmané osoby tú, ktorú v danej situácii považujú za najprimeranejšiu. So zreteľom k Rosemanovej teórii test obsahuje len jeden správny variant, ostatné sú nesprávne. Výsledkom je celkové skóre emocionálnej inteligencie ako schopnosti dané súčtom správnych odpovedí. Autori uvádzajú vnútornú reliabilitu testu $\alpha=0.71$.

Test intelektového potenciálu (TIP, Říčan, 1971) predstavuje 29 položkový neverbálny intelligenčný test. Vychádza zo Spearmanovej koncepcie g-faktora ako všeobecného intelektového faktora. Vo výskume sme použili obe jeho formy A i B. P. Říčanom (1971) uvádzané údaje o reliabilite (split half medzi 0,8 až 0,9) a validite (korelácia s Ravenovým testom $r=0,64$, s Amthauerovým IST $r=0,55$) poukazovali na dobré psychometrické ukazovatele. Novšie údaje nie sú k dispozícii. Použili sme ho pre orientačné zistenie úrovne všeobecnej inteligencie a možnosť porovnania s emocionálnou inteligenciou.

Škála sociálnych vzdialeností (ŠSV), pozostávajúca zo 6 rôznych verzií, ktoré sa líšia pohlavím predkladaných osôb v teste, ich zápornými, kladnými a neutrálnymi charakteristikami a sociálnym, kultúrnym, náboženským a etnickým pozadím. Test vychádza z Bogardusovej škály sociálnej vzdialenosti (Bogardus, 1924). Účastníci sú inštruovaní priradiť 6 rôznych osôb v teste (*Dievča na vozíčku, ktoré pravidelne precvičuje chôdzu; Chlapec rómskeho pôvodu, ktorý žije spolu s viacerými príbuznými v jednom malom byte*) k dvom situáciám (o bývaní a zo školského prostredia) na Bogardusovej škále (1 znamená najväčšiu sociálnu blízkosť a 6 predstavuje vylúčenie osoby).

V štatistickej analýze údajov v programe SPSS 18.0 verzia pre Windows sa opierame najmä o deskriptívne štatistiky, výsledky neparametrických testov (Kruskall Wallis a Mann Whitneyov U test) a formy regresnej analýzy (Zovšeobecnený lineárny model s metódou quasi-Poisson) a pre porovnanie hodnôt premenných, bol použitý tiež Spearmanov koeficient korelácie.

Výsledky výskumu

Tabuľka 1 zobrazuje deskriptívne štatistiky jednotlivých foriem inteligencií a premenných sociálnej vzdialenosti. Priemerná hodnota EI ako schopnosti je pod stredom možného počtu bodov, v prípade všeobecnej inteligencie je to nad stredom a priemerné skóre emocionálnej inteligencie ako črty je posunuté smerom k pozitívnemu pólu. V rámci premenných-jednotlivých osôb testu sociálnej vzdialenosti (S1a-S1f, S2a-S2f) reprezentujúcich rôzne sociálne, kultúrne etnické a náboženské pozadie, dosiahla najnižšie priemerné skóre a tým aj najväčšiu toleranciu osoba kresťanského vierovyznania v oboch testových situáciách (o bývaní, ako aj zo školského prostredia). Naopak najväčší sociálny dištanc pripísali účastníci osobe rómskeho pôvodu opäť v oboch situáciách.

Distribúcia hodnôt premenných (okrem črtovej EI) nezodpovedala ich normálnemu rozdeleniu (Shapiroov Wilksov test normality). Pri spracovaní údajov sme z tohto dôvodu použili neparametrické metódy.

Tab.1 Deskriptívne štatistiky

Descriptive Statistics						
	N	Minimum	Maximum	Mean	Median	Std. Deviation
IQ	125	5.00	26.00	17.0000	18.0000	4.68698
STEU	125	5.00	18.00	10.7520	11.0000	2.55790
S1a	125	1.00	6.00	2.8160	3.0000	1.56774
S1b	125	1.00	6.00	2.7760	3.0000	1.44168
S1c	125	1.00	6.00	4.0240	4.0000	1.40543
S1d	125	1.00	6.00	5.0320	6.0000	1.36746
S1e	125	1.00	6.00	2.6320	2.0000	1.45655
S1f	125	1.00	6.00	3.6960	4.0000	1.61756
S2a	125	1.00	6.00	3.2640	3.0000	1.58187
S2b	125	1.00	6.00	2.7600	2.0000	1.58318
S2c	125	1.00	6.00	3.6640	4.0000	1.47530
S2d	125	1.00	6.00	5.0000	6.0000	1.47013
S2e	125	1.00	6.00	2.6400	2.0000	1.42217
S2f	125	1.00	6.00	3.6320	4.0000	1.62905
Trait_EI	125	1.94	4.31	3.2239	3.0000	.40130
Valid N (listwise)	125					

Legenda: IQ- výsledky intelligenčného testu TIP, STEU – výsledky v teste emocionálnej inteligencie ako schopnosti, S1a-S1f a S2a-S2f osoby v teste Škála sociálnych vzdialeností, Trait EI- výsledky v dotazníku črtovej EI.

K odhaleniu signifikantnej asociácie EI (ako schopnosti) a mier sociálnej vzdialenosti sme najskôr realizovali Spearmanove korelácie (tab.2). Tie potvrdili spomínaný vzťah iba čiastočne, nakoľko sa preukázal jednou signifikantne zápornou koreláciou EI ako schopnosti s osobou kresťanského vierovyznania v situácii zo školského prostredia (S2e). Žiadna ďalšia z

premenných nie je kritériom nižšieho/vyššieho sociálneho dištancu voči predkladaným osobám. Dôvodom je opäť iba jeden signifikantný (kladný) vzťah osoby maďarského pôvodu v situácii o bývaní (S1f) s IQ a osoby rómskeho pôvodu (S1d) taktiež v rovnakej situácii s črtovou EI. Nie je teda možné všeobecne konštatovať, že vyššia úroveň EI ako schopnosti, alebo črtovej EI a inteligenčného kvocientu by sa spájali s nižšou sociálnou vzdialenosťou, alebo netoleranciou k osobám rôzneho pohlavia, etník, sociálneho pozadia a náboženstva. Korelácie charakteristík osôb v teste s osobami rómskeho pôvodu v situácii o bývaní a osoby na vozíčku v situácii zo školského prostredia na 1% hladine významnosti nám naznačujú možný vplyv kladných, záporných a neutrálnych charakteristík osôb v teste na určovanie voľby poradia daných osôb.

Tab.2 Spearmanove korelácie

	IQ_HS	STEU	ssv_pohl.	ssv_char	S1d	S1f	S2a	S2e	Trait EI
IQ_HS	1	0.28**	-0.12	-0.1	0.02	0.20*	-0.1	-0.13	0.08
STEU	0.28	1	0.04	0.07	0.15	-0.03	0.06	0.18*	0.11
ssv_pohl	-0.12	0.04	1	0.12	-0.08	0.02	0.08	0.1	-0.08
ssv_char	-0.1	0.07	0.12	1	0.24**	-0.11	0.39**	0.02	-0.1
S1d	0.02	0.15	-0.08	-0.24	1	-0.13	-0.17	-0.1	0.21*

Legenda: **p<,01, *p<,05, S1d - osoba rómskeho pôvodu v situácii o bývaní, S1f - osoba maďarského pôvodu v situácii o bývaní, S2a - osoba na vozíčku v situácii zo školského prostredia, S2e - osoba kresťanského vierovyznania v situácii zo školského prostredia.

K získaniu presnejšieho a reálnejšieho obrazu o vzťahoch a vplyve EI ako schopnosti (črtovej EI a IQ) na voľbu poradia jednotlivých osôb sme okrem korelácií vykonali zovšeobecnený lineárny model s metódou quasi-Poisson. Ten nám potvrdil podobné vzťahy ako už pôvodne naznačili korelácie. Črtová EI nepreukázala žiadny významný vplyv na voľbu sociálnej vzdialenosti. Vplyv EI ako schopnosti na voľbu poradia osôb sa významne manifestoval ($p=0.0202$, model celkovo $p=0.0204$, Value/df=0.772, podiel vysvetlenej variability je $0,0439=4.39\%$) iba u osoby kresťanského vierovyznania v situácii zo školského prostredia. IQ ako faktor ovplyvňujúci mieru sociálneho dištancu sa prejavil opäť iba u osoby maďarského pôvodu v situácii o bývaní ($p=0.0249$, model celkovo $p=0.0238$, Value/df=0.799, podiel vysvetlenej variability $0.0386=3.85\%$). Vzhľadom k tomu, že oba spomenuté modely vysvetľujú veľmi nízke percento variability nedá sa hovoriť o EI (ako schopnosti) a IQ ako prediktorech sociálnej vzdialenosti.

Neparametrickou metódou, Kruskal Wallisovým testom sme sledovali aj vplyv kladných, záporných, neutrálnych charakteristík a pohlavia osôb v teste na určovanie miery sociálneho dištancu. Podľa účastníkov, pohlavie predkladaných osôb nemá žiadny vplyv na voľbu preferencií. Na druhej strane, charakteristiky osôb v teste signifikantne ovplyvnili hodnotenie troch typov osôb smerom k ich vyššej preferencii (tab.3, tab.4, tab.5, tab.6). V rámci osoby moslimského náboženstva v situácii o bývaní a zo školského prostredia (S1d a S2d), jej kladné charakteristiky signifikantne ovplyvnili pozitívne hodnotenie danej osoby v zmysle dosiahnutia nižšieho sociálneho dištancu v porovnaní s testami obsahujúcimi neutrálne a záporné charakteristiky. Osoba rómskeho pôvodu všeobecne prezentovala skupinu s najvýraznejším sociálnym odmietaním. Zaujímavým zistením bol fakt, že spomedzi všetkých testov participanti vyjadrili k danej osobe (S1d) nižšiu mieru sociálnej vzdialenosti v testoch so zápornými charakteristikami v situácii o bývaní. Signifikantný vplyv charakteristík na voľbu sociálnej preferencie sa manifestoval aj u osoby na vozíčku v situácii zo školského prostredia (S2a). Tá získala na Bogardusovej škále nižšie poradie a teda lepšie výsledky spomedzi ostatných testov práve v testoch s neutrálnymi charakteristikami. Podľa výsledkov

GLM (s metódou quasi-Poisson) sa kladné, záporné a neutrálne charakteristiky ako prediktor sociálnej vzdialenosti prejavili iba u osoby na vozíčku zo školského prostredia (S2a) s podielom vysvetlenej variability 0.160042. V ostatných prípadoch modely spomenutých osôb (s osobou moslimského náboženstva v situácii o bývaní a zo školského prostredia s rómskou osobou v situácii o bývaní) sa charakteristiky nedemonštrovali ako významný faktor ovplyvňujúci voľbu poradia daných osôb, pretože vysvetľovali veľmi nízke percento variability.

Tab.3 Vplyv kladných a záporných charakteristík v teste

Ranks			
Charakteristiky v teste		N	Mean Rank
S1c	neutrálne	41	64.78
	kladné	41	48.73
	záporné	43	74.91
	Total	125	
S1d	neutrálne	41	74.16
	kladné	41	60.60
	záporné	43	54.65
	Total	125	

S1c-osoba moslimského náboženstva v situácii o bývaní , S1d-osoba rómskeho pôvodu v situácii o bývaní

Tab.4 Kruskal Wallis Test S1a-S1f

		S1a	S1b	S1c	S1d	S1e	S1f
Chi-square		5.522	2.476	11.575	7.662	1.799	2.480
df		2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.		.063	.290	.003	.022	.407	.289
Monte Carlo Sig.	Sig.	.062	.291	.002**	.020*	.412	.291
	99% Lower Confidence Interval	.056	.279	.001	.016	.400	.279
	Upper Bound	.068	.303	.004	.023	.425	.302

Legenda: **p<.01, *p<.05

Tab.5 vplyv neutrálnych a kladných charakteristík v teste

Ranks			
Charakteristiky v teste		N	Mean Rank
S2a	neutrálne	41	42.91
	kladné	41	68.65
	záporné	43	76.77
	Total	125	
S2c	neutrálne	41	73.55
	kladné	41	43.78
	záporné	43	71.27
	Total	125	

S2a-osoba na vozíčku v situácii zo školského prostredia,S2c-osoba moslimského náboženstva v situácii zo školského prostredia

Tab.6 Kruskal Wallis test S2a-S2f

		S2a	S2b	S2c	S2d	S2e	S2f
Chi-square		20.599	3.490	17.936	1.372	.956	4.145
df		2	2	2	2	2	2
Asymp. Sig.		.000	.175	.000	.504	.620	.126

Monte Carlo Sig.	Sig.		.000**	.177	.000**	.501	.625	.125
	99% Confidence Interval	Lower Bound	.000	.167	.000	.488	.613	.116
		Upper Bound	.000	.187	.000	.514	.637	.133

Legenda: **p<,01

Na záver sme ešte zisťovali vplyv pohlavia participantov na rozdielnu voľbu sociálnej vzdialenosti. Mann Whitneyho U test nepreukázal štatisticky významné medzipohlavné rozdiely u žiadnej z osôb testov sociálnej vzdialenosti a ani v ostatných testoch inteligencií.

Diskusia a záver

V príspevku sme sa zamerali na zisťovanie vplyvu emocionálnej inteligencie (jej dvoch foriem, no predovšetkým v ponímaní ako schopnosti) a IQ na postoje adolescentov k určitým príslušníkom menšín, charakteristických odlišným vierovyznaním, etnickým, kultúrnym a sociálnym pozadím. Predpoklad o všeobecne signifikantnom vplyve vyššej úrovne EI ako schopnosti (ako aj IQ a črtovej EI) na výraznejšiu sociálnu akceptáciu osôb sa nemanifestoval. Všeobecne, zo všetkých osôb, účastníci vyjadrili najvyšší sociálny dištanc v obidvoch testových situáciách (o bývaní, ako aj zo školského prostredia) k osobe rómskeho pôvodu, pričom hneď za ňou s druhou najväčšou sociálnou vzdialenosťou nasledovala osoba moslimského náboženstva. Najmenej participantom prekážala osoba kresťanského vierovyznania, s ktorou sa adolescenti dokážu v tunajších kultúrnych podmienkach najviac stotožniť. Vplyv záporných, kladných a neutrálnych charakteristík osôb v teste na určovanie miery sociálnej vzdialenosti nebol jednoznačne významný, čo bolo v rozpore s našim predpokladom. Charakteristiky (neutrálne) signifikantne ovplyvnili iba voľbu osoby na vozíčku v situácii zo školského prostredia. Nie je teda možné považovať rozdielne charakteristiky ako kritérium vyššej alebo nižšej tolerancie osôb. Čo sa týka pohlavia osôb v teste, participanty ho nepovažovali za rozhodujúce pri voľbe sociálnej vzdialenosti. Taktiež nemožno skonštatovať, že by chlapci alebo dievčatá boli viac tolerantní k odlišnostiam, nakoľko ani pohlavie samotných účastníkov nemalo rozhodujúci vplyv na výsledky poradia sociálnej vzdialenosti, ako aj na testy inteligencií. Existujú teda iné faktory (ktoré nie sú prítomné v našich dátach), ktoré by mohli významnejšie ovplyvňovať mieru preferencií/nepreferencií jedincov k rôznym menšinovým skupinám. Získané výsledky korelácií a vzťahov treba brať do úvahy s ohľadom na veľkosť vzorky, jej nenáhodného výberu respondentov a obsahového zamerania metodík SSV a STEU. Výsledky výskumu ako celok poukazujú na potrebu ďalšieho štúdia sociálnej vzdialenosti v súvislosti s inými faktormi, ktoré by ju mohli významnejšie ovplyvňovať smerom k vyššej tolerancii rôznosti.

Literatúra

- BATSON, D.C., AHMAD, N.Y., 2009, Using Empathy to Improve Intergroup Attitudes and Relations. *Social Issues and Policy Review*, 3, 1, 141-177.
- BOGARDUS, E. S., 1925, Measuring social distance. *Journal of Applied Sociology*, 9, 216-226.
- BOWMAN, J.T., 1987, Attitudes toward disabled persons: social distance and work competence. *Journal of Rehabilitation*, 53, 41-44
- ESSES, V.M., DOVIDO, J.F., 2002, The Role of Emotions in Determining Willingness to Engage in Intergroup Contact. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 9, 1202-1214.
- FISKE, S.T., 1998, Stereotyping, prejudice, and discrimination. In: Gilbert, T, and Fiske, S.T, eds. *Handbook of Social Psychology*. 4th ed., vol. 2. Boston, MA: McGraw-Hill, 357-411.

- MACCANN, C., ROBERTS, R.D., 2008, New paradigms for assessing emotional intelligence: Theory and data. *Emotion*, 4, 540-551.
- MAVROVELI, S., 2010, The factorial structure of trait emotional intelligence in children (in preparation).
- MAYER, J. D., SALOVEY, P., 1997, What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications*. (pp. 3-34). New York: Basic Books.
- NELIS, D., QUOIDBACH, J., MIKOLAJCZAK, M., HANSENNE, M., 2009, Increasing emotional intelligence: (How it is possible?), *Personality and Individual Differences*, 47, 36-41.
- PETRIDES, K.V., FURNHAM, A., 2001, Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality*, 15, 425-448.
- ŘÍČAN, P., 1971, *Test intelektového potenciálu (T.I.P.)*. Bratislava, Psychodiagnostické a didaktické testy.
- STANGOR, C., SULLIVAN, L.A., FORD, T.E., 1991, Affirmative and cognitive determinants of prejudice. *Social Cognition*, 9, 359-380.

Abstrakt

V dnešnom svete, kde pomerne bežne prichádzame do kontaktu s príslušníkmi rôznych kultúr, ich odlišnými jazykmi a náboženskými hodnotami, je vyrovnanie sa s odlišnosťami ľudí nielen nutnou realitou, ale aj našou kľúčovou schopnosťou. Jej úroveň ovplyvňuje aj emocionálna inteligencia (EI ako kognitívna schopnosť), pretože rozvinutie kapacity porozumieť svojim emóciám, ako aj efektívne jednať s druhými, napriek možným odlišnostiam je kritickou kompetenciou k dosiahnutiu úspechu. Príspevok prezentuje vzťahy EI a postojov jedincov k etnickým, náboženským, fyzickým a sociálnym odlišnostiam. Výskumný zámer sme sledovali v súbore účastníkov rannej adolescencie škálou STEU a 6 verziami testu ŠSV, ktoré sa odlišovali pohlavím predkladaných osôb testu, ako aj ich kladnými, zápornými a neutrálnymi charakteristikami. Očakávame pozitívnu asociáciu vyššej úrovne EI s tolerantnými a viac otvorenými postojmi a naopak jedinci s nižšou úrovňou porozumenia emócií budú vykazovať viac prejavov sociálneho dištancu.

Kľúčové slová

emocionálna inteligencia, sociálny dištanc, postoje, ranná adolescencia

